Наукові перспективи
Видавнича група

НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ

№ 5 (5)
2022

серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

Все буде Україна!

Видавнича група «Наукові перспективи»

Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління»

Громадська організація «Асоціація науковців України»

«Наука і техніка сьогодні»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»)»

Випуск № 5(5) 2022

Київ – 2022

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public Scientific Organization «Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration»

Public organization «Association of Scientists of Ukraine”

"Science and technology today"

("Pedagogy" series, "Law" series, "Economics" series, "Technology" series, "Physical and mathematical sciences" series)

Issue № 5(5) 2022

Kiev – 2022

ISSN 2786-6025 Online
УДК 001.32:1 /3](477)(02)

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)

«Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»)»: журнал. 2022. № 5(5) 2022. С. 496.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєнокатегорію "Б" із економіки та педагогіки

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії наук Азербайджану, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання»

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 25.05.2022, № 6/5-22)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible

Головний редактор: Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна).

Редакційна колегія:

1. Артемчук Володимир Олександрович - доктор технічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова НАН України (Київ, Україна);
2. Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);
3. Бірюкова Тетяна Вікторівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри біологічної фізики та медичної інформатики Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна);
4. Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна);
5. Волк Павло Павлович — доцент кафедри водної інженерії та водних технологій Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);
6. Гнатюк Сергій Олександрович - кандидат технічних наук, доцент, заступник декана факультету аеронавігації, електроніки та телекомунікацій Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
7. Дацій Олександр Іванович - доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);
8. Дівізінюк Михайло Михайлович - доктор фізико-математичних наук, професор, Завідувач відділу Відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності Державної установи"Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України" (Київ, Україна);
9. Дяденчук Альона Федорівна - кандидат технічних наук, старший викладач кафедри вищої математики і фізики Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (Мелітополь, Україна);
10. Забулонов Юрій Леонідович - доктор технічних наук, професор, Член-кореспондент НАН України, директор Державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України» (Київ, Україна);
11. Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна);
12. Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна);
13. Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інститут автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна);
14. Квасніков Володимир Павлович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
15. Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково–дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна);
16. Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна);
17. Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна);
18. Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна);

19. Кузьмич Людмила Володимирівна - доктор технічних наук, головний науковий співробітник Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна);
20. Куницький Сергій Олегович - кандидат технічних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник науково-дослідної частини Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);
21. Лук'янчук Олександр Петрович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри будівельних, дорожніх, меліоративних, сільськогосподарських машин та обладнання Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);
22. Маджд Світлана Михайлівна - доктор технічних наук, професор , професор кафедри зеленої економіки та економіки природокористування Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління (Київ, Україна);
23. Микитин Тарас Миронович - кандидат технічних наук, завідувач кафедри економіки та менеджменту Рівненського державного інституту культури (Рівне, Україна);
24. Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна);
25. Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна);
26. Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завдувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна);
27. Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща) ;
28. Огієнко Микола Миколайович - кандидат технічних наук, професор кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
29. Одарченко Роман Сергійович - завідувач кафедри телекомунікаційних та радіоелектронних систем Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
30. Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна);
31. Опанасенко Володимир Миколайович — доцент кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
32. Охріменко (Жмурко) Тетяна Олександрівна - старший науковий співробітник кафедри комп'ютеризованих систем управління Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
33. Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна);
34. Поліщук Віталій Васильович — кандидат сільськогосподарських наук , завідувач відділу зрошення, відділення меліорації Інституту водних проблем і меліорації Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна);
35. Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна);
36. Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна);
37. Синиціна Юлія Петрівна - кандидат технічних наук, PhD, доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна);
38. Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна) ;
39. Стахова Анжеліка Петрівна — старший викладач кафедри комп'ютеризованих електротехнічних систем та технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна);
40. Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна) ;
41. Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна);
42. Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково−дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України ((Київ, Україна);
43. Фесенко Андрій Олексійович - кандидат технічних наук, асистент кафедри кібербезпеки та захисту інформації Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (Київ, Україна);
44. Черненко Варвара Петрівна - кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформатики і вищої математики Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук, Україна);
45. Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);
46. Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна);
47. Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна);
48. Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна);
49. Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРаТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна);
50. Яцишин Андрій Васильович - доктор технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Відділу цивільного захисту та інноваційної діяльності Державної установи"Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України" (Київ, Україна)

© автори статей, 2022
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2022

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Баландіна І.С. 11
УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Вороніна В.Л. 20
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕРІВНОМІРНОСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Денисенко В.О., Денисенко В.С. 34
ОЦІНКА РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Карпенко Ю.В., Карпенко Н.М., Степанова Л.В., Тужилкіна О.В. 47
ПРОФОРІЄНТАЦІЙНІ ЗАХОДИ ДЛЯ МОЛОДІ З СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Керимов К.К. 58
УПРАВЛЕНИЕ ТРАНСПОРТНЫМИ ПРОЦЕССАМИ

Кобець Д.Л. 70
МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ – ДИНАМІКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Компанець К.А., Антонюк І.Ю., Медведєва А.О. 78
ПРИЙОМИ МАРКЕТИНГУ В ОРГАНІЗАЦІЇ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Кондрат І.Ю., Антощук І.А. 87
ВПЛИВ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ІНФЛЯЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Кондрат І.Ю., Ососкало С.Л. 98
ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ ПОРТФЕЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

Кононенко Л.В., Назарова Г.Б., Шишкіна Т.М. 110
ТРАНСФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ЦИФРОРІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Літвак О.А., Літвак С.М. 122
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Матійчук Л.П., Новосад О.В., Павлова О.М. 139
ДЕРЖАВНІ ТА РИНКОВІ ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Мушеник І.М., Прокопова О.П. 153
АНАЛІЗ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ : ДОСВІД КРАЇН ЄС

Плющ В.М., Терещенко О.В. 163
ЕФЕКТИВНІСТЬ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Самойловський А.Л. 175
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Сенченко В.В., Лі А.К. 189
КАПІТАЛІЗАЦІЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР

Чернишова Л.І., Дулгеру А.І. 202
УПРАВЛІННЯ ІНФОКОМУНІКАЦІЯМИ ЯК ПЕРЕДУМОВА АКТИВІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Шалімова Н.С., Смірнова І.В., Смірнова Н.В. 213
ВПЛИВ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ФОРМУВАННЯ ЗВІТНОСТІ

Яцишина І.В. 223
СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

СЕРІЯ «Педагогіка»

Авраменко О.О. 236
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Бурдонос Л.І., Виноградня В.М. 248
НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Бурмістров О.М., Гуща Т.О., Лунгол О.М., Габорець О.А. 260
ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ БІЛКІВ ОРГАНІЗМУ З ЛІГАНДАМИ ПРИ СТРЕСОВИХ НАВАНТАЖЕННЯХ В РАМКАХ СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВГО ГУРТКА «MEDICAL SCIENCE»

Вдович С.М. 270
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Єнгаличева І.В. 284
ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кірдан О.Л., Кудла М.В., Прищепа С.М. 293
МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Кравець Л.М., Галан О.М. 306
СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ТА РІВНЕВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Лазоренко С.А., Балашов Д.І., Чхайло М.Б., Бугаєнко Т.В. 314
ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ-ВЕСЛЯРІВ НА БАЙДАРКАХ ТА КАНОЕ СЕРЕДНЬОГО ТА СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Логвиненко Т.О. 327
ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АРТ-ПЕДАГОГІКИ ТА АРТ-ТЕРАПІЇ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Малишевський О.В. 336
ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ: ДОСВІД ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Мешко Г.М., Габрусєва Н.В. 353
МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Ордіна Л.Л. 366
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Пічкур М.О. 377
СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Прокопова О.П., Павельчук Ю.Ф. 391
РОЛЬ КУРАТОРА ТА ІНСТИТУТУ КУРАТОРСТВА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Рижиков В.С., Прохоров О.А., Колісник О.Л. 403
ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Сілкова О.В., Макаренко О.В., Макаренко В.І., Хміль О.В. 411
АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАТИКИ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Сінь Лу 420
МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Тарасенко О.О., Івахненко І.О. 431
СПОГАДИ ВАСИЛЯ АВСЄЄНКА ПРО КИЇВ

Фуркало В.С., Фуркало В.І. 442
ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У ЗВО УКРАЇНИ

Швидун В.М. 451
ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ЗАКЛАДАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

СЕРІЯ «Право»

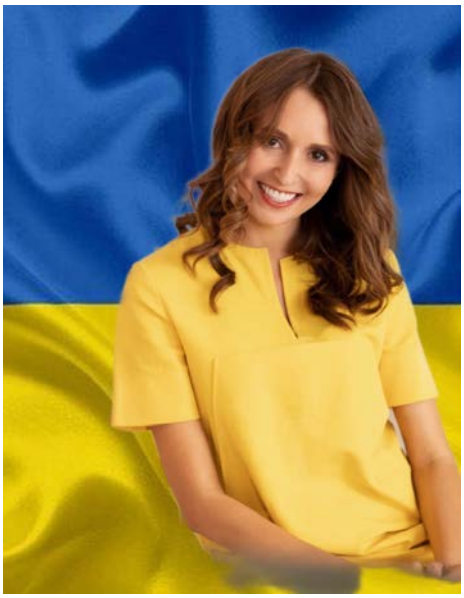
Телійчук В.Г., Антіпов А.Д. 460
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ РОЗПОВСЮДЖЕННЮ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ ІНТЕРНЕТ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ «Техніка»

Danylyan A.G., Maslov I.Z. 476
BLACK SEA ENERGY DEPOSITS

Ружинська Л.І., Мельник В.М. 484
МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СУШІННЯ ПРИ ВИГОТОВЛЕННІ ТВЕРДОГО БІОПАЛИВА З НАДЛИШКОВОГО МУЛУ

Шановні друзі та колеги!

Маю честь звернутися до авторів і читачів журналу категорії Б «Наука і техніка сьогодні».

Черговий випуск видання підготовлений у час, коли українці живуть з надіями на перемогу, захист державного суверенітету та територіальної цілісності України від вторгнення РФ, повернення до мирного життя, відновлення та розвиток економічного, науково-технічного, безпекового, соціального і культурного потенціалу нашої Батьківщини.

У матеріалах журналу Ви познайомитеся із: науковими засадами застосування інноваційних технологій з використанням арт-педагогіки та арт-терапії у соціально-педагогічній сфері; умовами успішної соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами; аналізом результатів роботи студентського наукового гуртка під керівництвом науково-педагогічних працівників кафедри фундаментальних дисциплін з вивчення природи взаємодії та механізмів внутрішньо-молекулярної перебудови альбуміну в присутності низькомолекулярних лігандів, використовуючи акустичний спектрометр власної конструкції; обґрунтуваням історико-педагогічних передумов процесу формування культурного середовища закладу вищої освіти та визначенням закономірності його еволюції в культурогенезі; особливостями законодавчого забезпечення державної політики щодо формування здорового способу життя серед молоді.

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

І додаю від себе, МИ ПЕРЕМОЖЕМО!

Щиро Ваша,
директор Видавничої групи
«Наукові перспективи» **Ірина Жукова**

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

Серія «Економіка»

УДК 338.4

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-11-19

Баландіна Ірина Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова 17, м. Харків, 61002, https://orcid.org/0000-0003-3964-4447

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. Стаття присвячена питанням організації системи управління якістю шляхом формування ефективних принципів роботи, методів контролю та оцінки рівня якості готельно-ресторанного обслуговування, створення та впровадження систем менеджменту якості для розв'язування конкретних задач щодо покращення та управління якістю продукції у системі готельних та ресторанних послуг. Готельне господарство, як важлива галузь туристичної індустрії та економіки, динамічно розвивається та забезпечує інвестиційну привабливість, активно сприяючи економічному розвитку суспільства, що може приносити високі прибутки. Зі збільшенням кількості туристів та загостренням конкуренції на ринку туристичних послуг усі вітчизняні виробники готельних послуг зіткнулися з проблемою якості обслуговування. Ефективне управління якістю послуг ставить споживачів на перше місце та заохочує готельний бізнес розробляти комплексну політику якості, яка охоплює соціальні, економічні, технічні та юридичні аспекти. Серед основних завдань, що мають бути виконані у системі забезпечення якості готельно-ресторанного господарства є застосовування на практиці основ чинного законодавства у сфері готельного та ресторанного господарства, в тому числі шляхом моніторингу змін з метою ефективного управління бізнесом, вирішення питань господарської діяльності готельно-ресторанного бізнесу. У статті проаналізовано теоретичні поняття та визначено їх специфіку, зокрема поняття якості, управління якістю та керування якістю з урахуванням особливостей готельно-ресторанного господарства. Також розглянуто окремі аспекти забезпечення та підвищення якості продукції готельно-ресторанного господарства. У статті надаються конкретні рекомендації щодо підвищення рівня якості продукції готельно-ресторанного господарства. Визначено специфічні особливості надання

готельно-ресторанних послуг, що визначають додаткові умови у системі якості продукції. Проаналізовано нормативно-правовий базис забезпечення якості продукції готельно-ресторанного господарства. На основі проведеного налізу визначено основні завдання, механізми, методи забезпечення якості продукції готельно-ресторанного господарства. Отже, підвищення якості обслуговування важливе для менеджменту готельно-ресторанного господарства, споживачів та економіки країни в цілому. Надання якісного обслуговування відвідувачів сприяє зростанню продажів, прибутковості, підвищенню престижу закладів готельно-ресторанного господарства. Споживання послуг вищої якості та вищої споживчої вартості знижує поточні витрати споживачів і забезпечує більш повне задоволення їх потреб.

Ключові слова: готельно-ресторанне господарство, управління якістю, продукція готельно-ресторанного господарства

Balandina Iryna Sergeevna PhD, Associate Professor of the Department of Tourism and Hospitality, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshala Bazanova St., 17, Kharkiv, 61002, https://orcid.org/orcid 0000-0003-3964-4447

QUALITY MANAGEMENT OF PRODUCTS AND SERVICES OF HOTEL AND RESTAURANT ENTERPRISES

Abstract. The article is devoted to the organization of quality management system through the formation of effective principles of work, methods of control and evaluation of quality of hotel and restaurant service, creation, and implementation of quality management systems to solve specific problems of improving and managing product quality in hotel and restaurant services. The hotel industry, as an important branch of the tourism industry and economy, is developing dynamically and provides investment attractiveness, actively contributing to the economic development of society, which can bring high profits. With the increase in the number of tourists and the intensification of competition in the market of tourist services, all domestic manufacturers of hotel services have faced the problem of service quality. Effective service quality management puts consumers first and encourages the hotel business to develop a comprehensive quality policy that covers social, economic, technical, and legal aspects. Among the main tasks to be performed in the quality assurance system of hotel and restaurant industry is the application in practice of the basics of current legislation in the field of hotel and restaurant industry, including by monitoring changes to effectively manage a business, addressing business activities of hotel and restaurant business. The article analyzes the theoretical concepts and defines their specifics, in particular the concepts of quality, quality management, and quality management, considering the peculiarities of the hotel and restaurant industry. Some aspects of ensuring and improving the quality of hotel and restaurant products are

also considered. The article provides specific recommendations for improving the quality of hotel and restaurant products. Specific features of hotel and restaurant services are determined, which determine additional conditions in the product quality system. The normative and legal basis for ensuring the quality of hotel and restaurant products is analyzed. Based on the conducted analysis the basic tasks, mechanisms, and methods of quality assurance of products of hotel and restaurant economy are defined. Thus, improving the quality of service is important for the management of the hotel and restaurant industry, consumers, and the economy. Providing quality service to visitors contributes to sales growth, and profitability, increasing the prestige of hotels and restaurants. Consumption of higher quality services and higher consumer value reduces the current costs of consumers and provides a fuller satisfaction of their needs.

Keywords: hotel and restaurant economy, quality management, products of hotel and restaurant economy

Постановка проблеми. Підприємства готельно-ресторанного господарства розвиваються в умовах високої конкуренції. Висока конкуренція визначає підвищену увагу суб'єктів господарської діяльності до забезпечення якості своїх товарів та послуг. Питання якості мають не лише технічний та технологічний характер. Ці питання лежать в колі питань іміджу компанії, її стратегічного планування, питання виживання у майбутньому в умовах високої кількості пропозиції на ринку, що визначає не лише високий якість продукції, але і унікальність її торгової пропозиції чи подачі. Отже, готельне господарство, як важлива галузь туристичної індустрії та економіки, динамічно розвивається та забезпечує інвестиційну привабливість, активно сприяючи економічному розвитку суспільства, що може приносити високі прибутки. Зі збільшенням кількості туристів та загостренням конкуренції на ринку туристичних послуг усі вітчизняні виробники готельних послуг зіткнулися з проблемою якості обслуговування. Ефективне управління якістю послуг ставить споживачів на перше місце та заохочує готельний бізнес розробляти комплексну політику якості, яка охоплює соціальні, економічні, технічні та юридичні аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження привертає велику увагу вітчизняних та зарубіжних авторів для пошуку шляхів встановлення співвідношення питання якості готельно-ресторанного господарства зокрема: Кузь Т., Чусак М. визначали систему якості як елемент успішності готельного та ресторанного підприємств [1]. У роботі І. Стойко, Р. Шерстюка пропрацьовано основні концепції розвитку поняття якості із урахуванням специфіки галузі [2]. Г.Нагорняк, Л. Малюта, Л. Мельник визначають найважливіших закономірностей стабільного розвитку підприємств готельно-ресторанного господарства [3]. І. Дорецькою

аналізуються стандарти та нормативні документи забезпечення якості надання послуг готельно-ресторанного господарства [4]. Р. Гопа визначає окремі аспекти управління якістю продукції як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства [5].

Методи дослідження. У дослідженні використано методи аналізу нормативно-правової бази, порівняння, індукції та дедукції, припущення. Об'єктом аналізу є процеси забезпечення якості продукції. Суб'єктом проведення аналізу визначено систему готельно-ресторанного господарства як на національному рівні, так і на рівні окремих підприємств.

Мета статті: проаналізувати управлінські механізми підвищення якості надання послуг у системі готельно-ресторанного господарства.

Завдання дослідження полягають у наступному:

- проаналізувати теоретичний базис формування системи якості готельно-ресторанного господарства,
- визначити специфічні особливості готельно-ресторанного господарства,
- проаналізувати нормативно-правовий базис забезпечення якості надання послуг у системі готельно-ресторанного господарства,
- визначити шляхи підвищення якості надання послуг у системі готельно-ресторанного господарства.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення якості продукції у системі готельно-ресторанного господарство пов'язане із визначенням критеріїв забезпечення якості. Ці критерії мають бути правильними: логічними, релевантними, показовими, досяжними, вимірними кількісно та доступними для збору шляхом акумулювання та оцінки наявної статистичної та управлінсько-аналітичної інформації. Виявлення невідповідності запропонованим критеріям означає відсутність належного рівня якості.

За Ф. Кросбі поняття якості визначається як сукупність контрольованих вимірних параметрів, що характеризують специфічні особливості продукції чи послуг, конкретних процесів не окремо один від одного, а у комплексі виробництва. Тобто основними характеристиками забезпечення якості продукції готельно-ресторанного господарства за Ф. Кросбі доцільно визначити наступні характеристики [1]:

- відповідність рівня якості запланованим критеріям,
- контрольованість параметрів,
- вимірність параметрів,
- порівняння рівня якості із продуктами-аналогами, продуктами конкурентного середовища,
- комплексність підходів до формування якості.

Доцільно визначити також другий підхід до формування системи якості готельно-ресторанного господарства, що належить Б. Демінгу. Зокрема,

автором було визначено наступні характеристики такої категорії як «якість продукції готельно-ресторанного господарства», зокрема:

- якість має визначатися з точки зору задоволеності клієнтів.
- якість різнопланова, якість продукту неможливо визначити, використовуючи лише одну характеристику, або враховуючи лише думку одного споживача,
- є різні рівні якості, безпосередньо через якість,
- якість одного товару буде вищою, ніж якість іншого аналогічного товару, якщо перший товар більше відповідає потребам і очікуванням цього споживача.

Отже, визначимо основні поняття у системі забезпечення якості готельно-ресторанної продукції – табл. 1

Таблиця 1

Основні поняття у системі забезпечення якості готельно-ресторанної продукції [1-5]

Поняття	Описання	Основні характеристики
Система якості	сукупність організаційних структур, методів, процесів і ресурсів, необхідних для забезпечення процесів управління якістю.	системність, комплексність, структуризація
Управління якістю	це загальна функція управління, яка визначає політику якості, мету та відповідальність і реалізує її в системі якості за допомогою таких інструментів, як планування якості, керування якістю, забезпечення якості та покращення якості.	функціональність, цілеспрямованість, наявність управлінського інструментарію
Керування якістю	методи та діяльність оперативного характеру, що використовуються для задоволення вимог до якості.	спрямування на задоволення вимог споживачів, методичність, оперативність
Забезпечення якості	сукупність запланованих та систематичних дій в рамках формування системи якості, яка необхідна для створення достатньої впевненості, що господарююча система відповідатиме вимогам ринку.	системність, структуризованість, відповідність запланованим показникам
Підвищення якості	заходи, що вживаються для підвищення ефективності та результативності діяльності та процесів на користь як організації, так і споживачів.	людиноорієнтованість
Якість	комплексне поняття, що охоплює та характеризує всі аспекти діяльності готелю або закладу харчування: розробка стратегії, організація обслуговування, маркетингова політика тощо.	комплексність, стратегічне орієнтування

Якість обслуговування на підприємствах готельного господарства має свої особливості формування, а саме:

- неправомірно ототожнювати якість обслуговування з якістю надання послуг чи формування продукту готельно-ресторанного сервісу;
- послуги відповідають конкретним, а не абстрактним потребам споживачів;
- якість обслуговування та специфічні характеристики якості продукції мають важливу роль у формування стратегічного вектору розвитку підприємства готельно-ресторанного господарства.

Представимо специфічні характеристики готельно-ресторанного господарства, що визначає вимоги до побудови системи якості, шляхом їх структуризації – рис.1

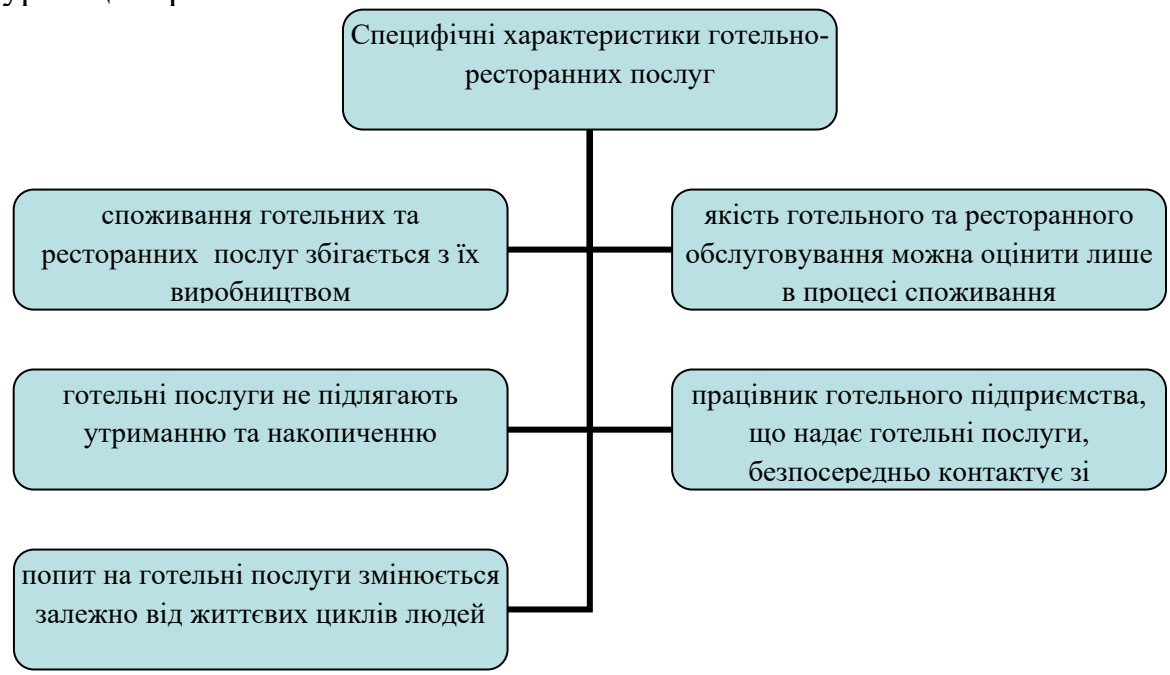

***Рис. 1** Специфічні характеристики готельно-ресторанного господарства [6-8]*

На відміну від товарного ринку, де товар «їде» до покупця, у готельному господарстві, навпаки, споживач «приходить» до послуг готельного підприємства, тобто готельна послуга не підлягає транспортуванню, Тому готельна індустрія щоденно, характеризується щотижневими, місячними, річними коливаннями попиту.

Аналізуючи нормативні документи, що регламентують питання забезпечення якості готельно-ресторанних послуг було визначено анступні документи [9]:

- ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги»;

- ДСТУ4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів»;
- ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація»;
- ДСТУ 2296-93 «Національний знак відповідності. Форма, розміри, технічні вимоги та правила застосування»;
- ДСТУ 2462-94 «Сертифікація. Основні поняття. Терміни та визначення»;
- ДСТУ 3230-95 «Управління якістю та забезпечення якості. Терміни та визначення»;
- ДСТУ 3498-96 «Система сертифікації УкрСЕПРО. Бланки документів. Форма та опис»;
- ДСТУ ISO 9004-2-96 «Управління якістю та елементи системи якості. Частина 2. Настанови щодо послуг»;
- ДК 016-97 «Державний класифікатор продукції та послуг» (ДКПП).

Отже, провівши аналіз нормативної документації забезпечення якості послуг готельно-ресторанного господарства було визначено наступне. Вимоги до показників якості послуг і продукції готельно-ресторанного господарства повинні мати не тільки описовий характер або перелік характеристик, що відображає їх різноманіття, але і визначати специфічні характеристики готельно-ресторанної галузі та особливості умов роботи підприємств. Статистична та аналітична інформація мають бути трансформовані у кількісні параметри, тобто формалізовані. Критеріальність та параметричність при розробці системи якості надання готельно-ресторанних послуг та виготовлення продукції мають відображати вимоги нормативної документації, що дозволяють розрізняти рівні якості та бути орієнтованими, в першу чергу, на задоволення потреб споживачів.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження було шляхом використання методів аналізу нормативно-правової бази, порівняння, індукції та дедукції, припущення було проаналізовано процеси забезпечення якості продукції у системі готельно-ресторанного господарства як на національному рівні, так і на рівні окремих підприємств. Результатом аналізу стало позиціонування пропозицій щодо забезпечення управлінських механізмів підвищення якості надання послуг у системі готельно-ресторанного господарства. було проведено аналіз теоретичного базису формування системи якості готельно-ресторанного господарства, специфічних особливостей готельно-ресторанного господарства, структуровано нормативно-правовий базис забезпечення якості надання послуг у системі готельно-ресторанного господарства. Це довзолило визначити шляхи підвищення якості надання послуг у системі готельно-ресторанного господарства.

Література:

1. Кузь Т. І. Застосування системи управління якістю підприємств готельно-ресторанного господарства як запорука успішного функціонування галузі гостинності / Кузь Тетяна, Чумак Мар'яна // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції

„Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах“, 05 листопада 2021 року. — Т. : ФОП Паляниця В.А., 2021. — С. 22–26. — (Розвиток соціально-економічних систем мікро-, мезо- і макрорівня: конфлікт традиційних моделей та економічних реалій XXI століття)

2. Стойко І. 14 принципів Вільгельма Едвардса Демінга для управління якістю готельно-ресторанних послуг [Електронний ресурс] / Ігор Стойко, Роман Шерстюк // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2020. — Вип. 1 (22). — С. 66-78. — Режим доступу: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20siigrp.pdf

3. Нагорняк Г. С. Визначення найважливіших закономірностей стабільного розвитку підприємств готельноресторанного господарства / Галина Нагорняк, Людмила Малюта, Лілія Мельник // Галицький економічний вісник. — Т. : ТНТУ, 2020. — Том 64. — № 3. — С. 174–184 https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.03.174

4. Дворецька І. Перевага впровадження системи управління якістю ISO 9001:2015 / Дворецька І. // Збірник тез X Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції „Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання“, 25-26 квітня 2017 року. — Т. : ТНТУ, 2017. — Том 2. — С. 50. http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/21816

5. Гопа Р. Управління якістю продукції як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства / Гопа Р. // Матеріали II Міжнародної студентської науково-технічної конференції „Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання“, 25-26 квітня 2019. — Т. : ТНТУ, 2019. — С. 347–348. http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/28508

6. Коробій Г. Впровадження систем управління якістю в органах виконавчої влади / Коробій Г. // Збірник тез III Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції „Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання“, 22-23 квітня 2010 року — Т. : ТНТУ, 2010 — Том 2. — С. 133 http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/11755

7. Нагорняк Г. С. Значення системи прийняття управлінських рішень в ефективному зростанні вітчизняного готельно-ресторанного бізнесу / Нагорняк Галина, Малий Олександр// Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції „Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах“, 05 листопада 2021 року. — Т. : ФОП Паляниця В.А., 2021. — С. 33–36. http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/36297

8. Сучасне прогресивне обладнання й оснащення закладів готельно-ресторанного господарства / Нагорняк Г. С., Малюта Л. Я., Мельник Л. М., Шерстюк Р. П. // Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції пам’яті почесного професора ТНТУ імені Івана Пулюя, академіка НАН України М.Г.Чумаченка: „Інновації: соціально-економічні та безпекові стратегії розвитку“, 23 березня 2018 року. — Т. : ТНТУ, 2018. — С. 46–47. http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/24832

9. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства: Підручник. - К.: Київ, нац. торг.-екон. ун-т, 2006. - 448 с. https://tourism-book.com/pbooks/book-58/ua/

References:

1. Kuz T., Chumak M. (2021) Zastosuvannia systemy upravlinnia yakistiu pidpryiemstv hotelno-restorannoho hospodarstva yak zaporuka uspishnoho funktsionuvannia haluzi hostynnosti [Application of enterprise quality management system hotel and restaurant as a guarantee successful hospitality functioning]. Proceedings of the 7th International Scientific-Practical Conference "Formation of the mechanism of national economic systems competitive positions strengthening in global, regional and local dimensions" (Tern., 05 November 2021), pp. 22-26 [in Ukrainian].

2. Stoyko, I. & Sherstiuk, R. (2020) 14 pryntsypiv Vilhelma Edvardsa Deminha dlia upravlinnia yakistiu hotelno-restorannykh posluh [14 principles of Wilhelm Edwards Deming for quality management of hotel and restaurant ambassador]. Sotsialno-ekonomichni problemy i

derzhava [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 22, no. 1, pp. 66-78. Available at: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20siigrp.pdf [in Ukrainian].

3. Nahorniak H., Malyuta L., Melnyk L. (2020) Vyznachennia naivazhlyvishykh zakonomirnostei stabilnoho rozvytku pidpryiemstv hotelnorestorannoho hospodarstva [Determination of the most important patterns of stable development of hotel and restaurant business]. Galician economic bulletin (Tern.), vol. 64, no 3, pp. 174-184 https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.03.174 [in Ukrainian].

4. Dvoretska I. (2017) Perevaha vprovadzhennia systemy upravlinnia yakistiu ISO 9001:2015 [The advantage of implementing the quality management system of ISO 9001:2015]. Abstracts X Ukrainian student scientific-technical conference "Natural and Human Sciences. Current Issues" (Tern., 25-26 April 2017), vol. 2, pp. 50 http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/21816 [in Ukrainian].

5. Hopa R. Yu. (2019) Upravlinnia yakistiu produktsii yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Quality management of production is a factor of increasing competitiveness of the enterprise]. Materialy II Mizhnarodnoi studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii "Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia" (Tern., 25-26 April 2019), pp. 347-348 http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/28508 [in Ukrainian].

6. Korobii H. (2010) Vprovadzhennia system upravlinnia yakistiu v orhanakh vykonavchoi vlady. Materials of III Ukrainian Student Science Conference "Natural and Human Sciences. Actual issues" (Tern., 22-23 kvitnia 2010 roku), Volume 2, pp. 133 http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/11755 [in Ukrainian].

7. Nahornyak H., Maliy O. (2021) Znachennia systemy pryiniattia upravlinskykh rishen v efektyvnomu zrostanni vitchyznianoho hotelno-restorannoho biznesu [The importance of the management decision-making system in the effective growth of the domestic hotel and restaurant business]. Proceedings of the 7th International Scientific-Practical Conference "Formation of the mechanism of national economic systems competitive positions strengthening in global, regional and local dimensions" (Tern., 05 November 2021), pp. 33-36 http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/36297 [in Ukrainian].

8. Nahorniak H. S., Malyuta L. Ya., Melnyk L. M., Sherstyuk R. P. (2018) Suchasne prohresyvne obladnannia y osnashchennia zakladiv hotelno-restorannoho hospodarstva [Modern progressive appointments and equipment of institutions of hotel-restaurant household]. Materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii pamiati pochesnoho profesora TNTU imeni Ivana Puliuia, akademika NAN Ukrainy M.H.Chumachenka: "Innovatsii: sotsialno-ekonomichni ta bezpekovi stratehii rozvytku" (T., 23 March 2018), pp. 46-47 http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/24832 [in Ukrainian].

9. Boyko M.G., Gopkalo L.M. (2006) Orhanizatsiia hotelnoho hospodarstva [Organization of the hotel industry]: Textbook. - Kyiv: Kyiv, nat. trade and economy University, 2006. - 448 p. https://tourism-book.com/pbooks/book-58/ua/

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 330.342

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-20-33

Вороніна Вікторія Леонідівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел.: (093) 664-96-77, https://orcid.org/0000-0002-2434-4591

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НЕРІВНОМІРНОСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні тенденції інноваційного розвитку провідних країн світу. Зазначено, що сталий розвиток підприємств та збереження їх конкурентоспроможності на довгострокову перспективу залежить не стільки від ресурсного потенціалу, скільки від інновацій. Сучасний розвиток господарських систем країн світу свідчить про наростання та нерівномірність їх інноваційного розвитку, яка, на думку автора, є наслідком двох причин: специфіки різних національних інноваційних систем та диференціації рівнів соціально-економічного розвитку окремих країн. В цілому, автором виділено дві великі групи факторів, що детермінують нерівномірність інноваційного розвитку: фактори інноваційного характеру (рівень фінансування інноваційної діяльності в країні, особливості національної інноваційної системи, нормативно-правова база регулювання інновацій); фактори загальноекономічного впливу (рівень освіти в країні, рівень та динаміка валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення). Наголошується, що можливість подолання нерівномірності інноваційного розвитку країни з'являється в результаті впливу процесу глобалізації світової економіки, коли розширюються межі руху факторів виробництва, а також інноваційної діяльності, збільшується відкритість національних інноваційних систем, за рахунок чого виникає можливість використовувати ресурси світової економіки в цілому і зменшувати витрати високотехнологічної продукції, і, в результаті, – підвищувати конкурентоспроможність національної інноваційної системи. Досвід інноваційного розвитку в країнах, що розвиваються, свідчить про дві їх основні моделі: модель експортної спеціалізації країни з невисоким внутрішнім попитом; модель інноваційного розвитку, що націлена на формування багатогалузевого виробничого комплексу з широкою експортною складовою. Наголошується на тому, що для заняття стійких конкурентних позицій у міжнародному інноваційному розвитку країні недостатньо лише наявності ємного внутрішнього ринку та інноваційного потенціалу. Суттєва роль

ефективної реалізації інноваційного механізму розвитку економіки належить інституційному забезпеченню інноваційної сфери, де ключова роль відводиться державі, проте і її роль обмежена ринком.

Ключові слова: глобалізація, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність, національні інноваційні системи, світова економіка, сталий розвиток.

Voronina Viktoriia Leonidivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor the Department of Management named after I. Markina, Poltava State Agrarian University, Skovorody St., 1/3, Poltava, 36003, tel.: (093) 664-96-77, https://orcid.org/0000-0002-2434-4591

CURRENT TRENDS IN INNOVATIVE DEVELOPMENT UNDER UNEVEN GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The article analyses current trends in innovative development in the leading countries of the world. It is noted that the sustainable development of enterprises and maintaining competitiveness in the long term depend not so much on resource potential, as on innovation. The modern progress of the economic systems of the world countries shows an increase and unevenness in their innovative development, which in the author's opinion is due to two reasons: the specifics of different national innovative systems and the differential levels of socio-economic development of individual countries. In general, the author identifies two large groups of factors that determine the unevenness of innovative development: factors of innovative nature (the level of financing of innovation activities in the country, the specifics of the national innovation system, the legal and regulatory framework for innovation regulation); factors of general economic influence (the level of education in the country, the level and dynamics of gross domestic product (GDP) per capita). It is noted that the possibility of overcoming uneven innovative development of a country appears as a result of the impact of the globalization process of the world economy, when the boundaries of movement of production factors, as well as innovation activities expand, and the openness of national innovation systems increases, due to which there is an opportunity to use the resources of the world economy as a whole and reduce the costs of high-tech products and, hence, improve the competitiveness of the national innovation system. The experience of innovative development in emerging countries shows two main models: the model of export specialisation of a country with low domestic demand; the model of innovative development aimed at the formation of a multi-sectoral production complex with a broad export component. It is pointed out that the existence of a deep domestic market and innovation capabilities alone is not sufficient for a country to occupy a sustainable competitive position in international innovative development. An

essential role in the effective implementation of the innovation mechanism of economic development is played by the institutional support of the innovation sphere, where the state is a key part, but its role is also limited by the market.

Keywords: globalization, innovation development, competitiveness, national innovation systems, world economy, sustainable development.

Постановка проблеми. Нині друге за популярністю питання серед українців після обговорення військових успіхів – план післявоєнного відновлення. Найгострішою проблемою сьогодення є необхідність реформування вітчизняної економіки, тим більше, що на сьогодні падіння економіки України через напад Росії оцінюється у більш ніж 35 %. Безумовно, сталий розвиток підприємств та збереження їх конкурентоспроможності на довгострокову перспективу залежить не стільки від ресурсного потенціалу, скільки від інновацій. Інновації відграють важливу стратегічну роль в економічному зростанні, за рахунок підвищення ефективності бізнесу.

Інноваційні процеси, що протікають в економіках різного ступеня зрілості, можуть володіти схожими характеристиками. У той же час, інноваційна діяльність в різних країнах може відрізнятися в залежності від багатьох факторів: переважаючих галузей в економіці, інституційних умов, політичної ситуації, національних пріоритетів розвитку, географічних і культурних особливостей країни або регіону і т.д.

При визначенні стану інноваційного розвитку слід враховувати вплив багатьох факторів, наприклад, таких, як розробка та впровадження нових технології, застосування ефективних форм і методів управління у всіх галузях економіки. Однак, на цьому етапі, існує ряд невирішених на сьогодні питань, одним із яких є питання створення ефективної системи показників і критеріїв інноваційного розвитку, які сполучені з системами збору статистичної, соціологічної та експертної інформації. Також є невирішеним питання щодо оцінки цієї інформації на основі інтегральних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість літератури з економіки, управління бізнесом і технологіями присвячена ступеню, розмірам і стадіям інноваційних процесів на рівні підприємства, галузі, регіону, країни та світу. У наукових працях відомих вчених: Алі А., Алексеенко В., Бабія І., Богатирьова С., Броу Д., Дервіка П., Зось-Кіора М., Маркіної І., Ткачової О., Рута М. та ін. проведено глибокі дослідження в цьому напрямку.

Важливу роль в сучасних дослідженнях міжнародного досвіду інноваційного розвитку відіграли роботи науковців, що описують взаємозв'язки між економічною інтеграцією країн та динамікою розвитку інновацій. Так, наприклад, Д. Броу і М. Рутом [1] була побудована модель, яка доводить, що економічна інтеграція, що супроводжується політичною співпрацею країн, сприяє інтенсифікації інноваційної діяльності, оскільки компанії відчувають

менш жорстку конкуренцію. Інші роботи [2-3] підтверджують, що зниження конкуренції стимулює компанії до здійснення інвестицій у продуктові інновації і збільшує попит на висококваліфіковану робочу силу. Дослідження OECD [4], зокрема, встановили, що одним з підсумків економічної інтеграції в ЄС стало виникнення нових форм фінансового співробітництва, що стимулює розвиток інноваційної сфери.

Ми в цілому поділяємо позицію дослідників щодо того, що економічне зростання в інтеграційному об'єднанні не може бути засноване виключно на кращому доступі країн до факторів виробництва [5, с. 49; 6, с. 17]. Також ми солідарні з підходом, який підкреслює високе значення транскордонних технологічних ланцюжків для господарського зближення країн в інтеграційному об'єднанні [7]. Однак ми вважаємо, що і для економічного зростання інтеграційного об'єднання, заснованого на інноваціях, і для більшої економічної конвергенції країн-членів, необхідний високий рівень інституціоналізації інноваційних процесів в об'єднанні, наявність ефективної інфраструктури інновацій та власно розвинені ринкові механізми інноваційної кооперації держави та бізнесу.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів сучасних тенденцій інноваційного розвитку в умовах нерівномірності глобального економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. В цілому основні механізми впливу економічної інтеграції на інноваційний розвиток полягають у тому, що: по-перше, в умовах зближення господарських систем і наростання конкуренції, компанії змушені відповідати її викликам і покращувати якість продукції та освоювати нові (часто інноваційні) сегменти виробництва. По-друге, інституційний каркас економічної інтеграції (поява спеціальних інститутів науково-технічного співробітництва) сприяє прискоренню накопичення господарськими суб'єктами комбінаторних знань. Так, наприклад, спільний ринок ЄС надав можливості для країн, що знову вступають до нього, не тільки з придбання нових технологій, а й навчання з питань інновацій. По-третє, в результаті інтеграції формується загальний ринок комерціалізації результатів досліджень і розробок, що поступово веде до зменшення трансакційних витрат у торгівлі технологіями і високотехнологічними товарами [4].

Сучасний розвиток господарських систем країн світу свідчить про наростання та нерівномірність їх інноваційного розвитку, яка, на нашу думку, є наслідком двох причин: специфіки різних національних інноваційних систем та диференціації рівнів соціально-економічного розвитку окремих країн. Як параметри інноваційної нерівності ми виділяємо: інноваційні модифікації, пов'язані з відмінностями в національних інноваційних систем розвинених країн; інноваційні трансформації, властиві країнам із високим інноваційним потенціалом, які на відміну від розвинених країн, не мають ефективної

інноваційної системи, а на відміну від тих країн, що розвиваються – мають високий інноваційний потенціал; інноваційний розрив між країнами, що розвиваються, і розвиненими країнами на основі диференціації в соціально-економічному розвитку; інноваційні адаптації, характерні для країн, що швидко розвиваються, наприклад, Китай та Індія (ці країни навіть при низькому інноваційному потенціалі здатні забезпечити його високу реалізацію за рахунок ефективної адаптації інновацій з розвинених країн за рахунок отримання кваліфікованих кадрів).

В цілому, ми виділяємо дві великі групи факторів, що детермінують нерівномірність інноваційного розвитку: фактори інноваційного характеру (рівень фінансування інноваційної діяльності в країні, особливості національної інноваційної системи, нормативно-правова база регулювання інновацій); фактори загальноекономічного впливу (рівень освіти в країні, рівень та динаміка валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення).

Можливість подолання нерівномірності інноваційного розвитку країни з'являється в результаті впливу процесу глобалізації світової економіки, коли розширюються межі руху факторів виробництва, а також інноваційної діяльності, збільшується відкритість національних інноваційних систем, за рахунок чого виникає можливість використовувати ресурси світової економіки в цілому і зменшувати витрати високотехнологічної продукції, і, в результаті, – підвищувати конкурентоспроможність національної інноваційної системи [8].

Тут слід брати до уваги міжнародну природу науково-технічного прогресу, що веде до необмеженого поширення нових технологій і наукових досягнень у світі, що, як відзначають дослідники, суперечить міждержавній і міжфірмової конкуренції. В світовій економіці часто мають місце різні дискримінаційні методи утримання провідних позицій у технологічному розвитку, а також скидання технологій другого порядку в країни, що розвиваються. Разом з тим, зростають швидкість і коло учасників інноваційної діяльності, а їх відносини видозмінюються і ускладнюються. Основними суб'єктами міжнародного бізнесу в інноваційній сфері є найбільші транснаціональні компанії, які все більше прагнуть зосередити виробництво своїх наукомістких товарів в країнах, що розвиваються.

Зазначена обставина, вважаємо, в деякій мірі сприяла зниженню технологічного розриву між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються в останні десятиліття. І ряд країн на цій основі змогли розвинути свої національні інноваційні системи і навіть отримати ряд конкурентних переваг (наприклад, Китай).

Досвід інноваційного розвитку в країнах, що розвиваються, свідчить про дві їх основні моделі. Першою є модель експортної спеціалізації країни з невисоким внутрішнім попитом, що має місце в Індії, яка розвинула ефективні офшорне програмування та аутсорсинг. Друга модель інноваційного розвитку

(характерна для Китайської Народної Республіки) націлена на формування багатогалузевого виробничого комплексу з широкою експортною складовою, коли внутрішній попит стає, поряд з експортом, найважливішим стабілізуючим фактором інноваційного розвитку. КНР вибудовує регіональну кооперацію у сфері інновацій, яка своєю метою ставить не інвестиційне забезпечення інноваційних процесів, а використання інноваційного потенціалу країн Азіатсько-Тихоокеанського Регіону (АТР) для дифузії інновацій [9].

У низці інших країн також починають формуватися ефективні інноваційні системи, що веде до переосмислення ідеології інноваційного розвитку в розвинених країнах та сприяє модернізації національних економік на основі нарощування технологічного потенціалу компаній, залучення державних науково-дослідних інститутів в процес інноваційного розвитку, формування бізнес-інкубаторів і технопарків як проміжних ланок у ланцюзі поширення інновацій.

Незважаючи на багаточисленні зусилля, які були зроблені в останній час з метою розробки показників, питання виміру ступеня інновацій залишається відкритим. Труднощі полягають в тому, що джерела інновацій багаточисленні і варіюють від одного сектора до іншого, від однієї країни до іншої. Для удосконалення системи показників і критеріїв інноваційного розвитку, агрегування даних, широко застосовуються статистичні та економетричні методи, однак проблема однозначності оцінок інноваційного розвиток не може рахуватися вирішеною.

Міжнародні організації активно працюють в рамках конференцій і семінарів над створенням нових індикаторів або покращення вже існуючих щодо оцінки інноваційного розвитку країни. Так, модифікація економічної природи інновацій зумовила еволюцію зарубіжних досліджень у даній сфері, якими займається ряд авторитетних міжнародних організацій (наприклад, Керівництво Осло [10] або ЮНКТАД (United Nations Conference on Trade and Development) [11]), що аналізують вплив інноваційного розвитку та інновацій на економічне зростання. Наприклад, Конференцією ООН з торгівлі та розвитку був розроблений індекс інноваційного потенціалу (Innovation Capability Index), під яким розуміється сукупність різних ресурсів, необхідних для ефективного інноваційного розвитку. Цей індекс, у свою чергу, включає індекс технологічної активності (Technological Activity Index) та індекс людського капіталу (Human Capital Index). Показник рівня науково-дослідницької активності вважається одним з ключових показників науково-технічного розвитку країни і розраховується як загальна кількість науково-дослідних статей, опублікованих в рецензованих наукових журналах і виданнях, включених в систему індексу наукового цитування: Science Citation Index (SCI) и Social Sciences Citation Index (SSCI) [8].

Практика показує, що в даний час економічне зростання економіки

засноване на інноваційному розвитку, що включає в себе, в тому числі управління процесом накопичення знань, що втілюються в нових прогресивних технологічних і управлінських рішеннях; зростає значення інтелектуальної власності як одного з обов'язкових механізмів перетворення знань на комерційні активи. На рис. 1 представлено рейтинг країн світу за рівнем науково-дослідницької активності за даними порівняльного аналізу статистичних даних про кількість науково-дослідних статей, опублікованих представниками національних наукових співтовариств в рецензованих наукових виданнях.

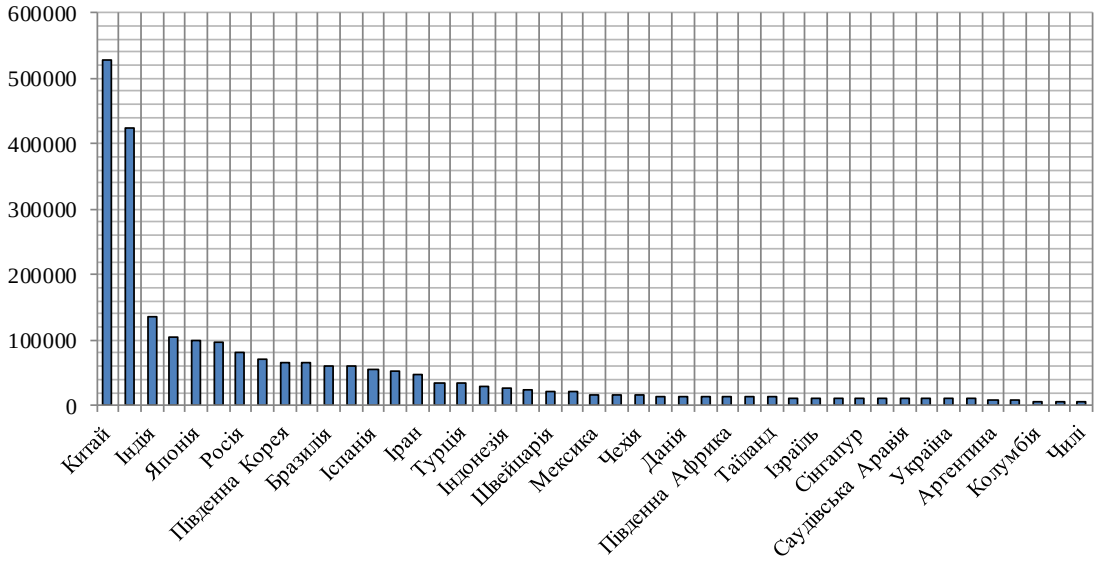

Рис. 1. *Рейтинг країн світу за рівнем науково-дослідної активності, кількість опублікованих статей в рецензованих наукових виданнях, 2020 р.*

Джерело: складено автором за даними [9]

Провідними розвиненими країнами в останні роки було вжито низку масштабних заходів з метою стимулювання інноваційного розвитку. Так, наприклад, у США федеральні витрати на дослідження і розробки збільшилися вдвічі, а також розширилися податкові пільги для суб'єктів приватного бізнесу у сфері інновацій. За оцінками вітчизняних дослідників, у Канаді вищи навчальні заклади забезпечують 35 % обсягу досліджень та розробок, у Великій Британії та Італії – 22 %, у США – 13 % [12]. Розвиток інноваційної економіки сприяє зміні структури зайнятості, оскільки різні носії знань (менеджери, інженери, дослідники) грають дедалі більшу роль інноваційної діяльності.

За даними аналізу даного показника за останнє десятиріччя випливає, що не для всіх країн характерна підвищувальна динаміка інтенсивності досліджень та розробок: у деяких країнах цей показник поступово знижується (Великобританія), у ряді країн суттєво зріс (Данія, Швеція, Японія), а деякі країни демонструють невисокі темпи його приросту (наприклад, США, Канада). Для Китаю характерні безпрецедентні темпи зростання цього показника. Втім, різноспрямованість динаміки даного показника може

пояснюватися і різною структурою державних витрат у розвинених країнах, високим ступенем розвитку тих чи інших секторів інноваційної сфери. Так, наприклад, США в порівнянні з іншими країнами є лідером за обсягом інвестицій, спрямованих на реалізацію інвестиційних проектів. Тому диференціація країн за показниками інноваційної сфери багато в чому залежить від інноваційної та інвестиційної політики тієї чи іншої країни. На структуру та фінансування досліджень та розробок у конкретних країнах вливає їх експортна орієнтація, питома вага обробної промисловості у ВВП, забезпеченість природними ресурсами.

Патентна статистика є основним показником інноваційного потенціалу і одним з ключових показників технологічного розвитку країн і регіонів. Як свідчить рейтинг країн світу за кількістю патентів (рис. 2), з року в рік лідирують країни з високим рівнем доходу, що підтверджує наявність взаємозв'язку між доходом і прогресом у сфері інтелектуальної власності. В країнах-інноваторах завдяки стимулюванню винахідництва і створенню дієвих механізмів комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності левова частка приросту ВВП формується за рахунок нових знань, втілених у техніці і технологіях.

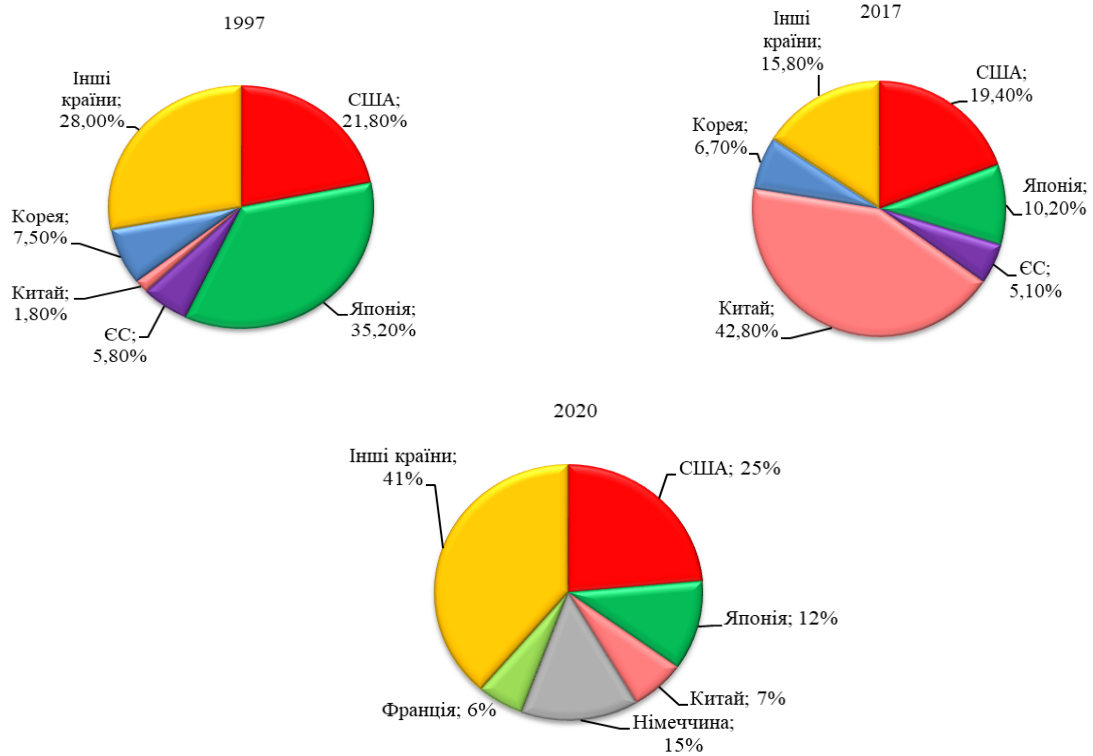

Рис. 2. *Країни-лідери за кількістю поданих заявок на отримання патентів у 1997, 2017, 2020 рр., частка у світі, %*

Джерело: складено автором за даними [9]

Так, лідером у патентній активності у 1997 році була Японія. За 20 років частка Японії скоротилася у 3,5 разу. Частки США, Південної Кореї, ЄС суттєво не змінилися, але частка Китаю у загальному обсязі заявок зросла у 23,8 разів. У 2017 році Китай стає лідером у патентній активності. За

підсумками 2020 року за цим показником позиція китайських заявників – на четвертому місці. Кількість заявок на патентування від китайських компаній зросла на 29,2 % і досягла 12247, що складає 7 % в загальній масі заявок. У трійку лідерів у 2020 році, входять американські, німецькі та японські компанії.В цілому загальні закономірності модернізації економіки та інноваційного розвитку явно простежуються у більшості розвинених країн, крім, мабуть, інституційної системи інноваційного розвитку, формування якої носить яскраво виражену національну специфіку. Тому до базових національних моделей інноваційного розвитку ми відносимо: по-перше, модель спрямування на поширення інновацій на основі раціоналізації структури економіки та формування сприятливого середовища; по-друге, модель, орієнтовану на лідерство у дослідженнях і розробках та розвиток масштабних проектів, що охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу; по-третє, модель, засновану на стимулюванні інфраструктури інноваційної сфери шляхом координації дій високотехнологічних галузей економіки на базі запозичення інноваційних технологій у зарубіжних країнах.

З погляду ступеня запозичення закордонного досвіду та використання власного інноваційного потенціалу ми дотримуємося класифікації національної інноваційної системи на інноваційну систему традиційного (США, скандинавські країни, Великобританія, Німеччина) та нового (Австралія, Ізраїль, Індія, Китай, Південна Корея) укладів. Проте ефективність інноваційного розвитку необхідно визначити відповідно до позицій окремих країн у світовому експорті наукомісткої продукції, більша частина доходів від експорту якої припадає на США, Японію та країни ЄС, проте спостерігається поступове нарощування інноваційного експорту великими країнами, що розвиваються (Індія, Китай).

Для оцінки рівня інноваційного розвитку принципово значущим є показник експорту високотехнологічних товарів, який характеризує конкурентоспроможність національної інноваційної системи країни. На світовому ринку високотехнологічної продукції все більш значущі позиції займають країни АТР, а позиції країн ЄС та США знижуються (рис. 3).

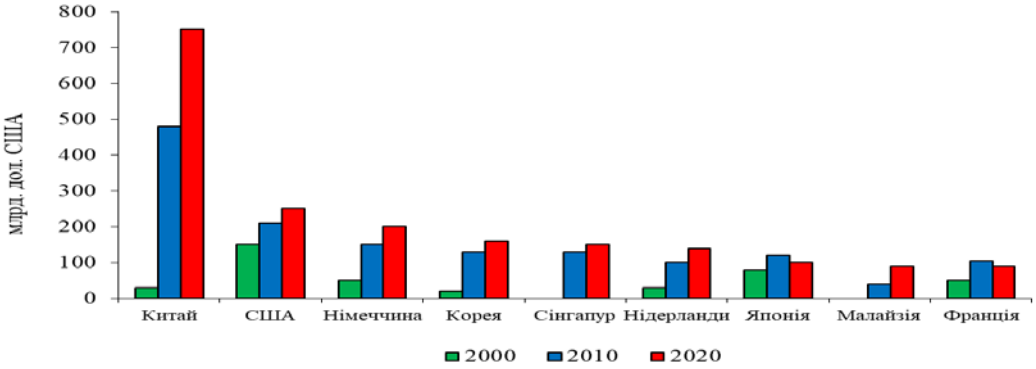

Рис. 3. *Найкрупніші експортери високотехнологічної продукції за 2000 р, 2010 р., 2020 р., млрд. дол.*

Джерело: складено автором за даними [9]

Головною причиною стійкості світової торгівлі високотехнологічними товарами стали значні зміни у поведінці споживачів у найбільш економічно розвинених країнах світу. Перше місце у списку експортерів високотехнологічних товарів за 2020 р. зайняв Китай, за яким розташувалися Європейський союз (316,1 млрд. дол.), США (207,4 млрд дол.) та Республіка Корея (137,8 млрд. дол.) [13].

Навесні 2020 р. пандемія COVID-19, що охопила світ, призвела до закриття заводів, уповільнення морських перевезень і зниження рівня споживчого попиту, що, в свою чергу, спричинило порушення виробничо-збутових ланцюжків у галузі торгівлі високотехнологічними товарами. Згодом виробничі та логістичні компанії зрозуміли, що потрібно робити для того, щоб їхній бізнес знову запрацював. У міру відновлення попиту влітку та восени продажі теж пішли вгору, чому також сприяло зростання популярності технологій, пов'язаних з дистанційною роботою. Пандемія негативно позначилася на попиті на високотехнологічну продукцію США. У 2020 р. місячний обсяг імпорту відповідних товарів упав порівняно з 2019 р. на 9,7 % (з 39,8 до 36 млрд. дол. США). Однак згодом попит посилився: у 2020 р. обсяг високотехнологічного імпорту в США склав 457,3 млрд. дол. США, що на 0,1 % перевищувало показник минулого року.

У 2020 р. обсяг експорту з Китаю, який є найбільшим світовим виробником високотехнологічної продукції, впав у порівнянні з 2019 р., коли він становив 59,3 млрд. дол. до 54,5 млрд. дол. США. У той же період постачання продукції зі США до Китаю впало до 21,7 %, склавши 7,5 млрд. дол. США. Цей спад зачепив всі статті високотехнологічного експорту(рис.4).

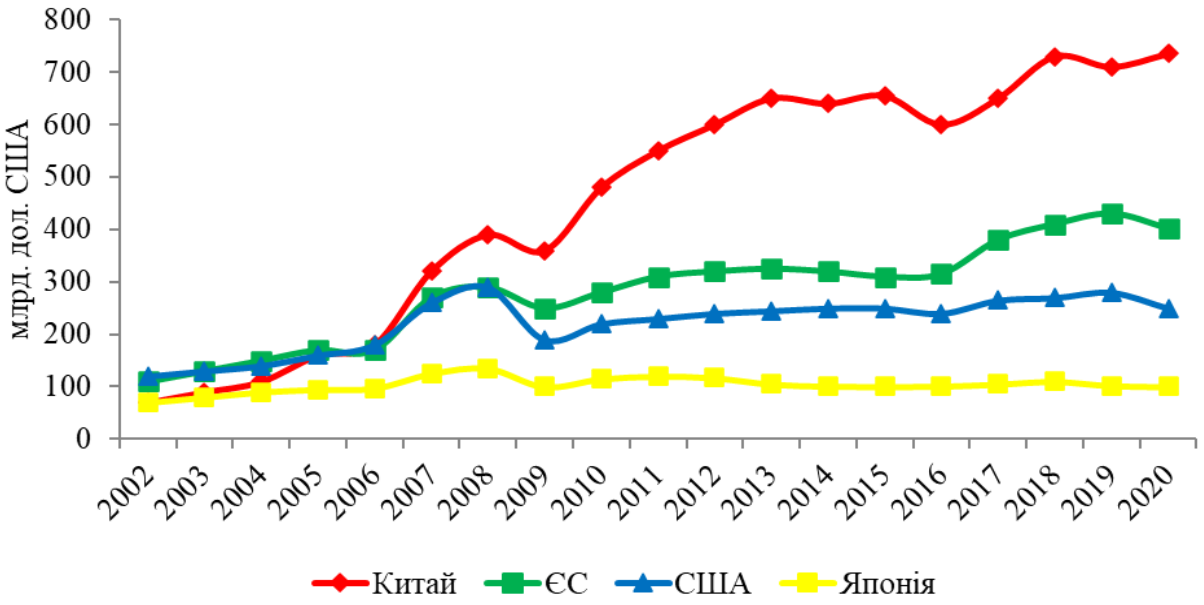

Рис. 4. *Експорт високотехнологічної продукції з Китаю, ЄС, США та Японії, 2002-2020 рр., млрд. дол. США*

Джерело: складено автором за даними [14]

У 2000 р. перше місце у світі серед експортерів високотехнологічної продукції займали США з показником 156,9 млрд. дол. США. Китай займав у цьому списку лише восьме місце (31,9 млрд дол. США). А до 2010 р. Китай вийшов на перше місце, збільшивши обсяг високотехнологічного експорту до 472,6 млрд. дол. США. За підсумками 2020 року обсяг експорту високотехнологічних товарів з Китаю становив 733,4 млрд. дол. США – на 2,3 % більше, ніж у 2019 р. (716,6 млрд. дол. США), та більш ніж у 20 разів більше, ніж 2000 р. (31,9 млрд. дол. США).

США посідають друге місце у списку найбільших імпортерів високотехнологічної продукції, поступаючись лише Китаю, який імпортує велику кількість комплектуючих для їх подальшого використання у виробництві. У 2019 р. США імпортували високотехнологічних товарів на 505,2 млрд. дол. США, тоді як у 2018 р. аналогічний показник становив 473,5 млрд. дол. США.

Досвід інноваційного розвитку зарубіжних країн наочно демонструє залежність інноваційного потенціалу від особливостей його економіко-географічного положення, що формує його ключові конкурентні переваги. Інноваційний потенціал окремих країн у часі може посилюватися через: привнесення зарубіжними корпораціями нових технологій, зміни співвідношення витрат приватного бізнесу та держави на користь першого; технологічної галузевої спеціалізації окремих країн; підвищення рівня поширеності інновацій (їх доступності до ринків); вдосконалення інституційного забезпечення національної інноваційної системи (інфраструктура, інструменти, заходи підтримки інноваційного підприємництва); зміцнення кадрового потенціалу країни; розвитку регіональної економічної інтеграції.

Глобальна криза, спричинена COVID-19, загострила ряд проблем інноваційного розвитку та погіршила можливості країн з вибудовування ефективної інноваційної політики, оскільки позиції найбільших корпорацій розвинених країн на ринку інноваційної продукції погіршилися, різко знизилися обсяги державного фінансування досліджень та розробок, знизився попит на багато видів інноваційної продукції, особливо в галузях з високим рівнем інноваційної активності.

Авторська позиція полягає в тому, що для заняття стійких конкурентних позицій у міжнародному інноваційному розвитку країні недостатньо лише наявності ємного внутрішнього ринку та інноваційного потенціалу. Суттєва роль ефективної реалізації інноваційного механізму розвитку економіки належить інституційному забезпеченню інноваційної сфери, де ключова роль відводиться державі, проте і її роль обмежена ринком. Разом з тим, реалізація приватних ініціатив в області інноваційного розвитку не повинна придушуватися зайвою регулюючою роллю держави, йдеться про непрямий

вплив на інноваційну активність бізнесу.

Щоб більш ефективно інтегрувати національні інноваційні системи у глобальний інноваційний простір, необхідно в якості ключових розглядати такі напрями державного регулювання інноваційного розвитку: широке застосування непрямих інструментів підтримки інноваційної сфери; врахування географічної концентрації інноваційної промисловості у низці регіонів, які чутливі як до людського потенціалу, так і до інформаційного середовища; пріоритет нелінійної моделі інноваційного процесу, яка передбачає тісний взаємозв'язок всіх елементів та генерування орієнтованих на попит інновацій; паралельне використання державою кластерів як гнучкої форми організації виробництва.

Крім іншого, сучасні тенденції розвитку світової економіки дозволяють сформулювати гіпотезу про те, що на початку XXI століття, разом з новітніми технологіями та інноваціями, основним чинником її розвитку стає «інноваційний людський капітал», основною якого виступають фахівці в галузі маркетингу та управління, природничих та технічних наук. Відбувається трансформація власне парадигми інноваційного розвитку, здійснюється перехід до моделі «відкриті інновації» з як ніколи високою мобільністю трудових ресурсів, зростаючим ступенем інтернаціоналізації науки [3]. Все це веде до того, що потоки людського капіталу у світовій економіці стають різноспрямованими.

Висновки. Аналізуючи тенденції формування інноваційного простору на міжнародному рівні, слід зазначити його крайню неоднорідність і диференціацію між основними групами країн. Так, для економік розвинених країн характерні ланки інноваційного ланцюжка з найбільшою доданою вартістю, а країнам, що розвиваються, у світовому інноваційному процесі відводиться другорядна роль – вони розглядаються виключно в якості джерел дешевих природних ресурсів. Основними провідниками інноваційного процесу на рівні світової економіки є транснаціональні корпорації, тому зростає інноваційне наповнення прямих іноземних інвестицій, відбувається поступова інтернаціоналізація досліджень і розробок та міжнародний аутсорсинг інновацій та їх реалізація на глобальному ринку.

Серйозний вплив на економічний розвиток країн надають інтеграційні процеси, що відбуваються на міждержавному рівні. Зростаюча інтернаціоналізація господарських зв'язків і все більша взаємозалежність економічних суб'єктів зумовлюють необхідність проведення єдиної політики в основних сферах економічного життя, що призведе до створення єдиного механізму регулювання господарського життя.

Література:

1. Brou D., Ruta M. Economic integration, political integration or both? *Journal of the European Economic Association*. 2011. Vol. 9(6). P. 1143-1167.

2. Braun S. Economic Integration, Process and Product Innovation, and Relative Skill Demand. *Review of International Economics*. 2008. Vol. 16(5). P. 864-873.

3. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129-135. URL: https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2211

4. OECD, Science, Technology and Industry: Scoreboard 2020 / OECD Publications. Paris, 2020. URL: https://www.oecd.org/sti/scoreboard.htm

5. Мадяр Р. О. Глобалізація світового господарства: передумови та суперечливі наслідки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 2. С. 48-51.

6. Ведернікова С. В. Сучасні тренди розвитку глобалізації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 5. С. 16-21.

7. World economic outlook. URL:https://www.imf.org/en/Publications/WEO

8. National Center for Science and Engineering Statistics. URL: http://www.nsf.gov/statistics/

9. Рейтинг стран мира по уровню научно-исследовательской активности. Гуманитарный портал: Исследования. Центр гуманитарных технологий, 2006-2021. URL: https://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity

10. Oslo manual – Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3-rd edirion. – OECD, Eurostat, 2006. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5889925/OSLO-EN.PDF/60a5a2f5-577a-4091-9e09-9fa9e741dcf1?version=1.0

11. UNCTAD. URL: https://unctad.org/

12. World economic outlook. URL: https://www.imf.org/en/Publications/WEO

13. World Intellectual Property Organization. URL: https://www.wipo.int/pressroom/ru/news/2021/news_0001.html

14. Trade Data Monitor. URL: https://tradedatamonitor.com/

References:

1. Brou, D., Ruta, M. (2011). Economic integration, political integration or both? *Journal of the European Economic Association*, 9(6), 1143-1167.

2. Braun, S. (2008). Economic Integration, Process and Product Innovation, and Relative Skill Demand. *Review of International Economics*, 16(5), 864-873.

3. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Rubezhanska, V. (2021). Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43, 1, 129-135. Retrieved from https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/2211

4. OECD, Science, Technology and Industry: Scoreboard 2020 / OECD Publications. Paris, 2020. Retrieved from https://www.oecd.org/sti/scoreboard.htm

5. Madiar, R. O. (2014). Hlobalizatsiia svitovoho hospodarstva: peredumovy ta superechlyvi naslidky [Globalization of the world economy: preconditions and contradictory consequences]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 2, 48-51.

6. Vedernikova, S. V. (2017). Suchasni trendy rozvytku hlobalizatsii [Today's trendy development of globalization]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of system approach in economy*, 5, 16-21. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2017_5_4.

7. World economic outlook. Retrieved from https://www.imf.org/en/Publications/WEO

8. National Center for Science and Engineering Statistics. Retrieved from http://www.nsf.gov/statistics/

9. Reyting stran mira po urovnyu nauchno-issledovatelskoy aktivnosti. Gumanitarnyiy portal: Issledovaniya. Tsentr gumanitarnyih tehnologiy [Rating of the countries of the world by the level of research activity. Humanitarian Portal: Research. Center for Humanitarian Technologies], 2006-2021. Retrieved from https://gtmarket.ru/ratings/scientific-and-technical-activity

10. Oslo manual – Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3-rd edirion. – OECD, Eurostat, 2006. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5889925/OSLO-EN.PDF/60a5a2f5-577a-4091-9e09-9fa9e741dcf1?version=1.0

11. UNCTAD. Retrieved from https://unctad.org/

12. World economic outlook. Retrieved from: https://www.imf.org/en/Publications/WEO

13. World Intellectual Property Organization. Retrieved from: https://www.wipo.int/pressroom/ru/news/2021/news_0001.html

14. Trade Data Monitor. Retrieved from: https://tradedatamonitor.com/

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 332.146.2

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-34-46

Денисенко Вікторія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел..: (096) 730-53-04, https://orcid.org/0000-0001-8322-1877

Денисенко Віктор Сергійович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри моделювання економіки та бізнесу, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел..: (097) 869-58-16, https://orcid.org/0000-0002-3476-6747

ОЦІНКА РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено системному обґрунтуванню теоретичних засад дослідження середнього класу як основи соціально-економічної стабільності регіону. Систематизовано теоретичні погляди дослідників щодо соціально-економічної природи середнього класу, запропоновано багатокритеріальний принцип, котрий дозволяє виділяти середній клас в соціально-економічній структурі регіону на підставі певної системи критеріїв. Доведено, що слід чітко розмежувати економічні й неекономічні фактори формування та розвитку середнього класу. Найбільш доречним у даному випадку було б використання багатокритеріального принципу, який є досить простим, доступним у застосуванні. Багатокритеріальний принцип дозволяє виділяти середній клас в соціально-економічній структурі регіону на підставі певної системи критеріїв. Проаналізувавши всю сукупність критеріїв, що застосовуються для визначення середнього класу, ми вважаємо, що найприйнятнішими для стратифікації сучасного суспільства є розмір та спосіб отримуваного доходу, котрий можна доповнити рівнем освіти, а також відношенням до засобів виробництва.

Проведено оцінку середнього класу на регіональному рівні за сукупністю критеріїв. За допомогою кластерного аналізу здійснено типізацію регіонів, виявлено головні особливості формування середнього класу в регіонах України, на основі методів нечіткої логіки розроблено інтегральний показник оцінки потенціалу формування та розвитку середнього класу. Показано, що вищезгаданий показник дозволяє лише виокремити регіони з відповідним

потенціалом до формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні в порівнянні з іншими регіонами України (виявлення міжрегіонального дисбалансу), навіть високі значення показника ще не означають, що в регіоні присутні сприятливі умови для формування потужного середнього класу. Результати дослідження показали, що в цілому по регіонах інтегральний показник приймає невисокі значення, що свідчить про несприятливі умови для формування середнього класу в регіонах України. Це свідчить про те, що в період післявоєнного відновлення конче необхідно вдосконалювати державний механізм сприяння становленню середнього класу на регіональному рівні, на основі концепції становлення середнього класу, серед яких: створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, зниження податкового тиску на бізнес, детінізація економіки й доходів, реформування політики доходів із забезпеченням випереджальних темпів зростання реальної заробітної плати; забезпечення пріоритетного розвитку освіти як основного напряму інвестицій у людський капітал та введення відповідальності посадових осіб за сприяння формуванню середнього класу в регіонах України.

Ключові слова: середній клас, інтегральний показник оцінки потенціалу формування й розвитку середнього класу, регіональні особливості розвитку середнього класу, нечітка логіка, кластерний аналіз, типи регіонів України за показниками розвитку середнього класу.

Denysenko Viktoria Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and International Economic Relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, blvd. Shevchenko 81, Cherkasy, 18000, tel..: (096) 730-53-04, https://orcid.org/0000-0001-8322-1877

Denysenko Viktor Serhiyovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic and Business Modeling, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, blvd. Shevchenko 81, Cherkasy, 18000, tel..: (097) 869-58-16, https://orcid.org/0000-0002-3476-6747

ASSESSMENT OF REGIONAL DIFFERENCES IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MIDDLE CLASS IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the systematic substantiation of the theoretical foundations of the study of the middle class as the basis of the socio-economic stability of the region. The theoretical views of researchers on the socio-economic nature of the middle class are systematized, a multi-criteria principle is

proposed that allows one to single out the middle class in the socio-economic structure of the region based on a certain system of criteria. It has been proved that it is necessary to clearly distinguish between economic and non-economic factors in the formation and development of the middle class. The most appropriate in this case would be to use a multi-criteria principle, which is quite simple and easy to use. The multi-criteria principle makes it possible to single out the middle class in the socio-economic structure of the region from a certain system of criteria. After analyzing the entire set of criteria used to define the middle class, we have established that the most appropriate for the stratification of modern society are the amount and method of income received, supplemented by the level of education, as well as the attitude to the means of production.

An assessment of the middle class at the regional level has been carried out according to a set of criteria. With the help of cluster analysis, the typification of regions has been made, the main features of the formation of the middle class in the regions of Ukraine has been identified and an integral indicator for assessing the potential for the formation and development of the middle class has been developed based on fuzzy logic methods. It is shown that this indicator only allows to identify regions with the appropriate potential for the formation and development of the middle class at the regional level compared to other regions of Ukraine (detection of interregional imbalance), even high values of the indicator do not yet mean that the region has favorable conditions for the formation of a powerful middle class.

The results of the study showed that, in general, in the regions, the integral indicator takes on low values, which indicates unfavorable conditions for the formation of the middle class in the regions of Ukraine. This indicates that in the period of post-war recovery it is necessary to improve the state mechanism for promoting the formation of the middle class at the regional level, based on the concept of the formation of the middle class, among which are: creating favorable conditions for the development of entrepreneurship, reducing tax pressure on business, deshadowing the economy and income, reforming the income policy to ensure faster growth rates of real wages; ensuring the priority development of education as the main direction of investment in human capital and the introduction of the responsibility of officials for promoting the formation of a middle class in the regions of Ukraine.

Keywords: middle class, integral indicator for assessing the potential for the formation and development of the middle class, regional features of the development of the middle class, fuzzy logic, cluster analysis, types of Ukrainian regions in terms of the development of the middle class.

Постановка проблеми. Середній клас є важливим чинником забезпечення соціально-економічної та політичної стабільності в країнах із розвиненою ринковою економікою. Специфіка структури вітчизняного

суспільства з яскраво вираженою стратифікацією регіонів актуалізує увагу до такого аспекту формування середнього класу, як розвиток його регіональних сегментів. Це відбувається з огляду на інтеграційні, економічні, стабілізуючі функції, які середній клас здатний виконувати в регіональному соціумі, постаючи важливою умовою розвитку регіону як системи.

Трансформаційні процеси, що нині відбуваються в Україні, зумовлюють пріоритетний характер соціально-економічних відносин та можливість збереження існуючого та подальшого формування потужного середнього класу. Тому назріла потреба в з'ясуванні особливостей формування і розвитку середнього класу в регіонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблеми формування й розвитку середнього класу відображено в численних працях як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Необхідно насамперед виокремити роботи В. Антонюка [1, с.124], Л. Антошкіної [2, с.25], Е. Лібанової [3, с.11], Т. Лучко [4, с.51], І. Саханя [5, с.4], М. Севеджа [6, с.28] та ін. В їх роботах в основному увага приділяється вибору критеріїв віднесення до середнього класу, серед яких одні автори враховують лише відношення до засобів виробництва, інші – тільки роль в суспільній організації праці, розмір отримуваного доходу або ж інші характерні риси, такі як рівень освіти і кваліфікації, професійно-кваліфікаційний статус, професійна етика, і навіть самоідентифікація.

З огляду на певне фрагментарне опрацювання проблеми формування й розвитку середнього класу сучасною економічною наукою, багато її важливих аспектів донині досліджені недостатньо. У науковій літературі окремо досліджуються проблеми розвитку відносин власності та середнього класу, але відсутні комплексні розробки, у яких би ці інститути розглядалися в їх взаємодії та взаємовпливі. Не розроблений алгоритм опису економічних чинників, що впливають на формування масштабного середнього класу в регіонах України. Нагальною є потреба в дослідженні особливостей кількісного та якісного зростання середнього класу в регіонах.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особливостей формування і розвитку середнього класу в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Середній клас, як елемент продуктивних сил, виступає головним стабілізатором регіональних соціально-економічних систем. Але у вітчизняній науці досі не сформований єдиний методологічний підхід до ідентифікації середнього класу: відсутнє чітке визначення сутності середнього класу; існують різні трактування і множинність критеріїв виділення його меж. Усе це ускладнює завдання визначення кількості та аналізу його функцій в регіональному розрізі.

Колектив дослідників з Великобританії (М. Севедж, Дж. Барлоу, П. Діккенс і Т.Філдінг) розглядають класи як соціальні прошарки (collectives), виділяючи їх в дусі ресурсного підходу в залежності від тих активів, якими

володіють їх представники, а також від обумовленого наявністю цих активів місця в стосунках експлуатації. Першочергове значення для середнього класу, на їх думку, мають організаційні, культурні та економічні активи [6, с.79].

Вітчизняні дослідники (І. Бондар, С. Мочерний, І. Сахань) визначають середній клас за такими критеріями: власність (нерухомість, земля), кваліфікаційно-освітня підготовка, високий соціальний статус та самовизначення себе з середнім класом [7, с. 48]; рівень доходів, наявність майна, кваліфікаційний статус, освіта, вміння пристосовуватися та успішно діяти в ринкових умовах [8, с. 348]; достатній рівень доходів, задоволеність своїм статусом, відносний політичний консерватизм, суб'єктивна ідентифікація [5, с. 3].

Часто ознакою середнього класу розглядають лише рівень доходу. Причому джерело доходу до уваги не береться. Це може бути дохід від власного підприємства або від роботи по найму, аби тільки його величина відповідала встановленим розмірам.

Проте слід чітко розмежувати економічні й неекономічні фактори формування та розвитку середнього класу. Нерідко вчені до економічних факторів зараховують лише володіння/неволодіння засобами виробництва, ігноруючи при цьому місце в системі суспільної організації виробництва, рівень витрат на споживання, професійно-кваліфікаційний рівень працівників, розмір отримуваних доходів та їх форми. Щодо них похідними є такі критерії: спосіб життя (манери, звички, етикет), культурний, релігійний, статевий, віковий та інші [8, с. 348].

Фактично, критеріальні підходи різних вчених, різні, іноді майже суперечливі, і навіть зараз існує постійне джерело плутанини навколо цих підходів. Ця плутанина відбувається переважно через відсутність офіційно встановлених критеріїв для визначення середнього класу. На нашу думку, найбільш доречним у даному випадку було б використання багатокритеріального принципу, який є досить простим, доступним у застосуванні. Багатокритеріальний принцип дозволяє виділяти середній клас в соціально-економічній структурі регіону на підставі певної системи критеріїв [10, с.14]. Проаналізувавши всю сукупність критеріїв, що застосовуються для визначення середнього класу, ми вважаємо, що найприйнятнішими для стратифікації сучасного суспільства є розмір та спосіб отримуваного доходу, котрий можна доповнити рівнем освіти, а також відношенням до засобів виробництва.

Слід зауважити, що єдиного методичного підходу до визначення кількості середнього класу в суспільстві на даний час не існує. Тому для виявлення особливостей формування і розвитку середнього класу в регіонах України доцільно спочатку проаналізувати вплив різноманітних чинників на формування середнього класу та виділити серед них ключові. Для цього на

основі кореляційно-регресійного аналізу здійснено відбір ключових чинників майнового, доходного та освітнього характеру та оцінено їх вплив на формування середнього класу в Україні. Враховуючи значення коефіцієнтів кореляції, можна стверджувати, що такі показники, як кількість домогосподарств, які мають новий автомобіль (до 5 років), розмір реальної середньомісячної заробітної плати, грн., частка населення з вищою освітою, можуть суттєво впливати на формування середнього класу. На нашу думку, доцільним є проведення аналізу впливу тієї ж множини незалежних факторів на формування середнього класу, але вихідні дані про частку середнього класу розрахувати за рівнем вищої освіти.

Враховуючи показник, за яким розраховувалася частка середнього класу, можна з впевненістю сказати, що показник – частка населення з повною вищою освітою, є ключовими для визначення частки середнього класу за рівнем вищої освіти. Таким чином, усі розглянуті фактори більшою чи меншою мірою мають вплив на формування середнього класу, частка якого розрахована на основі рівня вищої освіти, але ключова роль належить показникам чисельності населення з вищою освітою та розміру реальної середньомісячної заробітної плати. Варто наголосити на тому, що в залежності від методики отримання частки середнього класу, отримуємо різні значення ступеню впливу факторних ознак та різні типи залежностей (факторних моделей).

На основі кореляційно-регресійного аналізу нами була визначена низка ключових показників, які впливають на формування середнього класу. На нашу думку, актуальною задачею є застосування методів нечіткої логіки (нечіткий логічний висновок Мамдані) для побудови інтегрального показника оцінки потенціалу формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні та здійснення групування регіонів за цим показником. Зауважимо, що завдяки такому групуванню можна виявити потенційні регіони, підозрілі на наявність в них множини факторів (концентрації факторів), які сприяють виникненню та формуванню середнього класу на рівні регіонів.

На нашу думку, для визначення показника оцінки потенціалу формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні, доцільно використати такі субіндекси: економічний, освітньо-науковий та демографічний. На його основі розраховано інтегральний показник оцінки потенціалу формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні на за 2018/2020 рр. Його значення коливаються в межах від 0 – найгірше, до 1 – найкраще значення по країні, та дозволяє навести всі регіони України у ранжованому порядку залежно від ступеня їх розвитку за кожним із субіндексів. При цьому увага звертається саме на місце регіону та його потенціал в єдиній для України шкалі та його зміну, а не на інтерпретацію. Це все дає можливість розглянути ступінь зміни інтегрального показника в регіональному розрізі та конкретно проаналізувати тенденції кожного

конкретного регіону порівняно з іншими. Згідно таблиці 1, де наведено групування регіонів України за інтегральними показником оцінки потенціалу формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні 2018/2020 рр. можна бачити, що більшість областей України мають низьке і середнє значення інтегрального показника. І лише м. Київ має високі значення інтегрального показника. Крім того, ситуація з належністю до тієї чи іншої групи регіонів з відповідним значенням показника практично не змінилася у 2020 р. порівняно з 2018 р. Варто зазначити, що даний показник дозволяє лише виокремити регіони з відповідним потенціалом до формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні в порівнянні з іншими регіонами України (виявлення міжрегіонального дисбалансу), навіть високі значення показника ще не означають, що в регіоні присутні сприятливі умови для формування потужного середнього класу.

Таблиця 1

Групування регіонів України за інтегральними показником оцінки потенціалу формування та розвитку регіонального середнього класу 2018/2020 рр.

Роки	Межі інтегрального показника	Смислове значення інтегрального показника	Розподіл регіонів за інтегральним показником
2018	[0;0,2)	Низький	Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Чернігівська, Закарпатська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька, Черкаська, Волинська, Хмельницька, Рівненська
	[0,2;0,4)	Нижчий за середній	Полтавська
	[0,4;0,6)	Середній	Вінницька, Запорізька, Київська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Донецька, Луганська
	[0,6;0,8)	Вищий середнього	Харківська
	[0,8;1]	Високий	м. Київ
2020	[0;0,2)	Низький	Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Чернігівська, Закарпатська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька, Черкаська, Волинська, Хмельницька, Рівненська
	[0,2;0,4)	Нижчий за середній	Полтавська
	[0,4;0,6)	Середній	Вінницька, Запорізька, Київська, Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Львівська
	[0,6;0,8)	Вищий середнього	–
	[0,8;1]	Високий	м. Київ

Джерело: розроблено автором

Варто зазначити, що в залежності від критеріїв належності до середнього класу та методик їх розрахунків, розроблена нами нечітка модель визначення інтегрального показника може бути уточнена та адаптована до нових даних, можуть бути введені нові та вилучені деякі вхідні змінні, розширений діапазон термів лінгвістичних змінних тощо.

Для отримання узагальненої оцінки регіональних відмінностей у формуванні та розвитку середнього класу в Україні та виявлення типів (підтипів) регіонів України за подібністю критеріїв розвитку середнього класу будемо використовувати математичний метод багатовимірного аналізу [11, с.177]. Для більш детального виявлення регіональних особливостей розвитку середнього класу вважаємо за необхідне провести кластерний аналіз регіонів у 2020 році за такими основними показниками:

1. Середньомісячна номінальна заробітна плата, дол. США;
2. Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу за рік (дол.США) (дані на кінець 2020 року);
3. Кількість МСБ на 10 тис. населення, од.;
4. Частка самозайнятих, %;
5. Частка населення з повною вищою освітою, %;
6. Частка домогосподарств з автомобілем до 5 років, %;
7. Частка домогосподарств, що проживають в окремих квартирах та індивідуальних будинках, %.

Варто зазначити, що відібрані змінні мають різні одиниці виміру (розмірність), тому було здійснено їх стандартизацію. За допомогою ієрархічного кластерного аналізу була побудована дендрограма (за метрикою Евкліда) (рис. 1), за якою тіснота зв'язків тим більша, чим меншою є відстань між ними.

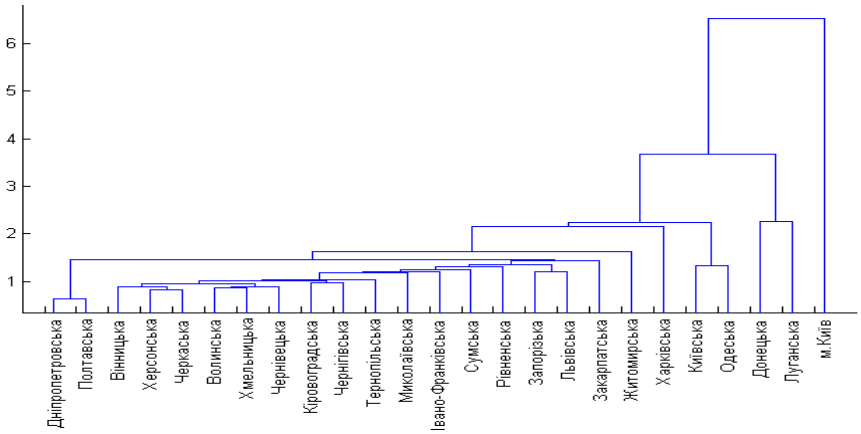

Рис. 1. *Дендрограма адміністративних регіонів України за сукупністю показників розвитку середнього класу в 2020 р.*

Джерело: розроблено автором

Аналіз дендрограми дозволив виділити п'ять типів кластерів, деякі з яких поділяються на менші, що мають більш тісні зв'язки (табл. 2).

Таблиця 2

Типи та підтипи регіонів України за показниками розвитку середнього класу (2020 р.)

Тип(підтип)	Склад типу (підтипу)
I	м. Київ
II	Донецька, Луганська
III	Київська, Одеська
IV	Харківська
V	19 регіонів
Va	Вінницька, Херсонська, Черкаська, Волинська, Хмельницька, Чернівецька, Кіровоградська, Чернігівська, Тернопільська
Vб	Миколаївська, Івано-Франківська, Сумська, Рівненська, Запорізька, Львівська
Vв	Дніпропетровська, Полтавська
Vг	Закарпатська
Vд	Житомирська

Джерело: розроблено та узагальнено автором

До п'ятого типу кластеру належить 19 регіонів України, тому цей тип було розбито на 5 підтипів, які містять регіони, подібні між собою за досліджуваними показниками розвитку середнього класу.

Окремим типом виділяється місто Київ, оскільки майже всі статистичні дані цієї адміністративної одиниці з великим відривом перевищують середні показники по регіонах України. Лише показник забезпечення власним житлом є найнижчим по Україні.

II тип регіонів утворили 2 східні області – Донецька та Луганська. Не зважаючи на соціально-політичну напругу в регіоні та неповноту статистичної інформації, об'єднання цих областей в один тип зумовлене близькими значеннями більшості показників.

До III типу належать Київська та Одеська області. За всіма показниками ці регіони відзначаються середніми або вищими за середні значення, а тому мають сприятливіші умови для формування та розвитку середнього класу. Ці області мають вищі показники економічного розвитку, кращу ситуацію із наявність нового автомобіля, найкращий у країні показник забезпеченості населення житловою площею, середній рівень освіченості, високий показник залученості в підприємницьку діяльність.

IV тип утворює Харківська область. Цей регіон значно відрізняється низкою індикаторів. Передусім це високий рівень самозайнятості та підприємницької активності, велика частка населення з повною вищою освітою,

і, крім того, відносно низькою є частка домогосподарств, що проживають в окремих квартирах та індивідуальних будинках.

Решта 19 регіонів України (крім АР Крим та м. Севастополь), за результатами проведеного кластерного аналізу, увійшли до складу V типу. Це означає, що виокремлені перші чотири типи набагато більше відрізняються між собою та від решти регіонів, ніж області V типу відрізняються між собою. Іншими словами, умови та фактори формування та розвитку середнього класу відносно мало відрізняються між собою на більшій частині території країни за виключенням столиці та декількох інших областей.

У зв'язку з тим, що V тип утворює аж 19 регіонів, для ґрунтовнішої оцінки умов та індикаторів розвитку середнього класу його було поділено на 5 підтипів: Va, Vб, Vв, Vг, Vд.

До підтипу Va належать Вінницька, Херсонська, Черкаська, Волинська, Хмельницька, Чернівецька, Кіровоградська, Чернігівська, Тернопільська області.

В усіх областях цього підтипу (крім Чернівецької та Тернопільської) показник ВРП на 1 особу є близьким до середнього по країні (причому суттєво нижчим у Херсонській та Вінницькій), аналогічні співвідношення властиві й показникам середньомісячної заробітної плати. Показники самозайнятості в областях цього підтипу є середніми та близькими до середніх, рівень підприємницької активності також близький до середнього (суттєво нижчий в Чернігівській, Тернопільській та Кіровоградській областях). Усім областям підтипу Va властивий близький та вищий за середній показник забезпеченості власним житлом, крім Херсонської та Вінницької областей. Близькими до середніх є показники частки осіб з вищою освітою.

Головними відмінностями підтипу Va є відносно сприятлива ситуація на ринку праці, у житловій і освітній сфері та відносно високий рівень розвитку підприємництва.

Підтип Vб об'єднує 6 областей здебільшого заходу та півдня України. Цим областям притаманні близькі до середнього показники ВРП на 1 особу (крім Запорізької, у якої вищі значення) та рівні зарплат. Так само нижчими за середні є рівень самозайнятості населення (крім Запорізької та Львівської областей). Рівень освіченості є дещо вищим за середній, лише в Івано-Франківській та Рівненській областях він нижчий за середній по Україні. Високою є частка проживаючих в окремих квартирах та індивідуальних будинках, лише в Сумській області цей показник нижчий за середній. В усіх областях (крім Миколаївської і Сумської) частка домогосподарств з автомобілем до 5 років є вищою за середній показник по Україні. Загалом даний підтип характеризується близькими до середніх та середніми показниками економічного розвитку, науково-освітньої сфери, відносно високим рівнем забезпеченості житлом.

Підтип Vв складають Дніпропетровська, Полтавська області. Для цих областей характерним є вищі за середні показники ВРП на 1 особу та заробітної плати. У цих областях середній рівень освіченості та частка проживаючих в окремих квартирах та індивідуальних будинках. Рівень підприємницької активності також знаходиться на середньому та трохи вище середнього рівнях. У Полтавській області є дещо нижчим за середній по країні показник самозайнятості.

До підтипу Vг входить Закарпатська область. Для неї характерним є низькі показники ВРП на 1 особу та заробітної плати. Дещо нижчими за середні по країні є показник наявності нового автомобіля, однак відносно кращою є ситуація з часткою проживаючих в окремих квартирах та індивідуальних будинках. Низькою є частка осіб з вищою освітою, натомість достатньо високою є частка власників бізнесу.

Підтип Vд містить Житомирську область, у якої майже всі показники (крім ВРП та частки осіб з повною вищою освітою) є середніми величинами.

Отже, результати кластерного аналізу виявили наявність 5 типів регіонів України за умовами розвитку середнього класу. Зокрема, найбільш істотними відмінностями володіють м. Київ, області Сходу України, Київська, Одеська та Харківська області. Решта регіонів, що утворили V тип, загалом є подібними між собою за проаналізованими ознаками, відрізняючись лише за окремими з них.

У ході аналізу змін у соціально-економічній структурі регіонів визначено показники за ступенем впливу на формування чисельності середнього класу: наявність доходів від власності, наявність засобів виробництва; розмір і структура витрат, рівень заощаджень; наявність певного набору нерухомого та рухомого майна (термін користування до 5 років) – здійснюють незначний вплив на соціально-економічну структуру регіону, що свідчить про незначне використання нових джерел отримання доходів, котрі з'явилися в результаті трансформації відносин власності. Результати кореляційно-регресійного аналізу дозволяють стверджувати, що на формування середнього класу впливають зміна факторних показників: кількість домогосподарств, які мають новий автомобіль (до 5 років), розмір номінальної середньомісячної заробітної плати, грн., частка населення з вищою освітою, кількість самозайнятих.

Нами побудовано нечіткі моделі для визначення інтегрального показника оцінки потенціалу формування та розвитку середнього класу на регіональному рівні, а також здійснено групування регіонів за цим показником. Показано, що в цілому по регіонах інтегральний показник приймає невисокі значення, що свідчить про несприятливі умови для формування середнього класу в регіонах України.

На основі кластерного аналізу проведено типізацію регіонів та виявлено головні регіональні відмінності у критеріях розвитку середнього класу в

Україні. Згідно з результатами проведеного аналізу, виділено 5 типів регіонів України, що характеризуються певними відмінностями.

Висновки. Виявлено головні регіональні відмінності в критеріях розвитку середнього класу в Україні. Згідно з проведеним багатовимірним аналізом, розмежовано 5 типів регіонів України, для яких характерні певні відмінності в критеріях розвитку середнього класу. Авторські розрахунки засвідчили, що найбільший вплив на формування й розвиток середнього класу в регіонах України мають такі показники, як кількість людей із вищою освітою, володіння майном, висока заробітна плата, відношення до засобів виробництва. Однак такі показники, як наявність доходів від власності, розмір і структура витрат, рівень заощаджень, наявність певного набору нерухомого майна, не суттєво впливають на соціально-економічну структуру регіону, що доводить факт незначного використання нових джерел отримання доходів, які з'явилися внаслідок трансформації відносин власності. Побудовано нечіткі моделі для визначення інтегрального показника оцінки потенціалу формування й розвитку середнього класу в регіонах України. Виконано групування регіонів за цими показниками, виявлено в цілому низький рівень показників у регіонах України, що засвідчує несприятливі умови для формування чисельного середнього класу.

Література:

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: Соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія. Донецьк : НАН України. Ін-т економіки промисловості, 2007. 348 с.

2. Антошкіна Л. Соціальний статус середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці. 2005. № 6, С. 24–27.

3. Либанова Э. М. Проблемы среднего класса как политической и социально-экономической категории // Экономист. 2005. №7, С.11–12.

4. Лучко Т.І. Економічні основи формування середнього класу в країнах ринкової трансформації: дис. канд. екон. наук: спец. 08.01.01. Харків, 2005. 170 с.

5. Сахань І. Становлення середнього класу в Україні // Україна: аспекти праці. 2002. №8, С. 3–5.

6. Bureaucracy and Culture: Middle-Class Formation in Contemporary / Savage M. [et al.]. Britain. L. : Routledge, 1992.

7. Бондар І. К. Економічні передумови становлення середнього классу. Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. пр. Вип.7-8, К., 2003. С.46–49.

8. Економічна енциклопедія: в 3 т.: Т. 1 / відп. ред. С.В. Мочерний. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.

9. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення / [І. К. Бондар, Є. О. Бугаєнко, В. Я. Бідак, М. І. Гуць, Н. М. Ковальова]; під ред. О. Г. Ягольника. К. : ВД «Корпорація», 2004. 582 с.

10. Денисенко В. О. Вплив трансформації відносин власності на формування середнього класу в регіонах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «розвиток продуктивних сил і регіональна економіка » / В. О. Денисенко., 2018. – 21 с.

11. Василюк Д. Я. Сучасні підходи до виокремлення середнього класу (на прикладі Карпатського економічного району) //Регіональна економіка. 2012. № 3 (65). С. 175-180.

References:

1. Antonyuk, V.P (2007). *Formuvannia ta vykorystannia liuds'koho kapitalu v Ukraini: Sotsial'no-ekonomichna otsinka ta zabezpechennia rozvytku [Formation and use of human capital in Ukraine: Socio-economic assessment and development]*. Donetsk: NAN Ukrainy. In-t ekonomiky promyslovosti, 348 p. [in Ukrainian].

2. Antoshkina, L. (2005). Sotsial'nyj status seredn'oho klasu v Ukraini [Social status of the middle class in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, no. 6, 46-49 [in Ukrainian].

3. Libanova, E. M. (2005). Problemyi srednego klassa kak politicheskoy i sotsialno-ekonomicheskoy kategorii [Problems of the middle class as a political and socio-economic category]. *Ekonomist –The Economist*, no. 7, 11-12 [in Russian].

4. Luchko, T. I. (2005). Ekonomichni osnovy formuvannia seredn'oho klasu v krainakh rynkovoi transformatsii [Economic bases of formation of the middle class in the countries of market transformation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

5. Sakhan, I. (2002). Stanovlennia seredn'oho klasu v Ukraini [Formation of the middle class in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, no.8, 3-5 [in Ukrainian].

6. *Bureaucracy and Culture: Middle-Class Formation in Contemporary* (1992). / Savage M. [et al.]. Britain. L. : Routledge.

7. Bondar, I. K. (2003). Ekonomichni peredumovy stanovlennia seredn'oho klasu [Economic conditions of formation of the middle class]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: Zb. nauk. pr. – Formation of market relations in Ukraine: Collection. Science works*, 7-8, 46-49 [in Ukrainian].

8. Ekonomichna entsyklopediia: v 3 t.: T. 1 [Economic Encyclopedia: in 3 volumes: Vol. 1] / resp. ed. S.V. Mocherny. K .: Publishing Center "Academy" [in Ukrainian].

9. Bondar, I.K., Bugaenko, E.O. et al. (2004). *Serednij klas Ukrainy: teoriia ta suchasni tendentsii stanovlennia [Middle class of Ukraine: theory and current trends of formation]*. K.: Publishing House "Corporation" [in Ukrainian].

10. Denysenko, V.O. (2018). Vplyv transformatsii vidnosyn vlasnosti na formuvannia seredn'oho klasu v rehionakh Ukrainy [The impact of the transformation of property relations on the formation of the middle class in the regions of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Cherkassy [in Ukrainian].

11.Vasyliuk, D. Ya. (2012). Suchasni pidkhody do vyokremlennia seredn'oho klasu (na prykladi Karpats'koho ekonomichnoho rajonu) [Modern approaches to the separation of the middle class (on the example of the Carpathian economic region)]. *Rehional'na ekonomika – Regional Economy*, 3 (65), 175-180 [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.07 : 364-1

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-47-57

Карпенко Юрій Вікторович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 941-00-20, https://orcid.org/0000-0001-6370-066x

Карпенко Ніна Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 198-08-08, https://orcid.org/0000-0003-1751-7033

Степанова Лариса Валентинівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 305-17-71, https://orcid.org/0000-0003-0483-5657

Тужилкіна Оксана Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (095) 639-74-10, https://orcid.org/0000-0001-6866-8056

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНІ ЗАХОДИ ДЛЯ МОЛОДІ З СОЦІАЛЬНО ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сучасні умови функціонування закладів вищої освіти постійно вимагають розроблення гнучких програм залучення студентів, формування лояльного контингенту, оскільки усі виші конкурують між собою. Конкурентоспроможність закладу вищої освіти наразі не визначається матеріально-технічною базою, обсягом бібліотечного фонду, наявністю нової техніки чи можливістю доступу до інтернет-ресурсів. Підвищення конкурентоспроможності відбувається у даний час активною участю викладачів і студентів у науковому та соціальному житті, через реалізацію міжнародних та соціальних проектів.

З метою активної участі студентів у науковій і соціальній діяльності необхідно завчасно проводити профорієнтаційну роботу, яка полягає не лише у презентації освітніх програм, які має заклад вищої освіти, чи переваг певних

професій на ринку праці, а й у залученні майбутніх студентів до соціальних проектів вишу.

Важливою складовою контингенту вищого навчального закладу є молодь із соціально вразливих верств населення, яка потребує навіть більшої уваги, оскільки має специфічні потреби у навчанні.

У статті розглянуто основні заходи профорієнтації для дітей та молоді з соціально вразливих верств населення з метою підвищення конкурентоспроможності закладу вищої освіти. Запропоновано комплекс заходів, які передбачають проведення занять, тренінгів, що сприяють визначенню професійних схильностей та формування м'яких навичок у дітей шкільного віку та молоді.

Ключові слова: соціально вразливі верстви населення, молодь, профорієнтація, профорієнтаційні заходи, конкурентоспроможність, заклад вищої освіти.

Karpenko Yuriy Viktorovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel Business, Higher Education Institution of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel .: (050) 941-00-20, https://0000-0001-6370-066x

Karpenko Nina Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel Business, Higher Education Institution of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel.: (050) 198-08-08, https://orcid.org/0000-0003-1751-7033

Stepanova Larysa Valentynivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory, Higher Education Institution of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel.: (050) 305-17-71, https://orcid.org/0000-0003-0483-5657

Tuzhylkina Oksana Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory, Higher Education Institution of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Kovalya St., 3, Poltava, 36014, tel.: (095) 639-74-10, https://orcid.org/0000-0001-6866-8056

VOCATIONAL ASSISTANCE MEASURES FOR YOUNG PEOPLE FROM SOCIALLY VULNERABLE LAYERS OF THE POPULATION AS A TOOL OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. Modern conditions for the functioning of higher education institutions constantly require the development of flexible programs to attract

students, the formation of a loyal contingent, as all universities compete with each other. The competitiveness of higher education institutions is currently not determined by the material and technical base, the volume of the library fund, the availability of new equipment or the possibility of access to Internet resources. Increasing competitiveness is currently the active participation of teachers and students in scientific and social life, through the implementation of international and social projects.

In order for students to actively participate in scientific and social activities, it is necessary to conduct career guidance work in advance, which consists not only in presenting educational programs of higher education or the benefits of certain professions in the labor market, but also in attracting prospective students to social projects.

An important part of the contingent of higher education is young people from socially vulnerable groups, who need even more attention because they have specific learning needs.

The article considers the main career guidance measures for children and youth from socially vulnerable segments of the population in order to increase the competitiveness of higher education institutions. A set of activities is proposed, which includes classes, trainings that help identify professional aptitudes and the formation of soft skills in school-age children and youth.

Keywords: socially vulnerable segments of the population, youth, career guidance, career guidance activities, competitiveness, higher education institution.

Постановка проблеми. У сучасних умовах заклади вищої освіти відшукують різні напрями підвишення своєї конкурентоспроможнолсті. Одним з основних є фомрування дієвих профорієнтаційних заходів, які здійснюватимуть ЗВО серед дітей та молоді. Такі заходи мають бути спрямовані як на широкий загал, так і на дітей та молодь із соціально вразливих верств населення, оскільки такий прошарок найбільше потребує визначення професійних схильностей, здібностей іа талантів при обранні майбутньої професії. Співпраця з цими верствами населення підвишує і конкурентоспромождність ЗВО через напрацювання контингенту студентів, які розуміють важливість знань і вмінь, що можна отримати в університеті та потім застосовувати у професійній діяльності й підвищувати свій рівень життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням професійної орієнтації присвятили свої наукові дослідження К. Бондарчук, Т. Кириченко, О. Козловський, Е. Лібанова, Ю. Маршавін, І. Назімов, В. Рижков, В. Савченка, В. Ткаченко, Б. Федоришин, М. Чистяков та ін. Але взаємозв'язок між професійною орієнтацією молоді та конкурентоспроможністю закладу вищої освіти досі залишається вивченим недостатньо.

Мета статті – дослідження наявних та розроблення нових профорієнтаційних заходів для дітей та молоді із соціально вразливих верств населення з метою підвищення конкурентоспроможності закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Законодавство визначає «вразливі групи населення» як потенційних отримувачів соціальних послуг, що мають найбільший ризик потрапляння в складні життєві обставини через вплив зовнішніх (соціальних, економічних, природних, політичних, екологічних тощо) та внутрішніх [1].

Найбільш небезпечним є одночасний вплив на сімейну систему негативних зовнішніх та внутрішніх чинників (факторів ризику). Наприклад:

• сім'я з достатком нижче ніж середній, з двома малолітніми дітьми, батько втратив роботу;

• багатодітна сім'я, через військове протистояння на Сході України вимушена була переїхати і тимчасово поселитись у родичів; маленьке житло, нестаток коштів та невизначеність ситуації породжують конфлікти;

• сім'я з дітьми не має свого житла і тривалий час мешкає у маленькій квартирі разом із батьками дружини, які не люблять зятя; зять втратив роботу;

• мама-одиначка, яка сама виховує дитину з вадами розвитку, тяжко захворіла.

Наведені приклади свідчать про виникнення додаткових проблем в ситуації, коли сім'я вже належала до категорії вразливих. Проблеми одного із членів сім'ї провокують дисбаланс сімейної системи і спричиняють стан вразливості всієї сім'ї. Характерними ознаками для більшості сімей у стані вразливості є розгубленість, пасивність, невміння висловити свої проблеми і потреби, сформулювати свої цілі і завдання, слабке спілкування, емоційна закритість, брак уваги (або агресія) стосовно дітей, нерідко нехтування інтересами дітей.

Вразлива сім'я зазвичай має достатній резерв позитивних ресурсів для подолання труднощів. Однак, вона може потребувати допомоги, наприклад консультування спеціаліста у виборі стратегії для вирішення ситуації. Залежно від складності проблеми, такою допомогою можуть бути спеціальні курси, тренінги, поради родичів, друзів, фахівця із соціальної роботи, психолога, юриста, учителя, лікаря тощо. Затягування розв'язку стрижневих проблем часто погіршує становище сім'ї загалом, що має наслідки в тому числі для дитини.

Більш ефективними у вихованні є недирективні форми впливу, такі як: порада, прохання, натяк, довіра, схвалення, заохочення, похвала тощо, які містять у собі одночасно інформацію про правильність певної дії та її позитивну оцінку, підвищують впевненість підростаючої особистості у власних силах і можливостях. Тільки постійна увага до душевного стану дитини, прагнення зрозуміти її потреби, думки, почуття, переживання і передбачає досягнення виховних цілей. Більш доцільним є довірлива бесіда, постійне спілкування, особистий приклад батьків.

За результатами соціологічних опитувань у 2020 р. 20 % дітей із соціально вразливих верств не мають бажання радитися з батьками у вирішенні своїх проблем, 12 % - негативно сприймають життєвий досвід батьків.

Виховання дітей в родині багато в чому залежить і від того, наскільки батьки усвідомлюють власну відповідальність за виховання підростаючої особистості. Тут особливо слід відзначити таку серйозну проблему, як вживання батьками алкоголю. Батьки-п'яниці втрачають свою здатність виконувати виховну функцію, а це в свою чергу викликає цілу низку негативних явищ: пияцтво і наркоманія серед дітей, бездоглядність неповнолітніх, їх небажання вчитись, схильність до протиправних вчинків тощо. Негативний вплив, на відміну від позитивного, переймається досить швидко. Взаємини дітей і батьків є показником виховних можливостей батьків.

Отже, виховання (як формуючий вплив) у широкому сенсі – це весь комплекс дитячо-батьківських взаємин, що охоплює не лише усвідомлювані настанови та цілеспрямовані впливи батьків на дитину, а й ті чинники, які більшою мірою не усвідомлюються, проте мають найбільш значущий вплив на дитину – моделі поведінки, емоційне ставлення. Що стосується виховних цінностей, то важливим є те, що наприкінці XX століття у суспільній свідомості відбулися зміни виховної парадигми від ставлення до дитини як до об'єкта виховання до гуманістичної установки – дитина як суб'єкт виховання і рівноправний учасник стосунків з урахуванням її позиції як активного творця цих стосунків [5].

За результатами нещодавнього національного дослідження ставлення суспільства до дітей із уразливих груп, кожна друга людина вважає, що українське суспільство толерантно ставиться до дітей з інвалідністю. Толерантність до дітей, що живуть із ВІЛ, або безпритульних дітей оцінюється в 30 %.

Наявні в Україні інфраструктурні проблеми визначають специфіку бідності за умовами життя. У зв'язку з цим найбільш вразливим до бідності та соціального відчуження є сільське населення: 45,7 відсотка домогосподарств потерпають через відсутність закладів, які надають побутові послуги; 41,8 відсотка — через незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами екстреної медичної допомоги; 28,5 відсотка — через відсутність поблизу закладів охорони здоров'я; кожне четверте домогосподарство — через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою; понад 50 відсотків — через неможливість забезпечення елементарних побутових зручностей у помешканні.

Рівень бідності у сім'ях з дітьми становить 29,3 відсотка, у багатодітних сім'ях – 50,8 %, у сім'ях, де є діти та непрацюючі дорослі особи, – 36 %.

Традиційно до груп з підвищеним ризиком соціального відчуження в більшості країн належать ВІЛ-інфіковані, хворі на СНІД, туберкульоз, особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, бездомні особи, представники національних меншин.

Залишаються недосконалими механізми адаптації до самостійного життя дітей-сиріт і дітей, які є випускниками інтернатних закладів або строк

перебування яких на повному державному утриманні у сім'ях піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу закінчився. Насамперед відсутність у третини з них житла призводить до підвищення ризиків соціального відчуження і бідності таких осіб, що потребує негайного реагування з боку держави в частині надання їм соціальної підтримки.

Крім того, збройний конфлікт на сході України негативно вплинув на рівень добробуту населення, соціальні та економічні умови розвитку Луганської та Донецької областей і соціальну структуру країни, що призвело до виникнення нових вразливих груп населення. Близько 5,2 млн. осіб проживали в регіонах, постраждалих від конфлікту на сході, з яких до 4 млн. безпосередньо постраждали від конфлікту, близько 15 тис. осіб – п ранені, понад 1,7 млн. осіб – зареєстровані як внутрішньо переміщені [7].

Для соціально незахищених членів суспільства головний акцент сконцентрований на гарантуванні переваги в користуванні суспільними фондами споживання зниженні податків, розвитку соціального обслуговування сильному правовому й економічному захисті особистих доходів. Для економічно активних груп населення держава створює макроекономічні передумови для матеріального самозабезпечення (випадок втрати роботи, досягнення пенсійного віку, тимчасової втрати працездатності). Для непрацездатних же гарантується матеріальне забезпечення та соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування, виплат державних та місцевих бюджетів.

Професійні устремління молоді залежать як від соціального статусу, так і від інтелектуальних здібностей і шкільної успішності молодої людини. Варто врахувати, що і рівень взаємозалежності між інтересом і придатністю до тієї або іншої професії відносно невисокий. Правильне виявлення професійних інтересів і схильностей є найважливішим прогностичним фактором професійної задоволеності. Причиною неадекватного вибору професії можуть бути як зовнішні (соціальні) чинники, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір по інтересах, так і внутрішні (психологічні) фактори, пов'язані з недостатнім усвідомленням своїх професійних схильностей або з неадекватним уявленням про зміст майбутньої професійної діяльності.

Значна частина українських підлітків та молоді вразливих категорій, на жаль, залишаються поза охопленням проектами розвитку молодіжного руху чи громадської активності. Зокрема, молодь, що походить з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, молодь з малозабезпечених чи неблагополучних сімей, із багатодітних сімей тощо. Причина в тому, що через складні умови свого зростання та формування, представники цих категорій часто мають психологічну травмованість, прояви девіантної, асоціальної поведінки, зневіру у власному потенціалі та у власному майбутньому, соціальну пасивність та відстороненність від громадського життя тощо.

Більшість же проектів розвитку молодіжного лідерства, молодіжної активності, бажає бачити вже позитивно сформованих, соціально активних, психологічно розвинених учасників, що практично унеможливлює потрапляння до них представників молоді вразливих категорій.

У той же час, саме молодь вразливих категорій найбільше потребують залучення до проектів громадської активізації. По-перше, це допомагає їм подолати власні психологічні та світоглядні проблеми, уникнути розвитку проявів девіантної поведінки та маргиналізації. По-друге, це дозволяє залучити їх до конструктивного розвитку та конструктивної корисної самореалізації. І по-третє, формує з їх числа агентів позитивних змін, які в позитивному ключі впливають на власні соціальні групи, та стають прикладами конструктивної та активної життєвої позиції для своїх однолітків.

В Україні існує потреба у проведенні якісної профорієнтаційної роботи серед молоді, починаючи зі школи, а також налагодженні консолідованих зусиль центральних органів виконавчої влади. За даними соціологічного дослідження «Молодь України-2019», 50 % молоді працюють не за своїм фахом і майже третина хочуть змінити професію, що її обрали раніше.

Професійна орієнтація – комплекс науково-обґрунтованих форм, методів та засобів допомоги особистості щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування на основі врахування її індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, можливостей та потреб ринку праці в кадрах [9].

На нашу думку, головною спонукальною причиною в житті кожної людини є намагання досягти успіху як у професійній діяльності, де б можна було реалізувати весь спектр своїх можливостей, здібностей, талантів.

Отже, проблема профорієнтації, успішного розвитку кар'єри молоді, яка є соціально вразливою вимагає розробки профорієнтаційних заходів, які можуть проводити ЗВО, оскільки мають для цього трудовий потенціал викладачів та матеріально-технічну базу. Такі заходи підвищуватимуть також конкурентоспроможність ЗВО через формування лояльного до закладу контингенту студентів..

На базі Полтавського університету економіки і торгівлі ми пропонуємо проводити тренінги особистісного зростання, які, як показав досвід проведення професійними психологами, є ефективним засобом профорієнтації.

У Полтавському університеті економіки і торгівлі створена і працює школа, де дітей навчали лідерству і менеджменту. Освітній проект «Літня школа ПУЕТ» стартував у нашому місті у 2019 р. у рамках «Малої академії ПУЕТ». На заняттях дітям розповідали про секрети тайм-менеджменту, лідерства, основи комунікації.

У межах цього проекту ми пропонуємо комплекс занять для найменших, які є членами неблагополучних сімей, матерів-одиначок, ВПО, дітей-інвалідів тощо. Серед занять для найменшої групи ми пропонуємо такі:

1. Соціально-мистецькі акції до визначних подій, державних, міських та релігійних свят; 2. Інтерактивні заняття та бесіди: «Таємниця наших імен», «Світ емоцій і почуттів», «Скажи так, щоб тебе зрозуміли», «Мої захоплення», «Моя сім'я», «Я допитливий школяр», «Я маю власну думку», «Мої улюблені герої», «Я ввічливий», «Моя країна», «Моє місто», «Всі ми різні, але всі ми разом»; 3. Майстер-класи із паперопластики та оригамі, кераміки, бісероплетіння, айрис-фолдінг, живопису пластиліном, пісочної анімації, макраме, образотворчого мистецтва; 4. Аматорський театр; 5. Спортивні заходи.

Програма для найстарших учнів більш насичена, щоб допомогти випускникам шкіл зрозуміти, в якій сфері вони хочуть навчатися та працювати надалі. На заняттях вони вивчають англійську мову, займаються проектним менеджментом, працюють з графікою тощо.

Ми пропонуємо на базі Полтавського університету економіки і торгівлі започаткувати тренінговий курс для школярів старших класів та студентів 1-2 курсів університету «Моє життя – мій вибір». Метою даного курсу є: надання знань та формування в учасників практичних навичок самопізнання, усвідомлення життєвих планів і цілей, право вибору подальшого життєвого і професійного шляху, розкриття перед ними психологічних основ вибору, озброєння сучасною технологією прийняття рішень, що дозволить розумно та відповідально планувати свою освіту та майбутню професійну діяльність.

Схема реалізації проекту представлена на рис. 1.

1. МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ:
Полтавський університет економіки і торгівлі (ПУЕТ)

↓

2. ТРИВАЛІСТЬ:
один-два рази на тиждень 2 місяці, тривалістю 45-90 хв.

↓

3. ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ:
діти і молодь із соціально вразливих верств: діти-сироти, інваліди, діти матерів-одиначок, діти із сімей ВПО, діти, чиї батьки були позбавлені волі, діти, в сімї яких є безробітні тощо

↓

4. ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ:
тренінги, бесіди, дискусії, мозкові штурми, арт-ігри, музичні заняття, медитації

↓

5.ТЕМАТИКА ТРЕНІНГІВ І ДИСКУСІЙ:
1. Як сформувати та очолити команду 2. Спілкуємося ефективно. 3. Мій особистий потенціал. 4. Цінності в моєму житті. 5. Моє життя – мій вибір. 6. Мої здібності. 7. Я можу, я хочу, я буду! 9. Я і професія 10. Тайм-менеджмент або куди ховається час 11. Стресостійкість та управління емоціями 12. Самооцінка та самоцінність

6. РЕЗУЛЬТАТИ ДЛЯ УЧАСНИКІВ:
1. Знання, як вибрати професію, вміння орієнтуватися у видах професій, знання, як оцінити риси свого характеру та діагностувати свої здібності і професійні нахили; вміння враховувати попит ринку праці при виборі професії, роботи. 2. Розуміння зв'язку між професією, рівнем освіти та доходами, знання про можливості, які отримує людина з відповідною освітою, знають особливості системи вищої освіти в Україні. 3. Використання порад та рекомендацій щодо керування емоційним станом у період складання іспитів, ЗНО. 4. Знання різних способів пошуку роботи; вміння складати резюме, протистояти маніпуляціям з боку роботодавців-шахраїв, знання, як поводитися на різних етапах працевлаштування, волонтерської діяльності. 5. Знання норм і правил поведінки в трудовому колективі, способів досягнення професійного успіху; ознайомленння із принципами командної роботи та командної взаємодії. 6. Досвід успішних професіоналів. 7. Сертифікат учасника тренінгів.

Рис. 1. *Схема реалізації проекту профорієнтаційних заходів для молоді із соціально вразливих верств населення*

Висновки. Отже, пропонований комплекс профорієнтаційних заходів, спрямований на особистісний розвиток соціально вразливих дітей і молоді, полягає у проведенні занять і тренінгів щодо різних сфер менеджменту, психології, комунікації, сприятиме більш успішному професійному

визначенню, подальшому розвитку кар'єри та професійного життя цих категорій населення, а також підвищуватиме конкурентоспроможність закладу вищої освіти, створюючи й соціальний ефект.

Література:

1. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII: [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2671-19

2. Кияниця З.П. Партнерство «Кожній дитині» (за фінансової підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні «Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми» 2017р.): Посібник Міжнародної благодійної організації: [Електронний ресурс]. http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf

3. Про затвердження плану заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії подолання бідності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.02.2019р. №86-р.: [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/86-2019-%D1%80

4. Про затвердження Програми підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.09. 2018. №1428. [Електронний ресурс]. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1428739-18#Text

5. *Карабанова О.А*. Психологія сімейних відносин і основи сімейного консультування: [Електронний ресурс]. http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/2067/Konspekt_lekcij_PsS.pdf

6. Методичні рекомендації щодо залучення місцевих громад до вирішення проблем дітей, сімей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах / Вакуленко О.В., Комарова Н.М., Романова Н.Ф., Семигіна Т.В. [Електронний ресурс]: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4129/Semyhina_metodychni_rekomendatsii%20.pdf

7. Галустян Ю. М., Каравай А. В., Кочарян А. Б., Мельник Т.Д. Навчально-методичний посібник для тренерів «Вчимося самостійності». 2011. [Електронний ресурс]. http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/wcf2011_fortrainers.pdf

8. Професійна орієнтація: Підручник для студентів / Єгорова Є.В., Ігнатович О.М., Кобченко В.В., Литвинова Н.І., Марченко І.Б., Мерзлякова О.Л., Синявський В.В., Татаурова-Осика Г.П., Шевенко А.М. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2014. 240 с. [Електронний ресурс]: http://lib.iitta.gov.ua/709764/1/02_2650_Професійна%20орієнтація.pdf

References:

1. Zakon Ukrainy Pro sotsialni posluhy: pryiniaty 17 sichnia 2019 roku № 2671-VIII [Law of Ukraine on Social services from January 17 2019, № 2671-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2671-19 [in Ukrainian].

2. Kyianytsia Z.P. (2017). Partnerstvo «Kozhnii dytyni» (za finansovoi pidtrymky Predstavnytstva Dytiachoho fondu OON (IuNISEF) v Ukraini «Sotsialna robota iz vrazlyvymy simiamy ta ditmy»: Posibnyk Mizhnarodnoi blahodiinoi orhanizatsii. [Partnership for Every Child (with the financial support of the United Nations Children's Fund (UNICEF) in Ukraine "Social Work with Vulnerable Families and Children"): Handbook of the International Charitable Organization]. Retrieved from http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1513689511.pdf [in Ukrainian].

3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2019 rik z realizatsii Stratehii podolannia bidnosti pryiniaty 20.02.2019, №86-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the action plan for 2019 for the implementation of the Poverty Reduction Strategy from 20.02.2019, №86-r.]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/86-2019-%D1%80 [in Ukrainian].

4. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy Pro zatverdzhennia Prohramy pidhotovky do samostiinoho zhyttia vypusknykiv zakladiv instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei, osib z chysla vykhovantsiv pryiomnykh simei i dytiachykh budynkiv simeinoho typu pryiniaty 27.09. 2018, №1428. [Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine On approval of the Program of preparation for independent life of graduates of institutions of institutional care and upbringing of children, persons from among foster children and family-type orphanages from 27.09. 2018, №1428]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1428739-18#Text [in Ukrainian].

5. Karabanova O.A. Psykholohiia simeinykh vidnosyn i osnovy simeinoho konsultuvannia. *[Psychology of family relations and basics of family counseling]*. Retrieved from http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/2067/Konspekt_lekcij_PsS.pdf [in Ukrainian].

6. Vakulenko O.V., Komarova N.M., Romanova N.F., Semyhina T.V. Metodychni rekomendatsii shchodo zaluchennia mistsevykh hromad do vyrishennia problem ditei, simei ta molodi, yaki opynylysia u skladnykh zhyttievykh obstavynakh. [*Guidelines for involving local communities in solving the problems of children, families and young people who find themselves in difficult life circumstances]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4129/Semyhina_metodychni_rekomendatsii%20.pdf [in Ukrainian].

7. Halustian Yu. M., Karavai A. V., Kocharian A. B., Melnyk T.D. (2011). Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia treneriv «Vchymosia samostiinosti». *[Educational and methodical manual for trainers "Learning independence"]*. Retrieved from http://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/wcf2011_fortrainers.pdf [in Ukrainian].

8. Yehorova Ye.V., Ihnatovych O.M., Kobchenko V.V., Lytvynova N.I., Marchenko I.B., Merzliakova O.L. at all. (2014). Profesiina oriientatsiia: Pidruchnyk dlia studentiv *[Career Guidance: A Textbook for Students]*. Kirovohrad: Imeks LTD. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/709764/1/02_2650_Profesiina%20oriientatsiia.pdf [in Ukrainian].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 656

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-58-69

Керимов Карагёз Керим преподаватель кафедры механики, Мингечевирский Государственный Университет, ул. Д.Алиевой, 21: Мингячевир: AZ4500: Азербайджан**,** https://orcid.org/0000-0002-6101-6773

УПРАВЛЕНИЕ ТРАНСПОРТНЫМИ ПРОЦЕССАМИ

Аннотация. Целью данной статьи является рассмотрение общих положений о транспортной системе в современном обществе и обеспечения управления ею. Создание необходимых логистических схем во всех сферах производственной деятельности является актуальным в современный период общественного развития. Глобализация экономических и финансовых процессов в мире значительно стимулирует процесс управления транспортной системой, в том числе и на уровне логистики. Рассмотрены общие научные основания управления транспортом, в том числе с точки зрения истории развития и становления логистической системы. Подчёркнуто, что логистика является одним из древних направлений экономической системы общества, которая совершенствовалось и развивалась до сегодняшнего дня. Многообразие транспортных средств создаёт возможность более оптимального управления логистическими процессами. Глобальные экономические кризисы ведут к неустойчивости международной экономики, социально-политические потрясения отрицательно влияют на стимулирование и совершенствование развития логистических систем. На примере постановления логистической системы в Азербайджане показана важность новаторских поисков в формировании логистики, основанной на технологических инновациях. Важное значение имеет взаимовыгодное сотрудничество в данной сфере на региональном и международном уровнях. Для удовлетворения потребностей потребителей, как отечественных, так и зарубежных, необходимо тщательно изучать потоки рынка и планировать производство продукции и стимулирование сбыта. Однако там, где логистика не налажена, сроки производственных и логистических операций не оптимизированы. Это увеличивает производственные затраты и увеличивает вероятность задержки продукта, что снижает удовлетворенность клиентов. Применяя логистику, можно не только повысить эффективность бизнеса всей компании, но и повысить удовлетворенность клиентов за счет точной доставки продукции потребителям.

Ключевые слова: логистические услуги, транспортная логистика, транспортные системы, транспортный менеджмент, транспортные процессы.

Kerimov Karagyoz Kerim, Lecturer, Department of Mechanics, Mingachevir State University, st. D. Aliyeva St., 21: Mingachevir: AZ4500: Azerbaijan, https://orcid.org/0000-0002-6101-6773

TRANSPORT PROCESS MANAGEMENT

Abstract. The purpose of this article is to review the general provisions on the transport system in modern society and ensure its management. The creation of the necessary logistics schemes in all areas of production activity is relevant in the modern period of social development. The globalization of economic and financial processes in the world significantly stimulates the process of managing the transport system, including at the level of logistics. The general scientific foundations of transport management are considered, including from the point of view of the history of development and the formation of the logistics system. It is emphasized that logistics is one of the ancient areas of the economic system of society, which has been improved and developed to the present day. The variety of vehicles creates the possibility of a more optimal management of logistics processes. Global economic crises lead to the instability of the international economy, socio-political upheavals adversely affect the stimulation and improvement of the development of logistics systems. On the example of the regulation of the logistics system in Azerbaijan, the importance of innovative searches in the formation of logistics based on technological innovations is shown. Mutually beneficial cooperation in this area at the regional and international levels is of great importance. To meet the needs of consumers, both domestic and foreign, it is necessary to carefully study market flows and plan production and sales promotion. However, where logistics is not established, the timing of production and logistics operations is not optimized. This increases production costs and increases the likelihood of product delays, which reduces customer satisfaction. By applying logistics, you can not only increase the efficiency of the business of the entire company, but also increase customer satisfaction by accurately delivering products to consumers.

Keywords: logistics services, transport logistics, transport systems, transport management, transport processes.

Постановка проблемы. Логистическая служба – это организация и оказание ряда услуг по доставке продукции с учетом оптимизации грузопотоков. Перевозимый товар должен быть доставлен покупателю в необходимом объеме, в нужном месте и в нужное время, по разумной цене. Поэтому важнейшей задачей организации логистических услуг вообще и транспортно-экспедиторских услуг в частности является эффективность операций в этой сфере. Доставка товаров связана с удовлетворением потребностей. Логистика – это наука об оптимальном управлении дискретными и непрерывными потоками в производстве товаров и услуг.

Анализ последних достижений и публикаций. В целом транспорт является одним из ключевых элементов экономики, бизнес-услуг и логистики. В связи с этим есть важные основания для изучения данного вопроса как ключевого аспекта социально-экономических отношений в обществе. Транспорт оказывает большое влияние на микро- и макропроцессы хозяйственной деятельности. Рынок автотранспортных услуг в нашей стране особенно активен и динамично развивается. Основными критериями первоначального выбора перевозчиков являются стоимость перевозки, надежность сроков доставки, сохранность груза при транспортировке. Транспортная логистика в первую очередь решает задачи усиления координации действий непосредственных участников транспортного процесса. «Логистика уже играет важную роль в современном глобализированном мире» [10, с.5]. Имеется обширная литература, основанная на достижениях экономических моделей развития, принятых в современном мире. Вместе с тем постоянное развитие и обновление процессов управления транспортом, в том числе связанного с логистикой, требует к данным вопросам еще большего внимания.

Цель исследования. Логистика является важнейшим инструментом конкуренции, получения прибыли и устойчивого развития предприятий и организаций. Задача логистики состоит в том, чтобы удовлетворить основные требования любой операции к строго определенному товару, а также его количеству, качеству, местонахождению, времени, виду, упаковке и необходимой информации. В данной статье предполагается определить особенности современных научных подходов к формированию системы логистики.

Логистический сервис на транспорте. Логистика буквально означает перемещение. По сути, в современном мире логистика — это знания, которые можно использовать для контроля и управления производством и поставкой товаров и услуг. Более широкое определение логистики связано с учением о планировании и управлении движением материальных, информационных и финансовых ресурсов в различных системах. «С точки зрения практического применения логистика – это выбор наиболее эффективного варианта предоставления товаров нужного качества, нужного количества, нужного времени, нужного места с наименьшими затратами» [12, с.7-8].

Основной целью транспортно-логистических услуг является улучшение и оптимизация сервиса и повышение удовлетворенности клиентов. Использование логистики на транспорте, а также в производстве или торговле превращает подрядчиков и конкурентов в взаимодополняющих партнеров в транспортном процессе. Логистическая система предприятия является одним из самых сложных и отлаженных механизмов, объединяющих различные элементы системы. Бесперебойность работы этого механизма во многом

определяется четкостью работы каждого его компонента, совершенством применяемых в нем методов и технологий, а значит, и необходимостью изучения логистики на каждом предприятии. В современном мире стремительный рост производства, расширение ассортимента товаров, выпускаемых различными предприятиями, создание складов, что в свою очередь влияет на рост товарооборота предприятия. Все это повышает роль логистики в управлении предприятием. «Растущий интерес к проблеме развития логистики в промышленно развитых странах обусловлен прежде всего историческими причинами» [5, с.54]

Логистика – это единая технология, экономика и планирование. Соответственно, в обязанности транспортной логистики должно входить обеспечение технологической связанности участников транспортного процесса, согласование их экономических интересов, а также использование комплексных систем планирования. Техническая небрежность в транспортном комплексе означает последовательность параметров транспортных средств как внутри, так и между разными типами. Эта последовательность позволяет применять модальные перевозки, работать с контейнерами и другими грузами. Логистическая деятельность, как и любая хозяйственная деятельность, направлена на оптимизацию ресурсов предприятия при управлении важными потоками.

Транспортные услуги составляют основу логистических услуг. Наиболее широко используемый способ в международных транспортных услугах – морской транспорт. Автомобильный транспорт отличается от национальных транспортных услуг. В последние годы совместные перевозки привлекают внимание в сфере логистики. При комбинированных перевозках продукция перевозится в одной таре, но разными видами транспорта. Например, продукция, перевозимая на короткие расстояния автомобильным транспортом, сначала перегружается морским или железнодорожным транспортом для дальней перевозки. Повреждение объекта доставки считается негативным воздействием на объект логистики, обусловленным как внешними факторами (условиями перевозки), так и фактором времени при доставке объектов, относящихся к данной категории.

Транспортно-логистическая система – совокупность потребителей и поставщиков услуг, а также систем управления, транспортных средств, средств связи, сооружений и иного имущества, используемых для их обеспечения. После Второй мировой войны глобализация в торговле стала усиливаться, постепенно увеличивались импортно-экспортные операции. Поэтому логистические услуги стали важными с точки зрения экономии времени и затрат предприятий. Эти изменения повлияли на развитие логистических услуг. Благодаря логистическим услугам предприятия смогли сократить расходы, сохранив при этом скорость операций. Транспортно-логистические центры

предоставляют им услуги по хранению, обработке, упаковке и распределению входящих и исходящих грузов любым видом транспорта. Анализ логистических систем показывает, что не существует универсальной и идеальной модели для всех предприятий. Поэтому при реализации логистического подхода необходимо оценить существующую структуру предприятия, его внешнюю среду, а затем принять решение об организационной структуре службы логистики.

Специфика логистической деятельности предприятия определяется ее функциональностью и целеустремленностью. Финансово-экономическая модель логистики представляет собой метод оптимизации затрат, который определяется стратегическим выбором между эффективностью и уровнем обслуживания клиентов. Общий экономический эффект логистической деятельности заключается в снижении уровня затрат на осуществление основных этапов хозяйственной деятельности предприятия. Логистическая стратегия, логистические функции и логистические операции предприятия осуществляются с помощью сложившейся организационной структуры управления логистической системой. Анализ логистической системы показывает, что не существует универсальной модели логистической системы, применимой ко всем предприятиям. Поэтому при реализации логистического подхода необходимо оценивать существующую структуру предприятия и его внешнюю среду и на этой основе принимать решение об организационной структуре логистической службы. Важным вопросом при формировании и реализации логистической стратегии на предприятии является централизация или децентрализация функций управления логистической системой. Управленческие обязанности могут быть разделены между подразделениями предприятия или сосредоточены в одной логистической службе.

Под транспортной логистикой понимаются любые материальные объекты, предметы и т.п. Это система, предназначенная для организации доставки. Оптимальный маршрут – это маршрут, по которому возможно доставить объект логистики в кратчайшие сроки (или в заданный период) с минимальными затратами, а также с минимальным повреждением объекта доставки. Транспортная сеть и логистические услуги оказывают значительное влияние на торговую, экономическую, политическую и даже военную сферы страны. Одним из важнейших коммерческих успехов стран являются транспортно-логистические услуги. Транспортные и логистические услуги координируют поток товаров от пункта отправления до пункта назначения с помощью эффективной сети и транспортной инфраструктуры.

Внешние или внутрифирменные перевозки происходят между разными компаниями, часто между поставщиком и заказчиком. Морской или воздушный транспорт часто используется для дальних перевозок. В отличие от дальней внешней логистики внутренняя логистика (интралогистика) перемещается в

пределах единого пространства (например, заводских или хозяйственных зданий) и характеризуется короткими транспортными путями и временем в пути. Для обоих видов транспорта есть отправитель и получатель, и перевозка происходит между ними. Сообщения передаются беспроводным способом по кабельной сети или радиотехнологиям. Суть логистического подхода на внутреннем и мировом рынках одинакова, но условия международной логистической деятельности более сложные и затратные. Так, «затраты на логистику составляют 25-35% стоимости экспортно-импортной продукции по сравнению с 8-10% стоимости товаров, реализуемых на внутреннем рынке» [11].

Управление транспортным процессом. Управление перевозочными процессами оказывает существенное влияние на финансово-экономическую ситуацию, а также состояние законодательства в условиях современной рыночной экономики. Это положение в первую очередь должно касаться рынка автотранспортных услуг, складских помещений, формирования автотранспортных услуг в посреднических организациях. Однако работа в сфере логистики не ограничивается этими направлениями, она многогранна. «Под транспортом понимается перемещение людей, животных и товаров из одного пункта в другой с помощью транспортных средств. Кроме того, перевозка представляет собой процесс, объединяющий средства передвижения, дорожные связи, транспортные средства, а также различные технические устройства, механизмы и соответствующие конструкции» [4, с.9].

Управление трафиком позволяет отслеживать перемещение груза по воздуху, воде или дороге и реагировать на любые транзитные ситуации, неожиданные задержки и многое другое из одного места. При управлении транспортным процессом менеджер по логистике проводит исследование рынка транспортных услуг, оценивает потенциальных перевозчиков по ключевым критериям, определяет их рейтинг и по результатам анализа выбирает наиболее эффективный и оптимальный вариант.

Еще в средние века термин «логистика» широко использовался в официальных кругах Византийской империи, а в обязанности работающих в этой сфере входило раздавать армии продовольствие. Однако история этой сферы деятельности восходит к более ранним временам и намного старше истории самого термина. «Товародвижение как вид деятельности возникло с возникновением общественного разделения труда и возникновением товарно-денежных отношений при возникновении первобытнообщинного строя» [8, с.161].

Особенность логистического подхода в управлении предприятием обусловлена ограниченными отношениями, образующими организационную систему, которая перевозит товары во всех сферах деятельности, проста в управлении и демонстрирует высокую эффективность. Актуальность изучения роли логистики в управлении предприятиями связана с процессом

глобализации производственно-товарной сферы, поэтому затраты на логистику на предприятиях возрастают, ведь большую часть затрат часто составляют транспортные расходы. Таким образом, если предприятие ищет наиболее дешевые ресурсы за пределами страны для снижения себестоимости продукции, то доля затрат на логистику существенно возрастет. Ввиду широты и многогранности данной проблемы необходимо детально изучить функции и цели использования логистической системы на предприятии в каждом отдельном случае, что обуславливает актуальность проблемы исследования.

Логистика – важная сфера бизнеса, создающая широкие возможности для использования человеческих и материальных ресурсов, что в свою очередь влияет на национальное производство. Логистика является частью системы снабжения предприятия, которая охватывает эффективное планирование, реализацию и контроль основных этапов деятельности предприятия, а также хранение и перемещение товаров и продукции, производимых предприятием. Кроме того, логистическая система компании не только отвечает всем требованиям клиентов, но и охватывает направление услуг и информационных потоков от места доставки до конечного потребителя.

Транспорт является одним из ключевых компонентов логистической системы предприятия, так как ни одна организация не может нормально функционировать без службы доставки готовой продукции и выпускаемой продукции потребителям. Управление ресурсами логистической деятельности обеспечивает высокую степень адаптивности предприятия и времени, затрачиваемого на процесс реорганизации или производственного процесса в соответствии с внешними факторами. «Организация и управление грузоперевозками регулируется большим количеством законодательных актов и постановлений, принятых на государственном уровне в каждой стране, а также международными соглашениями и конвенциями» [6, с. 415].

Взаимодействие разных компонентов логистической системы предприятия осуществляется одновременно на нескольких уровнях: финансовом, экономическом, производственном и др. Использование логистической системы ускоряет процесс получения информации и повышает уровень обслуживания производственного цикла.

Применение принципа «своевременности», который активно применяется в процессе логистики управления предприятием, во-первых, для значительного снижения себестоимости продукции, запасов и времени ожидания, во-вторых, для значительного снижения себестоимости продукции и, в-третьих, для улучшения качество логистических услуг. «Предприниматели могут использовать отдельные концепции маркетинга и логистики для управления предприятием» [9, с. 5].

Технология транспортных систем. Транспортная система осуществляет перевозки большого количества грузов и пассажиров как внутригородскими,

междугородними, так и международными рейсами. Транспорт является самостоятельной отраслью и может быть отнесен к обрабатывающей промышленности. Грузовые и пассажирские перевозки являются продуктом производственного процесса и транспорта. «Дорожный транспорт в современной транспортной системе – железная дорога, метро, трамвай, троллейбус, автобус, такси, грузовик; магистральный трубопровод и газопровод; водный транспорт – морской, внутренний водный; воздушный транспорт включает вспомогательные и дополнительные транспортные площади. Виды транспорта взаимосвязаны и дополняют друг друга в процессе эксплуатации» [1, с. 464].

Транспортные системы предназначены для легкой перевозки грузов или пассажиров. Каждая из этих систем имеет свои технические и коммерческие характеристики. Спецификации включают такие вопросы, как скорость и объем, а эксплуатационные характеристики включают ограничения скорости или часы работы. Потребность в транспортировке и владение различными системами также являются коммерческими особенностями транспортной системы. Каждый вид транспорта имеет свои преимущества и недостатки, и этот фактор меняется в зависимости от ситуации.

Автомобильный транспорт обладает относительно хорошей маневренностью и может использоваться для самых разных целей, но, к сожалению, эту систему нельзя использовать на бездорожье. Стоимость содержания транспортных средств и инфраструктуры в этой системе очень высока, и эта система обычно используется в небольших производствах и для перевозки товаров. Безусловно, несмотря на расширение контейнерных перевозок, эта транспортная система является одной из важнейших опор грузоперевозок. В большинстве случаев перевозка грузов автомобильным транспортом осуществляется обычными грузовыми автомобилями по общим правилам. Меняются только типы грузовиков – крытый, открытый кузова, платформы для контейнеров. Часто они отличаются грузоподъемностью.

Железнодорожная транспортная система имеет сбалансированный лимит. В прошлом эта система использовалась только очень крупными отраслями промышленности, но сегодня, благодаря расширению системы контейнерных перевозок, возросла гибкость железнодорожного транспорта, и он используется наряду с морским и автомобильным транспортом. Трубопровод — еще один вид транспорта с наименьшими возможными ограничениями, который можно использовать как на суше, так и под водой. Целью использования этой системы является транспортировка жидкостей, таких как нефтепродукты, в кратчайшие сроки и с наименьшими затратами.

Морской транспорт является наиболее эффективным способом перевозки больших объемов грузов на большие расстояния благодаря своей плавучести и очень низкому трению. Морских транспортных путей много и они включают

океаны, заливы, моря, реки и каналы, но круговорот морского транспорта ограничен определенной территорией в связи с необходимостью данной транспортной системы для хозяйственной деятельности.

Ограничений для авиакомпаний почти нет, но чаще это происходит в Северной Атлантике, Северной Америке и Европе и северной части Тихого океана. Эта транспортная система имеет различные ограничения и может включать территорию аэропорта (для взлета и посадки коммерческого самолета требуется 3300 метров), туман и погодные условия.

Перевозка грузов в Азербайджанскую Республику различными видами транспорта, 1000 тонн [3]

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
всего	**222.373**	**222.461**	**226.419**	**230.144**	**235.288**	**188.629**
Железная дорога	17.090	15.479	14.558	13.954	15.222	14.631
море	6.626	5.807	8.344	8.236	5.969	5.982
Воздушный транспорт	129	160	173	208	183	458
трубопроводы	60.923	59.556	58.490	58.402	58.596	56.040
нефтепроводы	45.672	44.129	42.559	41.491	38.787	34.720
газопроводы	15.251	15.427	15.931	16.911	19.809	21.320
автомобили	137.605	141.459	144.854	149.344	155.318	111.518

Закон Азербайджанской Республики «О транспорте» был принят 11 июня 1999 года, а Закон Азербайджанской Республики «Об автомобильном транспорте» - 1 апреля 2008 года. Для развития соответствующей сферы подготовлена «Стратегическая дорожная карта развития логистики и торговли в Азербайджанской Республике», утвержденная Указом Президента Азербайджанской Республики от 6 декабря 2016 года. «Эта Стратегическая дорожная карта определяет краткосрочные, среднесрочные и долгосрочные перспективы экономического развития Азербайджана в области логистики и торговли на период до 2020, 2025 годов и далее» [2, с. 3]. Интеллектуальный центр управления транспортом, открытый в Баку 29 декабря 2011 года, также является ценным вкладом в развитие этой сферы.

Все документы, оформляемые на транспортное средство, перевозимый груз, должны содержать реквизиты – дату составления, срок использования, подписи ответственных лиц, печати организаций. Они показывают подлинность документов, отражают связи людей, которые будут решать проблемы, возникающие при перевозке грузов.

В пакет обязательных документов входят:

1. Счет-фактура;
2. Уставный договор;
3. Проездной документ.

Бланки документов составлены таким образом, чтобы иметь четкое представление о том, кто и кому будет оказывать транспортные услуги, в какой номенклатуре и в каком объеме, когда истечет срок действия действующего договора. Благодаря подходу легко понять правомерность нахождения товара в определенной точке, является ли товар официальной поставкой конкретного завода, фабрики, оптовой компании. Даже при перевозке грузов автомобильным транспортом такие правила должны включать коносамент в договор. На каждый автомобиль оформляется отдельный документ по фактически перевозимому грузу. Цель документа двояка. Во-первых, бумажная товарная номенклатура удаляется и капитализируется. Второй учитывает работу перевозчика, определяет его взаимоотношения с грузоотправителем (грузополучателем).

Существуют также специальные правила перевозки опасных грузов. Этот тип грузовика окрашен в специальные цвета, а на боковые поверхности нанесены предупреждающие знаки или знаки опасности. Штрафы налагаются за нарушение правил перевозки грузов. Ответственность за нарушение законодательства носит административный характер. Хранение товаров на складах должно быть систематизировано и рационально организовано. К особенностям склада относится эффективное размещение товаров внутри здания, соблюдение правил их содержания, а также обеспечение их надежности без потери качества.

В современный период в нашей стране развивается сектор логистики, и стоит отметить деятельность международных логистических компаний в этой сфере. «В настоящее время в Азербайджане растет число местных международных логистических компаний, которые могут предоставлять современные и инновационные услуги. Компании, предлагающие новейшие ИКТ-решения и виды транспорта, уже разрабатывают стратегии для воздушных, морских и железнодорожных перевозок» [7].

Выводы. Логистика – это процесс, сопровождающий производство товаров различных уровней и размеров с момента его создания или поставки на рынок, и этот процесс, охватывающий все виды логистических услуг, продолжается до тех пор, пока товар не достигнет потребителя. Не имеет значения, какой размер продукта или как он используется. Логистика ранее использовалась как термин в военной сфере, но теперь логистика относится к транспортировке, хранению, упаковке, распределению, управлению грузами и так далее. охватывает такие области, как. Следовательно, логистика относится к деятельности в процессе передачи товаров от спроса к спросу. В целом, логистика является частью процесса цепочки поставок, которая предназначена

для удовлетворения требований клиентов. Логистика – это система, которая в совокупности управляет рядом процессов, от закупки сырья до его доставки потребителям.

Литература:

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: Azərbaycan. Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, 2007. 884 s.
2. "Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi". https://mida.gov.az/documents/Logistika (дата обращения 21 апреля 2022 года).
3. Azərbaycanda nəqliyyat. Nəqliyyat sektorunda yük daşınması. https://www.stat.gov.az/source/transport/ (дата обращения 19 апреля 2022 года)
4. Həsənov, M., İsmayılov, F. Daşıma modelləri. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanılması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi" ixtisası üçün peşə hazırlığı modulu. Bakı: 2019. 99 s.
5. İmanov, T. Logistikanın əsasları. 2 cilddə. I cild. Dərslik, Bakı: "Təhsil" NPM, 2005. 474 s.
6. İmanov, T. Logistikanın əsasları. 2 cilddə. II cild. Dərslik, Bakı, "Təhsil" NPM, 2005. 670 s.
7. İsazadə, S. Azərbaycanda logistika. https://tr.linkedin.com/pulse/az (дата обращения 9 апреля 2022 года)
8. Məmmədov, E.Y. İstehlak bazarının idarə edilməsi. Dərslik. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı. 2019. 204 s.
9. Şükürov, T. İstehlak bazarinda marketinq logistikasinin rolu və səmərəliliyi. http://etsim.az/upload/Image/2017, 9 s. (дата обращения 3 марта 2022 года)
10. Yəhyayeva E., Şixəliyeva S., Osmanova G. Logistika. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanılması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi" ixtisası üçün peşə hazırlığı modulu. Bakı: 2019. 63 s.
11. Бауэрсокс, Доналд Дж., Клосс, Дейвид Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок. 2-е изд. [Пер. с англ. Н. Н. Барышниковой, Б. С. Пинскера]. — М.: ЗАО «Олимп—Бизнес», 2008. 640 с.
12. Шумаев, В.А. Логистика в теории и практике управления современной экономикой. М.: МУ им. С. Ю. Витте, 2014. С. 7-8. 212 с.

References:

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: Azərbaycan [Azerbaijan National Encyclopedia: Azerbaijan]. Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi, 2007. 884 s. [in Azerbaijani]
2. "Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi" ["Strategic Road Map for the development of logistics and trade in the Republic of Azerbaijan"]. https://mida.gov.az/documents/Logistika (дата обращения 21 апреля 2022 года). [in Azerbaijani]
3. Azərbaycanda nəqliyyat. Nəqliyyat sektorunda yük daşınması [Transport in Azerbaijan. Cargo transportation in the transport sector]. https://www.stat.gov.az/source/transport/ (дата обращения 19 апреля 2022 года) [in Azerbaijani]
4. Həsənov, M., İsmayılov, F. Daşıma modelləri. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanılması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi" ixtisası üçün peşə hazırlığı modulu [Transportation models. Vocational training module for the specialty "Logistics specialist for storage and warehousing of agricultural products"]. Bakı: 2019. 99 s. [in Azerbaijani]
5. İmanov, T. Logistikanın əsasları. 2 cilddə [Basics of logistics. In 2 volumes]. I cild. Dərslik, Bakı, "Təhsil" NPM, 2005. 474 s. [in Azerbaijani]
6. İmanov, T. Logistikanın əsasları [Basics of logistics. In 2 volumes. Volume II]. 2 cilddə. II cild. Dərslik, Bakı, "Təhsil" NPM, 2005. 670 s. [in Azerbaijani]

7. İsazadə, S. Azərbaycanda logistika [Logistics in Azerbaijan]. https://tr.linkedin.com/pulse/az (дата обращения 9 апреля 2022 года) [in Azerbaijani]

8. Məmmədov, E.Y. İstehlak bazarının idarə edilməsi [Consumer market management]. Dərslik. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı. 2019. 204 s. [in Azerbaijani]

9. Şükürov, T. İstehlak bazarinda marketinq logistikasinin rolu və səmərəliliyi [The role of marketing logistics in the consumer market and efficiency]. http://etsim.az/upload/Image/2017, 9 s. (дата обращения 3 марта 2022 года) [in Azerbaijani]

10. Yəhyayeva E., Şixəliyeva S., Osmanova G. Logistika. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanılması və anbarlanması üzrə logistika mütəxəssisi" ixtisası üçün peşə hazırlığı modulu [The role of marketing logistics in the consumer market and efficiency]. Bakı: 2019. 63 s. [in Azerbaijani]

11. Bauersoks, Donald Dzh., Kloss, Dejvid Dzh. Logistika: integrirovannaya cep' postavok. 2-e izd. [. Logistics: integrated supply chain. 2nd ed.]. [Per. s angl. N. N. Baryshnikovoj, B. S. Pinskera]. M.: ZAO «Olimp-Biznes», 2008. 640 s. [in Russian]

12. SHumaev, V.A. Logistika v teorii i praktike upravleniya sovremennoj ekonomikoj [Logistics in theory and practice of management of modern economy]. M.: MU im. S. YU. Vitte, 2014. S. 7-8. 212 s. [in Russian]

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 658.8

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-70-77

Кобець Дмитро Леонтійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, тел.: (068)830-91-23, https://orcid.org/0000-0002-4822-2951

МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ – ДИНАМІКА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Економічний розвиток, серед іншого, включає також задоволення таких нематеріальних потреб, як краща освіта для всіх, ліквідація соціальної нерівності, підвищення соціальної відповідальності як державного, так і приватного секторів економіки. Безперечно, неможливо успішно здійснювати таку діяльність, не використовуючи інструменти маркетингу. Саме маркетинг дає можливість задовольняти не лише матеріальні потреби в харчуванні, як це властиво звичайним економічним процесам, а й нематеріальні – соціальні та індивідуальні. Маркетинг є таким собі посередником між можливостями, які може дати ліберальна економіка, та потребами, які є у кожної людини. Внаслідок цього він вбудований у соціальну систему цінностей, і наділений можливістю продукувати вказані цінності, одночасно підтримуючи їх.

Маркетинг стає невід'ємною частиною дослідження каналів зв'язку з клієнтами, аналізу систем складування та відвантаження, а також організації зберігання та управління наявними запасами організації.

Сучасний маркетинг значно відхилився від минулого і зазнав радикальних змін в останні роки. У статті проведено дослідження поглядів різних науковців відносно визначення терміну «маркетингова діяльність». Проведено аналіз кількості наукових публікацій в основних наукових репозитаріях світу і виявлено значну відмінність в кількості публікацій західних вчених і кількості публікацій науковців з країн пострадянського простору. Розглянувши даний процес в динаміці за останні 10 років, прийшли до висновків, що академічний інтерес, зростав і продовжує зростати, оскільки постійно накопичується матеріал, конкретні дані на підприємствах, які реагують на зовнішні виклики з допомогою інструментів маркетингу. Відбувається природний для будь-якої наукової теорії процес – щось уточнюється, якісь положення спростовуються, якісь розширюються або навіть з'являються знову.

У той самий час, переходячи до географічних відмінностей, можна констатувати стійкість стереотипів, що залишилися з часів СРСР, і пов'язані з упередженням проти західної системи економіки. Свідченням цього виступає в рази менша кількість згадок про вибрані нами терміни в українських та російських академічних базах, порівняно із закордонними.

Ключові слова: маркетинг, діджиталізація, інновації, цифровий маркетинг, управління маркетингом.

Kobets Dmytro Leontijovych Candidate of economic science (PhD), Associate professor, Associate professor at the department of accounting, auditing and taxation, Khmelnytsky National University, Instytutska St., 11, Khmelnytsky, 29016, tel.: (068)830-91-23, https://orcid.org/0000-0002-4822-2951

MARKETING ACTIVITIES OF ENTERPRISES - DYNAMICS OF SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract. Economic development, among other things, also includes the satisfaction of such intangible needs, as better education for all, elimination of social inequality, increase of social responsibility as a state, and private sectors of the economy. Certainly, it is impossible to successfully carry out such activity, not using marketing tools. It is marketing that allows to satisfy not only material needs in food, as it is typical of the usual economic processes, but also intangible - social and individual. Marketing is such a mediator between opportunities, what the liberal economy can give and what each person needs. As a result, it is integrated into the social system of values, and it is an opportunity to reproduce these values while supporting them.

Marketing becomes an integral part of the research of channels of communication with clients, analysis of storage and shipment systems, as well as organization of storage and management of the existing stock of the organization.

Modern marketing has considerably declined from the past and has undergone radical changes in recent years. In the article the research of views of different scientists concerning definition of term "marketing activities" has been carried out. The number of scientific publications in the main scientific repositions of the world has been analyzed and there is a significant difference in the number of publications of western scientists and the number of publications of scientists from the countries of the post-soviet space. Having considered this process in dynamics for the last 10 years, came to conclusions, that academic interest, has grown and continues to grow, as the material constantly accumulates, specific data at enterprises that respond to external challenges with marketing tools. There is a natural process for any scientific theory - something is specified, some provisions are being simplified, some are expanding or even appear again.

At the same time, moving to geographical differences, it is possible to note the persistence of stereotypes that have remained since the Soviet Union, and related to the opposition to the western system of economy. This is evidenced by the number of times fewer references to the terms we have chosen in Ukrainian and Russian academic bases, compared to foreign ones.

Keywords: marketing activities, digitalization, innovation, digital marketing, marketing management.

Постановка проблеми. Економічний розвиток, в цілому, означає збільшення національного виробництва, що призводить до збільшення

середнього валового національного продукту (ВНП) на душу населення. Однак, у сучасній економічній теорії під ним також мається на увазі ширший розподіл доходів. Стратегії економічного розвитку, серед іншого, включають також задоволення таких нематеріальних потреб, як краща освіта для всіх, ліквідація соціальної нерівності, підвищення соціальної відповідальності як державного, так і приватного секторів економіки. Безперечно, неможливо успішно здійснювати таку діяльність, не використовуючи інструменти маркетингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями питання маркетингової діяльності займалися українські та, переважно, американсько-європейські дослідники. Серед дослідників можна виділити: Р. Корман [1], Дж. Кауп [2], М. Калекофф [3], Р. Ліб [4], Девід У. Мішлер [5], В. Обен [6] та ін.

Метою даної статті є дослідження інтересу наукового товариства до питань маркетингової діяльності підприємств в динаміці на основі аналізу кількості статей у найбільш популярних наукових репозитаріях західних країн та країн пострадянського простору.

Виклад основного матеріалу. Маркетинг передбачає постійний аналіз складових організації. Становлення даного терміну набуло розвитку ще в 90-х роках XX століття, при цьому передбачалося, що цей напрямок науки сприяє клієнтоорієнтованому розвитку існуючих підприємств у розвинених економічних умовах. Дослідження терміну «маркетингова діяльність» отримало пік своєї актуалізації в 2015-2016 рр. Збірники статей у Гарвардському університеті, Лондонській школі економіки стали висвітлювати все частіше досліджуваний термін. Що також підтверджується пошуковою системою Google Академії (рис. 1).

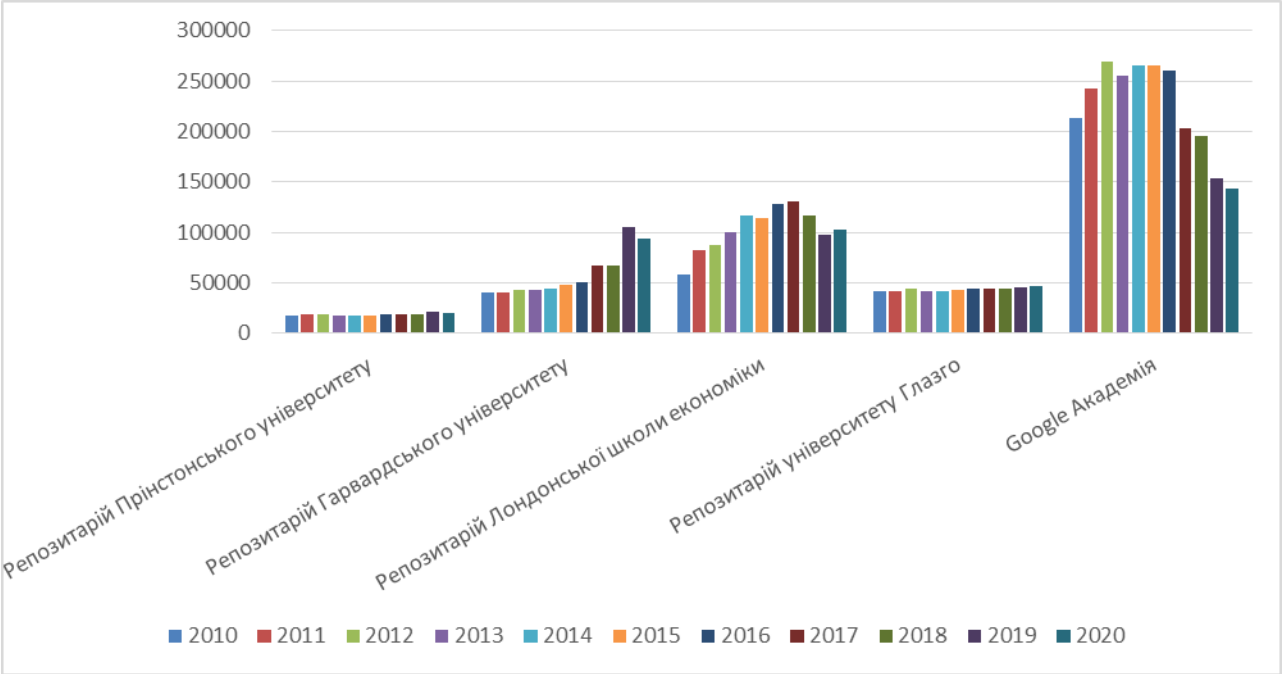

Рис.1. *Статистика використання терміну «маркетингова діяльність» у публікаціях**

*Побудовано автором на підставі даних [7-14]

Таблиця 1

Показники приросту запитів терміну "маркетингова діяльність", %*

	2011 до 2010	2012 до 2011	2013 до 2012	2014 до 2013	2015 до 2014	2016 до 2015	2017 до 2016	2018 до 2017	2019 до 2018	2020 до 2019
Репозитарій Прінстонського університету	101,2	101,4	95,3	99,6	101,1	106,8	99,9	101,2	109,0	98,0
Репозитарій Gale	93,3	103,3	103,9	109,5	96,3	90,8	89,6	111,4	98,5	92,7
Репозитарій Гарвардського університету	100,1	105,5	102,1	103,4	108,0	103,4	134,6	100,6	155,4	89,2
Репозитарій Лондонської школи економіки	140,1	106,3	114.8	116,5	98,2	112,3	101,6	89,4	83,7	105,0
Репозитарій університету Глазго	100,8	104,0	95,8	100,8	100,3	103,6	101,1	99,6	103,0	102,3
Google Академія	114,1	110,7	94,8	103,9	100,0	98,5	77,8	96,1	78,5	93,5
База Scopus	117,1	107,3	100,3	127,5	103,9	106,1	97,4	98,6	109,6	92,5
Національна бібліотека ім. Вернадського	100,0	100,0	262,5	357,1	121,3	126,4	85,2	154,1	21,2	150,0
Російська наукова електронна бібліотека	134,3	113,3	129,2	132,6	118,7	123,6	105,5	98,7	109,9	89,2

*Побудовано автором на підставі даних [1-8]

Аналізуючи показники таблиці 1 видно, що кількість статей у Прінстонському університеті коливається і у сторону збільшеннях, і у сторону зменшеннях, при цьому межі відхилення становлять приблизно 10 % від попереднього року.

У репозитарії Gale, так само статті, у яких використовується термін «маркетингова діяльність» не має постійної тенденції становлення та з 2015 по 2020 рік кількість статей зменшувалися за винятком 2018 року.

Постійне збільшення кількості статей з використанням терміну «маркетингова діяльність» в досліджуваних репозитаріях не помічена, хоча збільшення стабільне у бібліотеці Вернандського у 2014 та 2015 роках у 2 та 3 рази, відповідно, говорить про те, що архів статей у маркетинговій галузі значно розвивався. У 2019 році цей же архів показав «рекордне» зниження запитів на 80% порівняно з попереднім роком.

Маркетинг включає в себе розробку постійного набору дій підприємств для розвитку взаємозв'язку прибутку і клієнтів. Маркетинг в цьому контексті не ставить перед собою обмежень в соціально-економічній системі і включає в себе розвиток всіх областей структури суспільства. Тому вкрай важливо зрозуміти загальну структуру суспільства, щоб отримати уяву про дійсний характер маркетингової системи (рис. 2)

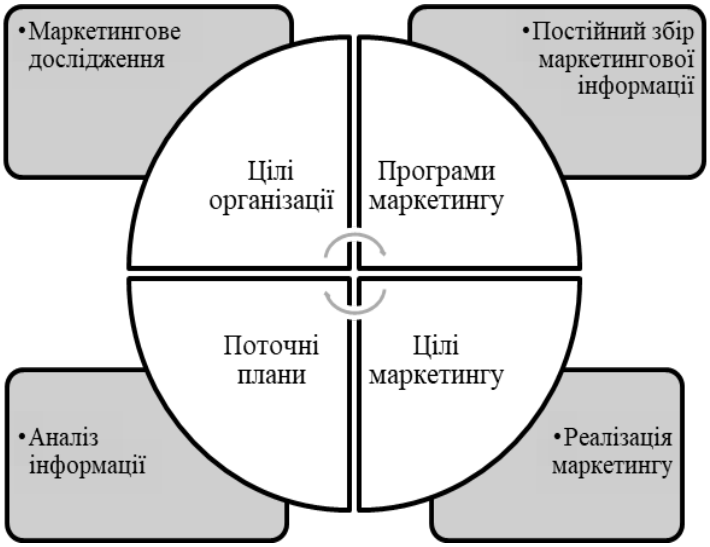

Рис. 2. *Процес управління маркетингом**
* Побудовано автором

Розглянемо сучасні інтерпретації маркетингової діяльності з позиції різних авторів.

Таблиця 2

Визначення маркетингової діяльності

Автор	Визначення
Р. Корман [1]	Маркетинг – це практика підвищення обізнаності, обліку, купівлі/викупу та переваги продукту або послуги за допомогою переваг, що надаються споживачем, реклами, упаковки, розміщення, ціноутворення та рекламних акцій. Історично маркетинг був односторонньою взаємодією, але все частіше стає двосторонньою завдяки використанню та впливу соціальних мереж та вірусного маркетингу, який часто підживлюється компанією, що пропонує товар чи послугу.
Дж. Кауп [2]	Прибутковий маркетинг є нагадуванням потенційним покупцям про цінність ваших продуктів/послуг для задоволення їх потреб знову і знову за ціною придбання нижче, ніж ваша допустима вартість придбання.
М.	Маркетинг – це мистецтво і наука створення, задоволення та

Калекофф [3]	утримання клієнтів, отримання прибутку та створення цінності підприємства. Маркетинг поєднує, формально чи неформально, багато дисциплін та кожну організаційну функцію. Маркетинг повинен охоплювати найвищі етичні стандарти, поважати навколишнє середовище та прагнути зробити світ кращим.
Р. Ліб [4]	Маркетинг – це стратегічний і тактичний багатогранний процес, який підтримує продажі, а також обслуговування та утримання клієнтів. Основні етапи включають визначення цільових аудиторій, розробку маркетингової/комунікаційної стратегії, яка зазвичай включає кілька методів і каналів (наприклад, рекламу, піар, контент, заходи, цифровий друк, трансляцію), вимірювання та оцінку результатів, а також постійне вдосконалення процесу на основі знань та розробок на ринку. Маркетинг також може стати засобом зворотного зв'язку між організацією та її клієнтами та потенційними клієнтами, який допомагає інформувати та формувати бізнес у майбутньому.
Девід У. Мішлер [5]	Маркетинг – це мистецтво і наука створення попиту, щоб стимулювати прибуткове зростання.
В. Обен [6]	Маркетинг – це стратегічні комунікації та рекламні акції, що здійснюються у різних формах, таких як реклама, зв'язки з громадськістю та прямий маркетинг, через кілька онлайн- і оффлайн-каналів, для залучення клієнтів, утримання клієнтів, збільшення частки гаманця та скорочення циклу продажів.

Маркетинг визначає можливість розвитку бізнес-одиниць в економіко-господарській діяльності суб'єктів. Визначення терміну формується з операцій, що здійснюється в досліджуваний момент часу з урахуванням існуючого та прогнозного попиту. Формування маркетингової діяльності визначається різноманітністю видів розподілу товарів та їх обміну на внутрішньому та зовнішньому ринку виробничої діяльності [1].

Маркетинг стає невід'ємною частиною дослідження каналів зв'язку з клієнтами, аналізу систем складування та відвантаження, а також організації зберігання та управління наявними запасами організації.

Нова конкуренція надходить з усіх напрямків – від глобальних конкурентів, які прагнуть збільшити продажі на нових ринках; від онлайн-конкурентів, які шукають економічно ефективні засоби розширення дистрибуції; від приватних торгових марок та торгових марок, розроблених для альтернатив з низькими цінами, та розширення брендів; від сильних корпорацій, які використовують свої сильні сторони для переходу до нових категорій. Структура світового ринку стала можливою завдяки розвитку міжнародної системи транспорту, зв'язку та політиці лібералізації, прийнятої нині різними країнами.

Висновки. Сучасний маркетинг значно відхилився від минулого і зазнав радикальних змін в останні роки. Маркетинг – це особливий вид функціонального управління, який заснований на показниках попиту господарюючого суб'єкта та систем дистрибуції та реклами.

У дослідницьких статтях розглядається маркетинг у форматі синоніма з «просуванням», що пов'язано з розвитком цифрових технологій та цифрової економіки, зокрема. Початкове і сучасне поняття в досліджуваних репозитаріях залишається незмінним, оскільки маркетинг залишається вектором забезпечення задоволення потреб клієнтів і непрямої користі для суспільства загалом.

Наведені вище приклади використання підтверджують тезу про те, що застосування науки про дані приносить безліч переваг маркетинговим кампаніям різних брендів. Враховуючи обсяг даних, доступних сьогодні, важливо не просто заморозити їх, а й використовувати на користь компанії.

Література:

1. Korman P. Uses And Gratifications of Online Advertising: дис. – Technical University Ilmenau, Germany, 2014. – 186 с.

2. Джерри Кауп (Jerry Kaup) — основатель MemberLink.org // Что такое маркетинг? // Режим доступу : https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/

3. Макс Калхофф (Max Kalehoff) — вице президент по маркетингу Clickable. // Что такое маркетинг? // Режим доступу : https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/

4. Ребекка Либ (Rebecca Lieb) — автор книги «Правда про поисковую оптимизацию» (The Truth About Search Engine Optimization). // Что такое маркетинг? // Режим доступу : https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/

5. Дэвид В. Мишлер (David W. Mischler) — президент Atlascend Consulting. // Что такое маркетинг? // Режим доступу : https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/

6. Валери Обен (Valerie Oben) — президент Foxboro Consulting. // Что такое маркетинг? // Режим доступу : https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/

7. Бібліографічні ресурси // Прінстонський університет // Режим доступу : https://princeton.summon.serialssolutions.com/search

8. Бібліографічні ресурси// Репозитарій Gale // Режим доступу : https://go.gale.com/ps/search

9. Бібліографічні ресурси // Гарвардський університет // Режим доступу : https://hollis.harvard.edu/primo-explore/search

10. Бібліографічні ресурси // Лондонська школа економіки // Режим доступу : https://librarysearch.lse.ac.uk/primo-explore/search

11.Бібліографічні ресурси // Університет Глазго // Режим доступу : https://glasgow.summon.serialssolutions.com

12. Google академія // Режим доступу : https://scholar.google.com.ua

13. Бібліографічні ресурси // Національна бібліотека України ім. Вернандського // Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin

14. Бібліографічні ресурси // Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU // Режим доступу : https://www.elibrary.ru/query_results.asp

References:

1. Korman P. (2014) Uses And Gratifications of Online Advertising: дис. – Technical University Ilmenau, Germany.
2. Jerry Kaup — osnovatel MemberLink.org (2014). *Chto takoye marketing? 72 opredeleniya.* Retrieved from https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/
3. Max Kalehoff — vitse prezident po marketingu Clickable. (2014). *Chto takoye marketing? 72 opredeleniya.* Retrieved from https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/
4. Rebecca Lieb — avtor knigi «Pravda pro poiskovuyu optimizatsiyu» (The Truth About Search Engine Optimization). (2014). *Chto takoye marketing? 72 opredeleniya.* Retrieved from https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/
5. David W. Mischler — prezident Atlascend Consulting. (2014). *Chto takoye marketing? 72 opredeleniya.* Retrieved from https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/
6. Valerie Oben — prezident Foxboro Consulting (2014). *Chto takoye marketing? 72 opredeleniya.* Retrieved from https://lpgenerator.ru/blog/2014/09/03/chto-takoe-marketing-72-opredeleniya/
7. Bibliografichni resursi *Prinstonskyi universytet* Retrieved from https://princeton.summon.serialssolutions.com/search
8. Bibliografichni resursi *Repozytarii Gale* Retrieved from https://go.gale.com/ps/search
9. Bibliografichni resursi *Harvardskyi universytet* Retrieved from: https://hollis.harvard.edu/primo-explore/search
10. Bibliografichni resursi *Londonska shkola ekonomiky* Retrieved from https://librarysearch.lse.ac.uk/primo-explore/search
11. Bibliografichni resursi *Universytet Hlazgho* Retrieved from https://glasgow.summon.serialssolutions.com
12. *Google Scholar* Retrieved from https://scholar.google.com.ua
13. Bibliografichni resursi *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Vernandskoho* Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin
14. Bibliografichni resursi *Nauchnaya elektronnaya biblioteka eLIBRARY.RU* Retrieved from https://www.elibrary.ru/query_results.asp

УДК 338.244.47

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-78-86

Компанець Катерина Андріївна кандидат економічних наук, доцент, Державний торговельно-економічний університет Україна, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (067) 888-37-91, https://orcid.org/0000-0002-7189-2355

Антонюк Ірина Юріївна кандидат технічних наук, доцент, Державний торговельно-економічний університет Україна, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (067) 385-67-49, https://orcid.org/0000-0003-4629-3403

Медведєва Анжеліка Олександрівна кандидат технічних наук, доцент, Державний торговельно-економічний університет Україна, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (095) 640-25-95, https://orcid.org/0000-0002-7991-9161

ПРИЙОМИ МАРКЕТИНГУ В ОРГАНІЗАЦІЇ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. В статті проведений комплексний аналіз сучасного стану підприємств ресторанного бізнесу. Досліджено матеріали джерел, що описують ситуації реорганізації і перебудови закладів харчування. Встановлено, що під час воєнних дій на території України підприємства ресторанного бізнесу постраждали більше ніж під час пандемії Covid19. Заклади харчування які опинились не в окупованих територіях і керівництво яких швидко зреагувало на сучасну воєнну ситуацію, змінили свою організаційні і направили свої дії на підтримку української армії. Тобто головну місію багато підприємств ресторанного бізнесу втратили. З елітної, крафтової кухні вони пристосувались до звичайних доступних українських страв, які мають наразі задовольнити потреби і надати волонтерську підтримку українському споживачу.

В статті наведено SWOT-аналізу, а також можливості підприємств ресторанного бізнесу і загрози, які можуть несприятливо вплинути на їх діяльність під час воєнного стану країни. Наразі стає за необхідне оцінити ступінь важливості або впливу на діяльність ресторанного бізнесу зовнішніх та внутрішніх організаційних перетворень. Встановлено, що для використання найголовнішою можливості організації ресторанного бізнесу, а саме, відкриття нових філій на українському ринку, підприємство повинно володіти всіма необхідними ресурсами (фінансовими, тимчасовими, кадровими).

Головну загрозу для діяльності представляє зниження попиту на послуги за рахунок недостатньої про інформованість споживачів про зміни концепції закладів. Наразі це сталось через закриття офіційних сайтів підприємств для

збереження конфіденційної інформації. Доведено, що це призведе до зниження прибутку і конкурентоспроможності. Для запобігання цьому необхідно вести активну маркетингову діяльність, розвивати пропоновані послуги, розробляти нові, а також застосовувати нові канали дистрибуції.

Встановлено, що через військовий стан і класичні маркетингові прийоми не працюють в повній мірі і наразі можливо застосування партизанського маркетингу. Саме ці підходи допоможуть закладам ресторанного бізнесу бути конкурентоспроможними.

Ключові слова: організація ресторанного бізнесу, маркетингові підходи, воєнний стан, реорганізація бізнесу, заклади харчування.

Kompanets Kateryna Andriivna PhD in Economics, Associate Professor, State University of Trade and Economics Ukraine, Kyoto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (067) 888-37-91, https://orcid.org/0000-0002-7189-2355

Antonyuk Iryna Yuriyivna PhD in Technical, Associate Professor, State University of Trade and Economics Ukraine, Kyoto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (067) 385-67-49, https://orcid.org/0000-0003-4629-3403

Medvedeva Anzhelika Oleksandrivna PhD in Technical, Associate Professor, State University of Trade and Economics Ukraine, Kyoto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (095) 640-25-95, https://orcid.org/0000-0002-7991-9161

METHODS OF MARKETING IN THE ORGANIZATION OF RESTAURANT BUSINESS OF UKRAINE DURING THE WAR

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the current state of the restaurant business. Materials of sources describing situations of reorganization and reorganization of food establishments are investigated. It has been established that restaurant businesses suffered more during the hostilities in Ukraine than during the Covid pandemic19. Food establishments that were not in the occupied territories and whose leadership reacted quickly to the current military situation, changed their organizational and directed their actions in support of the Ukrainian army. That is, the main mission of many restaurant businesses has lost. From elite, craft cuisine, they have adapted to the usual available Ukrainian dishes, which must now meet the needs and provide volunteer support to Ukrainian consumers.

The article presents a SWOT-analysis, as well as opportunities for restaurant businesses and threats that may adversely affect their activities during the martial law of the country. It is now necessary to assess the importance or impact on the restaurant business of external and internal organizational changes. It is established that in order to use the most important opportunity to organize a restaurant business,

namely, opening new branches in the Ukrainian market, the company must have all the necessary resources (financial, temporary, human).

The main threat to the activity is the decline in demand for services due to insufficient consumer awareness of changes in the concept of institutions. Currently, this is due to the closure of the official websites of enterprises to preserve confidential information. It is proven that this will reduce profits and competitiveness. To prevent this, it is necessary to conduct active marketing activities, develop the offered services, develop new ones, as well as apply new distribution channels.

It has been established that due to martial law and classical marketing techniques do not work in full and it is currently possible to use guerrilla marketing. These approaches will help restaurant establishments to be competitive. The use of marketing techniques proposed in the article will allow martial law, food companies not only to survive but also to enter new markets and reach a larger target audience.

Keywords: organization of restaurant business, marketing approaches, martial law, business reorganization, food establishments.

Постановка проблеми. Сучасний світ знаходиться в тяжких політичних та пандемічних умовах. Наприкінці лютого 2022 року різні галузі, в тому числі й ресторанний бізнес, призупинили свою діяльність через бойові дії на території нашої держави. Український бізнес зазнав більших втрат, ніж за час пандемії. Наслідки завданої шкоди важко оцінити, оскільки бізнес по всій території країни досі під загрозою. В залежності від низки факторів і умов власники ресторанного бізнесу почали повертатись до роботи та відновлювати діяльність, перш за все, задля підтримки фінансового становища країни. Крім того держава також закликає бізнесменів відновлювати роботу у регіонах із відносно спокійною ситуацією.

Ресторанний бізнес, як і будь-який інший, поновлює своє функціонування й у інших цілях. Чимало людей в умовах сьогодення потребують послуг, що надає ресторанна галузь. А працівники закладів ресторанного бізнесу, повертаючись до роботи, отримують перш за все фінансову підтримку. [4]

Так наразі заклади харчування зараз активно долучились до благодійної допомоги. Вони всіма силами підтримують переселенців, безкоштовно готують комплексні обіди для солдатів Збройних Сил, використовують власні склади для зберігання продуктів.

Команда відомого київського ресторатора Дмитра Борисова з перших днів готують та розвозять їжу і різні підрозділи ДСНС, медпрацівникам та територіальній обороні. Заклади швидкого харчування передають продукти, які не потребують готування, бійцям ЗСУ. Частину коштів заклади готельно-ресторанного бізнесу жертвують на допомогу усім, хто її потребує. [2]

Всі ці умови призвели до суттєвих змін в організації ресторанного бізнесу і швидкому темпу переозброєння та реорганізації діяльності. Не зважаючи на

це ресторанний бізнес змінюється досить бурхливо. Розробка плану по просуванню ресторану, безсумнівно, є дуже важливою частиною, так як дозволить підготуватися до різних ситуацій в бізнесі. В цих умовах в ресторанному бізнесі кожному закладу необхідно знати свої сильні і слабкі сторони, вміти правильно і грамотно розбиратися в ситуації на ринку, розробити відповідну маркетингову стратегію. Це все дасть можливість закладу не тільки отримувати прибутку, залучати клієнтів, але і дозволить функціонувати на ринку довгий період часу. Тому наразі і стає питання перебудови маркетингових організаційних складових ведення бізнесу в сучасних воєнних умовах

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку та організації ресторанного бізнесу приділялось увага багатьох вчених економістів. Так ще до воєнні часи науковці в своїх працях надавали пропозиції по інноваційним формам ведення бізнесу аналізували показники розвитку: Воловельская І.[1], Гончарова А.[1], Деревицький Є. [3], Завадинська О.[3],Калиновська Е[1], Кінчур А.[3]. Наразі війна змінила наукові думки і розмов про інноваційність бізнес процесі та про розвиток діяльності ресторанного бізнесу не іде мова. В роботах вчених висвітлюються питання воєнних перетворень та криза відновлення і запуску ресторанного бізнесу. Автори О. Зуб [4] та Я. Друзюк [2] - «На своєму місці: як зберегти бізнес під час війни». Багато аналітиків будують прогнози щодо відновлення ресторанного бізнесу. Тобто всі ці зміни і стан війни в Україні і дає підстави для висвітлення питання пропозицій та аналізу організаційної діяльності закладів харчування.

Мета статті – теоретико-методичне визначення маркетингових підходів для реорганізації ресторанного бізнесу під час війни

Виклад основного матеріалу. Ресторанний бізнес - досить прибуткова справа, і, хоча ринок громадського харчування у нас в країні ще далекий від насичення, конкуренція в цій сфері бізнесу дуже висока. За таких умов хороших результатів в просуванні закладу можна досягти за допомогою методів партизанського маркетингу. Партизанський маркетинг використовує найрізноманітніші доступні засоби, які дешеві або ж взагалі безкоштовні, для досягнення цільової аудиторії.

В умовах ринку всі підприємства, які гідні продовжувати свою діяльність, повинні бути самоокупними, приносити прибуток, в іншому випадку їх чекає банкрутство. Тому основним моментом при переході до ринкових відносин стала відмова від нав'язування покупцям нереальних цін, відірваних від дійсних запитів ринку.

Маркетингові стратегії для просування ресторанів з року в рік змінюються і те, що працювало декілька років тому, навряд чи буде працювати сьогодні. Якщо маркетингова стратегія і зовсім буде відсутньою, то керівництво ризикує піддати краху свій бізнес, так як буде займатися виробництвом послуг, які не мають ринкового попиту. Тобто стає за необхідне

в сучасних умовах розробки заходів по реалізації маркетингової стратегії – диференціації послуг, з метою залучення нових і утримання старих клієнтів.

В умовах постійного посилення конкуренції підприємству треба враховувати не тільки власні фінансові інтереси, а й інтереси споживачів, щоб утримати його і зберегти свою частку на ринку. А це може бути досягнуто тільки при дотриманні заздалегідь розробленої цінової політики, використовуючи всі сучасні напрацювання. При організації ресторанних послуг особливо важливо підтримувати концепцію закладу, тобто те, що вигідно відрізнити його серед великої кількості конкурентів.

Податкова політика держави не сприяє розвитку ресторанного бізнесу, як показують статистичні дані податкової служби України, вони мають тенденцію до зростання.

У разі нашої держави дуже високий вплив європейських партнерів. Необхідно враховувати вимоги європейського союзу, які збільшують суму вкладень в бізнес.

Населення України невелике, кількість серед нього високо забезпечених людей іще менша, тому ресторани вищого цінового класу не можуть забезпечити себе великою кількістю клієнтів.

Людина влаштована так, що йому рано чи пізно набридає одне і те ж, але в той же час він хоче бути впевнений, що є місце, де він завжди отримає певну страву під абсолютно певним соусом. Він хоче бути впевнений в тому, що його не обдурять в його очікуваннях, він хоче бути приємно здивований, хоче відчувати себе шанованою персоною і бажаним гостем одночасно. Той, хто зуміє слідувати цим правилам виживе в будь-яких умовах.

При проведенні SWOT-аналізу буде визначено сильні і слабкі сторони, а також можливості підприємств і загрози, які можуть несприятливо вплинути на діяльність фірми. Наразі стає за необхідне оцінити ступінь важливості або впливу на діяльність ресторанного бізнесу зовнішніх та внутрішніх організаційних перетворень.

Таблиця 1

Зведена таблиця SWOT-аналізу

Сильні сторони	Слабкі сторони
● Оригінальність і традиційність кухні ● Висококваліфіковані кухарі ● Використання сучасних технологій ● Високий рівень обслуговування клієнтів ● Адекватні фінансові ресурси ● Надійна репутація ● Наявність великих груп обслуговування	● Недостатні площі приміщення ● Обмежена кількість персоналу ● Відсутність реклами ● Довге очікування замовлення при великій кількості клієнтів ● Володіння інформацією щодо ситуації на ринку

Можливості	Загрози
● Відкриття нових філій на українському ринку ● Ослаблення позицій конкурентів ● Оновлення використовуваних технологій ● Диференціація послуг ● Використання досвіду інших фірм	● Зниження попиту на послуги ● Поява нових конкурентів ● Втрата довіри клієнтів ● Зниження прибутку у постійних клієнтів ● Зниження якості послуг, що надаються ● Зміна потреб клієнтів

Джерело: сформовано авторами на підставі [4-6]

Виходячи з даних, отриманих в ході проведення SWOT-аналізу, з'ясовується, що найбільш сильною стороною є надання якісної і оригінальної кухні від кваліфікованих кухарів. Це є конкурентною перевагою підприємств ресторанного бізнесу.

Для використання найголовнішою можливості організації ресторанного бізнесу, а саме, відкриття нових філій на українському ринку, підприємство повинно володіти всіма необхідними ресурсами (фінансовими, тимчасовими, кадровими).

Головну загрозу для діяльності представляє зниження попиту на послуги.

Це призведе до зниження прибутку і конкурентоспроможності. Для запобігання цьому необхідно вести активну маркетингову діяльність, розвивати пропоновані послуги, розробляти нові, а також регулярно підвищувати кваліфікацію працівників ресторанного бізнесу.

На такий випадок завжди слід мати ресурси для підвищення своєї конкурентоспроможності.

Таблиця 2

SMART - аналіз організації ресторанного бізнесу під час війни

SPECIFIC (Конкретна)	Так як в даній галузі багато конкурентів, то для отримання прибутку необхідно залучити найбільше число покупців. Для цього потрібно оригінальне оформлення, ввічливе обслуговування і дієва реклама. Безперечною перевагою є свіжість приготованих страв і ручна нарізка. У перспективі можливе проведення різних акцій, а також знижки і постійним клієнтам.

MEASURABLE (Вимірна)	Головна мета для підприємця при розвитку ресторану: щоб бізнес окупився і приносив надалі прибуток. Кожен місяць потрібно складати графік доходів для того, щоб дізнатися, чи принесе цей бізнес прибуток (дохід - мінімум 5 000 євро на місяць). Оскільки піки продажів наступають в певні періоди року, то і оцінка прибутковості повинна проходити протягом усього року. Але наразі це складний процес, так як в більшої мірі заклади працюють в благодійному режимі і певної підтримки волонтерського та державного фронту.
AGREED (Узгоджена)	Мета доречна і актуальна, так як кухня наразі допомагає вижити багатьом сферам населення
REALISTIC (Реальна)	Мета реалістична, так як ресторанний бізнес вимагає невеликого стартового капіталу. Співробітників працює не багато, а на страви велика націнка, і тому вкладені кошти швидко окупляться.
TIMED (доступному для огляду в часі)	Ресторани відкриваються дуже часто, але також часто і розоряються. Не треба відразу розраховувати на успіх. В середньому термін окупності складе 1-2 роки.

Джерело: сформовано авторами на підставі [2, 4 - 6]

Через військовий стан і класичні маркетингові прийоми не працюють в повній мірі і наразі можливо застосування партизанського маркетингу. Умовно способи партизанської реклами діляться на дві групи: онлайн і оффлайн. Онлайн способи партизанської реклами допускають різні варіанти розповсюдження інформації про заклади в мережі Інтернет, а також використання соціальних мереж для контакту зі своїми клієнтами і потенційними споживачами.

1. Сайт ресторану. До воєнні часи відомості про послуги ресторанів можливо дізнатись зі офіційного сайту , але наразі в цілях безпеки багато ресторанів прибрали свої сторінки в соц. мережах.

2. Соціальні мережі. Присутність в соціальних мережах, дозволить тримати контакт з постійними і майбутнім клієнтами. З допомогою таких контактів дуже зручно, а головне абсолютно безкоштовно, можна оповіщати про планування різних заходів в ресторані, можна вести опитування споживачів на найрізноманітніші теми.

3. Інтерактивні карти. Для просування закладу громадського харчування ефективним може також бути використання інтерактивних карт, пропонованих компаніями Google (Google Map).Так як ресторан або кафе це в першу чергу місце, то такі сервіси зможуть спрямувати не один десяток відвідувачів.

4. Крос-маркетинг. Широке застосування у нас в країні не отримав. Хоча це дуже ефективний спосіб, що потрапляє під класичні принципи партизанського маркетингу - використання співпраці замість конкуренції. Крос-маркетинг має на увазі під собою проведення спільних маркетингових заходів з декількома фірмами або компаніями.

Для підвищення конкурентоспроможності в сучасних умовах запропоновано і застосування маркетингових прийомів як крос-маркетингу. Але в класичному вигляді наразі він працювати не може так як дуже важливо правильно вибрати партнера по акції, який має схожу цільову аудиторію, як і ініціатор такої акції. Але вірний вибір цільової аудиторії призведе до позитивних результатів в діяльності закладу ресторанного бізнесу.

Висновки. Таким чином, головна функція маркетингових досліджень в ресторанному бізнесі - сприяти оцінці ситуації, вироблення оптимальної стратегії розвитку, зниження ризику прийняття помилкових рішень. Використання всіх вище наведених прийомів маркетингу – реорганізації ресторанного бізнесу в умовах воєнного стану дасть можливість підприємствам харчування не тільки вижити але і вийти на нові ринки і охопити більшу цільову аудиторію. Саме ці підходи допоможуть закладам ресторанного бізнесу бути конкурентоспроможними.

Література:

1. Воловельская І.В., Калиновська Е, Гончарова А. Аналіз ресторанного бізнесу в світі та Україні. Вісник економіки транспорту і промисловості. – Випуск № 59 – 2017.

2. Друзюк Я. Це українські ресторани, які годують ЗСУ і терооборону. Редакція The Village Україна. – 2022. URL: https://www.the-village.com.ua/village/food/food-guide/324773-volonerski-kuhni-viyna-2022 (дата звернення:10.04.2022)

3. Завадинська О.Ю., Кінчур А.А., Деревицький Є.В. Сучасні тенденції впровадження інноваційних форм обслуговування в закладах ресторанного господарства. Підприємництво і торгівля. 2019. Випуск №.25. С.54-59.

4. Зуб О. «На своєму місці: як зберегти бізнес під час війни» – 2022. URL: https://mind.ua/openmind/20237929-na-svoemu-misci-yak-zberegti-biznes-pid-chas-vijni (дата звернення:13.04.2022)

5. Сайт новин міста Сарни «СарниNews.City» – 2022. URL: https://sarnynews.city/articles/201115/gotel-sluch-zbilshuye-kilkist-misc-dlya-pereselenciv-potribni-lizhka-ta-matraci (дата звернення:13.04.2022)

6. Українська правда. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. – 2022. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/ (дата звернення:10.04.2022)

References:

1. Volovelskaya I, Kalinovskaya E, Goncharova A. (2017). Analiz restorannoho biznesu v sviti ta Ukraini. [Analysis of the restaurant business in the world and Ukraine.] *Bulletin of Transport Economics and Industry*, 59 [in Ukrainian].

2. Druzyuk Ya (2022) Tse Ukrainski restorany, yaki hoduiut ZSU i terooboronu. [These are Ukrainian restaurants that feed the Armed Forces and Terrorism.] *Redaktsiia The Village Ukraina - The Village Ukraine editorial office.* Retrieved from https://www.the-village.com.ua/village/food/food-guide/324773-volonerski-kuhni-viyna-2022 [in Ukrainian].

3. Zavadinska O.Y., Kinchur A.A., Derevitsky E.V. (2019). Suchasni tendentsii vprovadzhennia innovatsiinykh form obsluhovuvannia v zakladakh restorannoho hospodarstva [Current trends in the introduction of innovative forms of service in restaurants.] *Pidpryiemnytstvo i torhivlia. -Entrepreneurship and trade*, 25, pp..54-59. [in Ukrainian].

4. Zub O. (2022) ["In its place: how to keep business during the war"] Retrieved from https://mind.ua/openmind/20237929-na-svoemu-misci-yak-zberegti-biznes-pid-chas- vijni [in Ukrainian].

5. Sait novyn mista Sarny «SarnyNews.City» [Sarny News Site "SarnyNews.City"] *mmi.fem.sumdu.edu.ua.* Retrieved from https://sarnynews.city/articles/201115/gotel-sluch-zbilshuye-kilkist-misc-dlya-pereselenciv-potribni-lizhka-ta-matraci [in Ukrainian].

6. Ukrainska pravda. Yak derzhava mozhe pidtrymaty biznes v umovakh viiny [Ukrainian truth. How the state can support business in times of war.] *mmi.fem.sumdu.edu.ua.* Retrieved from https://www.jakda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/ [in Ukrainian].

УДК 339.727.22

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-87-97

Кондрат Ірина Юріївна кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0001-7401-3128

Антощук Ілля Анатолійович студент, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0002-2103-2162

ВПЛИВ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ТА ІНФЛЯЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню детермінант економічного зростання в Україні (запаси прямих іноземних інвестицій (ПІІ), індекс інфляції) й визначенню напряму та сили їхнього впливу на ВВП. З цією метою здійснено:

1) аналіз динаміки усіх трьох показників за період 2015-2021 рр., виявлено основні тенденції їхньої зміни;
2) сформульовано гіпотези щодо ймовірного впливу запасів прямих іноземних інвестицій та індексу інфляції на ВВП;
3) для перевірки гіпотез побудовано й верифіковано двофакторну лінійну регресійну модель залежності результативної ознаки від факторних;
4) емпірично встановлено напрям та силу впливу запасів прямих іноземних інвестицій та інфляції на економічне зростання в Україні.

Потреба держави нарощувати свій економічний потенціал викликає пошук нових шляхів зростання одного із найважливіших економічних індикаторів – ВВП. Вивчення сучасних літературних джерел дало можливість виявити два найбільш суттєвих детермінанти впливу: запаси прямих іноземних інвестицій та індекс інфляції. За результатами моделювання й апробації моделі отримано такі висновки:

1) обсяги запасів ПІІ в Україну мають сильний позитивний вплив на зростання ВВП. При зростанні ПІІ на 1% ВВП зростатиме на 2,447%. Отже, приплив іноземних інвестицій в Україну повинен стати драйвером відновлення та розвитку економіки нашої держави після завершення війни, післявоєнної відбудови багатьох сфер, що зазнали збитків;
2) індекс інфляції має слабкий зворотний зв'язок із ВВП, оскільки інфляція знижує купівельну спроможність населення та його

можливості здійснювати заощадження та інвестиції. Зростання індексу інфляції на 1% призводить до зниження ВВП на 2,073%.

Таким чином, обидві сформульовані гіпотези щодо оцінки впливу визначених детермінант на динаміку ВВП отримали емпіричне підтвердження.

Ключові слова: детермінанти економічного зростання, прямі іноземні інвестиції, індекс інфляції, модель, кореляція.

Kondrat Iryna Yuriivna PhD in Economics, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0001-7401-3128

Antoshchuk Illia Anatoliiovych Student, Lviv Polytechnic National University, 12, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-11, https://orcid.org/0000-0002-2103-2162

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND INFLATION ON ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the determinants of economic growth in Ukraine (foreign direct investment (FDI), inflation index) and to determine the direction and strength of their impact on GDP. For this purpose, were performed:

1) analysis of the dynamics of all three indicators for the period 2015-2021, identified the main trends in their change;

2) hypotheses have been formulated regarding the probable impact of foreign direct investment stocks and the inflation index on GDP;

3) for hypothesis testing, a two-factor linear regression model of dependence of the resultant feature on factorial ones is constructed and verified;

4) established empirically the direction and strength of the impact of foreign direct investment and inflation on economic growth in Ukraine.

The need of the state to increase its economic potential causes the search for new ways to grow one of the most important economic indicators - GDP. The study of modern literature sources made it possible to identify the two most significant determinants of influence: foreign direct investment stocks and the inflation index. According to the results of modeling and testing of the model, the following conclusions were obtained:

1) the volume of FDI stocks in Ukraine has a strong positive impact on GDP growth. With FDI growing by 1%, GDP will grow by 2.447%. Thus, the influx of foreign investment in Ukraine should be a driver of economic recovery and development of our country after the war, the postwar reconstruction of many areas that suffered losses;

2) the inflation index has weak converse correlation to GDP, as inflation reduces the purchasing power of the population and its ability to save and invest. An increasing in the inflation index by 1% leads to a decreasing in GDP by 2.073%.

Thus, both formulated hypotheses to assess the impact of certain determinants on GDP dynamics have been empirically confirmed.

Keywords: determinants of economic growth, foreign direct investment, inflation index, model, correlation.

Постановка проблеми. Економіка кожної держави світу працює та розвивається за індивідуальними принципами та законами, що притаманні їй залежно від географічного розташування, політичного та соціального становища, забезпеченості природніми ресурсами та багатьох інших факторів. Країни, що функціонують на засадах ринкової економіки, мають приблизно однакові макроекономічні параметри оцінки рівня розвитку, одним із яких є валовий внутрішній продукт. Це один з найуніверсальніших показників виміру обсягу та динаміки розвитку економіки країни. Зростання ВВП свідчить про те, що економіка функціонує повноцінно, тому дослідження динаміки та визначення факторів, які впливають на його формування, оцінювання напряму та сили їх впливу, необхідно для ухвалення управлінських рішень на державному й місцевому рівнях влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі економічного зростання та встановленню його детермінант присвячена увага значної кількості науковців, особливо в країнах, що розвиваються. Серед усього різноманіття факторів впливу зазвичай виділяють прямі іноземні інвестиції та індекс інфляції. Відомо, що інвестиції є двигуном економічного зростання, оскільки забезпечують приплив капіталу, прогресивних технологій, методів управління, зростанню експортних можливостей країни, збільшенню зайнятості населення тощо. Іншим вагомим чинником є інфляція, вплив якої залежно від темпів не є однозначним. Загалом результати досліджень можна поділити на три групи впливу факторних показників на результативний: позитивний, негативний та нейтральний. Серед науковців, що виявили позитивний вплив прямих іноземних інвестицій на зростання, можна виділити Н. Є. Скоробогатову, В. Т. Потапова [1], Я. Довгенко [2], В. Г. Боронос, О. О. Бульбах, О. А. Демідова [3], А. Р. Дунську, О. В. Бойко [4], О. М. Вітер, О. В. Килин, Н. М. Стручок [5], І. І. Чуницьку, О. Я. Макаренко [6], Pegkas P. [7], Iamsiraroj S. [8]. Нейтральний вплив прямих іноземних інвестицій виявили Н. Волошко, Й. Кіба [9]. Вплив інфляції на економічне зростання найчастіше оцінюють як негативний, наприклад Fountas S., Lally B. та Wu J.-L. [10]. Alshamsi K. H., Azam M. [11] здійснили емпіричне дослідження впливу інфляції та ВВП на динаміку ПІІ і показали, що інфляція не має значного впливу на збільшення запасів інвестицій, тоді як ВВП на душу населення має значний позитивний вплив на приріст ПІІ. Вітчизняна економіка

потребуватиме відновлення після глибокої кризи, спричиненої пандемією та російсько-українською війною. Тому визначення детермінат економічного зростання України, напряму і сили їхнього впливу є пріоритетним напрямком досліджень.

Метою статті є: 1) візуальний аналіз динаміки ВВП України, запасів ПІІ та індексу інфляції протягом 2015-2021 рр.; 2) формулювання гіпотез щодо сили та напрямку впливу на ВВП запасів ПІІ та інфляції; 3) формування моделі взаємозалежності результативної ознаки від факторних та її емпірична верифікація.

Виклад основного матеріалу. За допомогою аналізу ВВП вдається зрозуміти, чи зростає економіка держави та на якому етапі економічного циклу вона перебуває. Зростання реального ВВП свідчить, що економіка розвивається, сприяючи збільшенню обсягу інвестицій у країну, адже інвестори впевненіше вкладають капітал в економіку, яка перебуває на підйомі. Натомість спадна динаміка ВВП країни є сигналом про те, що економіка входить або вже перебуває у стані рецесії, тому інвестувати у цей момент вкрай ризиковано.

Залучення інвестицій в державу є важелем впливу на економіку не лише з точки зору надходження додаткових коштів від інвесторів, а й підвищення ефективності ведення бізнесу, продуктивності праці, залучення нових методів виробництва, що наближає державу до світового ринку та пришвидшує технологічний прогрес. Серед позитивних наслідків для економіки є збільшення обсягів кінцевих вироблених товарів та послуг, тобто приріст ВВП. Інфляція притаманна розвиткові будь-якої економіки. Чимало експертів вважають вплив інфляції позитивним для економічного зростання. Проте інфляція спричиняє не лише загальне зростання цін, а й ряд інших наслідків, що у середньо- та довгостроковому періоді можуть призвести до зменшення внутрішніх інвестицій та поступового зниження купівельної спроможності населення, що суттєво зменшить таку складову ВВП як споживання.

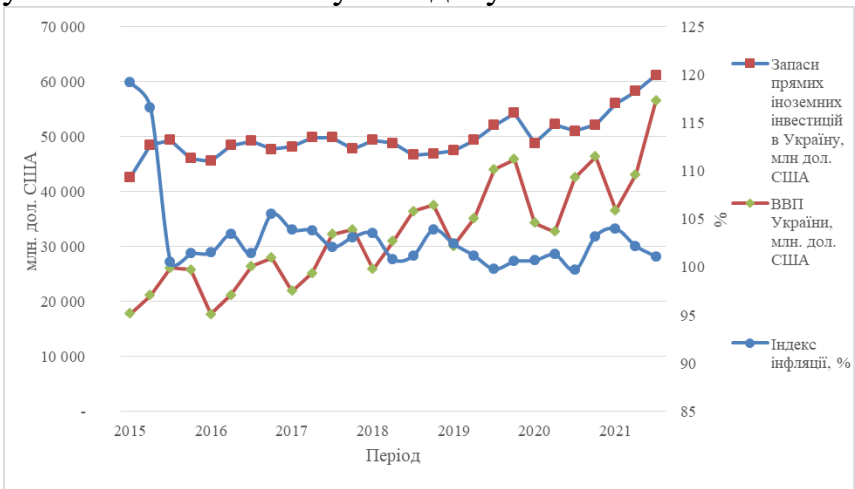

Рис. 1. *Динаміка ВВП, запасів ПІІ в Україну, індексу інфляції впродовж 1 кварталу 2015-3 кварталу 2021 рр.*

Джерело: складено авторами за даними [12, 13, 14, 15]

Візуальний аналіз даних рис. 1 показує, що загальний тренд динаміки ПІІ та ВВП був зростаючим. Запаси ПІІ формуються за рахунок їхньої величини на початок періоду, додаючи потоки або операції за відповідний період, а також коригуючи цю величину на курсові різниці, переоцінки та інші зміни. Тобто запаси іноземних інвестицій - це суми фінансових активів, які перебувають в обороті суб'єктів інвестування станом на певну дату. Найбільшого зростання вони досягли в кінці 2019, а також протягом 2021 р. Динаміка ВВП має подібну тенденцію кожного року, адже зазвичай у першому кварталі величина ВВП є нижчою порівняно з останнім кварталом попереднього року, однак у 3-4 кварталах зростає. Загальна тенденція цього показника протягом досліджуваного періоду є зростаючою. Починаючи з кінця 2015 року, індекс інфляції перебував приблизно на однаковому рівні з незначними коливаннями в межах від 99 до 106%.

Базуючись на наведених вище припущеннях щодо взаємозв'язку ВВП, запасів ПІІ в Україну та індексу інфляції, можемо висунути наступні гіпотези:

H1: Враховуючи фактор зростання економічного потенціалу після збільшення надходжень ПІІ, існує сильний позитивний вплив ПІІ на ВВП.

H2: Оскільки інфляція має неоднозначний вплив на економічне зростання і впливає на збільшення номінального обсягу споживання лише у короткостроковому періоді, існує слабкий негативний вплив інфляції на ВВП.

З метою проведення емпіричної перевірки цих гіпотез сформуємо двофакторну лінійну регресійну модель залежності ВВП від ПІІ та інфляції в логарифмічній формі:

$$LOG\ (\text{ВВП}) = a * LOG(\text{ПІІ}) + b * LOG\left(\text{I}_{\text{інф}}\right) + \text{c}, \quad (1)$$

де ВВП – квартальні значення валового внутрішнього продукту України, дол. США; ПІІ – сума запасів прямих іноземних інвестицій в Україну за певний квартал, дол. США; $\text{I}_{\text{інф}}$ – квартальний індекс інфляції, виражений у відсотках; a і b – кутові коефіцієнти регресії; c – вільний член, константа.

Описову статистику вихідних даних наведемо в табл.1.

Таблиця 1

Описова статистика вихідних даних упродовж 1-го кварталу 2015-3-го кварталу 2021 рр.

	Прямі інвестиції в Україну, млн дол. США	ВВП, дол. США	Індекс інфляції, %
Середнє значення	49878,59	32376,53	103,26
Стандартне відхилення	3934,28	9637,87	4,48
Мінімум	42562,00	17736,83	99,70
Максимум	61159,00	56514,80	119,20

Джерело: розраховано авторами за даними [12, 13, 14, 15].

У табл. 2 представлено розрахункові значення параметрів моделі (1).

Таблиця 2

Результати розрахунків параметрів лінійної моделі двофакторної регресії

Параметри	Значення
Множинне R	0,784
R квадрат	0,615
Коригований R квадрат	0,583
Стандартна помилка	0,194
F-статистика (розрах.)	19,169
F-статистика (табл.)	3,403
Спостереження	27
Значущіть F моделі	0,00001
Критерій Дарбіна-Уотсона d	1,158

Джерело: розраховано авторами за допомогою MS Excel

На основі побудови двофакторної моделі регресії вдалося отримати такі результати: коефіцієнт множинної кореляції R, який характеризує щільність лінійного зв'язку між залежною та факторними змінними, становить 0.784, що свідчить про наявність високої щільності зв'язку між факторами. Значення коефіцієнта детермінації R^2 становить 0,615, тобто у 61,5% випадків зміна обох факторів призводить до зміни результуючого показника. У всіх інших випадках (38,5%) зміна величини валового внутрішнього продукту буде залежати від зміни інших факторів, що не були враховані у даній моделі регресії. Для перевірки адекватності моделі регресії було розраховано F-критерій Фішера. Його значення становить 19,169, а табличне значення дорівнює 3,403. Оскільки розрахункове значення є більшим за табличне, то модель вважається адекватною. Для перевірка автокореляції використано критерій Дарбіна-Уотсона. Його розрахункове значення становить 1,158. Табличні теоретичні значення d_L та d_U відповідно дорівнюють 1,24 та 1,56. Оскільки 1,158 < d_L та d_U, можна зробити висновок про наявність позитивної автокореляції залишків. Такий результат може свідчити про те, що в моделі ймовірно не були враховані усі фактори, що впливали на зміну результуючого показника. Про це свідчило і раніше розраховане значення R^2, яке становить 0,615.

У цій моделі обидві факторні змінні, а саме запаси ПІІ та індекс інфляції, можуть бути враховані, адже вони не корелюють одна з одною, оскільки коефіцієнт кореляції між логарифмами сум прямих іноземних інвестицій на індексом інфляції становить -0.388. Результати аналізу кореляції між залежною та незалежними змінними представимо у табл. 3.

Таблиця 3

Кореляційна матриця між залежною та незалежними змінними

	ВВП	Індекс інфляції	Запаси ПІІ в Україну
ВВП	1,000	-0,528	0,739
Індекс інфляції	-0,528	1,000	-0,388
Запаси ПІІ в Україну	0,739	-0,388	1,000

Джерело: розраховано авторами за допомогою MS Excel

Після проведення розрахунків модель (1) має вигляд:

$$LOG\ (\text{ВВП}) = 2{,}447 * LOG(\text{ПІІ}) - 2{,}073 * LOG(\text{I}_{\text{інф}}) - 6{,}835. \quad (2)$$

За допомогою побудованої моделі вдалося з'ясувати, що ПІІ в Україну позитивно впливають на динаміку ВВП, адже при зростанні ПІІ на 1% ВВП зростатиме на 2,447%. Впливу індексу інфляції є негативним, його зростання на 1% призводить до зниження ВВП на 2,073%. У тих випадках, коли значення незалежних факторних змінних є невизначеним або дорівнює нулю, LOG(ВВП) дорівнюватиме константі, а саме -6,835. Розглянемо та проаналізуємо вплив кожного фактора на ВВП окремо.

Визначення ролі інвестицій у формуванні ВВП можна розглядати під різними кутами. По-перше, державі необхідні іноземні інвестиції для розвитку її економіки шляхом надходження додаткових коштів, особливо коли вона не забезпечена власними фінансовими ресурсами достатньою. Це дає змогу інвестувати кошти у суб'єкти господарювання, що збільшуватиме їхній оборот та випуск товарів чи послуг, що позитивно вплине на зростання ВВП. По-друге, інвестори, крім вкладення коштів, можуть залучати іноземні новітні технології, які можуть бути впроваджені у виробничий процес, що збільшуватиме ефективність виробничого процесу та сприятиме оптимізації витрат, дасть можливість покращити фінансовий стан суб'єктів господарювання та збільшити рентабельність. Відтак інвестори будуть більше зацікавлені у вкладенні коштів у такі підприємства в майбутньому. По-третє, приплив прямих іноземних інвестицій у країну даватиме їй можливість виходити на іноземні ринки збуту, полегшуючи при цьому товарообмін на міжнародному ринку. Це означає збільшення експорту товарів та послуг, тобто приріст ВВП. Отже, із результатів розрахованої моделі бачимо, що зі збільшенням запасів ПІІ на 1%, результуючий показник ВВП зростатиме на 2,447% у 61.5% випадків. Існує також ряд інших факторів, які впливатимуть на зміну динаміки ВВП, що не були враховані у моделі, їхня вага становить 38,5%. Щодо оцінки лінійного зв'язку між динамікою ПІІ та ВВП, то коефіцієнт кореляції між ними становить 0,767, що підтверджує гіпотезу Н1 про наявність сильного прямого взаємозв'язку між цими показниками.

Оцінку впливу інфляції на динаміку ВВП не можна трактувати однозначно. З одного боку, зростання цін збільшуватиме витрати населення і

потребу в коштах. У такому випадку збільшується споживання, однак зменшуються заощадження. Через зменшення заощаджень фінансові установи володітимуть меншою кількістю фінансових ресурсів для кредитування бізнесу та економіки в цілому, що у середньо- та довгостроковому періоді негативно впливатиме на економічне зростання держави. Іншим не менш важливим фактором негативного впливу інфляції на динаміку валового внутрішнього продукту є те, що Національний банк повинен утримувати річний розмір інфляції у цільовому діапазоні 5% (±1%) в межах політики інфляційного таргетування. Основним інструментом, яким користується НБУ для зниження рівня інфляції, є облікова ставка, яку в таких випадках підвищують. Це впливає на підвищення відсоткових ставок за кредит, що зумовлює зменшення обсягів надання кредитів для суб'єктів господарювання та населення, що у результаті зменшуватиме попит та споживання, а також негативно впливатиме на динаміку заощаджень. Збільшення рівня інфляції у першу чергу відображається на здорожчанні споживчих товарів, зменшує його можливості нарощувати купівельну спроможність та здійснювати заощадження, зумовлює негативний вплив на економічне зростання. Всі ці чинники пояснюють від'ємне значення коефіцієнта біля фактора індексу інфляції у моделі, а саме -2,073. Отже, згідно із запропонованою моделлю у 61,5% випадків збільшення індексу інфляції на 1% призведе до зменшення ВВП на 2,073%. Якщо аналізувати лінійний взаємозв'язок між динамікою індексу інфляції та валового внутрішнього продукту за 27 кварталів упродовж 2015-2021 рр., то коефіцієнт кореляції між ними становить -0,468, що підтверджує гіпотезу Н2 про наявність між цими показниками слабкого зворотного зв'язку. З іншого боку, не лише інфляція впливає на величину ВВП, але й кількість товарів та послуг, що були вироблені в Україні, також має певний плив на динаміку інфляції. Для прикладу, якщо сумарна величина вироблених товарів зменшується, а грошова маса при цьому залишається незмінною, в такому випадку інфляція зростатиме. Тому однією із причин збільшення розміру інфляції є зростання попиту на товари, роботи чи послуги, а також збільшення собівартості.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновки щодо попередньо висунутих гіпотез. Гіпотеза Н1 підтверджується згідно з результатами рівняння 1 після побудови лінійної двофакторної моделі регресії. Вони доводить, що зі зростанням запасів ПІІ в Україну ВВП також зростатиме. Доведення цієї гіпотези дає можливість констатувати, що пріоритетним напрямком розвитку нашої держави має стати збільшення притоку інвестицій в Україну. Для цього необхідно нарощувати економічний потенціал та покращувати інвестиційну привабливість нашої держави. У теперішніх умовах війни та невизначеності це буде вкрай складно, враховуючи те, що вже зараз прогнозується значне зменшення ВВП до кінця 2022 року, а також те, що було знищено та зруйновано багато майна підприємств, які раніше функціонували та

забезпечували зростання економіки. Тому залучення інвестицій у державу повинно стати головним стратегічним напрямком післявоєнної відбудови економіки і держави в цілому.

Щодо гіпотези Н2, то вона також підтвердилася завдяки результатам регресійної моделі, які свідчать, що зі зростанням рівня інфляції ВВП буде знижуватися. Враховуючи факт, що за умови зменшення величини товарів та послуг при незмінній грошовій масі, інфляція зростатиме, пріоритетним напрямком діяльності нашої держави має стати нарощення виробництва та економічного потенціалу, що забезпечуватиме стабільний попит на товари та послуги та дасть змогу утримуватимуть інфляцію в межах норми та елімінувати її вплив на економічне зростання.

Література:

1. Скоробогатова Н. Є. Роль інвестицій у формуванні економічного зростання України / Н. Є. Скоробогатова, В. П. Потапова // Актуальні проблеми економіки та управління. - 2018. - Вип. 12. - С. 55-64.

2. Довгенко Я. Оцінка та моделювання залежності прямих іноземних інвестиції від макроекономічних чинників [Електронний ресурс] / Я. Довгенко // Економіка та суспільство. - Вип. 29 (липень). – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-1.

3. Боронос В. Г. Аналіз та класифікація факторів впливу на обсяг капітальних інвестицій в Україні / В. Г. Боронос, О. О. Бульбах, О. А. Демідова // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. - 2020. - № 3. - С. 276–284.

4. Дунська А. Р. Прямі іноземні інвестиції як чинник розвитку економіки України [Електронний ресурс] / А. Р. Дунська, О. В. Бойко // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». - 2016. - № 13. – Режим доступу: http://dx.doi.org/10.20535/2307-5651.13.2016.80625.

5. Вітер О. М. Прямі іноземні інвестиції в умовах рецесії світової економіки / О. М. Вітер, О. В. Килин, Н. М. Стручок // Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. – 2022. – №11. - С. 7–11.

6. Чуницька І. І. Іноземні інвестиції в економіку України: сучасний стан та шляхи покращення інвестиційного клімату / І. І. Чуницька, О. Я. Макаренко // Збірник наукових праць університету Державної фіскальної служби України. - 2019. - №1. - С. 246–262.

7. Pegkas, P. (2015). The impact of FDI on economic growth in Eurozone countries. The Journal of Economic Asymmetries, 12(2), 124–132.

8. Iamsiraroj, S. (2016). The foreign direct investment–economic growth nexus. International Review of Economics & Finance, 42, 116–133.

9. Voloshko, N., & Kiba, J. (2019). Foreign direct investments and their importance for the economy of Ukraine. Market Infrastructure, 38, 195-206.

10. Fountas, S., Lally, B., & Wu, J.-L. (1999). The relationship between inflation and wage growth in the Irish economy. Applied Economics Letters, 6(5), 317–321.

11. Alshamsi, K. H., & Azam, M. (2015). The impact of inflation and GDP per capita on foreign direct investment: the case of United Arab Emirates. Investment management and financial innovations, 12, Iss. 3 (contin.), 132-141.

12. Офіційний сайт Державної служби статистика України. Статистична інформація. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

13. Офіційний сайт Національного банку України. Фінансові ринки. Офіційний курс гривні щодо національних валют. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу:https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates?date=20.03.2022&period=monthly.

14. Офіційний сайт Національного банку України. Статистика зовнішнього сектору. Прямі інвестиції в Україну. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5%20.

15. Мінфін. Індекси, економіка України. Індекс інфляції. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/.

References:

1. Skorobohatova, N.Ye., & Potapova, V.P. (2018). Rol investytsii u formuvanni ekonomichnoho zrostannia Ukrainy [The role of investment in shaping Ukraine's economic growth]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia – Actual problems of economics and management, 12,* 55-64 [in Ukrainian].

2. Dovhenko, Ya. (2021). Otsinka ta modeliuvannia zalezhnosti priamykh inozemnykh investytsii vid makroekonomichnykh chynnykiv [Estimation and modeling of dependence of foreign direct investment on macroeconomic factors]. *Ekonomika ta Suspilstvo – Economics and society, 29,* 75-84 [in Ukrainian].

3. Boronos, V.H., Bulbakh, O.O., & Demidova, O.A. (2020). Analiz ta klasyfikatsiia faktoriv vplyvu na obsiah kapitalnykh investytsii v Ukraini [Analysis and classification of factors influencing the volume of capital investment in Ukraine]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomika - Bulletin of Sumy State University. Series Economics, 3,* 276–284 [in Ukrainian].

4. Dunska, A.R., & Boiko, O.V. (2016). Priami inozemni investytsii yak chynnyk rozvytku ekonomiky Ukrainy [Foreign direct investment as a factor in the development of Ukraine's economy]. *Ekonomichnyi Visnyk Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu Ukrainy «Kyivskyi Politekhnichnyi Instytut» - Economics bulletin of National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»,* 13, 78-87 [in Ukrainian].

5. Viter, O.M., Kylyn, O.V., & Struchok, N.M. (2022). Priami inozemni investytsii v umovakh retsesii svitovoi ekonomiky [Foreign direct investment in the recession of the world economy]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika – Taurian Science bulletin. Series Economics, 11,* 7–11 [in Ukrainian].

6. Chunytska, I. I., & Makarenko, O.Ya. (2019). Inozemni investytsii v ekonomiku Ukrainy: suchasnyi stan ta shliakhy pokrashchennia investytsiinoho klimatu [Foreign investment in the economy of Ukraine: current status and ways to improve the investment climate]. *Zbirnyk naukovykh prats universytetu Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy - Collection of scientific works of University of the State Fiscal Service of Ukraine, 1,* 246–262 [in Ukrainian].

7. Pegkas, P. (2015). The impact of FDI on economic growth in Eurozone countries. *The Journal of Economic Asymmetries, 12(2),* 124–132 [in English].

8. Iamsiraroj, S. (2016). The foreign direct investment–economic growth nexus. *International Review of Economics & Finance, 42,* 116–133 [in English].

9. Voloshko, N., & Kiba, J. (2019). Foreign direct investments and their importance for the economy of Ukraine. *Market Infrastructure, 38,* 195-206 [in English].

10. Fountas, S., Lally, B., & Wu, J.-L. (1999). The relationship between inflation and wage growth in the Irish economy. *Applied Economics Letters, 6(5),* 317–321 [in English].

11. Alshamsi, K. H., & Azam, M. (2015). The impact of inflation and GDP per capita on foreign direct investment: the case of United Arab Emirates. *Investment management and financial innovations, 12, Iss. 3 (contin.),* 132-141 [in English].

12. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyka Ukrainy. Statystychna informatsiia. [Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Statistical information]. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

13. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Finansovi rynky. Ofitsiinyi kurs hryvni shchodo natsionalnykh valiut. [Official site of the National Bank of Ukraine. Financial markets. Official hryvnia exchange rate against national currencies]. *bank.gov.ua.* Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates? date=20.03.2022&period=monthly [in Ukrainian].

14. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Statystyka zovnishnoho sektoru. Priami investytsii v Ukrainu. [Official site of the National Bank of Ukraine. External sector statistics. Direct investment in Ukraine]. *bank.gov.ua.* Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5%20 [in Ukrainian].

15. Minfin. Indeksy, ekonomika Ukrainy. Indeks infliatsii. [MinFin. Indices, economy of Ukraine. Inflation index]. *index.minfin.com.ua.* Retrieved from https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/ [in Ukrainian].

УДК 336.226.1

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-98-109

Кондрат Ірина Юріївна кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-93, https://orcid.org/0000-0001-7401-3128

Ососкало Софія Леонідівна студент, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-21-93, https://orcid.org/0000-0003-2599-9626

ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ ПОРТФЕЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено пріоритетні напрямки здійснення портфельних інвестицій домогосподарствами України. Простежено основні тенденції портфельних інвестицій українців у розрізі об'єктів інвестування (депозити, облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), криптовалюта, золото, біржові інвестиційні фонди (ETF) тощо). Відзначено тенденцію зниження дохідності традиційних фінансових інструментів, оцінено їхню волатильність. З метою виявлення найбільш сприятливих для інвестування фінансових інструментів визначено чинні в Україні ставки податку на доходи від інвестиційної діяльності за основними активами та характеристики процесу оподаткування – податкових агентів, терміни сплати та подання декларацій, розміри штрафів за порушення тощо. Охарактеризовано законодавчі зміни 2020р., які стосуються визначення бази оподаткування доходів від інвестицій фізичних осіб, описано їхній сприятливий вплив на інвестиційний процес, проте виявлено окремі суперечності. Звертається увага на оподаткування інвестиційних доходів, отриманих фізичними особами за кордоном, з урахуванням їх динаміки та чинних обмежень. Розглянуто питання подвійного оподаткування та способи його уникнення. На умовному прикладі розраховано суму податку на дохід від отриманого в подарунок активу. Виявлено значний вплив податкової політики як непрямого методу стимулювання вітчизняних портфельних інвестицій. Надано рекомендації фізичним особам щодо ефективних об'єктів вкладення коштів, які забезпечуватимуть прийнятну дохідність з врахуванням податків. Подальших досліджень потребує питання оподаткування доходів домогосподарств від інвестиційної діяльності з врахуванням зарубіжного досвіду.

Ключові слова: портфельні інвестиції, фінансові інструменти, активи, дохідність, податок на доходи фізичних осіб.

Kondrat Iryna Yuriivna PhD in Economics, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-93, https://orcid.org/0000-0001-7401-3128

Ososkalo Sofia Leonidivna Student Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-93, https://orcid.org/0000-0003-2599-9626

TAX ASPECTS OF PORTFOLIO INVESTMENT

Abstract. The article examines the priority areas of portfolio investment by Ukrainian households. The main trends of portfolio investments of Ukrainians in terms of investment objects (deposits, domestic government bonds (IGLBs), cryptocurrency, gold, exchange-traded funds (ETFs, etc.) are traced. The tendency of decrease in return on traditional financial instruments is noted, their volatility is estimated. In order to identify the most favorable financial instruments for investment, the current rate of investment income taxes on the main assets and characteristics of the taxation process - tax agents, terms of payment and filing declarations, fines for violations were determined. The legislative changes of 2020, which relate to the definition of the tax base of investment income of individuals, are described, their favorable impact on the investment process is depicted, but some contradictions are identified. Attention is paid to the taxation of investment income received by individuals abroad, taking into account their dynamics and current restrictions. The issue of double taxation and ways to avoid it are considered. The amount of income tax on the asset received as a gift is calculated on a conditional example. Significant influence of tax policy as an indirect method of stimulating domestic portfolio investment has been revealed. Recommendations are provided to individuals on effective objects of investment that will provide an acceptable return, including taxes. The issue of taxation of household income from investment activities, taking into account foreign experience, needs further research.

Keywords: portfolio investments, financial instruments, assets, profitability, personal income tax.

Постановка проблеми. Важливим рушієм економіки є активна інвестиційна діяльність країни, насамперед домашніх господарств, на які припадає вагома частка заощаджень. Переважна більшість фізичних осіб не володіє професійними знаннями у сфері фінансів, тому портфельні інвестиції для них є привабливим способом отримання додаткового доходу за сприятливих коливань курсових вартостей цінних паперів. Проте, окрім моніторингу зміни рівня дохідності та ризиковості обраних інструментів, оцінюючи ймовірний дохід, треба враховувати величину не тільки

трансакційних витрат, а й обов'язкових платежів, які слід сплачувати до державного бюджету, що впливають на остаточний рівень дохідності вкладень. Сплата податків є прямою підтримкою держави, ЗСУ, що зміцнює громадянську позицію та сприяє відповідальному інвестуванню. Враховуючи доступність портфельних інвестицій широкому колу осіб, актуальним постає питання щодо ефективного вибору фінансових інструментів та управління ними, в тому числі з податкової точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей оподатковування пасивних доходів є предметом зацікавлення багатьох науковців і практиків. Вивченню тенденцій розвитку іноземних портфельних інвестицій присвячено роботи Задої А. [1]. Фінансовий експерт Матій В. [2] досліджує способи оптимізації оподаткування за різними інвестиційними активами. Каращук О. [3] охарактеризувала чинне законодавство, яке регулює іноземні інвестиції українських інвесторів. Павленко Г. [4] вивчає оподаткування криптовалют в Україні. Винокуров Я. [5] оцінив дохідність акцій іноземних емітентів, шляхи доступу українців до західних фондових ринків, трансакційні витрати й оподаткування інвестиційних доходів, отриманих за кордоном. Російсько-українська війна різко обмежила можливості здійснення портфельних інвестицій в Україні, тому актуальним є пошук нових шляхів та інструментів пасивного інвестування для вітчизняного інвестора.

Метою статті є дослідження тенденцій портфельного інвестування фізичних осіб в Україні та за кордон у розрізі доступних об'єктів, характеристика практики українського оподаткування інвестиційних доходів, що застосовується Державною податковою службою України, визначення найбільш сприятливих інструментів для інвестицій з точки зору оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Зі стрімким розвитком інформаційних технологій портфельне інвестування стає все більш популярним не лише для корпорацій і держави, а й на мікрорівні. Під портфельними інвестиціями розуміють вкладення коштів у цінні папери, деривативи та інші фінансові активи на фондовому чи біржовому ринку з метою формування прибуткового та безпечного для себе інвестиційного портфеля, але без права участі в управлінні обраним об'єктом [6]. Проведення валютної лібералізації розширило можливості українців щодо формування інвестиційного портфеля з активів, доступних на міжнародному фінансовому ринку. Дослідження показують, що станом на початок 2022 р. 33% опитаних інвесторів України вкладають кошти у валюту, 12% здійснюють реальні інвестиції, 11% інвестують у дорогоцінні метали, 9% використовують віртуальні активи як об'єкт інвестицій, цінні папери купують лише 6% [7]. Подібні пріоритети притаманні інвестиційній поведінці вітчизняних домогосподарств тривалий час [8]. Порівняємо дані зі зміною річної дохідності основних інвестиційних інструментів протягом 2006-2020 рр. (рис.1).

Дані рис. 1 вказують, що протягом досліджуваного періоду найменш волатильною була дохідність валютних депозитів у доларах США. Інвестиції у золото до 2013 р. і після 2020 р. мали спадну дохідність, але на деяких проміжках часу зростали. Акції, що входять до S&P500, характеризуються найбільшою волатильністю – падіння до -40% під час фінансової кризи 2008 р. та зростання на майже 30% у 2013 р. та 2019 р., проте їхня середня дохідність 10,6% є найвищою з-поміж розглянутих варіантів. Після 2009 р. простежується ріст дохідності нерухомості, але, зважаючи на війну в Україні, можна очікувати значного зниження дохідності через високі ризики фізичного пошкодження.

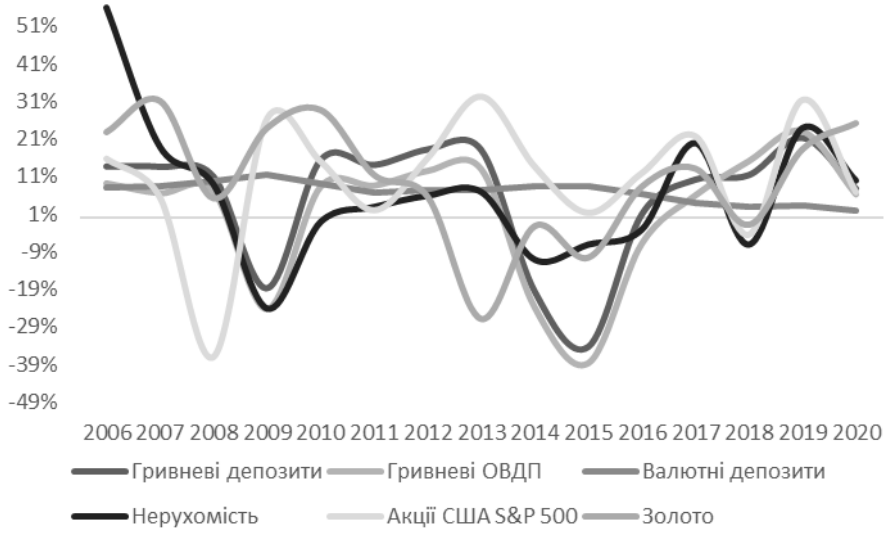

***Рис.1**. Динаміка щорічної дохідності інвестиційних активів протягом 2006-2020 рр.*

Джерело: складено авторами за даними [9].

Український агропромисловий сектор (АПК) за інформацією Служби статистики України показує відносно незначні коливання дохідності – у межах 20-30% протягом минулих 10 років із середньою дохідністю 22,5% річних та максимальним значенням у 40% протягом 2015 р. До прикладу, щоб інвестувати у АПК фізичній особі досить придбати акції інвестиційного фонду – наприклад Першого Українського Аграрного Фонду (ПУАФ), який на початку 2021 р. мав зростання майже 59%. Додатковим стимулом такого інвестування є пільга: при отриманні дивідендів від вкладення в інвестиційний фонд ставка ПДФО є вдвічі меншою за основну (9%) [10, 11].

У структурі портфельних іноземних інвестицій переважають боргові інструменти (80%), які через високі купонні виплати збільшують борг України. В основному інвестиційний ринок України підтримується за рахунок державних інвестицій в інфраструктурні об'єкти. Результатом впливу пандемії стало вилучення вкладень нерезидентів з гривневих ОВДП протягом 2020 р., що скоротило портфель на 28% до 77 млрд. грн. [1]. Оцінюючи внутрішній

фондовий ринок України, обсяги торгів на Українській біржі протягом 2011-2020 рр. зменшилися більше, ніж у 200 разів, що свідчить про його нерозвиненість [12].

Оподаткування інвестицій за українським законодавством залежить від податкового статусу особи, тобто податкові резиденти зобов'язані сплачувати податки від усього отриманого світового доходу, а для нерезидентів оподаткуванню підлягають лише доходи з джерелом походження в Україні. Відповідно до Податкового кодексу України до критеріїв розмежування категорії платників податків належать: громадянство, місце проживання, особисті й економічні зв'язки, кількість днів перебування на території України (граничний термін – 183 дні), а також наявність індивідуального податкового номера [13].

Основною ставкою, за якою оподатковуються пасивні доходи (депозитні вклади, корпоративні облігації, вкладення у недержавні пенсійні фонди, криптовалюти, страхування життя, золото, операції з деривативами), окрім дивідендів, вважається 18% податку з доходів фізичних осіб. До доходів, які отримані у вигляді дивідендів за акціями, депозитних сертифікатів, які емітовані нерезидентами, інститутами спільного інвестування (КІФ, ПІФ) та суб'єктами господарювання, які не сплачують податок на прибуток, застосовується ставка ПДФО 9%. Якщо відповідні суми нараховуються резидентами України, які є платниками податку на прибуток (окрім виплат від інститутів спільного інвестування), то до них застосовується знижена ставка ПДФО 5%. Крім того 1,5% своїх інвестиційних доходів інвестори виділяють на фінансування Збройних сил України, що під час війни вкрай важливо [13, 2].

Усі інвестори-громадяни мають обов'язок щорічного подання податкової декларації. Проте якщо всі податки було сплачені під час виплати таких доходів (наприклад сплата податку банком під час нарахування процентів за депозитним вкладом тощо), то обов'язок подання такої звітності вважається автоматично виконаним без фактичного подання декларації. Але якщо фізична особа отримує доходи, з яких не було утримано податків (від операцій з інвестиційними активами), то декларацію про майновий стан та доходи необхідно подати включно до 30 квітня календарного року, який настає за звітним. У разі порушення – неподання чи несвоєчасного подання декларації - передбачається накладення штрафної санкції величиною від 340 до 1020 грн. відповідно до ПКУ та адміністративного штрафу (51-136 грн.), проте у період дії карантину ці правила не застосовуються, тож платники мають можливість подати декларацію без санкцій [13]. З позицій ефективності податкового планування портфельні інвестиції простіше здійснювати через українських торговців ЦП (банк, брокер), тобто вони виступатимуть податковим агентом за результатами кожної трансакції коштів на рахунок платника податків незалежно від подальшого виведення таких доходів. У випадку використання

іноземних інституцій вкладник повинен самостійно проводити розрахунки утримань для декларування з урахуванням курсових різниць, а сплата податку здійснюватиметься з певним лагом у 6-12 місяців за результатами року.

Через недостатню фінансову грамотність населення депозити все ще залишаються найпоширенішим та зрозумілим методом інвестицій в Україні. На рис. 2. відображено динаміку депозитних вкладень фізичних осіб у гривні та доларі США. За два роки банки збільшили депозитний портфель у гривні на 37%, у валюті – на 18% [14].

Станом на початок травня 2022 р. середня ставка річних гривневих депозитів для фізичних осіб складає 7,96% (максимальна 8,64%), доларових – 1,17% (максимальна 1,31%), євро – 0,78% (максимальна 0,88%). У зв'язку зі зниженням депозитних ставок після утримання податків у вкладника залишається невеликий дохід, який навіть не покриває інфляцію, яка у річному вимірі прискорилася до 13,7%. Тому вигідним фінансовим інструментом виступають ОВДП (на початок травня 2022 р. фізичні особи придбали ОВДП на суму 26,9 млрд. грн., попит на них зростав на 1% за місяць).

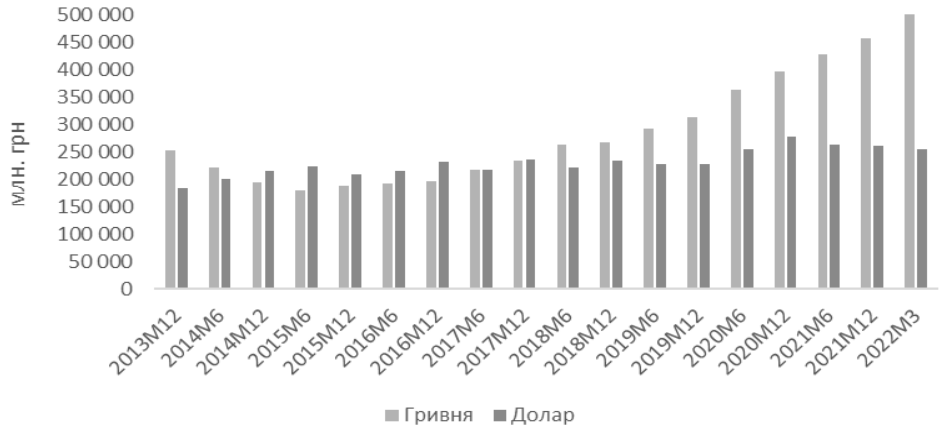

Рис. 2. *Динаміка депозитів фізичних осіб у розрізі валют, млрд. грн.*
Джерело: складено авторами за даними [14].

На рис. 3 наведено дохідність згаданих фінансових інструментів до оподаткування.

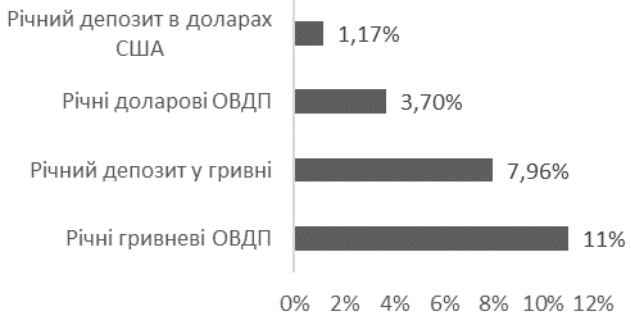

Рис. 3. *Порівняння річної дохідності вітчизняних ОВДП і депозитів.*
Джерело: складено авторами за даними [9,14].

Відповідно до ст. 165 Податкового кодексу відсотковий дохід та інвестиційний прибуток, отримані від інвестування в державні облігації, не включається до оподаткованого доходу. Військовий збір також не стягується. Стосовно корпоративних облігацій податковий агент самостійно утримує військовий збір та ПДФО (19,5%), але це не виключає обов'язку їх декларування. Цей фінансовий інструмент має вищу дохідність порівняно з ОВДП, є менш волатильним і ризиковим, ніж акції (протягом останніх 5 років не було дефолтів за корпоративними облігаціями українських компаній). Наприклад, купуючи облігації ТОВ «ЕСКА Капітал» з дохідністю 15% на суму 100 тис. грн. через три роки варто очікувати дохід у розмірі 45 тис. грн, а після вирахування податків інвестор отримає 36,225 тис. грн. Якщо вкласти ці кошти у ОВДП під 9,5% річних, то чистий інвестиційний прибуток складе 28,5 тис. грн [15].

Найпопулярнішими іноземними інвестиціями для українських інвесторів за останні 5 років є акції (547 млн. грн.) та облігації іноземних емітентів (642 млн. грн.), а також облігації інших держав (коливання дохідності від - 0,58% (Німеччина) до 30,34% (Аргентина) [9].

До 2020 р. дохід від діяльності, пов'язаної з операціями з цінними паперами іноземних емітентів, оподатковувався за загальними правилами, застосовуваними до іноземних доходів, не враховуючи витрат на придбання інвестиційних активів. За таким правилом у деяких випадках податок міг бути більшим, аніж сам інвестиційний прибуток, що є невигідним та суперечливим для платника. Тому більшість інвесторів не включали даних про дохід у декларацію або взагалі її не подавали. У рамках податкової реформи було змінено базу оподаткування й податки стягують не з отриманого доходу, а прибутку від операцій. Наприклад, якщо фізична особа купила акції Apple на початку 2020 р. за 80 дол. США і продала їх в кінці року за 140 дол. США, то оподаткуванню підлягає лише різниця у сумі 60 дол. США. У випадку виникнення негативної різниці, тобто інвестиційного збитку, інвестор має право на його перенесення на наступні звітні періоди [3].

Декларування інвестиційного прибутку, отриманого за кордоном, слід здійснювати самим податковимирезидентами які здійснили продаж інвестицій. Сукупна величина зароблених інвестиційних доходів має відображатися у Додатку Ф1 щорічної податкової декларації про майновий стан та доходи. Слід брати до уваги чинні е-ліміти НБУ щодо інвестицій за кордон: для фізичних осіб максимальна сума складає 200 тис. євро на рік. За 10 місяців 2021 р. кількість валютних операцій у межах е-лімітів збільшилася у 1,5 разів порівняно з 2020 р. Разом за 2016-2021 рр. фізичні особи інвестували в іноземні цінні папери 225 млн. грн. [14].

Ще одною суперечливою частиною податкового законодавства України є оподаткування іноземних інвестиційних активів, отриманих у спадок чи подарунок. Згідно з ПКУ такий актив вважається придбаним за вартістю, яка

включає суму відповідних податків, сплачених у зв'язку з отриманням цього дарунка. Згідно з розрахунками в табл. 1, якщо фізична особа у 2021 р. отримує як подарунок акції іноземного емітента і продає їх у цьому ж році, отримавши 32695 грн. прибутку, вона зобов'язана сплатити 6375 грн. до бюджету. Тобто при реалізації подарованих цінних паперів особа двічі сплачує ПДФО – під час отримання дарунка у вигляді витрат і під час продажу активу. Оподаткування подарунків здійснюється за нульовою ставкою при першому ступені спорідненості.

Таблиця 1

Розрахунок податків з інвестиційного доходу від активу, отриманого в дарунок (спадщину)

Кількість акцій, отриманих у дарунок	50 шт.
Дата отримання	20.03.2021 р.
Ринкова ціна акції на дату отримання	22 EUR/шт.
Курс НБУ на 20.03.2021 р.	32,9785 грн. = 1 EUR
Витрати	50*22*32,9785*0,18=6529,74 грн.
Дата продажу акцій	25.11.2021 р.
Ціна продажу за акцію	26 EUR/шт.
Курс НБУ на 25.11.2021 р.	30,1734 грн = 1 EUR
Прибуток від продажу безоплатно отриманих акцій	(50*26*30,1734) – 6529,74=32695,68 грн
ПДФО (за ставкою 18%)	32695,68*0,18=5885,22 грн.
Військовий збір (за ставкою 1,5%)	32695,68*0,015=490,44 грн.

Джерело: складено авторами

Доходи від інвестиційної діяльності також зменшуються на суму фактично сплачених витрат – винагород торговцю цінними паперами, біржових зборів, вартості банківських послуг, пов'язаних з процесом інвестування та ін.

Дивіденди від іноземних цінних паперів в Україні оподатковуються ПДФО за ставкою 9% і 1,5% військовим збором, але фактично інвестор сплачує податки у юрисдикції іноземної компанії. Тому для полегшення доступу до міжнародного фондового ринку Україна підписала із 70 країнами світу Конвенцію про уникнення подвійного оподаткування. Тому при декларуванні іноземних дивідендів варто мати підтверджувальні документи про сплату податку з дивідендів у країні їх отримання (причому він має бути більшим, ніж 10%), перекласти їх українською мовою та подати копії разом з декларацією до ДПС. Це убезпечить інвестора від додаткового нарахування 19,5% податку, оскільки іноземні дивіденди записуються у податковій декларації до рядка «Інші іноземні доходи», які оподатковуються за основною ставкою. Важливо пам'ятати, що податки не сплачуються у разі отримання інвестиційного прибутку, меншого ніж 140% від прожиткового мінімуму (станом на початок 2022 р. – 3 470 грн.) [5].

Доступним варіантом для інвестування українцям є ETF – біржові інвестиційні фонди, структура яких повторює структуру обраного базового індексу, наприклад ETF SPY вміщує цінні папери корпорацій, які входять до індексу S&P500. У разі отримання дивідендів від VOO ETF брокерська компанія стягуватиме withholding tax для іноземців у розмірі 30% за американським законодавством [16]. Український інвестор не повинен двічі сплачувати податки в різних країнах, проте зобов'язується задекларувати інвестиційний прибуток та доплатити військовий збір в Україні, положення угод на який не поширюються. Суперечливою залишається вимога податкових органів щодо подання підтверджувальних і завірених документів від податкової служби іноземної країни, оскільки це правило важко реалізується на практиці. Тому багатьом інвесторам доводиться двічі платити податки або використовувати шляхи їх уникнення.

Чимало схильних до ризику інвесторів здійснюють операції з криптовалютами, дохідність яких має дуже значну волатильність. Україна входить до першої десятки країн за обсягами їх використання. Інвестуючи капітал у криптовалюту, фізична особа повинна сплатити 19,5% податку. До прикладу, Білорусь звільняє від сплати податків цей вид інвестицій, а більшість розвинених країн (США, Швейцарія, Японія) використовують прогресивні ставки податку, які коливаються у межах 15-55% [4].

На тлі сьогоднішніх подій динаміка основних фондових індексів, які є головними показниками розвитку фондового ринку (табл. 2), є спадною. Це пов'язано зі зростанням інфляції у США та глобальним нисхідним трендом ринку акцій. Війна на території України та зростання цін на енергоресурси лише посилили зниження індексів з початку 2022 р., а котирування PFTS та UXI залишаються на одному рівні.

Таблиця 2

Динаміка світових фондових індексів

Індекс	Станом на кінець 2020р.	Станом на кінець 2021р.	Станом на 19.05.2022р.
STOXX 600 (Європа)	-4,30%	22,00%	-1,36%
S&P 500 (США)	13,60%	29,60%	-4,04%
Nasdaq Composite (США)	39,70%	24,70%	-4,73%
FTSE 100 (Великобританія)	-13,60%	14,20%	-1.82%
Dow Jones (США)	4,70%	21,00%	-3,57%
DAX (Німеччина)	2,50%	16,70%	-0,90%

Джерело: складено авторами за даними [9].

Відносно низька інвестиційна привабливість України для вітчизняних та іноземних інвесторів є наслідком непослідовності та суперечливості чинного

податкового законодавства, причому важливість державної підтримки останнім часом підвищується. Аналіз зарубіжного досвіду податкової підтримки інвестицій свідчить, що багато держав запроваджують податкові стимули, які стосуються реальних інвестицій у виробництво, у той час портфельні інвестиції залишаються поза увагою. Помилковою виявиться й орієнтація державної політики на іноземних інвесторів, адже потенціал вітчизняних інвесторів є недооціненим.

Висновки. Українським інвесторам варто формувати таку структуру інвестиційного портфеля, яка буде відповідати індивідуальній стратегії та виконувати певні інвестиційні цілі (забезпечення ліквідності, максимізації прибутків, мінімізації ризиків чи зростання капіталу). Хоч розміщення коштів у різноманітних фінансових інструментах не забезпечить високу дохідність, проте значно убезпечить вкладника від ризиків, як економічна криза, пандемія чи війна. Тому важливим є формування подушки безпеки, до складу якої слід включити більш стійкі до світових ринкових коливань активи (“блакитні фішки”, державні облігації з фіксованим доходом та гарантією виплати).

З податкової точки зору ефективним буде включення до портфеля акцій, за якими податкове зобов’язання виникатиме пізніше, оскільки при реінвестуванні дивідендів сплачувати податки не потрібно. Такий вид інвестицій дає можливість довгострокового збільшення їх вартості у часі, що також зменшує періодичність сплати обов’язкових платежів. Для уникнення чи принаймні відстрочення оподаткування варто обирати компанії технологічного сектору, які не виплачують дивідендів, а інвестують кошти у розвиток (Netflix, Alphabet, Facebook тощо). Сюди можна віднести ETF-фонди, які також реінвестують активи (iShares Core S&P 500 UCITS, iShares $ Treasury Bond 20+yr UCITS ETF).

Податкова політика як непряма форма державного регулювання інвестиційної діяльності є вкрай важливою. Наприклад, при зменшенні ставки податку на доходи фізичних осіб можна очікувати ріст сукупного попиту на товари загального користування та інвестиційних вкладень населення. Тому пошук та результативність застосування сприятливих для інвестицій податкових механізмів на прикладі зарубіжного досвіду потребують подальшого дослідження.

Література:

1. Задоя А. О. Тенденції розвитку портфельних іноземних інвестицій в Україні / А. О. Задоя // Європейський вектор економічного розвитку. - 2021. - № 1 (30). С. 44-53.

2. Матій В. Податки з доходів від інвестицій: коли, які та скільки [Електронний ресурс] / В. Матій // iPlan Financial Life. - 2021. - Режим доступу: https://iplan.ua/analytics/world_investment/podatky-z-dohodiv-vid-investyczij.

3. Каращук О. Будні бенефіціара: як оподатковується закордонний інвестиційний дохід [Електронний ресурс] // О. Каращук. KPMG-Україна. - 2021. - Режим доступу: https://home.kpmg/ua/uk/home/insights/2021/07/yak-opodatkovuyetsya-zakordonnyy-investytsiynyy-dokhid.html.

4. Павленко Г. Не фантастика, а сувора реальність. Оподаткування криптовалют [Електронний ресурс] // Г. Павленко. Юридична газета. - 2022. - Режим доступу: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ne-fantastika-a-suvora-realnist-opodatkuvannya-kriptovalyut.html.

5. Вінокуров Я. Акції Apple, Facebook та Amazon у смартфоні: як і через кого купити акції іноземних компаній та які ризики [Електронний ресурс] // Я. Вінокуров. Економічна правда. - 2022. - Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/01/24/681701/.

6. Облік, оподаткування і правове регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності: навчальний посібник / Я. Д. Крупка, С. В. Питель, І. В. Мельничук. – Тернопіль: Крок, 2017. – с. 264.

7. Офіційний сайт Gradus Research Company. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://gradus.app/uk/.

8. Шкварчук Л.О. Заощадження домогосподарств: схильність, пріоритети та фактори / Л.О. Шкварчук, Р.А. Слав'юк, О.О. Сова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління». – 2020. – Т. 4, №1. – С. 109-118.

9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://minfin.com.ua.

10. Куди інвестувати гроші в Україні в 2022 році. SI Capital. -[Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://si.capital/post/kudi-investuvati-groshi-v-ukrayini-v-2022-roci.

11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

12. Ланда В., Гордієнко О, Сапітон М. Акції, нерухомість, криптовалюти та інше. Великий гід по інвестиціях 2021. [Електронний ресурс] / В. Ланда, О. Гордієнко, М. Сапітон // Журнал Forbes. - 2020. - Режим доступу: https://forbes.ua/money/investitsii-2021-03012021-819.

13. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-VI. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=33&nreg=2755-17.

14. Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://bank.gov.ua/ua/statistic.

15. Офіційний сайт Freedom finance. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://ffin.ua/service/korporativni_oblihatsii/.

16. What is withholding tax?/ Hargreaves Lansdown. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.hl.co.uk/help/dealing/overseas-share-dealing/overseas-share-dealing/what-is-withholding-tax/.

References:

1. Zadoya, A. A. (2021). Tendentsii rozvytku portfelnykh inozemnykh investytsii v Ukraini [Tendencies of development of portfolio foreign investments in Ukraine]. *European vector of economic development*, 1, 44-53 [in Ukrainian].

2. Matiy V. (2021). Podatky z dokhodiv vid investytsii: koly, yaki ta skilky [Taxes on investment income: when, which, and how much]. *iPlan Financial Life*. Retrieved from: https://iplan.ua/analytics/world_investment/podatky-z-dohodiv-vid-investyczij [in Ukrainian].

3. Karaschuk O. (2021). Budni benefitsiara: yak opodatkovuietsia zakordonnyi investytsiinyi dokhid [Everyday beneficiary: how foreign investment income is taxed]. *KPMG-Ukraine*. Retrieved from: https://home.kpmg/ua/uk/home/insights/2021/07/yak-opodatkovuyetsya-zakordonnyy-investytsiynyy- dokhid.html [in Ukrainian].

4. Pavlenko G. (2022). Ne fantastyka, a suvora realnist. Opodatkuvannia kryptovaliut [Not fiction, but hard reality. Taxation of cryptocurrencies]. *Legal newspaper*. Retrieved from: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/ne-fantastika-a-suvora-realnist-opodatkuvannya-kriptovalyut.html [in Ukrainian].

5. Vinokurov Ya. (2022). Aktsii Apple, Facebook ta Amazon u smartfoni: yak i cherez koho kupyty aktsii inozemnykh kompanii ta yaki ryzyky [Shares of Apple, Facebook and Amazon in the smartphone: how and through whom to buy shares of foreign companies, what are the risks]. *Economic truth*. Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/publications/2022/01/24/681701/ [in Ukrainian].

6. Krupka J. D., Pitel S. V., & Melnichuk I.V. (2017). Oblik, opodatkuvannia i pravove rehuliuvannia investytsiino-innovatsiinoi diialnosti [Accounting, taxation and legal regulation of investment and innovation activities]. *Ternopil: Krok* [in Ukrainian].

7. Ofitsiinyi sait Gradus Research Company [Official site of Gradus Research Company]. *gradus.app/uk*. Retrieved from https://gradus.app/uk/ [in Ukrainian].

8. Shkvarchuk, L.O., Slaviuk, R.A., & Sova, O.O. (2020). Zaoshchadzhennia domohospodarstv: skhylnist, priorytety ta factory [Household savings: propensity, priorities and factors]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»*, T. 4, №1, 109-118 [in Ukrainian].

9. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. *minfin.com.ua*. Retrieved from https://minfin.com.ua [in Ukrainian].

10. Kudy investuvaty hroshi v Ukraini v 2022 rotsi [Where to invest money in Ukraine in 2022]. *si.capital*. Retrieved from: https://si.capital/post/kudi-investuvati-groshi-v-ukrayini-v-2022-roci [in Ukrainian].

11.Ofitsiinyi sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Committee of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua.* Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

12. Landa V., Gordienko O., & Sapiton M. (2021). Aktsii, nerukhomist, kryptovaliuty ta inshe. Velykyi hid po investytsiiakh [Promotions, real estate, cryptocurrencies and more. Great Investment Guide]. *Forbes Magazine*. Retrieved from https://forbes.ua/money/investitsii-2021-03012021-819 [in Ukrainian].

13. Podatkovyi kodeks Ukrainy of 02.12.2010 № 2755-VI [Tax Code of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI]. *zakon1.rada.gov.ua.* Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=33&nreg=2755-17 [in Ukrainian].

14. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua/ua/statistic*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/statistic. [in Ukrainian].

15. Ofitsiinyi sait Freedom finance [Official website of Freedom finance]. *fin.ua/service/korporativni_oblihatsii.* Retrieved from: https://ffin.ua/service/korporativni_oblihatsii [in Ukrainian].

16.What is withholding tax? *Hargreaves Lansdown*. Retrieved from: https://www.hl.co.uk/help/dealing/overseas-share-dealing/overseas-share-dealing/what-is-withholding-tax [in English].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 33:004

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-110-121

Кононенко Леся Віталіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Аудит, облік та оподаткування», Центральноукраїнський національний технічний університет, просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 282-82-88, https://orcid.org/0000-0001-5698-5003

Назарова Галина Борисівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Аудит, облік та оподаткування», Центральноукраїнський національний технічний університет, просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 564-73-08, https://orcid.org/0000-0001-7401-0402

Шишкіна Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, директор Кропивницького фахового коледжу, Приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань», вул. Полтавська, 40, м. Кропивницький, 25015, тел.: (099) 624-72-42, https://orcid.org/0000-0003-4961-8293

ТРАНСФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ЦИФРОРІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Сучасне світове господарство характеризується процесами глобалізації та цифрорізації, які призводять до трансформування всієї системи міжнародної торгівлі. З'ясовано, що основна товарна структура зовнішньої торгівлі України за останні роки є достатньо стабільною. Суттєвих змін зазнала зовнішня торгівля продукцією інтелектуальної власності та послугами у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг. Застосування цифрових інновацій призвело до появи нових технологій, науково-дослідних розробок, інформатизації, широкого розповсюдження мережі Інтернет.

Інтернет став найбільш поширенішою і доступною формою цифрових технологій. Зазначено, що його використання дозволило «віртуалізувати ринок», що дало можливість підприємствам малого та середнього бізнесу стати активними суб'єктами міжнародної підприємницької діяльності.

Процеси глобалізації і цифрорізації призводять до трансформації форм міжнародного бізнесу, до змін у споживанні у різних країнах та впливають на соціокультурні параметри. Глобалізація призводить до універсалізації та становлення єдиних світових структур, зв'язків і відносин між соціально-економічними системами, інтенсифікації процесів інтернаціоналізації.

Застосування цифрових інновацій обумовлює появу нових технологій, науково-дослідних розробок, інформатизації, широкого розповсюдження мережі Інтернет.

У статті зазначено, що глобалізація та цифрорізація економіки обумовлюють виникнення різноманітних контрактних форм бізнесу міжнародних компаній, які передбачають субпідрядні угоди щодо постачання продукції і послуг, угоди про спільне виробництво, маркетингову, рекламну або науково-дослідницьку діяльність, управлінські, лізингові, консультаційні.

Глобалізаційні процеси обумовлюють орієнтацію міжнародного бізнесу на соціальну відповідальність. Зазначено, що ефективне функціонування соціально відповідального бізнесу можливо лише за умови тісної і продуктивної підтримки держави та суспільства.

Ключові слова: міжнародні відносини**,** інтелектуальна власність, інтернаціоналізація бізнесу, глобалізація, сталий розвиток, інновації, digital-технологій, соціальна відповідальність бізнесу

Kononenko Lesya Vitaliivna Ph. D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of audit, account and taxation, Central Ukrainian National Technical University, University Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050) 282-82-88, https://orcid.org/0000-0001-5698-5003

Nazarova Halyna Borisivna Ph. D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of audit, account and taxation, Central Ukrainian National Technical University, University Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050) 564-73-08, https://orcid.org/0000-0001-7401-0402

Shishkina Tetyana Mykolayivna Ph. D. in Sciences, director of Kropyvnytskyi vocational college, Private Higher Education Institution «University of Modern Knowledge», Poltava St., 40, Kropyvnytskyi, 25015, tel.: (099) 624-72-42, https://orcid.org/0000-0001-7401-0402

TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL TRADE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION AND DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Abstract. The author characterizes modern world economy by processes of globalization and digitalization, which cause the transformation of the entire system of international trade. The main commodity structure of Ukraine's foreign trade in recent years is quite stable. Foreign trade in intellectual property and telecommunications, computer and information services has changed significantly. The use of digital innovations has led to the emergence of new technologies, research and development, informatization, widespread use of the Internet.

The Internet has become the most widespread and accessible form of digital technology. It is noted that its use has allowed to «virtualize the market» that gave an

opportunity for small and medium-sized business to become active actors in international business.

The processes of globalization and digitalization are leading to the transformation of forms of international business, to changes in consumption in different countries and affect sociocultural parameters. Globalization leads to the universalization and formation of unified world structures, connections and relations between socioeconomic systems, intensification of internationalization processes.

The use of digital innovations leads to the emergence of new technologies, research and development, informatization, widespread use of the Internet.

The article specifies that globalization and digitalization of the economy lead to the emergence of various contractual forms of business of international companies, which provide subcontracts of the supply of products and services, joint production agreements, marketing, advertising or scientific research, management, leasing, consulting.

Globalization processes determine the orientation of international business to social responsibility. It is noted that the effective functioning of socially responsible business is possible only with the close and productive support of the government and society.

Keywords: international affairs, intellectual property, internationalization of business, globalization, sustainable development, innovations, digital technologies, corporate social responsibility

Постановка проблеми. Найважливішою ознакою розвитку сучасного світового господарства є розгортання процесів глобалізації та цифрорізації. Глобалізаційні процеси формуються у контексті розроблення «нової моделі світового порядку, сформованої під впливом цивілізаційного розвитку продуктивних сил у результаті домінування інформації та технологій в економічній системі» [1]. Людство знаходиться біля витоків Четвертої промислової революції, основою якої є цифрова (digital) економіка. Ця революція за масштабом, обсягом та складністю є безпрецедентною. Четверта промислова революція призводить до трансформації світової економіки, відбувається свого роду її сепарація [2]. При цьому інновації у одній сфері обумовлюють виникнення інновацій у інших, тобто виникає цифровий вихор, який затягує у воронку галузь за галуззю (спостерігається синергетичний ефект). В цих умовах відбуваються розвиток сучасних світових глобальних процесів, які набувають все більших масштабів та торкаються практично усіх сфер суспільного життя. Спостерігається перетворення світового господарства у цілісну глобальну систему, відбуваються суттєві зміни всієї системи міжнародних відносин, посилюється їх взаємовплив та взаємозалежність. Глобалізаційні процеси обумовлюють ускладнення характеру міжнародних економічних відносин між економічними суб'єктами різних країн і здебільшого

глобалізація міжнародного бізнесу проявляється у активізації діяльності транснаціональних корпорацій. Транснаціональні корпорації глобально організують виробництво і розподіляють ресурси відповідно до принципу максимізації прибутку [1].

Процеси глобалізації і цифрорізації визначають тенденції переформатування міжнародних економічних відносин, що обумовлює актуальність дослідження трансформування міжнародної торгівлі в цих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародний бізнес становить значний інтерес як для наукової спільноти так і для практиків, тому йому присвячено безліч праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема у праці Разінькової М.Ю. досліджуються проблеми міжнародного розвитку бізнесу та шляхи їх вирішення [3]. Дослідження Давидюк Л.П. і Кліщук Ю.О. присвячені тенденціям розвитку міжнародного бізнесу в Україні [4]. Напрацювання Полуяктової О. В. та Матюк Т. В. зосереджені на дослідженні міжнародного економічного співробітництва України в умовах глобалізації [5]. Нікітіна А. В. та Шершенюк О. М. зосередили свої дослідження на вивченні впливу глобалізаційних процесів на розвиток корпоративного середовища міжнародних ІТ-компаній [1]. Праці Томашук І. В., Томчук О. Ф. та Гиренко Ю. В. спрямовані на дослідженні розвитку міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації [6]. Ярмак О. В. та Черняєва А. О. вивчали сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі та глобалізації [7]. Литвин О. досліджувала місце і роль України в системі міжнародних економічних відносин в умовах інституціоналізації та глобальної конвергенції [8]. Проте, віддаючи належне науковій та практичній значущості праць згаданих вчених, необхідно зазначити, що питання трансформування міжнародної торгівлі в умовах глобалізації і цифрорізації економіки потребують подальших досліджень.

Мета статті – встановлення основних напрямів трансформування міжнародної торгівлі в умовах глобалізації і цифрорізації економіки.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах глобалізації міжнародна торгівля дедалі набуває більш складного характеру, що обумовлює певні труднощі та суперечності у відносинах. Сьогодні міжнародна торгівля є невід'ємною частиною глобалізації. Ведення «міжнародної торгівлі це постійне акумулювання знань, культури регіонів з подальшим виробленням і пошуком найбільш адаптованої моделі поведінки, визначення проблем і шляхів їх розв'язання» [9].

Товарна структура зовнішньої торгівлі України за останні три роки є відносно стабільною: найбільша питома вага експорту припадає на продукти рослинного походження і недорогоцінні метали та вироби з них, а експорту – на мінеральні продукти і машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання. Проте, структура зовнішньої торгівлі послугами за видами з 2000 року зазнала суттєвих змін [10]. Процеси глобалізації і цифрорізації суспільства

призводять до зростання таких сегментів міжнародної торгівлі як торгівля продукцією інтелектуальної власності та послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних (рис.1, 2).

У 2020 році по відношенню до 2000 р. міжнародна торгівля роялті та іншими послугами, які пов'язані з використанням інтелектуальної власності зросла більш ніж у 70 разів (експорт) та більш ніж у 31 раз (імпорт) [10].

Процеси глобалізації і цифрорізації суспільства призводять до зростання такого сегменту міжнародної торгівлі як торгівля продукцією інтелектуальної власності, тобто продукцією яка є результатом розумової діяльності.

Рис. 1. *Динаміка зовнішньої торгівлі основними послугами за видами з 2000 року – експорт, тис. дол. США (згруповано авторами на підставі [10])*

* Інформація за 2015, 2020 рр. наведена без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

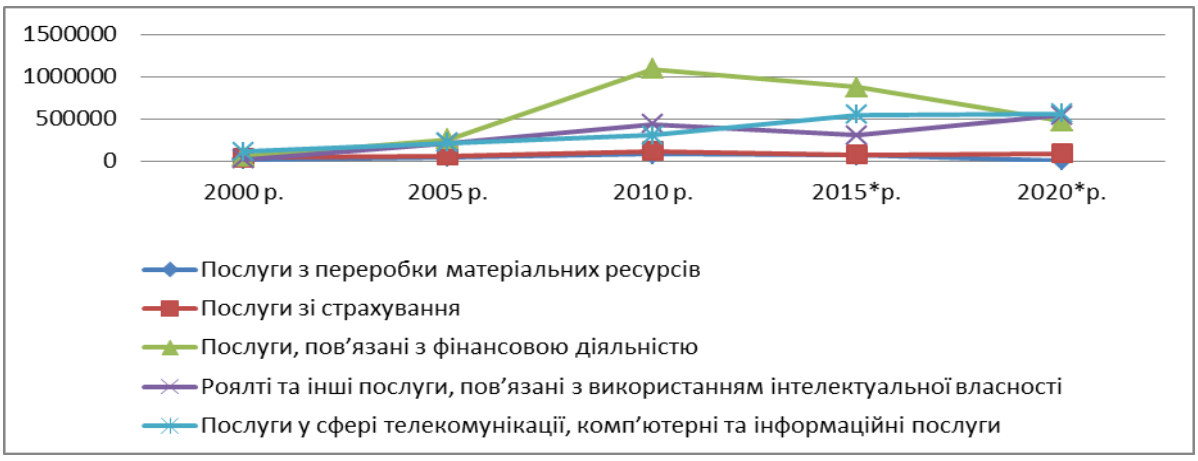

Рис. 2. *Динаміка зовнішньої торгівлі основними послугами за видами з 2000 року – імпорт, тис. дол. США (згруповано авторами на підставі [10])*

* Інформація за 2015, 2020 рр. наведена без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Ринок продукції інтелектуальної власності є специфічним сегментом світового ринку. Класифікація прав інтелектуальної власності здійснюється на підставі Угоди про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС), яка є результатом переговорів на Уругвайському раунді 1986-1994 рр. і набула чинності 1 січня 1995 року [11].

Ця Угода складається із 7 частин та містить 73 статті. Частина ІІ містить стандарти щодо наявності, сфери дії та використання прав інтелектуальної власності. Вимоги Угоди про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності базуються на дотриманні країнами національного режиму та режиму найбільшого сприяння в торгівлі продукцією інтелектуальної власності.

У відповідності з Угодою про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності права інтелектуальної власності представлені:

– авторськими правами та суміжними правами;
– товарними знаками;
– географічними зазначеннями;
– промисловими зразками;
– патентами;
– компонуванням (топографії) інтегральних мікросхем;
– захистом конфіденційної інформації;
– контролем за практикою антиконкурентних дій у договірних ліцензіях [11].

Торгівля продукцією інтелектуальної власності складається з торгівлі патентами і ліцензіями та науково-технічними (інжиніринговими) послугами. Механізм передачі продуктів реалізується або через купівлю-продаж, або через підписання угод про тимчасове використання продукції інтелектуальної власності.

Міжнародна торгівля послугами у сфері телекомунікації, комп'ютерними та інформаційними послугами у 2020 році по відношенню до 2000 р. зросла більш ніж у 33 рази (експорт) та більш ніж у 5 разів (імпорт) [10].

У сучасних умовах найбільш поширенішою і доступнішою формою цифрових технологій є Інтернет. Його використання дозволило «віртуалізувати ринок» (перенести економічні процеси у віртуальне середовище). Найпоширенішим проявом віртуалізації ринку є «Інтернет-комерція» – торгівля між різними суб'єктами економіки, за якої зв'язок здійснюється за допомогою Інтернету. Окрім відомих лідерів – Google, Yahoo, Ebay і Amazon, є величезна кількість компаній, що торгують різноманітними товарами та послугами. Сама ж сфера Інтернет-комерції стрімко зростає [12].

Процеси глобалізації і цифрорізації обумовлюють трансформацію форм міжнародного бізнесу. Насамперед це пов'язано з тим, що глобалізація призводить до універсалізації та становлення єдиних світових структур, зв'язків і відносин між соціально-економічними системами. Крім того, спостерігається

інтенсифікація процесів інтернаціоналізації, тобто відбувається процес розвитку стійких економічних взаємозв'язків між країнами, відбувається підвищення їх взаємозалежності шляхом збільшення руху капіталів, товарів, робочої сили. Застосування цифрових інновацій призводить до появи нових технологій, науково-дослідних розробок, інформатизації, широкого розповсюдження мережі Інтернет. Процеси глобалізації і цифроризації обумовлюють зміни у споживанні у різних країнах та впливають на соціокультурні параметри [4].

У цілому на сьогодні діяльність міжнародних компаній характеризується такими тенденціями:

– зберігається висока концентрація (понад 50% торгівлі та 80% інвестицій припадає на 500 найбільших компаній);

– стрімко зростає технологічний бізнес, Інтернет-компанії (Apple Inc., Alphabet Inc., Microsoft Corp) та компанії, що діють у межах моделі «на вимогу» за рахунок ІКТ (наприклад, Uber, DidiChuxing);

– збільшується кількість компаній із країн, що розвиваються, зокрема у технологічному секторі (наприклад, DidiChuxing, Xiaomi);

– зростає кількість малих та середніх компаній, які діють на міжнародному рівні;

– збільшується частка нематеріальних активів [13].

Четверта промислова революція дає можливість підприємствам малому та середньому бізнесу стати активними суб’єктами міжнародної підприємницької діяльності, не вкладаючи прямі іноземні інвестиції чи займаючись транскордонною спільною діяльністю. «Нові форми інвестицій» – це різноманітні контрактні форми бізнесу міжнародних компаній, які передбачають субпідрядні угоди щодо постачання продукції і послуг, угоди про спільне виробництво, маркетингову, рекламну або науково-дослідницьку діяльність, управлінські, лізингові, консультаційні.

З’являються нові інноваційні форми міжнародного бізнесу, саме: міжнародне ліцензування, франчайзинг, інжиніринг, аутсорсинг, субконтрактинг та офшоринг. Ці форми міжнародного бізнесу орієнтовані на інтернаціоналізацію бізнесу в межах науково-технічної, виробничої та маркетингової діяльності [14].

Процеси глобалізації призводять до зростання транснаціональних корпорацій (ТНК), що сприяє розширенню міжнародної інвестиційної діяльності і руху капіталу у міжнародному просторі. На сьогодні найбільші сто транснаціональних корпорацій мають у своєму розпорядженні світові активи на загальну суму понад 3,1 трильйона доларів, контролюють близько 90% прямих капіталовкладень за кордоном [4]. Транснаціональні корпорації з метою підвищення інноваційної активності здійснюють нарощування інвестицій у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). Рейтинг

світових компаній за витратами на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи свідчать про те, що лідерами є транснаціональних корпорацій, які працюють у галузях автомобілебудування, програмного забезпечення та комп'ютерних послуг, електроніки та електротехнічного обладнання, технологій, апаратури, фармацевтики та біотехнологій. Географічна структура компаній представлена такими країнами, як Німеччина, США, Південна Корея, Китай, Швейцарія, Японія [15].

Глобалізаційні процеси обумовлюють створення та функціонування міжнародних спільних підприємств, які є найбільш ефективним видом міжнародного підприємництва. Міжнародне спільне підприємство являє собою форму співробітництва партнерів різних країн стосовно інвестування, управління, виробництва продукції, реалізації товарів та послуг, розподілу прибутків та ризиків. На сучасному етапі міжнародні спільні підприємства здебільшого займаються внутрішньою торгівлею, харчовою промисловістю та машинобудуванням і металообробкою (рис.3).

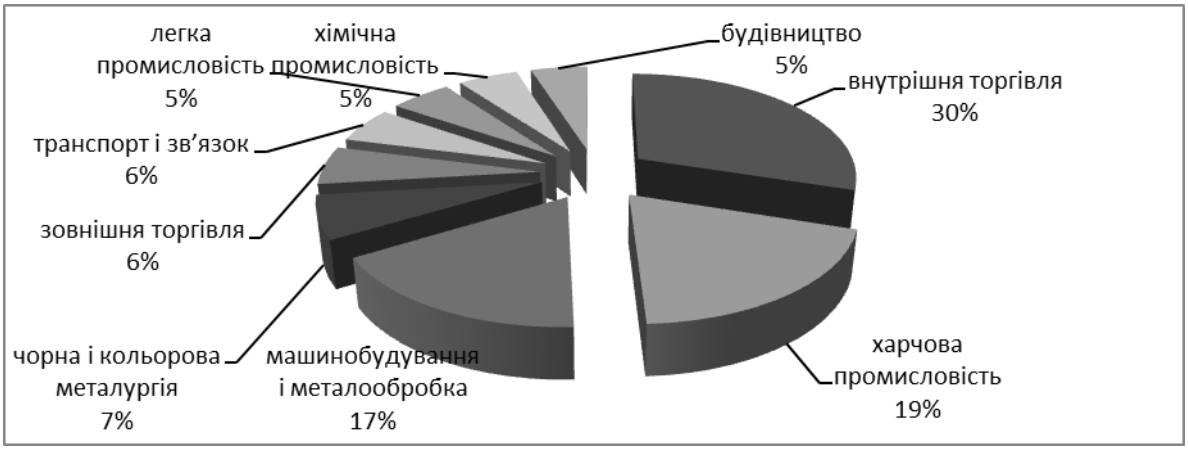

Рис. 3. *Основні галузі функціонування міжнародних спільних підприємств*
Побудовано авторами самостійно на підставі даних [16]

Найбільша кількість міжнародних спільних підприємств зосереджена у м. Києві, Львівській, Одеській, Дніпропетровській, Закарпатській областях [16].

Процеси глобалізації і діджиталізації економіки обумовлюють розвиток форм міжнародної торгівлі, змінюється сам ритм ведення бізнесу – ритм, за якого натискання на декілька клавіш в одній країні може означати початок економічного процесу на відстані багатьох тисяч кілометрів. Основні акценти сучасної міжнародної торгівлі такі:

– орієнтація на якість продукції та послуг, на задоволення вимог споживачів;

– ситуаційний підхід до управління, визнання важливості швидкості та адекватності реакції, що забезпечує адаптацію до умов існування фірми, за яких раціоналізація виробництва стає завданням другого порядку;

– головне джерело додаткової вартості – люди, що володіють знаннями (когнітаріат);

– підприємство – це відкрита система, що розглядається в єдності з факторами внутрішнього та зовнішнього середовища;

– система управління, орієнтована на збільшення ролі організаційної культури та нововведень, мотивацію робітників і стиль керівництва.

Крім того, на фоні глобалізаційних процесів спостерігається орієнтація міжнародного бізнесу на соціальну відповідальність [17]. Так, до недавнього часу загальноприйнятим був підхід за якого основною метою створення і функціонування міжнародного бізнесу була стабілізація та збільшення обсягу і норми прибутку. Проте на сьогодні дія глобальних об'єктивних чинників поступово призвела до того, що міжнародні компанії дійшли висновку щодо необхідності побудови системи соціальної відповідальності бізнесу. Таким чином, спостерігається процес неприйняття принципу, що до створення і функціонування будь-якого бізнесу лише з метою отримання прибутку. Але ефективне функціонування соціально відповідального бізнесу можливо лише за умови тісної і продуктивної підтримки держави та суспільства.

Висновки. Сучасне світове господарство характеризується процесами глобалізації та цифрорізації. Суттєвих змін за період з 2000 року зазнала зовнішня торгівля України продукцією інтелектуальної власності та послугами у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг.

Інтернет став найбільш поширенішою і доступною формою цифрових технологій, що дало можливість підприємствам малого та середнього бізнесу стати активними суб'єктами міжнародної підприємницької діяльності. Застосування цифрових інновацій обумовило появу нових технологій, науково-дослідних розробок, інформатизації, широкого розповсюдження мережі Інтернет.

Глобалізація та цифрорізація економіки обумовлюють виникнення різноманітних контрактних форм бізнесу міжнародних компаній та орієнтацію міжнародного бізнесу на соціальну відповідальність. Проте, ефективне функціонування соціально відповідального бізнесу можливо лише за умови тісної і продуктивної підтримки держави та суспільства. Саме на цьому напрямі будуть зосереджені перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Нікітіна А. В., Шершенюк О. М. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток корпоративного середовища міжнародних ІТ-компаній. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 4. С. 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cxeebu_2020_4_3 (дата звернення: 07.05.2022).

2. Кононенко Л.В., Назарова Г.Б., Куц В.І. Трансформація форм бухгалтерського обліку в умовах розвитку digital-технологій. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. № 168. Дніпро: ПДАБА, 2021. С. 132-137 URL: http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/869 (дата звернення: 07.05.2022).

3. Разінькова М. Ю. Міжнародний розвиток бізнесу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Економічний простір*. 2019. № 151. С. 91-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2019_151_10 (дата звернення: 07.05.2022).

4. Давидюк Л.П., Кліщук Ю.О. Тенденції розвитку міжнародного бізнесу в Україні. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Випуск 37.* 2019, с. 31-36 URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/7.pdf (дата звернення: 07.05.2022).

5. Полуяктова О. В., Матюк Т. В. Міжнародне економічне співробітництво України в умовах глобалізації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 2. С. 11-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cxeebu_2020_2_4 (дата звернення: 09.05.2022).

6. Томашук І. В., Томчук О. Ф., Гиренко Ю. В. Розвиток міжнародних економічних відносин в умовах глобалізації. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 2. С. 197-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2021_2_16 (дата звернення: 17.05.2022).

7. Ярмак О. В., Черняєва А. О. Сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі та глобалізації. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 43. С. 35-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2020_43_9 (дата звернення: 07.05.2022).

8. Литвин О. Україна в системі міжнародних економічних відносин в умовах інституціоналізації та глобальної конвергенції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 1. С. 36-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_mv_2019_1_10 (дата звернення: 08.05.2022).

9. Доронін А. В., Либа В. О., Ревенко Д. С. Роль міжнародного менеджменту у формуванні сучасних підходів до міжнародного бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 11. С. 43-46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_11_11 (дата звернення: 03.05.2022).

10. Сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.05.2022).

11. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення: 05.05.2022).

12. Батлер В.Е. Основні риси відкритого акціонерного товариства і американської корпорації. Держава і право. 2014. № 7. 79–86 с.

13. Поляков М.В. Особливості розвитку міжнародного бізнесу в умовах становлення глобальної економіки знань. *Економічний простір*. 2017. № 121.С. 47–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ ecpros_2017_121_6 (дата звернення: 12.05.2022).

14. Прушківська Е.В. Основи розвитку новітніх форм міжнародного бізнесу в умовах глобалізації. *Економічний вісник Національного гірничого університету*.2018. № 2. 119–125 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_2_15 (дата звернення: 13.05.2022)

15. Шевченко Ю.О. Роль та місце транснаціональних корпорацій у сфері послуг. *Сталий розвиток економіки.* 2013. 122–128 с.

16. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: монографія. К. : КНЕУ, 2018. 420 с.

17. Кононенко Л.В., Юрченко О.В. Социальная составляющая интегрированной отчетности. The VIII International Science Conference «Problems and tasks of modernity and approaches to their solution», March 02 – 05, 2021, Tokyo, Japan. Pp. 43 - 46 URL: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=4AAiEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA43&dq=info:BTmBRmHADt0J:scholar.google.com&ots=3O4pZOBoi_&sig=3Z1U_URdOiu7sjAmiDls_8yMn4A&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 12.05.2021).

References:

1. Nikitina, A. V. & Shersheniuk, O. M. (2020) Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na rozvytok korporatyvnoho seredovyshcha mizhnarodnykh IT-kompanii [The impact of globalization processes on the development of the corporate environment of international IT companies]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia - Eastern Europe: Economy, Business and Governance*, 4, 3-8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/cxeebu_2020_4_3 [in Ukrainian].

2. Kononenko, L.V., Nazarova, H.B. & Kuts, V.I. (2021) Transformatsiia form bukhhalterskoho obliku v umovakh rozvytku digital-tekhnolohii [Transformation of forms of accounting in the development of digital technologies]. *Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats - Economic space: Collection of scientific works*, 168, 132-137. Retrieved from http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/869 [in Ukrainian].

3. Razinkova, M. Yu. (2019) Mizhnarodnyi rozvytok biznesu: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [International business development: problems and ways to solve them]. *Ekonomichnyi prostir - Economic space*, 151, 91-100. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2019_151_10 [in Ukrainian].

4. Davydiuk, L.P. & Klishchuk Yu.O. (2019) Tendentsii rozvytku mizhnarodnoho biznesu v Ukraini [Progress of international business trends are in Ukraine]. *Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny – World economy and international economic relations*, 37, 31-36. Retrieved from http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/7.pdf [in Ukrainian].

5. Poluiaktova, O. V. & Matiuk, T. V. (2020) Mizhnarodne ekonomichne spivrobitnytstvo Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [International economic cooperation of Ukraine in the context of globalization]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia - Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 2, 11-14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/cxeebu_2020_2_4 [in Ukrainian].

6. Tomashuk, I. V., Tomchuk, O. F. & Hyrenko, Yu. V. (2021) Rozvytok mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v umovakh hlobalizatsii [Development of international economic relations in the context of globalization]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*, 2, 197-212. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2021_2_16 [in Ukrainian].

7. Yarmak, O. V. & Cherniaieva, A. O. (2020) Suchasni tendentsii rozvytku mizhnarodnoi torhivli ta hlobalizatsii [Current trends in international trade and globalization]. *Infrastruktura rynku - Market infrastructure*, 43, 35-38. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2020_43_9 [in Ukrainian].

8. Lytvyn, O. (2019) Ukraina v systemi mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v umovakh instytutsionalizatsii ta hlobalnoi konverhentsii [Ukraine in the system of international economic relations in the conditions of institutionalization and global convergence].*Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny - Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. International relations*, 1, 36-40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_mv_2019_1_10 [in Ukrainian].

9. Doronin, A. V., Lyba, V. O. & Revenko, D. S. (2017) Rol mizhnarodnoho menedzhmentu u formuvanni suchasnykh pidkhodiv do mizhnarodnoho biznesu [The role of international management in shaping modern approaches to international business]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Econom*, 11, 43-46. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_11_11 [in Ukrainian].

10. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Website of the State Statistics Service of Ukraine]. *mmi.fem.sumdu.edu.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

11. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text [in Ukrainian].

12. Batler V.E. (2014). Osnovni rysy vidkrytoho aktsionernoho tovarystva i amerykanskoi korporatsii [Basic lines of open corporation and American corporation]. *Derzhava i pravo - State and right*, 7, 79–86 [in Ukrainian].

13. Poliakov, M.V. (2017) Osoblyvosti rozvytku mizhnarodnoho biznesu v umovakh stanovlennia hlobalnoi ekonomiky znan [Features of international business development in the context of the global knowledge economy]. *Ekonomichnyi prostir - Economic space*, 121, 47–57. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ ecpros_2017_121_6 [in Ukrainian].

14. Prushkivska, E.V. (2018) Osnovy rozvytku novitnikh form mizhnarodnoho biznesu v umovakh hlobalizatsii [Fundamentals of development of the newest forms of international business in the conditions of globalization]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu - Economic Bulletin of the National Mining University*, 2, 119–125. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_2_15 [in Ukrainian].

15. Shevchenko Yu.O. (2013) Rol ta mistse transnatsionalnykh korporatsii u sferi posluh [The role and place of transnational corporations in the service sector]. *Stalyi rozvytok ekonomiky - Sustainable economic development*, 122–128 [in Ukrainian].

16. Global economy of XXI of century: human measuring: monograph [The global economy of the XXI century: the human dimension] (2018). Kyiv [in Ukrainian].

17.Kononenko, L.V. & Yurchenko, O.V. (2021) Sotsyalnaia sostavliaiushchaia yntehryrovannoi otchetnosty [Social component of integrated reporting]. The VIII International Science Conference «Problems and tasks of modernity and approaches to their solution», March 02 – 05, Tokyo, Japan. Pp. 43 - 46 Retrieved from https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=4AAiEAAAQBAJ&oi =fnd&pg= PA43&dq=info:BTmBRmHADt0J:scholar.google.com&ots=3O4pZOBoi_&sig=3Z1U_URdOiu7sjAmiDls_ 8yM n4A&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 338.4:504:06

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-122-138

Літвак Ольга Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри екології та природоохоронних технологій, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, пр-т Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, тел.: (0512) 709-100, https://orcid.org/0000-0002-1351-3900

Літвак Сергій Михайлович кандидат технічних наук, доцент, заступник директора кораблебудівного навчально-наукового інституту, доцент кафедри екології та природоохоронних технологій, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, пр-т Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, тел.: (0512) 709-100, https://orcid.org/0000-0002-1508-8493

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація. Глобальні виклики, які стоять перед світовою економікою з кожним роком стають все більш комплексними та масштабними. В умовах різкого скорочення природних ресурсів, значного погіршення якості повітря, води, ґрунту та негативного впливу на природні екосистеми, міжнародні проблеми поводження з відходами стали досить актуальними і потребують пошуку найкращих рішень і технологій. Тому особливої уваги заслуговує перехід до циркулярної економіки, питання розвитку якої перебувають на порядку денному органів державної влади, бізнес-середовища, науково-дослідних інститутів та неурядових організацій різних країн світу.

Концепція циркулярної економіки тісно пов'язана з ефективністю використання природних ресурсів на системному рівні, відповідно протягом усього життєвого циклу продукції, а також з перетворенням відходів у нові ресурси для інших галузей.

В статті наведено принципи циркулярної економіки, а також основні і додаткові показники, які дають змогу відстежувати ефективність застосування кожного принципу. В циркулярній економіці ці показники доповнюють ВВП, який є головним індикатором поточного стану економіки.

Визначено, що успішний перехід до циркулярної економіки передбачає запровадження циклічності та стійкості на всіх етапах ланцюга створення вартості, від проектування до виробництва і, нарешті, до споживача. Наведено пріоритетні сектори розширення ринків продуктів замкнутого циклу в умовах розвитку циркулярної економіки: відходи електричного та електронного обладнання, продукти харчування, вода та поживні речовини, пакування,

акумулятори та транспортні засоби, будівлі та будівництво, пластмаси, текстиль.

Таким чином циркулярна економіка має як операційні, так і стратегічні переваги та поєднує величезний потенціал для створення позитивних ефектів в екологічній, соціально-економічній і діловій сферах. Головними перевагами такого підходу є економія природних ресурсів, зберігання енергії, води, розвиток циклічних виробництв та збільшення кількості робочих місць.

Обґрунтовано комплексний підхід для подальшого розвитку циркулярної економіки. Головною умовою є формування готовності суспільства змінювати свої споживчі звички з переважанням використання товарів замкнутого циклу.

Ключові слова: циркулярна економіка, повторне використання, переробка, відновлення, відходи, вторинні ресурси, життєвий цикл.

Litvak Olga Anatoliivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ecology and Environmental Technologies, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Heroes of Ukraine Ave., 9, Mykolaiv, 54007, tel.: (0512) 709-100, https://orcid.org/0000-0002-1351-3900

Litvak Serhiy Mykhailovych, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Deputy Director of the Shipbuilding Educational and Scientific Institute, Associate Professor of the Department of Ecology and Environmental Technologies, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Heroes of Ukraine Ave., 9, Mykolaiv, 54007, tel.: (0512) 709-100, https://orcid.org/0000-0002-1508-8493

PRIORITY DIRECTIONS OF CIRCULAR ECONOMY CONCEPT IMPLEMENTATION: WORLD TRENDS

Abstract. Every year the world economy has been facing the global challenges of increasing complexity and of greater scale. Under the conditions of considerable reduction of natural resources, significant deterioration of air, water, soil quality and negative impact on natural ecosystems, international problems of waste management have become of significant importance and requiring better solutions and technologies to be found. Therefore, transition to circular economy which development issues are included in calendar of business of governmental authorities, business environment, scientific research institutes and non-governmental organizations of different countries worldwide is of particular importance.

The circular economy concept is closely related to efficiency of natural resources utilization at the system level, consistently over a period of the entire product life-cycle as well as with transformation of wastes into new resources for other industries.

The article describes the circular economy principles as well as main and additional indexes enabling to monitor efficiency of every principle application. These indexes of the circular economy supplement Gross Domestic Product which is the main indicator of the current state of the economy. It is determined the successful transition to the circular economy implies implementation of cyclicality and stability at all the stages of value creation chain commencing from designing to production and finally to a consumer. Prioritized areas of the market's expansion of the closed cycle products under the conditions of the circular economy development are specified: wastes of electric and electronic equipment, food products, water and nutritive substances, packing, storage batteries and transport vehicles, buildings and construction, plastic products, textile fabrics.

Therefore, the circular economy has operational and strategic advantages and combines vast potential to create positive results in ecological, social and economic and business fields. Main advantages of the said approach: saving of natural resources, conservation of energy, water, development of circular production units and increase of number of jobs.

Integrated approach to further development of the circular economy is substantiated. The key element is formation of readiness of society as a whole to change its habits towards widespread use of circular products and creation of new platforms and interaction patterns of producers and consumers of closed cycle products.

Keywords: circular economy, reutilization, processing, recovery, wastes, secondary resources, life cycle.

Постановка проблеми. Глобальні виклики, які стоять перед світовою економікою з кожним роком стають все більш комплексними та масштабними. Споживче суспільство, що виникло наприкінці XX ст. разом із тенденцією до зростання чисельності населення світу, посилення процесів урбанізації, розвитку та поширення інформаційно-комунікаційних технологій, безперервного підвищення рівня життя, скорочення життєвого циклу продукції сприяли збільшенню обсягів відходів.

В умовах різкого скорочення природних ресурсів, значного погіршення якості повітря, води, ґрунту та негативного впливу на природні екосистеми, міжнародні проблеми поводження з відходами стали досить актуальними і потребують пошуку найкращих рішень і технологій. У цьому контексті поводження з відходами стало фундаментальним питанням майбутнього соціально-економічної розвитку та прямим результатом сучасної лінійної економіки [1]. Майже 92 % світових ресурсів, які включають метали, пластмаси, деревину, бетон, хімічні речовини та всі інші матеріали, що знаходяться в обігу, використовуються лише один раз, в одному продукті, а потім стають відходами. Ці відходи представляють собою величезний резерв

ресурсів, які можна використовувати з мінімальним впливом на навколишнє середовище.

Тому особливої уваги заслуговує перехід до циркулярної економіки, питання розвитку якої перебувають на порядку денному органів державної влади, бізнес-середовища, науково-дослідних інститутів та неурядових організацій різних країн світу. Останнім часом концепція циркулярної економіки зазнала значного розвитку завдяки активному залученню всіх зацікавлених сторін. Так, у науковій літературі існує понад 100 визначень циркулярної економіки, які зосереджені на таких ключових поняттях, як: сталий розвиток, повторне використання, відновлення, системний підхід (як на мікрорівні так і на макрорівні), ієрархія відходів.

Концепція циркулярної економіки відповідає перспективі сталого економічного зростання і спирається як на інновації, так і на співпрацю всіх економічних гравців. Це вимагає переходу від лінійної моделі суспільства, заснованої на «добуванні, виробництві, споживанні, відходах», до циркулярної моделі, яка перетворює відходи на ресурси [2].

Дискусії щодо можливостей циркулярної економіки безпосередньо пов’язані як із захистом навколишнього середовища, так і з підвищенням конкурентоспроможності, інноваційними та технологічними дослідженнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому середовищі накопичено значний досвід досліджень із таких важливих питань, як стратегія і принципи організації циркулярної економіки, взаємозв'язки між моделями циркулярної економіки та сталого розвитку, процедури поводження з відходами та переробки вторинної сировини. Значний внесок у розвиток концепції циркулярної економіки заробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені як: : Д. Каррез, Е. МакАртур, М. Гайсдорфер, Ф. Краусман, Д. Віденгофер, Д. Кірхерр, Д. Пірс, Д. Сергієнко, І. Зварич, О. Мельник, М. Руда та інші.

Проте незважаючи на існуючі теоретичні і практичні розробки, для проведення повноцінного як якісного, так і кількісного еколого-економічного аналізу необхідні подальші дослідження, щодо визначення галузевих особливостей та економічної ситуації кожної країни в процесі формування національної моделі переходу до циркулярної економіки. При цьому важливим є врахування політики держави та попиту з боку приватних компаній щодо технологій, які сприяють збереженню навколишнього середовища і просуванню на ринку продуктів, отриманих з вторинної сировини.

Мета статті – проведення аналізу передового досвіду країн світу у застосуванні принципів циркулярної економіки; визначення пріоритетних секторів розширення ринків продуктів замкнутого циклу та аналіз основних проблем та перешкод на шляху просування циркулярної економіки з обґрунтуванням комплексу заходів, реалізація яких буде сприяти подальшому активному розвитку економіки замкнутого циклу.

Виклад основного матеріалу. Існують різні підходи щодо визначення циркулярної економіки. Аналіз наукових публікацій показав, що найчастіше дослідження описують циркулярну економіку як економіку із замкнутими матеріальними циклами, де відходи одного процесу стають вхідними ресурсами іншого. Зарубіжні вчені розглядають циркулярну економіку як засіб озеленення економіки з метою сталого зростання та розвитку суспільства. У зв'язку з цим реалізація Порядку денного зі сталого розвитку на період до 2030 року, зокрема Цілей сталого розвитку 12, висуває на перший план необхідність комплексного сприяння екологічним, соціальним та економічним складовим [3].

Серед безлічі визначень циркулярної економіки, яку, нерідко називають економікою замкнутого циклу (circular economy, closed cycle economy), нами обрано визначення, запропоноване Європейською комісією, а саме: «У циркулярній економіці вартість продукції та матеріалів максимально зберігається; використання відходів і ресурсів зведено до мінімуму, а коли продукт досягає кінця свого терміну служби, він знову використовується для створення додаткової вартості; це може принести великі економічні вигоди, сприяючи інноваціям, зростанню та створенню робочих місць» [4].

Говорячи загальними словами, циркулярна економіка – тип економіки, за своїм кругообігом ресурсів максимально наближена до руху природних ресурсів у біосфері, що передбачає реалізацію принципів 4R: reduce (скорочення), reuse (повторне використання), recycle (переробка), recover (відновлення).

Європейський Союз є лідером у просуванні моделі циркулярної економіки. Німеччина, Фінляндія, Італія, Нідерланди на національному рівні інтегрували у свої стратегічні документи принципи циркулярної економіки, створили відповідні фонди та платформи. Проте і в інших країнах світу розроблені відповідні стратегічні програмні документи. Наприклад, перехід до циклічної економіки в Китаї підтримується на державному рівні та регулюється відповідним законом. В країні розвивають альтернативну енергетику (сонячну, вітрову), розробляють проекти низьковуглецевих міст, впроваджують нанотехнології.

Слід звернути увагу на досвід Японії, яка при дефіциті природних ресурсів перейшла до високоефективної циркулярної економіки завдяки прийнятому ще у 2000 році Закону про сприяння ефективному використанню ресурсів. Сьогодні японські показники є вражаючими, адже країна переробляє 98% своїх металів, а 90% вилучених із старої електроніки матеріалів знову повертається у виробництво [5]. В Японії в рамках циркулярної економіки борються із забрудненням повітря, скорочують викиди метану при переробці відходів фермерської діяльності. Розробляються безпечні способи утилізації цієї речовини, нові матеріали для скорочення застосування метану у виробництві. Значний внесок вносить японський уряд в заходи захисту біосфери від викидів метану та вуглецю у країнах Азії.

У Південній Кореї концепція циркулярної економіки становить частину національної стратегії. Економічний розвиток спрямований на створення альтернативного транспорту, нешкідливі способи переробки відходів, очищення прісної води, залучення бізнесу та населення до екологічних проектів держави.

Отже, перехід на моделі циркулярної економіки набуває глобального характеру, і переваги застосування цієї концепції стають все більш очевидними. За оцінками експертів Фонду Еллен МакАртур, до 2025 р. циркулярна економіка може щорічно забезпечувати приріст доходу світової економіки понад 1 трлн доларів США. Крім цього, перехід до циркулярної економіки створить величезні можливості для модернізації виробництва та впровадження промислових інновацій, забезпечуючи щорічний приріст продуктивності на 3%, і, як наслідок, приріст ВВП на 7% [6]. Ці вражаючі цифри є найкращою мотивацією переходу до циркулярної економіки, як для політиків, так і для підприємців.

Циркулярна економіка використовує величезний економічний потенціал, вкладений у матеріалах, що використовуються суспільством. Використання корисних властивостей матеріалів і товарів є рушійною силою циркулярних економічних моделей. На рис. 1 представлені принципи циркулярної економіки, а також основні і додаткові показники, які дають змогу відстежувати ефективність застосування кожного принципу. В циркулярній економіці ці показники доповнюють ВВП, який є головним індикатором поточного стану економіки.

Рис. 1. *Принципи і показники циркулярної економіки [7]*

Принципи циркулярної економіки розроблені так, щоб звести до мінімуму використання первинних ресурсів, що подаються в систему, при цьому продукти, компоненти та матеріали циркулюють в економіці, що дозволяє повністю реалізувати їх потенціал.

Для впровадженя зазначених принципів розроблено ряд інструментів:

- трансформація існуючих моделей бізнесу шляхом пошуку шляхів збільшення цінності та використання стимулів за допомогою нових моделей, в яких закладено взаємодію товарів та послуг;
- дизайн майбутнього, який передбачає використання системних принципів на етапі проектування, щоб забезпечити тривале використання матеріалів із тривалим терміном служби;
- використання цифрових технологій шляхом моніторингу та оптимального використання;
- партнерство для більшої ефективності шляхом спільної діяльності всередині організацій та ланцюгів поставок, співпраці з державним сектором для взаємної вигоди та покращення прозорості діяльності.

Модель циркулярної економіки визначає різницю між технічними і біологічними циклами. В біологічних циклах споживання відбувається, коли матеріали на біологічній основі (такі як продукти харчування, сільськогосподарські рослини тощо) призначені для зворотного подання в систему за допомогою таких процесів, як анаеробне травлення та компостування. Ці цикли відновлюють живі системи, такі як ґрунт чи водні об'єкти, що забезпечують економіку відновлюваними природними ресурсами. У свою чергу, технічні цикли відновлюють продукти (наприклад, пральні машини), компоненти (наприклад, материнські плати) та матеріали (наприклад, вапняк) за допомогою таких стратегій, як повторне використання, ремонт, переробка, рециркуляція (рис. 2).

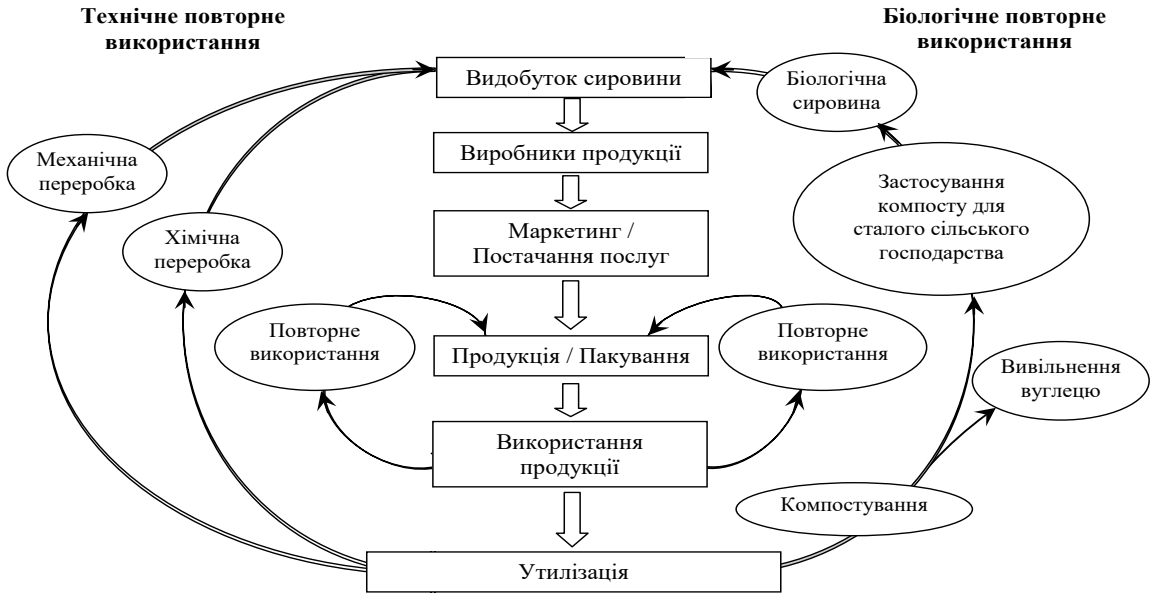

Рис. 2. *Біологічні і технічні цикли циркулярної економіки*

Таким чином, однією з цілей циркулярної економіки є оптимізація виходу ресурсів за рахунок кругообігу продуктів, компонентів і матеріалів з максимальною корисністю в будь-який час як в технічному, так і в біологічному циклах.

З точки зору біологічних циклів екологічною перевагою циркулярної економіки є формування родючих, чистих і стійких ґрунтів. Принципи циркулярної економіки в системі землеробства гарантують, що важливі поживні речовини повертаються в ґрунт за допомогою анаеробних процесів або компостування, що пом'якшує експлуатацію землі та природних екосистем. Таким чином, у міру того, як «відходи» повертаються в ґрунти, вони стають більш здоровими і еластичними, забезпечуючи більший баланс у навколишніх екосистемах.

Щоб досягти повністю циркулярної економіки, циклічність і стійкість повинні бути запроваджені на всіх етапах ланцюга створення вартості, від проектування до виробництва і, нарешті, до споживача. План дій Європейської комісії визначає сім пріоритетних секторів для досягнення кругової економіки: пластмаси, відходи електричного та електронного обладнання, текстиль, продукти харчування, вода та поживні речовини, пакування, акумулятори та транспортні засоби, будівлі та будівництво [8] (табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритетні сектори розширення ринків продуктів замкнутого циклу в умовах розвитку циркулярної економіки

Сектор	Комплекс заходів з просування циркулярної економіки
Пластмаси	• Заходи щодо скорочення пластикових відходів для основних продуктів, таких як упаковка, будівельні матеріали та транспортні засоби, • Заходи щодо вирішення проблеми наявності мікропластику у навколишньому середовищі шляхом: - обмеження навмисно доданого мікропластику; - розробка заходів щодо маркування, стандартизації, сертифікації та регулювання ненавмисного викиду мікропластика на всіх відповідних етапах життєвого циклу продукції; - подальша розробка та узгодження методів вимірювання ненавмисного викиду мікропластику, особливо з шин та текстилю, та надання узгоджених даних про концентрацію мікропластику в морській воді; - проведення наукових досліджень, пов'язаних з визначенням ризиків появи мікропластику у довкіллі, питній воді та харчових продуктах. • Використання біорозкладних або компостованих пластиків, що призводить до реальних екологічних переваг та скорочення використання викопних ресурсів.

Електроніка та інформаційно-комунікаційні технології	• Розробка пристроїв, включаючи мобільні телефони, планшети та ноутбуки, відповідно до Директиви з екодизайну, з урахуванням енергоефективності та довговічності, ремонтопридатності, можливості модернізації, технічного обслуговування, повторного використання та переробки [9]. • Регулятивні заходи щодо зарядних пристроїв для мобільних телефонів та аналогічних пристроїв, включаючи введення універсального зарядного пристрою, підвищення довговічності зарядних кабелів та стимулювання відокремлення покупки зарядних пристроїв від покупки нових пристроїв; • Покращення збору та обробки відходів електричного та електронного обладнання або продажу старих мобільних телефонів, планшетів та зарядних пристроїв; • Удосконалення норм щодо обмеження використання небезпечних речовин в електричному та електронному обладнанні.
Акумулятори і автомобілі	• Заходи щодо покращення показників збору та переробки всіх батарей, забезпечення рекуперації цінних матеріалів та надання рекомендацій споживачам; • Вирішення проблеми батарей, що не перезаряджаються, з метою поступової відмови від їх використання там, де існують альтернативи; • Встановлення норм та правил щодо транспортних засобів, непридатних до подальшої експлуатації, з метою впровадження вторинної переробки для певних матеріалів компонентів та підвищення ефективності утилізації, а також просування більш циркулярних бізнес-моделей шляхом ув'язування питань проектування автомобілів з їх переробкою після закінчення терміну служби. • Розробка ефективних заходів щодо забезпечення збору та екологічно безпечної переробки відпрацьованих олій.
Будівництво та будівлі	• Розгляд екологічних характеристик будівельної продукції, включаючи можливе запровадження вимог щодо вмісту вторинної сировини для певних будівельних продуктів з урахуванням їхньої безпеки та функціональності; • Просування заходів щодо підвищення довговічності та адаптованості побудованих активів відповідно до принципів циркулярної економіки. • Просування ініціатив щодо зменшення запечатування ґрунту, реабілітації занедбаних або забруднених ділянок та збільшення безпечного, сталого та циркулярного використання земель.
Упаковка	• Скорочення надлишкової упаковки та відходів упаковки. • Розробка дизайну для повторного використання та переробки упаковки, включаючи розгляд обмежень на використання деяких пакувальних матеріалів для певних цілей, зокрема, коли можливі альтернативні продукти або системи багаторазового використання або із споживчими товарами можна безпечно поводитися без упаковки. • Встановлення норм та правил безпечної переробки пластикових матеріалів, крім ПЕТ, у матеріали, що контактують з харчовими продуктами. • Підтримка виконання вимог Директиви про питну воду, щоб зробити питну водопровідну воду доступною у громадських місцях, що знизить залежність від бутильованої води та запобігатиме відходам упаковки [10].

Текстиль	• Стимулювання ринку екологічного та циркулярного текстилю, включаючи ринок повторного використання текстилю, вирішення проблем швидкої моди та впровадження нових бізнес-моделей. • Надання рекомендацій щодо досягнення високого рівня роздільного збору текстильних відходів. • Розширення сортування, повторного використання та переробки текстилю, у тому числі за рахунок інновацій, заохочення промислового застосування та заходів регулювання, таких як розширена відповідальність виробника.
Їжа, вода та поживні речовини	• Заходи щодо підвищення стійкості розподілу та споживання продуктів харчування. • Повторне використання, заміна одноразового пакування, посуду та столових приладів багаторазовими продуктами у сфері громадського харчування. • Циклічні підходи до повторного використання води у сільському господарстві і промислових процесах. • Забезпечення стійкішого застосування поживних речовин та стимулювання ринків відновлених поживних речовин.

В кожному з наведених в табл. 1 ресурсоємних секторів є можливості для більш ефективного використання наявних ресурсів, а також для впровадження принципів циркулярної економіки. Наприклад, технічне обслуговування та ремонт використовуються для продовження життєвого циклу автомобілів, побутової техніки та електроніки, верстатів та обладнання.

Світові лідери – виробники автомобілів, такі компанії як Nissan, Mercedes-Benz, Mitsubishi, Rolls-Royce, Volvo, Renault активно розвивають програми промислового відновлення вузлів та деталей з метою економії витрат та зниження впливу на навколишнє середовище, з урахуванням економічних та соціальних вигод. Відбувається обмін досвідом, найкращими технологіями, знаннями, формуються альянси і союзи для отримання синергічного ефекту [11].

Автомобільний концерн Renault оголосив про створення до 2030 року Re-FACTORY, першої в Європі фабрики з переробки автомобільних відходів. Цей інноваційний проект відповідає принципам циркулярної економіки, дозволить Renault отримати значні вигоди та передбачає програму підтримки та навчання для співробітників щоб розвинути їхні навички, і прагне до 2030 року працевлаштувати понад 3000 людей на об’єкті.

Активні заходи компанії BMW спрямовані на рециклінг та підвищення швидкості демонтажу автомобілів та сортування матеріалів. Розроблені технології швидкого вилучення автомобільних рідин, відключення подушок безпеки, а всі елементи та матеріали для якісного сортування мають спеціальне маркування. Разом з тим, оскільки далеко не кожен продукт підлягає ремонту, відновленню або повторному використанню, частина продукції, що залишилася, може бути перероблена і повернена у виробничий цикл у вигляді сировини або матеріалів.

Переорієнтація бізнес-процесу з разового продажу на підтримку протягом життєвого циклу часто сприяє переходу до продуктово-сервісних моделей у галузях, для яких така модель не була характерною. Так, відома компанія Apple використовує формат щомісячної підписки в обмін на обслуговування комп'ютерів і смартфонів та їх заміну на нові моделі. Також компанія Apple Renew розробила лінію розбірних роботів Liam та Daisy, завдання яких полягає у швидкому розбиранні смартфонів на складові частини, багато з яких потім будуть перероблені для повторного використання [12].

Корпорація Xerox реалізує технології повторного заправлення картриджів для друку та багаторазове їх використання, а також інноваційні розробки паперу, з якого стирається чорнило протягом 24 годин з метою його повторного використання замість утилізації [13].

У Нідерландах створена будівельна онлайн-платформа Madaster, яка являє собою кадастр матеріалів у сфері нерухомості на основі матеріальних паспортів будівель. Такі паспорти містять інформацію про сировини використану при будівництві та її місцезнаходження, кількість і якість матеріалів, що робить їх повторне використання більш зручним при знесенні чи демонтажі будівель [14].

В рамках просування циркулярної економіки досить часто відбувається замикання матеріальних ланцюгів в межах окремих міжнародних корпорацій, при цьому з'являються і нові види бізнесу. Так, відома в Європі шведська компанія H&M збирає одяг по всьому світу для його переробки на декількох заводах у джинсову тканину. Американська компанія Patagonia, яка відома своїми екологічними ініціативами, здійснює ремонт зношеного верхнього одягу власного виробництва або його пошкоджених елементів, що дозволяє продовжити термін його використання за прямим призначенням. При повторному використанні продукції вона активно застосовується для пакувальних матеріалів, пляшок, книжкової продукції, іграшок та одягу.

Також збільшити ефективність використання ресурсів можна за рахунок спільного користування наявними у власності споживачів товарами. Це мало місце і раніше, але зараз набуло широкого поширення через високу щільність населення у містах та завдяки можливостям інформаційних та комунікаційних технологій.

Для цього використовують платформи для обміну та спільного використання (Sharing platforms). Ця бізнес-модель призвела до значних змін у сфері відносин споживачів між собою (C2C – consumer to consumer), бізнесу та споживача (B2C – business to consumer), і має значний потенціал у сфері відносин бізнес-бізнес (B2B – business to business). Така діяльність дозволяє потенційним конкурентам співпрацювати з метою розподілу постійних витрат, збільшення використання активів, отримання доходів від спільної експлуатації обладнання та підвищення ефективності загалом. Наприклад, BlaBlaCar –

найбільший у світі міжнародний онлайн-сервіс пошуку автомобільних попутників, RelayRides – сервіс оренди автомобілів, Airbnb – популярна платформа у світі для здачі та оренди приватного житла, Rent-a-Park– сервіс для оренди паркувальних місць тощо [15].

Ще один підхід полягає у розробці продуктів для багатоцільового використання. Хорошим прикладом є норвезька компанія Bright Products, виробник сонячних ламп для автономних населених пунктів та гуманітарних операцій. Багатофункціональну лампу SunBell Smart можна використовувати як ліхтарик, стельовий світильник, настільний світильник, ліхтарик та зарядний пристрій для смартфона. Багатофункціональні лампи та ліхтарі Bright розроблені з урахуванням потреб користувачів [16].

Треба відзначити, що важливою умовою забезпечення ефективності реалізації концепції циркулярної економіки є підтримка у формі ініціатив органів державної влади, бізнес-середовища, науково-дослідних інститутів та неурядових організацій, які охоплюють усі сфери виробництва, споживання та поводження з відходами на трьох рівнях агрегування: мікро-, мезо- і макро [17].

На європейському рівні виникла низка ініціатив для підтримки впровадження циркулярної економіки, а також кращого інформування зацікавлених сторін. До них належать:

- Європейська платформа зацікавлених сторін щодо циркулярної економіки (European Circular Economy Stakeholder Platform (ECESP)) – сприяє обміну досвідом між зацікавленими сторонами та надає їм базу даних, що містить передові практики на європейському рівні;
- Європейська платформа для кластерної співпраці (The European Cluster Collaboration Platform, ECCP) – підтримує співпрацю між тематичними кластерами ЄС, а також міжнародними ініціативами;
- Європейська мережа підприємств (Enterprise Europe Network, EEN) включає близько 600 організацій з 70 країн для підтримки малого і середнього бізнесу і надання можливостей фінансування екологічних інновацій, енергоефективності та ресурсоефективності тощо.

Таким чином циркулярна економіка має як операційні, так і стратегічні переваги та поєднує величезний потенціал для створення позитивних ефектів в екологічній, соціально-економічній і діловій сферах (табл. 2).

Таблиця 2

Переваги переходу до циркулярної економіки

Вид переваг	Позитивні ефекти та впливи
Екологічні переваги	• Позитивний вплив на екосистеми планети та раціональне, ощадливе використання природних ресурсів. • Скорочення обсягів викидів парникових газів. • Оптимізація продуктивності сільськогосподарських земель та зменшення негативних зовнішніх ефектів, спричинених лінійною економікою.

	• Використання відновлюваних джерел енергії, що сприяє зменшенню забруднення довкілля, ніж при використанні викопного палива. • Використання енергоефективних та нетоксичні матеріали, впровадження екологічно безпечних процесів виробництва та переробки. • Ефективне управління та зниження впливу негативних зовнішніх факторів, таких як, забруднення ґрунту, води та повітря, а також утворення токсичних відходів виробництва.
Соціально-економічні переваги	• Підвищення потенціалу економічного зростання. Збільшення доходів від нових циркулярних видів діяльності за рахунок підвищення функціональності продуктів і матеріалів, які легко розбираються та використовуються повторно. Відповідно відбувається зростання ВВП . • Більше заощаджених ресурсів. Зосередження уваги на подовженні життєвого циклу матеріалів і продукції, що дозволяє знизити обсяги видобутку нової сировини. • Зростання зайнятості. Розвиток моделі циркулярної економіки разом із новим регулюванням та організацією ринків праці буде сприяти: створенню нових робочих місць на низькокваліфікованих посадах; підвищенню потреби в конструкторах та інженерах-механіках, які є розробниками довговічної, легко відновлюваної продукції та матеріалів. • Розвиток інноваційних процесів та формування нових бізнес-моделей; • Підвищення загального рівня добробуту населення.
Переваги для сфери бізнесу	• Нові можливості отримання прибутку. Зниження виробничих витрат і, у деяких випадках, створення нових потоків прибутку, які формуються за рахунок скорочення відходів і енергії та забезпеченням безперервності постачання. • Зниження залежності від волатильності цін на сировину. • Попит на нові послуги та нові можливості працевлаштування, такі як: - компанії зі збирання та зворотної логістики продукції, термін експлуатації яких закінчився і, які повторно вводяться в систему; - продавці продуктів та торгові платформи, які сприяють збільшенню терміну служби або ефективнішому використанню продуктів; - відновлення деталей та компонентів, а також ремонт продукції, що передбачає спеціалізовані знання. • Сприяння розвитку бізнес-моделей, у яких продукція здається у найм чи орендуються клієнтами протягом різних періодів часу, залежно від типу товарів. Це дає компаніям можливість краще розуміти потреби та уподобання клієнтів оскільки вони частіше взаємодіють із ними.

Отже, в ідеальній моделі циркулярної економіки природні ресурси повинні стати резервним джерелом постачання. Головними перевагами такого підходу є економія природних ресурсів, зберігання енергії, води, розвиток циклічних виробництв та збільшення кількості робочих місць.

Проте є кілька причин, що пояснюють повільний розвиток цієї моделі економіки. Існують економічні та інституціональні бар'єри на шляху просування циркулярної економіки, такі як:

- нові бізнес-моделі можуть бути складними для впровадження та розробки через закони та нормативні акти, які не готові до таких інновацій;
- при прийнятті економічних рішень перевага надається вимогам фінансового ринку, при цьому не враховуються екологічні та соціальні ефекти в цінах на продукцію;
- ціни на сировину непостійні та за низьких цін альтернативні і якісні вторинні ресурси є неконкурентоспроможними;
- бізнес-моделі циркулярної економіки складніше розробити, і тому потребують додаткових інвестицій;
- не достатня кількість кваліфікованих фахівців з технічними знаннями або в галузі інформаційно-комунікаційних технологій для розробки та впровадження виробничих моделей замкнутого циклу;
- незначний попит на циркулярні продукти;
- багато компаній все ще мають цілі та системи оцінки, орієнтовані на створення короткострокової вартості, тоді як модель циркулярної економіки є моделлю створення довгострокової вартості, що вимагає більш складного управління та контролю над процесами в даному ланцюжку.

Таким чином, врахування негативних зовнішніх ефектів є необхідною умовою для пов'язування економічних переваг із соціальними та екологічними вигодами, що надаються новими бізнес-моделями циркулярної економіки. Так само деякі нормативні акти адаптовані лише до лінійних моделей і перешкоджають розробці циркулярних моделей.

Висновки. Вивчення процесів просування циркулярної економіки в розвинених країнах світу свідчить про те, що від впровадження кругових бізнес-моделей виграють як підприємства, так і споживачі. Виникають операційні і стратегічні переваги, які дають компаніям можливість отримання додаткового прибутку, виходу на нові ринки збуту, розширення сфери обслуговування клієнтів. Все це, в свою чергу, сприяє підвищенню загального добробуту населення, раціональному природокористуванню і чинить позитивний вплив на довкілля.

Комплексний підхід для подальшого розвитку циркулярної економіки повинен передбачати реалізацію наступних заходів:

- усунення регуляторних бар'єрів, які гальмують впровадження циркулярної економіки та створення реального внутрішнього ринку вторинної сировини;
- просування інноваційних методів ведення бізнесу, що сприяють зниженню негативних впливів на довкілля, збереженню біорізноманіття та раціональному використанню ресурсів;
- підвищення вартості захоронення відходів з метою сприяння переробці, повторному використанню та відновленню сировини і енергії;
- збільшення можливостей фінансування проектів переходу до циркулярної економіки;

- сприяння інноваціям та розвитку кругового постачання, підготовці кваліфікованих фахівців;
- стимулювання попиту на продукти циркулярної економіки, реалізація програми інформування громадян-користувачів, а також промислових споживачів;
- сприяння розвитку циркулярної економіки через державні закупівлі;
- активна участь місцевих органів державної влади у розробці ефективної системи збору відходів та їх переробки.

Нарешті, розвиток циркулярної економіки досить часто не узгоджений з соціальними та культурними факторами, які слід об'єктивно вирішувати. Необхідно стимулювати попит на сировину та циркулярну продукцію, щоб підвищити її привабливість для споживачів. Тому, головним є формування готовності суспільства змінювати свої споживчі звички з переважанням використання товарів замкнутого циклу.

Література:

1. Руда М.В., Яремчук Т.С., Бортнікова М.Г. Циркулярна економіка в Україні: адаптація європейського досвіду. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3 (1). С. 212–222.

2. Віймкман А., Сконберг К. Циркулярна економіка та переваги для суспільства. Українська Асоціація Римського клубу. 2017. 54 с.

3. Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commission. Brussels, 2015. 21 p.

4. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. United Nations. 2015. 35 p.

5. Adapting Stand-Alone Renewable Energy Technologies for the Circular Economy through Eco-Design and Recycling / Gallagher J. et al. *Journal of Industrial Ecology*. 2019. 23. P. 133–140.

6. Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains. Ellen MacArthur Foundation and McKinsey & Company. Published by World Economic Forum, Geneva, Switzerland, 2014. 64 p.

7. Growth within: a circular economy vision for a competitive Europe. Ellen MacArthur Foundation. McKinsey Center for Business and Environment. 2015. 98 p.

8. A new Circular Economy Action Plan for a cleaner and more competitive Europe. EC of the European Parliament and of the Council of 11.03.2020. Brussels. 2020. 19 p.

9. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products. *Official Journal of the European Union*. V.52. 31 October 2009. L 285.

10. Directive (eu) 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the quality of water intended for human consumption (recast). *Official Journal of the European Union*. 23.12.2020. L 435.

11. Hatcher G.D., Ijomah W.L., Windmill J.F.C. Design for remanufacture: a literature review and future research needs. *Journal of Cleaner Production*. V.19, Is. 17–18, November–December 2014, P. 2004–2014.

12. Material Impact Profiles Which materials to prioritize for a 100 percent recycled and renewable supply chain. Apple Inc. 2019. 18 p.
13. Environment, Health, Safety, and Sustainability at Xerox. URL: https://www.xerox.com/en-us/about/ehs.
14. Circular Economy Guide. ABN AMRO, 2016. 49 p.
15. Батова Н., Сачек П., Точицкая И. Циркулярная экономика в действии: формы организации и лучшие практики. BEROC Green Economy Policy Paper Series, PP. 2018. №.5. 19 с.
16. How the circular economy is changing business. Green and sustainable solutions from Norway. The Explorer. URL: https://www.theexplorer.no/stories/renewable-resources/an-introduction-to-the-circular-economy.
17. Нагара М.Б. Циркулярна економіка: генезис, структура, особливості. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 68–73.

References:

1. Ruda M.V., Yaremchuk T.S., Bortnikova M.H. (2021). Tsyrkuliarna ekonomika v Ukraini: adaptatsiia yevropeiskoho dosvidu. [Circular economy in Ukraine: adaptation of European experience]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Problems of Development*. № 3 (1). 212-222 [in Ukrainian].
2. Viikman A., Skonberh K. (2017). *Tsyrkuliarna ekonomika ta perevahy dlia suspilstva* [Circular economy and benefits for society]. Ukrainska Asotsiatsiia Rymskoho klubu – Ukrainian Association of the Club of Rome [in Ukrainian].
3. European Commission (2015). Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels.
4. United Nations (2015).Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015.
5. Gallagher J. Basu B, Browne M., Kenna A., McCormack S., Pilla F., Styles D. (2019) Adapting Stand-Alone Renewable Energy Technologies for the Circular Economy through Eco-Design and Recycling. *Journal of Industrial Ecology*. 23. 133–140.
6. Ellen MacArthur Foundation and McKinsey & Company (2014). *Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains.* World Economic Forum, Geneva, Switzerland.
7. Ellen MacArthur Foundation. McKinsey Center for Business and Environment (2015). *Growth within: a circular economy vision for a competitive Europe*.
8. European Commission (2020). A new Circular Economy Action Plan for a cleaner and more competitive Europe. EC of the European Parliament and of the Council of 11,03,2020. Brussels.
9. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products. *Official Journal of the European Union*. V.52. L 285.
10. Directive 2020/2184 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on the quality of water intended for human consumption (recast). *Official Journal of the European Union*. 23.12.2020. L 435.
11. Hatcher G.D., Ijomah W.L., Windmill J.F.C. (2014) Design for remanufacture: a literature review and future research needs. *Journal of Cleaner Production*. 19, 17–18, 2004–2014.
12. Apple Inc. (2019). *Which materials to prioritize for a 100 percent recycled and renewable supply chain.*

13. Environment, Health, Safety and Sustainability at Xerox. URL: https://www.xerox.com/en-us/about/ehs.

14. ABN AMRO (2016). *Circular Economy Guide.*

15.Batova N., Sachek P., Tochitskaya I. (2018). Cirkulyarnaya ehkonomika v dejstvii: formy organizacii i luchshie praktiki [Circular economy in action: forms of organization and best practices]. BEROC Green Economy Policy Paper Series, PP.5.

15. The Explorer (2020). How the circular economy is changing business. Green and sustainable solutions from Norway. URL: https://www.theexplorer.no/stories/renewable-resources/an-introduction-to-the-circular-economy.

16. Nahara M.B.(2021). Tsyrkuliarna ekonomika: henezys, struktura, osoblyvosti. [Circular economy: genesis, structure, features]. Ekonomika ta derzhava – Economy and state. 10. 68-73 [in Ukrainian].

УДК 334.024

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-139-152

Матійчук Любомир Павлович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (095) 898-14-32, https://orcid.org/0000-0001-6701-4683

Новосад Оксана Володимирівна кандидат економічних наук, докторант кафедри економіки та природокористування, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел.: (096) 057-37-65, https://orcid.org/0000-0001-7156-643X

Павлова Олена Миколаївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та природокористування, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел.: (098) 503-84-84, https://orcid.org/0000-0002-8696-5641

ДЕРЖАВНІ ТА РИНКОВІ ШЛЯХИ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. В статті підсумовано необхідність державного регулювання у забезпеченні подальшого господарського розвитку та втамування найнеобхідніших енергетичних потреб споживачів. Особливо гострим це питання стоїть за умов військових дій на території України. Доведено, що синтезовані форми управління потребують створення та удосконалення методів та моделей забезпечення енергетичної безпеки, які ґрунтуються на новому типі внутрішньогалузевих та міжгалузевих ринкових відносин, нарощуванні нових якісних параметрів енергетичних продуктів, розробці теоретичних основ щодо структурних трансформацій енергетичної сфери. Конкретизовано вектори диверсифікації енергетичного спрямування: внутрішньоструктурні енергетичні баланси, експортну диверсифікацією географічного та товарного характеру, розгалуженість енергетичної інфраструктури, потенціал резервних запасів, остійність та спрямованість інвестиційного забезпечення, дотримання норм безпеки енергетичної системи, досягнутий рівень енергоефективності, дотримані екологічні норми та межі інтегрування в енергетичне середовище інших країн. З огляду на експортний потенціал країни, окремо слід виділити такі чинники, як: надійність та безпечність транзиту енергетичних ресурсів, контрактність та щільність відносин. При оцінці енергетичної безпеки важливе значення має рівневий вимір результату. Для цього ми пропонуємо розглядати

методи державного (макроекономічного) та методи ринкового (мікроекономічного) рівнів.

За умов макроекономічного методологічного підходу особлива увага приділяється узагальненню та порівнянню макроекономічних показників, що характеризують енергетичний стан країни. Методологічним підґрунтям ефективності мікроекономічного підходу в контексті регулювання діяльності енергетичних підприємств пропонуємо розуміти: соціально-поведінковий, суб'єктний, організаційно-управлінський, галузево-мережевий, державно-забезпечуючий та індикативний принципи. діяльності трудового потенціалу. Результативність зазначеного дозволяє нам запропонувати алгоритм управління енергетичної діяльності персоналу підприємств. Тому пропонуємо збагатити науковий термінологічний обіг новою категорією «системно-трансформаційний методологічний підхід», який ґрунтується на вдосконаленні системи енергетичної безпеки, шляхом змішаного типу регулювання через державні та ринкові важелі впливу на засадах підвищення щільності зв'язків між компонентами енергетичної безпеки, орієнтованих на галузеву цілісність корпоративного, територіального та інноваційно-технологічного характеру. Запропоновано модель інноваційної компоненти запровадження системно-трансформаційного методологічного принципу при структурній модернізації енергетичного сектору України, яка розв'язує найважливіше питання регулювання державних та ринкових важелів впливу на відтворення енергетичної безпеки .

Ключові слова: енергетика, енергетична безпека, енергетичний ринок, державне регулювання, система енергетичної безпеки

Matiychuk Lyubomyr Pavlovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Computer Science, Ternopil National Technical University named after Ivan Pulyuy, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel .: (095) 898-14-32, https://orcid.org/0000-0001-6701-4683

Novosad Oksana Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student, Department of Economics and Nature Management, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Ave., 13, Lutsk, 43025, tel.: (096) 057-37-65, https://orcid.org/0000-0001-7156-643X

Pavlova Olena Mykolayivna Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Nature Management, Lesia Ukrainka Volyn National University, Will Ave., 13, Lutsk, 43025, tel.: (098) 503-84-84. https://orcid.org/0000-0002-8696-5641

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

STATE AND MARKET WAYS OF REGULATING THE ENERGY SECURITY SYSTEM

Abstract. The article summarizes the need for state regulation to ensure further economic development and meet consumers' most necessary energy needs. This issue is especially acute in the context of hostilities on the territory of Ukraine. It has been proved that the synthesized forms of management require the creation and improvement of methods and models of energy security based on a new type of intra-industry and intersectoral market relations, increasing new quality parameters of energy products, and developing theoretical foundations for structural transformations of energy. The vectors of diversification of energy direction are specified: internal structural energy balances, export diversification of geographical and commodity nature, diversification of energy infrastructure, the potential of reserve reserves, stability and direction of investment provision, observance of energy system safety norms, achieved energy efficiency and energy efficiency. Other countries. Given the country's export potential, it is necessary to single out such factors as reliability and security of transit of energy resources, contractivity, and density of relations. When assessing energy security, the level measurement of the result is essential. To do this, we propose considering the methods of state (macroeconomic) and market (microeconomic) levels.

Under the macroeconomic methodological approach, special attention is paid to the generalization and comparison of macroeconomic indicators that characterize the energy state of the country. We propose to understand the methodological basis for the microeconomic approach's effectiveness in regulating the activities of energy enterprises: socio-behavioral, subjective, organizational and managerial, industry-network, government-providing, and indicative principles. Labor potential activities. The effectiveness of this allows us to propose an algorithm for managing the energy activities of enterprise personnel. Therefore, we propose to enrich scientific terminology with a new category of "system-transformational methodological approach", which is based on improving the energy security system through a mixed type of regulation through government and market levers based on increasing the density of links between energy security components. Corporate, territorial, and innovation-technological nature. The model of the innovative component of the introduction of the system-transformational methodological principle in the structural modernization of the energy sector of Ukraine is proposed, which solves the most critical issue of regulating state and market levers of influence on the reproduction of energy security.

Keywords: energy, energy security, energy market, state regulation, energy security system

Постановка проблеми. Внутрішнє та зовнішнє середовище країни спонукає по-різному активізувати державний вплив на енергетичні процеси.

Хронічні кризи, загрози та військове протистояння суверенних цінностей України потребують надто активного державного впливу в енергетичну сферу.

Це передусім пов'язано з нагальною потребою державного регулювання у забезпеченні подальшого господарського розвитку та втамування найнеобхідніших енергетичних потреб споживачів. Окрім того, військова криза поставила на порядок денний держаний пріоритет у ринковому ціноутворенні, що проявляється у формуванні конкурентоспроможного середовища товарів та послуг, враховуючи ту обставину , що ціна будь-якого товару включає також витрати на електро та енергопостачання [3].

Отже, соціально-економічні виклики вітчизняної енергетичної системи вимагають об'єктивного та прозорого регулювання в напрямі поєднання функцій державного та ринкового впливу на структурну модернізацію енергетики. Державне регулювання енергетичною сферою частково відзеркалює закон М.Портера щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів та галузей. Внаслідок чого, державою створюються передумови для розвитку пріоритетних ресурсів та чинників безперебійного виробничого процесу.

При кожному циклі виробництва нагромаджується нерозподілений енергетичний потенціал, який формує енергозбереження. Держава може застосовувати ці енергетичні запаси в межах наступних цілей: активізації ринкового механізму саморегулюючого зростання, збільшення регулюючих процесів суб'єктів енергетичного ринку, стимулювання заходів відносно збільшення енергетичних резервів. Ефективність досягнення бажаного результату можливе за рахунок забезпечення рівномірного та оптимального енергетичного балансу між ринковими та державними важелями впливу [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження проблем регулювання відносин між учасниками енергетичних ринків віддзеркалено в наукових працях таких вітчизняних вчених: С. Галянт, М. Коротя, В. Купчак, В. Лагодієнко, О. Новосад, В. Павлов, К. Павлов, Р. Романюк, Г. Саркісян [4-10].

Про те, на сьогодні й досі залишаються не достатньо дослідженими питання, що стосуються інструментарію та підходів щодо регулювання систем енергетичної безпеки в Україні, як на державному рівні, так і ринкового саморегулювання.

Мета статті полягає в дослідженні можливих напрямів для реалізації регуляторних заходів відносно системи енергетичної безпеки в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Наслідки фінансово-економічної кризи внаслідок військовий дій для України чинять вплив на деструкцію чинників та зусиль поетапної та планомірної реструктуризації енергетичної сфери. Виходячи з цього, стимулювання структурних трансформацій енергетики відбувається виключно за умов чіткого дотримання системи енергетичної безпеки [2].

Сучасні події України не дозволяють в повній мірі реалізувати антикризове регулювання енергетичної сферою, а в основному вирішують локальні проблеми пов'язані з енергопостачанням. Повноцінне функціонування регулюючих важелів державно-ринкового забезпечення можливе буде за умов обмеження зовнішньої агресії. Проте актуальним залишається проведення аналізу основних неузгодженостей, які пов'язані з впровадженням ефективної системи структурної модернізації, пошук інноваційних технологічних рішень, тощо. З приводу останніх, слід відмітити, що їх відсутність спричинила системну дестабілізацію та негативні наслідки на суміжні галузі, породивши свого роду міжгалузевий негативний ефект на усю економічну систему.

На противагу цим процесам відбувається переосмислення досі незаперечної ролі ринку, як саморегулюючої системи, яка самотужки спроможна забезпечити рівновагу між попитом та пропозицією. Це пов'язано насамперед з змінами міжнародних та національних взаємовідносин та зростання конкуренції на світових енергетичних ринках [1, 2].

Відмінності сучасної глобалізаційної ринкової економіки інформаційного типу від усталених досі рис класичного ринкового товарообігу зосереджені за таких умов: мінливості принципів та методів діяльності суб'єктів господарювання, де за основу беруться інноваційні підходи управлінської та виробничої діяльності; затираються класові протиріччя, надається перевага трудовому потенціалу, здатному продукувати інноваційні результати; зміщення уваги з процесів капіталізації активів до процесів відтворювальних заходів щодо збільшення у часі та просторі сталості виробничого капіталу та якості і надійності матеріального базису; збільшення частки нематеріального капіталу на виробництві промислових підприємств дозволяють глибше, ніж матеріальний капітал здійснювати процеси сек'юритизації, тобто прогнозувати оцінку майбутніх доходів в напрямі максимізації основних показників; з посилення інтеграційних процесів ринків, які переходять від регіональних до міжнаціональних масштабів, з'являються лобісти глобалізованого регулювання та пріоритети зміщуються до незначної чисельності транснаціональних компаній; детінізація економічних процесів, соціалізація незахищених верств населення та сталість економічного розвитку на сьогодні є прерогативою політичних амбіцій розвинених країн, що в свою чергу є підґрунтям до виникнення нових теорій, гіпотез та рішень щодо дієвості синтезованого типу управління галузями економіки.

Все це створює передумови зміни ефективної системи управління енергетичної сфери від ринкової типу до змішаного, де частка державних важелів впливу є більшою, аніж за звичай. Окрім того, не відкидається і стихійне ринкове саморегулювання у відповідних межах, які потребує енергетична система на даному етапі. Тому синтезовані форми управління потребують створення та удосконалення методів та моделей забезпечення

енергетичної безпеки, які ґрунтуються на новому типі внутрішньогалузевих та міжгалузевих ринкових відносин, нарощуванні нових якісних параметрів енергетичних продуктів, розробці теоретичних основ щодо структурних трансформацій енергетичної сфери [5, 6].

Методи та моделі виміру енергетичної безпеки, як правило започатковані зарубіжними країнами, потенційними імпортерами енергетичних ресурсів обмежувалися виключно економічним аналізом шляхом математичного та статистичного моделювання прогнозованих економічних процесів. Водночас при державному оцінюванні рівня енергетичної безпеки країни, економічний аналіз, я метод виміру не носить настільки системний характер та застосовується лишень при локальних енергетично-безпекових ситуаціях. Державне регулювання на разі неспроможне оцінити об'єктивно рівень енергетичної безпеки у зв'язку з відсутністю кількісних критеріїв та показників. Це затрудняє також чіткість поставлених цілей та функціонального призначення енергетичної політики. Тому, при застосування методів та моделей виміру енергетичної безпеки слід відштовхуватися від країн, які є потенційними експортерами енергетичних ресурсів. Також самі методи оцінки мають мати більш формалізовані індикатори прояву [1].

Опираюсь на транзитний характер нашої країни, її географічне розташування, дослід та наявність виробництва та переміщення енергетичних ресурсів, рівень магістрального та мережевого сполучення, а також зовнішні загрози з боку росії слід виділити низку компонентів в СЕБ, якими слід аналізувати. Насамперед, це є вектори диверсифікації енергетики. Конкретизація векторів диверсифікації енергетичного спрямування включає: внутрішньоструктурні енергетичні баланси, експортну диверсифікацією географічного та товарного характеру, розгалуженість енергетичної інфраструктури, потенціал резервних запасів, остійність та спрямованість інвестиційного забезпечення, дотримання норм безпеки енергетичної системи, досягнутий рівень енергоефективності, дотримані екологічні норми та межі інтегрування в енергетичне середовище інших країн. З огляду на експортний потенціал країни, окремо слід виділити такі чинники, як: надійність та безпечність транзиту енергетичних ресурсів, контрактність та щільність відносин. При оцінці енергетичної безпеки важливе значення має рівневий вимір результату. Для цього ми пропонуємо розглядати методи державного (макроекономічного). та методи ринкового (мікроекономічного) рівнів. За умов макроекономічного методологічного підходу особлива увага приділяється узагальненню та порівнянню макроекономічних показників, що характеризують енергетичний стан країни. Як правило це є індексні моделі, об'єктом аналізу яких виступають диверсифікаційні процеси. Застосування індексних моделей двох видів (простих та агрегованих індексних значень) дають змогу відображати різні стани енергетичної безпеки та способи

таргетування енергетичної політики. Зокрема до простих індексних моделей відносяться уже відомі залежності: Херфіндаля-Хіршмана, Шеннона -Вінера, Джині, Лернера, індекси політичної стабільності, індекси ресурсного потенціалу та RPR, ціни енергетичних носіїв та їх волативність, індекси незалежності та вразливості, індекси чистої імпортозалежності (NID), прості та модифіковані індекси концентрації енергетичного ринку (ESMS). Агреговані індекси представлені Шенноном-Вінером, ціновим індексом енергобезпеки МЕА, індекс нафтової уразливості. Окрім того, макроекономічний рівень передбачає оцінку поточних показників державницької активності: еластичності ВВП, експорту енергоносіїв, тощо. Стосовно мікроекономічної активності, то слід розглядати енергетичну безпеку з теоретичної концепції невизначеності за прогнозного сценарію споживачів готових до ризику. Як правило, даний підхід підпорядковується ринковому способу господарювання та залежить від доходів споживачі, частки ціни енергоресурсів в сукупному доході, частки конкурентоспроможності в регіоні енергетичних підприємств, наявності умов виробництва та транспортування енергетичних ресурсів, рівня енергоефективності та енергоошадності, розміру інвестиційних можливостей та застосування інноваційних технологій на підприємствах, об'єми споживання та об'єми експорту [3].

Однак, особливе значення при мікроекономічному підході приділено управлінню персоналу енергетичних підприємств. Процес ефективного управління орієнтовано на підвищення енергоефективності та енергоощадності виробничих процесів та базується в основному на класичних принципах, але певним чином диференціюються відносно специфіки кожного виду енергетичного продукту.

Методологічним підґрунтям ефективності мікроекономічного підходу в контексті регулювання діяльності енергетичних підприємств пропонуємо розуміти: соціально-поведінковий, суб'єктний, організаційно-управлінський, галузево-мережевий, державно-забезпечуючий та індикативний принципи. Метою даної взаємозалежності є стимулювання активності трудових ресурсів в напрямі ефективності та енергозбереження трудової діяльності мікроекономічного рівня для досягнення бажаних рівнів економічних та енергетичних параметрів системи.

Серед запропонованих принципів регулювання діяльності трудового потенціалу енергетичних підприємств відображено різні умови взаємовідносин між суб'єктами ринку, цінового взаємозв'язку між цінами та технологіями енергетичних ресурсів.

Вихідним постулатом з наведеного принципового підходу регулювання діяльності трудового потенціалу пропонуємо розглядати алгоритм управління енергетичної діяльності персоналу підприємств, який базується на перелічених вище принципах та відображено на рисунку 1.

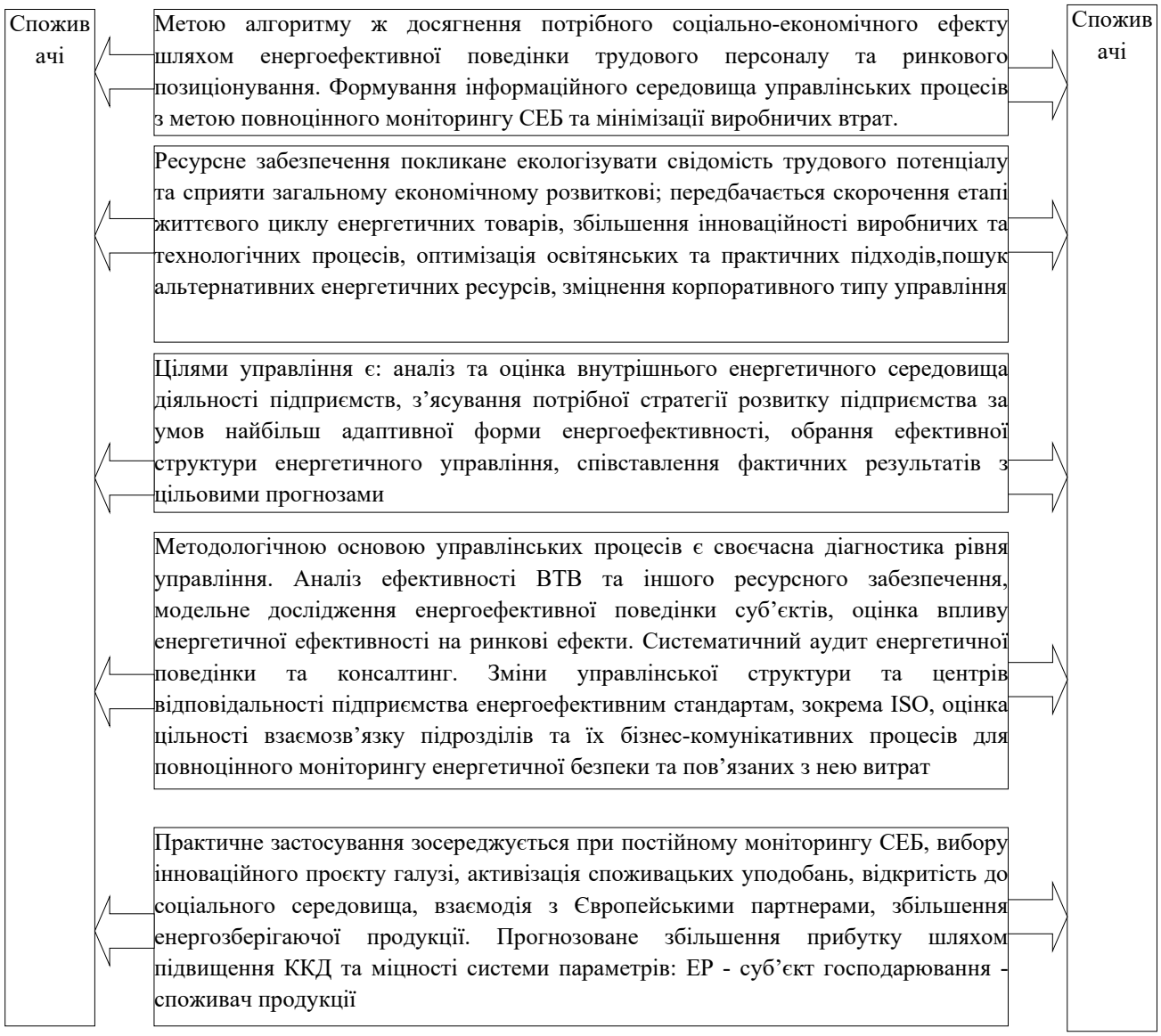

Рис. 1. *Алгоритм управління енергетичною діяльністю персоналу підприємств*

Отож при дослідженні регулюючих процесів змішаного типу СЕБ, слід притримуватися системно-трансформаційного методологічного підходу, який реалізується на засадах докорінної перебудови. Зрозуміло що за даного підходу слід відмовитися від розуміння спонтанності та логічної послідовності ринкового саморегулювання, а надавати перевагу державним важелям управління в основному націлених на промислову модернізацію [2].

Суть системно-трансформаційного методологічного підходу зосереджується на моніторингу та контролю збоку держави в напрямі підвищення ефективності регулюючих процесів економіко-правового базису, відновлення інфраструктурного енергетичного середовища, підвищення системоутворюючих безпекових функцій ПЕК.

Тому пропонуємо збагатити науковий термінологічний обіг новою категорією «системно-трансформаційний методологічний підхід», який ґрунтується на вдосконаленні системи енергетичної безпеки, шляхом змішаного типу регулювання через державні та ринкові важелі впливу на засадах підвищення щільності зв'язків між компонентами енергетичної безпеки, орієнтованих на галузеву цілісність корпоративного, територіального та інноваційно-технологічного характеру/

В межах запропонованого підходу слід виокремити ряд напрямів обов'язкових до виконання: фінансового інвестування, ефективного та енергоощадного планування, організаційно-кон'юнктурного забезпечення.

Кожен з напрямів охоплює системні цілі та заходи, які мають комплементарний характер.

Фінансово-інвестиційний напрям включає:

- в першу фінансування об'єктів найбільш стратегічних галузей економіки;
- ініціатива побудови комплексних об'єктів з метою заощадження фінансово-матеріальних ресурсів;
- фінансування найбільш пріоритетних проєктів та пришвидшення їх реалізації з збільшенням іноземної інвестиційної участі;
- збільшення видатків з державного бюджету в об'єкти енергетичної інфраструктури;
- запровадження системи тарифно-цінової політики з додатковим фінансуванням для забезпечення прогнозованого розвитку важливих мереж галузей ПЕК за умов зростаючого навантаження;
- поєднання різних джерел інвестування (державного та іноземного характеру) з метою реконструкції, модернізації та спорудження нових енергетичних об'єктів;
- зміна умов Податкового Кодексу в частині податкових преференцій при оподаткуванні майнових об'єктів енергетики та енергетичної інфраструктури;
- збільшення умов доступності планування та реалізації інвестиційних проектів шляхом доступності позикових коштів через субсидування державою частини банківських процентних ставок та державного гарантування позик;
- підвищення державного та регіонального бюджетування пріоритетних напрямів ВДЄ;
- цільове бюджетне фінансування наукових досліджень в енергетичній сфері з подальшою комерціалізацією науково-технічних нововведень;
- створення фінансового фонду для забезпечення резервних потужностей, підземних сховищ, запасів устаткування у випадку великомасштабних аварійних траплень чи форс-мажорних наслідків;

Ефективне та енергоощадне планування включає наступні цілі та заходи:

- енергоефективне та ощадливе застосування енергетичних активів для реалізації вітчизняних, іноземних проєктів;

- запровадження платних послуг за підключення до інфраструктури задля погашення експлуатаційних витрат енергетичних об'єктів;

- модернізація комплексів ЖКГ з метою підвищення рівня їх енергоефективності, ринкового ціноутворення;

- уточнення повноважень державних органів влади щодо зменшення наслідків загроз марного інвестиційного залучення суб'єктами господарювання та цільового направлення коштів на експлуатацію з недержавних джерел;

- стимулювання власного виробництва техніки та обладнання для галузей ПЕК з одночасним обмеженням аналогічної імпортної продукції;

Організаційно-кон'юнктурне забезпечення включає такі цілі та заходи: економічне, виробниче та технологічне поєднання інфраструктури галузей ПЕК з подальшою координацією; спеціалізація на підвищенні конкурентного середовища міжгалузевих корпоративних енергетичних структур; створення спільного механізму консолідації зусиль генеруючих, мережевих та збутових підприємницьких структур в напрямі спільних модернізаційних програм; зміни умов організаційно-правової політики та методів розвитку різних видів енергетичних підприємств; адаптація об'єктів енергетичної інфраструктури до процесів землекористування та землевідведення; обов'язкове представництво серед адміністрації енергетичних підприємств члена державної виконавчої влади; розробка системи документів, які регламентують нормативно-технічну діяльність з метою підвищення рівня безпеки та охорони навколишнього середовища на засадах енергоощадних технологій та ВДЕ; обмеження економічних та адміністративних бар'єрів для розширення конкуренції енергетичних підприємств з формуванням механізмів оптової та роздрібної торгівлі;

Державно-ринкове регулювання охоплює такі цілі та заходи: зміни в митній політиці держави відносно експорту найбільш енергоємної продукції з метою виокремлення від неї прихованої електроенергетичної доданої вартості з подальшим її перетворенням в інвестиції державної форми власності; державне регулювання діяльності відомчих інституційних структур (Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Держтехнагляд) та застосування санкцій проти компаній які загрожують перебоям енергопостачання та загрозам обороноздатності; державна підтримка програм розвитку енергетичних підприємств, які потребують відтворення технологічних та бізнес-процесів з метою підвищення обороноздатності та СЕБ; державне стимулювання якісних генеруючих потужностей на засадах інтинсифікації електроенергетичних технологій та обладнання; імплементація державними органами влади стандартів та норм енергетичної безпеки ЄС до вітчизняних реалій; державна підтримка комерціалізації державних та комунальних

підприємств енергетичної інфраструктури за умов регіональних особливостей; пом'якшення системи ліцензування діяльності енергетичних підприємств та введення практики добровільної сертифікації; державна підтримка малого та середнього підприємництва, як гнучких адаптивних форм, надання переваги структурами по запровадженню ВДЕ; державна підтримка щодо формування угрупувань вітчизняних енергетичних компаній з іноземними з метою формування енергетичних союзів та альянсів; державна підтримка в системі створення контролю за функціонуванням вітчизняних енергетичних підприємств на міжнародних ринках та їх участі в міжнародних енергетичних проєктів.

За результатами проведеного теоретичного та практичного аналізу слід запропонувати модель інноваційної компоненти запровадження системно-трансформаційного методологічного підходу при структурній модернізації енергетичного сектору України, що відображено нами на рисунку 2.

Рис. 2. *Модель інноваційної компоненти запровадження системно-трансформаційного методологічного принципу при структурній модернізації енергетичного сектору України*

На сьогодні світові тенденції наштовхують на застосування шостого технологічного способу управління, що відповідає прогресивним курсам розвитку світових енергетичних систем на засадах принципово нових постіндустріальних та інформаційних конкурентоспроможних сценаріїв. В

цілому запропоновано модель, яка розв'язує найважливіше питання регулювання державних та ринкових важелів впливу на відтворення енергетичної безпеки нашої країни.

Висновки. Отже, враховуючи системно-трансформаційний методологічний підхід та кризу повоєнного стану економіки країни, структурна модернізація енергетичної системи країни охоплює ряд необхідних для реалізації системних ланцюгових кроків: 1.Фінансового забезпечення модернізаційних процесів. Мабуть найважливіша частина стратегії реструктуризації енергетичної системи, яка повинна бути спроможною віддзеркалювати міжнародні стандарти та бути лабільною до процесів безперервності фінансових потоків та створювати підґрунтя до запровадження інноваційної моделі розвитку економічної системи загалом. 2. Раціональне господарювання. Цей крок торкається ефективного державного регулювання у частині розробки правової, методологічної та практичної складових по реалізації інноваційних видів діяльності енергетичних підприємств, яких потребують сучасні виклики споживчих потреб та запитів. Досягнення цього зосереджується в підвищенні стратегії конкурентоспроможності. 3.Особистісне корпоративне управління. Даний крок переосмислює існуючі досі практики корпоративного управління енергетичних підприємств з посилення особистого самовираження відповідальності та мотивації. Цей крок передбачає тривалі послідовні дії по створенню корпоративного галузевого середовища (форми власності, організаційні рівні управління, форми корпоративних структур, тощо) в процесі їх укрупнення або злиття. 4.Просторова трансформація. Цей крок націлений на врахування важливості та специфіки адміністративно-територіальної сегментації з урахуванням географічних, політичних, тарифно-цінових та соціально-економічних особливостей регіонів. Це в свою чергу є підґрунтями до реалізації намічених рішень щодо модернізації, реструктуризації об'єктів енергетики враховуючи також і транскордонне розміщення територіальних угрупувань. 5. Технологічна інноваційність. Крок, який є необхідним в процесі структурної модернізації, оскільки синергетичний ефект досягається швидше за умови узгодженості та системності технологічних бізнес-процесів усієї енергетичної системи, незалежно від територіальної обставини.

Література:

1. Бараннік В. О. Цінові індикатори енергетичної безпеки держави. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську. URL: http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/PriceIndBa.pdf.

2. Долінський А.А. Енергозбереження та екологічні проблеми енергетики. Вісник НАН України. 2006. №2. С. 24-32.

3. Купчак В.Р. Павлова О.М., Павлов К.В., В.В. Лагодієнко. Формування та регулювання регіональних енергетичних систем: теорія, методологія та практика: монографія.-Луцьк: СПД Гадяк Ж.В., друкарня «Волиньполіграф», 2019. 346 с.

4. Лагодієнко В.В., Саркісян Г.А. та інші. Інноваційна діяльність на регіональних туристичних ринках: модернізація та регулювання: монографія. Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. 402 с.

5. Стрішенець О.М. Світові тенденції розвитку економіки енергетики у XXI ст. адаптація до українських реалій. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, № 1(5), С.73-79.

6. Стрішенець О.М., Павлов К.В. Особливості конкурентних відносин на регіональних ринках нерухомості. Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Економіка». Збірник наукових праць. Випуск 1 (47). Том 2. Ужгород, 2016. С. 35-38.

7. Pavlov K., Korotia M. et al. (2020) Determination and Management of Gas Distribution Companies' Competitive Positions. In: Mrugalska B., Trzcielinski S., Karwowski W., Di Nicolantonio M., Rossi E. (eds) Advances in Manufacturing, Production Management and Process Control. AHFE 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol. 1216. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-51981-0_38.

8. Pavlov, K., Pavlova O., Romaniuk R., Pysanko S. Prospects of implementation of a new model of functioning of the electric power industry south-east region of Ukraine. Znanstvena misel journal. Vol.1, №50/2021. Ljubljana, Slovenia. P.21-27.

9. Pavlov K., Pavlova O., Romanyuk R. Features of development and prospects of transformation of the electricity industry of the region // International scientific journal "Internauka". Series: Sciences". — 2021. — №1. *https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-1-6854.*

10. Pavlov, K., Novosad, O., Perevozova, I., Obelnytska, K., & Popadynet, N. et al. (2021). Integral estimation of the competitiveness level of the western Ukrainian gas distribution companies.Accounting, 7(5), 1073-1084. DOI: 10.5267/j.ac.2021.3.001.

11. World Energy Outlook 2007. China and India Insight. - Paris: IEA Publications. 2007. 672c.

References:

1. Barannik V. O. Tsinovi indykatory enerhetychnoyi bezpeky derzhavy. [Price indicators of energy security of the state]. Rehional′nyy filial Natsional′noho instytutu stratehichnykh doslidzhen′ v m. Dnipropetrovs′ku. [Regional branch of the National Institute for Strategic Studies in Dnepropetrovsk]. *www.db.niss.gov.ua* Retrieved from http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/PriceIndBa.pdf [in Ukrainian].

2. Dolinsky, A.A. (2006). Energozberezhennja ta ekologichni problemi energetiki [Energy saving and environmental problems of energy]. *Visnyk NAN Ukrayiny - Bulletin of the NAS of Ukraine*, 2, 24-32 [in Ukrainian].

3.Kupchak, V.R., Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Lahodiyenko, V.R. (2019). *Formuvannya ta rehulyuvannya rehional'nykh enerhetychnykh system: teoriya, metodolohiya ta praktyka. [Formation and regulation of regional energy systems: theory, methodology and practice]*. Hadyak Zhanna Volodymyrivna, drukarnya «Volyn′polihraf». Lutsk. Ukraine [in Ukrainian].

4. Lahodiyenko, V.V., Sarkisyan, H.A. et. al. (2022). *Innovatsiyna diyal'nist' na rehional'nykh turystychnykh rynkakh: modernizatsiya ta rehulyuvannya. [Innovative activity in regional tourist markets: modernization and regulation]*. SPD Hadyak Zhanna Volodymyrivna, drukarnya «Volyn′polihraf». Lutsk. Ukraine [in Ukrainian].

5. Strishenets, O. (2016). Svitovi tendenciï rozvitku ekonomiki energetiki u XXI st. adaptacija do ukraïns'kih realij [World trends in the development of the energy economy in the XXI century: adaptation to Ukrainian realities]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky - Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University. Lutsk*, № 1, pp.73-79 [in Ukrainian].

6. Strishenets, O.M., Pavlov K.V. (2016). Osoblivosti konkurentnih vidnosin na regional'nih rinkah neruhomosti [Features of competitive relations in regional real estate markets]. *Naukovyy visnyk uzhhorods'koho universytetu. Seriya «Ekonomika». Zbirnyk naukovykh prats - Scientific Bulletin of Uzhgorod University. "Economics" series. Collection of scientific works,* 1 (47), 2, 35-38 [in Ukrainian].

7. Pavlov K., Korotia M. et al. (2020) Determination and Management of Gas Distribution Companies' Competitive Positions. In: Mrugalska B., Trzcielinski S., Karwowski W., Di Nicolantonio M., Rossi E. (eds) Advances in Manufacturing, Production Management and Process Control. AHFE 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol. 1216. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-51981-0_38 [in English].

8. Pavlov, K., Pavlova O., Romaniuk R., Pysanko S. Prospects of implementation of a new model of functioning of the electric power industry south-east region of Ukraine. Znanstvena misel journal. Vol.1, №50/2021. Ljubljana, Slovenia. P.21-27 [in English].

9. Pavlov K., Pavlova O., Romanyuk R. Features of development and prospects of transformation of the electricity industry of the region // International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences". — 2021. — №1. https:// doi.org/10.25313/2520-2294-2021-1-6854 [in English].

10. Pavlov, K., Novosad, O., Perevozova, I., Obelnytska, K., & Popadynet, N. et al. (2021). Integral estimation of the competitiveness level of the western Ukrainian gas distribution companies.Accounting, 7(5), 1073-1084. DOI: 10.5267/j.ac.2021.3.001 [in English].

11. World Energy Outlook 2007. China and India Insight. - Paris: IEA Publications. 2007. 672c. [in English].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК: 339.137.22

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-153-162

Мушеник Ірина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри математики, інформатики та академічного письма, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, 32300, https://orcid.org/0000-0003-4379-7358

Прокопова Ольга Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики, інформатики та академічного письма, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, 32300, https://orcid.org/0000-0002-2108-0009

АНАЛІЗ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ : ДОСВІД КРАЇН ЄС

Анотація. Стаття аналізує концепти удосконалення менеджменту малих та середніх підприємств як системного чинника їх економіко-фінансової успішності. Проведено паралель між політикою країн-членів ЄС та Україною у галузі бюджетування бізнес-послуг відповідного сегменту. Окреслено позитивні та негативні стратегічно-планові дії суб'єктів господарювання малого та середнього рівнів щодо покращення конкурентоспроможності. Наголошено на проблематиці доступ вітчизняного малого та середнього підприємництва до фінансування та проаналізовано досвід вирішення зазначеної проблематики на рівні Європейського Союзу. Здійснено огляд Угоди про фінансування заходу «EU4Business» : Підтримка малих та середніх підприємств (МСП) в Україні» (ENI / 2020 / 042- 435) між урядом України та Єврокомісією щодо впровадження досвіду конкурентних підприємницьких ринків за прикладом Європи.

Відмічено, що корисним для формування конкурентного та стабільного малого та середнього підприємництва в Європейському Союзі є Директива про несвоєчасні платежі та Директива про електронні рахунки (порядок генерації, отримання та витрачання е-коштів МСП). Додатковий принцип державної політики ЄС щодо МСП — модернізація порядку державних закупівель як елемент зменшення адміністративно-бюрократичного тиску на малий та середній бізнес, та, відповідно, створення прозорої процедури спільних торгів. Керівним нормативним актом щодо означеного питання є Директива про бухгалтерський облік (Директива 2013/34/ЕС).

Зазначено, що Україні задля формування належної програми розвиткової

підтримки МСП необхідно запозичити зазначені підходи до трансформування малого та середнього бізнесу в стратегічний актив та трансформаційно-економічний капітал. Нормотворення та державотворення в Україні знаходяться на стадії розвитку : отже, імплементація досвіду ЄС щодо культивації статусу МСП виглядає обґрунтованою.

Ключові слова: фінансування, бюджетування, малі та середні підприємства, стратегія підвищення конкурентоспроможності, підприємницькі ринки.

Mushenyk Iryna Mykolayivna Ph.D. in Economic Sciences, Associate Professor, Dapartment of Mathematics, Computer Sciences and Academic Writing, Higher Educational Institution "Podillia State University", Kamianets-Podilskyi, 32300, https://orcid.org/0000-0003-4379-7358

Prokopova Olga Petrovna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dapartment of Mathematics, Computer Sciences and Academic Writing, Higher Educational Institution "Podillia State University", Kamianets-Podilskyi, 32300, https://orcid.org/0000-0002-2108-0009

ANALYSIS OF DIRECTIONS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES: EXPERIENCE OF EU COUNTRIES

Abstract. The article analyzes the concepts of improving the management of small and medium enterprises as a systemic factor in their economic and financial success. A parallel was drawn between the policy of EU member states and Ukraine in the field of budgeting business services in the relevant segment. The positive and negative strategic and planned actions of small and medium-sized businesses to improve competitiveness are outlined. The issue of access of domestic small and medium enterprises to financing is emphasized and the experience of solving this issue at the level of the European Union is analyzed. The EU4Business Financing Agreement: Supporting Small and Medium-sized Enterprises (SMEs in Ukraine) (ENI / 2020 / 042-435) was reviewed between the Government of Ukraine and the European Commission to implement the experience of competitive business markets following the example of Europe.

It is noted that the Directive on late payments and the Directive on electronic invoices (the procedure for generating, receiving and spending e-funds of SMEs) are useful for the formation of competitive and stable small and medium enterprises in the European Union. An additional principle of EU public policy on SMEs is the modernization of public procurement as an element of reducing administrative and bureaucratic pressure on small and medium-sized businesses, and, accordingly, the

creation of a transparent joint bidding procedure. The guiding act on this issue is the Accounting Directive (Directive 2013/34 / EC).

It is noted that in order to form a proper program of development support for SMEs, Ukraine needs to borrow these approaches to the transformation of small and medium-sized businesses into strategic assets and transformational economic capital. Rule-making and state-building in Ukraine are under development: therefore, the implementation of the EU experience in cultivating SME status seems justified.

Keywords: financing, budgeting, small and medium enterprises, competitiveness strategy, business markets.

Постановка проблеми. Забезпечення стабільного державного розвитку в економіко-соціальній сфері залежить від конкурентності, інноваційності, екологічності та інвестиційності як основ функціонування малих та середніх підприємств. Зазначені підходи успішно та контекстно реалізовані в ЄС — водночас, в Україні спостерігається недостатність фінансово-бюджетного забезпечення підприємницької діяльності та безпосередні недоліки стратегічного планування, що спрямовуються та координуються керівництвом компанії.

Розвиток малого та середнього бізнесування країн Європи є визначником формування прийнятних маркетингово-управлінських стратегій та ефективізації вітчизняного сегменту підприємництва. Окрім цього, необхідним є визначення способів імплементації позитивних державно-управлінських ітерацій країн-чденів ЄС, що створюють прецедент доступності та економічної привабливості малого та середнього бізнесу, а також — дослідження гіпотетичних шляхів розвитку державно-приватного партнерства між урядом України та вітчизняними суб'єктами господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Застосовним вважаємо науковий доробок О. Каламан, Ю. Нікітіна, М. Мельника, А. Двігун, Д. Сугоняко, Дж. Клемпіт, Дж. Гембл, П. Пілар та інших.

Мета статті — провести аналітичне дослідження щодо виокремлення концептів підвищення ефективного малого та середнього підприємництва в Україні із урахуванням інституційно-нормативного досвіду Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Згідно із офіційним веб-сайтом Європарламенту, мікро-, малі та середні підприємства (далі — МСП) становлять 99-% частку компаній в ЄС, забезпечуючи 75% робочих місць у приватному секторі та формуючи 50% надходження до бюджетів країн-членів Союзу (податок на додану вартість). Прийняття Програм дій, про якій йтиметься далі, є інструментарієм підвищення конкурентоспроможності малого

та середнього бізнесування шляхом інноваційних та фінансових ініціатив. Рамкові умови для малого та середнього бізнесу, сформовані Європарламентом, кореспондують аспектам діджиталізації та інформатизації як трендам сучасного цифрового світу. Крім того, економічне відновлення, реконструкція та підвищення стійкості малого та середнього підприємництва ототожнюється із пандемією COVID-19 як менеджмент-інноваційним та державно-управлінським викликом [1].

Діяльність МСП на території ЄС здійснюється на національному (переважно) та транскордонному рівнях. Нормативною основою регламентації діяльності МСП у Європі є Договір про функціонування Європейського Союзу (Treaty of Lisbon, 2007) — зокрема, ст. 101-109 та 110-113 Договору та законодавство про компанії — Рекомендація 2003/361/ЕС [2].

Державна політику ЄС щодо підтримання підприємництва малого та середнього бізнесу будується на концепції «привабливості для створення компаній та ведення прибуткової діяльності». Подібні видозміни доцільно запровадити у законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI від 22.03.2012 р. — першочергово, щодо тлумачення понять «сприятливі умови малого та середнього підприємництва».

В свою чергу, ініціатива Єврокомісії щодо прийняття Закону про малий бізнес (Small Business Act — SBA, 2008) покликана створити політико-приватний баланс та співробітництво шляхом створення доступних умов для здійснення підприємництва. Акт правотворчості сформовано на концептах Європейської хартії для малих підприємств (European Charter for Small Enterprises) та Сучасної політики щодо розвитку та зайнятості відносно МСП (Modern SME Policy for Growth and Employment) [3].

В свою чергу, філософсько-прикладний аспект «добробуту МСП» у ЄС запроваджується посередництвом виконання державами-членами Директиви про послуги на внутрішньому ринку (Директива 2006/123/ЕС) від 2006 р. (набрала чинності у 2009 р.). Рецепіювання подібного підходу в Україні здатне мінімізувати систематичні порушення прав суб'єктів господарювання та необхідність їх захисту у приватно-правових та публічно-приватних спорах шляхом судового розгляду або альтернативного вирішення спорів (медіації) [4].

Корисним для формування конкурентного та стабільного малого та середнього підприємництва в Європейському Союзі є Директива про несвоєчасні платежі та Директива про електронні рахунки (порядок генерації, отримання та витрачання е-коштів МСП). Додатковий принцип державної політики ЄС щодо МСП — модернізація порядку державних закупівель як елемент зменшення адміністративно-бюрократичного тиску на малий та середній бізнес, та, відповідно, створення прозорої процедури спільних торгів. Керівним нормативним актом щодо означеного питання є Директива про

бухгалтерський облік (Директива 2013/34/ЕС).

Внесення подібних перепрофілювань до закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. виступає необхідним, на мій погляд, елементом державотворення, що за своєю концепцією відповідає сутності «вільноринкової, доступної та ефективної економіки», котра опосередковано декларується Угодою про асоціацію між Україною та ЄС від 21.03. 2014 р. (ратифікована 27.06.2014 р.).

Наступне завдання ЄС відносно МСП — забезпечення доступного кредитування та фінансування. Шляхи — надання позик, гарантій та венчурного капіталу. Відповідально-компетентними щодо зазначеного сегменту у Європі визнано Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ). Окрім того, задля реалізації політики ЄС щодо зазначеного сегменту у 2011 р. Єврокомісією було прийнято План дій щодо покращення доступу до фінансування для МСП». Документ, зокрема, передбачає впровадження політичних ініціатив для спрощення доступу МСП до венчурно-капітальних ринків. Похідною ініціативою є спільне дослідження Єврокомісії та Європейського центрального банку щодо розвитку доступності фінансування для МСП (SAFE) [5].

Водночас, окремим віховим державно-політичним концептом ЄС щодо МСП слід вважати «політику єдиного ринку», регламентовану повідомленнями Єврокомісії COM (2010) 0608 висококонкурентна соціально-ринкова економіка) та COM (2012) 0573 (єдиноначальність фінансово-економічних ринків). Єврокомісія, Європарламент та Рада Європи запроваджують «щадну політику» відносно МСП у сферах конкурентних правил, податкової політики та законодавства про компанії (регламентація діяльності суб'єктів господарювання та комерційних підприємств).

Відтак, логічним для України виступає впровадження концепції «дружньої комерційної політики» щодо підвищення статусної ролі МСП шляхом внесення змін до Податкового кодексу України (послаблення податкової бази) та нормативного спрощення процедур торгів щодо МСП, закладених у законі України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII від 25.12.2015 р.

Варто зауважити, що державна допомога ЄС МСП передбачає формування «довготривалих» проєктів підтримки. У 2014 р. Єврокомісія прийняла Регламент ЄС 651/2014. Модернізована державна допомога (SAM – state aid modernization) передбачає спрощено-прискорене отримання державної допомоги МСП без попереднього повідомлення та схвалення Єврокомісією. Відповідно до умов Регламенту, МСП можуть отримувати державну підтримку в розмірі до 7,5 млн євро [6].

Крім цього, на часі у ЄС сформовано програмно-цільові ініціативи, покликані захищати МСП. Це, зокрема, «Enterprise Europe Network»,

«SOLVIT», «Your Europe — Your Business» та ін. Підтримка та інноваційність МСП забезпечується роботою «Служби підтримки IPR», «Технічної мережі МСП», «Європейської мережі бізнес- та інноваційних центрів», «Європейської мережі інновацій на робочих місцях» тощо.

Стійкий успіх та зростання ефективності МСП в ЄС пов'язано із дослідницько-стратегічними урядовими ініціативами. Так, програму «Горизонт-2020» (2014-2020 р.) було спрямовано на створення комплексного середовища науково-дослідницької та інноваційної підтримки МСП. Документ сформував «єдиний набір правил» щодо заохочення МСП до наповнення державних бюджетів країн-членів ЄС шляхом надання фінансово-економічних гарантій та підтримки ризикових досліджень МСП [7].

Примітно, що Україна, як асоційована до Горизонту-2020 країна Європи, не здійснила вагомих перепрофілювань у фінансово-економічній сфері забезпечення МСП за проєвропейськими стандартами.

Дослідження підтримки та забезпечення МСП у Європі, проведене Європейською аудиторською палатою у 2020 році, демонструє ефективність у галузях інноваційних розробок. Однак, проблематичним для ЄС є аспект «регіонального виконання» програмно-проєктних ініціатив. Подібні неузгодженості Європарламент, Єврокомісія та Рада Європи долають шляхом політики «підвищеної конкурентоспроможності МСП», що засновується на 11 тематичних цілях, серед яких : розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій як відповідь діджиталізації бізнесу; проведення галузевих досліджень; імплементації циркулярної економіки тощо.

Додатковим процедурним елементом запровадження схоронності прав та законних інтересів МСП у ЄС визнається Регламент (ЄС) № 1287/2013 Європарламенту та Ради Європи Про створення Програми підвищення конкурентоспроможності підприємств та малих і середніх підприємств (COSME) на період 2014-2020 р. від 11. 12. 2013 р. В рамках Програми будо закладено бюджет у 2.3 млрд євро — задля реалізації, зокрема, нижчеперелічених цілей : покращення доступу до фінансування МСП у формі власного та боргового капіталу; розроблення механізму «акціонерних капіталовкладень» для інвестування на етапі зростання; створення механізму гарантування позик МСП (формування прямих або «дотичних» домовленостей про розподіл ризику з фінансовими посередниками для покриття позик) [8].

Водночас, 1.3 млрд євро в рамках Програми COSME ЄС виділив на наступні фінансові інструменти підтримки МСП : покращення доступу до інвестиційних ринків всередині Союзу та у світі: надання послуг підтримки бізнесу; орієнтація на бізнес-зростання; надання цільових дотацій та субвенцій МСП через Enterprise Europe Network як елемент сприяння розширенню бізнесу за теорією «єдиного ринку» (ЄС) та за межами Союзу.

Аспект «сприяння підприємництву МСП», виокремлений Єврокомісією,

включає заходи розвитку фахових навичок суб'єкта господарювання щодо програмування ризиків, а також — способів нівелювання негативного фінансово-квартального становища МСП шляхом «амортизаційних» економічних інструментів : мікро-, макропозики, кредитування та ін.

Повідомлення Єврокомісії від 10.03. 2020 р. «Нова промислова стратегія для Європи» (COM(2020)0102) і «Стратегія для малого та середнього бізнесу для сталої та цифрової Європи» (COM(2020)0103) надають пропозиції щодо збільшення та розширення допомоги МСП у Європі як відповідь на спалах коронавірусної хвороби — COVID-19. Зокрема, Європарламент визнав аспекти порушення ланцюгів поставок, неможливість ведення бізнесу (кафе, ресторани, кав'ярні, салони краси тощо) бар'єром діяльності МСП (як результат, у квітні 2020 р. було прийнято Резолюцію про скоординовані дії ЄС для підтримки заходів з відновлення економіки). На додаток, 25.11. 2020 року Європарламент прийняв Резолюцію із закликом до Єврокомісії щодо перегляду промислової стратегії (відповідно до COVID-реалій).

Динамічний, розгалужений порядок підтримки МСП у Європі як відповідь на екстраобставини — рамковий приклад для України, де органи влади не враховують потреб МСП та не дотримуються державно-управлінського принципу «реновації за ієрархією». Відтак, впровадження будь-яких видозмін щодо статусу МСП повинні відповідати потребам часу та мати мотиваційний підтекст : окрім того, бажано прописувати «розмір фінансової допомоги МСП» на рівні Державного бюджету України задля створення прозорого та гласного «економічного поля» — вимога, обов'язкова до виконання згідно Угоди про асоціацію з ЄС.

Доцільно зазначити, що впорядкована система допомоги МСП у ЄС має ретроспективно-історичний підтекст. Надалі зупинимося на ініціативах Європарламенту та Ради Європи, що дозволили створити прецедент успішності та економічної привабливості МСП на території Союзу.

Так, у 1983 р. Європарламент створив ініціативу «Рік малих і середніх підприємств та ремісничої промисловості», започаткувавши реалізацію розвиткових ітерацій.

У 2010 р. Європарламентом ухвалено Резолюцію про інноваційну політику Співтовариства в мінливому світі. Документ підкреслив необхідність створення умов «максимальної доступності ризикових капіталів» для МСП, закликавши до розвитку інструментів фінансування МСП (мікрокредити, венчурний капітал, цільові інвестиції). Держави-члени ЄС та Єврокомісія отримали обов'язок щодо створення податкових, фінансових, ділових та адміністративних стимулів для безперебійного та ефективного «економізування» МСП на транспарентних засадах.

У 2011 р. Європарламентом прийнято Резолюцію про промислову політику в епоху глобалізації. Окрім іншого, Документ окреслив активізацію

ролі Єврокомісії щодо впровадження SBA — Small Business Act, задля зменшення адміністративне навантаження на МСП та забезпечення доступу до абюрократичного фінансування для МСП. Резолюція передбачала оновлення визначення МСП задля експансії впливу останнього на галузево-промислові ринки. Документ зобов'язав Комісію розширити участь МСП у рамкових програмах дослідницько-розробницького характеру.

Того ж 2011 р. Європарламентом ухвалено Резолюцію про перегляд Закону про малий бізнес. У цій резолюції Парламент, серед іншого, закликав держави-члени прийняти Статут Європейської приватної компанії.

У 2012 р. Європарламентом та Радою Європи ухвалено Резолюцію «Малі та середні підприємства (МСП): конкурентоспроможність та можливості для бізнесу» із впровадженням «Дорожньої карти» підтримки конкурентоспроможності МСП, створенням робочих місць, запуском нових підприємств МСП та формування засад доступу до інформації та фінансування МСП на засадах відкритості.

На початку 2014 р. Європарламент прийняв Резолюцію про реіндустріалізацію Європи з метою сприяння конкурентоспроможності та стійкості, підкресливши важливість МСП в економіці ЄС та закликавши до конкретної підтримки та допомоги для МСП. Продовженням зазначеної ініціатив Європарламенту стало ухвалення Резолюції про доступ до фінансування для МСП та збільшення різноманітності фінансування МСП в Союзі ринків капіталу у 2016 р.

Влітку 2017 р. Європарламент ухвалив Резолюцію про розбудову амбітної промислової стратегії ЄС як стратегічного пріоритету для зростання, зайнятості та інновацій в Європі, у 2019 р. — Резолюцію про комплексну європейську промислову політику щодо штучного інтелекту та робототехніки (як елемент впливу цифровізації на діяльність МСП).

Таким чином, Україні задля формування належної програми розвиткової підтримки МСП необхідно запозичити зазначені підходи до трансформування малого та середнього бізнесу в стратегічний актив та трансформаційно-економічний капітал. Нормотворення та державотворення в Україні знаходяться на стадії розвитку : отже, імплементація досвіду ЄС щодо культивації статусу МСП виглядає обґрунтованою [9].

Перші кроки двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у галузі підтримки МСП було зроблено у 2020 р. — із ратифікацією Угоди про фінансування заходу EU4Business». Документ передбачає сумісне економічне співробітництво та цільові дотаційні надходження між українською державою та Союзом у період 84-місячного строку [10].

Висновки. Аналіз державно-управлінських ітерацій ЄС щодо підвищення конкурентоспроможності МСП дозволяє виділити наступні позитивні тенденції, що, водночас, можуть бути застосовані Україною у процесі

державотворення.

По-перше, Європарламент, Рада Європи та Єврокомісія формують «нормативний конгломерат» щодо утвердження ролі МСП як «визначника» бюджету країн-членів ЄС.

По-друге, процедура фінансування МСП у Європі відзначається прозорості на заснована на нормативно-правовому базисі — переважно, Резолюціях Європарламенту.

По-третє, відкриті торги та гласність публічних закупівель для МСП у ЄС створюють прецедент безперебійного економічного забезпечення бізнесу, що займає 99% підприємницької частки Союзу.

Таким чином, країни-члени ЄС визначають мале та середнє підприємництво категоріальною основою «господарсько-фінансового добробуту Союзу». Україні доцільно «стратегізувати» роль МСП шляхом демократичних та «соціально-економічних» видозмін нормативно-правової бази : в першу чергу, закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та закону України «Про публічні закупівлі».

Література:

1. European Parliament : Small and medium-sized enterprises : Fact Sheets on the EU // Режим доступу : https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/63/small-and-medium-sized-enterprises

2. European Parliament : The Treaty of Lisbon, 2007 : Fact Sheets on the EU // Режим доступу : https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon

3. Council of Europe, European Parliament, European Economic and Social Committee, Committee of Regions : SBA, 2008 // Режим доступу : https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:en:PDF

4. European Parliament, Council of Europe : Directive 2006/123/EC on services in the internal market // Режим доступу : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0123

5. Vukicevic, A. European Union in function of development and promotion of small and medium enterprises : EU and Comparative Law Issues and Challenges Series, № 2, 2018 : Sibenik, Croatia. — p. 700-709.

6. European Commission : Regulation (EU) № 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market // Режим доступу : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2014.187.01.0001.01.ENG

7. European Commission : Horizon 2020 // Режим доступу : https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-2020_en

8. European Parliament, Council of Europe : Regulation (EU) № 1287/2013 of 11.12.2013 establishing a Programme for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) (2014 - 2020) and repealing Decision No 1639/2006/EC // Режим доступу : https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0033:0049:EN:PDF

9. Bojnec, S., Kontosic Pamic, R., Rotar Juznik, L. Contributions of small and medium enterprises to employment in the EU : Routledge, 2019. — p. 3296-3308.

10. Угода про фінансування заходу «EU4BUSINESS: Підтримка малих та середніх підприємств (МСП) в Україні» № 984_009-20 від 18.06.2020 р. // Відомості Верховної Ради // Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-20#Text.

11. Мушеник І.М. Інформаційні аспекти формування сучасних механізмів управління розвитком соціально-економічних систем. Наука XXI ст.: виклики та перспективи. Том 1. Суспільні науки: колективна монографія в 2-х томах / за заг. ред. : В.В. Іванишина. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. – С. 35-46.

12. Мушеник І. М. Стратегія розвитку і формування інноваційно-інвестиційної системи регіону. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. С. 52-58.

References:

1. European Parliament : Small and medium-sized enterprises : Fact Sheets on the EU // Rezhim dostupu : https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/63/small-and-medium-sized-enterprises

2. European Parliament : The Treaty of Lisbon, 2007 : Fact Sheets on the EU // Rezhim dostupu : https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon

3. Council of Europe, European Parliament, European Economic and Social Committee, Committee of Regions : SBA, 2008 // Rezhim dostupu : https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:en:PDF

4. European Parliament, Council of Europe : Directive 2006/123/EC on services in the internal market // Rezhim dostupu : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0123

5. Vukicevic, A. European Union in function of development and promotion of small and medium enterprises : EU and Comparative Law Issues and Challenges Series, № 2, 2018 : Sibenik, Croatia. — p. 700-709.

6. European Commission : Regulation (EU) № 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market // Rezhim dostupu : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2014.187.01.0001.01.ENG

7. European Commission : Horizon 2020 // Rezhim dostupu : https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-2020_en

8. European Parliament, Council of Europe : Regulation (EU) № 1287/2013 of 11.12.2013 establishing a Programme for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) (2014 - 2020) and repealing Decision No 1639/2006/EC // Rezhim dostupu : https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0033:0049:EN:PDF

9. Bojnec, S., Kontosic Pamic, R., Rotar Juznik, L. Contributions of small and medium enterprises to employment in the EU : Routledge, 2019. — p. 3296-3308.

10. Ugoda pro finansuvannja zahodu «EU4BUSINESS: Pidtrimka malih ta serednih pidpriємstv (MSP) v Ukraïni» № 984_009-20 vid 18.06.2020 r. // Vidomosti Verhovnoï Radi // Rezhim dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-20#Text.

11. Mushenik I.M. Informacijni aspekti formuvannja suchasnih mehanizmiv upravlinnja rozvitkom social'no-ekonomichnih sistem. Nauka XXI st.: vikliki ta perspektivi. Tom 1. Suspil'ni nauki: kolektivna monografija v 2-h tomah / za zag. red. : V.V. Ivanishina. – Ternopil': Osadca Ju.V., 2021. – S. 35-46.

12. Mushenik I. M. Strategija rozvitku i formuvannja innovacijno-investicijnoï sistemi regionu. Ekonomika ta suspil'stvo. 2021. № 25. S. 52-58.

УДК 378.147.091.31-024.87(045)

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-163-174

Плющ Валентина Миколаївна доктор педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедрою природничих наук, хімії, географії та методик їхнього навчання, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1а, тел.: (066) 390-77-51, https://orcid.org/0000-0002-8099-1566

Терещенко Оксана Василівна кандидат хімічних наук, доцент кафедри природничих наук, хімії, географії та методик їхнього навчання, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1а, тел.: (050) 561-34-61, https://orcid.org/0000-0003-4643-5627

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У дослідженні проаналізовано теоретичні аспекти реалізації дистанційного навчання студентів у закладах вищої освіти. Зосереджено увагу на аналізі науково-педагогічних та методичних джерел щодо поняття «дистанційного навчання». Схарактеризовано найбільш розповсюджені моделі дистанційного навчання в сучасних умовах: дистанційне онлайн навчання, змішане, гібридне, гібридно-гнучке. Наголошено, що спільним у впровадженні окреслених моделей є поєднання у різному співвідношенні традиційного (fase to fase) та онлайн (синхронного та/ або асинхронного) навчання.

Констатовано, що провідними умовами продуктивності навчально-пізнавальної діяльності під час дистанційного навчання є: взаємодія учасників освітнього процесу (викладача та студента) з урахуванням трансакційної дистанції; створення та постійне вдосконалення інформаційно-освітнього середовища навчального закладу, в межах якого інформаційно-комунікативні взаємодії студентів стимулюють їх особистісно-професійний розвиток та саморозвиток. Обґрунтовано основні принципи організації дистанційного навчання: дидактичні (самостійності, наочності, доступності, ефективності, науковості, поєднання індивідуальної та колективної взаємодії), , психологічні (свідомості й активності, розвитку пізнавальних інтересів), акмеологічні (активності як умови саморозвитку, розвитку особистості як суб'єкта діяльності, особистісно-професійного розвитку).

Наголошено, що дистанційне навчання за умов продуктивної його організації є одним з провідних у системі освіти глобалізованого суспільства,

оскільки уможливлює підтримку доступності та гнучкості навчання, інтернаціоналізації та безперервності освіти, сприяє підвищенню творчого та інтелектуального потенціалу учасників освітнього процесу, за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення.

Ключові слова: дистанційне навчання, інформаційно-освітнє середовище, трансакційна дистанція, принципи ефективної організації дистанційного навчання.

Pliushch Valentyna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Natural Sciences, Chemistry, Geography and Methods of its Teaching Department, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Shevchenka St., 1, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (066) 390-77-51, https://orcid.org/0000-0002-8099-1566

Tereshchenko Oksana Vasylivna Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Natural Sciences, Chemistry, Geography and Methods of its Teaching Department, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Shevchenka St., 1, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050) 561-34-61, https://orcid.org/0000-0003-4643-5627

EFFICIENCY OF DISTANCE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The study analyzes the theoretical aspects of the implementation of distance learning of students in higher education institutions. The focus is on the analysis of scientific, pedagogical and methodological sources on the concept of "distance learning". The most common models of distance learning in modern conditions are characterized: distance online learning, blended, hybrid, hybrid-flexible. It is emphasized that common in the implementation of the outlined models is the combination in different ratios of traditional (fase to fase) and online (synchronous and / or asynchronous) learning.

It is stated that the leading conditions for the productivity of educational and cognitive activities during distance learning are: the interaction of participants in the educational process (teacher and student), taking into account the transactional distance; creation and constant improvement of the information-educational environment of the educational institution, within which the information-communicative interactions of students stimulate their personal-professional development and self-development. The basic principles of distance learning organization: didactic (independence, visual aids, accessibility, efficiency, scientific

approach, combination of individual and collective interaction), psychological (the principle of consciousness, activity, the development of cognitive interests), acmeological (activity as the condition of self-development, the development of individual as a subject of action, personal and professional development) are substantiated.

It is emphasized that distance learning in terms of its productive organization is one of the leading in the education system of a globalized society, as it supports the accessibility and flexibility of learning, internationalization and continuity of education, enhances creative and intellectual potential of participants through self-organization, desire for knowledge, use of modern information and telecommunication technologies, ability to make responsible decisions independently.

Keywords: distance learning, information and educational environment, transactional distance, principles of effective organization of distance learning.

Постановка проблеми. Поняття «дистанційне навчання» у науково-педагогічний літературі з'явилося на початку другої половини минулого століття як «кореспондентське навчання». Традиційне дистанційне навчання почало стрімко розвиватись у 90-х роках минулого століття особливо в країнах Західної Європи, Австралії. Разом з тим значного поширення дистанційні технології навчання в усьому світовому освітньому просторі набули з уведенням карантину у 2020 році. З упровадженням воєнного стану в Україні знову майже всі заклади освіти перейшли на дистанційне навчання. Не зважаючи на вже достатню історію впровадження цієї форми навчання на сучасному етані його становлення існують певні суперечності. Ефективне дистанційне навчання є результатом ретельного навчального проектування та планування з використанням систематичної моделі для проектування та розробки. Разом з тим в сучасний умовах у більшості випадків процес проектування дистанційного навчання відсутній, враховуючи значну швидкість переходу за окреслених причин (в науково-педагогічній літературі з'явився термін «надзвичайне дистанційне навчання»), що може спричинити зниження якості освіти.

Освітню практику впровадження дистанційного навчання в сучасних умовах як в Україні, так і в європейських країнах, позначають різними термінами (дистанційна освіта, електронне навчання, онлайн-освіта тощо). Однак ці терміни не повністю відображають освітній процес, який впроваджується в умовах пандемії та воєнного стану, їх часто неправильно тлумачать і ототожнюють. Таким чином особливо актуальними питаннями для закладів вищої освіти є якість та ефективність організації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дистанційного навчання розкрито у наукових дослідженнях вітчизняних та іноземних

науковців. Становлення дистанційної освіти, питання змісту та структури дистанційної освіти висвітлювали у своїх працях Є. Полат, В. Кухаренко, Р. Шаран, Б. Шуневич. Досвід організації дистанційного навчання в закладах загальної середньої освіти в умовах карантинних обмежень та перспективні напрями його розвитку студіювали М. Бурда, Л. Величко, Т. Засєкіна, С. Науменко, О. Пометун, та ін. У дослідженнях О. Самойленка ґрунтовно розроблені технології використання відкритих масових дистанційних курсів у закладах вищої освіти. Разом з тим з розвитком вебтехнологій та стрімким впровадженням різних типів дистанційного навчання актуалізується проблема ефективності організації освітнього процесу в умовах дистанційного навчання та необхідності встановлення семантики деяких понять.

Мета статті – аналіз процесу трансформації системи дистанційного навчання в умовах глобалізованого суспільства та обґрунтування теоретичних основ ефективності його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Впровадження дистанційного навчання в Україні регулюється відповідними нормативними документами, що визначають права та обов'язки учасників освітнього процесу. Зокрема, у 2000 році прийнята Концепція розвитку дистанційної освіти, а у 2013 році затверджено Положення про дистанційне навчання (наказ МОН №466 від 25.04.2013; в редакції №1155 від 08.09.2020), відповідно до якого поняття «дистанційне навчання» визначено як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Розробник теорії дистанційного навчання М. Мур (1997) визначив дистанційне навчання як «систему методів навчання, за якою викладання здійснюється окремо від навчально-пізнавальної діяльності студента (учіння)… так, що комунікації між викладачем та студентом можуть сприяти друковані, електронні, механічні та інші засоби» [2].

У наукових студіях Р. Флінка дистанційне навчання протрактовано як «система навчання, в якій процес учіння відокремлено від процесу викладання. Студент працює один чи в групі,… може спілкуватися з консультантом за допомогою одного чи більше технічних засобів…; дистанційне навчання може поєднуватися з іншими формами очних зустрічей» [2].

У Commonwealth of Learning CC BY SA досліджуване поняття окреслено як «процес викладання та навчання, що характеризується розмежуванням вчителя та учня у часі та/або місці для більшої частини освітньої трансакції, передбачає надання змістового контенту, але з можливістю особистої взаємодії для взаємодія учень-викладач та учень-учень та забезпечення двостороннього дидактичного спілкування [3].

Наведені визначення засвідчують, що дистанційне навчання на початкових етапах впровадження носило асинхронний характер, тоді як у сучасних умовах глобалізованого суспільства воно може відбуватись як синхронно, так і асинронно.

На сучасному етапі нам імпонує визначення, запропоноване Е. Лузік, Н. Ладогубець, Г. Селезень, відповідно до якого дистанційне навчання визначено «як цілеспрямований процес інтерактивної навчальної взаємодії суб'єктів і об'єктів навчання, а також навчальних засобів між собою; індиферентний до розташування їх у просторі та часі і реалізований у специфічній дидактичній системі міжособистісно-комунікаційних синхронних або асинхронних зв'язків [4].

Дистанційне навчання може бути як заочне навчання, або як онлайн-навчання, коли студенти отримують інформацію та навчаються за межами закладу вищої освіти, а виконані завдання надсилають традиційно (заочне навчання) або через мережу Інтернет (онлайн-навчання). Разом з тим в міру становлення дистанційного онлайн навчання з'являлися різні його моделі: гібридне, змішане, гнучке тощо. Розглянемо їх особливості. Наприклад, гібридне навчання – це освітня модель, організація якої передбачає, що одні студенти відвідують заняття особисто, інші приєднуються до занять віртуально. «Віддалені та очні» студенти навчаються одночасно, використовуючи такі інструменти, як апаратне та програмне забезпечення для відеоконференцій. У гібридних моделях навчання асинхронні методи навчання можуть використовуватися додатково до синхронного очного навчання.

В науково-методичній літературі часто поняття «гібридне навчання» синонімічне з поняттям «змішане навчання», що є помилковим. Адже змішане навчання визначено як навчання, що поєднує синхронне традиційне (очне) face-to-face instruction) з синхронним та /або асинхронним он-лайн навчанням (computer mediated instruction), коли студенти виконують онлайн-завдання у зручний для кожного час час).

Наступна модель дистанційного навчання гібридно-гнучка – HyFlex, яка передбачає, що студенти самостійно можуть обирати (відповідно до своїх можливостей та потреб) як здійснювати навчально-пізнавальну діяльність – традиційно (face-to-face), онлайн синхронно або асинхронно впродовж вього вивчення курсу (дисципліни).

Перелік моделей дистанційного навчання невпинно зростає, так в іноземній літературі зустрічаються також наступні терміни: Multi-Access, Blended Synchronous, Synchronous Hybrid, BlendFlex, Comodal, Trimodal, Flex-Learning.

Варто також наголосити на різниці між поняттями «дистанційна освіта» та «надзвичайна дистанційна освіта», яке виникло у зв'язку з пандемією. Відмінність полягає в тому, дистанційна освіта, є плановим заходом і її

впровадження ґрунтується на теоретичних і практичних знаннях, які є специфічними для певної галузі (тобто є опцією (альтернативним варіантом) Надзвичайна дистанційна освіта впроваджується у кризовий час з усіма можливими доступними ресурсами, включаючи офлайн та/або онлайн, що може негативно впливати на ефективність освітнього процесу [5 с.2].

Існують різні підходи до визначення термінів «продуктивність» (діяльності) та «ефективність» (діяльності). Продуктивність, чи результативність діяльності характеризує точність виконання завдання. Ефективність показує виконання завдання та пов'язані з нею витрати. Ефективність пізнавальної діяльності визначається рівнем відповідності результатів діяльності поставленим завданням. Продуктивність пізнавальної діяльності показує, що завдання виконані. До певної міри у нашому дослідженні важливими показниками є і продуктивність, і ефективність.

Продуктивність оцінюється за різними параметрами, які можна визначити за допомогою опитувальників, тестів,: когнітивний тип особистості; інформаційна поведінка – пошукова діяльність; навички та вміння, пов'язані з інтернет-технологіями, насамперед пошуковими технологіями; результативність проведених досліджень/проектів оцінка знайденої та переробленої інформації.

Провідними умовами ефективності дистанційного навчання студентів, на нашу думку, можна визначити:

– відповідна взаємодія учасників освітнього процесу (викладача та студента) з урахуванням трансакційної дистанції;

– створення та постійне вдосконалення інформаційно-освітнього середовища навчального закладу як середовища, в межах якого інформаційно-комунікативні взаємодії студентів стимулюють їх особистісно-професійний розвиток та саморозвиток.

Вперше поняття трансакційної дистанції введено до наукового простору М. Муром, і визначено як фізичний, та психологічний поділ між учням, змістом та інструктором/фасилітатором. Трансакційна дистанція – це, передусім, педагогічна, а не географічна категорія, яка вимагає «спеціальної організації та методів навчання» і передбачає зв'язок між трьома перемінними: структурою, діалогом, автономією [6, с. 3]. Діалог, структура та автономія вважаються ключовими компонентами теорії трансакційної дистанції. Структура дистанційного курсу розглядається М. Муром як певний ступінь свободи, яку надає студенту навчальна програма, у визначенні темпу, послідовності, мети та результатів, а також підходів до оцінювання. Діалог між викладачем та студентом М. Мур розглядає як результат аналізу комунікацій, набір повідомлень, якими обмінюються викладач та студенти.

Такі повідомлення сприяють розумінню студентами навчального матеріалу і, як результат, формуванню системи знань. Також важливим

складником теорії трансакційної дистанції є автономія студента. М. Мур визначає автономію як «ступінь участі студента у визначенні й використанні цілей, процесу, засобів і контролю навчання [2].

На курсі з невеликою трансакційною дистанцією учні отримують рекомендації через безперервний діалог (що означає невелику автономію студентів). Мінімальний діалог з викладачем призводе до того, що студенти будуть змушені приймати власні рішення та цілому виявляти автономію [2].

Відповідно до теорії Р. Геррісона, модель трансакційного контролю містить забезпечення макроконтролю на рівні викладача, студента та змісту навчання. У середині макроконтролю функціонують трансакційні елементи мікроконтролю: уміння тих, хто навчається (їх здатності та мотивація навчання), підтримка (людські та технічні ресурси) та самостійність (можливість вибору) [2].

Теорія трансакційної дистанції допомагає розробнику навчальних курсів приймати рішення щодо ступеня структурованості, автономії та діалогу, які забезпечують курс електронного навчання. А саме, чим менше викладач (фасилітатор) безпосередньо взаємодіє з онлайн-студентами, тим більше має бути надано студенту автономії, і, отже, тим більше структурованим повинен бути курс електронного навчання

Залучення студентів до різних видів/форм навчально-пізнавальної діяльності (збільшення автономії) здійснюється постадійно з дидактичним супроводом. Викладач як суб'єкт навчально-пізнавальної діяльності студента, здійснює дидактичний супровід на всіх етапах навчання студентів. Залежно від етапів роль викладача варіюється практично від традиційної до фасилітатора на стадії самооцінки.

Роль викладача у вищій професійній освіті по-різному трактується у різних парадигмах освіти. Наприклад, традиційна когнітивна система визначає викладача як суб'єкт освітнього процесу, який відповідає за організацію та здійснення освітнього процесу, що транслює готові знання, здійснює контроль за засвоєнням знань, оцінює результати навчання. В особистісно-діяльнісній парадигмі викладач приймає активну участь в організації та здійсненні освітнього процесу разом зі студентом, але як модератор, інструктора, співпрацюючи зі студентами, надаючи методичні рекомендації. У новій безперервній системі освіти, роль викладача поступово зменшується і майже повністю замінюється самоосвітою студента.

Разом з тим, забезпечення ефективного освітнього процесу в умовах дистанційного навчання можливе за умов оволодіння кожним викладачем фундаментальним розумінням теоретико-методичних основ онлайн-викладання. Організація навчально-пізнавальної діяльності студентів під час дистанційного навчання передбачає розгляд та осмислення: сутності навчально-пізнавальної діяльності, умов її організації та самоорганізації, критеріїв

продуктивності, оптимального інформаційного середовища для її здійснення, насамперед, інтернет-середовище та інформаційно-освітнє середовище закладу вищої освіти; дидактичні властивості інтернет-середовища як середовища розвиваючої освіти, види та форми навчально-пізнавальної діяльності в Інтернеті; готовність особистості до діяльності в Інтернеті, дидактичні та психологічні особливості навчально-пізнавальної діяльності студента в інтернет-середовищі; розвиток особистості та її здібностей, насамперед, за рахунок специфіки середовища, що створює найсприятливіші умови для самовизначення та самореалізації особистості в період навчання у закладі вищої освіти.

Поняття «інформаційне освітнє середовище» закладу вищої освіти ми розуміємо як спеціально створене середовище з урахуванням наукових (педагогічних, психологічних, акмеологічних) принципів, які акумулюють різноформатні інформаційні ресурси, на основі електронної системи планування, управління та контролю освітнім процесом (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи організації дистанційного навчання

Принципи	**Характеристика**
Загальнодидактичні	
Самостійність	інформаційно-освітнє середовище є практично ідеальним середовищем для реалізації природної схильності людини до самостійності в діяльності та мисленні
Наочність (як індивідуальна наочність)	можливість візуального супроводу у всіх існуючих мультимедійних форматах, пов'язаних у єдиний гіпертекст, забезпечуючи максимально можливу наочність завдяки аналогічності до мислення людини.
Доступність	широкі можливості середовища для надання змістового контенту за різними рівнями складності
Ефективність	оптимізація окремих факторів, що впливають на дидактичний процес (формування окремих умінь та навичок, доступність інформації, економія часу)
Науковість	використання інтернет-технологій у формуванні розумових процесів сприяє розвиток аналітичного, логічного, теоретичного, операційного та творчого мислення
Поєднання індивідуальної та колективної взаємодії	до появи технологій Веб 2.0. пізнавальна діяльність в інтернет-середовищі була переважно індивідуальною; нові технології дозволяють оптимально поєднувати індивідуальний та колективний форми взаємодії

Принципи	Характеристика
Психодидактичні	
Свідомість та активність	пізнавальна діяльність в інформаційно-освітньому середовищі дистанційного навчання є активною за своєю сутністю; студент діє самостійно від визначення мети до оцінювання результатів діяльності – студент активний; активність передбачає свідомість діяльності
Розвитку пізнавальних інтересів	гіпертекстовий характер представленої в інтернет-середовищі інформації дозволяє учню за системою «лінків» переходити тієї, що його зацікавила і прямо або опосередковано зв'язується з вивченою темою / предметом інформацією
Акмеологічні	
Активність як умова саморозвитку особистості	Дистанційне навчання стимулює активність студента, залученого до самостійної навчально-пізнавальної діяльності в інтернет-середовищі
Розвиток особистості як суб'єкта діяльності	у тому числі, інтелектуальний розвиток, розвиток вольових якостей для організованості та наполегливості у досягненні мети,
Особистісно-професійний розвиток	націленість навчально-пізнавальної діяльності на майбутню професію в інтернет-середовищі надає можливість взаємодії з професійною спільнотою у різних формах

Діяльність студентів в інтернет-середовищі реалізується на засадах самостійності, наочності, доступності, ефективності, науковості, поєднанні індивідуального підходу та колективізму.

Самостійність реалізується завдяки інтернет-середовищу, яке відповідно до процесу пізнання, має практично ідеальні умови на всіх етапах діяльності для прояву власного волевиявлення у вигляді самостійної діяльності.

Наочність при здійсненні навчально-пізнавальної діяльності студентом проявляється через гіпертекстове подання інформації, що відповідає структурним зв'язкам мислення людини і яке при нескінченно великій кількості варіантів подання інформації дозволяє зробити інформацію наочною та доступною під конкретні індивідуальні потреби. Гіпертекстовість середовища, в якому здійснюється аналізована діяльність, трансформує принцип наочності в принцип індивідуальної наочності (тобто з урахуванням бажаних для конкретного студента каналів отримання інформації).

Доступність визначається надмірністю середовища. Багатоформатність поданої інформації (мультимедіа) разом із різнорівневою за складністю інформацією дозволяють пропонувати різні рівні складності.

Ефективність діяльності як дидактичний принцип досягається у вигляді економії часу (особливо в порівнянні з традиційними формами пізнання в умовах інформаційного суспільства) і доступністю інформації. Інтернет-середовище також дозволяє оволодіти навичками та вміннями безпосереднього пошуку інформації в процесі здійснення навчально-пізнавальної діяльності, так як інтернет-технології орієнтовані на користувача та мають у собі навчальний елемент (система довідок та підказок, навігація, меню тощо).

Можливість поєднання індивідуальної та колективнї форм роботи з'явилась з моменту появи технологій Веб 2.0, що створили умови для колективних видів діяльності в інтернет-середовищі.

Психодидактичні принципи, такі як свідомість і активність, розвиток пізнавальних інтересів, виявляються в самостійній навчально-пізнавальній діяльності завдяки психологічним особливостям інформаційно-освітнього середовища в умовах дистанційного навчання.

Навчально-пізнавальна діяльність студентів в умовах дистанційного навчання також ґрунтується на низці акмеологічних принципів (активність як умова саморозвитку, розвиток особистості як суб'єкта діяльності, особистісно-професійний розвиток). Оскільки навчально-пізнавальна діяльність дозволяє студенту вирішувати завдання, які прямо чи опосередковано пов'язані з його майбутньою професією, тобто особистісно-професійні завдання, то акмеологічні принципи притаманні такій системі на всіх стадіях залучення студента до такої діяльності. Особистісні та професійні аспекти розвитку студента в такій педагогічній дидактичній системі нероздільні та взаємодоповнюють один одного.

Ефективність (продуктивність) навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах дистанційного навчання визначається наступними складовими:

– індивідуально-особистісні та психофізичні особливості студентів та викладачів як провідні у будь-якій діяльності;

– рівень сформованості інформаційної культури, що виражається на практиці у сформованості інформаційної компетентності студента;

– ступінь автономності діяльності студента в інтернет-середовищі (трансакційної дистанції);

– спеціальна психологічна, педагогічна, акмеологічна підготовка викладача вищої школи до ефективного включення студентів (на всіх етапах професійної підготовки спеціаліста) до самостійної навчально-пізнавальної діяльності;

– сформованість індивідуального стилю діяльності викладача, його рефлексивно-аналітичних умінь та творчої активності з метою його інноваційної підготовки;

– попередження елементів формалізму у здійсненні освітнього процесу за допомогою попереднього психологічного освоєння педагогом організаційно-

педагогічного алгоритму поетапної актуалізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в інтернет-середовищі (визначення ним того, якою мірою реалізація задуманих ідей спричинить розвиток професійної компетентності прояв та розвиток його вольових зусиль, особливостей його педагогічного втілення в особистісно-професійному розвитку майбутніх спеціалістів).

Висновки. Зміна ролі формальної професійної освіти в умовах інформаційного суспільства полягає насамперед у тому, що освіта дозволяє молодій людині сформувати та розвинути компетенції, необхідні, по-перше, для здійснення навчально-пізнавальної, а потім і самостійної пізнавальної діяльності. Таким чином, одним із ефективних способів організації навчально-пізнавальної діяльності в сучасних умовах є дистанційне навчання у різних його моделях, оскільки уможливлює підтримку доступності та гнучкості навчання, інтернаціоналізації та безперервності освіти, сприяє підвищенню творчого та інтелектуального потенціалу учасників освітнього процесу, за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення. Наукові перспективи подальших наукових розвідок передбачають розробку ефективних дистанційних курсів з певним змістовим контентом відповідно до підготовки фахівців окремих спеціальностей.

Література:

1. Положення про дистанційне навчання : затв. наказом М-ва освіти і науки України від 21.01.2004 № 40. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04#Text

2. Кашина Г. С. Теоретико-методологічні основи використання дистанційних форм навчання у системі післядипломної педагогічної освіти. *Військова освіта*. 2017. № 1. С. 70–82.

3. Open and Distance Learning – Key Terms & Definitions Commonwealth of Learning CC BY SA Revised and updated version. May 2020 URL: 2020_COL_ODL_KeyTerms_Definitions.pdf

4. Лузік Е. В., Ладогубець Н. В., Селезень Г. В. Синергія ролей суб'єктів освітнього процесу закладів вищої освіти в системі дистанційної освіти. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*: зб. наук. пр. К.: Національний авіаційний університет, 2021. Вип. 1(18). С. 89–100 URL: https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/51589

5. Bozkurt A. A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*. 2020. No 15 (1). P. 1–126.

6. Garry Falloon. Making the Connection: Moore's Theory of Transactional Distance and Its Relevance to the Use of a Virtual Classroom in Postgraduate *Online Teacher Education JRTE*. Vol. 43, No. 3, pp. 187–209 URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ918904.pdf

References:

1. Zakon Ukrainy «Polozhennia pro dystantsiine navchannia» » [The Law of Ukraine «Regulations on distance learning: approved. by order»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04#Text [in Ukrainian]

2. Kashyna, H. S. (2017) Teoretyko-metodolohichni osnovy vykorystannia dystantsiinykh form navchannia u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Theoretical and methodological

foundations of the use of distance learning in the system of postgraduate pedagogical education]. *Military Education*. 1, 70–82. [in Ukrainian]

3. Open and Distance Learning – Key Terms & Definitions (2020) Commonwealth of Learning CC BY SA Revised and updated version. May. Retrieved from 2020_COL_ODL_KeyTerms_Definitions.pdf

4. Luzik, E. V., Ladohubets, N. V., Selezen, H. V. (2021) Synerhiia rolei subiektiv osvitnoho protsesu zakladiv vyshchoi osvity v systemi dystantsiinoi osvity [Synergy of roles of subjects of educational process of institutions of higher education in the system of distance education] *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Psykholohiia: zb. nauk. pr. – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology: zb. nauk. pr.* Kyiv: *National Aviation University*, 1 (18). 89–100. Retrieved from https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/51589 [in Ukrainian]

5. Bozkurt, A. A (2020) Global outlook to the interruption of education due to COVID-19 pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*. 15 (1). 1–126.

6. Falloon, G. (2021) Making the Connection: Moore's Theory of Transactional Distance and Its Relevance to the Use of a Virtual Classroom in Postgraduate Online Teacher Education JRTE *Journal of Research on Technology in Education*, 43 (3). 187–209. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ918904.pdf

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК: 338.246.025.2

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-175-188

Самойловський Андрій Леонідович кандидат економічних наук, доцент, тел.: (050) 747-61-58, https//orcid.org/0000-0002-8132-5995

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Анотація. На поточний момент в Україні в цілому недооцінюються можливості страхування як впливового інструменту розвитку національної економіки. Не використовується на повну потужність потенціал страхування, який спрямований на створення ринкової системи захисту майнових прав і інтересів власників, підтримання соціально-економічної стабільності у суспільстві. На страхування як невід'ємну складову фінансового сектору економіки припадає вкрай незначна частка у структурі ВВП.

Входження України до системи світових господарських зв'язків та перебудова її економіки на ринкових засадах вимагає розвитку страхової справи в Україні. Автор виходить з того, що найбільш ефективним кроком при вирішенні зазначених проблем має стати державне регулювання страхової діяльності в Україні.

В статті викладені основні невирішені теоретичні та практичні питання державного регулювання страхової діяльності в Україні. Запропоновані шляхи та напрямки підвищення ефективності страхової діяльності та вдосконалення державного регулювання страхової діяльності в Україні. Досліджено місце та роль державних інститутів у формуванні та регулюванні страхового ринку. Проаналізовано функціонування системи державного регулювання страхової діяльності в Україні, а також обґрунтовано можливі напрями її вдосконалення. Висвітлено особливості державної страхової політики в Україні та заходи щодо її поліпшення. Розглянуто та проаналізовано основні методи та інструменти державного регулювання вітчизняного страхового ринку. З'ясовано чинні в світовій практиці системи організації та нагляду за страховою діяльністю. Оцінено зарубіжний досвід державного регулювання страхової діяльності в контексті можливостей його застосування в Україні за сучасних умов функціонування вітчизняного страхового ринку. При цьому, обгрунтовано, що без постійної активної участі держави неможливо з успіхом вирішувати невідкладні завдання соціально-економічного характеру, спрямовані на розвиток страхової діяльності, підвищення її ефективності та впливу на економіку країни.

Ключові слова: державне регулюваня, страхування, страховий ринок,

страхова діяльність, страховик, страхувальник.

Samoilovskyi Andrii Leonidovich Candidate of economic sciences, associate professor, tel.: (050) 747-61-58, https://orcid.org/0000-0002-8132-5995

EFFICIENCY OF FINANCIAL STABILITY MANAGEMENT OF INSURANCE COMPANIES

Abstract. At present, Ukraine as a whole underestimates the possibilities of insurance as an influential tool for the development of the national economy. The potential of insurance, which is aimed at creating a market system of protection of property rights and interests of owners, maintaining socio-economic stability in society, is not used at full capacity. Insurance, as an integral part of the financial sector of the economy, accounts for a very small share in the structure of GDP.

Ukraine's entry into the system of world economic relations and restructuring of its economy on a market basis requires the development of insurance business in Ukraine. The author proceeds from the fact that the most effective step in solving these problems should be the state regulation of insurance activities in Ukraine.

Article main unresolved theoretical and practical issues of Government regulation insurance activities in Ukraine. It proposes ways and orientations of increasing the efficiency of insurance activities in Ukraine. Role of public institutions in formation and regulation of insurance market are investigated. Functioning of system of state regulation of insurance activities is analyzed; ways and possibilities of its improvements are found. Peculiarities of official insurance policy are revealed. Main methods and instruments of state regulation of insurance activities are considered. Existing in world practice systems of organization of regulation and control over insurance activities are covered. Foreign experience of state regulation of insurance activities is evaluated in terms of possibilities of its adaptation to national economy of Ukraine under present conditions of its national insurance market. Moreover, is justifies that without continuing active role of the Government it is impossible to successfully resolve urgent issues of economic and social nature focused on the development of insurance activities, increasing its effectiveness and impact on the economy.

Keywords: Government regulation, insurance, insurance market, insurance activities, insurer, insurant.

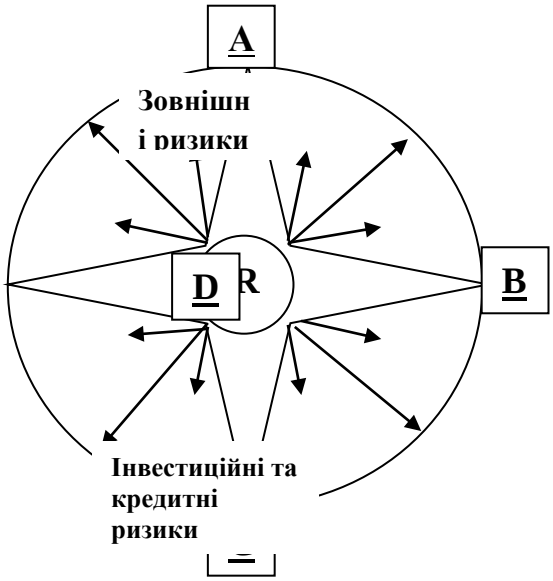
Постановка проблеми. Здійснення процесу ринкових перетворень в Україні вимагає створення дієвої системи захисту майнових інтересів підприємців, посилення соціального захисту громадян та їх сімей, забезпечення економічної та екологічної безпеки держави, що неможливо без ефективного функціонування страхової діяльності в Україні. Водночас сучасний стан

страхової діяльності характеризується повільністю, складністю і суперечливістю щодо свого розвитку. Одним з головних показників рівня розвитку страхування як важливого соціально-економічного інституту є частка совокупної страхової премії у ВВП. Можна констатувати, що по цьому важливому показнику Україна відстає від розвинених країн в десятки разів, що пов'язано насамперед з недооцінкою загальної ролі страхового сектора економіки як дійового ринкоутворюючого фактора. Однак, сучасна економічна ситуація в Україні вимагає негайного розв'язання багатьох теоретичних та практичних питань розвитку страхової діяльності. За цих умов першочергової ваги набуває проблема побудови механізму державного регулювання страхової діяльності на новій основі з урахуванням специфіки перехідного періоду, тобто шляхом органічного поєднання активного державного впливу з ринковими засобами регулювання економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід наголосити, що вищезазначені питання перебували в колі наукових інтересів багатьох українських та закордонних вчених, а саме Осадця С.С., Внукової Н.М., Базилевича В.Д., Залєтова О.М, Грушка В.І., Лутака М.Д., Яковенка І.В., Воблого К.Г., Василика О.Д., Клапківа М.С. та інших науковців.

Мета статті - дослідження основ державного регулювання страхової діяльності. Домінантною основою при цьому є дослідження основних засад забезпечення платоспроможності страховика з метою захисту інтересів страхувальника.

Виклад основного матеріалу. Економічна теорія говорить, що конкурентний ринок, необмежений втручанням уряду, забезпечує надання споживачам продуктів і послуг найвищої якості та підвищує добробут нації. Незважаючи на те, що усі розвинені ринки страхових послуг дотримуються цієї концепції, галузь страхових послуг знаходиться під пильним наглядом. Причина цього полягає у тому, що вартість страхової послуги не визначається у той момент, коли вона продається. Існує значний розрив у часі між моментом, коли сплачуються страхові внески, і моментом, коли страхова компанія виконує свої зобов'язання. Тому для захисту власників страхових полісів необхідно здійснювати нагляд за даним сектором. Поряд з цим діяльність страхових компаній зіштовхується з численними ризиками, які виникають незалежно від технічного ризику, що виникає з договору страхування і які можуть негативно вплинути на її платоспроможність (рис. 1).

Ризики андерайтинг

Ризики перестрахування

Рис. 1. *Роза ризиків.*

Ризики андерайтингу пов'язані:

- зі складом і ростом портфелів: наприклад, невдало збалансовані портфелі, а також портфелі, що складаються переважно з довгострокових договорів;

- з неадекватними тарифами: наприклад, у зв'язку з відсутністю надійних статистичних даних або непередбачуваними змінами частоти вимог виникає невідповідність між кількістю випадків збитків або вимог при катастрофах і розмірами портфелю;

- з недооцінкою зобов'язань: наприклад, резерви, підраховані за допомогою ретроспективних методів на основі неадекватних страхових внесків, самі будуть неадекватними, або хибний підрахунок собівартості вимог або навмисне зниження собівартості з метою поліпшити представлення звітів матимуть подібні наслідки.

Ризики перестрахування пов’язані:

- із труднощами з розміщення ризику в компанії перестрахування: наприклад, якщо база страхових внесків є надто малою, для полегшення розміщення ризиків страхова компанія змушена передавати більшу суму зобов'язань, ніж це технічно необхідно;

- із залежністю від компаній - перестраховиків: наприклад, компанія - перестраховик зобов'язана протягом початкового періоду чи протягом періодів тимчасових труднощів надавати підтримку страховій компанії, яка уклала з нею договір перестрахування. Якщо така підтримка триває надто довго, існує загроза, що перестраховик втручатиметься в управління компанією-перестрахувальником, що передала їй свої ризики, на постійній основі.

Інвестиційні та кредитні ризики пов’язані:

- із ризиком депресії на фондовому ринку або у його сегменті: наприклад, падіння цін на ринках нерухомості та фондовому ринку;

- із стратегічним вибором: наприклад, пакет акцій іншої компанії міг бути придбаний надто дорого, тобто переоцінено потенціал цієї компанії;

- із ризиком ліквідності: наприклад, у сфері страхових послуг, не пов'язаних з страхуванням життя, виникнення великої вимоги, а у сфері страхування життя - масова відмова від полісів у зв'язку з появою на ринку більш привабливих страхових продуктів можуть змусити страхову компанію реалізовувати активи за несприятливих умов;

- із ризиком позабалансових зобов'язань: наприклад, ризик, пов'язаний з поручительством та гарантіями, даними третім сторонам і, зокрема, дочірнім підприємствам;

- із ризиком невідповідності валют активів і зобов'язань. У принципі, цей ризик є низьким, якщо компанії дотримуються норм національного законодавства.

Зовнішні ризики пов’язані із економічними чи правовими подіями, технологічним прогресом або змінами політичного контексту, а саме:

- зміна траєкторії інфляції: наприклад, вона матиме різкий вплив на резерви, що були підраховані за допомогою ретроспективного методу, і на рух грошових коштів, а отже - і на запас платоспроможності;

- правові події: наприклад, протягом більш ніж десяти років суди Іспанії, а особливо Каталонії, порівнювали свої постанови з постановами французьких і німецьких судів. Результатом цього були неадекватні резерви по вимогах, що призвело до банкрутства багатьох компаній;

- інтенсивна конкуренція: наприклад, вона впливає на тарифи і змушує страхові компанії пропонувати на ринку нові, більш прибуткові страхові послуги;

- економічна криза: наприклад, у більшості секторів, що зазнають впливу економічної кризи, спостерігається збільшення числа обманних вимог;

- технологічні зміни: наприклад, вони можуть посилити існуючі ризики та створити нові;

- політичні ризики: наприклад, ризик націоналізму або експропріації чи введення валютного контролю, а отже обмежень на репатріацію прибутку іноземних дочірніх підприємств.

Враховуючи існування великої кількості ризиків у діяльності самої страхової компанії, на даний час країни з ринковою економікою виробили основні правила стосовно ведення страхової діяльності, такі як правила контролю за технічними резервами, правила ведення бухгалтерського обліку операцій страхування, правила інвестування, тощо. Загалом, правила стосовно ведення страхової діяльності досі залишаються ключовими при забезпеченні фінансової стійкості та надійності страховика. Часто інтереси власників

страхових полісів захищаються ще на ранній стадії виникнення фінансових труднощів, через застосування профілактичних заходів.

Нижче викладені основні вимоги до ефективного нагляду за діяльністю страхових компаній, які можуть бути зображені на рисунку **2**:

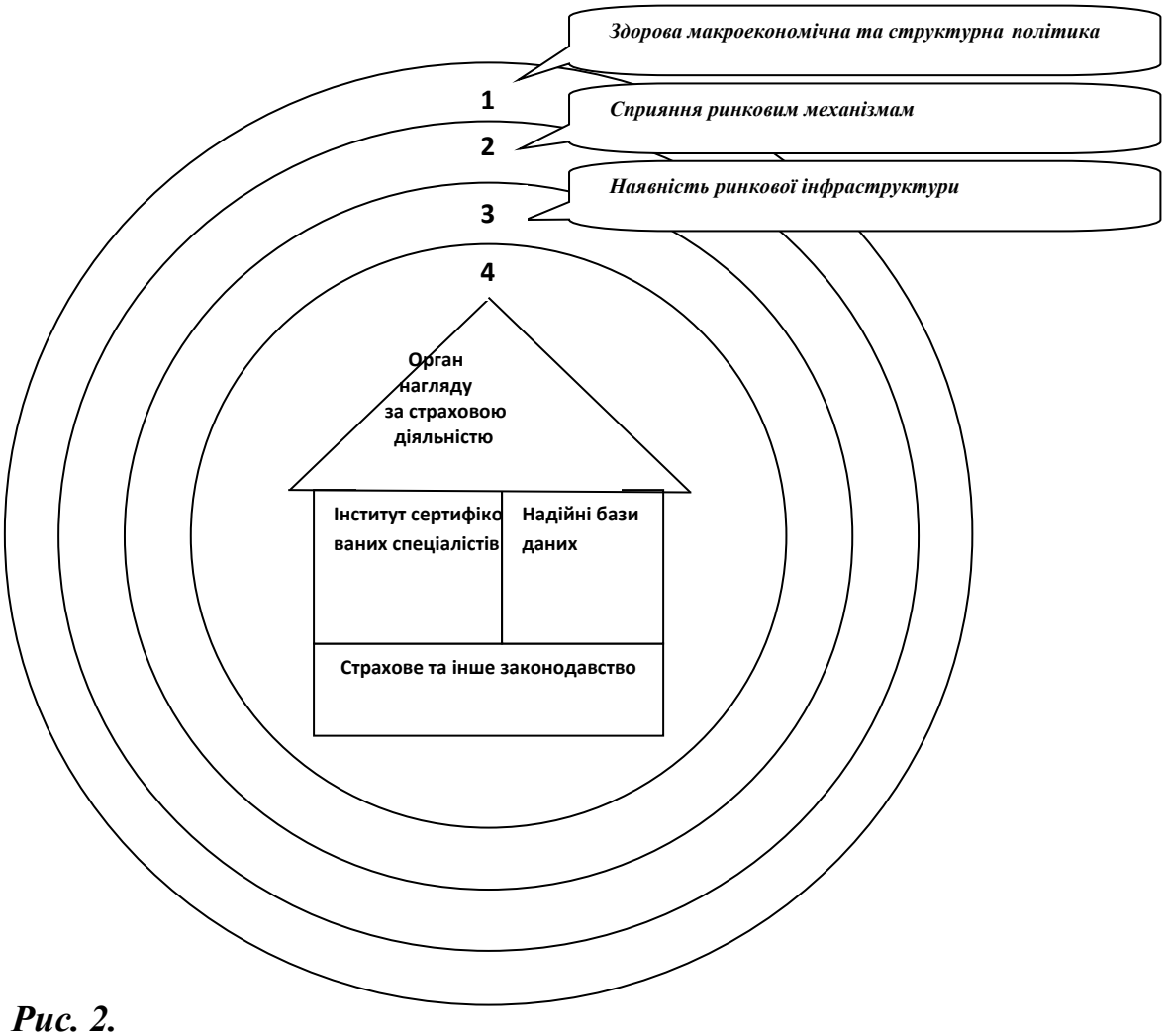

Рис. 2.

<u>Першою вимогою</u> до ефективного нагляду за діяльністю страхових компаній є існування здорової макроекономічної та структурної політики.

Здорова макроекономічна та структурна політика є суттєвою передумовою стабільності системи страхування та запобігання серйозним викривленням ринку. Без загальної економічної стабільності галузь страхових послуг не здатна розвиватись належним чином, адже ринок страхових послуг не може існувати незалежно від загальних суспільних і економічних умов, які його оточують. Ринок страхових послуг є невід'ємною частиною усієї економіки. Також, має існувати достатній політичний і суспільний консенсус стосовно

заходів, необхідних для встановлення та підтримки здорових ринків страхових послуг, інакше страхова система не буде функціонувати або матиме негативний побічний ефект і перешкоджатиме розвитку економічним процесам.

Другою вимогою до ефективного нагляду за діяльністю страхових компаній є створення основної ринкової інфраструктури.

Без відповідної ринкової інфраструктури механізми ринку страхових послуг не працюють ефективно. Основними у цьому розумінні слід вважати наступні елементи інфраструктури:

1. законодавство;
2. надійні бази даних;
3. професіонали (актуарії, аудитори та посередницькі системи);
4. стандарти бухгалтерського обліку;
5. система звітування.

Страхове законодавство є суттєвою передумовою існування здорової системи страхування. Одночасно слід створити інше законодавство, яке також є необхідним для функціонування сектору страхових послуг: торговий кодекс, цивільний кодекс, законодавство про компанії та податкове законодавство.

Тобто слід створити правове середовище, у якому виконуються умови договорів та існує швидкий доступ до судів, високоякісні правила і стандарти ведення страхової діяльності забезпечують застосування здорової ринкової практики і тим самим підвищують прозорість ринку страхових послуг і довіру до його учасників. Правила і стандарти повинні бути об'єктивними, послідовними, прозорими і зрозумілими для тих, до кого вони застосовуються. Поряд з цим, страхове законодавство може відігравати належну йому роль лише там, де існує надійна інформація. Органи нагляду повинні мати регулярний доступ до надійної інформації про страхові компанії, тому що відсутність такої інформації часто була причиною того, що фінансові проблеми страхових компаній виявлялись надто пізно і органи нагляду були нездатні запобігти банкрутству багатьох страхових компаній. Основним джерелом цієї інформації є бухгалтерський облік.

Бухгалтерський облік - це форма спілкування між суб'єктом господарювання та іншими зацікавленими сторонами, зокрема, урядом, інвесторами і споживачами. Бухгалтерський облік насправді є основним засобом надання інформації вказаним зацікавленим сторонам, користуючись якою вони можуть робити розумну оцінку ефективності діяльності підприємства і оцінювати його перспективи на майбутнє. Система бухгалтерського обліку має встановити правила, які однаково застосовуватимуться до усіх страхових компаній і які будуть сумісними з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку.

Передусім це стосується стандартизації правил ведення бухгалтерського обліку на національному рівні щодо розкриття інформації та співставності

фінансових позицій компаній, а саме: представлення річної фінансової звітності, правил оцінки, змісту приміток до фінансової звітності та річного звіту, представлення консолідованої фінансової звітності, проведення аудиту та публікації звітності, а також фінансових санкцій.

Кожна бухгалтерська система повинна не лише бути чітко визначеною, правила також мають точно викладати метод оцінки так, щоб фінансовий стан компанії можна було зрозуміти недвозначно. Інформація, що надається, має бути точною, доречною і прозорою. Вона також повинна бути всебічною, вчасною і надаватись відповідним сторонам регулярно через відповідну систему фінансового звітування.

Фінансова звітність страхових компаній повинна мати чітко визначену форму. До органів нагляду слід подавати відповідні декларації. Багато страхових компаній зустрічаються з різними проблемами, включаючи неадекватні резерви, недостатні розміри власного капіталу та хибні інвестиційні стратегії. За таких обставин вчасне отримання потрібної інформації може бути критичною умовою ефективного нагляду. Слід також використовувати інформаційні технології, наприклад, всебічну стандартизовану систему подання декларацій. Ця система передбачатиме подання декларацій кожною страховою компанією електронною поштою.

Широко доступна фінансова звітність і відповідна фінансова інформація є важливими активами як для органів нагляду, так і для ринку страхових послуг. Ось чому законодавство багатьох країн вимагає від страхових компаній надання фінансової звітності, достовірність і точність якої підтверджують незалежні аудитори.

Крім того для забезпечення дотримання правил ведення страхової діяльності на страховому ринку мають працювати ***сертифіковані спеціалісти*** (актуарії, аудитори, посередницькі системи тощо).

Складність і специфічний характер роботи *актуаріїв* вимагають того, щоб держава сприяла цій професії. Актуарії можуть зробити корисний внесок у виконання дуже важливих завдань страхових компаній, таких як підрахунок ставок страхових премій; підрахунок суми технічних резервів; оцінка договірних зобов'язань; підготовка фінансових звітів; контроль лімітів ліквідності; розробка страхових послуг; надання консультацій стосовно стратегії інвестування; участь у розробці комп'ютерних систем; досягнення домовленостей стосовно перестрахування тощо.

Аудитори також грають важливу роль у забезпеченні того, що страхові компанії належним чином застосовують стандарти бухгалтерського обліку, їх роль у забезпеченні якості процедур внутрішнього контролю також є значною. Аудиторські компанії часто користуються послугами актуаріїв, які здійснюють повторну перевірку точності оцінки резервів і активів.

У такій ситуації страхові компанії контролюються великою кількістю

професіоналів високого рівня. У деяких інших країнах з розвинутим ринком страхових послуг діапазон обов'язків актуаріїв та аудиторів ще ширше. У цих країнах кваліфікація актуаріїв і аудиторів або регулюється відповідним законодавством або існує кодекс професійної поведінки представників цих професій. Таким чином, робота актуаріїв тат аудиторів підтримує роботу органів нагляду.

Посередницькі системи теж відіграють ключову роль у забезпеченні того, що споживачі мають змогу вибрати з широкого спектру послуг ті, що підходять їм найбільше. Належне регулювання діяльності страхових посередників має особливе значення там, де часто трапляються зловживання, які шкодять інтересам власників страхових полісів.

Тому, правила стосовно діяльності посередників повинні чітко визначати обсяг діяльності, права та обов'язки посередників.

Виникнення нових страхових компаній і нових страхових послуг вимагає розвитку сучасних торгових мереж з можливістю адекватно комбінувати кілька видів посередників (працівники страхової компанії, агенти, брокери, пряма реалізація, тощо). Зважаючи на той факт, що у багатьох випадках лише посередники мають контакт зі споживачами, рекомендується прийняття правил стосовно діяльності брокерів, які представляють покупця і намагаються отримати у страхових компаній найкраще покриття ризиків для своїх клієнтів, і агентів або прямих продавців, які представляють страхову компанію. Ці правила повинні регулювати такі питання, як реєстрація, необхідна ділова кваліфікація та етичні стандарти, а також фінансова безпека (включаючи необхідність страхування професійної відповідальності).

Перед тим, як почати свою діяльність, страхові посередники повинні реєструватись або отримувати дозвіл. Страхові посередники повинні мати відповідну професійну кваліфікацію, а також здатність забезпечувати захист споживачів. Страхові брокери несуть відповідальність перед своїми клієнтами, і отже вони повинні надавати фінансові гарантії чи мати страховку професійної відповідальності, або і те і інше, з метою захисту власників страхових полісів і підтримки здорової системи посередництва. Страхові посередники повинні розкривати своїм клієнтам свій статус, а також надавати всеохоплюючу інформацію і пояснення стосовно страхових послуг, які вони продають.

Враховуючи викладене, органам нагляду слід заохочувати розвиток освіти та професійної підготовки актуаріїв і аудиторів, а також формування та розвиток професійних організацій і посередницьких систем, чиї функції включають контроль за додержанням професійних стандартів, забезпечення адекватного професійного розвитку, застосування дисциплінарних заходів до своїх членів, якщо це необхідно, а також розробку і видання відповідних стандартів професійної практики.

Надійні вихідні дані так само є важливим інструментом запровадження

ефективної ринкової дисципліни.

Зокрема, розміри страхових внесків підраховуються на основі закону великих чисел. Тому для належного підрахунку сум страхових внесків і розмірів технічних резервів необхідно мати надійні дані про частоту і серйозність збитків. Наявність цих даних також є важливою умовою контролю за платоспроможністю страхових компаній і забезпечення стабільності ринків страхових послуг.

Точна оцінка реальної вартості страхових послуг є важливим завданням, яке необхідно вирішувати. У багатьох випадках страхова компанія не має достатньої кількості оформлених у минулому страхових полісів для створення надійної бази даних, або сама система збору даних ще не функціонує належним чином.

Тому органам нагляду за діяльністю страхових компаній разом з страховими компаніями слід створити надійну базу даних, яка дасть їм можливість правильно визначати ціни страхових послуг різних категорій. Страхові компанії повинні співпрацювати з органами нагляду в сфері збору даних про страхові вимоги. Слід також створити розважливі методи оцінки зовнішніх чинників, таких як рівень інфляції. Не треба недооцінювати значення цих методів, оскільки зазначені чинники продовжують створювати непевність і перешкоджати розвитку ринку страхових послуг.

Третьою вимогою до ефективного нагляду за діяльністю страхових компаній є сприяння ринковим механізмам.

Слід сприяти розвитку ринкових механізмів, так щоб власники, інвестори та інші зацікавлені сторони могли підтримувати адекватну дисципліну страхових компаній. З цією метою слід вимагати:

розкриття важливої інформації;

сприяти належному управлінню;

запроваджувати конкуренцію;

виважений підхід до впровадження обов'язкових видів страхування.

Необхідно забезпечити якість, вчасність і доречність інформації, яка розкривається, що є конче важливим для споживачів, щоб вони мали змогу обирати потрібні їм страхові послуги у потрібних їм страхових компаній.

Основою належного управління є здорова бізнес-стратегія разом з компетентним і підзвітним керівництвом. Слід заохочувати також структуру власності, яка передбачає контроль з боку акціонерів. Приватна власність страхових компаній має велике значення для контролю за діяльністю керівництва, зменшення викривлень у сфері стимулів і уникнення політичного втручання в управління компаніями. Приватна власність і конкуренція сприяють нововведенням і розумному ризику, що є критичним для ефективної розбудови страхового ринку. Це також призведе до нових капіталовкладень і полегшить тягар для бюджету. Важливо, щоб приватні страхові компанії

починали свою діяльність на здоровій фінансовій основі та мали різноманітну структуру власності. Належне управління страховими компаніями вимагає запровадження всебічних процедур внутрішнього контролю та політики. Таке запровадження має здійснюватись досвідченими працівниками і контролюватись керівництвом. Навіть досвідчене керівництво може припускатись помилок при здійсненні своїх обов'язків. Тому критичним чинником є ефективне управління ризиками страхових компаній. Страхові компанії повинні мати ефективні засоби стеження за різними бізнес-ризиками, їх вимірювання та контролю.

Разом з тим, необхідно запровадити конкуренцію та заходи по лібералізації, для того, щоб сприяти розвитку свободи підприємництва і відповідальності підприємців, оптимізувати розподіл ресурсів, підвищити ефективність, досягти більшої відповідності між пропозицією та попитом і, зрештою, вищої якості послуг за розумну ціну. Конкуренцію на ринку страхових послуг слід впроваджувати шляхом усунення зайвих обмежень і надання дозволу здоровим страховим компаніям брати участь у ринку страхових послуг. Зокрема, слід дозволити встановлення іноземних страхових компаній на основі правил розважливості, які не є дискримінаційними. Одночасно, лібералізація без правил розважливості та заходів нагляду може призвести до хаосу. Зміцнення системи контролю та нагляду паралельно впровадженню заходів по лібералізації є суттєвою умовою підвищення ефективності ринку страхових послуг.

Слід також виробити виважений підхід до впровадження обов'язкового страхування.

Страхування роблять обов'язковим, виходячи з бажання захистити суспільство. Крім того, обов'язкове страхування дає змогу державі зняти з себе відповідальність за певні фінансові збитки, які інакше вона була б змушена компенсувати.

За винятком страхування відповідальності власників транспортних засобів важко сказати, які види ризиків повинні підлягати обов'язковому страхуванню. Потреба у певних типах обов'язкового страхування буде оцінюватись по-різному у кожній окремій країні. Щонайбільше можна сказати, що обов'язкове страхування рекомендується у випадку наступних типів страхового покриття:

- у сферах, які щільніше пов'язані з соціальним сектором, ніж з приватним страхуванням;

- у специфічних сферах, де обов'язкове страхування виправдане серйозністю ризиків і/або їх загальним характером (наприклад, страхування відповідальності власників транспортних засобів або страхування травм на виробництві) ; - у сферах, де платежі страхових премій мають розподілятись на рівній основі між членами групи власників страхових полісів, яка

розглядається.

Насамкінець, страхування може бути обов'язковим лише у тих секторах, за якими можливо здійснювати ефективний нагляд з розумними витратами.

Стурбованість збитками, яких зазнають треті сторони, також може виправдовувати запровадження механізмів компенсації збитків, пов'язаних з невиконанням нормативних вимог до здійснення страхової діяльності або з невиконанням страховою компанією своїх зобов'язань (напр., гарантійний фонд у випадку страхування відповідальності власників транспортних засобів).

У більшості випадків не вимагається встановлення однакових ставок, оскільки у сфері обов'язкового страхування вплив конкуренції відчувається так само, як і в інших категоріях страхування. Якщо певна країна віддає перевагу встановленню ставок, важливо пам'ятати, що тарифи враховують наявні статистичні дані та економічну ситуацію у секторі, який розглядається.

Четвертою вимогою до ефективного нагляду за діяльністю страхових компаній є створення самого органу нагляду та контролю за діяльністю страхових компаній.

Остаточна відповідальність за зміцнення систем страхування лежить на національних органах контролю та нагляду, які зацікавлені у розвитку здорового ринку.

Орган нагляду за діяльністю страхових компаній повинен відповідати таким рисам:

i. мати повноваження видавати ліцензії страховим компаніям; застосовувати правила розважливості; отримувати і незалежно перевіряти відповідну інформацію; займатись виправними заходами; здійснювати передачу портфелів; і застосовувати санкції до страхових компаній, які не підкоряються заборонам, встановленим органами нагляду (тобто, повному або частковому обмеженню господарської діяльності компанії; наказу припинити небезпечну чи нездорову практику; або заходам по виправленню небезпечної чи нездорової практики з можливістю застосування до компанії інших санкцій).

ii. бути незалежним як від органів політичної влади, так і від компаній, за якими здійснюється нагляд, а також бути підзвітним по відношенню до застосування своїх повноважень і ресурсів з метою досягнення чітко поставлених цілей.

iii. мати широкі знання та досвід, починаючи з актуарної науки і закінчуючи договірним правом.

iv. мати надійне і стабільне джерело фінансування з метою забезпечення його незалежності та ефективності.

v. мати повноваження і достатні ресурси для співпраці та обміну інформацією з іншими органами влади як всередині країни, так і за кордоном.

vi. встановити систему найму, яка передбачатиме залучення, підготовку та підтримку штату кваліфікованих професіоналів.

vii. дотримуватись правил професійної таємниці. За винятком випадків, передбачених законодавством, орган нагляду за жодних обставин не повинен втручатись в управління страховими компаніями, а керівництво страхової компанії має бути єдиною стороною, яка несе відповідальність за свої рішення у рамках мандату, наданого йому власниками страхової компанії.

viii. щільно співпрацювати з іншими пов'язаними органами уряду або установами, що займаються питаннями страхування, такими як міністерства, податкові управління або фонди страхових гарантій, з метою належного виконання своїх завдань.

Висновки. Світовий досвід розвинених країн свідчить, що державне регулювання є ключовим важелем розвитку страхової діяльності. Тому, на сьогодні, страхова діяльність в Україні не може існувати без державного регулювання, яке, в свою чергу, не може обмежуватись лише окремими рішеннями. Необхідна цілісна система науково-обгрунтованих заходів державного регулювання, направлених на розвиток цієї економічно та соціально важливої діяльності і перетворення її в активного агента ринкових реформувань. Отже, створення повноцінного страхового ринку як об'єктивного атрибуту ринкової економіки та ефективного механізму державного регулювання страхової діяльності – гаранта його надійного функціонування, потребує певних наукових розробок і вдосконалення державної політики в сфері страхування.

Література:

1. Самойловський А.Л. Менеджмент страхування: монографія/А.Л. Самойловський. – Київ.: ТОВ «Видавничий дім «Корпорація», 2007. – 317 с.

2. Жабинець О.Й. Державне регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою»/ О. Й. Жабинець. – Львів: ЛФМл при ЛНУ і. Івана Франка, 2006. – 21 с.

3. Базилевич В. Д. Страхова справа: підручник. / В. Д. Базилевич. – К.: Знання, 2008. – 352 с.

4. Пруденційний нагляд у сфері страхування : монографія / Н. М. Внукова, О. В. Корват, Н. С. Опешко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 260 с.

5. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / В. М. Фурман. – Київ: Ін-т економіки та прогнозування Нац. акад. наук України, 2006.– 36 с.

Referenses:

1. Samoilovskyi, A.L. (2007). *Menedzhment strahuvannia [Insurance management]*. Kyiv: LLC Publishing House Corporation [in Ukrainian].

2. Zhabinets, O.Y. (2006). Derzhavne reguliuvannia strahovoi diyalnosti v Ukrainy [State regulation of insurance activity in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Lviv: LFMl at LNU name Ivan Franko [in Ukrainian].

3. Bazylevych, V.D. (2008). *Strahova sprava [Insurance business]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. Vnukova N.M., Korvat O.V., Opeshko N.S. (2016). *Prudenciynyi nagliad u sferi strahuvannia [Prudential supervision in the field of insurance]*. Kharkiv: KhNEU named after S. Kuznets [in Ukrainian].

5. Furman, V.M. (2006). Strahovyi rynok v Ukraini: problemy stanovlennia ta strategiia rozvytku [Insurance market in Ukraine: problems of formation and development strategy]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv: Inst. of Economics and Forecasting Nat. acad. Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК: 334.021.1

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-189-201

Сенченко Василь Васильович кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України», бульвар Т. Шевченка, 60, м. Київ, 01032, тел.: (044) 236-99-29, (098)088-08-92,https://orcid.org/0000-0001-7568-0491

Лі Артур Костянтинович науковий співробітник, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України», Україна, 01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60, тел.: (044) 236-99-29, (095)387-97-61, https://orcid.org/0000-0002-7465-8855

КАПІТАЛІЗАЦІЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ МЕРЕЖЕВИХ СТРУКТУР

Анотація. Розглянуто роль нематеріальних активів (НМА) в стратегії розвитку промислових високотехнологічних підприємств і перетворення цих активів в дієвий чинник з використанням віртуальних мережевих структур в контексті реалізації сталого науково-технологічного розвитку України.

Кризові явища в економіці України призвели до падіння попиту на результати наукових досліджень, що зумовлює необхідність пошуку нових нетрадиційних форм і підходів до організації співробітництва академічної науки з високотехнологічним виробництвом. Тому залишається актуальною проблема розробки ефективних механізмів сприяння продуктивній співпраці академічної науки з виробництвом – в першу чергу з високотехнологічним сектором економіки – задля використання результатів наукових досліджень в реальної економіці. Зрозуміло, що це не можливо здійснити без використання сучасних інформаційних технологій.

Зважаючи на перехід світу від індустріальної економіки до економіки знань, зростає роль НМА як джерела додаткового прибутку та виграшу в конкурентній боротьбі. На нинішньому етапі розвитку світової економіки наявність лише матеріальних активів не гарантує збільшення доходу, а вартість створюється не тільки з допомогою виробничих операцій. У розвинутих країнах частка НМА становить 30—35 % загальної капіталізації країни, а в окремих компаніях сягає 70 %.

При пошуку шляхів активізації взаємодії вітчизняних наукових установ з підприємствами високотехнологічного сектору економіки запропоновано скористатися досвідом застосування *віртуальних мережевих структур* для

створення консорціумів інноваційних підприємств з широкими завданнями, включаючи придбання нових технологій, підвищення загальної ринкової вартості підприємства за рахунок введення НМА, тим самим сприяння розвитку інноваційної сфери, залученню інвестицій в наукомісткі галузі виробництва, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Ключові слова: нематеріальні активи, високотехнологічне підприємство, мережева економіка (віртуальна економіка), віртуальні мережеві структури, конкурентоспроможність підприємства, оцінка НМА.

Senchenko Vasyl Vasyliovych Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher, State Institution "Institute for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science named after G.M. Dobrov NAS of Ukraine", T. Shevchenko Boule., 60, Kyiv, 01032, tel.: (044) 236-99-29, (098) 088-08-92, https://orcid.org/0000-0001-7568-0491.

Lee Artur Konstantinovich Researcher, State Institution "Institute for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science named after G.M. Dobrov NAS of Ukraine", T. Shevchenko Boule., 60, Kyiv, 01032, tel.: (044) 236-99-29, (095)387-97-61, https://orcid.org/0000-0002-7465-8855

CAPITALIZATION OF INTANGIBLE ASSETS OF THE ENTERPRISE USING VIRTUAL NETWORK STRUCTURES

Abstract. The role of intangible assets (NMA) in the strategy of development of industrial high-tech enterprises and the transformation of these assets into an effective factor with the use of virtual network structures in the context of sustainable scientific and technological development of Ukraine.

Crisis phenomena in the economy of Ukraine have led to a drop in demand for research results, which necessitates the search for new non-traditional forms and approaches to the organization of cooperation between academic science and high-tech industry. Therefore, the problem of developing effective mechanisms to promote productive cooperation of academic science with industry - especially with the high-tech sector of the economy - to use the results of research in the real economy remains relevant. It is clear that this is not possible without the use of modern information technology.

Given the transition of the world from an industrial economy to a knowledge economy, the role of NMA as a source of additional profits and gains in competition is growing. At the current stage of development of the world economy, the presence of only tangible assets does not guarantee an increase in income, and value is created not only through production operations. In developed countries, the share of NMA is 30-35% of the total capitalization of the country, and in some companies reaches 70%.

In search of ways to intensify the interaction of domestic research institutions with enterprises of the high-tech sector of the economy, it is proposed to use the experience of using virtual network structures to create consortia of innovative enterprises with broad tasks, including the acquisition of new technologies, increasing the overall market value of the enterprise through the introduction of NMA, thereby promoting the development of innovation, attracting investment in knowledge-intensive industries, increasing the competitiveness of domestic products.

Keywords: intangible assets, high-tech enterprise, network economy (virtual economy), virtual network structures, enterprise competitiveness, NMA assessment.

Постановка проблеми. На даний час з'являється потреба підприємств у розробці інструментів проблемно-орієнтованої ідентифікації, аналізу та оцінки НМА, які з різних причин не можуть бути оцінені на основі існуючих методик. Створення такого інструментарію дозволить підприємствам вийти на новий рівень інвестиційної привабливості. Ефект від використання нематеріальних активів виражається в загальних результатах господарської діяльності — зниженні витрат на виробництво, підвищенні обсягів збуту продукції, прибутку, платоспроможності та стабільності фінансового стану.

Можна стверджувати, що на сьогодні НМА не відіграють помітної ролі в капіталізації як підприємств, так і країни загалом. Водночас інвестиції в НМА в Україні мають тенденцію до зниження. Державною службою статистики не наводиться розгорнута статистична інформація про НМА. У статистичних збірниках вони враховуються як частина необоротних активів (основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові біологічні активи та інвестиційна нерухомість), що не дає чіткого уявлення про стан і тенденції НМА підприємств країни.

Значно знизилась інтелектуальна частка у структурі НМА. Єршова Г.В. слушно зауважує [1], що «інтелектуальна частка нематеріальних активів свідчить про стан інноваційного розвитку підприємства, його можливість конкурувати на ринку технологічної продукції. Її зменшення по підприємствах вказує на недостатню увагу інноваційному розвитку та впровадженню наукомістких технологій з боку промислових підприємств. Разом з тим збільшення частки прав на користування природними ресурсами та майном у структурі нематеріальних активів знижує їх ліквідність».

Варто відзначити, що позабалансові нематеріальні активи підприємств, такі як «інтелектуальний капітал» і ділова репутація, можуть істотно впливати на ефективність роботи та вартість підприємства. Останнім часом роль позабалансових нематеріальних активів значно зросла (особливо це стосується віртуальних підприємств, які базуються на знаннях), й тепер вони можуть сягати 70 - 80 % вартості підприємств.

Швидкі темпи економічних змін вимагають створення нового типу гнучких та адаптивних структур, що сприятимуть переходу у нову інформаційну еру бізнесу, – *віртуальних організацій*. Такі бізнес-структури за рахунок більш високої гнучкості можуть швидко адаптуватися до динамічних ринкових змін і трансформуватися в нові структури, формуючи при цьому той рівень компетенції, який необхідний для організації виробництва і надання послуг в залежності від потреб ринку, при критично низьких витратах з точки зору традиційного бізнесу. Найбільшу значущість в цих умовах набувають такі якості організацій, як велика гнучкість, підвищення ролі персоналу, якості управління знаннями і висока конкурентоспроможність. Сучасні віртуальні підприємства можуть постійно перебудовувати свою конфігурацію і архітектуру процесів, щоб зберегти максимальну ефективність в умовах динамічного ринку.

Віртуальні організації слід розглядати як стратегічну альтернативу. Цю альтернативу слід реалізовувати, коли керівництво проаналізувало потреби бізнесу і клієнтів і прийшло до висновку, що можливості віртуальних організацій дозволять набагато краще задовольнити їх, ніж у випадку застосування традиційних форм. Далеко не всі організації варто повністю перекладати на віртуальні «рейки» - це ті компанії, де віртуальні форми можна застосувати до всіх аспектів бізнесу: до фінансів, постачання, продукції, маркетингу та інш. В інших же випадках завжди потрібна якась фізична присутність. Компанія General Motors створила передову віртуальну мережу поставок, тим не менш, їй доводиться концентрувати і збирати продукцію в кінцевій точці процесу, так як машини не можна побудувати в віртуальному світі.

Таким чином, менеджери повинні розвивати організації, в яких реалізуються і віртуальні, і матеріальні елементи, причому їх точна пропорція залежить від потреб клієнтів і постачальників, характеру продукції чи наданих послуг, а також доданої цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів формування НМА в умовах розвитку економіки знань набуває особливої актуальності. Великий вклад в розробку методологічних засад і практичних рекомендацій щодо оцінювання, аналізу та управління НМА зробили видатні вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як І.А. Бігдан, Д.А. Горовий, І.Ю. Єгоров, Т.М.Камінська, П.О. Куцик, Б. Лев, В.П. Соловйов, Н.А. Чугрій, Л.І. Федулова, Л.С. Шевченко, М. Уорнер та інші.

Однак, незважаючи на існування великої кількості публікацій щодо визначення, формування, використання, оцінки та розвитку нематеріального компоненту ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання в сучасних умовах, велика кількість питань залишаються методологічно нерозвинутими, в т.ч. визначення впливу віртуальних мережевих структур на формування НМА

підприємств різних сфер діяльності. Зростає актуальність досліджень нових організаційних форм ведення бізнесу в нематеріальній економіці, сутності, причин виникнення та особливостей функціонування «нової фірми», віртуальної організації, управління інвестиціями в інтелектуальний капітал підприємства.

Мета статті. Дослідження алгоритмів регулювання ринку нематеріальних активів, що зможуть збільшити ВВП України, його інтелектуальну складову.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на перехід світу від індустріальної економіки до економіки знань, зростає роль НМА як джерела додаткового прибутку та виграшу в конкурентній боротьбі. На нинішньому етапі розвитку світової економіки наявність лише матеріальних активів не гарантує збільшення доходу, а вартість створюється не тільки з допомогою виробничих операцій. У розвинутих країнах частка НМА становить 30—35 % загальної капіталізації країни, а в окремих компаніях сягає 70 %.

Це обумовлює необхідність більш детального аналізу структури НМА та більш точної оцінки їх вартості. Рівень конкуренції у ринковій економіці змушує підприємства уважно підходити до питання застосування інноваційних технологій - як у виробництві, так і в управлінні. Застосування подібних технологій вимагає, у свою чергу, нових підходів до управління ними як активами підприємства нового класу для підвищення ефективності розвитку промислових підприємств і народного господарства в цілому.

Інновації як результат інтелектуальної діяльності припускають перетворення цих результатів на НМА, як елемент доданої вартості. Тобто дає змогу корпораціям проводити додаткову емісію акцій, які, у свою чергу, з’являються на фондовому ринку та виконують функцію товару. Завдяки впровадженню нових фінансових технологій у країні створюються сприятливі умови для інтенсивного нарощення капіталу у великих обсягах і з низькою собівартістю, котрий, перетікаючи в інші сфери господарювання, стимулює їх розвиток.

Головною перешкодою, що позбавляє підприємства економічної зацікавленості у постановці прав на результати науково-технічної діяльності на баланс як НМА, на наш погляд, є необхідність сплати податку на прибуток з їх ринкової вартості, отриманої в результаті проведення незалежної оцінки. Вітчизняні підприємства здебільшого намагаються уникнути оформлення НМА, тому що включення додаткового активу в бізнес економічно доцільно, якщо при цьому приріст вартості бізнесу більше витрат на його придбання. В даній ситуації ця доцільність визначається конкретними суб'єктивними обставинами. Власникам об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) вирішити проблему з постановкою їх на облік непросто. Також існує думка, що облік НМА буде збільшувати кількість зловживань, пов'язаних з приховуванням

прибутку від оподаткування, і збільшить кількість підприємств, в яких відсутні або майже відсутні основні фонди, а капіталізація висока.

Наукові винаходи завжди викликали вибух появи нових НМА (інтелектуального капіталу, запасів знань і т.д.). Однак саме в останні два десятиліття спостерігається їх значний ріст. Причиною тому є унікальна комбінація двох взаємопов'язаних економічних сил: посилення ділової конкуренції і прихід нових інформаційних технологій [2]. Ці два напрямки фундаментального розвитку докорінно змінили структуру корпорацій і висунули НМА на роль головного потенціалу вартості бізнесу в розвинених економіках.

Активізація взаємодії вітчизняних наукових установ з підприємствами високотехнологічного сектору економіки набуває для України життєво важливого значення. Потрібні нові підходи відносно удосконалення економіко-інституційних механізмів співпраці академічної науки з високотехнологічним сектором економіки, економіко-організаційних механізмів і нормативно-правового забезпечення відносно впровадження результатів наукових досягнень НАН України в національну економіку.

При пошуку шляхів активізації взаємодії вітчизняних наукових установ з підприємствами високотехнологічного сектору економіки корисно скористатися, на наш погляд, досвідом застосування *віртуальних мережевих структур* для створення консорціумів інноваційних підприємств з широкими завданнями, включаючи придбання нових технологій, підвищення загальної ринкової вартості підприємства за рахунок введення НМА, тим самим сприяння розвитку інноваційної сфери, залученню інвестицій в наукомісткі галузі виробництва, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Віртуальна організація являє собою мережу, що включає об’єднання людських, фінансових, матеріальних, організаційно-технологічних та інших ресурсів різних підприємств та їх інтеграцію з використанням комп’ютерних мереж. Це дозволяє сформувати гнучку та динамічну організаційну систему, найбільш пристосовану до швидкого створення нового продукту і виводу його на ринок. Віртуальна організація має подвійну природу капіталу: фізичну та інтелектуальну, але її специфічність визначається саме другою, інформаційною складовою – нематеріальними активами, знаннями й інформаційними технологіями, що дозволяє переносити діяльність у віртуальний (електронний, інформаційний) простір. Отже, віртуальна організація не має географічного центру, а функціонування її підрозділів координується за допомогою сучасних інформаційних технологій та засобів телекомунікацій. Ключовою властивістю віртуальних організацій, що визначає їх конкурентоспроможність в умовах інформаційної економіки, виступає гнучка, адаптивна, динамічна мережева структура.

Метою діяльності віртуальних бізнес-організацій, як зазначено у праці [3], є отримання прибутку шляхом максимального задоволення індивідуальних

потреб споживачів у товарах і послугах швидше і якісніше, ніж у потенційних конкурентів.

Визначення віртуальних організацій, як правило, дуже туманні. Тому Уорнер [4] виділяє риси, які характерні для більшості з них:

- незначна фізична структура;
- довіра комунікаційним технологіям;
- мобільність роботи;
- змішані форми;
- відсутність кордонів і залучення;
- гнучкість і відповідна реакція

і дає наступне визначення віртуальних організацій: «Віртуальна організація - організація, яка використовує комунікативні технології для заміщення фізичної структури, надаючи можливість розміщеної та децентралізованої роботи; при цьому сама організація стає більш гнучкою і розмитою. Такі організації за своєю природою засновані на потужних знаннях і в значній мірі покладаються на нематеріальний капітал. Крім того, їх співробітники беруть на себе більше персональної менеджерської відповідальності».

Віртуальне співробітництво забезпечує реалізацію інноваційного потенціалу з залученням третіх осіб - зовнішніх експертів, постачальників, *окремих споживачів або їх груп* - вже на початкових стадіях інноваційного процесу. Зв'язок віртуального партнерства з віртуальними спільнотами означає багатосторонні відносини в рамках процесу відкритих інновацій. На відміну від «лідируючих споживачів», діяльність яких консервує кордони між спільнотами і фірмами, віртуальні спільноти формують динамічне середовище, що надає відчутний вплив на виробництво знань. Віртуальні співтовариства створюють *інтерфейси*, на кшталт дискусійних майданчиків, для обміну думками та ідеями, надання консультацій по продукції та послугам. Завдяки цим інтерфейсам вони отримують інформацію про зміну попиту і можуть врахувати нові ідеї, в тому числі про сфери застосування продуктів, ще на стадії проектування.

Конкурентними перевагами віртуальних структур в умовах інформаційно-орієнтованої економіки є [3]: відсутність просторової локалізації; висока швидкість бізнес-процесів і оборотності капіталу; підвищення швидкості виконання ринкового замовлення; зниження інформаційних і транзакційних витрат; можливість повнішого задоволення потреб замовника; можливість гнучкої адаптації до змін навколишнього середовища; зниження ризику, пов’язаного з невизначеністю; можливість знизити бар’єри виходу на нові ринки; раціоналізація структури управління; можливість дистанційної взаємодії; вільний доступ до інформації; доступ до ресурсів інших підприємств, у тому числі можливість навчання; незалежність від місцезнаходження партнерів; оновлення і розширення асортименту продуктів і послуг.

Відмінність і перевага віртуальних організацій порівняно з традиційними криється у сфері практичної реалізації маркетингових задумів. Традиційне підприємство для розробки і виведення нового товару на ринок потребує залучення значних ресурсів (фінансових, трудових, інформаційних тощо). Віртуальне ж підприємство в даному випадку шукає нових партнерів із ресурсами, знаннями і здібностями, необхідними для спільної організації цієї діяльності, тобто обираються економічні суб'єкти, що мають ключові компетенції у формі ресурсів і здібностей для досягнення конкурентної переваги на ринку. Саме за рахунок комбінування ресурсів, знань і зусиль співробітників та партнерів на віртуальних організаціях досягається синергетичний ефект.

Завдяки участі у віртуальних інноваційних спільнотах, малі та середні підприємства отримують доступ до відкритих і дешевих інновацій, залучаючи ключових споживачів в глобальному масштабі.

Найважливішими властивостями віртуальних організацій в умовах інформаційної економіки слід визначити наступні: 1) Вони не розраховані на випуск стандартної продукції. Основне завдання віртуальних організацій – максимально скористатися можливостями глобальної економіки, існуючих систем зв'язку і комунікацій для створення продуктів, що макси-мально відповідають розвитку науки і технологій у світі. 2) Територіально розподілені. Для виготовлення продукту вони тимчасово об'єднують різних виробників, а після його випуску припиняють своє існування. Принцип концентрації виробництва для даного типу підприємств не спостерігається: віртуальне підприємство не може бути «потужним промисловим гігантом», навпаки – воно намагається мінімізувати свою присутність, використовуючи тільки те, що сьогодні необхідно для роботи. 3) Для віртуальних організацій відсутня необхідність централізації управління. Управління, як і виробництво, розподілено. Кожний агент працює за своїми правилами і законами, самостійно розпоряджається власними ресурсами. У віртуальних підприємств немає необхідності у створенні великих і дорогих систем управління, з іншого боку – їх система управління має явні ознаки інтелектуальності, в яку закладаються принципи обробки даних і формування необхідної інформації. 4) Віртуальні організації створюються для випуску високотехнологічного, а іноді й унікального продукту, що виробляється у вигляді одиничних екземплярів чи малих партій. В основі лежить орієнтація на окремого споживача або на невеликі групи споживачів, при цьому продукція може бути досить нестандартною. 5) Для досліджуваних організацій характерна відмова від масового виробництва. Акцент робиться на технологічність, якість, оригінальність, задоволення побажань споживачів. Управління віртуальним підприємством дозволяє широко використовувати його самостійно самим споживачем, який бажає застосувати власні сили у виготовленні індивідуальних

речей. 6) Віртуальні організації легко пристосовуються до росту економіки, зміни її вимог, постійної появи нових технологічних рішень, оскільки вони інформаційно орієнтовані на ці зміни.

Як і фізичні фактори виробництва, нематеріальний капітал дозволяє компаніям додавати вартість. Це відбувається п'ятьма способами, які слід розглядати як взаємопов'язану групу сил, аналогічно моделі «п'яти сил» Майкла Портера: модель Уорнера показує сили, які впливають на природу і ступінь поширення віртуального капіталу організації і на його здатність додавати вартість. Чотири з п'яти сил - *навички, інновації, знання ринку і знання середовища* - є незалежні змінні. Те, як вони управляються, а також їх характер і розмір визначаються п'ятою силою - *внутрішньою координацією.*

- *Навички* додають цінність за допомогою підвищення якості розробки та виробництва, що означає отримання кращих, більш надійних і дешевих продуктів чи послуг.

- *Інновації* додають вартість за допомогою нової продукції і послуг, а також поліпшенням існуючих, наприклад, додаючи набори додаткових переваг, таких, як поліпшення послуги доставки та ін. Інновації також здатні удосконалювати продукцію і процеси доставки, підвищуючи якість і знижуючи собівартість.

- *Знання ринку* дозволяє компаніям налаштовувати свої пропозиції на потреби ринку, відшукувати ще не зайняті ніші потреб та ін.

- *Знання середовища* дозволяє компаніям відзначати рух конкурентів, зміни в економіці і в оточенні і ін., а також своєчасно пристосовуватися до них».

- *Внутрішня координація* робить роботу компанії більш ефективною та продуктивною, знижуючи собівартість і виконуючи інші додаючі вартість дії, що далі може відбитися на клієнтах. Крім того, внутрішня координація визначає, наскільки ефективно використовуються інші п'ять факторів.

Ці п'ять аспектів віртуального капіталу реалізуються для всіх бізнес-організацій, причому не тільки для віртуальних. Однак вони особливо важливі саме для віртуальних організацій.

З 2000-х рр. в світі стали все ширше поширюватися глобальні мережеві компанії, побудовані не на централізованому контролі, а на засадах колаборації безлічі незалежних організацій і цивільних осіб, включаючи споживачів, постачальників, партнерів і прямих конкурентів [5]. Ця нова модель організації бізнесу різко знижує виробничі та трансакційні витрати, оскільки ризики, виграші, компетенції та ресурси, пов'язані з реалізацією проектів, розподіляються по глобальній мережі контрагентів. І в технологічно передових (програмування, фармацевтика та ін.), і в традиційних секторах все більше число корпорацій трансформуються у відкриті мережеві системи, що дозволяє їм по-новому використовувати можливості аутсорсингу і успішно конкурувати за швидкість в інноваціях.

Мережевий принцип побудови компанії дозволяє їй максимально ефективно використовувати інноваційний потенціал споживачів продукції (послуг). Довгий час вважалося, що основними учасниками інноваційного процесу є організації, а споживачі - лише пасивні реципієнти, які купують пропоновані їм продукти. Проте численні дослідження показують, що сьогодні ця парадигма безнадійно застаріла - споживачі стали помітним джерелом інноваційних ідей. Економіка починає черпати нові ресурси конкурентоспроможності вже не лише і не стільки на рівні окремих компаній, ринків або груп індивідів, скільки на рівні громадського співтовариства в цілому. В результаті, виникла не лише необхідність, але і можливість введення в систему "Бізнес, наука, влада" четвертого гравця - споживчого суспільства [6]. Концепція чотириланкової спіралі розширює парадигму потрійної спіралі шляхом додавання функції суспільства, що допомагає зрозуміти механізм поширення знань і технологій для дифузії і впровадження інновацій. Разом з наукою, промисловістю і державою ключову роль в інноваційному процесі починає грати суспільство. Ця модель стимулює створення інновацій, очікуваних споживачами. Споживачі в деякому розумінні визначають напрям розвитку інноваційного процесу і є його рушійною силою. Саме суспільство є кінцевим споживачем інноваційної продукції і цим впливає на створення нових знань і технологій - через попит і реалізацію споживчої функції.

Включення в процес інноваційного розвитку економіки четвертого гравця інноваційної спіралі - громадських організацій, що представляють споживчу сторону інноваційного розвитку - можна ефективно реалізувати з використанням *віртуальних мережевих структур (ВМС)*, які володіють можливостями швидкої реорганізації підприємницької діяльності та реалізації інноваційних стратегій [7].

ВМС - це мережа підприємств і організацій, об'єднаних завданням виробництва конкретної продукції та супутніх послуг на всіх стадіях життєвого циклу. У таких мережах можуть об'єднуватися колишні конкуренти, що випускають аналогічну продукцію, а також її споживачі. Такі об'єднання можна назвати кластерами, сформованими не на основі територіальної близькості, як у М. Портера, а на основі «близькості» інформаційної. У ВМС використовуються новітні досягнення в галузі інформаційно-комунікаційних технологій (локальні мережі ЕОМ, бази даних, електронна пошта, Інтернет, діалогові інформаційні системи і системи телекомунікацій) з метою взаємного використання ресурсів, зниження витрат і розширення ринкових відносин. ВМС є засобом для розробки ефективних варіантів управлінських рішень і одночасно середовищем для їх реалізації на основі моделювання середовища функціонування. Вони дозволяють вирішувати фундаментальні завдання сучасної глобалізованої економіки, об'єднувати і найбільш оптимально використовувати виробничий і науково-технічний потенціал територіально віддалених партнерів, залучати і

максимально економити їх фінансові та матеріальні ресурси для виконання унікальних проектів, ефективно застосовувати аутсорсинг для реалізації потреб транснаціоналізації діяльності компанії і виходу на світові ринки без збільшення «фізичної» присутності в окремих регіонах.

Діяльність віртуальних мережевих об'єднань базується на взаємній довірі і не вимагає перебудови організаційної структури для виконання кожного нового проекту. При цьому значно зменшуються витрати на створення і утримання офісів, виробничих площ, зникає необхідність в поїздках для організації персональних зустрічей і переговорів. Крім залучення інформаційних ресурсів віртуальні об'єднання дозволяють користуватися послугами висококваліфікованих фахівців без зміни місця їх проживання, організовувати спільне використання унікального дорогого устаткування. Відкритість і гнучкість віртуальних компаній дозволяє значно швидше реагувати і пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, хоча в віртуальних об'єднаннях вже важко визначити межу між зовнішнім і внутрішнім середовищем через глибоку інформаційну інтеграцію.

Проникнення ІКТ в усі сфери економіки є відповіддю на виклики глобальної конкуренції, де швидкі зміни відбуваються постійно, а інновації стають більш важливими, ніж орієнтація на масовість випуску. У цих умовах конкурентоспроможність і життєздатність компанії буде залежати не стільки від наявності матеріальних ресурсів, скільки від ефективності їх організації та управління, використання розвинених способів комунікації та кооперації з клієнтами і партнерами, наявності адекватних технологій обміну знаннями, вміння прогнозувати хід змін в галузевих ринках, здатності створювати повноцінні «підривні» інноваційні продукти, орієнтовані на нові ринки і продукувати «підтримуючі» інновації, що зберігають нижні сектори вже існуючих ринків.

Висновки. Сучасний етап розвитку ринкової економіки характеризується істотним зростанням ролі НМА у функціонуванні високотехнологічних підприємств і перетворенням цих активів в суттєвий чинник з використанням віртуальних мережевих структур, що впливає на ринкову вартість підприємства. НМА здатні істотно впливати на створення нової вартості у формі технологічних, продуктових і управлінських інновацій, які формують можливість їх комерціалізації та капіталізації в процесі виробництва і реалізації конкурентоспроможної продукції.

Аналізуючи ситуацію у вітчизняній економіці, можна стверджувати, що на сьогодні НМА не відіграють помітної ролі в капіталізації як підприємств, так і країни загалом. Водночас інвестиції в НМА в Україні мають тенденцію до зниження. Недооцінка ролі НМА є одним із факторів гальмування інноваційного розвитку як у промисловості, так і в економіці загалом.

Активне впровадження технологій віртуальних мережевих структур дозволить істотно скоротити витрати і прискорити процеси виробництва нових

споживчих товарів в компаніях. За допомогою пристроїв, що поєднують елементи віртуальної реальності, користувачі зможуть дивитися кіно і серіали, бути присутнім на масових заходах і здійснювати покупки, що значно розширить можливості малого і великого бізнесу.

Розвиток положень сучасної теорії «чотириланкової спіралі» в контексті застосування віртуальних мережевих структур як людино-машинного інтерфейсу передачі запитів практики в сферу прикладної науки дає основу для розробки нових принципів взаємодії влади, бізнесу, науки і суспільства, цілеспрямованого стратегічного планування розвитку України.

Література.

1. Єршова Г.В. Нематеріальні активи промислових підприємств України. Фінанси України. 2011. № 11. С. 104-112.
2. Лев Б. Нематериальные активы: управление, измерение, отчетность. – М.: Квинто-консалтинг, 2003. – 204 с.
3. Загорна Т.О., А.В. Ткачова А.В. Віртуальні організації в умовах інформаційної економіки: специфіка діяльності, конкурентні переваги [Електронний ресурс] / Т.О. Загорна, А.В. Ткачова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 6 (16). – С. 128-135. – Режим доступу до журн.: http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n6.html
4. Уорнер М., Витцель М. Виртуальные организации. Новые формы ведения бизнеса в XXI веке. М.: Добрая книга, 2005, 296 с.
5. Сенченко В.В., Соловйов В.П. Споживчі інновації і віртуальні мережеві структури - механізми сприяння співпраці академічної науки з високотехнологічним сектором економіки, Законодавче забезпечення розвитку реального сектору економіки/ Заг. ред. В.І. Сергієнка; Інститут законодавства Верховної Ради України. Випуск 4. К.: Вид-во «Людмила», 2019. 322 с. С. 173 – 190.
6. Соловьев В.П. Принципы социализации инновационного фактора экономического развития на основе модели «четырехмерной спирали» (Quadruple Helix), Материалы Международной научно-практической конференции «Система «наука-технологии-инновации»: методология, опыт, перспективы», Минск, 1 декабря 2016 г., С. 19-27
7. Carusi A., Reimer T. Virtual Research Environment Collaborative Landscape Study. JJISC joint Information Systems Committee. 2010. URL:http://www.jisc.ac.uk/aboutus.aspx (дата звернення: 22.09.2015

References:

1. Єrshova, G.V. (2011). Nematerial'ni aktivi promislovih pidpriємstv Ukraïni [Intangible assets of industrial enterprises of Ukraine]. *Finansi Ukraïni - Finance of Ukraine,* 11, 104-112 [in Ukrainian].
2. Lev, B. (2003). *Nematerial'nye aktivy: upravlenie, izmerenie, otchetnost' [Intangible assets: management, measurement, reporting [Intangible assets: management, measurement, reporting]*. M.: Kvinto-konsalting [in Russian].
3. Zagorna, T.O., Tkachova, A.V. (2014). Virtual'ni organizacії v umovah informacijnoї ekonomiki: specifika dijal'nosti, konkurentni perevagi [Virtual organizations in terms of information economy: specifics of activity, competitive advantages]. *Ekonomika: realії chasu - Economics: the realities of time*, 6 (16), 128-135 [in Ukrainian].

4. Uorner, M., Vitcel', M. (2005). *Virtual'nye organizacii. Novye formy vedenija biznesa v XXI veke [Virtual organizations. New forms of doing business in the 21st century].* M.: Dobraja kniga [in Russian].

5. Senchenko, V.V., Solovjov, V.P. (2019). *Spozhivchi innovaciï i virtual'ni merezhevi strukturi - mehanizmi sprijannja spivpraci akademichnoï nauki z visokotehnologichnim sektorom ekonomiki, Zakonodavche zabezpechennja rozvitku real'nogo sektoru ekonomiki [Consumer innovations and virtual network structures - mechanisms to promote cooperation of academic science with the high-tech sector of the economy, Legislative support for the development of the real sector of the economy]*. Kiev: Institut zakonodavstva Verhovnoï Radi Ukraïni [in Ukrainian].

6. Solov'ev, V.P. (2016). Principy socializacii innovacionnogo faktora jekonomicheskogo razvitija na osnove modeli «chetyrehmernoj spirali» (Quadruple Helix), Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Sistema «nauka-tehnologii-innovacii»: metodologija, opyt, perspektivy», Minsk, 1 dekabrja 2016 g., S. 19-27

7. Carusi A., Reimer T. Virtual Research Environment Collaborative Landscape Study. JJISC joint Information Systems Committee. 2010. URL:http://www.jisc.ac.uk/aboutus.aspx (data zvernennja: 22.09.2015

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 005.33:007:004

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-202-212

Чернишова Лілія Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел. (048) 705-84-37, https://orcid.org/0000-0001-7371-2007

Дулгеру Алла Іванівна здобувач вищої освіти 2-го року магістратури, Національний університет «Одеська політехніка», 65009, м. Одеса, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (098) 25-051-03, https://orcid.org/0000-0003-0199-031X

УПРАВЛІННЯ ІНФОКОМУНІКАЦІЯМИ ЯК ПЕРЕДУМОВА АКТИВІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Сучасний період розвитку суспільства характеризується різноманітністю інфокомунікаційних технологій, каналів, форм, засобів, які відіграють важливу роль у сфері отримання й використання оперативної та якісної інформації, синтезу здобутих знань, їх перетворень у продукт виробництва. Саме тому в сучасному діловому бізнес-середовищі виникає потреба ефективного використання інфокомунікацій. Їх дослідження, формування і впровадження дозолятиме укріплювати позиції в діловому середовищі, зміцнювати власні конкурентоспроможні позиції, запроваджувати новітні ідеї щодо оптимізації взаємовідносин із клієнтами та партнерами. Визначена тематика є актуальною для розвитку будь-яких установ, адже це джерело для відкриття нових перспектив, інноваційних ідей, стійких конкурентних позицій. Саме інфокомунікації здатні підвищити конкурентоспроможність підприємства, шляхом покращення внутрішніх зв'язків на підприємстві, поліпшення відносин із постачальниками, клієнтами, рекламодавцями, необхідними для підтримки репутації підприємства на ринку.

В роботі обґрунтовано визначення ролі інфокомунікацій в діяльності підприємства, сфокусована увага на змісті терміну. Зазначено, що інфокомунікації мають вагомий вплив на діяльність організацій, формують структурні складові та елементи, які визначають конкурентоспроможні позиції на ринку. Авторами наведені компоненти інфокомунікаційних мереж.

В процесі дослідження був змодельований процес вибору комунікаційних каналів на підприємстві під час передачі інформації. Зауважено, що при виборі тих чи інших каналів передачі може бути різний результат, виділено циклічний

характер в деяких каналах. Авторами зазначено, що від вибору комунікаційного каналу залежить чи буде отримана інформація отримувачем і як швидко.

Зазначено, що аналіз стану інфокомунікаційної мережі можна визначити на підставі анкетного опитування керівників підприємств. Підкреслено, що ефективний інфокомунікаційний процес можливий тоді, коли буде сфокусована сукупність засобів комунікацій в єдиній інформаційній мережі, яка матиме стратегічну спрямованість, оскільки забезпечуватиме конкурентоспроможний розвиток організації у сучасному середовищі.

Ключові слова: інфокомунікації, управління інфокомунікаціями, комунікаційні канали, компоненти інфокомунікаційних мереж, конкурентоспроможний розвиток.

Chernyshova Liliia Ivanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Management Department, Odessa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odessa, 65044, tel.: (048) 705-84-37, https://orcid.org/0000-0001-7371-2007

Dulheru Alla Ivanivna Graduate of the 2st year of master's degre, Odessa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odessa, 65044, tel.: (098) 25-051-03, https://orcid.org/0000-0003-0199-031X

INFORMATION COMMUNICATION MANAGEMENT AS A PREREQUISITE FOR ACTIVATING THE COMPETITIVE DEVELOPMENT OF A MODERN ENTERPRISE

Abstract. The modern period of development of society is characterized by a variety of infocommunication technologies, channels, forms, means that play an important role in the field of obtaining and using operational and high-quality information, synthesizing the acquired knowledge, and transforming it into a product of production. That is why in the modern business environment, there is a need for effective use of infocommunications. Their research, formation and implementation will help to strengthen our positions in the business environment, strengthen our own competitive positions, and introduce the latest ideas for optimizing relationships with customers and partners. A certain topic is relevant for the development of any institutions, because it is a source for discovering new prospects, innovative ideas, and stable competitive positions. It is infocommunications that can increase the competitiveness of an enterprise by improving internal relations at the enterprise, improving relations with suppliers, customers, and advertisers necessary to maintain the company's reputation in the market.

The paper substantiates the definition of the role of infocommunications in the company's activities, focuses on the content of the term. It is noted that

infocommunications have a significant impact on the activities of organizations, form structural components and elements that determine competitive positions in the market. The authors present the components of infocommunication networks.

In the course of the study, the process of selecting communication channels at the enterprise during information transmission was modeled. It is noted that when choosing certain transmission channels, there may be a different result, and a cyclical character is highlighted in some channels. The authors note that the choice of communication channel depends on whether the recipient will receive information and how quickly.

It is noted that the analysis of the state of the infocommunication network can be determined on the basis of a questionnaire survey of enterprise managers. It is emphasized that an effective infocommunication process is possible when a set of communication tools is focused in a single Information Network, which will have a strategic orientation, since it will ensure the competitive development of the organization in a modern environment.

Keywords: infocommunications, information communications management, communication channels, components of infocommunication networks, competitive development.

Постановка проблеми. Сфера комунікацій виступає одним із пріоритетних і важливих напрямів економіки України, оскільки підтримує інноваційну складову в соціально-економічному розвитку держави, забезпечуючи підвищення конкурентоспроможності економіки та інтеграції України у глобальне інформаційне суспільство, розширюючи можливості доступу до національних і світових інформаційних ресурсів.

Успішність роботи будь-якого підприємства залежить від його комунікацій. Це можуть бути комунікації як між співробітниками, так і між рекламодавцями і потенційними клієнтами. Упровадження інновацій у комунікаційну політику підприємства спричиняє потребу розвитку комунікацій на підприємстві, як всередині, так і ззовні. Інновації у формування системи інфокомунікацій дають поштовх для розширення клієнтської бази, стимулювання збуту.

Конкуренція на ринку спонукає підприємців вдосконалювати свої комунікаційні канали для стійкого становища в бізнес-просторі, просування своєї професійної репутації, своєї продукції до клієнтів, доведення певної інформації до потрібних людей в діловому середовищі. Тому для успішної управлінської діяльності важливо розробляти інструментарій, який виступить запорукою побудови конкурентоспроможної стратегії розвитку та дозволятиме уникати зайвих витрат ресурсів.

Використання комунікацій як інструменту впливу на зовнішнє та внутрішнє середовище може слугувати засобом вдосконалення процедур та

механізмів загального організаційного управління, забезпечуючи ефективне функціонування в умовах нестабільної економіки та епідемії COVID19. Безумовно, питання формування інфокомунікаційних зв'язків стоїть гостро для всіх підприємств України, оскільки хвилі карантину в умовах пандемії не тільки загальмували комунікативні контакти з клієнтами, а й послабили зв'язки між внутрішніми підрозділами. З огляду на це, визначена проблематика набуває актуальності в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування інфокомунікаційних зв'язків підприємства займались такі науковці, як Почепцова Г.І., Орлова Т.М., Соколов А.В. Вивчення комунікації в діяльності підприємства в різних галузях займалась Панфілова О.П., соціальний вклад комунікації та роль її на підприємстві досліджував Соколов А.В. Методологією оцінки комунікаційних каналів займались такі вчені, як Зозульова О.І., Полторак К.О., Михайлов О.О., Рева В.Е., Гіляревський Р.К. Але варто звернути увагу не те, що ця тематика є дуже динамічною, тому дослідження цієї проблематики вимагає постійного вдосконалення та доопрацювання.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей інфокомунікацій, визначені їх стратегічного впливу на управління організацією, рівень його конкурентоспроможних позицій та розробці рекомендацій щодо їх ефективного впровадження задля активізації розвитку установ.

Виклад основного матеріалу. Комунікації виступають ключовим аспектом соціальних та виробничих взаємовідносин, одними з найбільших загальних характеристик будь-якої діяльності, включаючи управлінську. Без них неможливо існування ніякої організованої групи людей, оскільки вони є засобом, за допомогою якого єдине ціле об'єднується в організовану діяльність, модифікується поведінка, інформація набуває ефективності, реалізовується мета діяльності. В той же час сучасні комунікації неможливо розглядати без поняття «інформації» та «інформаційних потоків», які формують сучасне цифрове середовище. Раніше передача інформації та комунікаційні зв'язки використовувались як окремі поняття. Але розвиток технологій, нестабільні ринкові технології і епідемія COVID19 виявили потребу в ефективніших процесах обміну інформацією.

В свою чергу, якщо розглядати поняття інформації, можемо зауважити, що це дані, які несуть у собі новизну і корисність. Інформація - це основна умова стратегічної конкурентної спроможності організації. Достовірна, точна, оперативна, надійна та своєчасна інформація формує основу якісного управлінського процесу, а від її досконалості багато в чому залежить ефективність управління підприємством.

Нині під інформацією більшість дослідників розуміють все, що має значення і цінність для людини і потрібне їй для ефективного вирішення виникаючих завдань. В свою чергу, успішне функціонування будь-яких

організацій безумовно залежить від зв'язків між окремими внутрішніми змінними, а також від прямого і зворотного впливу ситуаційних факторів, які надходять із зовнішнього середовища, реалізації функцій управління. І це все не можливе без відповідних інформаційних потоків.

Слід зазначити, що трактування поняття «інфокомунікації», на яке спрямоване наше дослідження, також еволюціонувало одночасно з появою і розвитком в економічному просторі таких понять, які інформація, комунікації, технології, телекомунікації, інформаційна взаємодія, інформаційні технології, тощо. Це відносно новий термін, який виник із розвитком мережі Інтернет та внаслідок міжгалузевого процесу взаємного проникнення комп'ютерних і телекомунікаційних мереж в діяльність організацій.

У Інтернеті інформаційні і комунікаційні технології виступають як єдине ціле, що дозволяє споживачеві отримувати готовий інформаційний продукт, в якому сполучені і дані, аудіо та мультимедіа. Глобальні сервіси інтернет-компаній, працюючих в Мережі (Google, Apple, Skype, і багато інших), надають голосовий і відео зв'язки, мультимедіа, обмін даними і інші інформаційні продукти в режимі рельного часу без обмежень по простору і часу [1].

За словником, «інфокомунікація – це сукупність засобів комунікації в єдиній інформаційній мережі, яка забезпечує доступ до інформації та її опрацювання, зберігання й накопичення» [2].

Інфокомунікація означає передачу інформації за допомогою комунікацій з телекомунікаційними елементами. Іншими словами інфокомунікації це поєднання телекомунікацій з комп'ютерними технологіями та радіотехнологіями.

Отже, інфокомунікація – являє собою нерозривний зв'язок інформаційних і телекомунікаційних елементів інформаційного обміну, які розвиваються в процесі конвергенції [3]. Таким чином можна визначити, що роль інфокомунікацій на підприємстві полягає в ефективній передачі інформації. Саме вони здійснюються за допомогою інфокомунікаційної мережі.

Крім того, слід зазначити, що інфокомунікації виконують всі ролі та задачі комунікацій та походять від них, розширюють їх значення, але вже у більш сучасній інтерпретації. Приймання, переробка й передача інформації виступає ключовою ланкою координованої діяльності, яка вкрай необхідна для ефективного функціонування будь-якої організації. Для того, щоб наступні дії були також цілеспрямованими і продуктивними, потрібне правильне і точне розуміння переданого, синхронізація інформації.

Таким чином, сучасні інфокомунікації являють собою мережеву інфраструктуру, що поєднує увесь комплекс комунікацій, які можуть бути сформовані в організації відповідно до виробничо-господарських потреб (телекомунікаційні, мобільні, комп'ютерні і інші комунікаційні мережі, інтернет-комунікації, тощо), можуть використовуватися для доставки

співробітникам, партнерам та споживачам необхідних інформаційних продуктів та працювати в режимі реального часу.

Беззаперечно, для кожного підприємства характерні свої інфокомунікаційні мережі в залежності від роду діяльності підприємства. Вони допомагають ефективно комунікувати як із внутрішнім середовищем підприємства, так і з зовнішнім. Для того, щоб інфокомунікація відбулась, потрібні такі складові: інформаційний привід, відправник інформації, канал інформації та отримувач інформації. Важливо зазначити, що між відправником та отримувачем може відбуватись обмін однією і тією ж інформацією декілька разів, що обов'язково слід враховувати.

Переваги, які надає інфокомунікації компаніям:

– підтримка конкурентоспроможності;
– вихід на нові сегменти ринку;
– нарощування трудових кадрів;
– збільшенні швидкості прийняття рішень.

Для більш детального розуміння інфокомунікаційних мереж розглянемо їх компоненти (рис. 1).

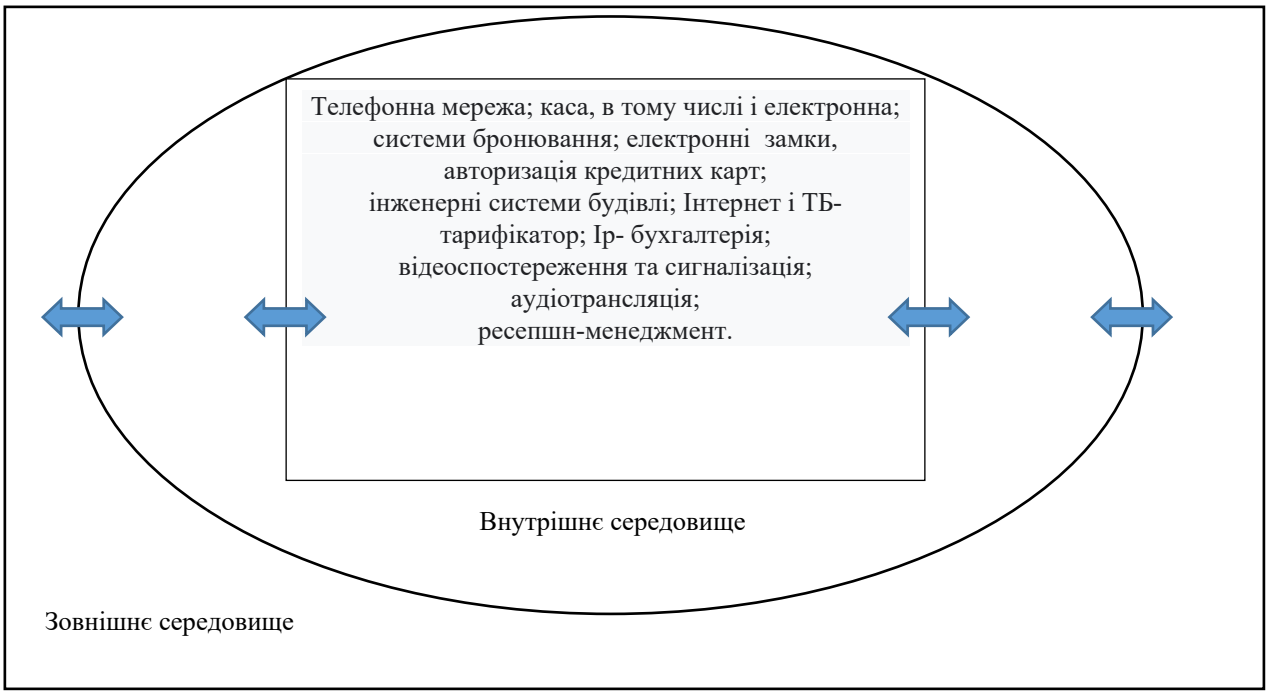

Рис. 1. *Компоненти інфокомунікаційних мереж*

Отже, управління інфокомунікаціями – це запорука формування сприятливої основи для діяльності підприємства в системі економічних відносин, засіб заручитися підтримкою громадськості для захисту інтересів і репутації, як суб'єкта економічної діяльності. Тому ключові аспекти

формування інфокомунікаційних потоків обов'язково мають враховуватися під час розробки стратегії розвитку організації.

Основою формування управлінського рішення для побудови матриці вибору інфокомунікаційної стратегії має стати інформація щодо поточного рівня використання компонентів інфокомунікаційних мереж, стану рівня результативності комунікаційної діяльності за звітний період, можливостей зміцнення комунікаційного потенціалу досліджуваного підприємства та визначення стану комунікаційних каналів.

Управлінську схему реалізації інфокомунікаційного процесу всередині організації можна представити у вигляді сукупності методів і принципів, які визначають процес передачі інформації від відправника до отримувача за допомогою комунікаційних каналів та мережі зв'язку. Це може бути процес передачі інформації між підприємством та співробітником і навпаки, між співробітниками, відносини з партнерами, тощо. Слід зазначити, для підвищення конкурентоспроможності підприємства потрібно регулярно проводити аналіз фактичного стану підприємства, виявляти всі фактори і резерви, які обумовлюють той чи інший рівень розвитку. І для визначення цих факторів на підприємстві обов'язково обрати канал, який визначить можливості передачі інформації для аналізу. Типову модель вибору комунікаційних каналів на підприємстві наведено на рис. 2.

Діяльність з управління будь-якою організацією являє собою не що інше, як постійні комунікативні акти, учасників яких не два, а різноманітна безліч. Час передачі та вирішення поставленого питання залежить від налагодженості комунікаційної системи та вибору каналу. Кожна установа формує свою мережу каналів, які призначені для збору, аналізу та систематизації інформації. Саме інфокомунікація служить засобом включення організації в зовнішнє

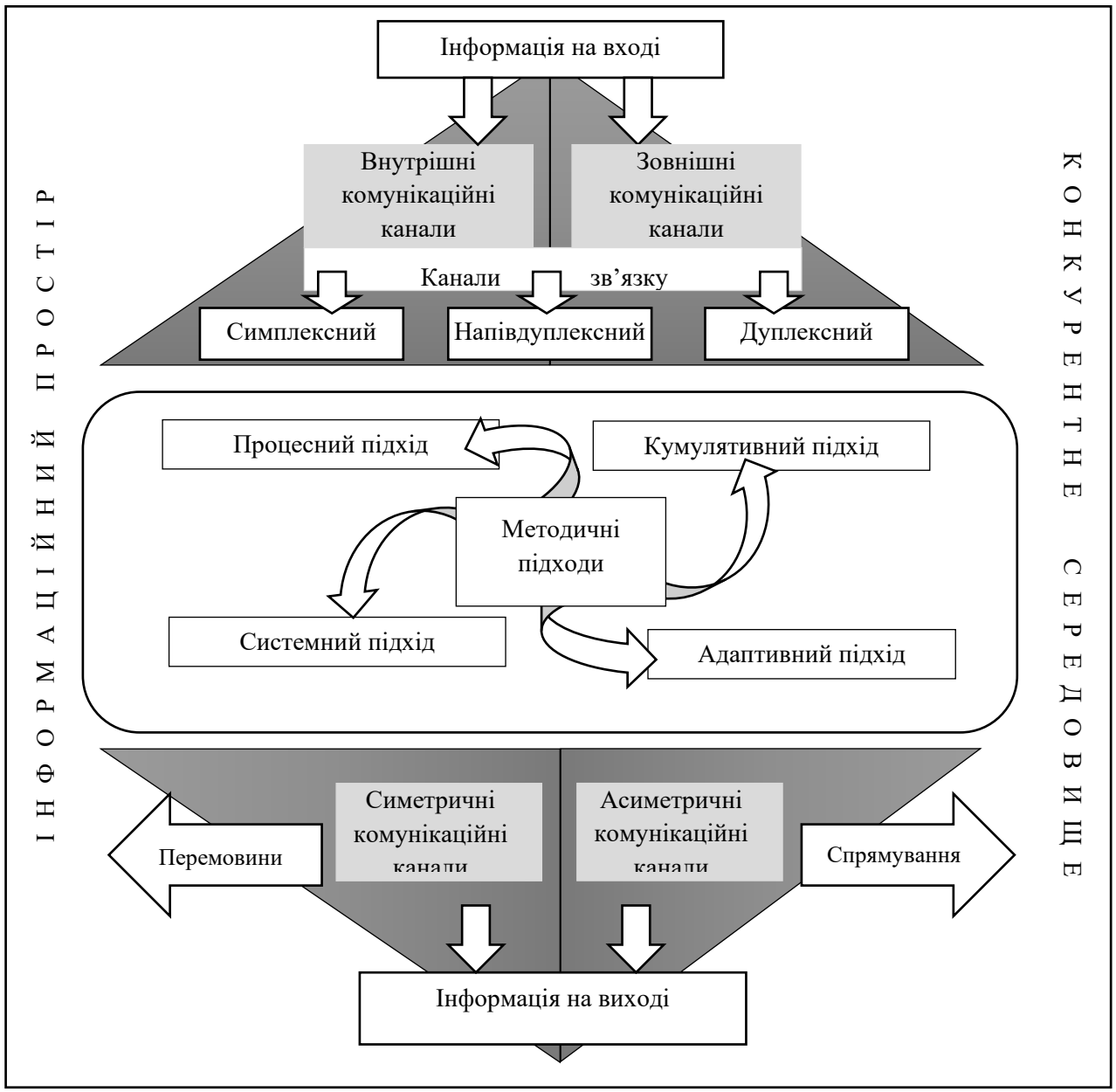

Рис. 2. *Типова модель вибору комунікаційних каналів на підприємстві*

середовище, забезпечує їй необхідний рівень взаємодії з ключовими, цільовими аудиторіями, без яких неможливе і безглузде існування організації. Виходячи з цього, можна сказати, що інформація на вході, це те, що потрібно проаналізувати. Далі, для аналізу використовують зовнішні або внутрішні канали. При цьому, можуть бути використані різні канали зв'язку та підходи. Якщо це кумулятивний, то інформація буде передаватись доти, доки не буде отримано результату на запит. Якщо використовується процесний підхід, то інформація буде передана, і не буде передаватись ще, навіть якщо запит не буде вирішений. Під час передачі використовуються асиметричні канали передачі.

При використанні адаптивного підходу, якщо з 1 запиту прийшла відповідь, то інформація не буде передаватись від відправника до отримувача і навпаки, при цьому використовується тільки симетричний канал передачі. Якщо при передачі буде використовуватись процесний підхід, то інформація буде передаватись від відправника до отримувача, при чому можуть використовуватись різні канали передачі.

Технології або методи розподілу інформації між учасниками проекту можуть значно розрізнятися залежно від параметрів проекту і вимог системи контролю [4]. Вибір технологій взаємодій визначається: мірою залежності успіху проекту від актуальності даних або детальності опису; доступністю технологій; кваліфікацією і підготовленістю кадрів.

Управління інфокомунікаціями здійснюється за допомогою 2-х систем, це зовнішні зв'язки та внутрішні. Існувати окремо ці системи на мають можливості та їхня діяльність ефективна лише у складі єдиної системи.

Також на підприємствах існують різні системи прийняття та полегшення управлінських рішень, які активно сприяють інфокомунікативному процесу та конкурентоспроможному розвитку підприємства:

– по-перше, це управлінська інформаційна система, тобто комп'ютерна інформаційна система, яка акумулює повсякденну інформацію, систематизує її та постачає менеджерам середнього і нижчого рівнів. Спрямування – поточні та операційні напрямки діяльності в плануванні, прийнятті рішень, контролюванні. Як правило, система підсумовує інформацію з операційно-виконавчих систем для підготовки поточних звітів, що використовується менеджерами для оперативного керування процесами.

– по-друге, система підтримки рішень, тобто комп'ютерна інформаційна система, яка підтримує процес прийняття управлінських рішень в ситуаціях, які не досить добре структуровані. Такі системи загалом не вказують, які рішення є оптимальними. Проте вони роблять спробу спрямувати процес прийняття рішень у правильне русло з допомогою спеціальних прийомів, які допомагають менеджерам більш детально аналізувати ситуацію. Спеціалізованим типом інформаційної системи підтримки рішень, який знаходить все більше використання, є експертна система, яка використовує реальні знання експерта для вирішення спеціальних проблем [5].

Зазначимо, що аналіз стану інфокомунікаційної мережі можна визначити на підставі анкетного опитування керівників підприємств (представники вищого і середнього рівня управління, рідше технічного) за наступними напрямками:

– відповідність наявної інформаційної системи підприємства вимогам його успішної діяльності на ринку та внутрішнім бізнес-процесам;

– поточний стан системи забезпечення комунікацій:

а) програмне забезпечення;

б) апаратне забезпечення;
в) інформаційне забезпечення;
г) оцінювання комунікаційних характеристик персоналу.

– ефективність автоматизації окремих управлінських процесів та визначення ключових показників діяльності підприємства, на які вплинуло впровадження конкретних інформаційних систем або програмних пакетів.

Після збору та узагальнення отриманої інформації можна розробити інфокомунікаційний профіль підприємства й обґрунтовувати імовірність якісного комунікаційного розвитку підприємства на основі раніше проаналізованих показників.

Таким чином, формування та управління інфокомунікаційними зв'язками має здійснюватися безперервно: після визначення ефективності комунікаційних заходів слід повторювати етап оцінки і корегувати в залежності від цього інфокомунікаційну стратегію. На кожному етапі управління підприємствам рекомендується створювати сукупність власних методів та інструментів, що дозволятимуть проводити аналіз і оцінку різних складових комунікаційних процесів підприємства та формувати якісні інфокомунікаційні потоки.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що ефективна інфокомунікація в організації буде тоді, коли в установі буде сфокусована сукупність засобів комунікації в єдиній інформаційній мережі, будуть обрані підходящі безпечні канали передачі інформації й забезпечений доступ до опрацювання, зберігання й накопичення інформації, а також налагоджений зворотній зв'язок, тобто відправник показуватиме розуміння ідеї інформації, яка передається. І в цьому випадку вона саме матиме стратегічну спрямованість, оскільки забезпечуватиме конкурентоспроможний розвиток організації у сучасному бізнес-середовищі. При цьому, використання інформаційних технологій підвищуватиме можливість успішної передачі інформації, що виступатиме великою стратегічною перевагою.

Література:

1. Редька К.Ю. Інфокомунікації як чинник соціального та науково-технічного розвитку України. / К.Ю. Редька. - Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal). – 2018. - № 3. – С. 44-47. – Режим доступу: https://kerivnyk.info/2012/04/patskun.html

2. Інфокомунікація 2010-2022. Словари онлайн. Словник української мови у 20 томах \\ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://1677.slovaronline.com/164430-%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

3. Бондарчук А.П., Срочинська Г.С., Твердохліб М.Г. Основи інфокомунікаційних технологій: навч. посібник [Електронний ресурс] / А.П. Бондарчук, Г.С. Срочинська, М.Г. Твердохліб. – Київ, 2015. – 76с. – Режим доступу: https://dut.edu.ua/uploads/l_840_37756081.pdf.

4. Ковшун Н.Е. Аналіз та планування проектів: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 344 с.

5. Пацкун Т.Н., Миронов Ю.И. Інформаційні технології в управлінні комунікаціями на підприємстві [Електронний ресурс] / Т.Н.Пацкун, Ю.И. Миронов // Менеджмент. – 2011. – Т. 1, № 4. – С. 55-66. – Режим доступу: https://kerivnyk.info/2012/04/patskun.html.

References:

1. Redka K. Yu. (2018) Infokomunikatsii yak chynnyk sotsialnoho ta naukovo-tekhnichnoho rozvytku Ukrainy [Infocommunications as a factor of social and scientific-technological development of Ukraine]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal), 3, 44-47* [in Ukrainian].
2. Infokomunikatsiia 2010-2022. Slovary onlain. Slovnyk ukrainskoi movy u 20 tomakh [Infocommunication 2010-2022. Dictionaries Online. Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes] (n.d.). *1677.slovaronline.com* Retrieved from https://1677.slovaronline.com/164430-%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F [in Ukrainian].
3. Bondarchuk A.P., & Srochynska H.S., & Tverdokhlib M.H. (2015) Osnovy infokomunikatsiinykh tekhnolohii: navch. posibnyk [Osnovy infocommunication tekhnologii]. Kyiv. Retrieved from: https://dut.edu.ua/uploads/l_840_37756081.pdf. [in Ukrainian].
4. Kovshun N.E. (2008) Analiz ta planuvannia proektiv: navch. Posibnyk [Analysis and planning of projects]. Kiyv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. Patskun T.N., & Myronov Yu.I. (2011) Informatsiini tekhnolohii v upravlinni komunikatsiiamy na pidpryiemstvi [Information technologies in enterprise communication management]. *Menedzhment, 4, vols. 1* Retrieved from: https://kerivnyk.info/2012/04/patskun.html [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 657

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-213-222

Шалімова Наталія Станіславівна доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, Центральноукраїнський національний технічний університет, проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, 25008, тел.: (050) 908-66-28, https://orcid.org/0000-0001-7564-4343

Смірнова Ірина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, 25008, тел.: (050) 652-29-22, https://orcid.org/0000-0002-3755-4045

Смірнова Надія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, 25008, тел.: (050) 937-50-07, https://orcid.org/0000-0003-0816-9348

ВПЛИВ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ФОРМУВАННЯ ЗВІТНОСТІ

Анотація. Основою спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, що передбачена законодавством України, є запровадження для субєктів малого підприємництва, до яких відносяться і фермерські господарства, єдиного податку, який замінює достатньо великий перелік податків, зборів та платежів, зменшує податкове навантаження, а відповідно впливає на структуру та обсяги податкової звітності фермерських господарств. Крім того для таких субєктів господарювання передбачена ще й скорочена фінансова звітність, що впливає на необхідність досліджень впливу обраної фермерським господарством системи оподаткування на формат як податкової, так і фінансової звітності. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів як систем оподаткування, так і складання звітності фермерських господарств, ґрунтовних досліджень впливу та взаємозв'язку системи оподаткування фермерського господарства на склад фінансової та податкової звітності все ще не вистачає.

Мета написання статті полягає у дослідження впливу системи оподаткування на формування звітності фермерського господарства.

На підставі проведеного дослідження з'ясовано, що фермерські господарства - юридичні особи можуть самостійно в залежності від умов та результатів господарської діяльності обрати загальну чи спрощену (дві групи)

системи оподаткування, що зумовлює структуру та особливості складання податкової звітності господарства. Вибір при цьому господарство здійснює самостійно та і добровільно. Однак, структура та особливості складання фінансової звітності не залежать від системи оподаткування, оскільки законодавство, що регулює ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, передбачає обов'язкове складання спрощеної фінансової звітності за умови відповідності фермерського господарства ознакам мікро та малих підприємств. Тому можливо стверджувати, що запровадженої з метою стимулювання розвитку вітчизняного малого бізнесу елементи спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності сьогодні вже не є загальною системою, оскільки не пов'язані і не узгоджені між собою.

Ключові слова: фермерське господарство, бухгалтерський облік, система оподаткування, єдиний податок, податкова звітність, фінансова звітність, спрощена система оподаткування, обліку та звітності

Shalimova Nataliia Stanislavivna Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor, Dean of the Faculty of Economics, Central Ukrainian National Technical University, Universitetsky Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25008, tel.: (050) 908-66-28, https://orcid.org/0000-0001-7564-4343

Smirnova Iryna Volodymyrivna PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Universitetsky Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25008, tel.: (050) 652-29-22, https://orcid.org/0000-0002-3755-4045

Smirnova Nadiya Volodymyrivna PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Universitetsky Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25008, tel.: (050) 937-50-07, https://orcid.org/0000-0003-0816-9348

THE INFLUENCE OF THE FARM TAXATION SYSTEM ON THE FORMATION OF REPORTING

Abstract. The basis of the simplified system of taxation, accounting and reporting provided by the legislation of Ukraine is the introduction of a single tax for small businesses, which include farms, which replaces a fairly large list of taxes, fees and charges, reduces the tax burden and, accordingly, affects structure and volumes of tax reporting of farms. In addition, abbreviated financial statements are provided for such entities, which affect the need to study the impact of the farm's chosen tax

system on the format of both tax and financial reporting. Despite the large amount of work on the study of various aspects of both tax systems and farm reporting, in-depth studies of the impact and relationship of the farm tax system on the composition of financial and tax reporting are still lacking.

The purpose of writing this article is to study the impact of the tax system on the formation of farm reporting.

Based on the study, it was found that farms - legal entities can independently, depending on the conditions and results of economic activity, choose a general or simplified (two groups) taxation system, which determines the structure and features of tax reporting. The choice of the farm is made independently and voluntarily. However, the structure and features of financial reporting do not depend on the tax system, as the legislation governing accounting and financial reporting provides for mandatory preparation of simplified financial statements provided that the farm meets the characteristics of micro and small enterprises.

Therefore, it can be argued that the elements of the simplified system of taxation, accounting and reporting introduced to stimulate the development of domestic small business are no longer a common system, as they are not connected and not coordinated with each other.

Keywords: farm, accounting, taxation system, single tax, tax reporting, financial reporting, simplified taxation system, accounting and reporting

Постановка проблеми. Важливість сільськогосподарського сектору економіки України та незамінність сільськогосподарської продукції зумовлюють актуальність досліджень щодо сучасного стану і подальшого розвитку аграрного комплексу. В результаті реформи організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі з'явились і такі особливі господарства, як фермерські, для яких характерні особливості у формуванні фондів, капіталу, розподілі результатів, системах управління і оподаткування та організації обліку і контролю. Стійка робота фермерських господарств в умовах ринкової економіки є одним із критеріїв ефективності її функціонування. Але постійні зміни зовнішнього та внутрішнього середовища призводять до дестабілізації їх діяльності. Тому необхідність і важливість забезпечення економічної стабільності в роботі фермерських господарств досягається поєднанням комплексу виробничих, фінансових, організаційних та управлінських умов.

З метою стимулювання розвитку сфери малого бізнесу, а зокрема і фермерських господарств, в Україні запроваджена та діє спрощена система оподаткування, обліку та звітності, всі складові якої є взаємопов'язаними. Основою цієї системи є запровадження для фермерських господарств єдиного податку, який замінює достатньо великий перелік податків, зборів та платежів, зменшує податкове навантаження, а відповідно впливає на структуру та обсяги

податкової звітності фермерських господарств. Крім того для таких субєктів господарювання передбачена ще й скорочена фінансова звітність, що впливає на необхідність досліджень впливу обраної фермерським господарством системи оподаткування на формат звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оподаткування сільськогосподарських підприємств є традиційним об'єктом дослідження сучасних науковців. Воно висвітлюється в працях К. Головач, З. Варналія, К. Ващенко, В. Жука, С. Дриги, Ю. Іванова та ін. Сучасні умови господарювання зумовлюють актуальність дослідження оподаткування саме фермерських господарств, як типових представників субєктів господарювання в агросекторі. Зокрема, Загурська А. досліджує питання переходу на спрощену систему оподаткування, її різновиди, переваги та недоліки [1].Войтенко Т. Досліджує форми оподаткування фермерських господарств [2].

Удосконаленню організації обліку та складання звітності аграрних підприємств, у тому числі фермерських господарств, також приділяється значна увага у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, Живо З.Б., Гнатишин Л.Б., Прокопишин О.С., Ціцька Н.Є. аналізують зарубіжну та вітчизняну практику складання звітності аграрних підприємств [3].

Однак, ґрунтовних досліджень впливу та взаємозв'язку системи оподаткування фермерського господарства на склад фінансової та податкової звітності все ще не вистачає.

Мета статті – дослідження впливу системи оподаткування на формування звітності фермерського господарства.

Виклад основного матеріалу. Як і будь-які суб'єкти господарської діяльності, фермерські господарства зобов'язані вести облік результатів такої діяльності з метою відображення їх у звітності. Так, Згідно зі ст. 28 Закону України «Про фермерське господарство» ці аграрні формування мають вести бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подавати відповідним органам фінансову звітність, статистичну інформацію та інші дані, які встановлено законодавством України [4].

При цьому на думку Живко З.Б., Гнатишин Л.Б., Прокопишин О.С. та Н.Є. Ціцької, звітність фермерських господарств залежить від:

1) форми господарства – в цілому вони мають той же самий набір звітності, що й суб'єкт господарювання відповідного типу. Фермерське господарство як юридична особа складає таку ж звітність, як і звичайне сільськогосподарське підприємство. Фермерське господарство – фізична особа-підприємець (ФОП) – звітність, що й звичайний ФОП;

2) системи оподаткування – аналогічно звичайним юридичним особам і фізичним особам – вона може бути загальна й спрощена. Наприклад, відмінність між формами фермерських господарств існує щодо фінансової звітності:

- фермерські господарства-юридичні особи складають фінансову звітність, до якої віднесено баланс і звіт про фінансові результати. Це відповідає ст. 28 Закону України про фермерське господарство;

- фермерські господарства - ФОП не складають фінансову звітність. Це пов'язано з тим, що, як правило, у фізичної особі не має балансу (звіту про фінансовий стан), так як його особисте майно не відокремлене від майна фермерського господарства. Варто зазначити, що форма створення фермерського господарства та система оподаткування визначають набір звітності, яку слід подавати у державні органи» [3].

Аналіз податкового законодавства засвідчив, що фермерське господарство, як юридична особа, може перебувати на трьох системах оподаткування (рис. 1).

Рис.1. *Системи оподаткування фермерських господарств – юридичних осіб*

Слід відмітити, що фермерські господарства, як правило, перебувають на третій або четвертій групі єдиного податку, по яких передбачено складання різних податкових декларацій. Перехід на спрощену систему оподаткування не лише змінює форму основної податкової декларації, але ще й відміняє сплату, а відповідно й подачу декларацій із таких видів податків, зборів та платежів:

- земельний податок (звільнення діє для третьої та четвертої групи єдиного податку, за виключенням третьої групи (з 01.07.2020 року) за умови передачі ділянки в оренду, найм, позику);

- рентна плата за спеціальне використання водних ресурсів (звільнення діє для четверної групи єдиного податку).

Крім того згідно з пп. 252.1.4 і 252.1.5 Податкового кодексу України, фермерські господарства незалежно від системи оподаткування звільнені від рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин. Відповідно ними й не подається декларація щодо даної ренти [5]. Отже, при застосуванні спрощеної системи фермерське господарство може бути неплатником податку на прибуток і земельного податку, а також рентної плати за спецводокористування, якщо буде платником єдиного податку четвертої

групи. Види податкових звітів, що складаються та подаються фермерськими господарствами – юридичними особами представлено табл. 1.

Таблиця 4.1

Податкова звітність фермерського господарства - юридичної особи

Види звітів	Система оподаткування			
	ЗС	ЄП		
		3 група		4група
		(3%)	(5%)	
Податкова декларація з податку на прибуток підприємства	+	-	-	-
Податкова декларація з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	+/-	+/-	+/-	+/-
Податкова декларація з плати за землю (земельний податок та/або орендна плата за земельні ділянки державної або комунальної власності)	+	-	-	-
Податкова декларація з рентної плати (додаток 1, користування надрами)	-	-	-	-
Податкова декларація з рентної плати (додаток 5, спецводокористування)	+/-	+/-	+/-	+/-
Податкова декларація з ПДВ	+/-	+/-	-	+/-
Податкова декларація платника єдиного податку третьої групи (юридичної особи)	-	+	+	-
Податкова декларація платника єдиного податку четвертої групи	-	-	-	+

Примітка: знак «+» – декларація подається обов'язково; «+/-» – подається, якщо є відповідний об'єкт оподаткування; «-» – не подається.

Складено за даними: [4].

Якщо у фермерському господарстві використовується праця найманих осіб, додатково подаються такі форми звітності:

- щомісяця Звіт з ЄСВ (форма Д4) по ЄСВ з фонду оплати праці;
- щокварталу форма 1ДФ по податку на доходи фізичних осіб і військового збору з найманих осіб.

З 2021 р. дані звіти були об'єднані. Наказом Міністерства фінансів від 15.12.2020 р. № 773 було затверджено нову форму Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків - фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску.

Крім того залежно від специфіки здійснюваних господарських операцій крім вищенаведених податкових звітів, фермерські господарства можуть також бути платниками податків, зборів та платежів представлених рис. 2.

В умовах російської агресії з метою підтримки малого підприємництва в країні для платників єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, встановлені пунктом 9 підрозділу 8 розділу

XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, встановлюється можливість застосування відсоткової ставки у розмірі 2 відсотків доходу.

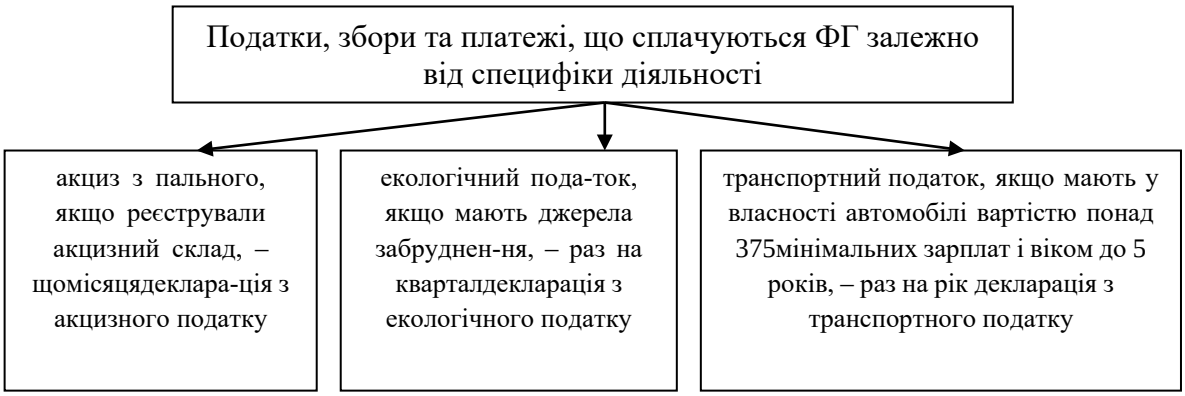

Рис. 2. *Податки, збори та платежі, що додатково сплачуються фермерськими господарствами залежно від специфіки діяльності*

Згідно з підпунктом 9.5 пункту 9 підрозділу 8 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, встановлені цим пунктом, звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України.

Таким чином, застосування ставки податку у розмірі 2 відсотків доходу передбачає включення податку на додану вартість до складу єдиного податку (як у випадку застосування ставки єдиного податку у розмірі 5 відсотків доходу).

Відповідно до підпункту 9.9 пункту 9 підрозділу 8 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу після припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України платники єдиного податку третьої групи, які на день припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України використовували особливості оподаткування, встановлені цим пунктом, з першого дня місяця, наступного за місяцем припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, втрачають право на використання особливостей оподаткування, передбачених цим пунктом, і автоматично вважаються такими, що застосовують систему оподаткування, на якій такі платники податку перебували до обрання особливостей оподаткування, передбачених цим пунктом.

Тобто, оскільки режим єдиного податку за ставкою 2 відсотки має обмежений (тимчасовий) термін дії із подальшим автоматичним відновленням порядку обчислення ПДВ, він відрізняється від «класичного» єдиного податку встановленого пунктом 291.5 статті 291 Кодексу.

Тому суб'єктам господарювання, які обирають третю групу єдиного податку зі ставкою 2 відсотків доходу та на час переходу на спрощену систему оподаткування перебувають у статусі платника ПДВ, у відповідності до положень підпунктів 9.5 та 9.9 пункту 9 підрозділу 8 розділу XX «Перехідні положення» Кодекс реєстрація платника ПДВ не анулюється.

З огляду на те, що в період дії воєнного стану платники ПДВ, які використовують особливості оподаткування, встановлені пунктом 9 підрозділу 8 розділу XX «Перехідні положення» Кодексу звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на додану вартість, то всі операції з реалізації товарів, послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, вважаються такими, що не є об'єктом оподаткування ПДВ, податкові накладні за такими операціями не складаються.

Фінансова звітність фермерським господарством подається у такому ж порядку, що й іншими суб'єктами господарської діяльності – юридичними особами. Види фінансової звітності фермерських господарств ілюструє рис. 3.

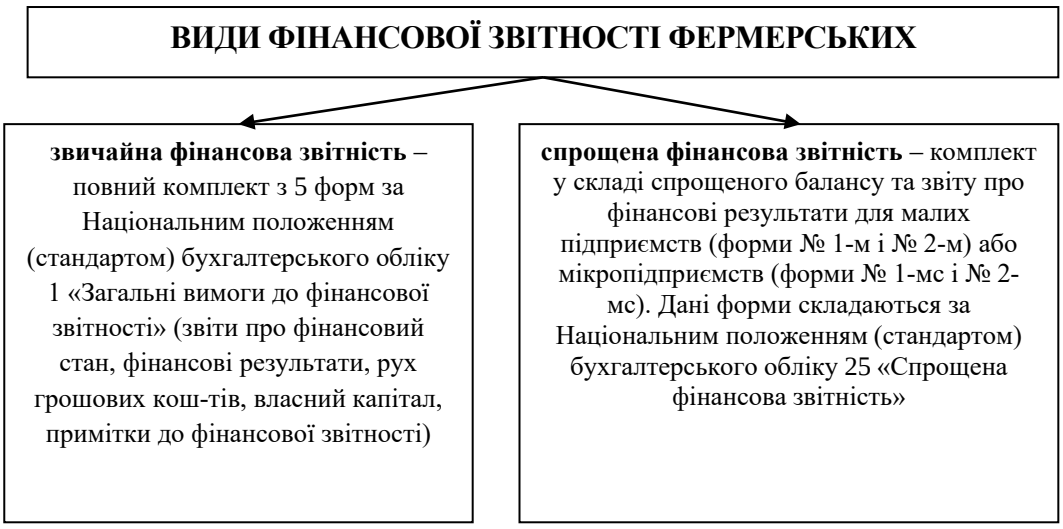

Рис. 3. *Види фінансової звітності фермерських господарств*

Згідно чинного законодавства вибір комплекту фінансової звітності відбувається таким чином:

- повний пакет – можна обрати завжди незалежно від обсягів діяльності і системи оподаткування;
- форми № 1-м і № 2-м – якщо фермерське господарство підпадає під критерії «мале підприємство» відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»;
- форми № 1-мс і № 2-мс – якщо фермерське господарство підпадає під критерій «мікропідприємство» відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», або якщо воно знаходиться на єдиному податку (3 група)».

Фермерські господарства зазвичай підпадають під статус «мікропідприємство», ознаки яких наведено у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», згідно до вимог якого «для цього достатньо всього виконання двох із трьох критеріїв:

- балансова вартість активів до 350 тис. євро;
- чистий дохід до 700 тис. євро;
- середня кількість працюючих до 10 осіб [3].

У більшості фермерські господарства дотримуються перших 2 критеріїв. При цьому необхідно відмітити, що фінансова звітність по факту є частиною податкової звітності (окремий додаток) і подається разом із декларацією з податку на прибуток. Але фермерські господарства, платники єдиного податку, фінансову звітність не подають, так як це не передбачено п. 46.2 Податкового кодексу України. Фермерські господарства складають спрощену фінансову звітність мікропідприємства (форми № 1-мс і № 2-мс) або повний пакет фінансової звітності.

На сьогодні в Україні функціонує чотири форми фермерських господарств, які частково відрізняються організацією бухгалтерського обліку, порядком складання звітності, умовами оподаткування, відносинами власності. Правила ведення бухгалтерського обліку визначаються для кожного фермерського господарства індивідуально у Наказі про облікову політику, який затверджує власник.

Для мікрофермерських господарств дозволяється використання спрощеної системи бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису, проте, з належним хронологічним і систематичним відображенням господарських операцій у відповідних реєстрах, книгах, журналах.

Призначенням фінансової звітності фермерських господарств є забезпечення внутрішніх і зовнішніх користувачів інформацією про фінансовий стан, результати діяльності, рух грошових коштів і капіталу підприємства. До зовнішніх користувачів інформації бухгалтерського обліку можна віднести інвесторів, кредиторів, податкові и регулюючі органи, міністерства и галузеві відомства, споживачів. Інформаційні потреби різних груп користувачів відрізняються и визначаються передусім рішеннями, які приймаються на основі фінансової звітності.

Для більшості користувачів фінансової звітності суб'єктів господарювання аграрного сектору – фермерських господарств важливою є інформація, яка максимально враховує особливості даного виду економічної діяльності. Лише у такому випадку вона може бути якісною і давати змогу належним чином впливати на оцінювання фінансового стану и прийняття управлінських рішень.

Висновки. Проведене дослідження податкового законодавства засвідчило, що фермерські господарства - юридичні особи можуть самостійно в

залежності від умов та результатів господарської діяльності обрати загальну чи спрощену (дві групи) системи оподаткування, що зумовлює структуру та особливості складання податкової звітності господарства. Вибір при цьому господарство здійснює самостійно та і добровільно. Однак, структура та особливості складання фінансової звітності не залежать від системи оподаткування, оскільки законодавство, що регулює ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, передбачає обов'язкове складання спрощеної фінансової звітності за умови відповідності фермерського господарства ознакам мікро та малих підприємств. Тому можливо стверджувати, що елементи запровадженої з метою стимулювання розвитку вітчизняного малого бізнесу елементи спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності сьогодні вже не є загальною системою, оскільки не пов'язані і не узгоджені між собою.

Література:

1.Загурська А. Оподаткування фермерського господарства: системи та їх особливості. Лига. Блоги. 15.02.2021 р. URL: https://blog.liga.net/user/azahurska/article/39117. (дата звернення: 03.04.2022).

2.Войтенко Т. Форми оподаткування ФГ. Податки і бухоблік. 2018. № 38. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/may/issue-38/article-36315.html. (дата звернення: 03.04.2022).

3.Живко З.Б., Гнатишин Л.Б., Прокопишин О.С., Ціцька Н.Є. Звітність аграрних підприємств: зарубіжна й вітчизняна практика. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 2. С. 383-392.

4.Про фермерське господарство. Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15/ed20051007 (дата звернення: 19.02.2022)

5.Податковий кодекс України в редакції від 21.11.2021 року. URL: http://sfs.gov.ua/nk/ (дата звернення: 12.04.2022).

References:

1.Zahurska, A. (2021). Opodatkuvannia fermerskoho hospodarstva: systemy ta yikh osoblyvosti [Taxation of the farm: systems and their features]. *Lyha. Blohy* - League. Blogs. Retrieved from: https://blog.liga.net/user/azahurska/article/39117. [in Ukrainian].

2.Voitenko, T. (2018). Formy opodatkuvannia FH [Forms of taxation FG]. *Podatky i bukhoblik* - Taxes and accounting. 38. Retrieved from: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/may/issue-38/article-36315.html. [in Ukrainian].

3.Zhyvko, Z.B., Hnatyshyn, L.B., Prokopyshyn, O.S. & Tsitska N.Ie. (2020). Zvitnist ahrarnykh pidpryiemstv: zarubizhna y vitchyzniana praktyka [Reporting of agricultural enterprises: foreign and domestic practice]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky* - Ukrainian Journal of Applied Economics, 5, № 2, 383-392. [in Ukrainian].

4.Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 973-IV «Pro fermerske hospodarstvo» [Law of Ukraine of June 19, 2003 «On the farm» dated 19.06.2003 № 973-IV]. (2003, 19 June). Retrieved from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15/ed20051007. [in Ukrainian].

5.Podatkovyi kodeks Ukrainy v redaktsii vid 21.11.2021 roku [Tax Code of Ukraine as amended on November 21, 2021] (2021, 21 November). Retrieved from: http://sfs.gov.ua/nk. [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-223-235

Ящишина Ірина Володимирівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієна, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32301, тел.: (03849) 30-783, https://orcid.org//0000-0002-9107-7980

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Анотація. Стаття присвячена аналізу позитивного досвіду Євро спільноти щодо використання інституційних механізмів інноваційної політики для вирішення соціальної проблематики ЄС. Проаналізовано тенденцію нарощування соціальної спрямованості стратегічних документів розвитку ЄС: Лісабонської стратегії (2000) та «Стратегії 2020» (2010), що формувалась під впливом нарощування соціальних протиріч в Європі. Описано соціальні завдання «Стратегії 2020». Досліджено соціальні цілі рамкових програм інноваційної політики ЄС, які діяли з початку XXI століття. Оцінено значущість соціального спрямування рамкових програм ЄС на основі розподілу бюджету програми та частки запланованих витрат на виконання соціальних задач.

Виявлено, що починаючи із П'ятої рамкової програми (1998-2002) до критеріїв, за якими здійснювався відбір проектів програм, була включена і соціальна ефективність (внесок у розв'язання соціальних проблем ЄС) поряд із науковою та технологічною якістю і економічною ефективністю (величиною доданої вартості).

Визначено, що з прийняттям кожної наступної рамкової програми соціальний вимір все більше впливає на формування параметрів відбору напрямків дослідження, їх тематичного спрямування, конкретних проєктів. Так на розв'язання соціальних завдань у РП 6 (2002-2006) заплановано виділити в 2 рази більше коштів, ніж у попередній рамковій програмі, а в РП 7 (2007-2013) відповідне зростання становить 2,1 рази; соціальний бюджет програми «Горизонт 2020» (2014-2020) в 2,5 рази більший, ніж попередньої РП 7, її кошторис перевищує 80 млрд євро і на 72 % є соціально спрямованим.

Виявлено, що Рамкова програма ЄС «Горизонт Європа» (2021-2027) формувалась в умовах загострення соціальних викликів та необхідності подолання соціально-економічних наслідків COVID-19 і тому її плановий бюджет зріс на 30% порівняно із попередньою РП. Аналіз структури останньої РП ЄС демонструє нарощування тематичних областей соціального спрямування.

Позитивний досвід ЄС щодо успішного вирішення соціальних проблем та викликів інструментами інноваційної політики заслуговує на вивчення та впровадження в Україні.

Ключові слова: інноваційна політика, соціальна ефективність інноваційної політики, рамкові програми.

Yashchyshyna Iryna Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Enterprise Economics, Kamyanets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, Ohiienko St., 61, Kamyanets-Podilskyi, 32301, tel: (03849)307-83, https//orcid.org/ /0000-0002-9107-7980

SOCIAL ASPECTS OF EU INNOVATION POLICY

Abstract. The article is devoted to the analysis of the positive experience of the European Community in the use of institutional mechanisms of innovation policy to address EU social issues. The tendency of increasing the social orientation of the strategic documents of the EU development: the Lisbon Strategy (2000) and the "Strategy 2020" (2010), which was formed under the influence of increasing social contradictions in Europe, is analyzed. The social tasks of the "Strategy 2020" are described. The social goals of the framework programs of the EU innovation policy, which have been operating since the beginning of the XXI century, have been studied. The importance of the social orientation of the EU framework programs based on the distribution of the program budget and the share of planned expenditures for social tasks was assessed.

It was found that since the Fifth Framework Program (1998-2002), social efficiency (contribution to solving EU social problems) has been included in the criteria for selecting draft programs, along with scientific and technological quality and economic efficiency (value added).

It is determined that with the adoption of each subsequent framework program, the social dimension increasingly influences the formation of parameters for the selection of research areas, their thematic focus, specific projects. Thus, in the solution of social tasks in FP 6 (2002-2006) it is planned to allocate 2 times more funds than in the previous framework program, and in FP 7 (2007-2013) the corresponding increase is 2.1 times; the social budget of Horizon 2020 (2014-2020) is 2.5 times larger than the previous FP7, its budget exceeds € 80 billion and is 72% socially oriented.

It was found that the EU Horizon Europe Framework Program (2021-2027) was formed in the context of exacerbating social challenges and the need to overcome the socio-economic consequences of COVID-19 and therefore its planned budget increased by 30% compared to the previous FP. The analysis of the structure of the last EU RP shows the increase of thematic areas of social orientation.

The positive experience of the EU in successfully solving social problems and challenges with the tools of innovation policy deserves to be studied and implemented in Ukraine.

Keywords: innovation policy, social efficiency of innovation policy, framework programs.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. характеризується зростаючим трендом щодо впливу інновацій не лише на економічний, а й на соціальний розвиток країн об'єднаної Європи. Тому дослідження досвіду застосування інноваційної політики для досягнення низки соціальних цілей в ЄС є суттєвим аргументом на користь активізації наукових та інноваційних зрушень в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна значимість науки та досліджень вивчалась науковцями ще починаючи з початку XX ст. (зокрема Дж. Берналом), соціальні аспекти науково-технічного прогресу досліджувались радянськими ученими (В. Вечкановим, В. Віленським, С. Голосовським, С. Осиповим, В. Покровським, Т. Хачатуровим, Л. Якобсоном та ін.). Українські науковці-макроекономісти (Ю. Бажал, Н. Гончарова, С. Захарін, Л. Федулова, Б. Малицький, О. Попович, О. Новікова) аналізують окремі сторони соціально-економічного спрямування інноваційної політики. Соціальні грані інноваційного розвитку певних галузей вітчизняної економіки досліджуються в працях: В. Куценко (соціальна сфера), О. Мех (фармакологія), А. Сбруєва, В. Кремень (освіта), Г. Михайліченко (туризм) та інших. Однак основний науковий мейнстрім зосереджений на проблемах економічної ефективності інноваційної політики і залишають менш дослідженими її соціальні аспекти. Водночас соціально-економічний розвиток XXI ст. супроводжується низкою соціальних викликів і протиріч, які стають все більш значимими та мінливими. Об'єднана Європа демонструє позитивні наслідки поступальної реалізації інноваційної політики для досягнення саме соціальних цілей. Їх вивчення та впровадження у вітчизняну практику постали на часі.

Тому **метою статті** є дослідження соціальної спрямованості інноваційної політики ЄС за допомогою аналізу її основних інструментів.

Результати дослідження. Європейська спільнота є одним із основних центрів науково-технічного та соціально-економічного розвитку в сучасному світі. Ще в кінці 1990-х років європейські спеціалісти виокремили вісім напрямків науково-технічного розвитку, які визначались першочерговими для забезпечення соціально-економічного прогресу в країнах спільноти. Зокрема, це захист навколишнього середовища, охорона здоров'я, освіта та підвищення кваліфікації, мобільність, комунікації та транспорт, сфера послуг, процесні та продуктові технології, біотехнологій, інформаційні технології [1]. Їх соціальна спрямованість є очевидною.

У 2000 р. на сесії ЄС була прийнята так звана Лісабонська стратегія розвитку Євроспільноти, що стало ключовою подією в сфері управління дослідженнями та розробками. Кінцевим результатом Лісабонської стратегії

вбачалось досягнення рекордних темпів економічного зростання, максимального наближення до повної зайнятості та соціальної справедливості. І тому до її основних пріоритетів поряд із економічним віднесено соціальний та екологічний. Однак економічна криза та загострення соціальних протиріч привели до коректування інноваційної політики ЄС, що зафіксувала нова десятилітня «Стратегія 2020», яка поставила своїм завданням досягнення цілей зайнятості, продуктивності та соціальної злагоди за такими напрямами:

1) «м'яке» зростання, що спрямоване на стимулювання розвитку знань, інновацій, освіти та інформаційних технологій;

2) «стійке» зростання, яке передбачає вирішення проблем довкілля, енергетичних та мобільності, ефективне використання ресурсів та нарощування конкурентоспроможності;

3) «соціальне» зростання, тобто зростання зайнятості, формування умов для професійного росту, розвиток освіти та перекваліфікації, доступність навчання, зменшення диференціації доходів, боротьба із бідністю, досягнення соціальної та територіальної згоди [2, с.8-10].

Для конкретизації поставлених цілей «Стратегії 2020», ЄС визначає сім пріоритетних напрямів діяльності, що передбачають поєднання вирішення економічних та соціальних завдань. Не зважаючи на те, що основною задачею залишається економічне зростання, нова стратегія охопила значне коло соціальних проблем (див. табл.1).

Таблиця 1

Соціальні завдання «Стратегії 2020»

Пріоритетні напрями	Соціальні завдання
1	2
1. Інноваційний союз	- використання інновацій для покращення споживчих якостей товарів та послуг, - збільшення кількості робочих місць; - зміцнення бази знань; - підтримка соціальних інновацій; - реалізація чітко визначених цілей соціально-суспільного характеру; - розв'язання гострих соціальних проблем: клімат, охорона здоров'я, демографічні зміни
2. Рух молоді	- підвищення результативності освітніх систем усіх рівнів; - зростання залучення молоді та ефективності вищої освіти; - зменшення безробіття серед молоді; - сприяння покращенню структури молодіжного працевлаштування; - розвиток ринку праці через молодіжне учнівство; - посилення соціального партнерства держави та підприємницького сектору, зокрема через схему «Ваше перша робота»;
3. План розвитку цифрових технологій	- прискорення повсюдного розвитку високошвидкісного Інтернету; - покращення комп'ютерної освіченості; - розгортання та використання нових соціальних ІКТ: «оперативне здоров'я», «розумний дім» тощо; - розширення можливостей участі в загальному цифровому просторі;

4. Доцільне використання ресурсів в Європі	- охорона довкілля; - розвиток «Зелених технологій»; - розширення біологічного різноманіття; - боротьба із зміною клімату; - створення нових робочих місць за рахунок розвитку «зелених технологій» та відновлюваних джерел енергії; - збільшення використання джерел відновлюваної енергії; - екологічна освіта та виховання; - зростання екологічної безпеки;
5.Індустріальна політика глобалізації	- розвиток партнерства держави із бізнесом та соціальними інститутами для виявлення вузьких місць індустріальної політики;
6. План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць	- працевлаштування для соціальної та територіальної єдності; - повне використання трудового потенціалу як засіб проти старіння націй; - навчання упродовж життя; - розвиток гнучких навчальних програм та професійного навчання; - модернізація освіти до потреб ринку праці; - зростання безпеки праці; - розвиток соціального партнерства між освітою на працедавцями.
7.Європейська політика проти бідності	- боротьба із бідністю та соціальним виключенням; - зменшення соціальної нерівності; - надання можливості достойного життя, доступу до освіти та працевлаштування; - вдосконалення системи соціального захисту;

Складено за джерелами [2, 3].

Починаючи із 1984 р. і дотепер основним та єдиним інституційним механізмом проведення ЄС політики в сфері інновацій є рамкові програми (РП) [346]. Фактично усі вони конкретизували стратегії та ставили перед собою як економічні, так і соціальні завдання (див. табл. 2).

Таблиця 2

Соціальні цілі рамкових програм інноваційної політики ЄС

Назва програми	Період дії	Соціальні цілі
1	2	3
П'ята	1998-2002	Посилення ролі науки у вирішенні соціальних проблем; зосередження на рішенні поточних соціальних проблем за допомогою наукових досліджень, а не на дослідженнях безпосередньо; Дослідження для підвищення рівня життя та умов праці
Шоста	2002-2006	Наукові дослідження для життя та здоров'я; доступ громадян до інформаційного суспільства; безпечне харчування та ризики для здоров'я; розвиток суспільства, заснованого на знаннях
Сьома	2007-2013	Дослідження щодо створення ефективних систем охорони здоров'я, забезпечення якості та безпеки продуктів харчування, довкілля та зміни клімату, соціально-гуманітарні науки

Горизонт-2020	2014-2020	Індивідуальні та спільні міждисциплінарні дослідження в нових перспективних галузях наук про життя та інновацій, ресурсне забезпечення дослідників, соціоекономічні та культурні трансформації; соціальні напрями (охорона здоров'я, демографічні зміни, добробут, продовольча безпека, чисте довкілля, «зелені» технології, безпечне суспільство)
Горизонт Європа	2021-2027	Наукові дослідження економіки, яка працює для людей; розробки та впровадження Європейського "Зеленого курсу", акцент на соціальному аналізі, розробці емпірично доведених рекомендацій, інновацій та прогнозів у ключових сферах: демократія та управління; культурна спадщина; соціальні та економічні трансформації

Складено за джерелами [4, 5, 6].

На межі XX і XXI століть відбувалась реалізація П'ятої Рамкової програми, що включала в себе чотири основні напрями досліджень. Значущість їх соціального спрямування можна оцінити на основі розподілу бюджету програми та частки запланованих витрат на соціальні цілі (див. табл. 3).

Таблиця 3

Соціальне спрямування П'ятої Рамкової програми ЄС

Назва напряму	Тематичні області соціального спрямування	бюджет		
		всього	зокрема на соціальні цілі	
			сума, млн. євро	частка, %
1	2	3	4	5
Якість життя та управління живими ресурсами	– поліпшення здоров'я; – нешкідливі для людини агротехнології; – екологія для майбутнього; – стійке використання природних ресурсів	2413,0	1026,6	42,5
Інформаційне суспільство для користувачів	– розвиток інформаційних технологій для населення; – освіта та навчання	3600,0	3140,0	87,2
Конкурентне і стійке зростання	– розвиток транспортної інфраструктури; – освіта та перекваліфікація	2705,0	413,0	15,3
Енергетика, довкілля та стійкий розвиток	– дослідження проблем екологічної стійкості та безпеки	2125,0	436,0	20,5
Разом		10843,0	5015,6	46,3

Джерело [7].

Те, що майже половина фінансування П'ятої рамкової програми виділялась на соціально спрямовані напрями дослідження, підтверджує вагомість соціальних цілей в інноваційній діяльності ЄС.

До того ж, у межах П'ятої рамкової програми були прийняті три горизонтальні програми, одна з яких «Поліпшення людського дослідницького потенціалу і соціально-економічної бази знань» [7] суто соціально спрямована, а її бюджет у 1,5 рази більший за бюджет інших двох переважно економічно орієнтованих програм досліджень. Складовими цієї програми є проекти, спрямовані на підтримку можливості отримання практичних навичок та забезпечення мобільності досліджень і дослідників, забезпечення доступу до дослідницької інфраструктури та знань, підготовку нового покоління учених, покращення соціально-економічної бази знань, вивчення динаміки соціальних та структурних змін, розв'язання проблем зайнятості. До критеріїв, за якими здійснювався відбір проектів для виконання П'ятої рамкової програми, була включена і соціальна ефективність (внесок у розв'язання соціальних проблем ЄС) разом із науковою та технологічною якістю, економічною ефективністю (величиною доданої вартості) та якістю співпраці.

Загалом фінансування досліджень під час дії П'ятої рамкової програми, на думку голови Ради Європи з науки, в більшості країн здійснюється для досягнення «соціальних» цілей, а не «для цілей зростання конкурентоспроможності» [8].

В 2002-2006 рр. реалізовувалась Шоста Рамкова програма ЄС. Основними завданнями програми проголошено створення єдиного європейського наукового простору. Тому визначено чотири основні напрямки досліджень, кожен з яких включав низку соціальних аспектів (див. табл. 4).

Таблиця 4

Соціальне спрямування Шостої Рамкової програми ЄС

Назва напряму	Тематичні області соціального спрямування	бюджет		
		всього	в тому числі на соціальні цілі	
			сума, млн. євро	частка, %
1	2	3	4	5
Інтеграція і посилення Європейського дослідницького простору	– дослідження для життя і здоров'я; – розробка технологій інформаційного суспільства (3,625 млрд.) з метою надання можливості громадянам користуватися усіма досягненнями інформаційного суспільства; – харчування та ризики для здоров'я; – стійкий розвиток та екосистема; – підготовка наукових кадрів	13345,0	9240,0	69,2

Структуризація європейського дослідницького простору	– навчання, дослідження та доступність освіти у відстаючих регіонах; – людські ресурси і мобільність; – поширення знань в Європі; – наука і суспільство	2605,0	825,0	31,7
Становлення європейського дослідницького простору	– обмін знаннями; – навчальні програми; – мобільність для соціального процвітання	320,0	260,0	81,3
Інші (Програма Ядерна енергія; Програма ЄДЦ)	– екологія; – навчання; – охорона культурних пам'яток	1230,0	40,0	3,3
Разом		17500,0	10365,0	59,2

Складено за джерелом [9].

На реалізацію проектів Шостої Рамкової програми було заплановано виділити на 60% більше асигнувань, ніж на проекти попередньої програми. При цьому обсяги фінансування соціальних завдань Шостої програми майже прирівнялись до загального бюджету П'ятої Рамкової програми. Попри те, що рішенням комісії ЄС в Шостій Рамковій програмі загальна кількість тематичних напрямків зменшена із восьми до трьох, значна частина соціальних аспектів була збережена.

Сьома Рамкова програма основою метою визначила усесторонню підтримку розвитку науки в країнах Європи і створення спільного наукового простору, її кінцевою метою було формування єдиної європейської політики з розвитку основних напрямків науки та технології в країнах Європи для зростання якості життя її громадян. Порівняно із попередньою ця рамкова програма більше орієнтована на розвиток досліджень, спрямованих підвищити економічну ефективність та конкурентоспроможність євро зони. Однак соціальні напрями досліджень у ній не є малозначущими. Фактично кожна із окремих програм більшою чи меншою мірою спрямована на розв'язання соціальних проблем (див. табл. 5).

Таблиця 5

Соціальне спрямування Сьомої Рамкової програми ЄС

Назва напряму	Тематичні області соціального спрямування	бюджет		
		Разом, млн. євро	в тому числі на соціальні цілі	
			сума, млн. євро	частка, %
1	2	3	4	5
Співпраця	– здоров'я; – харчування, агрокультура та біотехнології для життя;	32413,0	15300,0	47,2

	– інформаційні та комунікаційні технології для споживачів; – довкілля; – транспорт та інфраструктура людям; – соціальні та інші гуманітарні науки			
Ідеї	– підтримка творчості та креативності; – створення наукової бази для соціальних досліджень	7510,0	1012,0	13,5
Люди	– стимулювання вчених; – залучення у наукову галузь молоді, студентів; – навчання, обмін досвідом; – стимулювання розвитку знань	4750,0	4050,0	85,3
Дослідницька інфраструктура	– фінансування досліджень у регіонах із соціальними проблемами; – підвищення ролі науки в суспільстві	4097,0	2008,0	49,0
Інші	– екологія	4530,0	110,0	24,3
Разом		53300,0	22480,0	42,2

Складено за джерелами [10].

На відміну від Шостої Рамкової програми, в якій акцентовано на формуванні єдиного європейського простору та досягненні соціальних пріоритетів, Сьома програма більше зосереджена на реалізації основних тематичних напрямків із урахуванням інтересів приватного бізнесу, а отже, поглибленням економічної спрямованості. Однак, на розв'язання соціальних завдань у ній заплановано виділити в 2,1 рази більше коштів, ніж у попередній рамковій програмі, хоча питома вага соціального спрямування бюджету Сьомої Рамкової програми значно впала до 42% (майже на 20%).

З прийняттям кожної наступної рамкової програми соціальний вимір все більше впливає на формування параметрів відбору як напрямків дослідження, так і їх тематичного спрямування. Рамкова програма «Горизонт 2020» передбачає широкі соціальні цілі на 2014-2020 рр. (див. табл. 6).

Таблиця 6

Соціальна спрямованість Рамкової програми «Горизонт 2020»

Пріоритети та напрямки	Тематичні області соціального спрямування	бюджет		
		Разом, млн. євро	в тому числі на соціальні цілі	
			сума, млн. євро	частка, %
1	2	3	4	5
I. Передова наука 1.1. Європейська Рада з наукових досліджень	- підтримка найбільш талановитих та креативних дослідників;	27818,0	23720,0	85,3

1.2. Майбутні та новітні технології («FET», МНТ);	- підтримка найбільш талановитих та креативних осіб, які займаються передовими дослідженнями на передньому краї науки;	15008,0	14112,0	94,0
1.3. Акції фонду Марії Кюрі	- фінансування співпраці в дослідженнях для відкриття нових та перспективних областей наукових досліджень та інновацій;	3505,0	1500,0	42,8
	- забезпечення дослідників покращеними можливостями для навчання та кар'єрного зростання;	6503,0	6005,0	92,3
1.4. Європейські наукові інфраструктури	- забезпечення підтримки дослідницької інфраструктури світового класу, до якої матимуть доступ усі науковці	2802,0	2103,0	71,8
II Лідерство у промисловості		20280,0	0	0
III. Суспільні виклики	- покращення здоров'я; - постачання безпечних та високоякісних харчових продуктів, розвиток екосистем; - перехід до стійких «зелених» енергетичних систем; - створення європейської екологічно безпечної транспортної системи; - створення економіки, яка раціонально використовує ресурси та пристосовується до змін клімату; - стимулювання інноваційних та безпечних європейських суспільств	35888,0	35888,0	100,0
Європейський Інститут Інновацій та Технологій	- тренінг знань у інноваційному суспільстві	3194,0	1440,0	45,1
Неядерні прямі дії Спільного дослід-ницького центру	- ядерна безпека, радіаційний захист	2212,0	1820,0	82,3
Разом		87740,0	62868,0	71,7

Складено за джерелами [5].

Очевидно, що соціальний бюджет програми «Горизонт 2020» в 2,5 рази більший, ніж попередньої РП. Кошторис програми «Горизонт 2020» перевищує 80 млрд євро і на 72 % є соціально спрямованим.

1 січня 2021 р. розпочала свою дію Рамкова програма ЄС «Горизонт Європа» на період до 2027 р. План програми, розроблений Європейською Комісією, передбачає протягом вказаного періоду підвищення фінансування науки в ЄС на 50 % для подолання соціально-економічних наслідків COVID-19. Загальний бюджет програми «Горизонт Європа» становить 95,5 млрд євро, це на 30 % більше, ніж було виділено на попередню науково-дослідну програму

«Горизонт 2020». За попередніми оцінками експертів соціальна спрямованість нової рамкової програми не зменшиться і навіть зросте, оскільки появилась низка нових проблем у соціальній площині внаслідок світової пандемії [6]. Лише на досягнення цілей сталого розвитку спрямовано 84% бюджету [6].

РП «Горизонт Європа» має таку структуру за напрямами і відповідними бюджетами:

1) Передова наука (25,8 млрд євро);
2) Глобальні виклики та європейська індустріальна конкурентоспроможність (52,7 млрд євро);
3) Інноваційна Європа (13,5 млрд євро);
4) Євроатом (2,4 млрд євро).

Стратегічний план реалізації програми «Горизонт Європа» на 2021-2024 рр. передбачає такі соціально-економічні цілі:

– сприяння відкритій стратегічній автономії шляхом керування розвитком ключових цифрових технологій, секторів та ланцюгів створення вартості;

– відновлення європейських екосистем та біорізноманіття, а також стале управління природними ресурсами;

– впровадження соціальних дослідницько-інноваційних місій (Адаптація до зміни клімату, включаючи трансформацію суспільства; Проблема онкологічних захворювань; Розумні міста та міста без впливу на клімат; Світовий океан, морські та внутрішні води; Стан ґрунтів та харчування);

– збільшення частки наукових суспільних благ через запровадження політики відкритої науки та спрощення умов науково-інноваційного міжнародного співробітництва;

– утвердження для ЄС цифрової, стійкої економіки;

– створення більш стійкого, інклюзивного та демократичного європейського суспільства.

Найбільш вагомим за фінансуванням (понад 55% загального бюджету) є напрям програми «Глобальні виклики та європейська індустріальна конкурентоспроможність», що включає в себе низку тематичних областей соціального спрямування:

1) Здоров'я (Охорона здоров'я протягом життя; Неінфекційні та рідкісні захворювання; Інструменти, технології та цифрові рішення для охорони здоров'я; Інфекційні захворювання, включаючи ті, що пов'язані з бідністю та знехтуваними захворюваннями; Системи охорони здоров'я);

2) Культура, креативність та інклюзивне суспільство (Демократія та влада; Соціальні та економічні трансформації; Культура, культурна спадщина та креативність);

3) Цифрова безпека для суспільства (Суспільства, стійкі до стихійних лих; Захист і безпека; Кібербезпека);

4) Цифровізація економіки і суспільства (Запровадження нових екологічно і соціально нейтральних технологій та матеріалів, Інтернет наступних поколінь; Низьковуглецева економіка);

5) Клімат, енергетика та мобільність (Наука про клімат і кліматичні рішення; Енергетичні системи та мережі; Суспільство та міста; Розумна мобільність; Будинки та промислові об'єкти в умовах енергетичного переходу; Чистий, безпечний та доступний транспорт);

6) Продовольство, біоекономіка, сільське господарство (Замкнені циклічні системи; Харчові системи, Біорізноманіття, Інноваційні біоекономічні системи ЄС).

Загалом рамкові програми інноваційної політики стають дієвими інструментами розв'язання соціальних проблем ЄС, серед яких:

- 80-90-ті рр. – старіння населення, екологічні проблеми, техногенні катастрофи;
- 2000-ті рр. – соціальна адаптація, вирівнювання диференціації доходів, конкуренція на ринку праці;
- 2000-2010 рр. – безробіття, проблеми здоров’я;
- 2010-2020 рр. – соціальні виклики, культурно-етнічні проблеми та конфлікти, COVID-19.

Висновки. Проведене дослідження уможливлює наступні висновки:

- інноваційна політика ЄС в XXI ст. із суто економічного спрямування переорієнтовується на вирішення соціальних проблем;
- основні інструменти інноваційної політики ЄС – рамкові програми, демонструють дієвість у подоланні соціальних викликів;
- соціальна спрямованість рамкових програм ЄС має стійкий тренд до зростання як за абсолютними так і за відносними показниками.

Позитивний досвід ЄС щодо успішного вирішення низки соціальних проблем інструментами інноваційної політики заслуговує на вивчення та впровадження успішних практик в Україні, надає підстави для модернізації вітчизняної інноваційної політики з метою переведення національної економіки на соціально-інноваційну модель розвитку.

Література:

1. Technoeconomic Analysis. Report A baseline on selected, policy relevant, technoeconomic developments. Seville (Spain): EU Institute for Prospective Technological Studies, 1998. 54 p.

2. Communications from the Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels: European Commission, 2020. 32 p.

3. An official website of the European Union. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. Brussels. URL : http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf #view=fit&pagemode=none. (дата доступу 12.01.2022).

4. Research and innovation: introduction. European Commission. URL : http://europa.eu/int. (дата доступу 02.01.2022).

5. The Framework Programme for Research and Innovation «Horizon – 2020». European Commission. URL : https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/default/files/H2020 inBrief _EN_FinalBAT.pdf (дата доступу 07.02.2022).

6. Horizon EU. European Commission. URL : http://ec.europa.eu/horizon-europe (дата доступу 14.01.2022).

7. The Fifth Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (1998 - 2002). European Commission. URL : http://www.cordis.europa.eu. (дата доступу 07.01.2022).

8. Figel J. The future of European universities: renaissance or decay? URL : http://www.cer.org.uk/articles/ speechJan_figeM8july2006.html. (дата доступу 12.02.2022).

9. Sixth Framework Programme of the European Community for research technological development and demonstration activities (FP6). URL : http://www.cordis.europa.eu. (дата доступу 24.12.2021).

10. Cordis FP7 EC Website. URL : http://www.cordis.europa.eu. (дата доступу 24.12.2021).

References:

1. Institute for Prospective Technological Studies (1998). Technoeconomic Analysis. Report A baseline on selected, policy relevant, technoeconomic developments. Seville (Spain): EU. 54 p.

2. European Commission (2010). Communications from the Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels: COM(2010), 32 p.

3. An official website of the European Union. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. Brussels. Retrieved from http://ec.europa.eu/research/ innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf #view=fit&pagemode=none.

4. European Commission (2020). Research and innovation: introduction. Retrieved from http://europa.eu/int.

5. European Commission (2016). The Framework Programme for Research and Innovation «Horizon – 2020». URL Retrieved from https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/ default/files/H2020_inBrief_EN_FinalBAT.pdf

6. European Commission (2020). Horizon EU. Retrieved from http://ec.europa.eu/horizon-europe.

7. European Commission (2000). The Fifth Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (1998 - 2002). Retrieved from http://www.cordis.europa.eu.

8. Figel J. (2006). The future of European universities: renaissance or decay? URL : http://www.cer.org.uk/articles/ speechJan_figeM8july2006.html.

9. European Commission (2002). Sixth Framework Programme of the European Community for research technological development and demonstration activities (FP6). Retrieved from http://www.cordis.europa.eu.

10. European Commission (2010). Cordis FP7 EC Website. Retrieved from http://www.cordis.europa.eu.

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

Серія «Педагогіка»

УДК 378:37.01

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-236-247

Авраменко Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, тел.: (068) 103-28-72, https://orcid.org/0000-0003-1295-8841

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація Пріоритетним напрямом в освітній галузі нашої держави є патріотичне виховання, яке відіграє роль об'єднуючого консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави.

Особливо актуальним є виховання патріотизму у здобувачів вищої освіти, що зумовлено необхідністю національного відродження та розбудови української демократичної держави. Перед вузами вищої освіти ставиться важливе завдання – це виховання патріота України, готового самовіддано будувати її, як суверенну і демократичну державу, захищати її кордони, здатного виявляти національну гідність, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві.

Проаналізовано історичний шлях ставлення до патріотизму, як особистісної якості та визначено, що патріотизм, притаманний українцям здавна, із глибини віків і є продуктом соціально-економічних та духовно-культурних процесів.

Проведено аналіз дефініції «патріотизм», під яким дослідники розуміють цілісну систему життєтворчої позиції людини, що містить емоційні, когнітивні, мотиваційні, поведінкові, вольові патерни взаємодії її з Батьківщиною, власним народом, землею, де вона народилась і проживає, і з собою як представником свого народу, що проявляється: через любов і повагу до своєї землі; прийняття та примноження історичної, релігійної та культурної спадщини свого народу за умови збереження поваги до інших народів; активну життєву позицію особистості щодо акумулювання й примноження народних здобутків для наступних поколінь.

Проблема патріотичного виховання завжди посідала одне з чільних місць у дослідженнях вчених минулого і сучасності. Патріотичне виховання

визначається як планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму і включатиме розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості та гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; потребу зробити свій внесок у долю України; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, патріотичні почуття, заклад вищої освіти.

Avramenko Oksana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, tel.: (068) 103-28-72, https://orcid.org/ 0000-0003-1295-8841

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENT YOUTH AS AN IMPORTANT COMPONENT OF SPECIALISTS TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The priority direction in the field of education of our country is patriotic education which plays the role of a unifying consolidating factor in a social development aimed at developing a person's living position, his formation as a personality, as a national of his country.

Education of patriotism in the students of higher educational institutions is especially urgent, which is due to the need for national revival and development of the Ukrainian democratic country. Higher educational institutions have an important task – that is to educate a patriot of Ukraine ready to build it selflessly as a sovereign and democratic country, protect its borders, able to show national dignity, promote civil peace and harmony in society.

Historical way of attitude to patriotism as a personal quality was analyzed and it was determined that patriotism characteristic for Ukrainians for a long time from the depths of centuries and was a product of social-and-economic and spiritual-and-cultural processes.

Analysis of the definition of "patriotism" which researchers understand the holistic system of a person’s life creating position containing emotional, cognitive, motivational, behavioural, volitional patterns of interaction with his Motherland, his native people, the land where he was born and lives, and with himself as a representative of his people which is manifested: through love and respect to his land; acceptance and increase of the historical, religious and cultural heritage of their people with the condition of respect preservation to other peoples; active living position of a personality in relation to the accumulation and increase of national achievements for future generations was carried out.

The problem of patriotic education has always occupied one of the leading places in the researches of scientists of the past and present. Patriotic education is

defined as a planned educational activity aimed at forming a sense of patriotism in students and includes the development of love for the Motherland, national identity and dignity; careful attitude to the native language, culture, traditions; the need to make a contribution to the fate of Ukraine; desire to work for the benefit of the native country, its people.

Keywords: patriotism, patriotic education, patriotic feelings, higher educational institution.

Постановка проблеми Формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню і оновленню інтелектуального генофонду нації, виховання її духовної еліти - завдання, що стоїть перед закладами вищої освіти на одному рівні з підготовкою висококваліфікованих фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Сьогоднішня молодь – це завтрашні політики, економісти, викладачі та інші фахівці, які займуть провідні позиції в суспільстві, і стануть лідерами в тій або іншій сфері діяльності [5, 169 - 174].

В Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, зазначено, що найважливішим пріоритетом патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Відтак, кожен студент закладу вищої освіти повинен засвоїти ключові компетентності, які необхідні для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя та соціальної єдності.

Проблеми формування національної свідомості та виховання молодого покоління є вельми популярними серед сучасних дослідників, серед яких слід виділити роботи О. Бабакіної, В. Борисова, Л. Даниленко, О. Жаровської, О. Колодій, Т. Лонгвиновської, І. Ляшенко, В. Матящук, Т. Мироненко, С. Мотики, Г. Назаренко, Т. Равчина, А. Фрідріх, К. Чорної, І. Щербака та ін. Загалом вони сходяться на думці, що система вищої освіти має спрямовуватися на виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу.

Мета статті – розглянути патріотичне виховання студентської молоді як важливу складову підготовки фахівців у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження Нині в умовах зовнішніх загроз і внутрішніх викликів питання патріотичного виховання дітей та молоді в Україні набуло особливої актуальності на різних рівнях – державному, науковому, громадському.

Відповідно у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті відзначається: «Головна мета української системи вищої освіти –

створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства». Досягнення даної мети конкретизується через систему таких виховних завдань:

– утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

– виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

– підвищення престижу військової служби, а звідси культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;

– усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

– сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

– формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

– утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;

– культивування кращих рис української ментальності працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;

– формування мовленнєвої культури;- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [7].

Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (в науці, економічній діяльності, спорті і т. д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди» [20, с. 471].

Філософський енциклопедичний словник визначає дефініцію поняття «патріотизм» як любов до Батьківщини, відповідальність за її долю, й готовність служити її інтересам. [20, с. 594].

Енциклопедія політичної думки зазначає, що патріотизм – це «любов до батьківщини, яка включає в себе готовність постати на її захист та діяти в її інтересах [4, с. 270].

Універсальний словник-енциклопедія, трактує «патріотизм», як позицію, яка поєднує відданість і любов до Батьківщини, солідарність із власним народом та повагу до інших народів і пошану до їхніх суверенних прав» [19, с. 1032].

В Академічному словнику української мови «патріотизм» тлумачиться як «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги [15, с. 97].

У словнику з педагогіки пояснюється, що патріотизм (грец. patriotes – земляк, співвітчизник) – це відданість своїй батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам, готовність іти на жертви в ім'я інтересів свого народу. [17, с. 735].

У різні роки до проблеми патріотичного виховання зверталися філософи, педагоги, громадські діячі.

В письмових джерелах народної педагогіки Київської Русі простежуємо прихильність до ідей патріотичного виховання, зокрема у творі «Повчання» дітям В. Мономаха розкривається зміст поняття «патріотизм», що підносить такі морально-духовні якості особистості, як вірність, стійкість, доброчинність, мужність.

Серед творців великої парадигми української духовності та патріотизму провідне місце займають української класики Григорій Сковорода, Тарас Шевченко та Іван Франко. Вони писали не лише про трагічну історію, поневіряння, боротьбу свого народу за незалежність та свободу, а й були провісниками вільної і демократичної України.

Завдання патріотичного виховання полягає в набутті молоддю соціального досвіду та успадкуванні культурних надбань українського народу, вважав Г. Ващенко і підкреслював глибоку повагу до виховання патріотизму, що базується як на національній гідності, так і на гідності людської спільноти, водночас визнаючи необхідну умову для свободи в житті народу - можливість мати власну державу, відстоювати власні погляди та уподобання. За Г. Ващенком, патріотизм та моральність будується на основі віри в ідеали: «Традиційний ідеал – це не вишита сорочка, яку можна скинути і все ж таки залишатися українцем. Ідеал людини – це те краще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її призначення» [2, с. 108].

І. Бех визначає патріотичне виховання, як керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини. Психічну структуру людського ставлення становлять своєрідний сплав пізнавальних і емоційних утворень, де останній компонент вважається провідним.

За визначенням М. Пірен категорія «патріотизм» це суспільно-психологічне і моральне почуття, яке включає в себе відданість і любов до своєї Батьківщини, до свого народу, здатність до захисту їх від зовнішніх ворогів [14, с. 262].

На його переконання професор О. Вишневського патріотичне почуття українців є емоційним аспектом національно-державницького світогляду і має будуватися на засадах національних вартостей, до яких учений відносить: українську ідею, що втілює в собі прагнення до державності та соборності, готовність до самопожертви у випадку потреби захисту Батьківщини, почуття національної самопошани і гідності, історичну пам'ять, пошану до державних та національних символів та до гімну України, любов до рідної культури, мови, національних свят та традицій, пошану до Конституції України і до обраних демократично владних чинників [3, с. 241].

Петрочко Ж. В. чітко виділяє психолого-емоційну основу його суті і зазначає, що Інститут проблем виховання НАПНУ, вбачає в патріотизмі «особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття – цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самого себе».

Український історик В. Липинський писав: «Бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення у Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить шукати задоволення не в тім, «щоб бути українцем», а в тім, щоб було честю носити ім'я українця. Бути патріотом – це значить вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не ненавидіти інших тому, що вони «не українці». Врешті, бути патріотом, це значить, будучи українцем, виховувати в собі громадські, політичні, державотворчі прикмети…»[10].

Науковець О. Мельникова зазначає, що патріотизм є елементом як суспільної, так і індивідуальної свідомості. На рівні суспільної свідомості під патріотизмом мається на увазі національна і державна ідея єдності і неповторності цього народу, яка формується на основі традицій, стереотипів, історії і культури кожної конкретної нації. На рівні індивідуальної свідомості під патріотизмом розуміється любов до Батьківщини, гордість за свою країну, прагнення пізнати, зрозуміти й поліпшити її [11, 83– 89].

Базовими складниками почуття патріотизму доцільно вважати: 1) любов до Батьківщини, народу, держави; 2) діяльнісну відданість Батьківщині; 3) суспільно значущу цілеспрямованість; 4) моральну стійкість; готовність до самопожертви; 6) почуття власної гідності».

О. Вишневський виділяє три різновиди патріотизму: етнічний, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії; територіальний, що ґрунтується на любові до того місця на землі, місцевості, ландшафту, клімату, де людина народилася; державницький, що ґрунтується на побудові власної держави, її самовизначенні і пов'язується із поняттям громадянськості.

Аналіз категорії «патріотизм» дає змогу визначити теоретичні основи патріотизму в суспільстві, що базуються на таких наукових підходах:

– патріотизм є глибоко соціальним за своєю природою, становить не тільки ознаку суспільства, а й джерело його існування й розвитку, атрибут життєздатності, а іноді й виживання соціуму;

– на сучасному етапі розвитку суспільства відродження патріотизму повинно сприйматися як найважливіша умова відродження держави;

– у ролі першооснови патріотизму повинна виступати особистість, основним завданням якої є усвідомлення власної історичної, культурної, національної, духовної належності до Батьківщини як засадничого положення, що детермінує зміст і стратегію її життя;

– істинний патріотизм насамперед повинен бути духовним, тому передбачає безкорисливість, самовіддане, аж до самопожертви, служіння Батьківщині [8].

Патріотичні почуття не виникають у людей самі по собі. Це результат довготривалого цілеспрямованого виховного впливу на людину, починаючи з раннього віку.

Загальні етапи виховання патріотизму особистості визначені О. Стьопіною, передбачають: виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї родини (дошкільний вік); виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста, краю, регіону) тобто етнічна само ідентифікація (підлітковий вік); виховання позитивного ставлення до своєї країни, тобто державницького патріотизму (юнацький вік); виховання усвідомлення своєї належності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції (юнацький вік); виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу – якість, притаманна високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання протягом усього життя.

На думку Н. Снопко «діяльність з патріотичного виховання детермінується суспільними стосунками, носить соціальний характер, має практичний бік, дає можливість виховати гуманістично спрямовану особистість, високу громадянськість, професіоналізм і відповідальність, уміння застосувати спеціальні знання в повсякденній практиці; пізнавальна функція дозволяє осмислювати взаємозумовленість різних сфер життєдіяльності суспільства, розвивати інтерес до підвищення культури [16, с. 23]. Кожен заклад вищої освіти повинен вбачати в такій діяльності багаторівневе, багатовекторне та системне формування фахової патріотичної компетентності студентської молоді залежно від галузевої специфіки та стандартів вищої освіти.

Визначальними соціальними умовами ефективності системи виховання патріотизму є: наявність загальнодержавних ідеології і цінностей, облік соціальних і етнічних особливостей тих, хто навчаються, висока ефективність

мотивацій патріотичної поведінки, оптимізація її елементів відповідно до нових соціальних реалій і інформаційно-комунікаційних можливостей, стійкість управління системою.

Ефективність патріотичного виховання забезпечується дотриманням наступних фундаментальних принципів виховання:

– принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

– принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості на набутому морально-етичному досвіді людства;

– принцип гуманізації виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності;

– принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає, що учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції;

– принцип цілісності означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес, спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу, передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи;

– акмеологічний принцип вимагає орієнтації виховного процесу на вищі морально-духовні досягнення і потенційні можливості особистості, створення умов для досягнення нею життєвого успіху, розвиток індивідуальних здібностей;

– принцип особистісної орієнтації означає, що загальні закони психологічного розвитку проявляються у кожної людини своєрідно і неповторно;

– принцип життєвої творчої самодіяльності передбачає становлення особистості як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення, і нести за них відповідальність, повноцінно жити і активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

– принцип толерантності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, формування у вихованців відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру, як невід'ємну частину загальнолюдської;

– принцип врахування індивідуальних задатків і здібностей студентів, рівнів їхнього інтелектуального та загальнокультурного розвитку, специфіки курсу навчання і майбутньої спеціальності;

– партнерство як форма стосунків між викладачами і студентами, співпраця у вирішенні питань навчання, відпочинку, побуту, підтримка і стимулювання студентських ініціатив;

– єдність навчання, виховання та науково-дослідної роботи, що передбачає добросовісне виконання кожним студентом своїх функціональних обов'язків і громадських доручень, участь у науково-дослідній роботі та громадському житті групи, курсу, факультету, університету;

– цілісність і системність виховного впливу на студентів ректорату, деканату, кафедр, інших структурних підрозділів університету, викладачів, студентських самоврядних організацій; пріоритет загальнолюдських цінностей, їх органічне поєднання з цінностями національними[18].

Водночас В. Мірошниченко [12] подає такі складники патріотичного виховання: інформаційний (надання інформації для усвідомлення патріотичних цінностей та ідеалів українського народу); організаційний (безпосередня організація навчально-виховного процесу з метою оволодіння науковими фактами, поняттями, теорією про природу та суспільство, нормами поведінки, соціальними відносинами, звичаями, традиціями); стимулювальний (стимулювання патріотичного самовдосконалення та самовиховання, формування патріотичних переконань, практичних навичок та уміння реалізації патріотичних якостей і почуттів у процесі навчальної, виховної та практичної діяльності);оцінний (визначення та оцінка рівня патріотичної вихованості).

Практика доводить, що найбільш результативним формування патріотично налаштованої особистості буде за умови застосування у навально-виховному процесі закладу вищої освіти інноваційних педагогічних технологій: інтерактивних занять, факультативних курсів, екскурсій, заходів соціального проектування, пошуково-дослідницької діяльності, музейної справи, молодіжного самоврядування, експериментальної роботи тощо [9, с.66-71].

У дослідженні, присвяченому патріотичному вихованню молоді О. Ванєєв виділяє наступні види та форми молодіжної діяльності [1, с. 88-91]: участь в різних молодіжних організаціях, органах студентського самоврядування і координаційних радах; соціальні проекти молоді на громадських засадах; волонтерські проекти.

Основними принципами патріотичного виховання в роботі педагогічного закладу вищої освіти С. Мотика вбачає такі: демократизація і гуманізація виховного процесу, дотримання педагогічної етики, поваги до гідності людини; підготовка педагогічних кадрів високого професійного та духовного рівня, пріоритетність загальнолюдських цінностей як головної методологічної передумови; визнання свободи мислення, права здобувачів вищої освіти на власну думку, політичні та життєві позиції; самовиховання здобувачів вищої освіти, розвиток їхнього потенціалу; професійноорієнтована діяльність здобувача вищої освіти [13, с. 109].

Аналіз науково-теоретичної і практико-орієнтованої літератури, присвяченої оновленню підходів до розуміння і здійснення патріотичного виховання, дає підставу стверджувати, що патріотичне виховання трактується як суспільно-моральний принцип діяльного ставлення до свого народу, що віддзеркалює народну гордість і любов до Батьківщини, громадську відповідальність за її долю. І важливо, щоб кожен заклад вищої освіти став для молодої особистості осередком становлення патріота України, громадянина готового брати на себе відповідальність розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну державу, робити все для її безпеки, сприяти єдності українського народу та громадянському миру й злагоді в суспільстві.

Література:

1. Ванеев О.Н. Патриотическое воспитание : возможности муниципальной политики // Право и образование. 2010. № 2. С. 83-92.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. К.: Знання, 2008. 566 с.
4. Енциклопедія політичної думки. К. : Дух і Літера, 2000. С. 472.
5. Каменєва К. Л. Формування лідерськихякостей в юнацькому віці //Педагогічні науки: Зб. наук. пр. Херсон: ХДУ,2011. Вип. 59. С. 169-174.
6. Киричук О. В. Основні принципи і структура організації виховного процесу в школі // Рідна школа. 1991. №12. С. 3-11.
7. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді URL: https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-03-31-konczepcziya-naczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi (дата звернення: 25.04.2022).
8. Криворотов Д. А., Ибрагимова Л. А. Социально-педагогические аспекты патриотического воспитания и реализация его функций: монография. Нижневартовск, 2009. 270 с.
9. Кульчицький В. Патріотизм як фактор формування лідерської компетентності молодої людини // Молодь і ринок, 2018. №8. С. 66-71.
10. Лист В. Липинського до Б. Шемета. Писаний у Райхенау 12.12.1925 р. // Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К: Довіра, Ґенеза. 1996. С. 745-746.
11. Мельнікова О. В. Проблеми патріотичного виховання сучасної молоді// Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2012. Вип. 2. С. 83-89.
12. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. 376 с.
13. Мотика С. Виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею// Військова освіта. 2018. № 1. С. 109-116.
14. Пірен М.І. Етнополіка в Україні: соціо-психологічний аналіз: Навч. посібниик. К.: Університет "Україна", 2007. 408 с.
15. Словник української мови : в 11 томах. 1975. Том 6. С. 97 URL: http://sum.in.ua/s/patriotyzm (дата звернення: 20.04.2022)
16. Снопко Н.М. Психологические механизмы и педагогические основы патриотического воспитания в системе профессионального образования: автореф. …докт.пед.наук. Москва, 2007. 34 с.

17. Современный словарь по педагогике. Авт.-сост. Е.С.Рапоцевич. Минск: Современное слово, 2001. 928с.

18. Указ президента України № 580/2015 «Про національну доктрину розвитку освіти України у XXI ст.» URL:: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#n16 (дата звернення: 20.04.2022).

19. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ). URL: http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html (дата звернення:20.04.2022).

20. Філософський енциклопедичний словник. Гол. ред. В.І.Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742с.

References:

1. Vaneev O.N. (2010). Patrioticheskoe vospitanie: vozmozhnosti munitsipalnoi politiki [Patriotic upbringing: possibilities of municipal policy]. *Pravo i obrazovanie - Law and education, 2, 83-92* [in Russian].

2. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal [Educational ideal]*. Poltava: Poltavskyi visnyk [in Ukrainian].

3. Vyshnevskyi, O. (2008). *Teoretychni osnovy suchasnoi urkainskoi pedahohiky [Theoretical basis of modern Ukrainian pedagogy]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. *Entsyklopedia politychnoi dumky [Encyclopedia of political thought]*. (2000). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

5. Kamenieva, K.L. (2011). Formuvannia liderskykh yakostei v yunatskomu vitsi [Formation of leadership qualities in adolescence]. *Pedahohichni nauky - Pedagogical Sciences, 59. 169-174* [in Ukrainian].

6. Kyrychuk, O.V. (1991). Osnovni pryntsypy i struktura orhanizatsii vykhovnoho protsesu v shkoli [Basic principles and structure of organization of the educational process at school]. *Ridna shkola – Native school*, 12, 3-11 [in Ukrainian].

7. Kontseptsia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [Concept of national-and-patriotic education of children and youth]. (n.d.) *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-03-31-konczepcziya-naczionalno-patriotichnogo-vixovannya-ditej-ta-molodi [in Ukrainian].

8. Krivorotov, D.A. & Ibragimova, L.A. (2009). *Sotsialno-pedahohicheskie aspekty patrioticheskoho vospitania i realizatsia eho funktsii [Social-and-pedagogical aspects of patriotic education and implementation of its functions]*. Nizhnevartovsk [in Russian].

9. Kulchytskyi, V. (2018). Patriotyzm yak factor formuvannia liderskoi kompetentnosti molodoi luidyny [Patriotism as a factor of the formation of leadership competence of a young person]. *Molod i rynok - Youth and Market, 8, 66-71* [in Ukrainian].

10. *Lyst V. Lypynskoho do B. Shemeta. Pysanyi u Raikhenau 12.12.1925 [Letter of V. Lypynskyi to B. Shemet. Written in Reichenau on December 12, 1925]*. (1996). Mala entsyklopedia etnoderzhavoznavstva NANU, Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho - Small Encyclopedia of Ethnostate Studies of NASU, Institute of State and Law named after V.M. Koretskyi. Kyiv: Dovira, Heneza [in Ukrainian].

11. Melnikova, O.V. (2012). Problemy patriotychnoho vykhovannia suchasnoi molodi [Problems of patriotic education of modern youth]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohia, teoria i praktyka - Spirituality of a personality: methodology, theory and practice, 2, 83-89* [in Ukrainian].

12. Miroshnichenko, V.I. (2012). *Systema patriotychnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv [The system of patriotic education of future border guard officers*]. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo Nationalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni B. Shmelnytskoho [in Ukrainian].

13. Motyka, S. (2018). Vykhovannia patriotyzmu uchnivskoi molodi v umovakh viiskovoho litseiu [Education of patriotism in student youth of the military lyceum]. *Viiskova osvita - Military education, 1, 109–116* [in Ukrainian].

14. Piren, M.I. (2007). *Etnopolityka v Ukraini: sotsio-psykholohichnyi analiz [Ethnopolice in Ukraine: social-and-psychological analysis]*. Kyiv: Universytet "Ukraina" [in Ukrainian].

15. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]*. (1975). *sum.in.ua.* Retrieved from http://sum.in.ua/s/patriotyzm [in Ukrainian].

16. Snopko, N.M. (2007) Psikholohicheskie mekhanizmy i pedahohicheskie osnovy patrioticheskoho vospitania v sisteme professionalnoho obrazovania [Psychological mechanisms and pedagogical bases of patriotic education in the system of professional education]. Extended abstract of Doctor's thesis. Moscow [in Russian].

17. Rapotsevich, E.S. (2001). *Sovremennyi slovar po pedahohike [Modern dictionary of pedagogy]*. Minsk: Sovremennoe slovo [in Russian].

18. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 580/2015 "Pro natsionalnu doktrynu pozvytku osvity Ukrainy u XXI st" [Decree of the President of Ukraine No.580/2015 "On the national doctrine of the development of education in Ukraine in the XXI century"]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#n16 [in Ukrainian].

19. Universalnyi slovnyk-entsyklopedia (USE) [Universal Dictionary-Encyclopedia (UDE)]. (n.d.). *slovopedia.org.ua.* Retrieved from http://slovopedia.org.ua/29/53392-0.html [in Ukrainian].

20. Shynkaruk, V.I. (Eds.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

УДК 370:21

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-248-259

Бурдонос Людмила Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, «Університет імені Григорія Сковороди у Переяславі", вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (044) 293-11-10, https://orcid.org/0000-0002-1084-0826

Виноградня Віта Михайлівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, «Університет імені Григорія Сковороди у Переяславі", вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (044) 293-11-10, https://orcid.org/0000-0002-9028-6772

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Стратегічний менеджмент здійснюється в контексті місії та цілей організації, і його фундаментальна задача полягає в тому, щоб забезпечити взаємозв'язок місії з основними цілями організації в умовах швидкозмінного економічного середовища. Стратегічний менеджмент стосується цілей і засобів, в площині цілей - вимальовує загальні контури майбутнього організації; в якості засобів - показує, як ця мета повинна досягатися.

Особливість менеджменту стратегії на підприємстві полягає в тому, що він не є процесом її реалізації, а лише створює підгрунтя для реалізації стратегії і досягнення підприємством поставлених цілей. Дуже часто спостерігаються випадки, коли підприємства не в змозі здійснити обрану стратегію менеджменту. Це буває тому, що відбулися непередбачені зміни у зовнішньому середовищі діяльності підприємства або невірно був проведений аналіз і зроблені невірні висновки. Проте часто стратегія не здійснюється і тому, що менеджмент не може належним чином залучити наявний у підприємства потенціал для реалізації стратегії. В особливості це відноситься до використання потенціалу персоналу.

Таким чином, здійснення стратегічного менеджменту являє собою процес проведення стратегічних змін на підприємстві, завдяки якому організація буде готова до проведення стратегії в реальність. Основним завданням етапу виконання стратегії також полягає в тому, щоб створити необхідні передумови для успішної реалізації стратегії.

Підприємства і керівники-менеджери, які мислять стратегічно, дивляться вперед і визначають напрямок, в якому вони бажають рухатися, їх цікавить

більш широкий спектр проблем, з якими вони зустрічаються, і загальний напрямок, в якому вони повинні рухатися, щоб вирішувати ці проблеми.

Але менеджери повинні також розуміти, що саме вони відповідають, по-перше, за планування розміщення засобів способом, найбільш корисним для впровадження стратегії і, по-друге, за те, щоб управління будувалось, додаючи значну вартість до результатів, які отримує підприємство.

Таким чином, стратегічний менеджмент є однією з визначальних складових ефективності системи управління підприємством. Основною метою стратегічного менеджменту є максимізація прибутків, недопущення та виведення підприємства з фінансової кризи. Стратегічний менеджмент, як елемент управління підприємством набуває особливого значення в умовах фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: стратегія, менеджмент, підприємство, фінансова стійкість, інформаційні технології, конкурентоспроможність, управлінський облік, управління витратами.

Burdonos Lyudmila Ivanovna PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, accounting and taxation Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, https://orcid.org/0000-0002-1084-0826

Vynogradnya Vita Mykhailovna PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, accounting and taxation Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (044) 293-11-10, https://orcid.org/0000-0002-9028-6772

DIRECTIONS OF PROVIDING STRATEGIC MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

Abstract. Strategic management is carried out in the context of the mission and goals of the organization, and its fundamental task is to ensure the relationship of the mission with the main goals of the organization in a rapidly changing economic environment. Strategic management refers to goals and means, in terms of goals - outlines the general contours of the future of the organization; as a means - shows how this goal should be achieved.

The peculiarity of strategy management in the enterprise is that it is not a process of its implementation, but only creates a basis for the implementation of the strategy and the achievement of the company's goals. There are often cases when companies are unable to implement the chosen management strategy. This is because of unforeseen changes in the external environment of the enterprise or incorrect analysis and incorrect conclusions. However, often the strategy is not implemented

because the management can not properly attract the potential of the company to implement the strategy. This is especially true for the use of staff capacity.

Thus, the implementation of strategic management is a process of strategic change in the enterprise, through which the organization will be ready to implement the strategy into reality. The main task of the strategy implementation phase is also to create the necessary prerequisites for the successful implementation of the strategy.

Businesses and managers who think strategically, look ahead and determine the direction in which they want to move, they are interested in a wider range of problems they face, and the general direction in which they must move to solve these problems.

But managers must also understand that they are responsible, firstly, for planning the allocation of funds in the most useful way to implement the strategy and, secondly, for building management, adding significant value to the results obtained by the company.

Thus, strategic management is one of the determining components of the effectiveness of the enterprise management system. The main purpose of strategic management is to maximize profits, prevent and bring the company out of the financial crisis. Strategic management, as an element of enterprise management acquires special significance in the financial and economic crisis.

Keywords: strategy, management, enterprise, financial stability, information technology, competitiveness, management accounting, cost management.

Постановка проблеми. Недостатнє усвідомлення значущості стратегічного менеджменту може бути ознакою неякісного управління підприємством. За відсутності стратегічного менеджменту підприємству важко реагувати на стрімкі зміни зовнішнього та внутрішнього середовища та приймати правильні управлінські рішення. Метою комунікації на підприємстві є послідовне залучення всіх підрозділів і персоналу до процесу розроблення менеджменту стратегії та збалансованих критеріїв її реалізації. У процесі бізнес-планування операційні, фінансові та інвестиційні плани підприємства узгоджуються із системою збалансованих показників. Зрештою, за допомогою звітності, що містить порівняння фактичних показників зі стратегічними плановими показниками, забезпечується зворотний зв'язок. Аналіз відхилень дає змогу оцінити ефективність стратегії та внести корективи в майбутні стратегічні ініціативи та настанови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню напрямів забезпечення розвитку стратегічного менеджменту присвячено чимало наукових праць. Значний внесок у дослідження окремих аспектів забезпечення стратегічного менеджменту на підприємствах зроблено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців : К. Азар, К. Гамільтон, Х. Дейлі, У. Оутс, Л.І. Абалкін, Н.В. Родіонова, В.А., Р. Луцик, Л. Мельник, В. Степанков, В. Трегобчук,

О. Царенко, А. Циганков, Г. Шматков, М.І. Деркач, М.З. Згуровський, С.В Войтко, Л.Є. Довгань, Л.П. Артеменко та багато інших.

Мета статті - є дослідження теоретичних та практичних аспектів, щодо удосконалення напрямів забезпечення системи стратегічного менеджменту на підприємстві в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке підприємство в сучасних умовах господарювання повинне мати чітко розроблений бізнес-план своєї діяльності, його наявність сприяє росту показників ефективності та прибутковості.

Згідно висловлювань проф. І. Ігнатьєвої, економічні організації мають деякі риси, що обумовлюють особливості їхнього функціонування, як учасників економічних відносин [1, с. 12-14]:

1. організації створюються для досягнення певної цілі, що ставить перед собою людина або група людей задля задоволення певних потреб. Економічні потреби спонукають людей до певних дій, які досить часто можуть бути реалізовані лише у спосіб створення економічної організації;

2. організації мають ринкову самостійність. Менеджмент організації повинен мати сукупність управлінських інструментів для підтримки розвитку відповідно до сформульованих завдань, на основі оптимального задіяння внутрішнього потенціалу з урахуванням викликів зовнішнього середовища;

3. організація повинна будувати свою діяльність на основі наявного потенціалу, дбаючи про його збереження та примноження. Вказаний потенціал повинен формуватися та використовуватися на основі виконання таких настанов:

- поставлені цілі організації повинні бути забезпечені відповідними ресурсами;
- необхідність переробки вхідних ресурсів (вхід в організацію) визначає склад обладання і технології виготовлення кінцевого продукту;
- структура технології зумовлює поділ виробничих функцій і формування робочих місць;
- реалізація функцій і завдань кожного робочого місця повинна бути забезпечена фахівцями визначеної професії і кваліфікації;
- виділення об‘єктів усередині організації і в зовнішньому середовищі зумовлюють необхідність створення адекватної організаційної структури;
- функціонування процесів управління, зумовлених організаційною структурою, повинне бути забезпечено відповідною структурою апарату управління;
- готова продукція (вихід організації) повинна відповідати вимогам зовнішнього середовища, тобто відповідати стандартам і потребам споживача;

4. головною умовою ефективного функціонування економічної організації є наявність споживача - платоспроможного попиту. Вказаний попит

може бути заданим або сформованим на формування попиту впливає сама організація через реалізацію маркетингової стратегії. Економічні організації мають постійно піклуватися про конкурентоспроможність виготовленого продукту, яка зазвичай характеризується співвідношенням рівня якості та ціни.

Стратегічний менеджмент передбачає:

- визначення головних ринкових позицій на перспективу залежно від пріоритетності цілей; - виділення ресурсів організації під стратегічні цілі;
- створення центрів керівництва кожною стратегічною ціллю;
- оцінка та стимулювання виробничих підрозділів та їх керівників по мірі досягнення стратегічних цілей [2, с. 78].

Тобто суть стратегічного менеджменту полягає в тому, що на підприємствах існує чітко виділене і організоване стратегічне планування, а з іншого боку, структура управління підприємства, механізми взаємодії окремих підрозділів які побудовані так, щоб забезпечити розробку довгострокової стратегії та її реалізацію через поточні виробничо-господарські плани. Тобто стратегічний менеджмент включає два основні процеси:

- стратегічне планування;
- тактико-оперативне управління реалізацією сформульованої стратегії.

Стратегія менеджменту підприємства може грунтуватися на основі формування нових та використання наявних конкурентних переваг. Ці переваги проявляють себе лише на фоні дій конкурентів, тобто у вільному ринковому середовищі, і можуть бути ефективно реалізованими у випадку належної організації різних складових управлінського механізму. Завдання механізму стратегічного менеджменту підприємства – забезпечити зміцнення конкурентної позиції за рахунок найбільш ефективного використання конкурентних переваг.

Головною метою управління витратами підприємства є підвищення економічної конкурентоспроможності та ефективності його господарської діяльності. Необхідно зазначити, що стратегічна мета і завдання діяльності підприємства можуть змінюватися залежно від зміни навколишнього підприємницького середовища та етапів розвитку підприємства. Однак очевидно, що мета і завдання управління витратами повинні підпорядковуватися загальній стратегічній меті функціонування підприємницької структури, хоча б на певних етапах економічного розвитку.

М. Портер, який вважається одним з авторитетних науковців зі стратегічного менеджменту, використовуючи ідею ланцюжка цінностей, пропонує розглядати стратегічне управління як аналіз внутрішніх процесів та взаємодій між різними складовими організації для того, щоб визначити, як і де додається цінність. При цьому стратегія – це позиціювання організації щодо галузевого середовища [3, с. 263]

Стратегічний менеджмент на підприємстві дозволяє досягти таких основних результатів:

1. Створити системний потенціал для досягнення цілей організації.

2. Структури організації та її внутрішніх змін, що забезпечують чутливість до змін зовнішнього середовища і відповідну адаптацію.

До переваг стратегічно-орієнтованих підприємств відносять [4, с.14]

- зменшення до мінімуму негативних наслідків змін, що– відбуваються, а також факторів «невизначеності майбутнього»;

- можливість враховувати об'єктивні (зовнішні та внутрішні)– фактори, що формують зміни, зосередитись на вивченні цих факторів, сформувати відповідні інформаційні банки;

- можливість отримати необхідну базу для прийняття стратегічних і– тактичних рішень;

полегшити роботу із забезпечення довго та короткострокової– ефективності та прибутковості;

можливість зробити організацію більш керованою, оскільки за– наявності системи стратегічних планів є змога порівнювати досягнуті результати з поставленими цілями, конкретизованими у вигляді планових завдань;

- можливість встановлення системи стимулювання для розвитку– гнучкості та пристосованості організації та окремих її підсистем до змін;

-забезпечення динамічності змін через прискорення практичних дій– щодо реалізації стратегічних планів на основі відповідної системи регулювання, контролю та аналізу;

Ефективність стратегічного менеджменту на підприємстві залежить від менеджерів, які розробляють стратегії підприємства та втілюють їх у життя. Головною метою вищого керівного апарату є виявлення таких працівників, які не тільки розробляють сильні та націлені на результат стратегії, а й вміють втілювати їх у життя, тобто, недостатньо тільки вдало розробленої стратегії, вона повинна бути реалізована на практиці.

Методологічною основою стратегічного менеджменту є комплексний підхід, згідно з яким підприємство характеризують такі особливості: унікальність і непередбачуваність поведінки системи в конкретних умовах; змінність окремих її параметрів; здатність змінювати структуру та формувати варіанти поведінки, протистояти руйнівним тенденціям, адаптуватися до зміни умов; прагнення до формулювання цілей усередині системи.

Для реалізації стратегій залежно від конкретних умов використовуються моделі: внутрішньофірмового управління у спокійному зовнішньому середовищі; управління в умовах динамічного і різноманітного ринку; модель загроз і можливостей, що раптово виникають у зовнішньому середовищі. Особливого значення набуває модель стратегії підприємства в умовах

зростаючої конкуренції, яка передбачає обґрунтований аналіз його конкурентоздатності, оцінювання зовнішніх і внутрішніх факторів. Це оцінювання може здійснюватися за допомогою SWOT-аналізу, складовими якого є оцінювання сильних і слабких сторін діяльності підприємства, а також можливостей і загроз, що перешкоджають руху в напрямі досягнення мети та цілей його розвитку [5, с. 34].

Щоб розрахувати стратегію поведінки підприємства на ринку та цілей планування його діяльності спочатку потрібно проаналізувати зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства. При аналізі зовнішнього середовища беруть до уваги такі показники як інформацію про постачальників необхідно важливих ресурсів, покупців продукції чи послуг, наявності ринків збуту, існуючих інформаційних технологій, існуюче законодавство, конкурентів, і т.д.. При аналізі внутрішнього середовища треба провести корпоративний аналіз організації (забезпечення ресурсами, конкурентоспроможності продукції чи послуг, технології виробництва продукції, забезпечення кваліфікованими кадрами,).

Вчені та науковці виділяють такі принципи успішної стратегічної діяльності підприємства [6, с.10] :

- кожне підприємство є відкритою соціально-економічною системою, що змінюється, розвивається та переструктуровується в динамічному, часто ворожому середовищі;
- новостворені підприємства мають високий рівень гнучкості та реактивності, що дає змогу деяким з них забезпечити виживання. Далі вони стають більш стабільними: це означає, що для змін та розвитку треба розроблювати спеціальні заходи, які набирають вигляду більш чи менш обґрунтованих стратегій, що враховують як зовнішні (ринкові), так і внутрішні (виробничі) фактори;
- послідовний розвиток підприємства чи організації пов’язаний із формулюванням зрозумілих, простих і досяжних цілей, які знаходять вираз у системі техніко-економічних, кількісних та якісних показників , а також у системі стратегій їхнього досягнення, що інтерпретується в «стратегічному наборі»;
- навіть у разі застосування системи стратегічного управління з орієнтацією на «стратегічний набір» настає час, коли вони застарівають та починають стримувати розвиток підприємства. Щоб уникнути цього негативного стану, стратегії потрібно постійно переглядати та оновлювати;
- підтримка змін, нововведень різних типів має забезпечуватися ефективною системою мотивації, соціально-психологічної підтримки, що сприяє проведенню стратегічних дій;
- забезпечення динамічності змін через прискорення практичних дій щодо реалізації стратегічних планів на основі відповідної системи регулювання, контролю та аналізу;

- створення виробничого потенціалу та системи зовнішніх зв'язків, що є сприйнятливими до змін і дають можливість досягти майбутніх цілей.

Впровадження концепцій стратегічного менеджменту до організаційної моделі підприємств є об'єктивною необхідністю. З метою поглиблення розуміння суті стратегічного менеджменту його розглядають у таких концепціях:

— елементному, як сукупність елементів, взаємодія між якими забезпечує формування і досягнення цілей під час реалізації стратегії розвитку організації;

— процесному, як цикл розроблення та впровадження стратегії, націлений на досягнення стратегічної відповідності між організацією та зовнішнім середовищем;

— функціональному, як галузь наукових знань про прийоми та інструменти, методологію прийняття стратегічних рішень і способи їх практичної реалізації.

Аналіз теорії та практики стратегічного менеджменту свідчить, що ця система все більше адаптується до тих змін, яких зазнає організація. Рівень її мобільності в умовах нестійкого зовнішнього середовища характеризується швидкістю й гнучкістю реакції на ці зміни з метою зберегти себе як організацію і досягти економічної ефективності.

• При традиційному підході організацію розглядають як "закриту" систему, її цілі та завдання вважають заданими і стабільними протягом тривалого часу. В сучасних умовах організацію розглядають як "відкриту" систему, головні передумови діяльності якої закладені не всередині, а поза нею, тобто успіх залежить від того, наскільки організація пристосувалася до свого оточення. Відповідно змінюється тип управління в напрямі більшої демократизації. Організаційні механізми більш пристосовані до виявлення нових проблем і формування нових рішень, ніж до контролю вже прийнятих.

• Організацію доволі часто перетворюють у сукупність різноцільових господарських підрозділів, об'єднаних для досягнення однієї генеральної мети розвитку, які самостійно визначають стратегію (в межах узгоджених умов) і самостійно її здійснюють, не суть відповідальність за результати своєї діяльності. Управління такими підрозділами характеризується відкритими діловими стосунками, як внутрішніми, так і зовнішніми.

• Під час розроблення стратегії відбувається докорінна зміна психології планування — проходження шляху від майбутнього до теперішнього, а не від минулого до майбутнього, що властиве системі довгострокового планування.

• Організацію можна трактувати одночасно як соціальну й економічну систему. Новим чинником розвитку є її об'єктивна соціалізація, тобто перетворення виробничої системи у виробничо-соціальну. Найважливішим при цьому є стиль керівництва і роль людей — працівників, їхнє поступове перетворення у співвласників, зі зміною певних особливостей їхнього

характеру та реакції на управлінські рішення. Отже, особливого значення набувають організаційна культура, ділова етика та мораль.

• Планування стратегії характеризується посиленням гнучкості, зокрема, планових горизонтів. При цьому термін, на який розробляють прогноз, не є строго визначеним, а, здебільшого, залежить від характеру стратегічної мети. Планування стратегії може охоплювати тривалі періоди часу, хоча часто воно базується на середньостроковому плануванні. Вважають, що саме в цьому його особливість: стратегія — це не функція часу, а функція напряму розвитку. Вище керівництво має запропонувати оптимальний шлях переходу від існуючого стану до бажаного. [7, с.74-77]

Найбільш поширеними показниками, за якими можна говорити, що на підприємствах успішно здійснюється стратегічний менеджмент, можна виокремити такі:

- прибутковість, відображена в таких показниках як величина прибутку, рентабельність, доход на акцію та інш.;

- місце на фінансовому ринку, яке описується такими показниками, як частина ринку, об'єм продаж, відносна стосовно до конкурента доля ринку, частка окремих продуктів в загальному об'ємі продаж та інш.;

- продуктивність, показник який виражається у кількості витрат на одиницю продукції, матеріалоємності, віддачі з одиниці виробничих потужностей, об'ємі виготовленоїв продукції;

- фінансові ресурси, які описуються показниками, що характеризують величину оборотного капіталу, структуру капіталу, рух грошей на підприємстві;

- розробка та виробництво продукції чи послуг, які описуються за такими показниками, як величина витрат на виконання проектів, строки введення в дію нового обладнання, строки та об'єми виробництва продукту чи послуги, строки введення нового продукту чи послуги, якість продукту чи послуги та інш.;-

- зміни в організації та управлінні, що виражаються в показниках, які встановлюють завдання по строкам організаційних змін на підприємстві;

- потужності підприємства, які виражаються в цільових показниках, що стосуються розміру займанихх площин, кількості одиниць техніки та інш.;

- робота з покупцями та клієнтами, виражена в таких показниках, як швидкість обслуговування клієнтів, кількість скарг зі сторони покупців та інш.;

- надання допомоги суспільству, виражене такими показниками, як об'єм благодійності, строки проведення благодійних акцій та інш.;

- людські ресурси, які характеризуються показниками, які виражають плинність кадрів, підвищення кваліфікації робітників та інш.

Також одним із показників здійснення ефективного стратегічного менеджменту на підприємстві є застосування інформаційних систем та технологій. У стратегічному менеджменті інформаційно-технічні технології

вже повинні використовуватися на етапі створення самого підприємства, для підтримки і поглиблення стійкої конкурентної переваги на фінансовому ринку. Стратегія у сфері інформаційних систем та технологій є елементом загальної стратегії підприємства, а напрями з його реалізації тісно переплітаються зі стратегічними програмами у інших областях.

Ефективний стратегічний менеджмент потребує надійного інформаційного забезпечення, який повинен відображати відносні фінансові результати, досягнуті бізнесом по відношенню з конкурентами, постачальниками і, можливо, споживачами. Таким інформаційним забезпеченням є стратегічний управлінський облік, адже діяльність будь-якого підприємства пов`язана із певними витратами, які за їх економічною сутністю на базі діючого бухгалтерського обліку та розподіляють на поточні та капітальні. До капітальних витрат належать витрати на придбання необоротних активів, що використовуються у декількох циклах виробництва та вартість яких включається до поточних витрат виробництва шляхом нарахування зносу. До поточних - витрати виробничих ресурсів, які споживаються протягом одного виробничого циклу. Успіх роботи підприємства залежить від двох умов: якості виконання функцій і завдань та обсягу т, що вирішуються підприємством і раціонального використання ресурсів. Отже, управління витратами означає удосконалення процесу управління всіма аспектами діяльності підприємства.

Одним із шляхів, за допомогою якого управлінський облік може впливати на розвиток подій у майбутньому, може бути аналіз ефекту від зміни стратегії, оцінка результативності таких змін. Аналіз здійснюють за трьома аспектами: росту, ціни, продуктивності (витрат). Виконують його методами факторного аналізу: ланцюгові підстановки, обчислення різниць та ін.

Другим важливим напрямком стратегічного управлінського обліку є аналіз прибутковості конкурентів (АПК) з метою оцінки наслідків можливого зниження (підвищення) ціни на продукцію (як це вплине на поведінку конкурентів на ринку). Джерелами даних про конкурентів можуть бути: щорічні звіти; офіційні статистичні дані про обсяги ринку конкретного виду продукції; повідомлення у пресі; знання власної справи; безпосередні практичні спостереження; інформація, одержана від спільних постачальників та покупців; інші неофіційні джерела. Особливе значення для управління має знання суми змінних та постійних витрат конкурента, їх співвідношення (оперативний ліверидж), щоб можна було оцінити вплив зміни обсягу продаж та ціни на поведінку конкурента (його прибуток).

Основним завданням формування ефективної системи управління витратами на підприємстві є пошук шляхів найефективнішого використання наявних обмежених ресурсів за допомогою планування, калькулювання, обліку і контролю витрат внутрішньовиробничої діяльності. Управління витратами є важливою складовою управлінського обліку, тому необхідне створення єдиної системи з певними установками, напрямами та інструментами.

Важливим та ефективним напрямом в забезпеченні стратегічного менеджменту на підприємстві є стратегічне мислення, яке базується на усвідомленні, насамперед керівниками й усім персоналом, власної відповідальності за довгострокове існування та розвиток свого підприємства, необхідності відповідного управління цим процесом і забезпечення орієнтації всіх видів діяльності на створення та підвищення конкурентоспроможності, фінансового успіху впродовж тривалого періоду.

Тому стратегічне мислення передбачає [8, с.19]:

- усвідомлення управлінської ієрархії та послідовності встановлення пріоритетів при відповіді на запитання: «Чого ми хочемо досягти та яким чином?»;
- орієнтацію на розпізнавання та адекватне реагування на зміни в середовищі — нові можливості та потенційні загрози;
- логічне обгрунтування форм і методів залучення та напрямків використання інвестицій, а також персоналу відповідної кваліфікації для забезпечення розв'язання проблеми довгострокового розвитку фірми;
- координацію стратегічних і поточних, функціональних та виробничих, аналітично-планових і виконавчих напрямків діяльності організації;
- усвідомлення можливостей та масштабів впливу на формування середовища, а не лише реагування на зміни в ньому;
- орієнтацію на керівництво процесами розвитку підприємства і в довгостроковому періоді формування відповідної системи стратегічного управління, що виявляється в настанові на ініціювання, а не на захист і наслідування.

Висновки. Стратегічний менеджмент на більшості підприємствах України в сьогоднішніх умовах знаходяться в стадії становлення, та не змогли зреагувати на вплив зовнішніх факторів. Цьому сприяли такі фактори, як військові дії на території України, економічна криза, проблема взаємодії з ринками чинників виробництва, пошуку ринків збуту і джерел інвестування власної діяльності, знос виробничих засобів, політична нестабільність і т.д.

Література:

1. Ігнатьєва І. Стратегічний менеджмент [підручник]. К.: Каравела, 2008. С. 12-14
2. Кузьмін О.Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: Навч. посібник . Львів : Львівська політехніка, Інтелект-Захід, 2002. 228 с.
3. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. Є. М. Кайлюк, В. М. Андрєєва, В. В. Гриненко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. с. 263
4. Пічугіна Т. С. Стратегічний менеджмент навч. посіб. Харків, 2009. с. 14 (ХДУХТ).
5. Рульєв В.А., Гуткевич С.О. Менеджмент: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 312 с. URL : https://pidruchniki.com/13500826/menedzhment/strategichne_upravlinnya_pidpriyemstvom (дата звернення: 20.03.2022).
6. Зарічна О. В. Роль стратегічного управління в діяльності підприємства в умовах сталого розвитку регіону // Соціальноекономічні проблеми сучасного періоду України. 2014. С. 10.

7. Летягин В. Стратегический менеджмент: практические аспекты // Персонал. 2001. № 10. С. 74-77

8. Малюта Л.Я. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства : навчальний посібник . Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 232 с.

References:

1. Ihnatieva I. (2008). Stratehichnyi menedzhment [pidruchnyk]. [Strategic Management [textbook]]. K.: Karavela, 12-14 [in Ukrainian].

2. Kuzmin O.Ie. (2002.) Teoretychni ta prykladni zasady menedzhmentu: Navch. posibnyk . [Theoretical and applied principles of management: Textbook]. Lviv : Lvivska politekhnika, Intelekt-Zakhid, 228 [in Ukrainian].

3. Ye. M. Kailiuk, V. M. Andrieieva V. V. Hrynenko (2010). Stratehichnyi menedzhment : navch. posib. [Strategic Management: textbook]. Khark. nats. akad. misk. hosp-va. Kh.: KhNAMH, 263 [in Ukrainian].

4. Pichuhina T. S.(2009). Stratehichnyi menedzhment navch. posib. [Strategic Management: textbook]. Kharkiv, 14 (KhDUKhT). [in Ukrainian].

5. Ruliev V.A., Hutkevych S.O. (2011). Menedzhment: navch. posib. [Management :textbook]. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 312 Retrieved from: : https://pidruchniki.com/13500826/menedzhment/ strategichne_upravlinnya_pid priyemstvom (data zvernennia: 20.03.2022).[in Ukrainian].

6. Zarichna O. V. (2014)**.** Rol stratehichnoho upravlinnia v diialnosti pidpryiemstva v umovakh staloho rozvytku rehionu [The role of strategic management in the enterprise in terms of sustainable development of the region]. *Sotsialnoekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy - Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 10 [in Ukrainian].

7. Letiahyn V. (2001) Stratehycheskyi menedzhment: praktycheskye aspektы [Strategic management: practical aspects]. *Personal- Personnel*, 10, 74-77 [in Ukrainian].

8. Maliuta L.Ia. (2016). Stratehichne upravlinnia innovatsiinym rozvytkom pidpryiemstva : navchalnyi posibnyk. [Strategic management of innovative development of the enterprise: a textbook]. Ternopil: FOP Palianytsia V.A., 232 [in Ukrainian].

УДК 378.184+544.27: 620.179.16

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-260-269

Бурмістров Олександр Миколайович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних дисциплін, Донецький національний медичний університет МОЗ України, вул. Юрія Коваленка, 4а, м. Кропивницький, 25000, тел.: (099) 459-55-64, https://orcid.org/0000-0001-8328-0091

Гуща Тетяна Олегівна кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В. П. Кухаря НАН України, вул. Мурманська, 1, м. Київ, 02000, тел.: (044) 558-53-88, https://orcid.org/0000-0001-7321-0054

Лунгол Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри фундаментальних дисциплін, Донецький національний медичний університет МОЗ України, вул. Юрія Коваленка, 4а, м. Кропивницький, 25000, тел.: (099) 459-55-64, https://orcid.org/0000-0001-8128-0072

Габорець Ольга Андріївна кандидат педагогічних наук, асистент кафедри фундаментальних дисциплін, Донецький національний медичний університет МОЗ України, вул. Юрія Коваленка, 4а, м. Кропивницький, 25000, тел.: (099) 459-55-64, https://orcid.org/0000-0001-7791-6795

ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ БІЛКІВ ОРГАНІЗМУ З ЛІГАНДАМИ ПРИ СТРЕСОВИХ НАВАНТАЖЕННЯХ В РАМКАХ СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВГО ГУРТКА «MEDICAL SCIENCE»

Анотація. Науково-дослідна робота студентів в умовах сьогодення є важливим складником університетської освіти. Вона сприяє формуванню наукового світогляду та особистісному професійному становленню, розвиває творче мислення та індивідуальні здібності, формує навички самостійної науково-дослідної роботи, залучає талановиту молодь до науково-дослідної роботи кафедр, сприяє вихованню та підготовці молодих учених. В Донецькому національному медичному університеті активно проводяться наукові дослідження студентів медичного факультету №2 під керівництвом науково-педагогічних працівників кафедри фундаментальних дисциплін в рамках наукового гуртка «Medical science».

В статті представлені проаналізовані результати наукової роботи щодо вивчення природи взаємодії та механізмів внутрішньо-молекулярної

перебудови альбуміну в присутності низькомолекулярних лігандів, використовуючи акустичний спектрометр власної конструкції, дослідження закономірностей взаємодії білків організму з лігандами при стресових навантаженнях, описані етапи проведення дослідження. Наукові дослідження гуртка спрямовані на поглиблення знань з природничих дисциплін кафедри – медичної та біологічної фізики й медичної хімії, та безпосередньо пов'язані з клінічними дисциплінами медичного університету. Дослідження гуртка спрямовані на дослідження проблем поведінки організму в умовах стресових навантажень із з'ясуванням структурно-динамічних закономірностей взаємодії білкового компонента рідин організму з низькомолекулярними лігандами. Ця проблема виникає при розв'язанні таких задач, як управління ферментативними процесами, роботою ліків на молекулярному рівні, а також реакцією організму на радіаційне опромінювання. В процесі досліджень припущено, що ключем до розуміння роботи білкових комплексів може стати аналіз їх конформаційної динаміки. Саме конформаційна рухливість є причиною унікальних каталітичних та регуляторних властивостей білків, їх специфічної взаємодії з лігандами.

Ключові слова: студентська наукова робота, білковий компонент, ліганди, процеси, конформаційна динаміка, біорегуляція.

Burmistrov Oleksandr PhD, docent, Associate Professor of the Department of Fundamental Disciplines of Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Yuriy Kovalenko St., 4a, Kropyvnytskyi, 25000, tel .: (099) 459-55-64, https://orcid.org/0000-0001-8328-0091

Hushcha Tetiana PhD, Senior researcher of the V.P. Kukhar Institute of Bioorganic Chemistry and Petrochemistry of the National Academy of Sciences of Ukraine, Murmanska St., 1, Kyiv, 02000, tel.: (044) 558-53-88, https://orcid.org/0000-0001-7321-0054

Lunhol Olha PhD, Senior lecturer of the of the Department of Fundamental Disciplines of Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Yuriy Kovalenko St., 4a, Kropyvnytskyi, 25000, tel.: (099) 459-55-64, https://orcid.org/0000-0001-8128-0072

Haborets Olha PhD, assistant of the of the Department of Fundamental Disciplines of Donetsk National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine, Yuriy Kovalenko St., 4a, Kropyvnytskyi, 25000, tel.: (099) 459-55-64, https://orcid.org/0000-0001-7791-6795

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

CONDUCTING SCIENTIFIC RESEARCH ON THE PATTERNS OF INTERACTION OF BODY PROTEINS WITH LIGANDS UNDER STRESS LOADS WITHIN THE STUDENT SCIENTIFIC CIRCLE "MEDICAL SCIENCE"

Abstract. Research work of students in today's conditions is an important component of university education. It contributes to the formation of scientific worldview and personal professional development, develops creative thinking and individual abilities, develops skills of independent research work, attracts talented young people to research work of departments, promotes education and training of young scientists. Donetsk National Medical University is actively conducting research of medical students №2 under the guidance of scientific and pedagogical staff of the Department of Fundamental Disciplines within the scientific circle "Medical science".

The article presents the analyzed results of scientific work on studying the nature of interaction and mechanisms of intramolecular rearrangement of albumin in the presence of low molecular weight ligands using acoustic spectrometer of own design, study of patterns of interaction of proteins with ligands under stress, describes the stages of research. The research of the circle is aimed at deepening the knowledge of natural sciences of the department - medical and biological physics and medical chemistry, and is directly related to the clinical disciplines of the Medical University. The research of the circle is aimed at studying the problems of the body's behavior under stress loads with the elucidation of structural and dynamic patterns of interaction of the protein component of body fluids with low molecular weight ligands. This problem arises in solving problems such as the management of enzymatic processes, the work of drugs at the molecular level, as well as the body's response to radiation. In the course of research it is suggested that the key to understanding the work of protein complexes may be the analysis of their conformational dynamics. Conformational mobility is the reason for the unique catalytic and regulatory properties of proteins, their specific interaction with ligands.

Keywords: student research work, protein component, ligands, processes, conformational dynamics, bioregulation.

Постановка проблеми. Науково-дослідна робота здобувачів освіти є важливим елементом навчально-виховного процесу закладу вищої медичної освіти. Науково-дослідна робота студентів медичного факультету №2 Донецького національного медичного університету є обов’язковою складовою професійної підготовки майбутніх лікарів, та передбачає навчанню здобувачів освіти методології і методики проведення наукових досліджень, залучення до систематичної участі у дослідницькій діяльності, розвиток творчого підходу до вивчення певних наукових проблем тощо. В рамках науково гуртка «Medical

science» студентами, під керівництвом авторів статті, проведено дослідження проблем поведінки організму в умовах стресових навантажень із з'ясуванням структурно-динамічних закономірностей взаємодії білкового компонента рідин організму з низькомолекулярними лігандами. Ця проблема виникає при розв'язанні таких задач, як управління ферментативними процесами, роботою ліків на молекулярному рівні, а також реакцією організму на радіаційне опромінювання. Ключем до розуміння роботи білкових комплексів може стати дослідження їх конформаційної динаміки. Саме конформаційна рухливість є причиною унікальних каталітичних та регуляторних властивостей білків, їх специфічної взаємодії з лігандами. Розробка динамічних механізмів таких взаємодій ще недостатня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота над обраною темою відбувалася в кілька етапів:

1. На першому етапі ми показали студентам, як обирати тему дослідження. Зважаючи на те, що в гурток входять студенти старших курсів, які вже мають досвід роботи у медичних закладах, із запропонованих кафедрою тем дослідження швидко була обрана та тема, яка здобувачам освіти задалася найбільш актуальною, цікавою та зрозумілою.

2. На другому етапі відбувся пошук джерел за темою дослідження і складання списку літератури.

3. Попередні 2 кроки дозволили розробити чіткий план подальшої роботи. Після визначення обсягу дослідницьких питань і послідовності їх висвітлення, було обрано методи дослідження, описано кроки проведення експериментів, сформульовано цілі, завдання, об'єкти теми дослідження, висунуто гіпотези.

4. Після проведення експерименту, проаналізовано результати теоретичних та експериментальних досліджень, висунуто висновки та пропозиції.

В процесі пошуку джерел за темою дослідження ми встановили, що дослідження особливостей поведінки організму в умовах стресових навантажень завжди були у центрі уваги науковців різних галузей. Так, науковці Національного університету «Львівська політехніка»: Мочурад Л. І., Бойко Н. І. та Яцків М. В., на основі аналізу реакції людини в умовах стресової ситуації, запропонували сформувати окрему галузь «стресологію» як систему дослідження та управління стресами на виробництві [1]. Актуальному питанню поведінки особистості у кризових умовах та критичних ситуаціях життя для різних вікових категорій та професій присвячують міжнародні науково-практичні конференції, науково-практичні круглі столи [2, 3]. Сучасному дослідженню стресу у медичній галузі присвячено роботи італійських вчених Анни Рубартеллі та Роберто Сітіа [4], які зазначають, що клітини під впливом стресу сигналізують про свій стан шляхом експресії на своїй поверхні та виділення відповідних молекулярних підказок, які вони запропонували

називати молекулярними шаблонами, пов'язаними зі стресом. Дослідженню молекулярних зв'язків і поясненню яку стрес відіграє роль у етіопатогенезі кількох захворювань через складну взаємодію молекулярних зв'язків, присвячено роботи вчених кафедри медичних та хірургічних наук Університету Фоджа Роберто Дзеферіно, Санте Ді Джойя та Массімо Конезе [5]. Проте, незважаючи на низку досліджень радянських та зарубіжних вчених, ми встановили, що досі не з'ясоване це питання на рівні структурно-динамічних закономірностей взаємодії білкового компонента рідин організму з низькомолекулярними лігандами.

Мета статті. Проаналізувати результати роботи студентського наукового гуртка під керівництвом науково-педагогічних працівників кафедри фундаментальних дисциплін з вивчення природи взаємодії та механізмів внутрішньо-молекулярної перебудови альбуміну в присутності низькомолекулярних лігандів, використовуючи акустичний спектрометр власної конструкції.

Виклад основного матеріалу. За об'єкт досліджень було вибрано водні розчини сироваткового альбуміну людини (САЛ), який як головний білковий компонент плазми крові, виконує багато фізіологічних функцій [6, с.164-167; 7]. Він регулює осмотичний тиск крові та сприяє переносу, розподілу і метаболізму фізіологічно активних речовин. Однією з основних властивостей альбуміну є його здатність до оборотного зв'язування хімічно різнорідних молекул, в тому числі жирних кислот, амінокислот, стероїдів, металів та численних фармакологічних речовин. Ця властивість визначає унікальні транспортні можливості альбуміну і перспективність його використання як модельної системи для дослідження ефектів біорегуляції.

На основі короткого огляду сучасної літератури ми зробили висновок, що вплив конформаційних змін на основну реакцію в біомакромолекулі інтенсивно досліджувався протягом останніх десятиліть. Найбільш детально на сьогодні ця проблема вивчена для оборотного зв'язування кисню гемоглобіном і міоглобіном, деяких фермент-субстратних взаємодій, процесів переносу зарядів в білках та ін. Проте розробка детальних фізичних механізмів функціонування цих систем ще далека до завершення. Основна проблема полягає у відсутності систематичних даних про вплив лігандів на структуру і динаміку конкретних білків.

Незважаючи на зібрані в літературі свідчення про конформаційну перебудову альбуміну в присутності низькомолекулярних лігандів, сама природа взаємодії та її механізми досі не відомі. В свою чергу, розкриття цих механізмів може значно поглибити існуючі уявлення про тонку будову і принципи роботи транспортних білків крові. Важлива роль при цьому належить оптимальному вибору методів досліджень.

З'ясовано, що складний набір молекулярних рухів впливає на часову залежність від зовнішніх умов багатьох макроскопічних параметрів розчину.

Для дослідження цієї залежності використовуються різноманітні методи релаксації: діелектричний, ультразвуковий, віскозиметричний, стрибків тиску та температури і ін. Зазвичай, система виводиться із стаціонарного стану швидкими змінами зовнішнього параметра і вивчається кінетика її наближення до нового стаціонарного стану. Релаксаційні методи дозволяють визначати весь набір констант швидкостей та термодинамічних характеристик, що характеризують динаміку білків у розчині.

Одним із потужних методів дослідження динамічних властивостей білків в інтервалі часу від наносекунд до мікросекунд є акустична спектроскопія [8 – 10]. Установлено, що в релаксаційній частині спектрів поглинання звуку можна безпосередньо спостерігати такі процеси, як встановлення гідратаційної рівноваги, реакції переносу протона, конформаційні зміни білка у розчині, процеси комплексоутворення та агрегації. Проте звуковий відгук рідкої системи є неспецифічним і часто вимагає додаткових даних для однозначної інтерпретації молекулярних механізмів, пов'язаних з акустичною релаксацією. Особливо це стосується таких складних молекул, як білки, для яких апріорі не відомо, які саме частини молекули або сегменти ланцюга задіяні в релаксаційному процесі. Необхідну додаткову інформацію про динаміку таких молекул можуть дати методи комп'ютерного моделювання, що успішно застосовуються в доповнення до класичного експерименту *in vitro*.

Для вимірювання релаксаційних характеристик біологічних рідин та розчинів біомолекул в ІБОНХ НАНУ було сконструйовано акустичний спектрометр, що ґрунтується на реєстрації численних порядків інтерференції стоячої звукової хвилі у рідкому зразку. Для повної автоматизації процесу вимірювань внаслідок великого масиву інформації, що обробляється і збирається в такому експерименті, виникла необхідність розробки відповідного програмного забезпечення.

Як уже відмічалось вище, найпростіший рух, який може виконувати білок у розчині – це обертання та поступальне зміщення макромолекули як цілого. Ці процеси залежать від форми та моментів інерції молекули. Обертання та зміщення всієї молекули часто визначають припускаючи, що внутрішня геометрія полімеру залишається постійною протягом періоду спостереження. Проте в переважній більшості білків за час обертання та зміщення всієї молекули може відбуватися внутрішній рух елементів ланцюга – повороти окремих груп та сегментів, що супроводжуються розривом слабких внутрімолекулярних зв'язків і порушенням міжмолекулярних зв'язків у гідратній оболонці. Конформаційна лабільність глобули в нативному стані (при фізіологічних значеннях pH, температури, іонної сили) має дуже велике біологічне значення. Відомо, що залежності структура – функція в бімолекулярних (перш за все білкових) комплексах визначається різноманітністю їх конформаційних властивостей. Саме конформаційна

рухливість є причиною унікальних каталітичних та регуляторних властивостей білків, їх специфічної взаємодії з лігандами.

Вплив конформаційних змін на основну реакцію в біомакромолекулі інтенсивно досліджувався протягом останніх десятиліть. Найбільш детально на сьогодні ця проблема вивчена для оборотного зв'язування кисню гемоглобіном і міоглобіном, деяких фермент – субстратних взаємодій, процесів переносу зарядів в білках та ін. [13, с. 77-84]. Проте розробка детальних фізичних механізмів функціонування цих систем ще далека до завершення. Основна проблема полягає у відсутності систематичних даних про вплив лігандів на структуру і динаміку конкретних білків.

Серед великого числа публікацій, присвячених вимірюванню акустичних спектрів рідких систем, лише одиночні несистематизовані дослідження [11 – 15] стосуються водних розчинів білків, в тому числі, сироваткового альбуміну людини. Релаксаційні процеси, що спостерігались в цих дослідженнях, пов'язуються із сегментним рухом білкового ланцюга та порушенням рівноваги у гідратній оболонці. Проте кінетичні механізми цих процесів ще досі вивчені недостатньо. Основна причина полягає в тому, що процеси, які представляють окремі компоненти складного руху полімерного ланцюга, на практиці не розділяються, а, як правило, зливаються, і реєструється загальна змішана релаксація. Недостатні частотний та температурний інтервали вимірювань, виконаних в більшості існуючих робіт, не дозволили кількісно проаналізувати кінетику спостережуваних процесів і привели до розбіжностей в інтерпретації релаксаційних механізмів. Для з'ясування механізмів і кінетики молекулярних рухів у розчинах білків необхідні вичерпні дослідження релаксаційних параметрів в інтервалі частот, що перекриває багато порядків, та при систематичній зміні зовнішніх умов (концентрація, температура та ін.).

За останні десятиріччя в літературі представлено багато різноманітних програмних засобів для моделювання структури та динаміки білків та інших великих біомолекул. Але всі доступні програмні пакети розраховані на використання виключно великих обчислювальних ресурсів, що в наших умовах неможливо. Тому доцільним виявилося створення власних програмних засобів для проведення розрахунків структури та динаміки білкових молекул, що дозволило би врахувати як потреби ультразвукового експерименту, так і наші обчислювальні можливості. При цьому виникла можливість застосування найбільш сучасних ефективних алгоритмів моделювання, які ще не увійшли у загальнодоступні програмні пакети. Реалізація тих чи інших наближень та новітніх алгоритмів моделювання є можливою лише при наявності власної програмної бази, що і стало перспективою подальших досліджень та розробок.

Висновки. Таким чином, в результаті проведених досліджень закономірностей взаємодії білків організму з лігандами при стресових навантаженнях в рамках студентського наукового гуртка «Medical science» було

з'ясовано, що вплив конформаційних змін на основну реакцію в біомакромолекулі інтенсивно досліджувався протягом останніх десятиліть; проведено аналіз літературних даних, що показав перспективність поєднання методів акустичної релаксації та молекулярного моделювання для дослідження впливу зовнішніх шкідливих факторів на динаміку білків у розчині; удосконалені експериментальні підходи в дослідженні структурно-динамічних властивостей білків у розчині; визначені основні задачі, що виконувались нами на даному етапі роботи; відпрацьовані резонаторні методи дослідження; розроблений оригінальний алгоритм конформаційного пошуку для довгих пептидних ланцюгів, оснований на аналізі ролі різних компонентів енергетичної функції у формуванні рельєфу поверхні потенціальної енергії макромолекули. В процесі проведення наукової роботи студенти навчилися всебічно аналізувати погляди вчених, які працювали над обраною проблематикою, викладати й аргументувати власний погляд на об'єкт вивчення, описувати методику дослідження, аналізувати одержані результати. В останніх абзацах кожного розділу проводили підсумки проведених досліджень та, за необхідності, необхідні коригування в експерименті. Студенти набули досвіду проходити етапи наукових досліджень: обрання теми дослідження, пошук джерел за темою дослідження і складання списку літератури, розробку чіткого плану роботи, проведення експерименту, аналіз результатів теоретичних та експериментальних досліджень, формулювання висновків та пропозицій. Студенти навчилися підбивати остаточні підсумки наукового дослідження, узагальнювати і висвітлювати здобуті результати, можливі шляхи практичного втілення.

Література:

1. Мочурад Л. І., Бойко Н. І., Яцків М. В. Моделювання стресової ситуації людини в автоматизованих системах управління технологічними процесами. Науковий вісник НЛТУ України, вип. 30, вип. 1, Лютий 2020, с. 152-157, doi:10.36930/40300126

2. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. – 428 с.

3. Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (6 березня 2018 року); за заг. ред. О. Г. Льовкіної, Р. А. Калениченка. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2018. – 336 с.

4. Rubartelli A., Roberto S. Stress as an intercellular signal: the emergence of stress-associated molecular patterns (SAMP). Antioxidants & redox signaling vol. 11,10 (2009): 2621-9. doi:10.1089/ars.2009.2377

5. Zefferino R., Di Gioia S., Conese M. Molecular links between endocrine, nervous and immune system during chronic stress. Brain Behav. 2021;11(2):e01960. doi:10.1002/brb3.1960

6. Cornish-Bow A. den. Principles of Enzyme Kinetics. London: Butterworths, 1976. p. 164-167.

7. Волькенштейн М.В. Молекулярная биофизика. М.: Наука, 1975. 616 с.

8. Луйк А.И., Лукьянчук В.Д. Сывороточный альбумин и биотранспорт ядов. – М.: Медицина, 1984.– 224 с.

9. Bonacucina G., Perinelli D.R., Cespi M., et al. Acoustic spectroscopy: A powerful analytical method for the pharmaceutical field? Int J Pharm. 2016; 503(1-2): 174-195. doi:10.1016/j.ijpharm.2016.03.009

10. Sorkin R., Bergamaschi G., Kamsma D., et al. Probing cellular mechanics with acoustic force spectroscopy. Mol Biol Cell. 2018; 29(16): 2005-2011. doi:10.1091/mbc.E18-03-0154

11. Луйк А.И., Набока Ю.Н., Могилевич С.Е., Гуща Т.О., Мищенко Н.И. Изучение структуры сывороточного альбумина человека методом динамического рассеяния света. Два типа реакций при изменениях pH и взаимодействии с физиологически активными веществами // Доповіді Національної академії наук України. 1999. №1. с.179-184.

12. Waiji F., Rosen A., Hider R. The existence of conformationaly labile (performed) drug binding sites in human serum albumin as evidenced by optical rotation measurements // J. Pharm and Pharmacol. 1993. V. 45. p. 551 – 558.

13. Bree F., Urein S., Nguyen P. et al. Human serum albumin conformational changes as induced by tenoxicam and modified by simultaneous diazepam binding // J. Pharm and Pharmacol. 1993. V.45. p. 1050 – 1053.

14. Стюэр Дж., Егер Э. Распространение ультразвуковых волн в растворах электролитов. – В кн.: Физическая акустика: Мир, 1968, т. 2А. с. 371 – 485.

15. Шахпаронов М.И. Механизмы быстрых процесов в жидкостях. М.: Высшая школа, 1980. – 352 с.

References:

1. Mochurad L.I., Boiko N.I., Yatskiv M.V. (2020). Modeliuvannia stresovoi sytuatsii liudyny v avtomatyzovanykh systemakh upravlinnia tekhnolohichnymy protsesamy [Modeling of human stress situation in automated process control systems]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of UNFU of Ukraine, vyp. 30, vyp. 1, pp. 152-157. [in Ukrainian].

2. Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (2018) [Personality in crisis conditions and critical life situations: materials IV International scientific-practical conference]. Sumskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni A.S. Makarenka – Sumy State Pedagogical University named after AS Makarenko, p. 428. [in Ukrainian].

3. Lovkinoi O. H., Kalenychenka R. A. (2018). Aktualni problemy psykholohichnoi ta sotsialnoi adaptatsii v umovakh kryzovoho suspilstva: materialy III Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu [Current problems of psychological and social adaptation in a crisis society: materials of the III All-Ukrainian scientific-practical round table]. Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy – University of the State Fiscal Service of Ukraine, p. 336. [in Ukrainian].

4. Rubartelli A., Roberto S. (2009). Stress as an intercellular signal: the emergence of stress-associated molecular patterns (SAMP). Antioxidants & redox signaling. Vol. 11, 10. [in English].

5. Zefferino R., Di Gioia S., Conese M. (2021). Molecular links between endocrine, nervous and immune system during chronic stress. Brain Behav. 11(2). [in English].

6. Cornish-Bow A. den. (1976). Principles of Enzyme Kinetics. London: Butterworths. pp. 164-167. [in English].

7. Volkenshtein M.V. (1975). Molekuliarnaia byofyzyka [Molecular biophysics]. M.: Nauka, p. 616. [in Russian].

8. Luik A.Y., Lukianchuk V.D. (1984). Syvorotochnyi albumyn y byotransport yadov [Serum albumin and biotransport of poisons], M.: Medytsyna. p. 224. [in Russian].

9. Bonacucina G., Perinelli D.R., Cespi M., et al. (2016). Acoustic spectroscopy: A powerful analytical method for the pharmaceutical field? Int J Pharm. 503(1-2), pp. 174-195. [in English].

10. Sorkin R., Bergamaschi G., Kamsma D., et al. (2018). Probing cellular mechanics with acoustic force spectroscopy. Mol Biol Cell. 29 (16), pp. 2005-2011. [in English].

11. Luik A.Y., Naboka Yu.N., Mohylevych S.E., Hushcha T.O., Myshchenko N.Y. (1999). Yzuchenye struktury syvorotochnoho albumyna cheloveka metodom dynamycheskoho rasseianyia sveta. Dva typa reaktsyi pry yzmenenyiakh rN y vzaymodeistvyy s fyzyolohychesky aktyvnymy veshchestvamy [Study of the structure of human serum albumin by dynamic light scattering. Two types of reactions during pH changes and interaction with physiologically active substances]. Dopovidi Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Additional documents of the National Academy of Sciences of Ukraine, №1. pp.179-184. [in Russian].

12. Waiji F., Rosen A., Hider R. (1993). The existence of conformationaly labile (performed) drug binding sites in human serum albumin as evidenced by optical rotation measurements // J. Pharm and Pharmacol. V. 45. pp. 551 – 558. [in English].

13. Bree F., Urein S., Nguyen P. et al. (1993). Human serum albumin conformational changes as induced by tenoxicam and modified by simultaneous diazepam binding // J. Pharm and Pharmacol. V.45. pp. 1050 – 1053. [in English].

14. Stiur Dzh., Eher E. (1968). Rasprostranenye ultrazvukovykh voln v rastvorakh elektrolytov [Propagation of Ultrasonic Waves in Electrolyte Solutions]. V kn.: Fyzycheskaia akustyka: Myr. pp. 371 – 485. [in Russian].

15. Shakhparonov M.Y. (1980). Mekhanyzmy bystrykh protsesov v zhydkostiakh [Mechanisms of fast processes in liquids]. M.: Vysshaia shkola. p. 352. [in Russian].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.013.74

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-270-283

Вдович Світлана Михайлівна кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 07908, тел.: (067) 969-71-13, https//orcid.org/0000-0003-3582-4395

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Анотація. У статті обґрунтовано методологічні підходи до дослідження розвитку естетичного виховання молоді. Історико-хронологічний підхід сприяє визначенню та вивченню основних етапів і динаміки розвитку естетичного виховання молоді у ХХ столітті, виявленню й аналізу його особливостей на кожному з етапів розвитку, зв'язків та взаємовпливів з іншими педагогічними явищами та з розвитком суспільства загалом. Системний підхід сприяє розкриттю розвитку естетичного виховання молоді в цілісності з усіма його елементами і взаємозв'язками між ними та водночас як складової частини освітнього процесу та розвитку суспільства загалом, законам і вимогам якого естетичне виховання підпорядковується. Синергетичний підхід сприяє аналізу естетичного виховання з усіма суперечностями, змінами та проблемами, а також умов і чинників, під впливом яких воно розвивалося, визначенню й обґрунтуванню основних здобутків, ідей, цінного досвіду та перспектив подальшого розвитку і вдосконалення як складної, багатогранної та водночас цілісної системи. Парадигмальний підхід дозволяє визначити теоретико-методологічні засади розвитку естетичного виховання молоді в різні історичні періоди з урахуванням домінування тієї чи іншої освітньої парадигми (авторитарної, гуманістичної, цифрової). Культурологічний підхід сприяє дослідженню історії розвитку естетичного виховання з урахуванням культурно-мистецьких цінностей досліджуваного періоду, соціально-економічних та суспільно-політичних умов, які впливали на розвиток освіти і виховання, виявленню найвагоміших здобутків і найкращого досвіду естетичного виховання молоді, обґрунтуванню культурної цінності естетичного виховання конкретного історичного етапу. Цивілізаційний підхід розглядає естетичне виховання у контексті приналежності України та її регіонів до тієї чи іншої цивілізації та тісно пов'язаний з антропоцентризмом і гуманізмом. Герменевтичний підхід дозволяє осмислено й адекватно інтерпретувати архівні джерела, пояснювати їх, виходячи з власного сприйняття і досвіду, формулювати власне бачення й оцінювати педагогічні процеси, що відбувалися

в досліджуваний період, а також проектувати вивчені педагогічні явища і процеси на сучасність і використовувати позитивний досвід минулого.

Ключові слова: естетичне виховання, історико-педагогічне дослідження, методологія, методологічний підхід.

Vdovych Svitlana Mykhailivna PhD (Pedagogy), Senior Researcher, Associate Professor of Practical Psychology and Pedagogy Department, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St., 35, Lviv, 07908, tel.: (067) 969-71-13, https://orcid.org/0000-0003-3582-4395

METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDYING HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF YOUTH'S AESTHETIC EDUCATION

Abstract. The article substantiates the methodological approaches to the study of t youth's aesthetic education development. The historical and chronological approach helps to identify and study the main stages and dynamics of youth's aesthetic education in the twentieth century, to identify and analyze its features at each stage of the development, connections and interactions with other pedagogical phenomena and society in general. The systematic approach helps to reveal the development of youth's aesthetic education in its entirety with all its elements and relationships between them and, at the same time, as part of the educational process and development of society as a whole, the laws and requirements of which aesthetic education is subject to. The synergetic approach contributes to the analysis of aesthetic education with all the contradictions, changes and problems, as well as conditions and factors under the influence of which it developed, identifying and justifying the main achievements, ideas, valuable experience and prospects for further development and improvement as a complex, multifaceted and integrated system. The paradigmatic approach allows determining the theoretical and methodological foundations of the development of youth's aesthetic education in different historical periods, taking into account the dominance of a particular educational paradigm (authoritarian, humanistic, or digital ones). The culturological approach contributes to the study of the history of the development of aesthetic education, taking into account the cultural and artistic values of the period under study, the socio-economic and socio-political conditions that influenced the development of education and upbringing, identifying the most significant achievements and the best experience in the aesthetic education of young people, substantiating the cultural value of the historical stage. The civilization approach considers aesthetic education in the context of belonging of Ukraine and its regions to one or another civilization and is closely connected with anthropocentrism and humanism. The hermeneutic approach allows meaningful and adequate interpretation of archival sources, explaining them on the base of their own perception and experience, formulating their own vision and

evaluating pedagogical processes that took place in the study period, as well as projecting studied pedagogical phenomena and processes to the present and using positive past experiences.

Keywords: aesthetic education, historical and pedagogical research, methodology, methodological approach.

Постановка проблеми. Естетичне виховання учнівської та студентської молоді є важливою складовою національного виховання, яке покликане сформувати свідомого й активного громадянина України «через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів» [12]. У «Концепції національного виховання студентської молоді» одним із напрямів визначено естетичне виховання, завданнями якого є: «розвиток естетичних потреб і почуттів, художніх здібностей і творчої діяльності; формування у молоді естетичних поглядів, смаків, які ґрунтуються на українських народних традиціях та кращих надбаннях світової культури; вироблення умінь примножувати культурно-мистецькі надбання народу, відчувати і відтворювати прекрасне у повсякденному житті» [12].

В українській культурі й освіті накопичено значний досвід естетичного виховання молодого покоління, який потребує вивчення з метою ефективного використання в освітній практиці з урахуванням сучасних реалій та розвитку народної культури і мистецтва, естетизації всіх сфер життя і діяльності українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем естетичного виховання присвячено багато праць українських вчених (Г. Васянович, Д. Джола, І. Зязюн, Н. Кияшенко, В. Кудін, М. Лещенко, С. Масол, С. Мельничук, Н. Миропольська, С. Миропольський, Л. Оршанський, О. Отич, О. Рудницька, В. Сухомлинський, Г. Шевченко, А. Щербо та ін.). Методологічні аспекти розвитку естетичного виховання вивчали О. Гуріна, Ю. Деркач, М. Долматова, О. Отич, Т. Пагута, Н. Тодосієнко, А. Чаговець та ін. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу була предметом вивчення у працях таких О. Адаменко, Л. Ваховського, Н. Гоголь, Л. Голубничої, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Дубасенюк, О. Касьянової, Є. Коваленко, В. Коваль, Є. Пліска, О. Сухомлинської, Є. Хрикова та ін.

Мета статті – обґрунтувати основні методологічні підходи, які варто використовувати, досліджуючи розвиток естетичного виховання молоді.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке наукове дослідження повинно базуватися на тій чи іншій методології, тобто на певній основі наукового пізнання та перетворення дійсності. Як зазначає С. Гончаренко, «визначаючи методологію, пошукувач твердить, з яких саме позицій, підходів і принципів він досліджує проблему» [5, с. 66].

На думку О. Отич, методологічні підходи розглядаються, «по-перше, як деякі вихідні принципи, позиції, основні положення чи переконання дослідника; по-друге, як напрями вивчення предмета дослідження» та «дозволяють не лише проаналізувати й описати досліджуваний процес, виявивши певний аспект розуміння сутності досліджуваних освітніх явищ, але й передбачити можливі варіанти його розвитку» [10, с. 181]. О. Адаменко вважає, що «розвиток педагогічної науки є складним і багатофакторним процесом, на який впливають різні чинники, тому здійснення його аналізу потребує залучення широкого спектра знань не лише з педагогіки, а й із суміжних галузей – філософії, соціології, наукознавства, історії, тобто застосування міждисциплінарної теоретико-методологічної бази» [1, с. 8]. Н. Гоголь методологічний підхід розуміє «як гносеологічну цінність, що включає дослідницькі установки стосовно об'єктів історико-педагогічної дійсності, а також методологічні засоби вивчення цих об'єктів» [4, с. 10].

Вивчаючи різні аспекти естетичного виховання молоді, дослідники пропонують розглядати їх з точки зору таких методологічних підходів: синергетичного, аксіологічного, культурологічного, цивілізаційного, діяльнісного (Л. Кириченко); культурологічного, середовищного, аксіологічного, креативного, інтегративного та естетотерапевтичного (Ю. Деркач); культурологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, інтегративного (Н. Тодосієнко, Т. Маринчук); системного, синергетичного, акмеологічного, середовищного (А. Чаговець, О. Гуріна); акмеологічного (В. Бордюк); культурно-антропологічного (Л. Масол) та ін. Велику кількість методологічних підходів обґрунтовують Н. Гоголь (системно-хронологічний, цивілізаційний, історіографічний, історико-генетичний, парадигмальний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, антропологічний, акмеологічний, синергетичний, культурологічний, компетентнісний, порівняльний, ретроспективний, територіальний, герменевтичний, феноменологічний та ін.) та О. Отич (гуманістичний, антропологічний, культурно-антропологічний, особистісний, індивідуальний, індивідуально-особистісний, полісуб'єктний (діалогічний), діяльнісний, контекстний, компетентнісний, аксіологічний, цивілізаційний, конкретно-історичний підходи, холістичний, герменевтичний, семіотичний, феноменологічний, міждисциплінарний).

На нашу думку, варто розмежовувати методологічні підходи до естетичного виховання молоді та ті, які використовуються для дослідження розвитку естетичного виховання, оскільки історико-педагогічні дослідження мають свою специфіку. Якщо методологічні підходи до естетичного виховання визначають, яким чином має відбуватися естетичний розвиток особистості, виходячи з позицій того чи іншого наукового напряму, концепції чи існуючої освітньої парадигми, то методологічні підходи до вивчення історії освітнього процесу передбачають розроблення системи принципів і методів його

дослідження, у нашому випадку – історії розвитку естетичного виховання. Як зазначає Є. Пліско, «розробка методологічного інструментарію дослідження будь-якого історико-педагогічного феномена дозволить отримати системне наукове розуміння поставленого питання, яке складає не тільки певний набір теоретичних концепцій і практичного досвіду минулого, а й дозволить виявити ряд закономірностей, тенденцій розвитку освіти в контексті її історії» [11, с. 184]. Дослідник для вивчення історії педагогіки пропонує використовувати такі базові підходи, як системний, хронологічний, історико-логічний, культурологічний, антропологічний, парадигмальний, синергетичний, герменевтичний, міжгалузевий (міждисциплінарний) [11].

Вважаємо за доцільне використати такі основні методологічні підходи до вивчення історії розвитку естетичного виховання молоді: історико-хронологічний, системний, синергетичний, парадигмальний, культурологічний, цивілізаційний, герменевтичний. Розглянемо детально кожен із них.

Одним із підходів до вивчення історії розвитку естетичного виховання молоді у ХХ ст. є історико-хронологічний, який сприяє дослідженню у контексті соціально-економічних та суспільно-політичних змін послідовності подій в освітній сфері та їх впливу на естетичне виховання молоді на різних історичних етапах.

Історико-хронологічний підхід був предметом дослідження О. Аніщенко, В. Безлюдної, Л. Березівської, Л. Ваховського, Л. Голубничої, Н. Гупана, Н. Коляди, В. Кушнір, Л. Мільто та ін.

«Хронологічний підхід, – зазначає Н. Гупан, – потребує розгляду історико-педагогічних досліджень у чітко визначених часових рамках у межах визначеної періодизації розвитку історико-педагогічної науки» [6, с. 12]. В його основі лежить принцип історизму, опора на який, як вважає Т. Ховрякова, «дає змогу відтворити розвиток явища в його історичному контексті, з урахуванням особливостей певних етапів його соціокультурного розвитку, зокрема в педагогічному аспекті. Цей принцип дає змогу уникнути оціночності суджень та сприяє об'єктивності висвітленні досліджуваного матеріалу, оскільки ті чи ті погляди науковців, що можуть здаватися нині застарілими та непродуктивними, свого часу могли мати прогресивний характер та загалом вплинули на розвиток проблеми, що досліджується» [16, с. 41–42].

Історико-хронологічний підхід дозволив нам, вивчивши та врахувавши конкретні факти історії естетичного виховання, визначити основні етапи, дослідити динаміку змін в естетичному вихованні молоді у ХХ столітті, виявити його особливості на кожному з етапів розвитку, прослідкувати зв'язки та взаємовпливи з іншими педагогічними явищами та з розвитком суспільства загалом.

Системний підхід – це такий спосіб наукового дослідження, який дозволяє виокремити в педагогічному явищі складові частини та розглянути їх

у системній єдності, взаємовідношеннях та взаємовпливі. Засновником загальної теорії систем є Л. фон Берталанфі. Системний підхід також розробляли П. Друкер, Г. Саймон, А. Чандлер та ін., його застосування у вивченні освітніх процесів вивчали О. Адаменко, В. Беспалько, С. Гончаренко, В. Загвязинський, А. Хуторський та ін. Щодо вивчення історії педагогіки цей підхід пропонують застосовувати О. Адаменко, А. Вихрущ, В. Вихрущ, Н. Гоголь, Н. Гупан, Є. Коваленко, В. Ковальчук, Н. Коляда та ін.

Системний підхід сприяє розкриттю розвитку естетичного виховання молоді в цілісності з усіма його елементами і взаємозв'язками між ними та водночас як складової частини освітнього процесу та розвитку суспільства загалом, законам і вимогам якого естетичне виховання підпорядковується.

Як зазначає О. Адаменко, «розгляд педагогічної науки як системи здійснюється з огляду на те, що їй притаманні всі ознаки системи», зокрема цілісність, структурність, взаємозалежність системи й зовнішнього середовища, ієрархічність, багатоваріантність опису [1, с. 9].

З одного боку, естетичне виховання повинно досліджуватися як цілісна складна розгалужена система, яка різними методами, формами та на різних освітніх рівнях формує естетичні почуття, сприйняття, погляди, ставлення, смаки, ідеали, судження, потреби, спонукає до естетичної діяльності та виражається в ній, використовуючи найрізноманітніші засоби: образотворче мистецтво, художню літературу, театр, кіно, телебачення, музику, танець, архітектуру, природу, художню діяльність особистості тощо. Причому всі складові цієї системи взаємозалежать від їх ролі та функцій і впливають один на одного, розвиваючи і змінюючи таким чином усю систему естетичного виховання молоді.

З іншого боку, естетичне виховання молоді є елементом виховної системи й освіти загалом (загальної, вищої, професійної), а також частиною народної культури. Тому вивчати особливості розвитку естетичного виховання молоді слід у контексті розвитку культури та освіти досліджуваного періоду, а також соціально-економічних і суспільно-політичних змін, які відбуваються у суспільстві. Окрім того, системний підхід передбачає вивчення окремих елементів та цілісної системи естетичного виховання молоді конкретного історичного періоду з різних точок зору та підходів, які існують у сучасній науці.

Системний підхід у дослідженні історії розвитку естетичного виховання молоді передбачає: обов'язкове виявлення і вивчення всіх його складових елементів, форм, методів і засобів, внутрішніх зв'язків і залежностей між ними, їхніх особливостей і властивостей, функцій, завдань і можливостей; з'ясування зовнішніх зв'язків системи естетичного виховання досліджуваного періоду з іншими видами виховання та різноманітними педагогічними явищами, залежностей від умов, які впливають на її розвиток; визначення етапів та

особливостей розвитку естетичного виховання, його сучасного стану та перспектив подальшого вдосконалення.

Оскільки естетичне виховання є складною системою, має безліч взаємозв'язків з іншими педагогічними явищами, залежить від суспільно-політичних та соціально-економічних змін в суспільстві, піддається впливу різноманітних чинників, використовує багато педагогічних форм і методів, при цьому постійно змінюється, розвивається і вдосконалюється, доцільно досліджувати його крізь призму синергетичного підходу.

Засновником синергетики вважається Г. Хакен, який визначає її як «сукупний колективний ефект взаємодії великої кількості підсистем, що приводить до утворення стійких структур і самоорганізації у складних системах» [15, с. 9]. Освіту як синергетичну систему, здатної до перманентної трансформації та оновлення, досліджують Ф. Власенко, М. Ілляхова, В. Ільїн, В. Кремень, Л. Ткаченко [13] та ін. Особливості застосування синергетичного підходу в історико-педагогічних дослідженнях вивчають О. Вознюк, Н. Воронова, Н. Гоголь, І. Зязюн, С. Клепко, Н. Колісніченко, С. Коломієць, Е. Лузік, В. Лутай, Л. Петренко, О. Цюняк та ін.

Як зазначає В. Кремень, «синергетичне знання може бути зрозуміле як своєрідна «синергія життя». У контексті такого підходу розкривається можливість бачити «ціле», водночас зберігаючи окреме й унікальне значення «частини», оскільки жорстка альтернатива між «цілим» і «частиною» блокує процес мислення. Проблема полягає не у виборі однієї з альтернатив – цілісного або фрагментарного мислення, а в освоєнні мислення, що розділяє, відрізняє і поєднує» [13, с. 8].

Використання синергетичного підходу в дослідженні історії естетичного виховання молоді сприяє його цілісному аналізу з усіма суперечностями, змінами та проблемами, а також умов і чинників, під впливом яких воно розвивалося, визначенню й обґрунтуванню основних здобутків, ідей, цінного досвіду та перспектив подальшого розвитку і вдосконалення естетичного виховання як складної, багатогранної та водночас цілісної системи.

Значна увага науковців (Л. Барановська, Л. Ваховський, О. Вознюк, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Касьянова, С. Клепко, В. Лозова, О. Сухомлинська та ін.) приділяється аналізу парадигмального підходу та використанню його в історико-педагогічних дослідженнях. Засновником цього підходу вважають Г. Бергмана, який ввів у науковий обіг поняття «парадигма», та Т. Куна, завдяки якому це поняття набуло поширення та закріпилося в науковій термінології як загальновизнані наукові досягнення, які на якийсь час надають зразки проблем та рішень для спільноти практиків [17], тобто це сукупність наукових знань, цінностей і переконань, а також методів дослідження, загальновизнаних та використовуваних науковою спільнотою як зразок упродовж певного періоду. Як зазначає Л. Ваховський, «парадигмальний

підхід дає можливість розглядати історію науки як процес конкурентної боротьби між науковими спільнотами, яка призводить до зміни парадигм» [2, с. 76].

Використання парадигмального підходу дозволяє нам визначити теоретико-методологічні засади розвитку естетичного виховання молоді в різні історичні періоди з урахуванням домінування тієї чи іншої освітньої парадигми.

Досліджуючи розвиток вищої освіти України упродовж XIX – початку XXI ст., Н. Дем'яненко виділяє такі педагогічні парадигми: академічну (XIX ст. – початок XX ст., підвищення суспільно-політичної і науково-культурної обізнаності), професійно орієнтовану (1917 р. – кінець 1980-х рр.; професіоналізація змісту освіти), професійно-технологічну (кінець 1980-х рр.– 1990 рр., технологізація освітнього процесу) і гуманітарну (1991 р. – донині; гуманізація та гуманітаризація змісту навчання, євроінтеграція). «Вони відрізняються метою, змістом, провідними орієнтирами, теоретичними поглядами на особистість, її діяльністю в освітньому просторі» [7, с. 57].

У контексті дослідження естетичного виховання молоді України у XX столітті, на нашу думку, доцільно враховувати вплив таких освітніх парадигм:

– авторитаризму, яка домінувала в радянські часи та мала на меті дати учням та студентам якомога більше необхідних знань, причому розвитку особистості не надавалася належна увага;

– гуманізму (людиноцентризму), що виникла у другій половині XX ст. й активно утверджується в Україні з 1991 р., передбачає визнання людини як найвищої цінності, свідомий всебічний розвиток особистості, суб'єкт-суб'єктні (рівноправні) відносини та продуктивну співпрацю учня і вчителя, викладача та студента;

– цифровізації (комп'ютеризації та інформатизації), яка розпочалася у середині 70-х років XX століття та передбачає впровадження цифрових технологій в усі сфери життя людини, у тому числі в освіту й естетичне виховання зокрема.

У дослідженні історії розвитку естетичного виховання молоді важливу роль відіграє культурологічний підхід. Його сутність різнобічно обґрунтували багато дослідників (О. Артюхова, М. Бастун, Л. Березівська, Є. Бондаревська, Г. Васянович, Н. Воронова, Н. Гоголь, Л. Голубнича, І. Зязюн, І. Іванова, Є. Коваленко, О. Олійник, В. Онищенко, О. Отич, Л. Руденко, О. Рудницька, Н. Сейко та ін.).

На думку Є. Коваленко, «культурологічний підхід у процесі вивчення історії педагогіки виходить з того, що сфера освіти є складником загального культурного простору на певному історичному етапі його розвитку. Культура при цьому виступає у трьох аспектах: 1) культура як програма діяльності й поведінки, як спонукальний чинник дії; 2) культура як наступність; культура є

досвідом людської діяльності, який передається від покоління до покоління, при цьому культура не лише передається на засадах наступності, вона розвивається, збагачується; 3) культура як накопичення, акумуляція соціально-педагогічного досвіду» [9, с. 29–30]. Дослідниця наголошує на важливості передачі та накопичення соціально-педагогічного досвіду, який в історико-педагогічних дослідженнях розглядається як «соціально-педагогічне історичне явище», об'єкт пізнання. Таким об'єктом може, наприклад, стати естетичне виховання молоді.

Культура завжди відображається в естетичному вихованні (як на особистісному рівні, так і в суспільстві загалом), від рівня культури залежить поведінка людини як прояв естетичного розвитку особистості, досвід естетичного виховання як складова досвіду людської діяльності передається з покоління в покоління та постійно збагачується і вдосконалюється.

Культурологічний підхід тісно переплітається з парадигмальним підходом до вивчення історії розвитку естетичного виховання, адже культура, як і пануюча в конкретний історичний період педагогічна парадигма, визначає напрям розвитку освіти і виховання, її зміст, форми і методи.

Як зазначає Н. Воронова, «культурологічний підхід значно розширює дослідницькі та прикладні межі, сприяє розробці панорамного, багатовимірного погляду і полісистемного пояснення всієї сутності культурних проблем, цінностей, компонентів сучасної освіти. Культурологічний підхід стимулює розуміння еволюції освітньої сфери як культурного феномена, що відповідає тенденціям і динаміці сучасної соціокультурної ситуації. Він розширює межі проектування, допомагає суб'єктам освітньої діяльності визначати інноваційні, якісні, ціннісні завдання, стимулює прийняття масштабних, творчих рішень і як методологічний засіб зумовлює пріоритетність культуроцентристського розгляду більшості явищ людського буття» [3, с. 227].

Культурологічний підхід сприяє дослідженню історії розвитку естетичного виховання з урахуванням культурно-мистецьких цінностей досліджуваного періоду, соціально-економічних та суспільно-політичних умов, які впливали на розвиток освіти і виховання, виявленню найвагоміших здобутків і найкращого досвіду естетичного виховання молоді; обґрунтуванню культурної цінності естетичного виховання конкретного історичного етапу.

З культурологічним підходом тісно пов'язаний цивілізаційний підхід до вивчення історії розвитку естетичного виховання молоді. Теоретиками цивілізаційного підходу вважаються Ф. Бродель, М. Вебер, С. Гантінгтон, М. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер. Його застосування в історико-педагогічних дослідженнях обґрунтовують Л. Березівська, С. Білан, О. Вознюк, Б. Глотов, В. Гончаревський, О. Дубасенюк, В. Зінкевич, Є. Коваленко, Л. Мартіросян, Л. Москальова, Н. Сейко, Л. Семеновська та ін.

Цивілізаційній підхід, на противагу формаційному, розглядає історію, в тому числі історію освіти і виховання, акцентуючи увагу на фактах, які

пов'язані з діяльністю людини, її становищем і роллю в соціумі, культурою, свободою, можливістю самореалізації, ціннісними орієнтаціями тощо. Використовуючи цивілізаційний підхід, естетичне виховання слід розглядати у контексті приналежності України та її регіонів до тієї чи іншої цивілізації. Так, наприклад західноукраїнські землі до 1939 року належали до Польської Республіки, а отже, тяжіли до європейської цивілізації, а з початком Другої світової війни перейшли до складу СРСР, ціннісні орієнтири якого суттєво відрізнялися. Це, безумовно, впливало на особливості культурного розвитку народу, визначало напрям розвиток освіти і виховання. Сьогодні фактично також ведеться боротьба українського народу за приналежність до європейської цивілізації.

Як зазначає О. Дубасенюк, «цивілізаційний підхід потребує врахування умов природи та організації середовища (суспільного, освітнього, групового, інформаційного та ін.) з метою ефективного й оптимального впливу його чинників на формування особистості суб'єктів освіти ... Він також передбачає розгляд освітніх процесів як цивілізаційних явищ, тобто такий підхід дозволяє аналізувати педагогічну дійсність як прояв найбільш загальних чинників та детермінант розвитку людської цивілізації. Загалом, окреслений підхід дає можливість дослідити використання законів та особливостей соціально-економічного, історичного розвитку людської цивілізації у сфері аналізу конкретної педагогічної проблематики» [8, с. 158].

Характерною рисою цивілізаційного підходу є антропоцентризм (людиноцентризм), згідно з яким у центрі Всесвіту стоїть людина як головний об'єкт історико-педагогічного дослідження. З позицій антропоцентризму естетичне виховання людини має бути природним, вільним, наповненим особистісним змістом. Естетичне виховання покликане розвивати особистість, сприяти її самовизначенню, саморозвитку та самореалізації, враховуючи її інтереси, прагнення, здібності, моральні та духовні цінності. При цьому жодні норми, стандарти чи ідеали не повинні обмежувати прагнення особистості до розвитку і вдосконалення, лише за такої умови людина зможе віднайти саму себе справжню, зрозуміти свої бажання і можливості, реалізувати власні творчі здібності.

Положення антропоцентризму тісно переплітаються з ідеями гуманної педагогіки (природовідповідності, культуровідповідності, вільного виховання, навчання рідною мовою та ін.), що, безумовно, слід аналізувати, досліджуючи особливості розвитку естетичного виховання в Україні у ХХ ст.

Сутність герменевтичного підходу полягає в осмисленому тлумаченні та розумінні письмових джерел. Ідеї герменевтики відображені в працях М. Гайдеггера, В. Гумбольдта, Х.-Г. Гадамера, В. Дільтея, Е. Коррета, П. Рікера, Ф. Шляєрмахера. На значенні використання герменевтичного підходу в дослідженні історії освітніх процесів наголошують О. Бойко, В. Гарага, Н. Дічек, Є. Коваленко, Г. Корж, А. Линенко, О. Полатайко, Н. Сейко та ін.

Як зазначає І. Соколова, «герменевтика затребувана як методологія гуманітарного освоєння феноменів культури…, в основі якої ідея впливу механізмів читання та інтерпретації культурних текстів на свідомість людини в цілому, на способи її мислення і світорозуміння, а також (опосередковано) і на інші види діяльності, в тому числі на прогнозування, моделювання, проектування, діагностику та педагогічне спілкування» [14, с. 26–27]. Сутність герменевтичного підходу, на думку О. Отич, «виявляється у розумінні, коментуванні, поясненні будь-якого педагогічного феномена як тексту, що дає змогу у ході його педагогічної інтерпретації подивитися на розвиток творчої індивідуальності студентів … крізь призму історико-культурної традиції, впливу на нього загальнолюдської та національної культури, зокрема творів мистецтва» [10, с. 218].

В історико-педагогічних дослідженнях велике значення має вивчення архівних матеріалів (різноманітних документів, матеріалів з'їздів і конференцій, законів, нормативних актів, державних постанов, розпоряджень і наказів досліджуваного періоду; навчальних планів і програм закладів освіти; статистичних та звітних матеріалів закладів освіти та органів управління освітою різних рівнів; фотографій, ілюстрацій та інших зображальних матеріалів, які зберігаються в державних архівах чи архівах закладів освіти тощо). Ці матеріали дають змогу дослідникові відтворити освітню реальність досліджуваного періоду, є свідченням домінуючої в той час ідеології, пануючої педагогічної парадигми та загальноприйнятих цінностей суспільства, відображають соціально-економічні, суспільно-політичні та культурні процеси того часу, формують уявлення про нормативно-правове регулювання й умови естетичного виховання в Україні, дозволяють краще прослідкувати зміни, які відбувалися в освіті, зокрема в естетичному вихованні молоді, виявити зміст, форми, методи та кращий досвід естетичного виховання з метою впровадження його в сучасну освітню практику.

Завдяки герменевтичному підходу науковець, вивчивши архівні джерела, осмислено й адекватно інтерпретує їх, пояснює, виходячи з власного сприйняття і досвіду, формулює власне бачення й оцінює педагогічні процеси, що відбувалися в досліджуваний ним період, а також проектує вивчені педагогічні явища і процеси на сучасність, намагаючись використати позитивний досвід минулого.

Висновки. Таким чином, вважаємо за доцільне використати такі основні методологічні підходи до вивчення історії розвитку естетичного виховання молоді: історико-хронологічний, системний, синергетичний, парадигмальний, культурологічний, цивілізаційний, герменевтичний. У подальшому плануємо визначити й обґрунтувати періоди розвитку естетичного виховання молоді у XX столітті.

Література:

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. Рідна школа. 2013. № 1–2. С. 8–14.
2. Ваховський Л. Ц. Особливості використання парадигмального підходу в дослідженнях з історії освіти та педагогічної думки. Освіта та педагогічна наука. 2021. № 2 (177). С. 75–82.
3. Воронова Н. С. Культурологічний підхід у вищій школі. Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. Том 23. 2018. С. 222–229. URL : https://chelpanov.eeipsy.org/index.php/eeip/article/download/183/182
4. Гоголь Н. В. Методологічні підходи в історико-педагогічному дослідженні. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 74. Т. 1. С. 8–13.
5. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
6. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2001. 403 арк.
7. Дем'яненко Н. Парадигмальний вимір розвитку вищої школи в Україні (XIX – початок XXI ст.). Рідна школа. 2017. № 9–10. С. 56–62. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2017_9-10_12
8. Дубасенюк О.А. Наукові підходи до освіти дорослих. Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во Рута, 2016. С. 155–167.
9. Коваленко Є. І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки. 2012. № 4. С. 27–34.URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_4_8
10. Отич О. М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: монографія / за наук. ред. І. А. Зязюна. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. 455 с.
11. Пліско Є. Методологія історико-педагогічних досліджень. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2019. № 1. С. 179–187.
12. Про затвердження Концепції національного виховання студентської молоді: Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 25.06.2009, Протокол N 7/2-4. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4290-09#Text
13. Синергетика і освіта : монографія / за ред. В. Г. Кременя. К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. 348 с.
14. Соколова І. Наукові підходи до проведення компаративних досліджень в освіті. Освітологія. 2014. Вип. 3. С. 23–29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ocvit_2014_3_5
15. Хакен Г. Синергетика. Москва : Мир, 1980. 406 с.
16. Ховрякова Т. І. Методологічне підґрунтя історико-педагогічного висвітлення проблеми підготовки молоді до сімейного життя: принципи дослідження. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 36. С. 39–42.
17. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press, 1962. 222 p.

References:

1. Adamenko O. (2013) Metodolohichni zasady doslidzhennia istorii rozvytku pedahohichnoi nauky [Methodological bases of research of history of development of pedagogical science]. *Ridna shkola - Native school*, 1–2, 8–14 [in Ukrainian].

2. Vakhovskyi L. Ts.(2021) Osoblyvosti vykorystannia paradyhmalnoho pidkhodu v doslidzhenniakh z istorii osvity ta pedahohichnoi dumky [Features of the use of paradigmatic approach in research on the history of education and pedagogical thought]. *Osvita ta pedahohichna nauka - Education and pedagogical science*, 2 (177), 75–82 [in Ukrainian].

3. Voronova N. S. (2018) Kulturolohichnyi pidkhid u vyshchii shkoli [Culturological approach in higher education]. *Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia - International Chelpan psychological and pedagogical readings*, volume 23, 222–229. Retrieved from : https://chelpanov.eeipsy.org/index.php/eeip/article/download/183/182 [in Ukrainian].

4. Hohol N. V. (2021) Metodolohichni pidkhody v istoryko-pedahohichnomu doslidzhenni [Methodological approaches in historical and pedagogical research]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh - Pedagogy of creative personality formation at higher and general education schools*, 74. vol. 1, 8–13 [in Ukrainian].

5. Honcharenko S. U. (2008) *Pedahohichni doslidzhennia. Metodolohichni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical research. Methodological advice for young scientists*]. Kyiv – Vinnytsia : DOV «Vinnytsia» [in Ukrainian].

6. Hupan N. M. (2001)Rozvytok istorii pedahohiky v Ukraini (istoriohrafichnyi aspekt) [Development of the history of pedagogy in Ukraine (historiographical aspect)]: *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Dem'ianenko N. (2017) Paradyhmalnyi vymir rozvytku vyshchoi shkoly v Ukraini (XIX – pochatok XXI st.[The paradigmatic dimension of the development of higher education in Ukraine (XIX - early XXI century)]. *Ridna shkola – Native school*, 9–10, 56–62. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2017_9-10_12 [in Ukrainian].

8. Dubaseniuk O. A.(ed). (2016) *Naukovi pidkhody do osvity doroslykh. Teoriia i praktyka profesiinoi maisternosti v umovakh tsilezhyttievoho navchannia [Scientific approaches to adult education. Theory and practice of professional skills in terms of purposeful learning*]. Zhytomyr : Vyd-vo Ruta [in Ukrainian].

9. Kovalenko Ye. I. (2012) Metodolohichna funktsiia istorii pedahohiky u stanovlenni maibutnoho pedahoha [Methodological function of the history of pedagogy in the formation of the future teacher]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia*. Ser. : Psykholoho-pedahohichni nauky - *Scientific notes of Mykola Hohol Nizhyn State University*. Ser. : Psychological and pedagogical sciences, 4, 27–34. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_4_8 [in Ukrainian].

10. Otych O. M. (2008) Mystetstvo u rozvytku indyvidualnosti pedahoha: istorychnyi i metodolohichnyi aspekty [Art in the development of the teacher's personality: historical and methodological aspects]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. [in Ukrainian].

11. Plisko Ye. (2019) Metodolohiia istoryko-pedahohichnykh doslidzhen [Methodology of historical and pedagogical research]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 1, 179–187 [in Ukrainian].

12. *Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalnoho vykhovannia studentskoi molodi : Rishennia kolehii Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.06.2009, Protokol N 7/2-4 [On approval of the Concept of national education of student youth: Decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 25.06.2009, No.7/2-4*]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4290-09#Text [in Ukrainian].

13. Kremen' V. (ed) (2015) *Synerhetyka i osvita [Synergetics and education*]. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].

14. Sokolova I.(2014) Naukovi pidkhody do provedennia komparatyvnykh doslidzhen v osviti [Scientific approaches to conducting comparative research in education]. *Osvitolohiia – Osvitology*, 3, 23–29. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ocvit_2014_3_5 [in Ukrainian].

15. Khaken H. (1980) *Sinergetika [Synergetics]*. Moskva : Mir [in Russian].

16. Khovriakova T. I. (2021) Metodolohichne pidgruntia istoryko-pedahohichnoho vysvitlennia problemy pidhotovky molodi do simeinoho zhyttia: pryntsypy doslidzhennia [Methodological basis of historical and pedagogical coverage of the problem of preparing young people for family life: principles of research]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 36, 39–42 [in Ukrainian].

17. Kuhn T. S. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press [in English].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.02

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-284-292

Єнгаличева Ірина Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, вул. О. Дашкевича, 24, м. Черкаси, 18000, тел.: (098) 476-63-64, https://orcid.org/0000-0001-6824-9548

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Проблема виховання особистості й громадянина, як члена суспільства й держави займає провідне місце у науковому огляді. Особливо важливим та надзвичайно актуальним це питання постає сьогодні, коли відбувається боротьба за свободу, незалежність держави та визнання народу. В цьому контексті, найважливішим завданням, що стоїть перед вихователями закладів дошкільної освіти й дорослими, які займаються вихованням дітей є питання формування у них уявлення про себе, як члена суспільства, знання дітей про сім´ю, рід, домівку, Батьківщину, державну та національну символіку, традиції українського народу тощо. Зазначені знання й уміння представлено у відповідних компетентностях, серед яких заслуговує на увагу соціально-громадянська.

У статті зазначено, що соціальна компетентність наділена інтегральною характеристикою й спрямована на виховання усвідомленого відчуття себе як частини суспільства. Громадянська компетентність розглядається з позиції розуміння, поваги й захисту прав, інтересів й обов´язків людини. У державному стандарті дошкільної освіти соціально-громадянську компетентність відображено як здатність дітей до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя.

Зрозуміло, що для формування у дітей тієї чи іншої компетентності варто використовувати доступні засобами. Переконані, що для дітей дошкільного віку саме художня література є важливим джерелом отримання знань про історію країни, культуру народу, правила і способи міжособистісної взаємодії, як в родині так і в суспільстві.

Враховуючи результати сформованості соціально-громадянської компетентності, що зазначені у Базовому компоненті дошкільної освіти, визначено перелік творів художньої літератури, які сприятимуть збагаченню

знань дітей дошкільного віку про свої права і права інших людей, формуванню поваги до культурних надбань українського народу тощо. Вказано, що для формування соціальної компетентності, зокрема формування уявлення дітей про себе, сім´ю, рід, домівку можна використати творчість Тараса Шевченка, Василя Сухомлинського, Марії Познанської, Платона Воронька, Людмили Савчук, Тамари Коломієць та ін. Для формування у дітей громадянської компетентності пропонується творчість українських письменників: Марії Познанської, Юлії Хандожинської, Платона Воронька, Павла Тичини, Наталії Зарічної, Людмили Савчук, Анатолія Камінчука, Петра Осадчука, Олексія Довгого, Ярослава Скидана, Іванни Блажкевич та ін.

У статті звертається увага на використання фольклору, як важливої складової української літератури для дітей. Доступними для розуміння дитини про національну символіку України будуть легенди про вербу, калину, барвінок, волошки, мальви, соняшник, лелеку, зозулю, солов´я. Серед письменників, творчість яких можна використати для ознайомлення дітей з державними та національними символами, згадуються Іван Франко, Наталія Забіла, Ліна Костенко, Микола Сингаївський, Володимир Сосюра, Дмитро Павличко, Володимир Архипенко, Марія Хоросницька, Неллі Бондаренко, Олександр Олесь, Наталка Поклад, Віра Паронова та ін.

Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, громадянська компетентність, соціально-громадянська компетентність, художня література, вірші, оповідання, легенди.

Yengalycheva Irina Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Associate Professor of Preschool Education, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky, O. Dashkevich St., 24, Cherkasy, 18000, tel.: (098) 476-63-64, https://orcid.org/0000-0001-6824-9548

USE OF WORKS OF FICTION IN THE PROCESS OF FORMING SOCIAL AND CIVIC COMPETENCE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Abstract. The problem of education of the individual and the citizen as a member of society and the state occupies a leading place in the scientific review. This issue is especially important and extremely relevant today, when there is a struggle for freedom, independence of the state and recognition of the people. In this context, the most important task facing preschool educators and adults involved in raising children is to form in them an idea of themselves as a member of society, children's knowledge of family, clan, home, homeland, state and national symbols, traditions of the Ukrainian people. These knowledge and skills are presented in the relevant competencies, among which the socio-civic one deserves attention.

The article states that social competence is endowed with an integral characteristic and is aimed at cultivating a conscious sense of self as part of society. Civic competence is viewed from the standpoint of understanding, respecting and protecting human rights, interests and responsibilities. In the state standard of preschool education, social and civic competence is reflected as the ability of children to show personal qualities, social feelings, love for the Motherland; readiness to participate in social events that take place in children's centers, community, society and aimed at improving public life.

It is clear that for the formation of children of a particular competence should use available means. We are convinced that for preschool children fiction is an important source of knowledge about the history of the country, the culture of the people, the rules and methods of interpersonal interaction, both in the family and in society.

Taking into account the results of the formation of social and civic competence specified in the Basic component of preschool education, a list of works of fiction that will enrich the knowledge of preschool children about their rights and the rights of others, respect for the cultural heritage of the Ukrainian people. It is pointed out that the works of Taras Shevchenko, Vasyl Sukhomlynsky, Maria Poznanska, Platon Voronko, Lyudmila Savchuk, Tamara Kolomiets and others can be used to form social competence, in particular, to form children's ideas about themselves, family, clan, home.

The works of Ukrainian writers: Maria Poznanska, Yulia Khandozhynska, Platon Voronko, Pavel Tychyna, Natalia Zarichna, Lyudmila Savchuk, Anatoliy Kaminchuk, Petro Osadchuk, Oleksiy Dovhy, Yaroslav Skidan, Ivanna Blazhkevych and others are offered to form civic competence in children.

The article draws attention to the use of folklore as an important component of Ukrainian literature for children. Legends about willow, viburnum, periwinkle, cornflowers, mallows, sunflowers, storks, cuckoos and nightingales will be available for the child's understanding of the national symbols of Ukraine. Among the writers whose works can be used to acquaint children with state and national symbols are Ivan Franko, Natalia Zabila, Lina Kostenko, Mykola Singaivsky, Volodymyr Sosyura, Dmytro Pavlychko, Volodymyr Arkhipenko, Maria Khorosnytska, Nelly Bondarenko, Oleksandr Oles, Natalka Poklad. Vera Paronova and others

Keywords: competence, social competence, civic competence, socio-civic competence, fiction, poems, stories

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли наша держава перебуває у стані війни за свободу, гідність, виборює право на незалежність, надзвичайно актуальним постає питання усвідомлення себе та своєї ролі в суспільстві, формування ефективної взаємодії з іншими, знання своїх прав та уміння їх захистити, ціннісне ставлення до культури українського народу.

Звісно, актуальні нині питання не є новими в освітньому просторі, зокрема в дошкільній освіті. В оновленому Базовому компоненті дошкільної освіти [1], в якому прописані норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті, однією з компетентності та результатів освіти дітей дошкільного віку є соціально-громадянська компетентність.

Одним із джерелом отримання знань про історію країни, культуру народу, правила і способи міжособистісної взаємодії, як в родині так і в суспільстві є художня література. Беззаперечно, що цінність літератури посідає особливу роль у дошкільний період, оскільки виступає потужним засобом всебічного розвитку дітей. Художня література не втрачає своєї ваги й в процесі формування у дітей соціальної та громадянської позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи соціальний й громадянський аспекти виховання, варто проаналізувати напрацювання відомих науковців. Зокрема, питання соціального виховання розкриті у працях В. Бочарової, М. Галагузової, Г. Лактіонової, Л. Міщик, В. Оржеховської, І. Рогальської-Яблонської, А. Мудрика, С. Чистякової та ін. Ідеї громадянського виховання займали особливе місце у роботах В. Антоновича, І. Беха, Г. Ващенка, М. Грушевського, О. Захаренка, А. Макаренка, І. Огієнка, О. Сухомлинської, Т. Титиренко та ін. Питання формування громадянської компетентності особистості розглядали Р. Арцишевський, П. Вербицька, З. Возна, І. Жадан, Л. Козак, Л. Корінна, О. Кучер, Т. Ладиченко, Р. Мохнюк, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Шевчук та ін.

Привертає увагу розкриття теоретиками й практиками використання різних засобів під час формування соціально-громадянської компетентності дітей. Зокрема, С. Буртняк, Л. Маньковська та В. Коверга розкрили питання формування громадянської й соціальної компетентності учнів на уроках української мови та літератури. Лариса Бацько презентувала матеріал щодо ознайомлення із змістом і завданнями громадянської й соціальної компетентності через сприйняття та аналіз текстів [2]. Звісно, такий список можна продовжувати й далі. Однак, незважаючи на багатогранність публікацій заявленої проблеми, відкритим залишається питання використання художньої літератури у процесі формування соціальної та громадянської позиції в дошкільний період.

Мета статті. Визначити перелік творів художньої літератури, які сприяють формуванню соціально-громадянської позиції у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення поставленої мети доречним є з'ясувати зміст ключових понять: компетентність, соціальна компетентність, громадянська компетентність. Сьогодні, поняття «компетентність», не зважаючи на повсякденність його використання,

потрактовано по-різному: якість особистості або сукупність якостей, мінімальний досвід діяльності в заданій сфері (В. Шадриков); рівень готовності застосування знань, умінь, навичок в різних ситуаціях (Л. Ільяшенко); поєднання відповідних знань і здібностей, що дають підставу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній (А. Хуторський) [9] та ін. Цікавою є думка М. Докторович про змістове значення компетентності, що інтегрує професійні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, правові характеристики та передбачає ступінь володіння знаннями й уміннями, які дозволяють робити висновки про будь-що [6, с. 144].

Звернемося до думки професорки Алли Богуш, яка визначає компетентність дошкільників, як комплексну характеристику особистості, що вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку (знання, вміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінка, самоконтроль) [5]. Виходячи з цих міркувань можна стверджувати, що компетентність передбачає сукупність характеристик особистості та проявляється у будь-яких сферах діяльності, зокрема у соціальній та громадянській.

У працях науковців соціальна компетентність розглядається з позиції прояву різних ролей, які виконують в тому чи іншому середовищі. Наприклад, О. Кононко соціальну компетентність трактує як сукупність особистісних рис, знань, умінь та навичок, які дозволяють ефективно виконувати соціальні ролі [7]. Л. Бацько, розглядаючи це поняття, говорить про здатність до співробітництва в групі та команді, вміння адаптуватися і визначати особисті цілі та виконувати різні ролі й функції в колективі, розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях [2]. Наталія Гавриш вказує, що соціальна компетентність дитини є інтегральною якістю особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється у соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості [5].

Зрозуміло, що невід'ємною частиною соціалізації особистості є вияв громадянської позиції, як здатність людини активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов’язки з метою розвитку демократичного суспільства. Науковці висловлюють свої погляди щодо громадянського виховання, яке зводиться до патріотичного та правового виховання (І. Бех), морального, естетичного, трудового виховання (В. Сухомлинський), вияву патріотизму, гуманізму, толерантності (І. Кецих) тощо. Їх твердження вказують на складний та багатогранний процес громадянського виховання, що включає в себе різні напрями формування особистості.

В джерелах знаходимо трактування громадянського виховання як формування громадянськості, яка дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною [8]. А. Вознюк переконана, що розпочинати громадянське виховання дитини

потрібно у дітей дошкільного віку, оскільки саме в дошкільний період відбувається становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки й моральні якості особистості, які активізують процес громадянського виховання [3, с. 15].

Аналізуючи соціальну та громадянську компетентність помічаємо їх взаємозв'язок та інтегрованість. Тому, напевно, не випадково ці дві компетентності об´єднано і представлено у державному стандарті дошкільної освіти як соціально-громадянська компетентність. Саме в цьому документі соціально-громадянська компетентність потрактовано як здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя [4, с. 211].

Враховуючи результати сформованості соціально-громадянської компетентності, що прописані у державному стандарті дошкільної освіти, спробуємо підібрати твори українських письменників, які найкраще сприятимуть збагаченню знань дітей дошкільного віку про свої права і права інших людей, уявлення про права і способи міжособистісної взаємодії у суспільстві, формуванню поваги до культурних надбань українського народу тощо. Відомо, що серед художньої література для дітей дошкільного віку найбільш дієвими є використання жанрів фольклору, зокрема казки, байки, загадки, прислів´я й приказки, а також оповідання й вірші.

Вітдак, для формування уявлення дітей про себе, як члена суспільства можна використати твори Василя Сухомлинського «Бо я людина», «Важко бути людиною», «Як Федько відчув у собі людину»; вірші Марії Познанської «Здрастуй, хлопчику маленький!», «Ой, який хороший» та ін.

Розповідаючи про сім´ю, рід, домівку можна запропонувати вивчити вірш відомого кобзаря Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати», «Село», уривок з твору «Тече вода з під явора»; Платона Воронька «Рідна хата» та ін. Про дошкільний навчальний заклад, правила поведінки в ньому діти можуть дізнатися з віршів «Дитсадок – веселий дім» (Петро Король), «В дитсадочок» (Людмила Савчук), «Дитсадок» (В. Чикало), «Стоїть новий будинок» (Тамара Коломієць), «У садку дитячому хороше нам жити» (Марія Познанська), «До садочка» (Ю. Михайличенко), «В ігровому куточку (Н. Бевз) та ін.

Сьогодні, приділяючи значну увагу формуванню у дітей знань про Батьківщину, можна знайти багато віршів, які допомагають ознайомити дітей з державою та виховати у них національно-патріотичні почуття. Для читання дітям пропонується вірші відомих письменників Марії Познанської «Про нашу Україну», «Наш рідний край»; Юлії Хандожинської «Батьківщина», «Берегиня душі», «Українська краса»; Платона Воронька «Рідна хата», «Рідний край», «Облітав журавель»; Павла Тичини «Добридень тобі, Україно моя!»;

Ліни Костенко «Усе моє все зветься Україна» та ін. Також можна запропонувати вірші про Україну маловідомих письменників, які будуть доречними для читання дітям дошкільного віку, а саме: «Про Україну» (Наталія Зарічна), «Моя Україна - це пісенька мами…» (Людмила Савчук), «Це моя Україна» (Анатолій Камінчук), «Вірш про Україну», «З тобою» (Петро Осадчук), «Батьківщина» (Олексій Довгий), «Рідне» (Ярослав Скидан), «Маленька українка» (Уляна Федасюк), «Україно моя мила» (Іванна Блажкевич) та ін.

Згідно державного стандарту дошкільної освіти [4, с. 212], діти дошкільного віку повинні знати й розповідати про державні й національні символи України. Для ознайомлення дітей з національною символікою України можна звернутися до українського народного фольклору (легенд, прислів´їв та приказок). Чи не з ранніх років життя дітям відомі прислів´я: «Без верби і калини – нема України», «Гарна калина, як рідна ненька Україна», «Милуйся калиною, коли цвіте, а дитиною – коли росте», та ін. Існує багато легенд про вербу, калину, барвінок, волошки, мальви, соняшник, лелеку, зозулю, солов´я, що значно збагатить знання дітей дошкільного віку про символіку України. Звісно, що національна символіка охарактеризована й у творчості відомих письменників «Червона калина» (Іван Франко), «Барвінок» (Наталя Забіла»), «Вербові сережки» (Ліна Костенко), «Чорнобривці», «Барвінок», «Лелека», (Віра Паронова), «Лелека» (Дмитро Білоус), «Чорнобривці» (Микола Сингаївський), «Волошки» (Микола Щербак) та ін.

Під час ознайомлення з державними символами, таким як герб й прапор, можна використати вірші «Український прапор» (Володимир Сосюра), «Наш прапор» (Дмитро Павличко), «Прапор України» (Володимир Архипенко), «Прапорець» (Марія Хоросницька), «Наш прапор» (Неллі Бондаренко), «Прапор» (Олександр Олесь), «Герб» (Наталка Поклад), «Тризуб» (Віра Паронова) та ін.

Отже, робота з дітьми дошкільного віку є кропіткою і потребує майстерності дорослих, їх літературознавчу обізнаність. Добираючи твори ми звертали увагу на цікавий зміст, доступність для дітей, легкість читання та сприймання дітьми тощо.

Висновки. Враховуючи зазначене вище можна стверджувати, що для формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку доречним і дієвим є використання літературних джерел. Звернення до художньої літератури не зводиться лише до пропонованих творів, а отже, заслуговує на розкриття цієї теми в подальшому. Не розкритим залишається й питання способів використання творів літератури у розвитку дітей дошкільного віку.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

2. Бацько Л. М. Громадянські та соціальні компетентності як один із шляхів до кращого сприйняття та аналізу текстів. Режим доступу: https://vseosvita.ua/library/gromadanski-ta-socialni-kompetentnosti-ak-odin-iz-slahiv-do-krasogo-sprijnatta-ta-analizu-tekstiv-488247.html.

3. Вознюк А. А. До проблеми громадянського виховання дітей дошкільного віку. *Молодий вчений. № 10.1 (50.1). жовтень. 2017*. С. 13-16.

4. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / Упоряд.: О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, Л. В. Куземко. *Харків : Вид-во «Ранок».* 2021. 240 с.

5. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія. Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В. та ін. ; за заг. ред. Гавриш Н. В. *Луганськ : Альма-матер,* 2006. 368 с.

6. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема. *Психологія і суспільство.* 2009. № 3. С. 144-147.

7. Кононко О. Л. Компетентність дошкільника у сфері життєдіяльності «Я сам» як умова становлення позиції «Я у Світі». *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. Кн.1. К.* 2005. С. 195-205.

8. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання. 2003. № 2.* С. 3-8.

9. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. *Педагогіка. 2013.* С.128-135.

References:

1. Bazovyj komponent doshkil'noi' osvity (Zatverdzheno Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrai'ny vid 12.01.2021 № 33 [Basic component of preschool education (Approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 12.01.2021 № 33]. (n.d.). Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

2. Batsko L.M. Gromadjans'ki ta social'ni kompetentnosti jak odyn iz shljahiv do krashhogo spryjnjattja ta analizu tekstiv [Civic and social competencies as one of the ways to better perception and analysis of texts]. Retrieved from https://vseosvita.ua/library/gromadanski-ta-socialni-kompetentnosti-ak-odin-iz-slahiv-do-krasogo-sprijnatta-ta-analizu-tekstiv-488247.html [in Ukrainian].

3. Vozniuk A.A. (2017) Do problemy gromadjans'kogo vyhovannja ditej doshkil'nogo viku [On the problem of civic education of preschool children]. *Molodyj vchenyj - Young scientist, № 10.1 (50.1). October*, 13-16 [in Ukrainian].

4. Kosenchuk O.G, Novik I.M. , Venglovskaya O. A., Kuzemko L.V. (2021) Derzhavnyj standart doshkil'noi' osvity: osoblyvosti vprovadzhennja [State standard of preschool education: features of implementation]. Kharkiv: Ranok Publishing House, 240 [in Ukrainian].

5. Gavrish N.V. (2006) Dity i socium: Osoblyvosti socializacii' ditej doshkil'nogo ta molodshogo shkil'nogo viku: monografija. [Children and society: Features of socialization of children of preschool and primary school age: a monograph]. Lugansk: Alma Mater, 368 [in Ukrainian].

6. Doktorovich M. (2009) Social'na kompetentnist' jak naukova problema [Social competence as a scientific problem]. *Psyhologija i suspil'stvo - Psychology and society.* № 3. 144-147 [in Ukrainian].

7. Kononko O.L. (2005) Kompetentnist' doshkil'nyka u sferi zhyttjedijal'nosti «Ja sam» jak umova stanovlennja pozycii' «Ja u Sviti» [Competence of preschoolers in the field of life "I myself" as a condition for the formation of the position "I am in the World"]. *Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchnivs'koi' molodi: Zbirnyk naukovyh prac' - Theoretical and*

methodological problems of education of children and students: Collection of scientific works. Book 1. K. 195-205 [in Ukrainian].

8. Koncepcija gromadjans'kogo vyhovannja osobystosti v umovah rozvytku ukrai'ns'koi' derzhavnosti [The concept of civic education of the individual in the development of Ukrainian statehood]. *Doshkil'ne vyhovannja - Preschool education.* 2003. № 2. pp. 3-8 [in Ukrainian].

9. Leiko S.V. (2013) Ponjattja «kompetencija» ta «kompetentnist'»: teoretychnyj analiz [The concept of "competence" and "competence": theoretical analysis.]. *Pedagogika - Pedagogy*. 128-135 [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.011.33: [378.018.8:37.091.113]

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-293-305

Кірдан Олена Леонідівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-7295-4722

Кудла Марія Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-1868-9892

Прищепа Світлана Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0003-3483-1112

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено особливостям модернізації та оновлення змісту освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» спеціальності 073 Менеджмент підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння, конкретизації, узагальнення, контент-аналіз. Обґрунтовано важливість оновлення освітніх програм у контексті критеріїв оцінювання якості освітньої програми та дескрипторів Національної рамки кваліфікацій. Проаналізовано магістерські освітні програми підготовки майбутніх керівників закладів освіти зі спеціальностей 073 Менеджмент та 011 Освітні, педагогічні науки, які реалізуються закладами вищої освіти України. На основі проведеного аналізу виокремлено такі особливості освітніх програм: залежність програмних результатів навчання від галузевої специфіки та спеціальності; спрямованість на формування компетентностей, що сприяють самореалізації та подальшому професійному розвитку майбутніх керівників закладів освіти; урахування регіонального контексту та тенденцій розвитку спеціальності. Акцентовано, що перегляд, модернізація та оновлення освітніх програм узалежнене від політики закладів вищої освіти та локальних нормативних документів, які формалізують ці процеси на інституційному рівні.

Наголошено на потребі поєднання формальної та неформальної освіти магістрантів на етапі навчання у закладах вищої освіти. Проаналізовано можливості неформальної освіти для саморозвитку професійної управлінської компетентності майбутніх керівників закладів освіти.

Ключові слова: керівник закладу освіти, освітня програма, зміст освіти, програмні результати навчання, освітні компоненти, оновлення освітньої програми, професійна підготовка, неформальна освіта, вища освіта.

Kirdan Olena Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-7295-4722

Kudla Mariia Valeriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogics and Education Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-1868-9892

Pryshchepa Svitlana Mykhailiva Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0003-3483-1112

MODERNIZATION OF CONTENT OF THE EDUCATIONAL PROGRAMS OF FUTURE HEADS PREPARATION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the peculiarities of modernization and updating of content of the educational-professional program “Management of educational institutions” specialty 073 Management of training students of second (master’s) level of higher education at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. General scientific methods were used to achieve this goal: analysis, synthesis, comparison, concretization, generalization, content analysis. The importance of updating educational programs in the context of the criteria for assessing the quality of the educational program and the descriptors of the National Qualifications Framework is substantiated. The master’s educational programs of preparation of future heads of educational institutions on specialties 073 Management and 011 Educational, pedagogical sciences which are realized by institutions of higher education of Ukraine are analyzed. Based on the analysis, the following features of educational programs are identified: the dependence of program learning outcomes on industry specifics and specialties; focus on the formation of

competencies that promote self-realization and further professional development of future heads of educational institutions; taking into account the regional context and trends in the specialty. It is emphasized that the revision, modernization and updating of educational programs depends on the policy of higher education institutions and local regulations that formalize these processes at the institutional level. The need to combine formal and non-formal education of undergraduates at the stage of higher education is emphasized. Possibilities of non-formal education for self-development of professional managerial competence of future heads of educational institutions are analyzed.

Keywords: head of educational institution, educational program, content of education, program learning outcomes, educational components, updating of educational program, professional training, non-formal education, higher education.

Постановка проблеми. Для якісної підготовки майбутніх керівників закладів освіти вагомим є періодичний перегляд, оновлення та модернізація освітніх програм, що уможливлює урахування новітніх тенденцій розвитку галузі та вимог усіх груп стейкхолдерів.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про вищу освіту» система забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) передбачає здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм [11]. Імплементуючи норми закону, починаючи з 2017 р. заклади вищої освіти напрацювали локальні нормативні документи, що урегульовують процеси оновлення змісту освітніх програм підготовки фахівців. У 2019 р. затверджено стандарт вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [15]. Згодом, у 2021 р., затверджено професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» [14]. Вказані вище документи створили нормативне поле для модернізації змісту освітніх програм підготовки майбутніх керівників закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У публікаціях вітчизняних дослідників В. Алфімова, С. Ачкасової, І. Бойко, В. Жигірь, Л. Загородньої, Л. Задорожної-Княгицької, С. Калашнікової, М. Лещенко, В. Лугового, Ж. Таланової, Н. Сас, І. Соколової, М. Швардак та ін. схарактеризовано різні аспекти професійної підготовки керівників закладів освіти. Вагомою, в аспекті досліджуваної проблеми, є наукова розвідка М. Швардак «Контент-аналіз освітніх програм підготовки майбутніх керівників закладів освіти». Імпонує, що авторкою на основі аналізу змісту освітніх програм, вивчено «їх інваріативну та варіативну складові; побудовано матрицю відповідності трудових функцій керівника закладу освіти змісту фахової підготовки в умовах формальної освіти у закладах вищої освіти України» [16, с. 9]. Водночас, констатуємо, що бракує

праць з методологічних та методичних аспектів розроблення та модернізації освітніх програм підготовки майбутніх керівників закладів освіти.

Мета статті – схарактеризувати особливості модернізації змісту освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 073 Менеджмент.

Виклад основного матеріалу. Актуалізуємо потребу модернізації змісту освітніх програм у контексті критеріїв оцінювання якості освітньої програми та дескрипторів Національної рамки кваліфікацій. Значимим, на наш погляд, є дотримання закладами вищої освіти критерію 1 проєктування та цілі освітньої програми, відповідно до підкритеріїв 1.2–1.4 передбачено: «Цілі освітньої програми та програмні результати навчання визначаються з урахуванням позицій та потреб заінтересованих сторін. Цілі освітньої програми та програмні результати навчання визначаються з урахуванням тенденцій розвитку спеціальності, ринку праці, галузевого та регіонального контексту, а також досвіду аналогічних вітчизняних та іноземних освітніх програм. Освітня програма дає можливість досягти результатів навчання, визначених стандартом вищої освіти за відповідною спеціальністю та рівнем вищої освіти (за наявності)» [8]. Оскільки зі спеціальностей 073 Менеджмент та 011 Освітні, педагогічні науки затверджено стандарти вищої освіти для другого (магістерського) рівня, то в них повною мірою враховано вимоги Національної рамки кваліфікацій [4] до програмних результатів навчання.

Зважаючи на викладене вище, проаналізуємо магістерські освітні програми підготовки майбутніх керівників закладів освіти.

Нині у закладах вищої освіти України професійна підготовка майбутніх керівників (менеджерів) закладів освіти на другому (магістерському) рівні реалізовується, переважно, у межах спеціальностей 011 Освітні педагогічні науки (галузь знань 01 Освіта / Педагогіка) та 073 Менеджмент (галузь знань 07 Управління та адміністрування). Окремі заклади вищої освіти пропонують присудження кваліфікації «Керівник закладу дошкільної освіти» у межах освітніх програм зі спеціальності 012 Дошкільна освіта. Згідно із даними Єдиної державної електронної бази з питань освіти 55 закладів вищої освіти провадять освітню діяльність на другому (магістерському) рівні зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, а 179 – зі спеціальності 073 Менеджмент [2]. У межах цих спеціальностей заклади вищої освіти та наукові установи реалізують освітні програми підготовки майбутніх керівників закладів освіти.

Нами проаналізовано акредитаційні справи 2021/2022 н.р другого (магістерського) рівня вищої освіти у межах спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, представлені до акредитації у публічному просторі на офіційному сайті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти [1]. З’ясовано, що

підготовка майбутніх керівників закладів освіти реалізується за спектром освітніх програм: «Управління закладом освіти» (Західноукраїнський національний університет, Бердянський державний педагогічний університет); «Освітній менеджмент у педагогічних системах» (Комунальному заклад вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради)», «Педагогіка та адміністрування освіти» (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця), «Організація освітнього простору: управління та експертиза» (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Аналіз акредитаційних справ [1] надав підстави для висновку, що фахова підготовка майбутніх керівників закладів освіти реалізується переважно у межах спеціальності 073 Менеджмент другого (магістерського) рівня вищої освіти та представлена таким спектром освітніх програм: «Управління навчальним закладом» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Рівненський державний гуманітарний університет), «Управління закладом освіти (за рівнями)» та «Управління електронним навчанням у міжкультурному просторі» (Київський університет імені Бориса Грінченка), «Освітній менеджмент» (Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради), «Управління закладом освіти» (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського).

З метою урахування тенденцій розвитку спеціальності та галузевого контексту у процесі модернізації змісту освітньої програми підготовки майбутніх керівників закладів освіти в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, детальніше ознайомимося із практикою реалізації аналогічних освітніх програм у закладах вищої освіти України.

Проаналізуємо зміст освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти (за рівнями)» підготовки магістрів зі спеціальності 073 Менеджмент, що введена в дію 01.09.2021 р. в Київському університеті імені Бориса Грінченка [5]. Констатуємо, що в програмі визначено 7 загальних та 13 спеціальних компетентностей, 16 програмних результатів навчання. Загалом освітня програма охоплює вимоги стандарту вищої освіти та містить спеціальні (СК (У)11–13) компетентності й відповідні їм програмні результати навчання (РН (У)14–16), які враховують об’єкт вивчення «управління організаціями (закладами освіти…) та їх структурними підрозділами» [5, с. 7]. Імпонує, що до переліку освітніх компонентів як окремі складники зараховано ОК 6«Правові аспекти управління закладом освіти» та ОК 11 «Управління фінансово-економічною діяльністю в закладі освіти» [5, с. 12].

В освітньо-професійній програмі «Управління навчальним закладом» підготовки магістрів зі спеціальності 073 Менеджмент, що введена в дію 01.09.2021 р. в Тернопільському національному педагогічному університеті

імені Володимира Гнатюка [6], визначено 8 загальних та 18 спеціальних компетентностей, 23 програмних результатів навчання. Аналіз змісту освітньої програми дозволив позитивно оцінити доцільність представлення переліку нормативних документів, на яких вона базується, та введення ОК 11 Державна освітня політика [6, с. 23–24].

Проаналізуємо зміст освітньо-професійної програми «Управління навчальним закладом» підготовки магістрів зі спеціальності 073 Менеджмент, що введена в дію 01.09.2020 р. в Рівненському державному гуманітарному університеті [7]. У програмі визначено 7 загальних та 12 спеціальних компетентностей, 16 програмних результатів навчання. Загалом освітня програма охоплює 17 освітніх компонентів, у тому числі виробничу (управлінську) та виробничу (переддипломну) практику [7]. Серед освітніх компонентів значну увагу приділено формуванню менеджерських якостей та економічному складнику освітньої програми: ОК 06 «Керівник закладу освіти та техніка управлінської діяльності», ОК 07 «Стратегічний менеджмент», ОК 08 «Кадровий менеджмент», ОК 10 «Фінансово-економічне та правове забезпечення діяльності закладу освіти», ОК 11 «Теорія та менеджмент організації», ОК 12 «Інноваційний менеджмент», ОК 13 «Комунікативний менеджмент» та ін.

Отже, на основі проведеного аналізу виокремимо такі особливості освітніх програм: залежність програмних результатів навчання від галузевої специфіки та спеціальності; спрямованість на формування компетентностей, що сприяють самореалізації та подальшому професійному розвитку майбутніх керівників закладів освіти; урахування регіонального контексту та тенденцій розвитку спеціальності.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини вперше право на здійснення освітньої діяльності (ліцензування) за спеціальністю 8.18010020 Управління навчальним закладом (за типом) галузі знань 1801 «Специфічні категорії» освітньо-кваліфікаційного рівня магістр було отримано у 2013 р. Офіційне підтвердження відповідності регламентованим вимогам і стандартам та успішне проходження державного контролю рівня послуг в освітній сфері за спеціальністю 8.18010020 Управління навчальним закладом (за типом) було здійснено у 2014 р.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р. № 266, наказу Міністерства освіти і науки «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266» від 06 листопада 2015 р. № 1151, а також Акта узгодження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти за

ступенями магістра та ліцензованого обсягу Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, починаючи з 2016–2017 н.р. галузь знань 1801 «Специфічні категорії» переформатовано і започатковано нову спеціальність 073 «Менеджмент» галузі знань 07 «Управління та адміністрування». Відповідно до цих змін, починаючи з 2016–2017 н.р., розпочато підготовку здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр» за освітньо-професійною програмою «Управління закладом освіти» спеціальності 073 «Менеджмент».

У 2021 р. проєктною групою кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, у тому числі авторами статті, внесено суттєві зміни до освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» (2020) другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 Менеджмент та укладено проєкт освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» (2022) [13].

При розробленні проєку освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» 2022 р. [13] враховано: методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти [3], Національну рамку кваліфікацій [4], Положення про організацію освітнього процесу в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини [9], Положення про освітні програми в Уманському державному педагогічному університету імені Павла Тичини, професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» [10], стандарт вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [15]. Окрім того, враховано традиції реалізації програми в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини упродовж 2013–2021 р.р. та досвід аналогічних освітніх програм Київського університету імені Бориса Грінченка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Рівненського державного гуманітарного університету. Зауважимо, що перегляд, модернізація та оновлення освітніх програм узалежнене від політики закладу вищої освіти та локальних нормативних документів, які формалізують ці процеси на інституційному рівні.

Окрім того, під час реалізації освітньо-професійної програми упродовж 2021–2022 н.р., за результатами опитувань, зустрічей, засідань Регіонального науково-методичного семінару «Проблеми та перспективи підготовки магістрів за освітньо-професійною програмою «Управління закладом освіти», робочих нарад та ін. проєктна група отримала та врахувала відгуки від здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, роботодавців, представників адміністрації університету, академічної спільноти та ін. стейкхолдерів із рекомендаціями до проєкту ОПП-2022 , а саме:

1. Внести зміни та привести у відповідність до вимог чинного законодавства семестрове навантаження (у кредитах ЄКТС) підготовки

здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти, встановлене в обсязі 30 кр. ЄКТС.

2. Уточнити мету освітньої програми, привести її у відповідність до дескрипторів 7 рівня НРК; врахувати вимоги професійного стандарту керівника (директора) закладу загальної середньої освіти у п 6. «Програмні компетентності» у частині формулювання ЗК,ФК та ПРН.

3. Увести програмний результат навчання, що передбачатиме здатність до забезпечення сприятливих умов в освітньому середовищі для учасників освітнього процесу на засадах здоров'язбереження, а також увести ПРН у такій редакції «Здатність до сприяння в дотриманні учасниками освітнього процесу педагогічної етики, культури спілкування, доброчесності та добропорядності».

4. Увести окремий ПРН, який передбачатиме здатність до організації діяльності закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти, побудови у ньому внутрішньої системи забезпечення якості.

5. Змінити назву ОК 4 «Управління освітньою діяльністю у закладах освіти» на «Управлінська діяльність керівника закладу освіти», а також об'єднати близькі за змістом «ПРН 19. Здатність забезпечувати якість освітньої діяльності та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти» та «ПРН 20. Здатність організовувати діяльність закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти» в один ПРН 19 та викласти його у такій редакції: «Здатність забезпечувати якість освітньої діяльності та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти; організовувати діяльність закладу освіти на засадах зовнішньої системи забезпечення якості освіти».

6. Розширити перелік вибіркових навчальних дисциплін.

7. Уточнити ПРН 15 та викласти його у такій редакції «Здатність визначати стратегію розвитку закладу освіти та здійснювати стратегічне планування і управління інноваційним розвитком закладу освіти».

8. Уточнити ЗК2. Здатність до спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності) та викласти його у такій редакції: «Здатність до спілкування та взаємодії з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності)».

9. Внести зміни у назву ОК 2 «Теорія організації».

10. Уточнити ПРН 22 та викласти його у такій редакції: «Здатність сприяти розвитку в учасників освітнього процесу патріотизму, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культури українського народу».

11. Привести у відповідність до локальних нормативних документів університету підсумковий контроль з ОК «Управлінська практика» та

затвердити як форму підсумкового контролю з вказаного освітнього компоненту «Екзамен».

У табл. 1 та табл. 2 конкретизуємо перелік обов'язкових освітніх компонентів освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» та послідовність їх вивчення.

Таблиця 1.

Перелік обов'язкових освітніх компонентів освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти»

Код н/д	Компоненти освітньої програми (навчальні дисципліни, практики, атестація)	Кількість кредитів
ОК 1	Іноземна мова за професійним спрямуванням	3
ОК 2	Теорія організації	4
ОК 3	Менеджмент в освіті	4
ОК 4	Управлінська діяльність керівника закладу освіти	3
ОК 5	Стратегічне управління розвитком закладу освіти та техніка управлінської діяльності	4
ОК 6	Теорія прийняття рішення	3
ОК 7	Психологія управління	3
ОК 8	Аудит і оцінювання в управлінні закладом освіти	4
ОК 9	Правові аспекти управління закладом освіти	3
ОК 10	Управління фінансово-економічною діяльністю закладів освіти	3
ОК 11	Інформаційно-комунікаційні технології в управлінні закладом освіти	3
ОК 12	Державна освітня політика	4
ОК 13	Педагогічна етика та партнерство в закладі освіти	4
ОК 14	Теорія і методика науково-дослідницької роботи	3
ОК 15	Підготовка випускної кваліфікаційної роботи	9
ПП 1.	Управлінська практика	9

Таблиця2.

Логічна послідовність освітніх компонентів освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти»

Код н/д	Обов'язкові компоненти освітньої програми (навчальні дисципліни, практики, атестація)
	1 семестр
ОК 1	Іноземна мова за професійним спрямуванням
ОК 2	Теорія організації
ОК 3	Менеджмент в освіті
ОК 6	Теорія прийняття рішення
ОК 9	Правові аспекти управління закладом освіти
ОК 13	Педагогічна етика та партнерство в закладі освіти
ОК 14	Теорія і методика науково-дослідницької роботи
	2 семестр
ОК 4	Управлінська діяльність керівника закладу освіти
ОК 5	Стратегічне управління розвитком закладу освіти та техніка управлінської діяльності
ОК 10	Управління фінансово-економічною діяльністю закладів освіти
ОК 11	Інформаційно-комунікаційні технології в управлінні закладом освіти
ОК 12	Державна освітня політика
ПП 1	Управлінська практика
	3 семестр
ОК 7	Психологія управління
ОК 8	Аудит і оцінювання в управлінні закладом освіти
ОК 15	Захист випускної кваліфікаційної роботи

Зазначимо, що загальний обсяг освітньо-професійної програми становить 90 кредитів з яких, обсяг кредитів обов'язкових компонентів – 66 кредитів.

З огляду на важливість набуття професійних компетентностей майбутніми керівниками закладів освіти наголошуємо на потребі поєднання формальної освіти – опанування змісту освітньо-професійних програм та неформальній освіті. Зазначимо, що нині на платформах масових онлайн курсів є низка пропозицій для неформальної освіти та саморозвитку професійної управлінської компетентності майбутніх керівників закладів освіти. Так, наприклад, на платформі Prometheus [17] запропоновано такі безкоштовні курси «Управління якістю освіти в школі», «Школа та громада для дитини», «Секрети успішних директора та директорки школи», «Впровадження інновацій в

школах», «Зміцнення викладання та організаційного управління в університетах» та ін.

Висновки. Отже, модернізація змісту освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» спеціальності 073 Менеджмент підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини базована на урахуванні: вимог професійного стандарту «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти»; стандарту вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» для другого (магістерського) рівня вищої освіти; традицій реалізації програми в університеті впродовж 2013–2021 р.р. та досвіду аналогічних вітчизняних освітніх програм.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні кращих практик реалізації освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти у закладах вищої освіти України.

Література:

1. Акредитаційні справи. Офіційний сайт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: https://public.naqa.gov.ua/ (дата звернення: 05.05.2022)

2. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: https://registry.edbo.gov.ua/search/ (дата звернення: 05.05.2022)

3. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2017 р. № 600 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 584). URL: https://bit.ly/3oVD5sv (дата звернення 05.05.2022)

4. Національна рамка кваліфікацій. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivninacionalnoyi-ramki-kvalifikacij (дата звернення 05.05.2022)

5. Освітньо-професійна програма «Управління закладом освіти (за рівнями)» 2021 р., Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vstupnikam/fitu/2020/master/master_opys_073_men_uzo_2021_nova_redakciya.pdf (дата звернення: 05.05.2022)

6. Освітньо-професійна програма «Управління навчальним закладом» підготовки магістрів зі спеціальності 073 Менеджмент 2021 р., Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. URL: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/magistr/fpp/073_2021.pdf (дата звернення: 05.05.2022)

7. Освітньо-професійна програма «Управління навчальним закладом» підготовки магістрів зі спеціальності 073 Менеджмент 2020 р., Рівненський державний гуманітарний університет. URL: http://www.rshu.edu.ua/images/osvitni_programi/osv_prog_mag_073_ menedgment_ upr_navch_zakl_2020.pdf (дата звернення: 05.05.2022)

8. Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text (дата звернення: 05.05.2022)

9. Положення про організацію освітнього процесу в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, 2021 р. URL: https://cutt.ly/WE2LitT (дата звернення: 05.05.2022)

10. Положення про освітні програми в Уманському державному педагогічному університету імені Павла Тичини, 2021 р. URL: https://cutt.ly/oE9f2Vi (дата звернення: 05.05.2022)
11. Про вищу освіту: Закон України від 2014 р. № 1556-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 05.05.2022)
12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Ст. 42. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення 05.05.2022)
13. Проєкт освітньо-професійної програми «Управління закладом освіти» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 073 Менеджмент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2022 р.. URL: https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%8280..pdf (дата звернення: 05.05.2022)
14. Професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти», затверджений наказом Мінекономіки України 17.09.2021 р. № 568-21 URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh.standartu.keriv.22.09.pdf (дата звернення: 05.05.2022)
15. *Стандарт вищої освіти за спеціальністю 073 «Менеджмент» для другого (магістерського) рівня вищої освіти : затв. наказом МОН України від 10.07.2019 № 959. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/07/12/073-menedzhment-magistr.pdf (*дата звернення: 05.05.2022)
16. Швардак М.В. Контент-аналіз освітніх програм підготовки майбутніх керівників закладів освіти. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. Випуск 4/2020 (123) С. 9-16. DOI: 10.30929/1995-0519.2020.4.9-16
17. Prometheus. URL: https://prometheus.org.ua/ (дата звернення: 10.05.2022)

References:

1. Akredytatsiini spravy. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. URL: https://public.naqa.gov.ua/ [in Ukrainian].
2. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity. URL: https://registry.edbo.gov.ua/search/ [in Ukrainian].
3. Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.06.2017 r. № 600 (u redaktsii nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 30.04.2020 r. № 584). URL: https://bit.ly/3oVD5sv [in Ukrainian].
4. Natsionalna ramka kvalifikatsii. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivninacionalnoyi-ramki-kvalifikacij [in Ukrainian].
5. Osvitno-profesiina prohrama «Upravlinnia zakladom osvity (za rivniamy)» 2021 r., Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vstupnikam/fitu/2020/master/master_opys_073_men_uzo_2021_nova_redakciya.pdf [in Ukrainian].
6. Osvitno-profesiina prohrama «Upravlinnia navchalnym zakladom» pidhotovky mahistriv zi spetsialnosti 073 Menedzhment 2021 r., Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. URL: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/magistr/fpp/073_2021.pdf [in Ukrainian].
7. Osvitno-profesiina prohrama «Upravlinnia navchalnym zakladom» pidhotovky mahistriv zi spetsialnosti 073 Menedzhment 2020 r., Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet. URL: http://www.rshu.edu.ua/images/osvitni_programi/osv_prog_mag_073_menedgment_upr_navch_zakl_2020.pdf [in Ukrainian].
8. Polozhennia pro akredytatsiiu osvitnikh prohram, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text [in Ukrainian].

9. Polozhennia pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universyteti imeni Pavla Tychyny, 2021 r. URL: https://cutt.ly/WE2LitT [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro osvitni prohramy v Umanskomu derzhavnomu pedahohichnomu universytetu imeni Pavla Tychyny 2021 r. URL: https://cutt.ly/oE9f2Vi [in Ukrainian].

11. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 2014 r. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 [in Ukrainian].

12. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 [in Ukrainian].

13.Proiekt osvitno-profesiinoi prohramy «Upravlinnia zakladom osvity» druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 073 Menedzhment, Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny 2022 r. URL: https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%8280..pdf [in Ukrainian].

14. Profesiinyi standart «Kerivnyk (dyrektor) zakladu zahalnoi serednoi osvity», zatverdzhenyi nakazom Minekonomiky Ukrainy 17.09.2021 p. № 568-21. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh.standartu.keriv.22.09.pdf [in Ukrainian].

15. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 073 «Menedzhment» dlia druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity zatv. nakazom MON Ukrainy *10.07.2019 № 959*. URL: *https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/07/12/073-menedzhment-magistr.pdf* [in Ukrainian]

16. Shvardak, M.V. (2020). Kontent-analiz osvitnikh prohram pidhotovky maibutnikh kerivnykiv zakladiv osvity. [Content-analysis of educational programs for training the future heads of educational institutions]. *Visnyk Kremenchuz'koho natsional'noho universytetu imeni Mykhayla Ostrohrads'koho - Transactions of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National university. issue 4(123), 9-16*. DOI: 10.30929/1995-0519.2020.4.9-16 [in Ukrainian].

17. Prometheus. URL: https://prometheus.org.ua/ [in Ukrainian].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.013:371.14

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-306-313

Кравець Любов Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, пров. Ліцейний, 1, м. Кременець, 47003, тел..: (098) 615-61-84, https://orcid.org/ 0000-0001-5704-3448

Галан Оксана Миколаївна аспірантка, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, пров. Ліцейний, 1, м. Кременець, 47003, тел.: (097) 032-48-67, https://orcid.org/0000-0002-6149-9883

СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ТА РІВНЕВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню проблеми характеристики критеріїв та показників готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що дозволяють оцінити рівні її сформованості відповідно до визначених структурних компонентів. У дослідженні проаналізовано наукові джерела для порівняння й зіставлення різних поглядів на проблему з метою виокремлення критеріальних характеристик рівнів прояву означеної готовності. Аналіз досліджень вчених уможливив формування переліку професійно-особистісних якостей і здатностей майбутніх соціальних працівників, які доцільно розвивати в умовах університетської освіти з метою вдосконалення професійної підготовки фахівців спеціальності «Соціальна робота» до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас, розкрито сутність мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, організаційно-діяльнісного, особистісно-рефлексивного компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності, пов'язаної із гармонійним «входженням» осиротілих дітей у соціум. Показано, що критеріями сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту є усвідомленість студентами вибору професії соціального працівника та значущості соціальної роботи. Водночас, критеріями інформаційно-когнітивного компонента виступають розуміння основних професійних понять і норм, необхідних для реалізації соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дієвість технологічних знань щодо особливостей організації соціалізаційного процесу кризової категорії дітей в альтернативних

формах. Поряд із цим, критеріями сформованості організаційно-діяльнісного компонента є рівень умінь майбутніх соціальних працівників використовувати способи вирішення діагностичних, дослідницьких, конструктивних, аналітико-рефлексивних педагогічних завдань. Критеріями сформованості особистісно-рефлексивного компоненту є сформованість практичних умінь і навичок, а також контроль та самоконтроль за ходом соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування зокрема, й усього дидактичного процесу загалом.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціалізація, майбутні соціальні працівники, мотиваційно-ціннісний компонент, інформаційно-когнітивний компонент, організаційно-діяльнісний компонент, особистісно-рефлексивний компонент.

Kravets Lyubov Mykhailivna Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy, Lyceum lane, 1, Kremenets, 47003, tel.: (098) 615-61-84, https://orcid.org/0000-0001-5704-3448

Galan Oksana Mykolayivna Postgraduate student, Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy, Lyceum lane, 1, Kremenets, 47003,tel.: (097) 032-48-67, https://orcid.org/0000-0002-6149-9883

STRUCTURAL-COMPONENT COMPOSITION AND LEVEL CHARACTERISTICS OF STUDENTS' READINESS FOR SOCIALIZATION OF ORPHANS AND CHILDREN – DEPRIVED OF THE DEPRIVED

Abstract. The article is devoted to the problem of characterization of criteria and indicators of readiness of future social workers for socialization of orphans and children – deprived of parental care, which allow assessing the levels of its formation in accordance with certain structural components. The study analyzes scientific sources for comparing and comparing different views on the problem in order to identify the criteria for the levels of manifestation of this readiness. The analysis of research allowed scientists to form a list of professional and personal qualities and abilities of future social workers, which should be developed in university education in order to improve the training of specialists in «Social Work» for socialization of orphans and children – deprived of parental care. At the same time, the essence of motivational-value, information-cognitive, organizational-activity, personal-reflexive components of readiness of future social workers for professional activity related to the harmonious «entry» of orphaned children into society is revealed. It is shown that the criteria for the formation of the motivational and value component are the

students' awareness of the choice of the profession of social worker and the importance of social work. At the same time, the criteria of the information-cognitive component are the understanding of basic professional concepts and norms necessary for the socialization of orphans and children – deprived of parental care, as well as the effectiveness of technological knowledge on the organization of socialization of the crisis category of children in alternative forms. Along with this, the criteria for the formation of the organizational and activity component is the level of skills of future social workers to use methods of solving diagnostic, research, constructive, analytical and reflective pedagogical tasks. Criteria for the formation of the personality-reflexive component are the formation of practical skills, as well as control and self-control over the socialization of orphans and children – deprived of parental care in particular, and the whole didactic process in general.

Keywords: orphans, children – deprived of parental care, socialization, future social workers, motivational-value component, information-cognitive component, organizational-activity component, personality-reflexive component.

Постановка проблеми. Проблема вивчення готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності по наданню допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування успішно соціалізуватись у суспільстві визначається своєю новизною в силу недостатньої розробленості теоретичних та прикладних досліджень означеного наукового напряму. Ми розглядаємо феномен «готовність майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» з точки зору соціальної установки особистості та її ціннісних орієнтацій. Нами виявлено, що це інтеграційне особистісне утворення, яке характеризується мотиваційно-ціннісною орієнтацією на здійснення системи соціальних заходів із соціалізації кризової категорії дітей, а також професійно-орієнтованими знаннями, вміннями і навичками та особистісними якостями, спрямованими на ефективне виконання професійної діяльності. Результатом готовності фахівця виступає сформована цілісна особистість, компетентна у сфері соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та готова до комплексного вирішення проблем на високому професійному рівні. Водночас, ключовою професійною позицією соціального працівника є цінність та соціальна значимість соціальної роботи й гуманістичне ставлення до особистості дитини, яка опинилась в кризовій життєвій ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння готовності майбутнього соціального працівника до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як комплексного поєднання цілого ряду особистісних рис, якостей, знань, умінь, здібностей ставить питання виявлення її структури. Сучасні науковці мають різні погляди на виділення складових компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до професійної

діяльності. Г. Слозанська у структурі професійної готовності фахівця з соціальної роботи в громаді виокремлює мотиваційний, компетентнісний та особистісно-рефлексивний компоненти [1, С. 263]. О. Повідайчик в структурі готовності соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності виділяє мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти та ін. [2, С. 196]. Переважна більшість науковців виділяє мотиваційний, змістовий, операційний структурні компоненти. Водночас, на якість оцінювання готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування впливає система критеріїв, показників та рівнів.

Мета статті –визначити структурно-компонентний склад та охарактеризувати рівні готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи специфіку професійної діяльності із кризовою категорією дітей, нами виокремлено наступні компоненти готовності:

-мотиваційно-ціннісний;
-інформаційно-когнітивний;
-організаційно-діяльнісний;
-особистісно-рефлексивний .

Далі розкриємо зміст кожного із структурних компонентів готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відтак, як стверджує О. Повідайчик, ефективності формування мотиваційно-ціннісного компонента сприяє перехід зовнішньої мотивації студентів у внутрішню. При такій умові акт здобуття нового знання розуміється майбутніми фахівцями як обов'язковий, як особистісно значуща діяльність, яка має визначальне значення не тільки в період навчання у ЗВО, а й протягом всієї професійної кар'єри. З точки зору науковиці, ідея мотивації участі здобувача освіти передбачає особистісну, внутрішню включеність соціального працівника в розв'язання завдань, які лежать у проблемному полі професії. Водночас, система цінностей соціальної роботи пов'язана з особливостями професійної діяльності в соціальній сфері і здійснюється на чотирьох рівнях – метарівні, макрорівні, мезорівні і мікрорівні. Зазначені цінності утворюють певний світоглядний концепт професійної субкультури, де реалізуються переконання і ставлення, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професійні цінності [2, С. 186-187].

У нашому розумінні критеріями сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту є: стійкість мотивації до професійної діяльності; потребність ефективно використовувати набутий теоретико-практичний досвід соціальної роботи; особистісний сенс отримання фахових знань для успішної взаємодії із

незахищеною категорією дітей; сприйняття значимості означеного напряму роботи; визнання цінності діяльності соціального працівника, необхідності та важливості різнобічного підходу до виконання професійних функцій та ролей.

Наступним компонентом, який ми виокремлюємо в структурі готовності майбутнього соціального працівника до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є інформаційно-когнітивний. Його основу становить система базових знань, що включає суміжні наукові напрями. Водночас, у зміст означеного компонента відносимо конкретно спрямовані знання із професійної діяльності, націлені на допомогу осиротілим дітям соціалізуватись, а також знання практичного плану (практичні заняття і завдання, самостійні дослідження). Особливо важливою складовою формування інформаційно-когнітивного компонента готовності виступає розробка та впровадження спеціального курсу знань із соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Його завданнями є:

- розширення світогляду і кола знань про особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розвиток позитивної мотивації та рефлексії;
- формування установки на комунікацію і діалог;
- вироблення спеціальних умінь і навичок та ін.

Введення в освітній процес спеціального курсу знань, що інформує про проблеми, з якими стикаються осиротілі діти у суспільстві, сприятиме оволодінню необхідними та значимими знаннями, які становитимуть основу успішної професійної діяльності фахівця. Критеріями сформованості інформайно-когнітивного компонента готовності є: наявність системи теоретичних знань, базових когнітивних структур у свідомості майбутніх фахівців, що забезпечують сприйняття і розуміння особливостей соціальної роботи; ясність, повнота, системність та цілісність знань, здатність застосовувати їх на практиці; логічність та системність професійного мислення, його аналітико-прогностичний стиль.

Далі у структурі ми виокремлюємо організаційно-діяльнісний компонент, який включає в себе перелік професійно важливих вмінь, що, в свою чергу, характеризує готовність до виконання професійних завдань. Він об’єднує в собі способи та прийоми соціально-педагогічної діяльності, здатність до виконання виробничих функцій. Критеріями сформованості організаційно-діяльнісного компонента виступають рівень умінь майбутніх соціальних працівників використовувати способи вирішення діагностичних, дослідницьких, конструктивних, аналітико-рефлексивних педагогічних завдань. До них належать: позитивна взаємодія студента з викладачами під час проведення навчальних занять; здатність до професійної самореалізації, уміння застосовувати отримані знання під час проходження виробничої практики; уміння ставити мету й завдання професійного самовдосконалення;

наполегливість та дисциплінованість під час виконання навчальних завдань; здатність розвивати на основі професійно орієнтованої фахової підготовки прикладні знання, уміння й навички, а також спеціальні якості, необхідні для успішної професійної діяльності; сформованість професійних умінь, що засвідчує готовність до професійної діяльності.

Особистісно-рефлексивний компонент дозволяє майбутнім соціальним працівникам усвідомлено підійти до професійної діяльності, зрозуміти і вибрати для себе найпродуктивніші напрями роботи, а також передбачає наявність у студентів здатності оцінювати адекватність власних дій та форм поведінки в значущих для них ситуаціях, що здійснюється за допомогою оцінки власної готовності до професійної діяльності. За допомогою рефлексії як процесу самопізнання суб'єктом внутрішніх властивостей і станів, здійснюється розвиток самосвідомості. На відміну від свідомості, це не лише пізнання себе, орієнтування у власній особистості, але й певне ставлення до себе, здатне проявлятися у самооцінці.

Критеріями сформованості особистісно-рефлексивного компоненту є повнота та рівень вираженості й сформованості якостей особистості, їх цілісність, наявність єдиної структури, що створює основу для здійснення соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; усвідомлене розуміння вибору найпродуктивніших напрямів соціальної роботи; наявність здатності оцінювати адекватність власних дій та форм поведінки, що здійснюється за допомогою оцінки власної готовності до професійної діяльності.

Розробка структури готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування неможлива без обґрунтування рівнів прояву цього процесу. У нашому дослідженні рівень - це ступінь сформованості професійної готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Пропонуємо наступні рівні готовності: високий, середній та низький.

Для визначення рівня сформованості інформаційно-когнітивного компонента нами проведено авторське анкетування студентів спеціальності «Соціальна робота» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім.Тараса Шевченка на тему «Що таке соціалізація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?», а також здійснено проективну методику «Незавершених речень» (19 студентів).

При оцінюванні результатів анкетування ми використовували вищеозначені рівні сформованості інформаційно-когнітивного компоненту, а саме:

- характеристики відповіді: неповна, повна, обґрунтована, творча;
- якість знань, усвідомленість, системність, міцність;

- вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки тощо;

-досвід творчої діяльності ;

- самостійність оцінних суджень.

Для уточнення отриманих результатів студентів щодо змісту соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ми використали проективну методику «Незакінчені речення». Анкета містила 10 запитань, спрямованих на визначення знань майбутніх соціальних працівників про сутність соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За повну, чітку відповідь студент отримував 2 бали; за часткову – 1 бал; неточну або неправильну – 0 балів. За отриманими результатами визначалися рівні сформованості знань про зміст соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: високий (30 – 21 бал), середній (20 – 11 балів), низький (10 – 0 балів).

Наводимо результати дослідження рівня сформованості інформаційно-когнітивного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, критерієм якого ми визначили усвідомлення сутності категорії «соціалізація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Отже, високий рівень констатовано у 21,05 % (4 осіб). Здобувачі освіти, умовно віднесені до означеного рівня, розуміють і можуть чітко пояснити зміст означеної категорії; вони обґрунтовують власну думку; знають та називають основні ознаки ефективної соціалізації осиротілих дітей; мають усвідомлені уявлення про готовність майбутнього соціального працівника як інтегративну якість особистості; володіють високим рівнем теоретико-методологічних знань із педагогіки, психології, соціальної роботи та вміють адаптувати їх відповідно до власних потреб. Середній рівень готовності до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування констатовано у 63,16 % опитаних (12 осіб). Їм притаманні відносно повні знання про понятійно-термінологічний зміст категорії «соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; студенти мають уявлення про готовність майбутнього соціального працівника до соціалізації як інтегративну якість особистості, але не можуть обґрунтувати власну думку; правильно ідентифікують та диференціюють суб'єктність фахівця, способи її прояву; знають та називають значну кількість основних ознак ефективної соціалізації осиротілих дітей; володіють достатніми, відтворюючими теоретико-методологічними знаннями з педагогіки, психології, соціальної роботи та вміють адаптувати їх відповідно до власних потреб. Низький рівень готовності констатовано у 15,79 % (3 осіб). Студенти цього рівня продемонстрували поверхові знання про понятійно-термінологічний зміст категорії «соціалізація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; несформовані уявлення про готовність до

соціалізації як інтегративну якість особистості; вони допускають неточності в ідентифікації й диференціації суб'єктності фахівця, на власний розсуд називають способи її прояву, виокремлюють декілька основних ознак ефективної соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; володіють поверховими теоретико-методологічними знаннями з педагогіки, психології, соціальної роботи.

Висновки. Аналіз експериментальної роботи дозволив зробити низку висновків, пов'язаних із формуванням професійної готовності майбутніх соціальних працівників до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Традиційна система професійної підготовки майбутніх соціальних працівників не вносить суттєвих змін у формування досліджуваної готовності. У зв'язку із цим необхідно переглянути зміст та технологію професійного навчання студентів, посиливши увагу на її формуванні. Такий перегляд, як показало наше дослідження, передбачає низку педагогічних умов, реалізація яких дозволить досягати високого рівня сформованості усіх структурних компонентів професійної готовності до соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Серед таких умов необхідно виокремити передусім розкриття змістового та технологічного компонентів у різноманітних видах навчальної, практичної та волонтерської роботи у ЗВО.

Література:

1. Слозанська Г. І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах : 13. 00. 05 / Слозанська Ганна Іванівна. – Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т, 2019. − 687 с.

2. Повідайчик О. С. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності : дис. … докт. пед. наук : 13.00.04 / Повідайчик Оксана Степанівна. – Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т, 2019. − 570 с.

References:

1.Slozanska, H. I. (2019). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty u terytorialnykh hromadakh [Theory and practice of professional training of future social workers to work in territorial communities]. Doctor's thesis. Extended abstract of Doctor's thesis. Ternopil : Ternop. nats. ped. un-t [in Ukrainian].

2. Povidaichyk, O. S. (2019). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do naukovo-doslidnytskoi diialnosti [Theory and practice of professional training of future social workers to research activities]. Doctor's thesis. Ternopil: Ternopil. nat. ped. University [in Ukrainian].

УДК 796.015.6 : 79-053

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-314-326

Лазоренко Сергій Анатолійович доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри спортивних дисциплін та фізичного виховання, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (0542) 68-59-02, https://orcid.org/0000-0001-6493-8514

Балашов Дмитро Іванович кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра теорії та методики фізичної культури, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (066) 720-79-21, https://orcid.org/0000-0001-7573-6598

Чхайло Микола Борисович доцент, відмінник освіти України, заслужений тренер України, заслужений працівник фізичної культури і спорту України, кафедра теорії та методики спорту, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (0542) 68-59-51, https://orcid.org/0000-0002-7368-5202

Бугаєнко Тетяна Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра здоров'я, фізичної терапії, реабілітації та ерготерапії, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (0542) 68-59-02, https://orcid.org/0000-0003-3745-0593

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ-ВЕСЛЯРІВ НА БАЙДАРКАХ ТА КАНОЕ СЕРЕДНЬОГО ТА СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Веслування на байдарках і каное – циклічний вид спорту, який включений до олімпійської програми. В Україні він має досить вагомий медальний спадок офіційних змагань різного рівня і статусу та велику спортивну традицію. Сучасне веслування висуває досить суттєві вимоги до підготовки юних спортсменів, до підвищення рівня їх адаптивних можливостей. Тренери у свої практичній діяльності намагаються застосовувати сучасні методики підготовки спортсменів, які б за мінімальний час давали б максимально можливий ефект щодо адаптації їх можливостей.

Розробка і удосконалення програм підготовки юних веслувальників залишається пріоритетним напрямом вітчизняної спортивної науки і вимагає удосконалення теоретичних та практичних підходів, які б враховували сучасні добутки в галузі теорії спортивного тренування, спортивної медицини,

спортивної психології, фізіології тощо. Незважаючи на це, питання оновлення сучасних тренувальних програм та методик тренувального процесу саме дітей середнього та старшого шкільного віку залишається недостатньо розробленим. Особливу стурбованість фахівців цього виду спорту викликає питання розвитку силової витривалості у дітей вказаного вікового періоду у річному підготовчому циклі веслувальників на байдарках та каное.

Саме тому метою дослідження визначено перевірку ефективності методики підвищення рівня адаптаційних можливостей спортсменів середнього та старшого шкільного віку протягом річного тренувального циклу шляхом удосконалення їх силової витривалості. Перевірка ефективності даної методики проводиться в результаті її впровадження у тренувальну практику відділень веслування дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Ключові слова: адаптація, веслування, байдарка, каное, веслярі, фізичні якості, силова витривалість, спортсмени-школярі.

Lazorenko Serhii Anatoliiovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Sports Disciplines and Physical Education, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (0542) 68-59-02, https://orcid.org/0000-0001-6493-8514

Balashov Dmytro Ivanovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Theory and Methodology of Physical Culture, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (066) 720-79-21, https://orcid.org/0000-0001-7573-6598

Chkhailo Mykola Borysovych Associate Professor, Excellence in Education of Ukraine, Honored Coach of Ukraine, Honored Worker of Physical Culture and Sports of Ukraine, Department of Theory and Methods of Sport, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (0542) 68-59-51, https://orcid.org/0000-0002-7368-5202

Buhaienko Tetiana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Health, Physical Therapy, Rehabilitation and Occupational Therapy, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (0542) 68-59-02, https://orcid.org/0000-0003-3745-0593

INCREASING THE ADAPTATION CAPABILITIES LEVEL OF CHILDREN-ROWERS IN KAYAKS AND CANOES OF THE SECONDARY AND HIGH SCHOOL AGE

Abstract. Kayaking and canoeing is cyclical sport. It is included in the Olympic program. In Ukraine, it has a significant medal legacy of official competitions of

various levels and status and a great sporting tradition. Modern rowing makes very significant demands on the training of young athletes to increase their adaptive capabilities level. In their practical activities, coaches try to apply modern methods of training athletes, which would during the minimum period give the maximum possible effect on the adaptation of their capabilities.

Creating and improving the training programs for young rowers remains a priority of domestic sports science. It requires the improvement of theoretical and practical approaches that would consider developments in sports training theory, sports medicine, sports psychology, physiology, etc. Despite this, the issue of updating modern training programs and methods of the training process of secondary and high school children remains underdeveloped. Specialists of this sport are especially concerned about the development of strength endurance in children of this age in the annual training cycle of kayakers and canoeists.

That is why the study aims to test the effectiveness of the method of increasing the level of adaptive capacity of middle and high school athletes during the annual training cycle by improving their endurance. Verification of the effectiveness of this technique is carried out as a result of its implementation in the training practice of rowing departments of children's and youth sports schools.

Keywords: adaptation, rowing, kayaking, canoeing, rowers, physical characteristics, endurance, school athletes.

Постановка проблеми. В процесі суспільного розвитку у фізичному вихованні з’явилося багато наукових досліджень, які глибоко проникли в суть явища фізичного виховання та спорту, всебічно розкривають його закономірності, розширюють та поглиблюють знання про ефективні засоби і методи дії на рівень фізичного розвитку дітей, тим самим вирішуючи практичні завдання адаптації їх фізичних можливостей до вимог, яким мають відповідати діти-спортсмени. На теперішній час склався комплекс наукових дисциплін, об’єктом досліджень яких є процес фізичного виховання і спортивного тренування юних спортсменів. Результати дослідження цих дисциплін сформували новий науковий напрям – теорія і методика юнацького спорту, тобто сукупність знань про основний зміст, форми побудови і умови спортивної підготовки дітей, підлітків, юнаків і дівчат, про найбільш суттєві і загальні для різних видів спорту закономірності даного педагогічного процесу. Теорія і методика юнацького спорту враховує вікові особливості дітей шкільного віку, специфіку використання засобів, методів, організаційних форм, які найбільш відповідають кожному етапу багаторічної спортивної підготовки.

Сучасні умови життя (урбанізація, бурхливий розвиток промисловості, транспорту, зміни навколишнього середовища тощо) пред'являють високі вимоги до рівня фізичного розвитку, здоров’я, працездатності, адаптаційних реакцій організму майбутніх спортсменів. Тому останнім часом велика увага в

системі фізичного виховання та спорту приділяється питанням розвитку спорту серед дітей і молоді. Це визначається, перш за все, широкими можливостями його використання для зміцнення здоров'я і виховання молодого покоління як майбутньої генерації нашої країни. В порівнянні з іншими методами і формами фізичного виховання дітей шкільного віку спорт найбільш ефективно стимулює позитивні функціональні і морфологічні зміни в організмі, формує адаптаційний імунітет та більшою мірою впливає на розвиток рухових здібностей. Можна сказати, що спорт ефективніше сприяє фізичному і психічному розвитку дітей і підлітків. Для підлітків взагалі характерним є бурхливий розвиток самосвідомості, прагнення виховати в собі цінні якості особистості (вольові, моральні, фізичні). І лише у спорті школярі знаходять ефективні засоби розвитку цих здібностей.

Серед олімпійських видів спорту на сьогоднішній день веслування на байдарках та каное залишається одним із найпопулярніших видів спорту в Україні. Це підтверджується медалями, які було завойовано вітчизняними спортсменами на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу і Європи. Серед прославлених українських олімпіоніків-веслувальників слід згадати імена Андрія Хіміча, Сергія Чухрая, Володимира Морозова, Олександра Шапаренка, Юрія Чебана, Катерини Куришко, Інни Осипенко-Радомської, Тетяни Семикіної, Людмили Лузан та ін. В Україні, з урахуванням її кліматичних умов, цей вид спорту розвивається у багатьох обласних центрах – Києві, Львові, Дніпрі, Херсоні, Одесі, Миколаєві, Сумах та ін. Як зазначають вітчизняні науковці, цей вид спорту добре розвиває фізичні якості людини – особливо такі як сила, витривалість, координація та спритність. На організм спортсмена під час занять веслуванням впливають три сильних оздоровчих фактори: сонце, повітря та вода. Тренування з веслування у юнацькому віці зміцнюють імунітет та сприяють гарному фізичному розвитку людини.

Звісно, веслування на байдарках та каное – це не надто легкий вид спорту. Він потребує великих фізичних зусиль, концентрації уваги та наполегливості у досягнені поставленої мети. Тому багато дітей досить рано закінчують свою веслувальну кар'єру, до спорту вищих досягнень потрапляють одиниці. Через це тренерам з веслування приходиться вирішувати досить складне завдання − зробити тренування на байдарках та каное цікавими, різноманітними і в той же час продуктивними. Для цього їм у своєму педагогічному арсеналі потрібно мати сучасні методики підготовки спортсменів, які б за мінімальний час давали б максимально можливий ефект. Для цього потрібно через діалектику стратегічного мислення враховувати вікові особливості майбутніх спортсменів, їхню спортивну підготовленість та фізичний розвиток на момент приходу в секцію, щоб зберегти та розвинути перспективу потенційних чемпіонів.

Тому на теренах сьогодення розробка і удосконалення програм підготовки юних веслувальників є важливим напрямком вітчизняної спортивної

науки і вимагає удосконалення теоретичних та практичних підходів з урахуванням сучасних досягнень в галузі теорії спортивного тренування, спортивної медицини, спортивної психології, фізіології тощо. А відсутність сучасних тренувальних програм та методик тренувального процесу для дітей середнього та старшого шкільного віку щодо розвитку силової витривалості у річному підготовчому циклі веслувальників на байдарках та каное, підвищення рівня адаптації їх можливостей до вимог, яким мають відповідати потенційні чемпіони викликає стурбованість фахівців цього виду спорту та робить проблему досить актуальною.

Мета статті полягала у наступному: впровадити у тренувальну практику відділень веслування дитячо-юнацьких спортивних шкіл та перевірити ефективність методики удосконалення силової витривалості спортсменів середнього та старшого шкільного віку протягом річного тренувального циклу.

Методи дослідження. Для одержання реальних результатів дослідження нами були використані адекватні завданням експерименту методи: аналіз та узагальнення науково-методичної літератури, педагогічні методи (тестування, педагогічне спостереження, педагогічний експеримент), біомеханічні методи, методи математичної статистики. Результати тестування заносилися в загальний протокол та підлягали наступній статистичній обробці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення умов для розвитку людського потенціалу є одним з першочергових завдань сучасної держави [1]. Як справедливо зазначає О. Коврига, досягненню даної цілі має відповідати державна молодіжна політика, до основних завдань якої відноситься, в тому числі, і забезпечення державою умов, за яких кожна молода людина матиме можливості для фізичного розвитку [3]. Як показують результати ряда досліджень, молоді люди в процесі навчання цінують саме практичний аспект [4, 5].

Аналіз науково-методичної літератури засвідчив наявність великої кількості публікацій щодо багатофакторності аспектів підготовки веслувальників різних вікових категорій та різної спортивної кваліфікації. В. Платонов розкриває загальні особливості багаторічної підготовки в олімпійських видах спорту, визначає основи сучасної підготовки спортсменів – закономірності формування адаптації, енергозабезпечення м’язової діяльності, вплив навантаження та втоми, особливості відновлення у спорті, формування довготривалих адаптаційних реакцій у багаторічній та річній підготовці. Він характеризує сторони підготовленості, рухові якості спортсменів, структуру та методику побудови процесу їх підготовки [6].

Л. Харченко-Баранецька в своєму дослідженні окреслює характеристики складових тактичної підготовки веслярів-байдарочників вищої спортивної кваліфікації [8].

В. Флерчук указує на фактори, що визначають розвиток рухових якостей і спеціальної працездатності спортсменів у веслуванні на байдарках і каное, які у

вирішальній мірі залежать від тривалості роботи на тій змагальній дистанції, на якій спеціалізується веслувальник. Відповідно це відображається на структурі змагальної діяльності спортсмена на кожній із дистанцій і на особливості підготовленості веслувальника, одночасно підкреслює необхідність вузько спрямованої спеціальної підготовки до змагань на конкретній дистанції і ролі відбору на ту чи іншу дистанцію [7].

О. Шинкарук в ряді наукових публікацій зазначає, що для ефективної реалізації функціонального потенціалу веслувальників в умовах змагань необхідно чітко визначити спеціалізацію спортсмена на конкретній змагальній дистанції [11].

К. Дудченко досліджує розвиток спеціальної витривалості веслярів високого класу в макроциклі та акцентує увагу на методичних підходах до удосконалення спеціальної витривалості висококваліфікованих веслярів-академістів на основі раціоналізації структури тренувальних навантажень у річному макроциклі [2].

О. Чеханюк акцентує увагу на тому, що для кожної групи спортсменок існують свої характерні особливості – як структури та змісту фізичної підготовки, так і особливостей змагальної діяльності і фізичної підготовленості. Це дозволяє здійснювати корекцію тренувального процесу на основі розробленого алгоритму. Так, для веслувальниць, які спеціалізуються на дистанції 200 м, на першому місці за кількістю взаємозв'язків є максимальна сила, на другому – максимальна швидкість (веслування на 50 м з ходу), потім – швидкісна витривалість (веслування 3 по 100 м), силова витривалість (жим та тяга штанги та веслування 4 по 250 м), швидкість (біг 50 м) та спеціальна витривалість (веслування 300 м). Для веслувальниць, які спеціалізуються на дистанції 500 м, на першому місці є також максимальна сила, а інші фізичні якості відрізняються. На другому місці – спеціальна витривалість (веслування 300 та 750 м), максимальна швидкість (веслування 50 м з місця), силова витривалість (жим та тяга штанги та веслування 4 по 250 м), швидкісна витривалість (веслування 3 по 100 м) та швидкість (біг 50 м) [9].

О. Чичкан у своїй роботі запропоновує методологічний підхід до побудови тренувального процесу, який відрізняється від попередніх поєднанням комплексного (70% від загального часу на фізичну підготовку) і диференційованого (30% від загального часу на фізичну підготовку) розвитку фізичних якостей, що на 10% і більше відстають від модельних характеристик фізичної підготовленості веслувальниць більш високої спортивної кваліфікації. Експериментально підтверджено, що поєднання комплексного і диференційованого розвитку фізичних якостей у тренуванні веслувальниць на початкових етапах багаторічної тренувальної підготовки є ефективним [10].

Як бачимо, найменше дослідженою є проблема підвищення рівня адаптаційних можливостей дітей-веслярів на байдарках та каное середнього та

старшого шкільного віку шляхом удосконалення їх силової витривалості протягом річного тренувального циклу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження щодо перевірки ефективності методики удосконалення силової витривалості спортсменів-веслярів середнього та старшого шкільного віку протягом річного тренувального циклу, нами проводились в кілька етапів.

Перший етап (вересень 2020 року – перша половина жовтня 2020 року) був присвячений теоретичному дослідженню проблеми, вивченню та узагальненню науково-методичної літератури.

На другому етапі досліджень (друга половина жовтня 2020 року – листопад 2020 року) нами розроблявся річний тренувальний план для учнів середніх та старших класів щодо підвищення силових показників. Здійснювався підбір адекватних засобів та методів підвищення силових показників. Для проведення базового експерименту були сформовані контрольна та експериментальна групи зі спортсменів середнього та старшого шкільного віку. Експериментальна (Е, n = 10) і контрольна (К, n = 10) групи були сформовані на базі ДЮСШ «Спартаківець» міста Суми. Загальна кількість юніорів, що взяла участь у базовому експерименті, становила 20 осіб.

Третій етап (грудень 2020 року – грудень 2021 року) передбачав проведення педагогічного експерименту, усі учасники якого були поставлені у рівні умови за кількістю і тривалістю занять на тиждень. Але тренування у контрольній групі проводилося у відповідності до вимог діючої програми підготовки веслярів для ДЮСШ, а у експериментальній – у відповідності до авторської методики. Тестування рівня силових показників здійснювалося двічі: на початку та в кінці експерименту. Планування тренувальної підготовки спортсменів адекватно узгоджувалося з уявленнями про фізичні якості та методи їх розвитку. Тому цікаво розглянути практику розвитку цього направлення через призму теоретичних знань підготовки юних спортсменів.

Методика побудови тренувального процесу щодо розвитку сили залежала від багатьох чинників. До них, насамперед, належать адаптаційні можливості організму спортсменів-веслярів, особливості протікання процесів стомлення та відновлення сил після навантажень під час окремих занять. Щоб відповідно і раціонально побудувати тренувальний процес, тренерам варто знати, яким чином виплавають на спортсмена навантаження, якіо відрізняються за величиною і спрямованістю, тобто динамікою і тривалістю процесів відновлення. Чергування навантажень і відпочинку в тренувальному мікроциклі може призвести до реакцій організму трьох типів:

- максимальне зростання тренованості;
- незначний тренувальний ефект або повна його відсутність;
- перевтома спортсмена.

Зазначені рекомендації нами були враховані під час роботи над розробкою річного тренувального плану веслувальників шкільного віку щодо розвитку спеціальної силової витривалості. Наша методика мала наступні аспекти розвитку зазначеної фізичної якості.

У кінці сезону, коли закінчились змагання, ми пропонували кататися «базу», тобто їхати з невеликою швидкістю та виправляти помилки в техніці. Також пропонували веслування з акцентом-паузою, коли спортсмен після гребка з однієї сторони робить невелику паузу, тримаючи весло у повітрі, а потім робить гребок з іншої сторони. Тренування такого типу розвивають почуття рівноваги та сили і потужності гребка. У такому режимі наші вихованці навчалися «вкладатися» у гребок, тобто робити його потужнім й економним та раціонально прикладати зусилля.

З приходом зими, коли водойма стає скутою кригою, спортсмени розпочинали тренування на суші – в залі загальної фізичної підготовки (ЗФП). Головним чином, тренування у тренажерному залі присвячувалися нарощуванню м'язової маси тих м'язів, які беруть участь у веслуванні. Це найширші м'язи спини, трицепси, біцепси, м'язи передпліччя, дельтовидні м'язи, решта м'язів спини, грудні м'язи, м'язи черевного пресу та чотириглавий м'яз стегна. Це основна група м'язів, що тренуються в залі ЗФП. Силу м'язів, як правило, ми збільшували тими ж методами, як це роблять культуристи. Беруть вагу приблизно 70% від максимуму і роблять 8–12 підйомів за один підхід. За одну вправу наші спортсмени виконували 5–6 підходів, роблячи за тренування 6–7 вправ на всі основні групи м'язів, що приймають участь у веслуванні. А фахова спортивна спеціалізація здійснювалася на веслувальних тренажерах каное-ергометр фірми «inSPORTline». Тижневий тренувальний план був представлений двома триденними мікроциклами (табл. 1).

Таблиця 1

Тижневий тренувальний план веслярів середнього та старшого шкільного віку у зимовий період

№ з/п	Дні тижня	Зміст тренувального заняття
1	Понеділок	Загальна фізична підготовка, вправи силової спрямованості
2	Вівторок	Тренування на веслувальних тренажерах
3	Середа	Загальна фізична підготовка, вправи силової спрямованості
4	Четвер	Загальна фізична підготовка, вправи силової спрямованості
5	П'ятниця	Тренування на веслувальних тренажерах
6	Субота	Загальна фізична підготовка, вправи силової спрямованості
7	Неділя	Активний відпочинок

Для вимірювання рівня силової витривалості нами були використані наступні тести. Тяга штанги вагою 30–35 кг за 2 хвилини лежачи на лавці грудьми вниз. Спортсмени, лежачи на спеціальній лавці, грудьми до низу,

ногами впираючись у підніжку, тримали штангу на прямих руках у повітрі. За відведені дві хвилини треба було якомога більше підняти штагу до торкання її грифом лавки. Другий стандартний тест – це жим штанги вагою також 30–35 кг лежачи спиною на лавці. Третій тест мав фаховий контекст – веслування на тренажері протягом 6 хвилин. Саме останній тест і мав продемонструвати ефективність нашої методики.

Чому були запроваджені такі тести? Тому що основні дистанції, на яких виступають веслувальники на байдарках та каное, – це 200 м, 500 м, 1000 м та 5 і 10 км. Дистанцію 200 м веслувальники долають приблизно за 40 секунд, 500 м – за дві хвилини, а 1000 м – за чотири хвилини. Найпрестижнішими дистанціями у веслуванні на байдарках та каное на теперішній час є дистанції 200 м та 1000 м. Тести зі штангою запропоновано з урахуванням того, що спортсмен долає дистанцію 500 м, приблизно, за дві хвилини. А той, хто гарно виступає на 500-ці, також, як правило, гарно виступить і на 1000-ці. Звичайно, можна розробити силові тести на чотири хвилини, але обмежимось тим, що є. А ось що стосується силової витривалості, то ми обрали час 6 хвилин як середньоарифметичну величину. Результати перших двох тестів демонструють таблиці 2 та 3.

Таблиця 2

Результати тестування тяги та жиму штанги спортсменами контрольної групи на початку та в кінці експерименту

Номер учасника	Тяга штанги лежачи за 2 хв (n)			Жим штанги лежачи за 2 хв (n)		
	початок	кінець	різниця	початок	кінець	різниця
1.	48	49	1	48	48	0
2.	51	51	0	50	52	2
3.	53	54	1	51	53	2
4.	49	52	3	48	50	2
5.	48	50	2	50	52	2
6.	51	53	2	51	53	2
7.	49	51	2	47	51	4
8.	52	55	3	49	52	3
9.	51	53	2	50	51	1
10.	50	51	1	52	54	2
μ	50,2	51,9	1,7	49,6	51,6	2

Примітки: μ - середнє арифметичне.

Як бачимо, результати веслярів контрольної групи на початку і у кінці експерименту мають незначні покращення, середньоарифметичні дані тяги та жиму штанги коливаються у напрямку збільшення кількості виконань в межах двох разів. З результатами тестування тяги та жиму штанги спортсменами експериментальної групи на початку та в кінці експерименту знайомить нас таблиця 3.

Таблиця 3

Результати тестування тяги та жиму штанги спортсменами контрольної групи на початку та в кінці експерименту

Номер учасника	Тяга штанги лежачи за 2 хв (n)			Жим штанги лежачи за 2 хв (n)		
	початок	кінець	різниця	початок	кінець	різниця
1.	51	57	6	56	62	6
2.	52	59	7	49	55	6
3.	59	64	5	52	57	5
4.	55	58	3	56	61	5
5.	57	60	3	54	60	6
6.	56	61	5	59	63	4
7.	59	64	5	49	54	5
8.	55	58	3	52	57	5
9.	56	61	5	56	61	5
10.	59	64	5	51	55	4
μ	55,9	60,6	4,7	53,1	59,6	5,1

Примітки: μ - середнє арифметичне.

Дані таблиці 3 свідчать, що весляри експериментальної групи на початку і у кінці експерименту мають кращі показники у порівнянні з контрольною, середньоарифметичні дані тяги та жиму штанги коливаються у напрямку збільшення кількості виконань в межах п'яти разів. Ми констатуємо також і збільшення кількості виконання вправи у підході кожним окремо взятим спортсменом експериментальної групи.

Результати тестування силової витривалості веслярами обох груп демонструють дані таблиці 4, де кожен учасник за шість хвилин загального часу мав пройти певну дистанцію, яка відображалася на електронному дисплеї тренажера.

Таблиця 4

Результати тестування силової витривалості спортсменами контрольної та експериментальної груп на початку та в кінці експерименту

Номер учасника	Дистанція за 6 хв (м), КГ			Дистанція за 6 хв (м), ЕГ		
	початок	кінець	різниця	початок	кінець	різниця
1.	1180	1200	20	1372	1540	168
2.	1240	1282	42	1364	1414	50
3.	1137	1160	23	1223	1364	141
4.	1202	1247	45	1316	1421	105
5.	1098	1147	49	1282	1352	70
6.	1200	1218	18	1265	1423	158
7.	1178	1189	11	1247	1367	120
8.	1220	1265	45	1367	1459	92
9.	1102	1098	−4	1282	1400	118
10.	1215	1234	19	1318	1418	100
μ	1177,2	1204	26,8	1303,6	1415,8	102,2

Примітки: μ - середнє арифметичне, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група.

Дані таблиці 4 підтвердили прогностичні завдання впровадження у річний тренувальний план веслярів середнього та старшого шкільного віку авторської методики розвитку силової витривалості. Як бачимо, результати тестування 6-ти хвилинного веслування на каное-ергометрі демонструють наступне – спортсмени контрольної групи, які тренувалися за програмою ДЮСШ, покращили свої результати приблизно на 30 метрів, а їхні колеги з експериментальної групи, покращили свої результати в межах 100 метрів, що тричі краще за їхніх опонентів.

Висновки. Результати, отримані під час педагогічного експерименту, дали підстави стверджувати, що методика, мета якої підвищити рівень адаптаційних можливостей дітей-веслярів на байдарках та каное середнього та старшого шкільного віку шляхом удосконалення протягом річного тренувального циклу їх силової витривалості, мала позитивний ефект від впровадження у тренувальний процес дитячо-юнацької спортивної школи, де було відділення веслування. Аналіз науково-методичної літератури надав можливість розкрити аспекти актуалізації даної теми та створити теоретичну платформу щодо розробки теми нашого дослідження. Тому розроблену нами методику можна рекомендувати до використання тренерами відділень веслування у дитячо-юнацьких спортивних школах різного статусу і підпорядкування та викладачами закладів вищої освіти для викладання навчального предмету «Теорія і методика обраного спорту». Перспектива подальшого наукового пошуку буде спрямована на індивідуалізацію процесу силової підготовки спортсменів-веслярів ДЮСШ.

Література:

1. Ажажа М.А., Гонда В., Несторенко Т.П. Человеческий капитал: теоретические основы и механизмы развития [Human Capital: Theoretical Foundations and Development Mechanisms] // Problems of spatial development of socio-economic systems: economics, education, medicine. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2015, с.63-69. Режим доступу: https://cutt.ly/YFdf3RC.
2. Дудченко К. Розвиток спеціальної витривалості веслярів високого класу в макроциклі // Актуальні проблеми юнацького спорту: зб. статей XIII Всеукр. наук. конф., Херсон, 2018, с. 71–74.
3. Коврига О. Основні сутнісні характеристики державної молодіжної політики // Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка, 2021, 11 (21). https://doi.org/10.33296/2707-0255-11(21)-10
4. Ostenda A., Nestorenko T., Ostenda J. Practical education on a higher level in Poland: example of Katowice School of Technology // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. 2018. Вип.1. БДПУ, с.186-190. DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1.
5. Ostenda A., Nestorenko T., Zhihir A. What do students think of the education curriculum? Case of Katowice School of Technology // International Relations 2018: Current issues of world economy and politics. University of Economics in Bratislava. Conference proceedings, 19th International Scientific Conference, Smolenice Castle, 29th-30th, November 2018. Publishing Ekonóm 2018. 582-589. Режим доступу: https://cutt.ly/mYcCDFC

6. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и её практические приложения : учебник [для тренеров] : в 2 кн. К.: Олимпийская литература, 2015, т. 1.

7. Флерчук В. В. Обґрунтування провідних факторів, що обумовлюють ефективність тренувальної та змагальної діяльності у веслуванні на байдарках та каное // Молода спортивна наука України, 2008, т. 1, с. 370-374.

8. Харченко-Баранецька Л. Л. Характеристика складових тактичної підготовки веслярів-байдарочників вищої спортивної кваліфікації // Актуальні проблеми юнацького спорту: зб. статей XIII Всеукр. наук. конф., Херсон, 2018, с. 57-61.

9. Чеханюк О. П. Взаємозв'язки між показниками фізичної підготовленості та компонентами змагальної діяльності кваліфікованих веслувальниць на байдарках // Молода спортивна наука України, 2013, вип. 17, т. 1, с. 282-287.

10. Чичкан Оксана Анатоліївна. Фізична підготовка веслувальниць на байдарках на етапі попередньої базової підготовки: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.01 // О. А. Чичкан; Львівський держ. інст. фізичної культури, 2004.

11. Шинкарук О. А. Использование модельных характеристик в процессе отбора и ориентации подготовки спортсменов // Вісник Запорізького національного університету. 2012, № 2(8), с. 285-292.

References:

1. Azhazha M.A., Gonda V., Nestorenko T.P. (2015). Chelovecheskiy kapital: teoreticheskie osnovy i mekhanizmy razvitiya [Human Capital: Theoretical Foundations and Development Mechanisms]. *Problems of spatial development of socio-economic systems: economics, education, medicine.* Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole. 63-69. Available at: https://cutt.ly/YFdf3RC [in Russian].

2. Dudchenko K. (2018). Rozvytok spetsialnoi vytryvalosti vesliariv vysokoho klasu v makrotsykli [Development of special endurance of high-class rowers in a macrocycle]. *Aktualni problemy yunatskoho sportu: zb. statei KhIII Vseukr. nauk. konf. – Actual problems of youth sports: coll. Articles XIII All-Ukrainian. Science. conf.*, Kherson, 71-74 [in Ukrainian].

3. Kovryha O. (2021). Osnovni sutnisni kharakterystyky derzhavnoi molodizhnoi polityky / *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriia Pedahohika - Adaptive control: theory and practice. Pedagogy series.* 11(21). https://doi.org/10.33296/2707-0255-11(21)-10 [in Ukrainian].

4. Ostenda A., Nestorenko T., Ostenda J. (2018). Practical education on a higher level in Poland: example of Katowice School of Technology. *Naukovi zapysky Berdyanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universitetu. Seriia Pedahohichni nauky : zb. nauk. pr., vyp.1. BSPU – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences, coll. of scient. papers BSPU*, issue 1, 186-190. DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-1

5. Ostenda A., Nestorenko T., Zhihir A. (2018). What do students think of the education curriculum? Case of Katowice School of Technology. *International Relations 2018: Current issues of world economy and politics*. University of Economics in Bratislava. Conference proceedings, 19th International Scientific Conference, Smolenice Castle, 29th-30th, November 2018. Publishing Ekonóm, 582-589. Available at: https://cutt.ly/mYcCDFC

6. Platonov V. N. (2015). Systema podhotovky sportsmenov v olympyiskom sporte [The system of training athletes in Olympic sports]. *Obshchaia teoryia y eë praktycheskye prylozhenyia : uchebnyk [dlia trenerov], v 2 kn. – General theory and its practical applications: textbook [for trainers]: in 2 books*, vol. 1 [in Russian].

7. Flerchuk V. V. (2008). Obgruntuvannia providnykh faktoriv, shcho obumovliuiut efektyvnist trenuvalnoi ta zmahalnoi diialnosti u vesluvanni na baidarkakh ta kanoe [Substantiation of the leading factors that determine the effectiveness of training and competitive activities in kayaking and canoeing]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy – Young sports science of Ukraine*, vol. 1, 370-374 [in Ukrainian].

8. Kharchenko-Baranetska L. L. (2018). Kharakterystyka skladovykh taktychnoi pidhotovky vesliariv-baidarochnykiv vyshchoi sportyvnoi kvalifikatsii [Characteristics of components of tactical training of rowers-kayakers of the highest sports qualification]. *Aktualni problemy yunatskoho sportu: zb. statei KhIII Vseukr. nauk. konf. – Actual problems of youth sports: collection of articles of XIII All-Ukrainian. scient. conf.,* Kherson, 57-61 [in Ukrainian].

9. Chekhaniuk O. P. (2013). Vzaiemozviazky mizh pokaznykamy fizychnoi pidhotovlenosti ta komponentamy zmahalnoi diialnosti kvalifikovanykh vesluvalnyts na baidarkakh [Relationships between fitness indicators and components of competitive activity of qualified kayakers]. *Moloda sportyvna nauka Ukrainy – Young sports science of Ukraine*, 2013. – Vyp. 17, Tom 1. – S. 282−287 [in Ukrainian].

10. Chychkan Oksana Anatoliivna (2004). *Fizychna pidhotovka vesluvalnyts na baidarkakh na etapi poperednoi bazovoi pidhotovky [Physical training of rowers in kayaks at the stage of preliminary basic training*]: avtoref. dys. ... kand. nauk z fiz. vykhovannia i sportu: 24.00.01, Lvivskyi derzh. inst. fizychnoi kultury − author's ref. dis. ... cand. of sciences in Phys. education and sports: 24.00.01, Lviv State inst. physical culture [in Ukrainian].

11. Shynkaruk O. A. (2012). Ispolzovanye modelnykh kharakterystyk v protsesse otbora y oryentatsyy podhotovky sportsmenov [Use of Model Characteristics in the Process of Selection and Orientation of Athlete Training]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Zaporizhia National University*, № 2(8), 285-292 [in Russian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.013.82:7]:37.042-056.2/.3

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-327-335

Логвиненко Тетяна Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, 82100, тел.: (097) 921-50-88, https://orcid.org/0000-0003-4416-216X

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АРТ-ПЕДАГОГІКИ ТА АРТ-ТЕРАПІЇ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті висвітлюються наукові засади застосування інноваційних технологій з використанням арт-педагогіки та арт-терапії в соціально-педагогічній сфері, розглядаються умови успішної соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами.

Аналізуються сучасні наукові публікації, які засвідчують зростання інтересу дослідників до застосування арт-педагогіки та арт-терапії у навчально-виховному процесі дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзії. Розкриваються мета і сутність арт-педагогіки та арт-терапії, як засобів розвитку та гармонізації особистісної сфери дитини.

Узагальнюються основні арт-педагогічні та арт-терапевтичні методи, які широко застосовуються соціальними педагогами та соціальними працівниками у роботі з дітьми з обмеженими функціональними можливостями, а саме: бібліотерапія, вокалотерапія та музикотерапія, драматерапія, імаготерапія, казкотерапія, танцетерапія та інші.

Розглядаються діагностичні арт-педагогічні та арт-терапевтичні техніки, які використовуються у соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Подається характеристика сучасного досвіду застосування засобів арт-педагогіки та арт-терапії у практичній корекційно-реабілітаційній роботі.

Аналізуються критерії, які визначають ефективність вибору арт-педагогічних та арт-терапевтичних методів і прийомів. Акцентується увага на значущості обраних арт-терапевтичних технік, які слугують інструментом соціалізації та соціальної адаптації особистості з особливостями психофізичного розвитку.

Розкривається роль педагога у створенні сприятливих умов старновлення і розвитку дитини з особливими освітніми потребами та зазначається, що саме мистецтво виступає важливим чинником позитивного впливу на процес її соціалізації.

Ключові слова*:* арт-педагогіка, арт-терапія, діти з особливими освітніми потребами, методи арт-педагогіки та арт-терапії, арт-техніки.

Lohvynenko Tetyana Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Correctional Education Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko St., 24, Drohobych, 82100, tel.: (097) 921-50-88, https://orcid.org/0000-0003-4416-216X

USE OF ART-PEDAGOGY AND ART-THERAPY IN SOCIO-PEDAGOGICAL WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article highlights the scientific ideas about the peculiarities of owning the latest technologies in the socio-pedagogical sphere, describes the conditions for successful social integration of children with special educational needs.

Modern publications that testify to the growing scientific interest in the creation of art pedagogy and art therapy are analyzed. The main purpose and essence of art pedagogy and art therapy as a means of development and harmonization of the child's personal sphere are substantiated.

The main methods of art pedagogy and art therapy, which are widely popular among social educators and social workers in working with children with disabilities, are summarized, namely: bibliotherapy, vocal therapy and music therapy, drama therapy, isotherapy, imagotherapy, dance therapy.

The components of art pedagogy and art therapy used as primary diagnostics applied to children with special educational needs are considered. The current practical state of application of art pedagogy and art therapy in correctional and rehabilitation work is characterized.

The criteria that determine the choice of methods and techniques of art pedagogy and art therapy are indicated. The importance of selected art-therapeutic techniques, which act as a tool of socialization and social adaptation is emphasized.

The role of the teacher who creates optimal conditions for the normal realization of the opportunities of each child with special educational needs is analyzed. It is stated that art itself is an integral part of the lives of children with special educational needs.

Keywords: art pedagogy, art therapy, children with special educational needs, methods of art pedagogy and art therapy, art techniques.

Постановка проблеми. Питання забезпечення повноцінного життя та усунення чинників обмеженого залучення осіб з особливостями психофізичного розвитку до суспільних відносин потребує різноаспектного вивчення та вирішення на державному рівні. Основним завданням соціально-педагогічної роботи в цьому напрямку є інтеграція осіб з інвалідністю у

суспільство та встановлення або відновлення втрачених раніше соціальних зв'язків. Сьогодні існує певний світовий та вітчизняний досвід використання арт-педагогіки та арт-терапії у здійсненні соціальної роботи з різними віковими групами дітей і молоді, котрі мають особливі освітні потреби. Арт-педагогіка та арт-терапія відіграють особливо важливу роль у наданні допомоги особам з обмеженими функціональними можливостями, які через фізичні та психічні особливості свого стану є здебільшого соціально дезадаптованими та суттєво обмеженими в соціальних контактах. Практичний досвід життєдіяльності, розвиток нових навичок і вмінь дають змогу таким дітям і молоді більш активно й самостійно брати участь у житті суспільства, розширюють діапазон їх соціального та професійного вибору, що є надзвичайно важливою умовою подальшої активної життєдіяльності осіб з проблемами у стані здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання використання засобів і можливостей арт-педагогіки та арт-терапії в роботі педагогів і психологів досліджують А. Бреусенко-Кузнєцов, О. Вознесенська, Н. Волкова, В. Газолишин, Н. Єщенко, А. Колупаєва, З. Ленів, О. Любарець, Н. Полякова, Н. Простакова, О. Пинчук, Т. Яценко, А. Старовойтов, О. Тарарина, А. Чуприков та інші. У своїх працях науковці відзначають, що арт-терапія спрямована, в основному, на роботу з емоціями, почуттями, переживаннями, тобто – проекціями внутрішнього світу, а не на раціональну складову. Дослідники розкривають можливості надання необхідної корекційно-розвиткової допомоги засобами арт-педагогіки та арт-терапії в умовах роботи інклюзивно-ресурсних центрів і освітніх закладів з інклюзивною формою навчання.

Мета статті – розкрити особливості використання засобів арт-педагогіки та арт-терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Арт-педагогіка та арт-терапія завжди були одними із найбільш ефективних та конструктивних форм і засобів корекції емоційно нестабільної поведінки, зняття психічної напруги, заспокоєння чи зосередження дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Використання елементів арт-педагогічного та арт-терапевтичного впливу у процесі терапевтичного заняття, дає можливість краще візуалізувати та висловлювати внутрішні почуття, переживання, сумніви, усувати конфлікти, переживати важливі події в найбільш емоційно прийнятній формі. Важливо, щоб процес арт-педагогічного та арт-терапевтичного впливу здійснювався на засадах особистісно-орієнтованого підходу до кожної дитини та максимально враховував як особливості фізичного й психічного розвитку особистості, так і її реального психо-емоційного стану. Саме за дотримання таких умов буде забезпечуватися можливість упровадження інноваційних технологій, які

доповнюючи класичні методи, допомагатимуть більш ефективній соціалізації дитини, у тому числі, з особливими освітніми потребами.

За останні десятиліття методи арт-педагогіки та арт-терапії стали активно поширюватися у професійній діяльності соціальних педагогів та соціальних працівників, зокрема у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Запровадження інклюзивної форми освіти поставило перед сучасними соціальними педагогами як актуальну вимогу оволодіння новітніми техніками й технологіями роботи, серед яких і арт-педагогічні. Щороку збільшується кількість освітніх закладів різного рівня (дошкільних, середніх, вищих), в яких із запровадженням інклюзивної форми освіти все активніше застосовуються арт-педагогічні та арт-терапевтичні методики.

Зазначимо, що сутність арт-педагогіки та арт-терапії полягає в сприянні гармонізації особистісної сфери дитини, розвитку здібностей, самовираженні та самопізнанні, створенні комфортного середовища для навчально-виховного процесу та розвитку особистості за допомогою засобів мистецтва та художньо-творчої діяльності учнів. Інтерес до результатів творчості з боку оточуючих підвищує самооцінку та ступінь самоприйняття й самоцінності особистості. Звідси випливає найважливіший принцип арт-педагогіки та арт-терапії – схвалення та прийняття всіх продуктів творчої мистецької діяльності незалежно від їхнього змісту, форми та якості. Їхню привабливість можна пояснити тим, що на відміну від основних корекційно-розвиткових напрямів, у яких використовуються в основному вербальні канали комунікації, арт-педагогіка та арт-терапія використовує «мову» візуальної та пластичної експресії. Це особливо актуально в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, що робить її цінним інструментом дослідження, розвитку та гармонізації особистості у тих випадках, коли дитині важко на вербальному рівні розкрити свій емоційний стан.

Слід наголосити, що арт-педагогіка та арт-терапія є одними із найбільш ефективних методів впливу на особистість у роботі соціальних педагогів з дітьми з особливими освітніми потребами незалежно від їхнього віку та типу порушень. Поділяємо наукову позицію Н. Кальки та З. Ковальчук, які основною метою арт-педагогіки та арт-терапії вважають гармонізацію внутрішнього стану дитини, відновлення її здатності знаходити оптимальний стан, що сприяє активному продовженню життя, набуттю рівноваги [1, с. 7].

Сучасний процес реабілітації дітей з особливими освітніми потребами у значній мірі залежить від уміння фахівця обирати доцільні методи впливу та професійно застосовувати арт-терапевтичні технології на практиці. Оскільки мистецтво є невід'ємною частиною життя кожної дитини, залученння до безпосередньої взаємодії з художніми творами за допомогою малювання, музики, танцю тощо, дають можливість налагоджувати плідну співпрацю з

навколишнім світом, незважаючи на проблеми з моторикою, когнітивними розладами чи проблемами в емоційно-вольовій сфері.

Очевидними перевагами застосування мистецьких технологій є те, що арт-педагогіка та арт-терапія не вимагають обов'язкового використання слів, а надають можливість передавати почуття й емоційний стан різними засобами та видами мистецтва. Наголосимо, що це вкрай важливо в роботі з дітьми, котрі мають порушення мовлення, а також із тими, хто внаслідок пережитої травми (фізичної чи психічної) втратив здатність нормально виражати себе, для кого словесний опис є неприйнятним через когнітивні розлади.

Відзначимо, що арт-педагогіка та арт-терапія спрямовані здебільшого на внутрішній світ дитини, але одночасно вони створюють передумови для встановлення атмосфери довіри між педагогом і дитиною. Маємо наголосити, що немає неталановитих дітей, а є (в силу різних обставин) діти з недостатньо розвинутими здібностями, що часто є наслідком педагогічних помилок, результатом педагогічної занедбаності та недостатнього батьківського впливу на дитину. Тому засоби арт-педагогіки та арт-терапії націлюють дитину на ту творчість, яка їй доступна, цікава та може тривалий час захоплювати її, врівноважуючи механізми збудження і гальмування, а тому допомагають в ефективній реабілітації дітей з особливими освітніми потребами [2, с. 37].

Соціальні педагоги та соціальні працівники використовують у своїй професійні діяльності різні методи, але мистецтво об'єднує їхні зусилля в пошуку оптимальних шляхів допомоги дітям з особливими освітніми потребами. Загальновідомо, що для виявлення душевних устремлінь треба малювати – що-небудь, не задумуючись, автоматично, олівцем, фарбою, піском, крейдою. Тобто потрібно дати волю фантазії, яка надихає і спрямовує на певний шлях. Тут абсолютно неважливо, в якій формі відбувається художня діяльність, яким способом проявляються образи і сюжети, які віддзеркалюють бажання чи прагнення, оскільки в них знаходить відгук підсвідомість дитини, установки і норми моралі, емоційний стан [3, с. 55].

Відзначимо, як усталену в сучасній педагогічній теорії думку про те, що арт-педагогіка та арт-терапія певним характерним для них чином зцілюють, оскільки спрямовані на лікування без ліків, тобто вони не потребують додаткових фармацевтичних препаратів. Це – просте малювання, ліплення, танець, спів, театр тощо, які створюють потужну базу для реабілітації дитини. І хоча психотерапевти переконують, що вони першими помітили позитивний вплив мистецтва на хворих, слід визнати, що і в соціальній роботі, і навіть у стародавньому світі мистецтво було одним із найдоступніших методів лікування [4, с. 60].

Великою перевагою арт-педагогіки та арт-терапії є їхні практично безмежні можливості щодо вдосконалення особистості та простота застосування і в освіті, і в медицині, і в економіці, і в роботі соціального

педагога чи психолога. Сучасні мистецькі проекти активно залучають абсолютно різних людей – і дорослих, і дітей; і здорових, і з особливими освітніми потребами, оскільки використовують засоби, універсальність яких підтверджена роками практики. Це – малюнки, фотографії, конструювання, скульптури, оповідання, вистави тощо. Всі перелічені види діяльності доступні кожному, незалежно від стану здоров'я, настрою чи соціального становища особистості.

Погоджуємося з думкою дослідників про те, що, як правило, бажання займатись певним видом художньої діяльності проявляється в самостійній, спонтанній творчості, яка не обмежена правилами, установками й жорсткими рамками. Для нормального, адекватного функціонування психіки дитини її підсвідомість позбувається страхів, фобій, стресових спогадів у вигляді художніх творів. І чим яскравішими вони є, тим легше відбувається самоідентифікація особистості [5, с. 39].

Слід наголосити, що арт-педагогіка та арт-терапія активно сприяють розвитку художніх здібностей і смаків у дітей з різними розладами психіки та рухової сфери. На початкових етапах роботи з дітьми вони допомагають у виявленні та корегуванні негативних переживань, зменшенні та усуненні травмуючих спогадів на психіку дитини, відновленні внутрішнього балансу між процесами збудження і гальмування. Часто виникають такі життєві ситуації, коли дитина, налагоджуючи свою діяльність відповідно до засвоєних установок, опиняється в обставинах, що вимагають правильного спрямування, яке можна здійснити за допомогою арт-педагогічних і арт-терапевтичних засобів. Таким чином мистецтво допомагає в покращенні когнітивної сфери психіки. Під його впливом внутрішні образи набирають конкретної форми і з'являються у вигляді конкретних творів, що є свідченням усвідомлення проблеми або навпаки – свідченням потреби поділитися з іншими своїм внутрішнім світом переживань.

Використання арт-педагогіки та арт-терапії у корекційній роботі є актуальним ще й тому, що воно забезпечує можливість всебічного, комплексного впливу на розвиток дітей і молоді з особливими освітніми потребами. Арт-педагогіка та арт-терапія здебільшого існують у формі вільної творчості, яка дозволяє пізнати дитину, її внутрішній світ, життєві цінності та допомагає виявити певні психічні проблеми й позбутись негативних переживань і страхів. Творча діяльність включає виховні, навчальні, діагностичні та корекційні процеси, які якісно впливають на розвиток, зцілення та корекцію дитини.

Важливим аспектом проблеми є доцільний вибір методів і прийомів арт-педагогіки та арт-терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, який має враховувати вікові та індивідуальні особливості та можливості дітей; їхні інтереси, нахили і здібності; особливості та ступінь

проявів відхилень у їхньому розвитку; цілі та завдання корекції; специфіку впливу конкретного виду мистецтва; форми організації художньої діяльності; об'єм і якість художньої інформації; майстерність арт-терапевта чи педагога у володінні спеціальними педагогічними технологіями та технологіями художнього розвитку тощо. Серед них: художнє слово, малювання, скульптура, музика, спорт, танець, гра та багато інших видів діяльності, які є доступними практично для всіх категорій осіб з інвалідністю.

Одночасно потрібно зазначити, що основною метою застосування арт-педагогічних і арт-терапевтичних методів і технік є створення умов для емоційного благополуччя дітей з особливими освітніми потребами, розкриття творчого потенціалу та гармонізація особистості.

Основними завданнями використання цих технік є:

- сприяння самопізнанню дитини, усвідомленню своїх характерних рис і переваг;
- вироблення позитивних рис характеру, що сприяють кращому взаєморозумінню у процесі спілкування;
- навчання позитивному сприйняттю себе та інших людей;
- сприяння успішній адаптації;
- коригування небажаних рис характеру та поведінки: страх, тривожність, агресія, сором'язливість, повільність, швидка стомлюваність та виснаження;
- допомога у розвитку творчих здібностей, уяви, фантазії та креативності;
- стабілізація емоційної сфери дитини та гармонізація її внутрішнього світу;
- розвиток вищих психічних функцій: сприйняття, уваги, пам'яті, мислення.

Важливою умовою успішного соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в закладах з інклюзивною формою освіти є застосування особистісно-орієнтованого та глибоко індивідуалізованого підходу у використанні методів арт-педагогіки та арт-терапії. У процесі роботи з учнями з інвалідністю він дасть змогу глибше зрозуміти їх внутрішній світ, існуючі проблеми та переживання. За допомогою адекватних наявній проблемі арт-терапевтичних методів буде забезпечуватися гармонізація соціальних відносин, формуватися втрачені соціальні навички та, як результат такого впливу, – покращуватися психічне і соціальне здоров'я дітей та забезпечуватися сприятливі умови для оптимального процесу їхньої інтеграції у соціум.

Педагогам, котрі працюють в умовах інклюзії, потрібно враховувати, що арт-педагогічні та арт-терапевтичні техніки містять природну інформацію, яка формує активну життєву позицію, впливають на діяльність дитини, узгоджуючи її індивідуальні можливості й вимоги суспільства. Слід також

враховувати, що потреби дітей з особливими освітніми потребами дозволяють зрозуміти недосконалість певних освітніх і виховних програм та дають поштовх до їхнього вдосконалення й інтеграції в сучасну освітню практику [6].

Саме тому, педагогам потрібно коректно і професійно підходити до вибору засобів і методів роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, щоб не нашкодити їхньому розвитку, а спрямовувати їхній вплив на покращення пізнавальної діяльності та якості життя учнів. Для успішного становлення особистості слід прагнути до прояву дітьми самостійності, креативності, власної волі та цілеспрямованості, у чому засоби арт-педагогіки та арт-терапії дають практично безмежні можливості. Відзначимо, що ключовою у цьому процесі є роль педагога, який створює оптимальні умови для нормальної реалізації можливостей кожної дитини, розвитку її схильностей та допомагає адекватно сприймати свої особливості, вчитися співіснувати з іншими членами соціуму.

Висновки. Таким чином, арт-педагогічні та арт-терапевтичні технології, які стрімко розвиваються та поширюються в сучасній соціально-педагогічній практиці, змінюють саму структуру і характер сучасної освіти. Вони спрямовані на різні категорії осіб – обдарованих, з нормотиповим розвитком і тих, котрі мають особливі освітні потреби. Використання арт-педагогічних і арт-терапевтичних методів забезпечує сприятливе освітнє середовище в умовах інклюзії, полегшує навчальний та корекційно-розвитковий процес, сприяє більш повному розкриттю та розвитку індивідуальних задатків, нахилів і здібностей особистості, формує толерантне ставлення до таких дітей з боку суспільства тощо. Пакет соціальних послуг, що надаються в Україні, вимагає широкого впровадження арт-педагогічних і арт-терапевтичних технологій, як чинників створення сприятливих умов успішної соціалізації дітей і молоді.

Література:

1. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник / Н. Калька., З. Ковальчук. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
2. Іваннікова С. Подолання труднощів у стосунках. *Психолог.* 2012. № 7. С. 43–45.
3. Коробко С., Коробко О. Робота психолога з молодшими школярами. К.: Літера ЛТД, 2014. 416 с.
4. Тараріна О. Практикум з арт-терапії в роботі з дітьми. К.: Астамір-В, 2018. 256 с.
5. Колісник О. Знайома незнайомка – арт-терапія. *Психолог.* 2013. № 22. С. 22–25.
6. Бєляєва М. Арт-педагогіка для вчителя. *Освіта України.* Київ, 2014. №1–2. С. 12.

References:

1. Kalka, N., Kovalchuk, Z. (2020). *Praktykum z art-terapii [Workshop on art therapy].* Ch. 1. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
2. Ivannikova, S. (2012). Podolannia trudnoshchiv u stosunkakh [Overcoming difficulties in relationships]. *Psykholoh – Psychologist, 7,* 43-45 [in Ukrainian].
3. Korobko S., Korobko O. (2014). *Robota psykholoha z molodshymy shkoliaramy [The work of a psychologist with younger puplis].* Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

4. Tararina O. (2018). *Praktykum z art-terapii v roboti z ditmy [Workshop on art therapy in working with children]*. Kyiv: Astamir-V [in Ukrainian].

5. Kolisnyk, O. (2013). Znaioma neznaiomka – art-terapiia [Familiar stranger – art-therapy]. *Psykholoh – Psychologist, 22,* 22-25 [in Ukrainian].

6. Bieliaieva, M. (2014). Art-pedahohika dlia vchytelia [Art-pedagogy for teachers]. *Osvita Ukrainy – Education of Ukraine, 1–2,* 12 [in Ukrainian].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 378.017:[004:005.336.2]:[378.018.8:373.011.3-051]

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-336-352

Малишевський Олег Володимирович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри професійної освіти та технологій за профілями, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-82, https://orcid.org/0000-0002-7653-7862

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ: ДОСВІД ПЕДАГОГІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Анотація. Метою статті є аналіз наукових дисертацій, присвячених формуванню й розвитку інформаційної компетентності майбутніх фахівців освітньої галузі у процесі професійної підготовки, що здійснюється у педагогічних університетах України. Змістове наповнення інформаційної компетентності дослідники визначають як інтегративну якості особистості; як здатність і готовність її до виконання професійної діяльності в умовах інформаційного суспільства; як сукупність оперативних знань, умінь і навичок використання інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас інформаційну компетентність розглядають як сукупність інтегративних уміння опрацьовувати різні інформаційні ресурси, що впливає на загальний рівень особистісної педагогічної культури та професійної компетентності вчителя.

Для аналізу було відібрано дисертації, захищені українськими науковцями у період з 2008 до 2020 роки. До основних критеріїв аналізу відібрано: предмет дослідження, методологічні підходи, теоретичне і практичне значення дослідження, інструментарій експериментального дослідження, педагогічні умови формування ІК. Шляхи формування інформаційної компетентності були спрямовані науковцями у напрямі з'ясування теоретико-методологічних основ і моделей її розвитку, дослідження методичної системи фахової підготовки, вивчення організаційно-педагогічних умов розвитку досліджуваної якості у майбутніх вчителів. Найбільш поширеними методологічними підходами у наукових дослідженнях було обрано андрагогічний, діяльнісний, інформаційний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та системний. За результатами впровадження дисертацій було розроблено низку навчально-методичних розробок та пропозицій щодо удосконалення фахової підготовки майбутніх вчителів і розвитку інформаційної компетентності у її процесі. Згідно з аналізом, до найпоширеніших структурних компонентів, за якими науковці вимірюють

інформаційну компетентність, віднесено мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. Окреме значення дослідники надавали обґрунтуванню відповідних педагогічних умов та розробленню й адаптації діагностичного інструментарію для моніторингу сформованості компонентів інформаційної компетентності на різних етапах педагогічного експерименту.

Ключові слова: компетентність, інформаційна компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, майбутній учитель, контент-аналіз, наукові дослідження, педагогічні університети.

Malyshevskyi Oleh Volodymyrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at Vocational Education and Profile Technologies Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 20300, Sadova St. , 2, tel.: (04744) 3-45-82, https://orcid.org/0000-0002-7653-7862

FORMATION OF FUTURE TEACHERS' INFORMATION COMPETENCE: PEDAGOGICAL UNIVERSITIES EXPERIENCE

Abstract. The purpose of the article is to analyze scientific dissertations on the formation and development of future professionals' information competence in the field of education in the training process carried out at pedagogical universities of Ukraine. Researchers define the content of information competence as an integrative quality of personality; as its ability and readiness to perform professional activities in the information society; as a set of operational knowledge, skills and abilities to use information resources and information and communication technologies. At the same time, information competence is considered as a set of integrative skills to develop different information resources, which affects the overall level of teachers' personal pedagogical culture and professional competence.

Dissertations defended by Ukrainian scientists in the period from 2008 to 2020 have been selected for analysis. The main analysis criteria have been: research subject, methodological approaches, theoretical and practical significance of the study, tools of experimental research, pedagogical conditions for information competence formation. Ways of information competence formation have been directed by scientists in the direction of clarification of theoretical and methodological bases and models of its development, research of professional training methodical system, studying of organizational and pedagogical conditions of future teachers' researched quality development. The most common methodological approaches in research have been chosen: andragogical, activity, information, competence, personality-oriented and systemic. Based on the results of the dissertations, a number of educational and methodological developments and proposals for improving future teachers' professional training and information competence development in its process have been developed. According to the

analysis, the most common structural components by which scientists measure information competence are motivational, cognitive, activity and reflective components. Researchers have attached special importance to the substantiation of appropriate pedagogical conditions and the development and adaptation of diagnostic tools for monitoring the formation of information competence components at different stages of the pedagogical experiment.

Keywords: competence, information competence, information and communication technologies, future teacher, content analysis, research, pedagogical universities.

Постановка проблеми. Постійні зміни, пов'язані із глобальним процесом інформатизації сучасного суспільства, зумовили інтенсивне поширення інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) в усі сфери людської діяльності. Сьогодні саме інформатизація стає однією із базових складових суспільного прогресу, що актуалізує проблему забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, розвитку інформаційної культури й формування інформаційних компетентностей у широкого кола громадян. Важливість окресленої проблеми підтверджено підписанням Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом [1], що зумовлює необхідність запровадження загальних принципів розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Про активізацію питання цифровізації усіх сфер життя та формування відповідних компетентностей свідчать і прийняті останнім часом українським урядом нормативно-правові акти. Зокрема, затверджено закони України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» (1998), «Про Національну програму інформатизації» (1998), «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Концепція державної інформаційної політики» (2011), схвалено «Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), схвалено постанову Верховної Ради України «Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» (2016), впроваджено «Концепцію нової української школи» (2016), схвалено «Концепцію розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації» (2021) тощо.

В умовах війни в Україні цифровізація у галузі економіки й управління забезпечує зв'язність децентралізованих процесів. Сталість електронної платіжної системи й електронного документообігу дозволили уникнути колапсу розрахунків, швидко перебудувати системи управління й соціальної підтримки, зберегти споживчий попит. Досвід дистанційної роботи й телекомунікацій часів карантину уможливив збереження зайнятості та скоординованості дій сотень тисяч людей [2]. Отже, сьогодні цифровізація триває, впроваджуються нові електронні послуги, необхідні і військовим, і цивільним, тому особливо

актуальним є формування якісно нового рівня інформаційної культури здобувачів закладів вищої педагогічної освіти, які у майбутній професійній діяльності спроможні будуть розвивати й активно використовувати свою інформаційну компетентність (ІК), а також сприяти реалізації кардинальних перетворень у державі й освітній галузі зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретичні засади, тенденції розвитку та удосконалення змісту освіти, окремі аспекти становлення фахівців нової генерації всебічно висвітлено у працях В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, Л. Лук'янової та ін. Методологічні засади інформатизації освіти досліджували А. Ашеров, В. Биков, Р. Гуревич, Ю. Дорошенко, М. Жалдак, Н. Морзе, О. Падалка та ін. Окремі, хоч і вагомі аспекти проблеми формування ІК фахівців різних профілів вивчали Н. Баловсяк, М. Близнюк, М. Головань, О. Ільків, С. Малярчук, І. Родигіна, О. Суховірський, О. Шиман, А. Ясінський та ін. Вплив інформаційних технологій на формування ІК майбутніх фахівців досліджували В. Биков, Д. Белл, В. Безпалько, Б. Гершунский, А. Єршов, Е. Полат та ін.

Водночас, науковці не дотримуються єдиної точки зору щодо сутності змісту, структури й інструментів вимірювання сформованості ІК.

Мета статті полягає у систематизації підходів щодо формування інформаційної компетентності у здобувачів вищої педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Стандарти фахової підготовки вчителів засвідчують необхідність використання у їхній професійній діяльності інформаційних засобів і технологій. Ефективність професійної діяльності вчителя зумовлена багатьма чинниками: наявність галузевих знань, знань інформаційних технологій та умінь проектувати й використовувати їх в освітньому процесі. Таким чином, перед кожним учителем постають нові завдання, які вимагають постійного розвитку професійних компетентностей, у т. ч. й інформаційної.

Феномен «інформаційна компетентність» досить широкий і визначається на сучасному етапі розвитку педагогіки неоднозначно. Аналіз державних стандартів, опрацювання широкого спектру наукових та методичних джерел засвідчує, що у сучасній психолого-педагогічній літературі немає усталеного підходу щодо визначення сутності «інформаційної компетентності». Серед науковців також не існує єдиного підходу щодо визначення структури ІК й шляхів вимірювання сформованості її у здобувачів вищої освіти. Водночас аналіз показав, що досить часто досліджувану дефініцію ототожнюють зі спорідненими (але не тотожними) поняттями, зокрема: «комп'ютерна грамотність», «інформаційна грамотність», «інформаційно-комп'ютерна грамотність», «інформаційно-комунікаційна компетентність», «комп'ютерна компетентність», «інформатична компетентність», «інформаційно-технічна-компетентність», «інформаційна культура» тощо.

Для вивчення, опрацювання й підготовки матеріалів публікації необхідною була розробка алгоритму дослідження, зокрема: визначення об'єктів педагогічного впливу, вибір критеріїв аналізу, прийняття певних обмежень тощо.

Перше обмеження, яке мало місце у дослідженні, передбачало аналіз вже захищених у спеціалізованих вчених радах України дисертацій за останні 15 років. Метою статті накладено наступне обмеження – до аналізу залучали лише ті дисертації, об'єктами педагогічного впливу у яких були учителі різних спеціальностей, зокрема: майбутні фахівці професійної (професійно-технічної) освіти, майбутні учителі філологічних спеціальностей, майбутні вчителі початкової школи, майбутні вчителі інформатики, здобувачі системи післядипломної освіти тощо.

У поле зору нашого дослідження попало 18 захищених дисертацій з проблем формування ІК майбутніх учителів, зокрема: п'ять рівня доктора наук і тринадцять рівня кандидата наук у галузі педагогіки.

Аналіз наукових робіт засвідчив неоднозначність у трактуванні сутності й змісту ІК і дозволив виокремити три типи, за якими дослідники характеризують її, зокрема: інтегративну якість особистості; здатність і готовність; рівень знань, умінь і навичок.

Ретельний аналіз засвідчує, що, характеризуючи ІК як якість особистості, науковці розглядають досліджуваний феномен як: «якість особистості, що включає сукупність здатностей для виконання різних видів інформаційної діяльності і ціннісне ставлення до цієї діяльності» [3, С. 33]; системну якість особистості, яка відображає теоретичну та практичну здатність її до використання ІКТ у процесі реалізації методик навчання здобувачів освіти, прагнення здійснювати самоосвітню діяльності, а також є показником успішності педагога й необхідною умовою для подальшого підвищення рівня його кваліфікації [4, С. 52]; складну інтегральну професійну якість, яка проявляється в інформаційній діяльності, формується й розвивається у пізнанні й перетворенні інформаційного середовища, характеризується комплексом компетенцій, ціннісних орієнтацій і досвідом діяльності у певній сфері та охоплює мотивацію особистості на здійснення інформаційної діяльності [5, С. 8]; інтегративну якість особистості, сформовану у результаті відбору, засвоєння, обробки, трансформації й генерування інформації в особливий тип предметно-специфічних знань, що дозволяє продукувати, приймати, прогнозувати та реалізовувати оптимальні рішення у різних сферах діяльності [6].

Розкриваючи ІК як здатність і готовність дослідники тлумачать її як: «готовність фахівця, який володіє арсеналом засобів ІКТ для інтеграції знань щодо нових технологій і в промисловості, і в освіті, до реальної професійно-практичної освітньої діяльності» [7, С. 19]; спроможність здобувачів до самостійного пошуку навчально-наукової інформації за допомогою усіх можливих інформаційних ресурсів [8, С. 37]; «здатність і готовність на основі

динамічної комбінації знань, умінь і практичних навичок використовувати інформаційні технології для підтримки професійної діяльності з навчання учнів» [9, с. 33]; здатність використовувати комп'ютерно зорієнтовані технології [3, с. 89]; здатність відбирати, аналізувати, опрацьовувати, передавати інформацію й використовувати для організації інформаційної діяльності комп'ютерні технології [4, С. 52; 10]; «здатність до реалізації компетенцій учителя-філолога в інформаційному просторі на основі сформованих знань, умінь, навичок, мотиваційно-вольових настанов та одержаного суб'єктивного досвіду для організації освітнього процесу» [11, С. 51].

При визначенні ІК як системи знань, умінь і навичок науковці мають на увазі: рівень знань, умінь і навичок, які дозволяють оперативно орієнтуватися в інформаційному просторі, а також досвід у пошуку, оцінюванні, використанні й збереженні інформації, отриманої засобами ІКТ [11, С. 35]; особливий спосіб організації предметно-спеціальних знань, які забезпечують ефективність прийнятих рішень у професійно-педагогічній діяльності [10]; наявність у педагога знань, умінь, навичок та досвіду використання комп'ютера як основного засобу реалізації інформаційних технологій, педагогічних програмних засобів й різних методик навчання з використанням ІКТ [12, С. 138]; «набуття практичних знань, формування вмінь орієнтуватися в практичній… проблематиці і впровадження у життя відповідно до вимог, поставлених перед культурною, інтелігентною особистістю та професіоналом» [13, С. 134]. Водночас ІК передбачає вміння опрацьовувати різні інформаційні ресурси, що впливає на загальний рівень особистісної педагогічної культури вчителя [16, С. 50], а також використовувати різноманітні комунікаційні інструментами мережі Інтернет [19, С. 54].

Контент-аналіз аналізованих дисертацій засвідчив розмаїття точок зору дослідників на структуру ІК майбутніх учителів і дозволив виокремити 18 різних варіантів її компонентів, що дозволило нам об'єднати їх у 8 нижчеподаних груп: 1) мотиваційний [11], мотиваційно-ціннісний [5; 9], мотиваційно-цільовий [10]; 2) когнітивний [10], когнітивно-діяльнісний [9], інформаційно-когнітивний [4], когнітивно-інформаційний [11], змістовий [12]; 3) діяльнісний [11], праксеологічний [3; 6], операційно-діяльнісний [10], процесуально-змістовий [5]; 4) рефлексивний [9; 10], особистісно-рефлексивний [3; 11], регулятивно-рефлексивний [5]; 5) аксіологічний [3; 6]; 6) гносеологічний [3; 6]; 7) інформаційно-методичний [4]; 8) інформаційно-комп'ютерний [4]. Як видно з аналізу, найчастіше ІК науковці вимірюють за мотиваційним, когнітивним, діяльнісним і рефлексивним компонентами.

Водночас дослідники розглядають ІК як структурний компонент або складову іншої якості чи компетентності. Наприклад ІК розглядають як: ключову складову професійної/професійно-педагогічної компетентності педагога [3, с. 89; 8, с. 86; 10; 17; 18]; складову предметної/предметно-фахової

компетентності [14; 15]; складову особистісної педагогічної культури вчителя [16, С. 50–51]; складову дидактичної компетентності [7].

Більш детальний аналіз дисертаційних робіт відбувався за такими критеріями: 1) автор, тема дисертаційного дослідження, рік захисту, шифр спеціальності; 2) предмет дослідження, методологічні підходи; 3) теоретичне і практичне значення дослідження; 4) інструментарій експериментального дослідження, зокрема: предмет дослідження, основні методи, психодіагностичні інструменти, методи статистичного опрацювання даних; 5) педагогічні умови формування ІК, запропоновані у дослідженні. Результати аналізу за окремими критеріями подано у таблиці 1. Перший критерій подано у скороченому вигляді – прізвище науковця з посиланням на джерело, з якого видно показники цього критерія.

Таблиця 1

Результати аналізу дисертаційних досліджень

№ крит.	Наповнення критерію
1	*Грабовський П. [9]*
2	Досліджували модель розвитку ІК вчителів природничо-математичних предметів у післядипломній педагогічній освіті; використано методологічні підходи: системний, структурно-функціональний, діяльнісний, інтеграційний, компетентнісний, особистісно орієнтований, андрагогічний, аксіологічний підходи.
3	Теоретично обґрунтовано та розроблено модель розвитку ІК вчителів природничо-математичних предметів у післядипломній педагогічній освіті, що складається з цільового, діагностично-мотиваційного, змістового, процесуального, оцінно-проектувального, результативного компонентів; розроблено програму спецкурсу «Інформаційні технології в освіті»; підготовлено методичні рекомендації «Методичні основи підготовки та проведення занять з розвитку ІК вчителя природничо-математичних дисциплін у системі післядипломної педагогічної освіти» для педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів післядипломної педагогічної освіти, а також «Основи баз даних. Microsoft Access 2003» – для вчителів природничо-математичних предметів і викладачів
4	Охоплено п’ять ЗВО. Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2007–2015 рр. На різних етапах дослідження експериментальною роботою було охоплено 308 осіб.
5	Діагностували рівень сформованості ІК студентів за критеріями: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивний. У процесі педагогічного експерименту використано такі методи: бесіди з учителями та працівниками закладів післядипломної педагогічної освіти, анкетування, інтерв’ювання, метод експертних оцінок. Для перевірки достовірності отриманих експериментальних даних використано t-критерій Стьюдента.

№ крит.	Наповнення критерію
1	*Данилишина К. [3]*
2	Досліджували педагогічні умови та модель формування ІК майбутніх педагогів професійного навчання в університетах; використано методологічні підходи: компетентнісний, технологічний, професійно-орієнтований, індивідуальний.
3	Обґрунтовано педагогічні умови формування ІК майбутніх педагогів професійного навчання в університеті. Розроблено та впроваджено у практику професійної підготовки в університетах модель формування ІК майбутніх педагогів професійного навчання; педагогічні умови і методики реалізації їх; методичне забезпечення підготовки майбутніх педагогів професійного навчання в університетах. Розроблено дидактичні матеріали, навчальний посібник «Професійно-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу».
4	Охоплено чотири ЗВО. Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2016–2020 рр. В експериментальному дослідженні брали участь 486 студентів.
5	Діагностували сформованість ІК майбутніх педагогів професійного навчання за такими критеріями: аксіологічний, гносеологічний, праксеологічний, особистісно-рефлексивний. Для діагностування різних компонентів ІК використано такі методи: спостереження, анкетування. Використано діагностичні методики, тестові завдання. Для перевірки достовірності отриманих експериментальних даних використано t-критерію Стьюдента.
1	*Дрогайцев О. [10]*
2	Досліджували дидактичні умови формування ІК студентів закладів вищої педагогічної освіти у процесі навчання гуманітарних дисциплін; використано методологічні підходи: компетентнісний, інформаційний.
3	Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено сукупність дидактичних умов ефективного формування ІК студентів у процесі навчання гуманітарних дисциплін; уточнено й конкретизовано змістові компоненти професійної компетентності педагога.
4	Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2005–2009 рр.
5	Діагностували сформованість ІК студентів ЗВО за мотиваційно-цільовим, когнітивним, операційно-діяльнісним, рефлексивним компонентами.
1	*Дрокіна А. [4]*
2	Досліджували модель формування ІК майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки; використано методологічні підходи: системний, акмеологічний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний.

№ крит.	Наповнення критерію
3	Теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено мікродидактичний комплексний метод організації засвоєння інформації майбутніми вчителями початкової школи; структурно-функціональну модель формування ІК майбутніх учителів початкової школи та її навчально-методичне забезпечення (авторська навчальна програма спецкурсу «Інформаційна компетентність учителя початкової школи», комплекс квазіпофесійних тренінгів, електронні навчально-методичні ресурси); осучаснено зміст методик викладання дисциплін, що вивчаються у початковій школі, навчальних програм «Загальна педагогіка», «Методика виховної роботи», «Основи педагогічної майстерності», «Робота з батьками», «Нові інформаційні технології, ТЗН та методика викладання інформатики».
4	Охоплено три ЗВО. В експериментальному дослідженні брали участь 234 студенти, 28 викладачів і 100 учителів-початківців.
5	Діагностували сформованість ІК за інформаційно-когнітивним, інформаційно-методичним і інформаційно-комп'ютерним компонентами. У процесі педагогічного експерименту використано бесіди, анкетування, опитування, тестування, експертну оцінка, діагностування рефлексії, методику ранжування (В. Маралова). Для перевірки достовірності отриманих експериментальних даних використано критерій згоди Пірсона χ^2 (хі-квадрат Пірсона), t-критерій Стьюдента.
1	*Киналь А. [11]*
2	Досліджували педагогічні умови і модель формування ІК майбутніх учителів філологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки; використано методологічні підходи: діяльнісний, компетентнісний, комплексний, особистісно зорієнтований, системний культурологічний, інтегративний.
3	Обґрунтовано педагогічні умови формування ІК майбутніх учителів філологічного профілю у процесі професійної підготовки. Розроблено модель формування ІК майбутніх учителів філологічного профілю у процесі професійної підготовки. Розроблено та впроваджено методику формування ІК майбутніх учителів філологічних спеціальностей в освітній процес закладів вищої освіти, в проєкт «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність» (за підтримки IREX, Посольства США, Посольства Великої Британії в Україні, у партнерстві з Міністерством освіти та науки України); в англомовний курс з інфомедіаграмотності «Very Verified»; розроблено методичні рекомендації до типової програми «Методика навчання англійської мови» для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра, що містять практико-зорієнтовані кейси, вправи, завдання, розробки занять-конференцій, занять-диспутів; методичні рекомендації «Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей».

№ крит.	Наповнення критерію
4	Охоплено шість ЗВО. Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2017–2020 рр. В експериментальному дослідженні брали участь 407 студентів, 17 науково-педагогічних працівників.
5	Діагностували рівні сформованості ІК за критеріями: мотиваційний, когнітивно-інформаційний, діяльнісний, особистісно-рефлексивний. Для встановлення рівня ІК у процесі педагогічного експерименту використано: анкетування, тестування, опитувальники для визначення рівня мотивації до формування ІК, методики діагностування сформованості самооцінки ІК майбутнього вчителя, оцінювання експертів, експрес-діагностування конкурентоспроможності особистості, виконання завдань, що передбачають використання критичного мислення. Для перевірки достовірності отриманих експериментальних даних використано t-критерій Стьюдента, φ критерію Фішера.
1	*Нікулочкіна О. [5]*
2	Досліджували організаційно-педагогічні умови розвитку ІК вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти; використано методологічні підходи: андрагогічний, інформаційний, особистісно зорієнтований, системний, синергетичний, стохастичний, діяльнісний й гуманний.
3	Розроблено й науково обґрунтовано концепцію та модель, організаційно-педагогічні умови розвитку ІК вчителя початкових класів у післядипломній освіті. Розроблено та впроваджено спецкурс «Інформаційна компетентність учителів початкових класів» та методичні рекомендації для викладачів вищої педагогічної школи щодо розвитку ІК вчителя початкових класів у післядипломній освіті. Запропоновано програму інтерактивного курсу для навчання за дистанційною формою «Опанування вчителями початкових класів методами самоосвітньої діяльності з розвитку інформаційної компетентності», методичні рекомендації щодо організації та проведення семінару-практикуму «Сучасні підходи до розвитку інформаційної компетентності вчителів початкових класів».
4	Охоплено чотири ЗВО. Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2004–2009 рр. В експериментальному дослідженні брали участь 106 слухачів-педагогів курсів підвищення кваліфікації.
5	Діагностували сформованість ІК вчителів за мотиваційно-ціннісним, процесуально-змістовим, регулятивно-рефлексивним компонентами. Використано такі методи: інтерв'ювання, анкетування, спостереження, експертних оцінок з метою вивчення стану розвиненості ІК вчителів; педагогічний експеримент; статистичні методи: знаходження середнього арифметичного, кваліметричний аналіз, кореляційний аналіз. Для перевірки достовірності отриманих експериментальних даних використано t-критерій Стьюдента.
1	*Тархан Л. [7]*
2	Досліджували теоретико-методологічні основи формування дидактичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів; використано методологічні підходи: компетентнісно-діяльнісний.

№ крит.	Наповнення критерію
3	Розроблено навчально-методичне забезпечення, зокрема: комплекс відповідних методик діагностики щодо виявлення рівнів сформованості дидактичної компетентності студентів; методичні розробки, рекомендації щодо проведення ділових ігор. Підготовлено навчальний посібник, у якому актуалізовано проблему дидактичної підготовки. Розроблено та експериментально перевірено програму спеціального курсу «Дидактика професійної освіти» для інженерів-педагогів різних спеціальностей
4	Охоплено чотири заклади вищої освіти (ЗВО). Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2003–2009 рр. В експериментальному дослідженні брали участь 1014 респондентів: 823 студенти, 146 учителів, 27 роботодавців та 18 викладачів.
5	Досліджували сформованість дидактичної компетентності за показниками: володіння постановкою цілей і завдань навчання (досвід); знання загально- і професійно-педагогічних принципів вибору змісту освіти майбутніх інженерів-педагогів; знання дидактичних методів, прийомів, засобів і форм організації навчання (здатність до навчальної діяльності); уміння забезпечити надійне розуміння і засвоєння інтеграційних знань у процесі використання різних форм навчання; знання професійної термінології (навички). Для проведення педагогічного експерименту було здійснено відбір і модифікацію методик, а саме: спостереження за студентами під час педагогічної практики у закладах професійно-технічної освіти; аналіз педагогічних ситуацій і вирішення педагогічних задач студентами; підсумковий тест для студентів які вивчили професійну педагогіку, методику професійного навчання і спецкурс; тест-бланк із самооцінки і спостереження на практиці у процесі проведенням різних форм занять; тестовий диктант на знання термінології після закінчення вивчення дисципліни, курсу.
1	*Ткачук Г. [12]*
2	Досліджували методичну систему практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання; використано методологічні підходи: компетентнісний, міждисциплінарний, конструктивістський, коннективістський, діяльнісний.
3	Обґрунтовано, експериментально перевірено і впроваджено методичну систему практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання. Впроваджено авторську методичну систему практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання; удосконалено зміст і методику викладання спеціально-технічних та інформатичних дисциплін; розроблено навчально-методичне забезпечення практично-технічної підготовки (електронні навчальні курси; зміст окремих функціональних елементів електронних навчальних курсів для організації діяльності студентів; матеріали на основі онлайн-сервісів; мультимедійні ресурси).

№ крит.	Наповнення критерію
4	Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2011–2018 рр.
5	Діагностували сформованість інформаційно-технічної компетентності майбутніх учителів інформатики. Визначено та реалізовано засоби діагностики сформованості інформаційно-технічних компетентностей (специфікації тестів, діагностичні тести, міждисциплінарні завдання).
1	*Шевчук Л. [6]*
2	Досліджували педагогічні умови формування ІК в педагогічних закладах вищої освіти Республіки Польща; використано методологічні підходи: системний, діяльнісний, компетентнісний.
3	Розроблено практичні рекомендації щодо використання польського досвіду формування ІК в українській системі вищої педагогічної освіти.
4	Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2007–2010 рр.
5	Діагностували сформованість ІК майбутніх учителів за трьома критеріями: аксіологічним, гносеологічним, праксеологічним. Рівень сформованості ІК визначали за допомогою комплексу емпіричних методів.

Більше уваги хотілося б приділити педагогічним (дидактичним, організаційно-педагогічним) умовам, які безпосередньо впливали на процес формування досліджуваної якості у майбутніх педагогів. У ході аналізу було виокремлено велику кількість педагогічних умов, запропонованих науковцями. Акцентуємо лише на максимально обґрунтованих умовах і тих, що, на нашу думку, здатні ефективно впливати на формування ІК здобувачів вищої педагогічної освіти. До таких відносимо:

– розвиток позитивної мотивації (системне стимулювання та мотивація учіння [9, С. 35]; підвищення мотивації формування ІК майбутніх учителів філологічних спеціальностей методом рефлексивних контрастів [11, С. 172]);

– інтенсифікацію фахової підготовки (підбір змісту навчання, інтеграція різноманітних курсів, організація активних форм навчання, використання інноваційних технологій [9, С. 35]; створення у ЗВО інформаційно-педагогічного середовища, спрямованого на формування у фахівців ІК, удосконалення змісту, форм, методів і прийомів, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу [4, С. 123]; використання технології інтегрованого навчання [11, С. 172]; диференційований підхід до розвитку інформаційної компетентності педагогів початкової ланки освіти; застосування інформаційно-комунікаційних технологій; оптимальне поєднання інноваційних форм і методів навчання з традиційними [5]; створення інформаційного освітнього середовища, використання інформаційно-комунікаційних і веб-технологій з метою формування ІК у майбутнього педагога професійного навчання [3, С. 20])

– забезпечення практичної зорієнтованості фахової підготовки (активне залучення майбутніх фахівців до квазіпрофесійної діяльності в

інформаційно-педагогічному середовищі, реалізація контекстного навчання [4, С. 123]; застосування практико-зорієнтованого підходу до навчання [11, С. 172]; моделювання професійних ситуацій з метою формування ІК майбутнього педагога професійного навчання [3, С. 20]; професіоналізація й інформатизація змісту навчання і викладання гуманітарних дисциплін у ЗВО [10]);

– активізацію самостійної роботи здобувачів (активізація самостійної роботи студентів шляхом залучення їх до участі у міжнародних онлайн-проєктах [11, С. 172]; залучення студентів до активної творчої, професійно спрямованої пізнавальної діяльності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, яка б вимагала умінь і навичок здобуття новітньої інформації [10]).

Отже, найбільш узагальнений підхід до з'ясування різних точок зору на сутність ІК і процес її формування у здобувачів вищої педагогічної освіти засвідчує, що науковці акцентують на інтегративній природі досліджуваної якості, яка поєднує у собі сукупність загальних особистісних і професійних вимог до майбутнього педагога і залежить від особливостей фахової підготовки, зорієнтованої на майбутню професійну діяльність і адаптацію до сучасних вимог цифровізації освіти.

Проведений аналіз констатує, що при з'ясування рівнів сформованості ІК різними науковцями виникають певні розбіжності у визначенні компонентної структури досліджуваної якості. Водночас показники, що характеризують компоненти ІК, не завжди достатньо обґрунтовані. Велика кількість діагностувального інструментарію мало корелюють з вимірюваними показниками. Таким чином, теоретичний аналіз засвідчує про неможливість упевнено стверджувати про певний рівень сформованості ІК у здобувачів вищої педагогічної освіти України.

Висновки. Потужна експансія інформації та інформаційних технологій в усі сфери буття людини актуалізує проблему підготовки кваліфікованих фахівців, спроможних швидко адаптуватися до плинних вимог інформаційного суспільства. Буремні, сповнені тривог і хвилювань сучасні умови становлення української державності, незалежності й національної автентичності змушують виносити освітній процес за межі закладів освіти й більш інтенсивно залучати для його організації різноманітні засоби, що забезпечують передавання значних обсягів різноманітної навчальної інформації та здійснюють синхронну чи асинхронну комунікацію усіх учасників процесу навчання без просторових обмежень. Зазначені чинники зумовлюють необхідність розв'язання проблеми підготовки сучасного вчителя, готового і здатного забезпечувати й здійснювати інноваційні перебудови освітньої галузі.

Аналіз публікацій з питань вивчення змісту, сутності і структури інформаційної компетентності дає підстави для висновку про те, що означені проблеми є актуальними упродовж останніх десятиліть. Загалом аналіз праць цих та інших науковців засвідчив, що у вітчизняній педагогічній науці

накопичено певний досвід з формування ІК майбутнього вчителя. Спільним для проаналізованих робіт є те, що науковці розглядають ІК не лише як окремий соціально-педагогічний феномен, а і як обов'язкову складову освітньої компетентності. До загальних характеристик досліджуваної категорії, за результатами аналізу, відносимо інтегративні якості особистості, здатність і готовність її до виконання професійної діяльності в умовах інформаційного суспільства та сукупність оперативних знань, умінь і навичок використання інформаційних ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій.

Контент-аналіз дисертацій з проблем ІК дозволив згрупувати компоненти, за якими сьогодні вимірюють рівень сформованості досліджуваної категорії, зокрема: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний компоненти. У ході аналізу наукових досліджень також було виокремлено найбільш ефективні й обґрунтовані, на нашу думку, педагогічні умови формування ІК, до яких відносимо: розвиток позитивної мотивації, інтенсифікацію фахової підготовки, забезпечення практичної зорієнтованості фахової підготовки, активізацію самостійної роботи здобувачів.

Водночас розмаїття підходів щодо трактування сутності та структури ІК не дозволяє виділити універсальний діагностичний інструментарій для вимірювання її сформованості у майбутніх освітян, що дозволяє нам означити цю проблему перспективною для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015 р. № 984_011. URL : https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.05.2022).

2. Жаліло. Я. Підґрунтя перемоги України у війні економічних моделей. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidgruntya-peremohy-ukrayiny-u-viyni-ekonomichnykh-modeley (дата звернення: 15.05.2022).

3. Данилишина К. О. Формування інформаційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в університетах : дис. … д-ра. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2020. 331 с.

4. Дрокіна А. С. Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2020. 308 с.

5. Нікулочкіна О. В. Розвиток інформаційної компетентності вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2009. 23 с.

6. Шевчук Л. О. Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів у вищих навчальних закладах Республіки Польща : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2011. 240 с.

7. Тархан Л. З. Теоретичні і методичні основи формування дидактичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів : автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2008. 40 с.

8. Боса В. П. Формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін : дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2018. 282 с.

9. Грабовський П. П. Розвиток інформаційної компетентності вчителів природничо-математичних предметів у післядипломній педагогічній освіті : дис. … канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2016. 250 с.

10. Дрогайцев О. Формування інформаційної компетентності студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання гуманітарних дисциплін: дис. … канд. пед. наук: 13.00.09. Кривий Ріг, 2009. 333 с.

11. Киналь А. Ю. Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2020. 338 с.

12. Ткачук Г. В. Теоретичні і методичні засади практично-технічної підготовки майбутніх учителів інформатики в умовах змішаного навчання : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2019. 447 с.

13. Чернявський Б. В. Методика навчання майбутніх учителів образотворчого мистецтва проектування із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. … кан. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2019. 255 с.

14. Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2013. 40 с.

15. Колос К. Р. Система Moodle як засіб розвитку предметних компетентностей учителів інформатики в умовах дистанційної післядипломної освіти : автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.10. Київ, 2011. 21 с.

16. Плиска Ю. С. Тенденції розвитку особистісної педагогічної культури вчителя в Україні і Польщі: порівняльний аналіз : дис. … д-ра пед наук : 13.00.01. Острог, 2018. 538 с.

17. Попель М. В. Хмарний сервіс SageMathCloud як засіб формування професійних компетентностей вчителя математики : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.10. Київ, 2017. 23 с.

18. Процька С. М. Комп'ютерно орієнтована методика формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів-філологів : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.10. Київ, 2019. 24 с.

19. Рязанцева О. В. Формування готовності студентів магістерської підготовки до педагогічної комунікації в умовах дистанційної освіти : дис. … канд. пед. наук : 015; 13.00.04. Харків, 2019. 284 с.

References:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 30.11.2015 p. № 984_011 [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, 30.11.2015 № 984_011]. URL : https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

2. Zhalilo, Ya. (2022). Pidgruntia peremohy Ukrainy u viini ekonomichnykh modelei [The basis of Ukraine's victory in the war of economic models]. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidgruntya-peremohy-ukrayiny-u-viyni-ekonomichnykh-modeley [in Ukrainian].

3. Danylyshyna, K. O. (2020). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia v universytetakh [Formation of Information Competence of Future Teachers of Vocational Training in Universities]. *Doctor's thesis.* Vinnytsia [in Ukrainian].

4. Drokina, A. S. (2020) Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly v protsesi profesiinoi pidhotovky [Forming Information Competence of Future Primary School Teachers in the Process of Professional Training]. *Candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

5. Nikulochkina, O. V. (2009). Rozvytok informatsiinoi kompetentnosti vchytelia pochatkovykh klasiv u systemi pisliadyplomnoi osvity [The Development of an Information Competency of Primary School Teachers in the System of Postgraduate Education]. *Candidate's thesis.* Zaporizhzhia [in Ukrainian].

6. Shevchuk, L. O. (2011). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv u vyshchykh navchalnykh zakladakh Respubliky Polshcha [Formation of future teachers' information competence in higher educational institutions of the Republic of Poland]. *Candidate's thesis.* Uman [in Ukrainian].

7. Tarkhan, L. Z. (2008). Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia dydaktychnoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv-pedahohiv [Theoretical and Methodical Bases of Forming Didactic Competence of Future Engineers-teachers]. *Extended abstract of doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Bosa, V. P. (2018). Formuvannia movlennievoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin [Formation of Linguistic Competence in Future Foreign Language Teachers During Their Specialty Courses]. *Candidate's thesis.* Zhytomyr [in Ukrainian].

9. Hrabovskyi, P. P. (2016). Rozvytok informatsiinoi kompetentnosti vchyteliv pryrodnycho-matematychnykh predmetiv u pisliadyplomnii pedahohichnii osviti [The Development of Information Competence of Teachers of Natural and Mathematical Subjects In-service Teachers' Training]. *Candidate's thesis.* Zhytomyr [in Ukrainian].

10. Drohaitsev, O. I. (2009). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv u protsesi navchannia humanitarnykh dystsyplin [Formation of students' information competence in higher educational institutions in the process of teaching humanitarian disciplines]. *Candidate's thesis.* Kryvyi Rih [in Ukrainian].

11. Kynal, A. Yu. (2020). Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv filolohichnykh spetsialnostei u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of Information Competence of Future Teachers of Philological Specialties in the Process of Professional Training]. *Candidate's thesis.* Vinnytsia [in Ukrainian].

12. Tkachuk, H. V. (2019). Teoretychni i metodychni zasady praktychno-tekhnichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv informatyky v umovakh zmishanoho navchannia [Theoretical and Methodical Principles of Practical Andtechnical Training of Future Teachers of Computer Science in Conditions of Blended Learning]. *Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

13. Cherniavskyi, B. V. (2019). Metodyka navchannia maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva proektuvannia iz zastosuvanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Methodology of Training of Future Teachers of Fine Art Designing Using Information-communication Technologies]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

14. Koval, V. O. (2013). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv-filolohiv u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodical bases of formation of future teachers-philologists' professional competence in higher pedagogical educational institutions]. *Extended abstract of doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

15. Kolos, K. R. (2011). Systema Moodle yak zasib rozvytku predmetnykh kompetentnostei uchyteliv informatyky v umovakh dystantsiinoi pisliadyplomnoi osvity [Moodle System as Way of Development of Teachers' of Informatics Subjective Competences in the Cases of Distant Postgraduate Education]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

16. Plyska, Yu. S. (2018). Tendentsii rozvytku osobystisnoi pedahohichnoi kultury vchytelia v Ukraini i Polshchi: porivnialnyi analiz [Trends in the development of teacher's personal pedagogical culture in Ukraine and Poland: a comparative analysis]. *Doctor's thesis.* Ostroh [in Ukrainian].

17. Popel, M. V. (2017). Khmarnyi servis SageMathCloud yak zasib formuvannia profesiinykh kompetentnostei vchytelia matematyky [The Cloud Service SageMathCloud as a Tool of Mathematics Teacher Professional Competencies Formation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

18. Protska, S. M. (2019). Kompiuterno oriientovana metodyka formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv-filolohiv [Computer-based Methodology of Formation of a Professionalism-related Pedagogical Competency of the Future Teachersphilologists]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

19. Riazantseva, O. V. (2019). Formuvannia hotovnosti studentiv mahisterskoi pidhotovky do pedahohichnoi komunikatsii v umovakh dystantsiinoi osvity [Formation of the Readiness of Students of Master's Programme for Pedagogical Communication under Conditions of the Distance Education]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 378.6:62-051]:[37.015.31:001.8](477)

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-353-365

Мешко Галина Михайлівна доктор педагогічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, тел.: (098) 447-60-19, https://orcid.org/0000-0002-3168-3954

Габрусєва Наталія Валеріївна Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (050) 377-30-23, https://orcid.org/0000-0003-1229-4766

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей – складний, багатоетапний та надзвичайно важливий процес, який потребує постійної уваги і вивчення. У статті описано авторську методику дослідження сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей та роз'яснено ключові правила її використання. Запропонована методика дає можливість виявити специфіку формування професійної відповідальності за «Опитувальником визначення сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей» на двох рівнях. Перший рівень – з'ясування контекстів розуміння студентами поняття «професійна відповідальність» за блоками: формально-технічний блок; виконавсько-комунікативний блок; дослідницько-прогностичний блок. Другий рівень – діагностика загального рівня сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей закладів вищої освіти за чотирма основними шкалами, виділеними нами за професійно значущими якостями фахівця технічного профілю: Шкала 1 – Інтелектуальна когнітивність та здатність до науково-технічної творчості; Шкала 2 – Професійна емпатія та колективізм; Шкала 3 – Пріоритетність та ціннісна визначеність професії; Шкала 4 – Здатність до автономної діяльності і персональної відповідальності. Представлена методика дає можливість здійснювати постійний моніторинг проблем, які виникають у процесі формування професійної відповідальності майбутніх фахівців технічного профілю на етапі професійної підготовки у закладі вищої освіти та вчасно вносити відповідні корективи у процес навчання. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на пошук шляхів оптимізації

процесу формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей з врахуванням результатів діагностики за описаною методикою.

Ключові слова: професійна відповідальність, студенти технічних спеціальностей, методика дослідження професійної відповідальності, діагностика, моніторинг.

Meshko Halyna Mykhaylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Maxima Krivonosa St., 2, Ternopil, 46027, tel.: (098) 447-60-19, https://orcid.org/0000-0002-3168-3954

Habrusieva Nataliia Valerievna Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (050) 377-30-23, https://orcid.org/0000-0003-1229-4766

RESEARCH METHODS OF TECHNICAL SPECIALTIES STUDENTS PROFESSIONAL RESPONSIBILITY

Abstract. Formation of students of technical specialties professional responsibility is a complex, multi-stage and extremely important process that requires constant attention and study. The article describes the author's method of studying the formation of professional responsibility of technical specialties students and explains the key rules of its use. The proposed method makes it possible to identify the specifics of the formation of professional responsibility for the "Questionnaire to determine the formation of professional responsibility of students of technical specialties" at two levels. The first level is to clarify the contexts of students' understanding of the concept of "professional responsibility" in blocks: formal and technical block; executive-communicative block; research and forecasting unit. The second level - diagnosis of the general level of professional responsibility of students of technical specialties of higher education institutions on four main scales, selected by us on professionally significant qualities of a technical specialist: Scale 1 - Intellectual cognition and ability to scientific and technical creativity; Scale 2 - Professional empathy and collectivism; Scale 3 - Priority and value of the profession; Scale 4 - Ability to act autonomously and personally. The presented methodology makes it possible to constantly monitor the problems that arise in the process of formation of professional responsibility of future technical specialists at the stage of professional training in higher education and to make timely adjustments to the learning process. Further scientific research will be aimed at finding the ways to optimize the professional responsibility process of students from technical fields of study, taking into account the results of diagnostics according to the chosen methodology.

Keywords: professional responsibility, students of technical specialties, methods of professional responsibility research, diagnostics, monitoring.

Постановка проблеми. Однією з найперспективніших ідеологій XXI ст., яка знайшла адептів у всіх цивілізованих країнах, є концепція сталого розвитку суспільства, яка поступово витісняє інші ідеології, неспроможні забезпечити керований поступ цивілізації. Не останню роль у процесі побудови суспільства стійкого розвитку відіграють фахівці технічних спеціальностей, які за допомогою нових технологій змінюють якість життя та саме середовище існування людини. Високий рівень технічного зростання формує прогрес у всіх суспільних сферах, проте, зворотнім його боком є проблеми, які виникають через безвідповідальне ставлення до можливих способів застосування тих чи інших технічних винаходів. Розвиток озброєнь, в тому числі ядерних, екологічна криза тощо можуть поставити під загрозу саму можливість існування людства.

Тому дуже важливим є виховання відповідального фахівця, який здатен оцінити перспективи використання технічних інновацій, співвіднести результати застосування розробок з потребами споживача. Міністерство освіти і науки України у затверджених Стандартах вищої освіти однією з основних загальних компетенції визначає «здатність діяти соціально відповідально та свідомо» [1]. Національна рамка кваліфікацій одним з основних результатів навчання називає «відповідальність та автономію» [2].

Постає питання про необхідність діагностики сформованості відповідних компетенцій. Наявні методики здатні оцінити загальний рівень відповідальності респондента, особливості прийняття відповідальних рішень тощо. Проте професійна відповідальність особлива – вона передбачає приналежність до специфічного професійного світогляду, який визначає особистісні якості, здатність діяти відповідально в конкретно визначеній професійній ситуації.

Наше дослідження спрямоване на розроблення методики діагностики професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей відповідно до розуміння ними контекстів поняття «професійна відповідальність» та виокремлених в результаті дослідження професійно значущих якостей, які допомагають майбутньому фахівцю діяти відповідально в професійній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкретних методик, спрямованих на вивчення стану сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей на теперішній час у вітчизняній професійній педагогіці не виявлено. В основу дослідження покладено особистісно-ситуаційний підхід М. Садової [3] щодо розуміння сутності поняття «професійна відповідальність» та методик діагностики відповідальності. Професійно значущі якості, які були взяті за одиниці обрахунку, виокремлено відповідно до досліджень Джанін М. Уільямсон, Джон В. Лаунсбері, Лі Д. Хан [4] та та В. Литвиненка, І. Бовбрика, І. Наумова, З. Зайцевої [5].

Мета статті – представити процес і специфіку розроблення та апробації методики для вивчення сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 2019 року нами проведено опитування студентів другого курсу (54 респонденти) факультету комп'ютерно-інформаційних систем і програмної інженерії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (Україна). Запропоновано дати розгорнуту відповідь на питання: «У чому полягає професійна відповідальність фахівця технічного профілю?».

Для обрахунку результатів застосовано метод контент-аналізу, який К. Кріпендорф визначив наступним чином: використання повторювального та достовірного методу для переведення певних висновків з тексту в інші стани або якості [6].

На першому етапі зібрано опитувальні листи респондентів, які були задіяні у нашому дослідженні.

На другому етапі визначено кількісні одиниці аналітичного дослідження – одиниці контексту та одиниці обрахунку. Спочатку текст був прочитаний в повному обсязі, що необхідно для формування загального враження, перш ніж він буде сортуватись за фрагментами. Повторно, більш детально перечитувались опитувальні листи, наші попередні коментарі переосмислювались та співставлялись з контекстом ситуації та розумінням конкретним студентом змісту професійної відповідальності фахівців технічного профілю. У процесі наступного читання формувалися коди, коментарі укрупнювались, та одночасно відбулося скорочення тексту досліджуваного опитувального листа за рахунок виключення непотрібної інформації; в подальшому коди уточнювались, конкретизувались, співвідносились з конкретними уривками тексту. У результаті аналітичного опису залишився організований структурований текст та всього декілька категорій і уривків з нього, необхідних для подальшого аналізу (рис. 1)

Рис. 1. *Визначення респондентами змісту професійної відповідальності фахівців технічного профілю*

У деяких відповідях згадувались одночасно декілька варіантів розуміння контексту професійної відповідальності з вище перелічених.

Одиниці контексту були об'єднані в три групи. Отримані результати, певною мірою відповідають схемі контекстів професійної діяльності, сформульованою М. Садовою [3, С.150-151], проте акцентують увагу саме на розумінні професійної відповідальності за конкретними контекстами діяльності майбутніх фахівців технічного профілю:

Формально-технічна відповідальність. Характеризується формальним підходом до роботи, відсутністю ініціативи та бажання розвиватись і створювати щось нове. В основному розуміння професійної відповідальності інженера зводиться до дотримання норм безпеки під час роботи з технічними пристроями, правильної їх роботи. Все, на чому повинна бути зосереджена увага фахівця (на думку студентів), – надійні результати, точні розрахунки. Саме вони і свідчать про професіоналізм.

Виконавсько-комунікативна відповідальність. На цьому рівні відзначається соціальне значення роботи фахівця технічного профілю. Основна увага звертається на комунікацію між споживачем – виробником, стосунки з колегами та керівництвом. Відповідальність передусім трактується як колективна. Основними ознаками вказаного рівня є: сумлінне виконання поставлених керівництвом завдань, відповідальність перед кінцевим споживачем за безпечне використання та якість продукту, а також перед колегами за успіх проєкту.

Дослідницько-прогностична відповідальність – вимагає комплексного розуміння історії та значення майбутньої професії. Відчуття приналежності до результатів науково-технічного прогресу, створення майбутнього середовища існування людини, відповідальність перед наступними поколіннями, вирішення глобальних проблем за допомогою техніки тощо. Передбачає творчий підхід до справи, здатність до автономної діяльності.

На четвертому етапі здійснено узагальнення та інтерпретацію результатів дослідження, поданих на рис. 2.

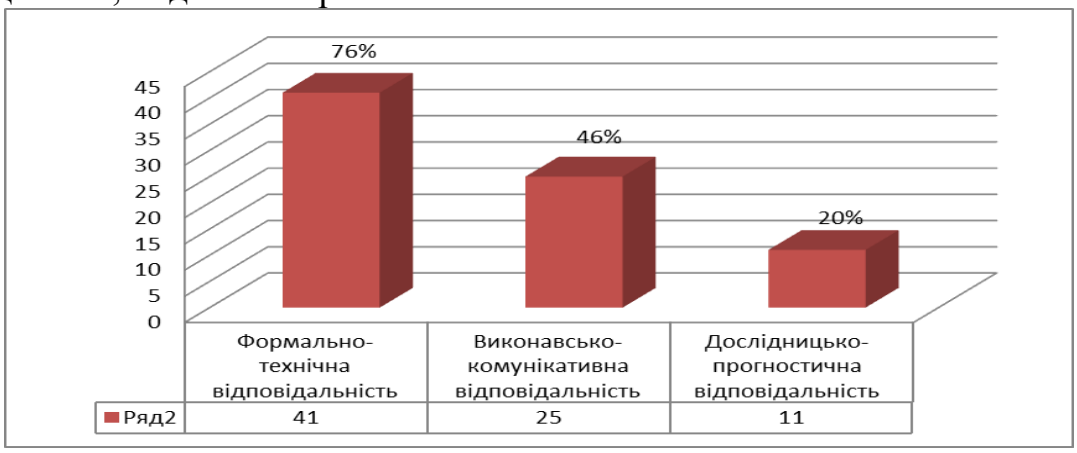

Рис. 2. *Розподіл відповідей респондентів за контекстами*

Щоб перевести основні одиниці контексту в операційно-вимірювальний конструкт, ми виділили професійно значущі якості, які найчастіше згадували

студенти, та згрупували їх у чотири шкали, які і стали основними одиницями обрахунків у нашому дослідженні.

Професійно значущі якості (англ.: professional abilities) – професійні властивості, сукупність духовних, психічних та фізичних якостей людини, необхідних і достатніх для того, щоб стати професіоналом, тобто для успішного опанування певної професії, нормативно придатної ефективності роботи та кар'єри за даною професією [7]. Вивченню проблеми розвитку окремих професійно значущих якостей та їх структури в професійній діяльності, зокрема інженерній, присвячені праці В. Бодрова [8], В. Кальниша [9], Г. Лещенко[10].

М. Садова наголошує, що «з експериментального погляду простіше здійснити поглиблене вивчення однієї або декількох рис особистості, прослідкувати прояв цієї властивості в професійній діяльності, її вплив на процес і результати роботи, ніж досліджувати цілісну особистість» [3, С.138].

Рис.3. *Відповідність основних шкал діагностики професійно значущим якостям інженера*

Для створення діагностичного інструментарію важливою є компонентна структура професійної відповідальності. У дослідженні ми опиралися на концепцію професійної відповідальності особистості, структуру цього феномена, розроблені М. Садовою [3, С. 98-138]. Ми ставили за мету дослідження саме внутрішньої структури професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей.

Відповідно до виокремлених професійно значущих якостей було сформовано чотири основні шкали, які в подальшому використовувались за одиниці обрахунку (рис.3).

ШКАЛА 1 – Інтелектуальна когнітивність та здатність до науково-технічної творчості (ІкТ) – належать до когнітивного компонента внутрішньої структури професійної відповідальності, враховують такі якості респондентів, як здатність сприймати, систематизувати та використовувати інформацію у професійній сфері, переводити її в знання та застосовувати для вирішення нових задач. Здатність до творчості багатьма дослідниками (наприклад, В. Фадєєва, Н. Кирилов [11], В. Сантос, Е. Мамед, К. Сільвейра, Л. Рейста [12] ін.) трактується як необхідна умова професійної відповідальності інженерів. Тому в цю шкалу ввійшли питання на визначення таких професійно значущих якостей, які впливають на рівень професійної відповідальності як: здатність отримувати та засвоювати знання, ініціативність, творчість, креативність.

ШКАЛА 2 – Професійна емпатія та колективізм (ЕпК) – емоційний та морально-етичний компоненти. На попередньому етапі дослідження встановлено, що багато студентів професійну відповідальність пов'язують саме із зовнішніми міжособистісними зв'язками – відповідальністю перед керівництвом, колегами по роботі чи родиною. Тому в Блок ЕпК були внесені питання, які визначають такі якості, як: емпатія, колективізм, здатність до командної роботи. Потрібно зазначити, що наявність цих якостей свідчить про розуміння респондентом відповідальності більшою мірою колективною, ніж індивідуальною.

ШКАЛА 3 – Пріоритетність та ціннісна визначеність професії (ПцВ) – мотиваційний компонент. У професійній діяльності молодих фахівців, у яких ще не набутий досвід роботи, саме ці якості значною мірою є внутрішнім мотиваційним джерелом відчуття відповідальності. До цієї шкали ввійшли питання для визначення таких професійно значущих якостей: відчуття гордості за приналежність до професії, свідомий вибір спеціальності навчання, відчуття задоволення від роботи, пріоритет спеціальності перед матеріальною винагородою тощо.

ШКАЛА 4 – Здатність до автономної діяльності і персональної відповідальності (АпВ) – поведінковий та регуляторно-вольовий компоненти. Саме здатність до автономної діяльності та відповідальності згадуються у Стандартах спеціальностей, затверджених МОН України, як один з ключових результатів та наслідків навчання у закладі вищої освіти. Тому у цю шкалу ввійшли питання, які дають уявлення про такі професійно значущі якості, як: відповідальність за доручену справу, самостійність у прийнятті рішень щодо розв'язання задач; організація своєї праці для досягнення результату; застосування самоконтролю й самооцінки; відповідальність за прийняті рішення, у тому числі в нестандартних ситуаціях; вміння відстоювати свої рішення тощо [1].

Нами розроблений «Опитувальник для визначення сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей» (надалі Опитувальник). Остаточний варіант опитувальника, який використовувався для діагностичного зрізу, містить 60 запитань (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Опитувальник для визначення сформованості професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей

№	Формально-технічний блок	Виконавсько-комунікативний блок	Дослідницько-прогностичний блок
1.	Інженер відповідає виключно за правильну роботу сконструйованої техніки	Інженер відповідає за результати своєї роботи, перш за все, перед кінцевим споживачем	Я обрав(ла) спеціальність, за якою навчаюсь свідомо, відповідно до власних інтересів
2.	Фахівець технічної сфери відповідає тільки за точні розрахунки та надійні результати	Для успіху проєкту важлива згуртована робота всього колективу	Я здатен сперечатися із замовником, якщо відчуваю, що кінцевий продукт може завдати шкоди
3.	Про професіоналізм працівника свідчать його знання виключно в предметній області	Для кар'єрного зросту потрібно знаходитись в хороших стосунках з керівництвом	Для інженера потрібно відчувати, хто і як буде використовувати результати його роботи
4.	Креативність, мультифункціональність – це не для мене	На етапі виконання професійних завдань для мене важливо не підвести колег	Мені цікаво читати про нові способи вирішення проблем в професійній сфері
5.	Головне сьогодні покращити якість життя, все інше – не наш клопіт.	Головне, чого чекають від мене працедавці – це чітко виконувати їх розпорядження	Я горджусь майбутньою професією, вважаю її найважливішою сьогодні
6.	В гуманітарії йдуть ті, хто не вміє рахувати	Керівник, в першу чергу, повинен контролювати працівників а не покладатися на їх відповідальність	Я відчуваю себе причасним до глобальних процесів технократизації
7.	У підготовці інженера забагато дисциплін гуманітарного циклу. Вони не знадобляться в реальному професійному житті	Провал проєкту – це завжди провина керівництва	Саме інженери сьогодні створюють нове середовище існування людства
8.	У професійній діяльності бувають ситуації, коли мета виправдовує засоби	Потрібно поблажливо ставитись до помилок співробітників. Всі можуть помилятись	Технічна сфера сьогодні – це колективний розум, здатний вивести людство на якісно новий рівень існування

9.	Поняття творчість більш характерне для гуманітарних спеціальностей	Для мене важлива оцінка моєї роботи близькими людьми	Інженер, в першу чергу, це ерудит, інтелектуал, дослідник
10.	Науковою роботою нехай займаються вчені. Їм за це гроші платять	Правильно організована робота колективу – гарантія успіху	Нові технології здатні змінити світ, і лише поєднуючи гуманітарне і технічне знання, можна це осягнути
11.	Зарплату я буду отримувати лише за виконання тих обов'язків, які входять в посадову інструкцію	Я здатен (на) визнати свої помилки та працювати над усуненням їх наслідків	Наше покоління відповідає перед нащадками за результати науково-технічного прогресу
12.	Основним пріоритетом в обранні місця роботи повинна бути матеріальна винагорода	Я можу пожертвувати власними інтересами заради успіху спільної справи	Я знаю історію розвитку своєї спеціальності
13.	Ініціатива не завжди доречна. Чітко виконувати свої посадові обов'язки цілком достатньо	Розуміння потреб споживача піднімає ефективність роботи спеціаліста	Мені подобається читати змістовну літературу
14.	Краще мати нормований робочий день, чітко визначений час для роботи та відпочинку	Творчий підхід до вирішення будь-якої задачі – необхідна умова ефективної діяльності колективу	Якщо техніка проникла сьогодні у всі сфери життя, то справжній професіонал зобов'язаний володіти широким спектром знань, які далеко виходять за межі предметної області
15.	Морально-етичні якості працівника – його особиста справа. Вони не впливають на кінцевий результат роботи	Колектив на роботі – це друга сім'я	Творчість, ініціатива – необхідні умови кваліфікованої роботи інженера
16.	Я ніколи не думав (-ла) відкрити власну справу. Занадто ризиковано	Виконуючи роботу, часом можна і «зхалтурити», головне, щоб ніхто цього не помітив	Мені важливо зробити завдання добросовісно, навіть якщо це займе багато часу
17.	Стратегію розвитку підприємства розробляє керівництво. Це не моя справа	Успіх в роботі прямо пропорційний вкладеним зусиллям	У будь-якій роботі можуть бути труднощі. Мене це не лякає
18.	Погоджусь працювати не за спеціальністю за вищу заробітну плату	Із задоволенням допоможу колезі за потреби	Якщо робота мене захоплює, не слідкую за часом
19.	У колективі кожен повинен відповідати сам за себе. Успіхи чи невдачі колег мене не стосуються	У будь-якій справі в першу чергу покладаюсь на власні сили	Девіз «Не завдай шкоди» стосується не тільки медиків, а й фахівців технічної сфери
20.	Працювати понаднормово погоджусь тільки за подвійну оплат	Отримую задоволення від добре виконаної роботи	Техніка може як допомогти людям, так і нашкодити

Для діагностики одиниць контексту питання були поділені на три блоки, які відповідають визначеним контекстним рівням розуміння студентами професійної відповідальності (Формально-технічна відповідальність; Виконавсько-комунікативна відповідальність; Дослідницько-прогностична відповідальність). Питання Опитувальника складалися з урахуванням цих контекстів, кожен з блоків містить по 20 питань.

При визначенні контекстів розуміння студентами професійної відповідальності фахівців технічного профілю «обернених» запитань не існує. Будь-яка відповідь дає змогу зарахувати +1 бал до наявності у респондента відповідного контекстного рівня. Максимальна оцінка =20 балів.

На кожне із запитань передбачається п’ять можливих варіантів відповідей: повністю погоджуюсь, погоджуюсь, важко відповісти, не погоджуюсь, зовсім не погоджуюсь. Перших два варіанти відповіді зараховуються як стверджувальні «ТАК» (з різнимо ступенем впевненості), два останні – як заперечувальні «НІ». Варіант відповіді «важко відповісти» визначається як такий, що не дає відповіді на питання.

Для діагностики одиниць обрахунку з Опитувальника виділено питання відповідно до попередньо визначених шкал.

Таблиця 2.

Відповідність питань Опитувальника контрольним шкалам

Відповіді на питання Опитувальника за Шкалою 1. Інтелектуальна когнітивність та здатність до науково-технічної творчості (ІкТ):		
ТАК	НІ	заг. к-сть
34, 49, 50, 53, 54, 55	1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 13	15
Відповіді на питання Опитувальника за Шкалою 2. Професійна емпатія та колективізм (ЕпК):		
ТАК	НІ	заг. к-сть
21, 22, 24, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 38, 43	15, 17, 19, 27	15
Відповіді на питання Опитувальника за Шкалою 3. Пріоритетність та ціннісна визначеність професії (ПЦв):		
ТАК	НІ	заг. к-сть
40,41, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 59, 60	5, 8, 12, 18	15
Відповіді на питання Опитувальника за Шкалою 4. Здатність до автономної діяльності і персональної відповідальності (АПв):		
ТАК	НІ	заг. к-сть
31, 37, 39, 42, 56, 57, 58	11, 14, 16, 20, 23, 25, 26, 36	15

Кожна шкала вміщує відповіді на 15 запитань. На кожне із запитань передбачається п’ять можливих варіантів відповіді: повністю погоджуюсь, погоджуюсь, важко відповісти, не погоджуюсь, зовсім не погоджуюсь. Відповіді кожного респондента оцінюються таким чином: повністю погоджуюсь – 2 бали, погоджуюсь – 1 бал, важко відповісти – 0 балів, не погоджуюсь – (-1 бал), зовсім не погоджуюсь – (-2 бали). Варіант відповіді

«важко відповісти» визначається як такий, що вказує на незацікавленість респондента вказаним питанням, недостатність у нього знань та досвіду, несформованість власних переконань для того, щоб визначитися з відповіддю.

Відповіді на «зворотні» твердження оцінюються навпаки. Максимальна оцінка респондента за кожною шкалою становить 30 балів. Мінімальна – (-30 балів). Середнє значення за Шкалою індивідуальних оцінок виводиться як Загальний показник за Шкалою.

Результати за шкалами оцінюються таким чином: до -10 балів за шкалою – низький рівень; від -10 до 10 – середній; від 10 до 30 – високий.

Значення кожного з параметрів, домінування того чи іншого компонента в індивідуальній структурі професійної відповідальності відображають її якісну своєрідність і виявляються в особливостях вибору індивідуальних стратегій і способів відповідальної поведінки особистості в різних ситуаціях.

Загальний показник професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей (ПвЗаг) є вторинним і вираховується за формулою ПвЗаг = (М(ІкТ)+М(ЕпК)+М(ПЦв) +М(АПв)):4, де М – середнє значення за відповідною шкалою.

Для перевірки запропонованої методики з листопада 2019 р. до лютого 2020 р. проводилося діагностичне дослідження стану сформованості професійної відповідальності у студентів технічних спеціальностей факультету комп'ютерно-інформаційних систем і програмної інженерії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. В анкетуванні взяли участь 87 осіб. Результати опубліковано у статті [13].

Висновки. Формування професійної відповідальності студентів технічних спеціальностей – складний багатоетапний процес, який потребує постійної уваги і дослідження. Для успішної його реалізації необхідні інструменти, завдяки яким можна здійснювати постійний моніторинг ефективності формування професійної відповідальності на етапі професійної підготовки. Представлена методика дає можливість вчасно фіксувати проблеми, та вносити корективи під час навчання. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на пошук шляхів оптимізації процесу формування професійної відповідальності майбутніх фахівців технічних спеціальностей з врахуванням результатів діагностики за описаною методикою.

Література:

1. Міністерство освіти і науки України: Затверджені стандарти вищої освіти. 2018, 2019, 2020, 2021, 2022. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vishoyi-osviti

2. Міністерство освіти і науки України: Рівні Національної рамки кваліфікацій. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij

3. Садова М. Теорія та практика професійної відповідальності особистості. Дисертація на здобуття ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, Київ, 2019.

4. Williamson, Jeanine M., Lounsbury John W., Han Lee D. Key personality traits of engineers for innovation and technology development. *Journal of Engineering and Technology Management*, 2013. Vol. 30, Iss. 2, P.157-168, ISSN 0923-4748. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2013.01.003

5. Litvinenko V., Bowbrick I., Naumov I., Zaitseva Z., Global guidelines and requirements for professional competencies of natural resource extraction engineers: Implications for ESG principles and sustainable development goals. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 338, 2022. P. 130530, ISSN 0959-6526. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130530.

6. Krippendorff K. Content analysis. An Introduction to its Methodology, Beverly Hills, 1980.

7. Трифонов Е. В. Психофизиология человека: Русско-англо-российская энциклопедия, 13-е изд . СПб., 2009. 853 с.

8. Бодров В. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы. Litres, 2022.

9. Кальниш В. В. и др. Современное состояние профессионального психофизиологического отбора в Украине. *Медицина труда и промышленная экология*, 2006. №. 3. С. 12-17.

10. Лещенко Г. Професійно важливі якості фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки, 2014, №. 134, С. 136-140.

11. Fadeeva V.N., Kirillov N.P. The Issues of Development of a Creative Professional, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 166, 2015, P. 333-338, ISSN 1877-0428. DOI: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.532.

12. Santos V., Mamede H., Silveira C., Reis L. Methodology for Introducing Creativity in Requirements Engineering. *Procedia Computer Science*. Vol. 196, 2022, P. 27-35, ISSN 1877-0509. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.11.069.

13. Meshko H. M., Habrusieva N. V., Kryskov A. A. Research of professional responsibility of students of technical specialities by means of information and communication technologies. *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 2021, T. 1840, №. 1. С. 012058. DOI: https://doi.org/10.1088 / 1742-6596 / 1840/1/012058.

References:

1. Zatverdzheni standarty vyshchoi osvity (2018, 2019, 2020, 2021, 2022). [Approved Standards of Higher Education (2018, 2019, 2020, 2021, 2022).] *mon.gov.ua* Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vishoyi-osviti [in Ukrainian].

2. Rivni Natsionalnoi ramky kvalifikatsii. [Levels of the National Qualifications Framework]. *mon.gov.ua* Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij [in Ukrainian].

3. Sadova, M. (2019). Teoriia ta praktyka profesiinoi vidpovidalnosti osobystosti [Theory and practice of professional responsibility of the individual]. *Doctor's thesis.* Kyiv: Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Williamson, Jeanine M. & Lounsbury John W. & Han, Lee D. (2013). Key personality traits of engineers for innovation and technology development. *Journal of Engineering and Technology Management*, Vol. 30, Iss. 2, 157-168, ISSN 0923-4748. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2013.01.003 [in English]

5. Litvinenko, V., Bowbrick, I., Naumov I. & Zaitseva, Z. (2022).Global guidelines and requirements for professional competencies of natural resource extraction engineers: Implications for ESG principles and sustainable development goals, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 338, 130530, ISSN 0959-6526. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130530 [in English].

6. Krippendorff, K. (1980). Content analysis. An Introduction to its Methodology. Beverly Hills [in English].

7. Tryfonov, E. V. (2009). *Psykhofyzyolohyia cheloveka: Russko-anhlo-rossyiskaia эntsyklopedyia [Human Psychophysiology: Russian-English-Russian Encyclopedia]*. (vol. 1-13). SPb. [in Russian].

8. Bodrov, V. (2022). *Psykholohyia professyonalnoi deiatelnosty. Teoretycheskye y prykladnye problemy [Psychology of professional activity. Theoretical and applied problems]*. Litres [in Russian].

9. Kalnysh, V. V. y dr. (2006). Sovremennoe sostoianye professyonalnoho psykhofyzyolohycheskoho otbora v Ukrayne [The current state of professional psychophysiological selection in Ukraine]. *Medytsyna truda y promyshlennaia ekolohyia - Occupational Medicine and Industrial Ecology*, 3, 12-17 [in Russian].

10. Leshchenko, H. (2014). Profesiino vazhlyvi yakosti fakhivtsiv z avariinoho obsluhovuvannia na aviatsiinomu transporti [Professionally important qualities of specialists in emergency services on air transport]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser.: Pedahohichni nauky - Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko. Ser .: Pedagogical Sciences*, 134. 136-140 [in Ukrainian].

11. Fadeeva, V.N. & Kirillov, N.P. (2015). The Issues of Development of a Creative Professional. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 166, 333-338, ISSN 1877-0428 DOI: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.532 [in English].

12. Santos, V., Mamede, H., Silveira, C. & Reis L. (2022). Methodology for Introducing Creativity in Requirements Engineering. *Procedia Computer Science*, Vol. 196, 27-35, ISSN 1877-0509. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.11.069 [in English].

13. Meshko, H. M., Habrusieva, N. V. & Kryskov, A. A. (2021). Research of professional responsibility of students of technical specialities by means of information and communication technologies. *Journal of Physics: Conference Series. IOP Publishing*, T. 1840, №. 1, 012058. DOI: 10.1088 / 1742-6596 / 1840/1/012058 [in English].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 372.32:371.013.43:008

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-366-376

Ордіна Лариса Леонідівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософських та політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, 09117, тел.: (050) 168-23-21, https://orcid.org/0000-0003-4127-6225

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сутність культурного середовища закладу вищої освіти виявляється у тому, що воно відображає ідеї та цінності сучасної постіндустріальної парадигми освіти, включає в себе процеси розвитку і саморозвитку базової культури особистості, педагогічної культури викладача, відображає особливості їх взаємодії. У зв'язку з цим, розробка науково-педагогічної концепції формування культурного середовища у закладі вищої освіти відповідає суттєвим потребам сучасної освіти, яка розвивається на основі ідей демократії та гуманізму.

На основі історико-педагогічного аналізу визначено процес формування культурного середовища закладу вищої освіти, який ретроспективно розкриває: передумови виникнення соціальної теорії середовища, етапи дослідження його сутності та змісту в педагогічній науці, сучасні наукові уявлення, відображені у середовищних концепціях.

У статті проаналізовано моделі середовищ, що визначають соціокультурний, психологічний, педагогічний і методологічний рівні в просторовій організації життєдіяльності людини. У дослідженні розглянуто сучасний стан проблеми формування культурного середовища закладу вищої освіти, уточнено зміст категорії понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки: «культурне середовище закладу вищої освіти». Охарактеризовано поняття, що відображають зв'язок педагогіки та культурології: соціокультурне середовище, культурно-освітнє середовище освітньої установи.

Проведено теоретичний порівняльний аналіз близьких за змістом понять культурного середовища закладу вищої освіти: освітнє середовище, соціальне макросередовище, соціальне мікросередовище, освітній простір. Визначено структуру культурного середовища закладу вищої освіти, його педагогічний зміст, ціннісні, базові, функціонально-утворюючі, предметно-практичні компоненти. Обґрунтовано закономірності та принципи культурного середовища закладу вищої освіти як педагогічного явища.

Ключові слова: культурне середовище закладу вищої освіти, сутність і структура культурного середовища, закономірності і принципи культурного середовища.

Ordina Larysa Leonidivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophical and Political Sciences, Bila Tserkva National Agrarian University, pl. 8/1 Soborna, Bila Tserkva, tel.: (050) 168-23-21, https://orcid.org/0000-0003-4127-6225

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF THE CULTURAL ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The essence of the cultural environment of higher education is that it reflects the ideas and values of the modern post-industrial paradigm of education, includes the processes of development and self-development of basic personality culture, pedagogical culture of the teacher, reflects the peculiarities of their interaction. In this regard, the development of scientific and pedagogical concept of the formation of the cultural environment in higher education meets the essential needs of modern education, which is developing on the basis of democracy and humanism.

On the basis of historical and pedagogical analysis the process of formation of cultural environment of higher education institution is determined, which retrospectively reveals: preconditions of social theory of environment, stages of research of its essence and content in pedagogical science, modern scientific ideas reflected in environmental concepts.

The article analyzes the models of environments that determine the socio-cultural, psychological, pedagogical and methodological levels in the spatial organization of human life. The study examines the current state of the problem of forming the cultural environment of higher education institutions, clarifies the content of the category of conceptual and terminological apparatus of pedagogical science: "cultural environment of higher education institutions". The concepts that reflect the connection between pedagogy and culturology are characterized: socio-cultural environment, cultural and educational environment of the educational institution.

Theoretical comparative analysis of similar in content concepts of the cultural environment of higher education: educational environment, social macro-environment, social micro-environment, educational space. The structure of the cultural environment of a higher education institution, its pedagogical content, value, basic, functional-forming, subject-practical components are determined. The regularities and principles of the cultural environment of the institution of higher education as a pedagogical phenomenon are substantiated.

Keywords: cultural environment of the institution of higher education, the essence and structure of the cultural environment, patterns and principles of the cultural environment.

Постановка проблеми. Інтенсивні зміни в соціокультурному та економічному житті українського суспільства задають нові орієнтири у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і в освіті, зміст якої орієнтовано на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації. При цьому, зміст освіти має забезпечувати адекватний світовий рівень загальної та професійної культури суспільства, інтеграцію особистості в національну і світову культуру. Культурний простір в контексті даної роботи розглядається як штучно створене середовище життєдіяльності людини, з матеріальними та духовними компонентами, що виражають її сутність та якість.

В теорії соціальної педагогіки феномен середовища розглядається в основному у соціальному аспекті; загальна педагогіка досліджує виховну та освітню сферу середовища; недостатньо наукових робіт присвячено проблемі впливу культурного середовища закладу вищої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця. Тому актуальною стає проблема вивчення стану та формування культурного середовища у закладі вищої освіти, його впливу на стиль і спосіб життя студентів і викладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми середовища в культурологічному аспекті вивчає культурно-історична антропологія, що обґрунтовує універсальність законів про природу, людину та суспільство (К. Леві-Стросс, В. Пропп та ін). В історії педагогіки проблема формуючого впливу середовища на розвиток особистості розглядається в дослідженнях філософів та вчених педагогів переважно в аспекті аналізу ролі та значення середовища у вихованні людини (А. Дістервег, П. Лесгафт, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Взаємодія культури та освіти були предметом дослідження Б. Бриліна, В. Дряпіки, Л. Коваль, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової. Теоретичне обґрунтування ідеї виховання середовищем набули у Німеччині, так звані «інтегровані», «сусідські» школи (Е. Нігермайєр, Ю. Циммер); у США – «школи без стін» (Р. Уолтер, С. Уотсон, Б. Хоскен), школи «екосистеми» (Дж. Гудлен); у Франції – «паралельна школа» (Б. Бло, А. Порше, П. Ферра). В історії зарубіжної педагогіки XIX-XX ст. проблеми взаємодії середовища та особистості знайшли відображення в роботах А. Адлера, Дж. Дьюї, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсера, Дж. Фрідмана. Проте, вивчення наукової бази і стану освітньої практики виявляє недостатній науковий інтерес до проблеми формування культурного середовища закладу вищої освіти і його впливу на розвиток особистості майбутнього фахівця.

Мета статті – теоретично обґрунтувати історико-педагогічні передумови процесу формування культурного середовища закладу вищої освіти та визначити закономірності його еволюції в культурогенезі.

Виклад основного матеріалу. Суспільству, що розвивається, потрібні освічені люди, здатні самостійно приймати рішення в ситуації вибору, здатні до співпраці, які відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, готові до міжкультурної взаємодії і які володіють почуттям відповідальності за долю країни, за її соціально-економічний розквіт. Система освіти повинна готувати фахівців, які вміють не тільки жити у громадянському суспільстві та правовій державі, а й створювати її. Освіта має використовувати свій потенціал для консолідації суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору країни, для подолання соціальних конфліктів, рівноправності національних культур, обмеження соціальної нерівності.

Це актуалізує проблему формування культурного середовища вищого закладу освіти як явища, що відображає особливості нового розуміння освіти, його структури та інноваційних процесів.

Своє перше цілісне обґрунтування ідеї використання середовища в освіті відобразили у концепціях французькі просвітителі— Вольтер, Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах та західні соціалісти-утопісти - Т. Дезамі, Р. Оуен, А. Сен-Симон. У центрі своєї соціальної філософії вони розглядали залежність розвитку людини від умов конкретного середовища, в якому вона знаходилася.

Поняття «середовище» включає в себе ряд таких факторів як: особливості та характер діяльності, стиль взаємовідносин, взаємовпливів, що створюють та забезпечують розвиток людини. Ці характеристики середовища допоможуть визначити сутність культурного середовища закладу вищої освіти.

Сучасна філософія освіти розглядає середовище як вирішальний чинник індивідуального розвитку. Середовище представляється складною системою, що включає людину, яка своїми діями та вчинками активізує, будує ті чи інші елементи середовища проживання і тим самим створює її сама для себе. Виділяється безліч середовищ, у яких відбувається соціалізація, індивідуалізація та культурна ідентифікація людини, у тому числі: навколишня, соціальна, соціокультурна, освітня (педагогічна), навчальна (дидактична), інформаційна, комунікаційна. Найбільш широким поняттям з погляду людини є поняття «довкілля» як середовища проживання та виробничої діяльності людства. Це природне середовище, що оточує людину. Нерідко в це поняття включають елементи штучного середовища (житлові будівлі, тощо) [1]. Якщо розглядати довкілля як систему, то її підсистемою буде соціальне середовище.

Соціальне макросередовище - це суспільні, матеріальні та духовні умови існування та діяльності людини. Соціальне мікросередовище включає безпосереднє оточення людини – сім'ю, трудові, навчальні та інші групи. Разом

з тим, під впливом діяльності людини соціальне середовище змінюється і в процесі цих перетворень змінюються самі люди.

Соціокультурне середовище – це конкретний соціальний простір кожної людини, з якого вона активно входить у культурний простір суспільства. В умовах соціокультурного середовища відбувається процес формування особистості, її розвиток та саморозвиток у взаємодії (спонтанному та цілеспрямованому) з іншими людьми, а також природними, предметними явищами.

Характеризуючи еволюцію поняття середовища в напрямку його застосування до процесу освіти, можна зафіксувати два етапи у відповідності з тим статусом, тією якістю, в якому це поняття вживається. На першому етапі, відбувалося первісне нагромадження уявлень про те, що середовище повинне собою представляти. Тут ідея середовища використовується в різних галузях знання про людину, суспільство, матеріальні об’єкти або живі організми, розробляються загальні принципи взаємодії об’єкта і середовища, які будуть надалі застосовуватись безпосередньо до процесу освіти. На другому етапі вирішується завдання використання можливостей освітнього середовища для гарантованого отримання необхідних результатів навчання і виховання, з’являється педагогіка середовища, отже, освітнє середовище являє собою сукупність компонентів, які утворюють цю категорію. Основні з них: навчальне та виховне середовище вказують на те, що не можна не враховувати такого фактору, як керуючий вплив середовища безпосередньо на особистість.

Взаємозв’язок середовища і особистості розуміється як різноманітний, суперечливий і просторово-об’ємний за характером взаємозв’язок індивіда з тим, що його оточує. У сучасній науці вже було зроблено безліч спроб перетворення освітнього середовища. На наш погляд, освітнє середовище володіє великою мірою складності, оскільки має декілька рівнів - від федерального, регіонального до основного свого першоелемента - освітнього середовища конкретного навчального закладу. Регіональна специфіка визначається умовами життя спільноти, його ставленням до потреб сфер культури і освіти.

Освітнє середовище розглядається як форма освітньої практики поряд з освітніми процесами та освітніми інститутами, що організовує та насичує її освітніми ресурсами. У науковій літературі реалізовано розуміння освітнього середовища як системоутворюючого фактору педагогічної системи. Авторами також запроваджуються соціокультурні значущі фактори освітнього середовища: люди (студенти, викладачі, педагоги, методисти), «спосіб життя» установи (ціннісно-смисловий світ), соціально-економічні та духовно-моральні процеси, конкретні зв’язки та відносини, що враховується при побудові культурного середовища. Аналіз педагогічних досліджень дозволяє визначити сучасні підходи до розкриття феномену освітнього середовища, розглядаючи його як сферу соціального життя[2].

Культурно-освітнє середовище – це система соціальних інститутів, пов'язаних між собою історико-культурною традицією, а також механізмами взаємовідносин між собою. Особливо актуальний даний підхід в освіті, оскільки для адекватного реагування на зміни в суспільстві необхідний облік умов, факторів, що впливають на функціонування сім'ї, школи, інших соціальних інститутів. Поняття «культурно-освітнє середовище» в даному випадку використовується як засіб вивчення локальних особливостей педагогічного процесу, де враховуються історичні особливості розвитку конкретного регіону. Важливою теоретико-методологічною позицією сучасної педагогіки є те, що становлення та освіта людини не може відбуватися поза навколишнім культурно-освітнім середовищем, поза історичним і соціальним контекстом регіонального і територіального розвитку.

Культурне середовище - це простір потенційних можливостей культурного розвитку людини, тоді, як соціокультурне середовище виступає безпосередньо активним фактором впливу на людину, її погляди, смаки, світогляд загалом.

У Древній Греції про вплив навколишнього середовища на суспільство і людину висловлювалися Аристотель, Платон, Демокрит, Геродот, Гіппократ, Платон, Полібій та інші філософи. В античну епоху сформувався ряд понять, пов'язаних з сучасним розумінням культурного середовища. Перш за все, це слово «пайдейя», яке можна перекласти як виховання і освіту, «калокагатія» - гармонійне поєднання фізичних (зовнішніх) і моральних (внутрішніх) переваг, досконаліть людської особистості, як ідеал виховання людини. Греки одними з перших усвідомили, що крім природного світу існує якась сфера, яку створюють люди, вільні від фізичної роботи, тобто, сфера духу, цінності якої залежать не від природи, а від свідомого акту людини [3].

Французький філософ-матеріаліст К. Гельвецій обґрунтував побудову освіти на науковій основі через організацію середовища, планування взаємодії з нею вихованця, але при чіткому розумінні того, що вихованість жорстко детермінована середовищем. Він пише: «...справжніми вихователями дитинства є оточуючі його предмети; цим вихователям дитинство зобов'язане майже усіма своїми ідеями[4, с.20]».

Проведений історико-педагогічний аналіз допоміг визначити тенденції розвитку культурного середовища закладу вищої освіти відповідно до нових соціально-політичних, економічних та культурних особливостей України наприкінці XX ст. і початку XXI ст. Роль середовища змінювалася залежно від погляду офіційної педагогіки: педагогічна мета стосовно середовища, як засобу виховання пов'язувалась то з розвитком індивідуальності, то з формуванням соціального типу особистості. Нині, проблема формування культурного середовища розглядається як умова соціального та індивідуального розвитку та саморозвитку особистості.

У зарубіжній педагогічній науці теорія педагогічного середовища, що виникла у 20-ті рр., значно розширила свої межі, включивши питання естетики середовища, предметного забезпечення, взаємозв'язку особистості з навколишнім і освітнім середовищем, що вплинуло на дослідження розвитку культурного середовища закладу вищої освіти.

Сучасні психолого-педагогічні теорії української педагогіки та психології визначають методологію дослідження середовища, розглядають взаємовідносини та взаємодії середовища проживання і особистості, можливості середовища у розвитку людини та його межі, переживання, як внутрішнє ставлення особистості до середовища, самовизначення людини всередині події за умов середовища, різноманіття чинників, визначальні взаємовідносини середовища проживання і особистості.

Для визначення поняття «культурне середовище закладу вищої освіти» необхідно розглянути терміни, що відображають схожі процеси та явища в педагогіці та інших науках у їх етимологічному, філософському та психолого-педагогічному змісті. Прагнучи знайти формулу, що охоплює в єдине ціле хаос індивідуальних і неповторних явищ культури, французький філософ І. Тен висунув культурфілософське багатофакторне пояснення поняття «середовище», до якого відносив як незмінні умови (клімат, географія), так і особливості мінливого державного устрою і особливо «моральну температуру», «стан умів і моралі[5]». Американський психолог Б. Скіннер переконливо довів, що наша поведінка визначається навколишнім середовищем. На його думку, щоб пояснити поведінку (і таким чином зрозуміти особистість), потрібно тільки проаналізувати функціональні відносини між видимою дією і видимим наслідком[6].

У вітчизняній педагогіці, про необхідність враховувати, і в міру можливості використовувати середовище у педагогічному процесі, наголошував К. Ушинський. Він вважав, що «поки не буде у нас такого середовища, в якому б вільно та широко, на підставі науки формувались педагогічні переконання…суспільна освіта наша буде позбавлена підстави [7, с. 53]».

Й. Песталоцці, підкреслюючи значення освітнього середовища у педагогічному процесі, давав рекомендації щодо його організації, які не втратили актуальності і сьогодні. «Встанови близько від тебе, від твоїх органів почуттів всі предмети, позитивні в твоєму сприйнятті, в твоєму професійному розвитку і, навіть, у твоїй чесноті.... Предмети, які в природі знаходяться в різноманітному вигляді та на великих відстанях, стягуються у вужче коло, підводь ближче до п'яти органів чуття, це полегшує запам'ятовування[8 с.213]».

Культурне середовище – це простір життєдіяльності людей, предметний і знаковий, ціннісний йому і нейтральний. Це і макросередовище, і безпосереднє соціокультурне поле спілкування, мікросередовище, де особистість активно діє і реалізує себе як суб'єкт культури і де, головне, обирає найбільш значуще як

матеріал для самоосвіти та самореалізації. Культурне середовище - це простір потенційних можливостей культурного розвитку людини, тоді як соціокультурне середовище виступає безпосередньо активним фактором впливу на людину, її погляди, смаки, світогляд загалом.

Л.І. Каган, Ю.Р. Вишневський поділяють культурне середовище на три прошарки: речовинний, соціальний, духовний, що містять елементи культури, з якими взаємодіє соціальний суб'єкт і які впливають на життєдіяльність, формують потреби, інтереси, орієнтації[9]. До речових елементів відносяться предмети громадського користування - установи соціокультурного призначення, матеріально-технічні засоби та особисті предмети. Соціальний прошарок являє собою сукупність норм, правил, встановлених людиною і регулює поведінку, діяльність людей. Духовні елементи культурного середовища визначають як специфічне духовне начало, опосередковують і акумулюють як особистісні, так і суспільні цінності.

У зіткненні з проблемою, людина виходить на межі власних знань, власної культури. Подолання проблеми, вихід з проблемної ситуації - це завжди створення чогось нового (нових форм, методів, засобів тощо), що може поповнити простір культури і забезпечити приріст власного культурного змісту. Тим самим і освоєння існуючого культурного змісту та творче творення нового змінює внутрішню культуру людини, і те і інше сприяє її психологічному становленню та розвитку, змінюється внутрішній образ людини.

Г. Річардсон говорить про тісний взаємозв'язок процесів розвитку і творчості дитини, виступаючи за розумний баланс навчання і творчості в освіті: «Розвиток дитини завжди передбачає творчість. Обидва полюси навчального процесу - вчення і творчість - повинні бути збалансовані[10, с.9]».

Поняття культурного середовища закладу вищої освіти як простору позитивної взаємодії субкультур його суб'єктів, у процесі здійснення ними діяльності відображає ідеї та цінності сучасної культурної парадигми освіти, спрямованої на зміну соціальності та індивідуальності людини на шляху її самовдосконалення.

Сутність культурного середовища закладу вищої освіти як педагогічного явища, базується на взаємодії суб'єктів освітнього простору, спрямованих на створення, відповідно до цілей та завдань освіти та індивідуальними потребами студентів та викладачів сукупності умов, що забезпечують розвиток їх базової культури.

Структура культурного середовища закладу вищої освіти є цілісною системою елементів, побудованих в ієрархічній залежності від гуманістичних цінностей, базових компонентів (саморозвиток, традиції та інновації) до функціонально-утворюючих (інформативність, різноманітність, варіативність навчального матеріалу, різноманітність додаткових джерел інформації;

інтерактивність - співробітництво та співтворчість суб'єктів середовища, що розкриває функціональну основу його розвитку, а також, предметно-практичний компонент, психолого-педагогічний, організаційно-управлінський (демократичні способи та форми управління, розвиток самоврядування); матеріально-предметний, знаково-символічний компоненти.

Концепція культурного середовища закладу вищої освіти включає такі закономірності, реалізація яких здійснюється за допомогою принципів:

- закономірність відкритого характеру культурного середовища та відповідні принципи полікультурності та афіліації;
- закономірність стійкості культурного середовища до зовнішніх і внутрішніх змін і принципи єдності змісту навчальної та інших видів діяльності, гармонійної взаємодії предметно-просторової організації середовища, реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- закономірність реалізації можливості здійснення варіативного освітнього процесу та принципи універсальності отримуваної освіти, комунікативної орієнтації, діалогового навчання.

Характерною особливістю освітнього простору є те, що він об'єктивно пропонує інформаційне забезпечення самоосвіти учасників ЗВО, що проявляється у процесах обміну інформацією з оточенням. Такий обмін інформацією здійснюється за чотирма координатами, що враховується нами при формуванні культурного середовища:

1) нормативно-регламентуючої, яка представлена спектром законів, інших законодавчих документів, в яких відображаються права та обов'язки учасників освіти, регламентуються умови їх життєдіяльності;

2) перспективо-орієнтуючої, представленої доктринами освіти або програмами розвитку освіти, які визначають перспективи освіти на найближчий період;

3) комунікативно-інформаційної, яка створює умови для обміну інформацією та представлена спеціально відібраними відомостями про реальний світ і про роль людини в ньому, слугує специфічним засобом обміну між учасниками освіти;

4) діяльнісно-стимулюючої, призначеної для спонукання учасників освіти не тільки до виконання своїх обов'язків, але й до задоволення пізнавальних та інших духовних потреб.

У сформованому культурному середовищі закладу вищої освіти цінним і значущим визнається культурна самобутність кожного, формується соціокультурна та життєва установка, кожен відчуває комфортність буття, самодостатність, прагнення до самовдосконалення.

Важливим фактором формування культурного середовища ЗВО, на нашу думку, є іміджевий блок, який включає в себе просторово-семантичне навантаження, виступає соціальним фоном для порівняння і самопорівняння

людини. Архітектурно-естетична організація життєвого простору студентів, символічний простір ЗВО включає в себе безліч значущих для нього предметів, з якими він зрозуміє свою поведінку і діяльність. Предмети та предметні структури, візуальне наповнення культурного середовища закладу вищої освіти, значущі для суб'єктів освітнього процесу, надають регулюючий вплив на їх власників або їх творців (плакати, стенди, куточки культурної ідентифікації). Насичення освітнього середовища культурними заходами, відбувається на основі отримання живих вражень, цілісних уявлень, об'єктивних суджень про себе самого та інших.

Таким чином, сформоване культурне середовище закладу вищої освіти включає: розвинену соціокультурну сферу; гуманітарну складову у закладі вищої освіти; видавничо-інформаційний центр; бібліотеки, спортивно-оздоровчі комплекси, навчальні кабінети, виставки навчально-методичної літератури, молодіжні центри; естетично оформлені навчальні корпуси, кабінети, лабораторії, їдальні, студентські гуртожитки, медично-оздоровчі центри, естетично оформлену територію ЗВО; стійкий морально-психологічний клімат у колективі; культуру спілкування та міжособистісних відносин у середовищі студентів, викладачів, та співробітників; вільний обмін науковою інформацією, творчу атмосферу; самоврядування, яке сприяє тісній взаємодії адміністрації, студентів і викладачів ЗВО; оперативну інформацію про діяльність творчих колективів, суспільних об'єднань, дозвіллєвих центрів; культурно-мистецький центр; механізм вивчення і формування ціннісних орієнтирів та інтересів студентської молоді.

Висновки. Сучасна соціокультурна ситуація визначила нагальну необхідність у формуванні культурного середовища закладу вищої освіти, як цінності соціокультурної системи; як норми гуманних людських відносин, як світогляду та усвідомленого орієнтиру побудови взаємин з навколишнім світом. Історико-педагогічний аналіз моделей середовища дає можливість наголосити на тому, що культурне середовище - це сприятлива умова для формування особистості, її загальнолюдських та професійних якостей, її саморозвитку і розкриття індивідуальності.

Література:

1. Черваньов І. Г. Інвайроментологія – наука про «оселю людини» та її поступ. *Українська географія*. 2004. №1. С. 57-64.

2. Цюман Т. П. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посібник / Т.П. Цюман, Н.І. Бойчук – Київ: Знання, 2018.- 56 с.

3. Шейко В. М. Культурологія: навчальний посібник / В.М. Шейко, Ю.П. Богуцький, Е. В. Германова де Діас. Харків: ХДАК, 2011. — 473 с.

4. Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання — Київ: Основи, 1994. — 416 с.

5. Культурно-історична школа. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю.І. Ковалів. — Київ :ВЦ «Академія». 2007. —Т.1. — С. 537-538.

6. Скіннер Б.Ф. Наука і поведінка людини. Science and Human Behavior. New York: Macmillan. – 1953.-204с.
7. Жадько В.О. Український некрополь. — Київ: СПД Жадько, 2005. — 316 с.
8. Бім-Бад Б.М. Педагогічний енциклопедичний словник – Москва., 2002. – 324 с.
9. Семашко О.М. Соціологія культури: посібник / О.М. Семашко, В. М. Піча. – Львів: Новий світ-2000, 2004. – 334 с.
10. Річардсон Г. Освіта для свободи**.** – Москва: Прогресс, 1997. – 64 с

References:

1. Chervanov I. H. (2004) *Invairomentolohiia – nauka pro «oseliu liudyny» ta yii postup* [*Environmentology - the science of "human habitation" and its progress*]. Kyiv: Ukrainska heohrafiia [in Ukrainian].
2. Tsiuman T. P. & Boichuk N.I. (2018) *Kodeks bezpechnoho osvitnoho seredovyshcha [Code of safe educational environment]*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
3. Sheiko V.M., Bohutskyi Yu.P., & Hermanova de Dias E. V. *Kulturolohiia* [*Culturology]*. Kharkiv: KhDAK, [in Ukrainian].
4. Helvetsii K. A. (1994) *Pro liudynu, yii rozumovi zdibnosti ta yii vykhovannia [About a person, his mental abilities and his upbringing]* Kyiv: Osnovy, [in Ukrainian].
5. Kovaliv Yu.I. (Ed.) (2007). *Kulturno-istorychna shkola. Literaturoznavcha entsyklopediia* [*Cultural and historical school. Literary encyclopedia*]. (Vols. 1-2). Kyiv :VTs «Akademiia». [in Ukrainian].
6. Skinner B.F. (1953) *Nauka i povedinka liudyny*. *[Science and Human Behavior]*. New York: Macmillan. [in USA].
7. Zhadko V.O. (2005) *Ukrainskyi nekropol*. [*Ukrainian necropolis*]. Kyiv: SPD Zhadko. [in Ukrainian].
8. Bim – Bad B.M. (2002). *Pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Pedagogical encyclopedic dictionary*] Moskva [in Russia]
9. Semashko O.M. & Picha B.M. (2004) *Sotsiolohiia kultury. [Sociology of culture]* Lviv: Novyi svit-2000. [in Ukrainian].
10. Richardson H. (1997) *Osvita dlia svobody[Education for freedom]*. Moskva: Prohress [in Russia].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 378.018.8:[378.011.3-052:7](02)

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-377-390

Пічкур Микола Олександрович кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри образотворчого мистецтва, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-02-81, https://orcid.org/0000-0001-8454-0642

СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Визначено сутність поняття «образотворча готовність студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності» як усвідомленого й активно-діяльнісного стану особистості щодо реалізації спроможності мобілізувати власні мотиваційні, компетентнісні й творчо-самореалізаційні ресурси образотворення в процесі комплексного використання здобутих знань і сформованих умінь на засадах їх конструктивної рефлексії для досягнення високого рівня художньої майстерності при виконанні завдань професійної діяльності.

Обґрунтовано структуру образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності. У ній мотиваційно-ціннісний компонент позначено критеріями: бажання (нестримне, ситуативне, оманливе) належним чином пройти образотворчий вишкіл; інтерес (конструктивний, прагматичний, споглядальний) до студіювання різних видів образотворчого мистецтва; ціннісна настанова (чітка, невиразна, прихована) на оволодіння здатністю до образотворення. Художньо-компетентнісний компонент охоплює критерії: художньо-естетична сприйнятливість (образна, емоційна, формальна) предметів і явищ дійсності; знання (різнобічні, вибіркові, обмежені) теоретичних і практичних основ різних видів образотворчого мистецтва; здатність (універсальна, фахова, аматорська) до образотворення графічними, живописними, скульптурними і декоративними засобами. Виконавсько-технологічний компонент конкретизують критерії: вміння (вправне, грамотне, примітивне) користуватися графічними, живописними і пластичними матеріалами; володіння (вичерпне, регламентоване, лімітоване) розмаїттям графічних, живописних і скульптурних художніх технік; образотворча вправність (віртуозна, базова, атипова) у рисунку, живопису і скульптурі. Діяльнісно-рефлексивний компонент позиціонують критерії: сила волі (непохитна, тверда, слабка) до студіювання образотворчого мистецтва; продуктивність (максимальна, нормативна, мінімальна) образотворчої

діяльності; рефлексія (абсолютна, відповідна, хибна) результатів образотворчої діяльності. За вказаними критеріями і показниками образотворча готовість диференціюється на рівні майстерності, компетентності й аматорства.

Ключові слова: образотворча готовність, професійна діяльність, студенти мистецьких спеціальностей, структура, критерії, показники, рівні.

Pichkur Mykola Oleksandrovych PhD in Education, Professor, professor at Fine Art Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, tel.: (04744) 4-02-81, https://orcid.org/0000-0001-8454-0642

SUBSTANCE, STRUCTURE, CRITERIA, INDEXES AND LEVELS OF DESCRIPTIVE READINESS OF ART SPECIALTIES STUDENTS FOR PROFESSIONAL WORK

Abstract. The article describes the nature of the concept ‘descriptive readiness of art specialties students for professional work’ as conscious, actively-based and operative state of a person in order to activate his motivated, competence, creative and self-realizing image formation resources while complex using obtained knowledge and formed abilities. The process is based on their constructive reflexing when obtaining high level art skills and performing professional tasks.

The structure of descriptive readiness of art specialties students for professional work has been explained. It indicates valuative and motivated component with the following criteria: desire (uncontrollable, situational, deceptive) to cope with art training properly; interest (constructive, pragmatic, contemplative) to study different arts; valuable instruction (clear, obscure, inmost) to possess the ability for image formatting. Art and competence component includes the criteria: artistic and aesthetic receptivity (graphic, emotional, formal) of real objects and phenomena; knowledge (varied, selective, limited) of theoretical and practical bases of different arts; capability (universal, specific, amateur) for image formatting with graphic, painting, sculpture and decorative means. Performing and technological element comprises these criteria: ability (skillful, competent, primitive) to use graphic, painting and plastic materials; possession (exhaustive, regulated, limited) of varied graphic, painting and sculpture art techniques; art adroitness (masterly, basic, atypical) in painting, art and sculpture. Operative and reflexive component is described by the following criteria: will-power (firm, strong, weak) to study descriptive art; productivity (maximum, normative, minimal) of artistic work; reflection (absolute, perfect, mistaken) of artistic work results. With these criteria and indexes descriptive readiness is differentiated on the level of skills, competences and amateurism.

Keywords: descriptive readiness, professional work, art specialties students, structure, criteria, indexes, levels.

Постановка проблеми. Згідно з чинними стандартами вищої освіти України, в освітньо-професійних програмах неодмінно прописується комплекс інтегральних, загальних і фахових компетентностей. Проте стосовно галузі знань 02 Культура та мистецтво у них бракує чіткого визначення освітнього фокусу у вимірах образотворчої готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності. Це засвідчує суперечність між потребою уніфікації результативності процесу образотворчої підготовки та її диверсифікацією через надання переваги формуванню специфічних здатностей студентів мистецьких спеціальностей у межах окремих професійних кваліфікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками виконано чимало вітчизняних педагогічних досліджень, які прямо чи опосередковано стосуються образотворчого вишколу майбутніх художників (О. Бобир, М. Близнюк, С. Горбань, А. Линовицька, Ю. Колісник-Гуменюк, Д. Кудренко), дизайнерів (О. Баніт, Н. Комашко, Т. Мала, З. Макар, Л. Полудень, А. Семенюк та ін.) та вчителів образотворчого мистецтва (А. Гордаш, С. Коновець, О. Музика, О. Семенова, О. Сова, Г. Сотська, М. Стась, Я. Твердохлібова та ін.). Цілісному процесу образотворчої підготовки, зокрема майбутніх архітекторів, присвячено лише дослідження О. Кайдановської. Однак цей фах стосується галузі знань 19 Архітектура та будівництво. У публікаціях цього автора розкрито специфічну сутність та структуру образотворчої готовності студентів-архітекторів до професійної діяльності, що не є універсальною для суто мистецьких спеціалізацій.

Мета статті. Визначити сутність поняття «образотворча готовність студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності» й обґрунтувати структуру, критерії, показники та рівні цієї особистісної якості.

Виклад основного матеріалу. Результат образотворчої підготовки студентів мистецьких спеціальностей у закладах вищої освіти полягає у професіоналізмі як набутої в процесі навчально-творчої діяльності здатності до якісного виконання трудових завдань у царині обраного фаху, що неможливо без володіння достатнім рівнем художньої майстерності. Це означає їхню образотворчу готовність до професійної діяльності.

Поняття «готовність» позначає психічну і мотиваційну налаштованість суб'єкта на щось або стан чогось готового, доведеного до повної завершеності. З цього випливають дві семантичні психо-термінологічні конфігурації: ситуативна (стан) та результативна (підготовленість) готовність. Якщо береться до уваги практичний аспект їх семантики, то послуговуються поняттям «готовність» та пов'язують його з подальшою професійною діяльністю в контексті її передумови й запоруки ефективного перебігу та оцінки певного функційного стану працівника, наближеного до настанови, передстартового стану, стану пильності.

Слід констатувати, що нині трапляються наукові праці, у яких при характеристиці особистісного аспекту готовності не вживають термін

«підготовленість», а поєднують поведінковий, когнітивний та емоційний складники цього психологічного явища або ж репрезентують як сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних та вольових якостей особистості. Водночас це поняття акумулює в собі інтегральну семантику теоретичної обізнаності, психологічного стану та практичної спроможності особистості успішно виконувати завдання певного виду конструктивної діяльності. Очевидно, що такий інтегративний підхід до розуміння професійної готовності є достатньо продуктивним.

Загалом дослідження феномену психологічної готовності до діяльності традиційно проводилися у двох теоретико-методологічних площинах:

1) функційній, де він вивчався як психічний стан між особистісними властивостями та психічними процесами і розглядався з позиції необхідної умови успішності виконання професійних обов'язків;

2) особистісній, у межах якої готовність позначалася характеристикою особистості зі сформованими спеціальними і загальними здібностями, потребою у професійному самовдосконаленні та комунікативними, професійними, проєктивними й іншими вміннями [17, с. 419].

За висновками Л. Потапкіної, більшість науковців акцентує, що професійна готовність – це складне особистісне утворення, активний діяльнісний стан особистості, певна складна її якість, що охоплює систему інтегрованих властивостей. Дослідниця вважає, що «готовність до професійної діяльності визначається також як закономірний цілеспрямований результат визначеної спеціальної професійної підготовки фахівців, їх особистісно-мотиваційного ствердження, налаштування на працю й уміння долати перешкоди» [7, с. 200].

У дослідженні О. Кайдановської, що стосується проблеми професійної підготовки майбутніх архітекторів, сутність поняття «образотворча готовність до професійної діяльності» визначено як «інтегральне особистісне новоутворення, що містить високу мотивацію, усвідомлення цінностей професії, інтегровану цілісність культурологічних, художніх і проєктних знань, умінь та навичок, індивідуальний творчий досвід розв'язання фахових образотворчих завдань, професійно вагомі особистісні якості, здобуті у результаті рефлексивного опанування художньої культури, що дає змогу випускникам самореалізуватися у соціальному просторі» [4, с. 118-119].

Беручи до уваги окреслений термінологічний аналіз, в авторській інтерпретації поняття «образотворча готовність студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності» має інтегральну семантику, що полягає в синтезі усвідомленого й активно-діяльнісного стану особистості щодо реалізації спроможності мобілізувати власні мотиваційні, компетентнісні й творчо-самореалізаційні ресурси образотворення в процесі комплексного використання здобутих знань із теорії і практики художньої графіки, живопису, скульптури і

композиції та сформованих техніко-виконавських і творчих умінь із різних видів візуального мистецтва на засадах їх критичної самооцінки і конструктивної рефлексії з метою досягнення високого рівня художньої майстерності при виконанні завдань професійної діяльності.

У контексті специфіки професіоналізму митців різних спеціалізацій образотворча готовність до виконання функцій професійної діяльності безпосередньо пов'язана зі здатністю до художньої творчості, що є одним із найважливіших складників освітньо-кваліфікаційної характеристики випускника закладу вищої освіти, який здобув відповідний фах і володіє певною сукупністю знань, умінь і навичок та готовий застосувати їх на практиці.

З'ясовуючи питання щодо структури образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності, зазначимо, що в дотичних до заявленої проблеми дослідженнях науковці вирізняють різні компоненти. Так, А. Прус у структурі професійної самореалізації майбутнього вчителя образотворчого мистецтва обґрунтовує такі складники: мотиваційно-ціннісний, професійно-компетентнісний, рефлексивно-регулятивний та професійно-значущі якості особистості [8]. У багатьох інших випадках ця структура зводиться до мотиваційного, когнітивного, операційного, оцінного та вольового компонентів готовності за відповідними критеріями.

У дослідженні О. Кайдановської обґрунтовано мотиваційний, когнітивний та особистісний складники образотворчої готовності майбутніх архітекторів до професійної діяльності та відповідні до них критерії: 1) мотиваційно-ціннісний – відображає стійкість професійних мотивів, адекватних цілям і функціям образотворчої архітектурної діяльності, та міру усвідомлення значення естетики архітектури у світовому культурному прогресі; 2) інтеграційно-гностичний – узагальнює особистісний досвід спілкування з мистецтвом у вимірах образотворчої грамотності студентів-архітекторів в єдності теоретичних та практичних знань, умінь та навичок; 3) творчо-діяльнісний – визначає характер проявів образотворчої креативності майбутніх архітекторів на шляху цілеспрямованого збагачення власного досвіду продуктивної діяльності. На переконання дослідниці, ці критерії стосуються суспільної, художньо-професійної та творчої спрямованості образотворчої готовності. На підставі цього запропоновано систему їх універсальних показників: знання, розуміння, операції, аналіз, синтез [4, с. 277-278]. Однак ці показники абсолютно нічим не конкретизовано. Приміром, не вказано, яким чином слід оцінювати знання: їх обсягом, міцністю чи якимись іншими параметрами. Це означає, що при розробленні структури, критеріїв та показників такого складного психолого-педагогічного феномену, як образотворча готовність до професійної діяльності, необхідно керуватися чітким розумінням відповідних категорій.

Поняття «крите́рій» (із лат. critērium – здатність розрізнення; засіб судження, мірило; розділяю, розрізняю) означає мірило, вимоги, випробування

для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації; ознака, загальна властивість, на основі якої здійснюється оцінка якої-небудь якості [2, с. 107-109]. В інтерпретації В. Ягупова «критерій – це ознака, на основі якої оцінюється певна якість особистості вихованця, а критерії оцінки, відповідно, – це ті ознаки, на основі яких можна судити про рівень вихованості учня, оцінити виховні впливи вихователів, ефективність функціонування виховної системи тощо» [16, с. 450].

Показник – це свідчення, доказ, ознака чого-небудь. В окремих галузях знань він є синонімом поняття «параметр», який, наприклад, у психології (грец. parametron – вимірювальний) позначається як величина, що визначає оцінку конкретної властивості психічного явища або його виявлення в дії чи діяльності; елемент формалізації індикатора. Індикатор є характеристикою об'єкта, що розкриває поняття про інші характеристики досліджуваного предмета, які неможливо безпосередньо досліджувати. На переконання А. Семенової, показники фіксують певний стан або рівень розвитку конкретного критерію. На думку науковця, показник – це явище або подія, за якими можна судити про динаміку певного процесу [10, с. 433].

Отже, критерій є чітким мірилом чогось, а показник – його конкретизацією за певними ознаками, параметрами чи індикаторами. Їх сукупність неодмінно мають експлікувати структурні компоненти образотворчої готовності майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей до професійної діяльності. При цьому до поля зору дослідницької уваги не береться генетичний аспект цього явища, оскільки студент будь-якої мистецької спеціалізації не стане справжнім майстром своєї справи без достатньо сформованого комплексу образотворчих здібностей.

У загальному розумінні основою мотивації є певна потреба, що виникає при суперечностях між тим, що людина має, чим володіє, чого досягла і між тим, чим не володіє, чого не досягла, що ще не має. Це положення обґрунтовано в теорії настанови відомого грузинського психолога Д. Узнадзе. Саме така інтенція чогось досягти, мати, щось або чимось володіти є неодмінним атрибутом образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності.

У контексті виконання функцій професійної діяльності фахівця будь-якої образотворчої спеціальності, наприклад графіка, живописця, реставратора, скульптора, дизайнера або майстра декоративно-прикладного мистецтва, уявлення про якість виконання ним виробничих завдань неодмінно пов'язане із критерієм прагнення досягнути естетичної довершеності та художності продукованих творів, виробів чи проєктів. Однак для цього він повинен володіти високорозвиненою здатністю до образотворення, сформованість якої значною мірою залежить від бажання належним чином пройти відповідний художній вишкіл. Його вияв може бути різним, наприклад, нестримний, ситуативний або ж

взагалі оманливий. Від цього якраз і залежить успіх виконання численних завдань тривалої і наполегливої образотворчої підготовки.

Наймогутнішим стимулом щодо формування образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності є художній інтерес, що є мотиваційним чинником творчості. Адже, як стверджує А. Маслоу, «завдяки інтересу, уможливлюється перехід від першого рівня творчості, тобто емоційного збудження й генерування креативного задуму, до творчості другого рівня – розвитку творчої ідеї» [5, с. 211]. Звідси, творча особистість неодмінно ідентифікує себе з художником що здатний компонувати, створювати гармонійну естетичну форму. Саме тому в майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей має виявлятися конструктивний інтерес до студіювання різних видів образотворчого мистецтва, що в різних освітніх ситуаціях також може бути суто прагматичним або споглядальним.

Гуманістичні ідеї, які проголошують головною цінністю саме людину-творця, простежуються в сучасних художньо-педагогічних концепціях. Як доведено у праці В. Франкла «Людина в пошуках сенсу», цінності є смисловими універсаліями в єдності творчості, переживань і ставлень [13, с. 301]. Саме тому важливо формувати у майбутніх митців одну із найважливіших цінностей – настанова на оволодіння здатністю до образотворення. Адже досягнення у процесі художньо-творчої діяльності гармонії форми і яскравого образного змісту твору в їх єдності реалізується на тлі залучення студентів до естетичних і художніх цінностей.

Отже, образотворча готовність майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей до професійної діяльності передусім позиціонується мотиваційно-ціннісним компонентом за критеріями: бажання належним чином пройти образотворчий вишкіл, що за ієрархією рівнів диференціюється відповідними показниками нестримного, ситуативного та оманливого вияву; інтересу до студіювання різних видів образотворчого мистецтва, що за рівнями розмежовується конструктивним, прагматичним, споглядальним параметрами; ціннісної настанови на оволодіння здатністю до образотворення, що за високим рівнем простежується чітко, середнім – невиразно, низьким – приховано.

Особистість митця має бути багатогранною в компетентнісному аспекті. Адже він є мислячим суб'єктом, образотворча активність якого безпосередньо залежить від розвиненості художніх здібностей у синтезі з комплексом відповідних знань, умінь і навичок. Його когнітивні якості закономірно пов'язані з активністю пізнання довкілля, естетичного світосприйняття, розуміння мистецьких процесів, а творчість – із досягненням успіху в процесі образотворення, завдяки чому відбувається постійний розвиток аналітичного, креативного і художнього мислення.

Згідно з дослідженнями О. Семенової, художня компетентність митця має охоплювати такі складники: образотворчо-мовленнєвий – здатність розуміти і

власноруч створювати художні твори, грамотно користуючись засобами художньої виразності, мовою образотворчого мистецтва (технічність і спроможність створювати образи); вербально-образний – знання певного мінімуму художніх термінів, їх значень та вміння грамотно використовувати їх в розмові й обговоренні творів мистецтва; образно-стильовий – знання основних стильових напрямів у мистецтві, сукупності ознак, що дають право стверджувати про приналежність досліджуваного об'єкта до певного стилю, уміння за необхідності створювати об'єкти із заданими стильовими характеристиками; стратегічний – допитливість, свіжість погляду, здатність вибирати в хаосі повсякденних вражень найбільш яскраві для їхнього подальшого втілення; продуктивно-образний – здатність не лише репродукувати образ, але й підходити до його створення творчо, кожного разу вирішуючи завдання наново [11, с. 23].

Безумовно, що процес створення художнього образу графічним, живописними, скульптурними чи декоративними засобами неодмінно розпочинається з певних когнітивних актів, наприклад, усвідомлення чогось важливого, виразного і цікавого в явищах дійсності, розуміння образної мови певного виду мистецтва для реалізації генерування і втілення в художньому матеріалі ідеї твору. Це підтверджується думкою видатного німецького мислителя і поета І. Гете, який вважав, що художня творчість передбачає активність мислення: «Порівнювати схоже і відокремлювати несхоже, підпорядковуючи окремі предмети загальним поняттям, багатьма міркуваннями виховувати художній смак, постійними вправами під наглядом великих учителів формувати майстерність» [1, с. 97]. Розгортання такої когніції супроводжується актами репродукування у формі копіювання і наслідування, інтерпретації засобами індивідуального переосмислення й змістово-формального трактування та евристики в спосіб руйнування стереотипів, відкриття невідомого, пошуку оригінального. Саме це є важливим показником художньої компетентності митця.

Метою формування знань з образотворчого мистецтва має стати досягнення художньої компетентності. Саме тому важливо, щоб естетичні емоції слугували базисом до формування мистецьких знань у процесі глибокого осягнення творчих методів образотворення. Такі когнітивні процеси, до яких залучені функції пам'яті й уяви, об'єктивують художній образ, вільне володіння цим методом і позначають художню компетентність митця.

Провідними характеристиками художньої компетентності є яскрава естетична сприйнятливість, активне осмислення й образна інтерпретація предметів і явищ дійсності та мистецтва, що сприяє формуванню художнього смаку і цілеспрямованого набуття необхідного обсягу знань теорії і практики образотворчого мистецтва. У процесі формування таких психологічних якостей, як зазначено в дослідженні А. Гордаша, «необхідно брати до уваги суб'єктивний

та об'єктивний аспекти майстерності, завдяки чому формується творча індивідуальність фахівця мистецького профілю. Витоки першого – від дійсності, другого – від особистості. При цьому особливою когнітивно-суб'єктивною ознакою справжнього майстра є володіння доведеними до автоматизму віртуозними способами вираження своїх художніх ідей» [3, с. 103].

Отже, із окресленого теоретичного матеріалу випливає художньо-компетентнісний компонент образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності. Його позначено такими критеріями та відповідними їм показниками, що відповідно розрізняють високий, середній та низький її рівні: образна, емоційна та формальна художньо-естетична сприйнятливість предметів і явищ дійсності; різнобічні, вибіркові й обмежені знання теоретичних і практичних основ різних видів образотворчого мистецтва; універсальна, фахова й аматорська здатність до образотворення графічними, живописними, скульптурними і декоративними засобами.

Для студентів мистецьких спеціальностей важливо володіти мовою образотворчого мистецтва, його різними техніками і матеріалами, без чого у майбутній професійній діяльності неможливо досягнути бажаних результатів.

В образотворчій діяльності відчувати, знати й уміти – це, як наголошував П. Чистяков, «повне мистецтво», що залежить від практичного володіння графічними, живописними і скульптурними техніками та передбачає вміння користуватися рисувальними та живописними приладдями, знання про різні прийоми роботи художніми матеріалами та потребує постійного й систематичного тренування. П. Чистяков також стверджував: «Техніка – це мова художника..., без неї ви ніколи не зумієте розповісти людям про свої мрії, свої переживання, побачену вами красу» [14, с. 117-119]. Художник-педагог вважав, що техніка – це мова художнього твору, а хто не володіє нею, той не здатен донести його ідею до глядача. За І. Тумановим, технічна майстерність володіння зображальним матеріалом для художника − це спосіб вираження думок для вияву характеру форми, об'єму, фактури зображуваного об'єкта. З їхньою допомогою він домагається найбільшого ефекту і виразності художнього образу в рисунку, графіці, живописі, скульптурі [12, с. 43].

За часів античності поняття «техне» розглядалось у контексті співвідношень теоретичної, практичної та продуктивної діяльності та, передусім, прочитувалось як вправність, мистецькість [15, с. 81]. Тому віртуозна образотворча вправність у рисунку, живопису і скульптурі є первинною ознакою для визнання виконавця художнього твору майстром своєї справи.

Отже, володіння технічними графічними, живописними і пластичними прийомами має велике значення для адекватного відтворення художнього образу й основою для виокремлення виконавсько-технологічного компонента образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної

діяльності. Його позначено такими критеріями та відповідними їм показниками, що відповідно розрізняють високий, середній та низький її рівні: вправне, грамотне і примітивне вміння користуватися графічними, живописними і пластичними матеріалами; вичерпне, регламентоване та лімітоване володіння розмаїттям графічних, живописних і скульптурних художніх технік; віртуозна, базова й атипова образотворча вправність у рисунку, живопису і скульптурі.

Процес студіювання образотворчого мистецтва – це наполеглива і тривала праця, що вимагає чимало вольових зусиль, необхідних для досягнення поставленої навчально-творчої мети. Тому, як слушно наголошує О. Музика, «вольові властивості необхідні художнику для створення будь-якого художнього твору, вони містять у собі велику ефективну силу творчості» [6, с. 95].

У психологічній науці поняття «воля» тлумачиться як свідоме регулювання особистістю своїх дій і вчинків для подолання труднощів, що мають місце на шляху досягнення поставленої мети діяльності. Це особливо актуально для професійного студіювання образотворчого мистецтва, у процесі якого майбутньому художнику необхідно бути цілеспрямованим, рішучим, наполегливим, сумлінним, самостійним і витриманим.

Прояв вольових зусиль пов’язаний зі світоглядом художника, з його моральним обличчям, зі спрямуванням особистості. Таким чином, воля постає великою силою в активізації творчості, досягненні високих результатів, формуванні художника як особистості. За твердженням М. Ростовцева та О. Терентьєва, воля необхідна студенту на всіх етапах роботи: усвідомлення мети, ухвалення рішення, вибору способів і матеріалів для малювання. На думку художників-педагогів, саме вона регулює свідому активність, цілеспрямованість, планомірність у вдосконаленні творчих здібностей [9, с. 65]. Отже, без вияву складних вольових дій неможливий ґрунтовний образотворчий вишкіл студентів мистецьких спеціальностей у закладах вищої освіти загалом та досягнення високої продуктивності образотворчої діяльності, зокрема.

Професійне становлення сучасного митця значною мірою залежить від його здатності до самостійної образотворчої діяльності, заснованої на рефлексії й усвідомленій самооцінці. Адже абсолютно адекватна рефлексія результатів навчальної та вільної художньо-творчої праці сприяє формуванню у фахівців художнього профілю таких важливих особистісних і професійних якостей, як самостійність, відповідальність за ухвалені рішення, комунікативність, здатність побачити свої досягнення і помилки у відтворенні різних думок, здатність переносити знання, уміння, навички, систему розумових дій у нестандартні умови, уміння комбінувати, синтезувати раніше засвоєні способи діяльності в нові, дає змогу будувати поведінку, адекватну соціальним нормам і вимогам професії.

Для студентів різних мистецьких спеціальностей особливе значення має рівень розвитку рефлексії, що являє собою сукупність актів усвідомлення і

регуляції своєї навчальної і творчої діяльності. Рефлексія художника є способом саморозвитку, що знаходить своє відображення у творчих образах. Її запуск відбувається від образу, аналіз якого художником підштовхує його до самоаналізу, внутрішньої рефлексії, у процесі якої відбуваються особистісні зміни, що відбиваються на творчому процесі і продуктах творчості. Більше того, завдяки рефлексії відбувається процес екстерналізації творчого образу, що дає змогу майбутньому митцю усвідомити свої психологічні проблеми у формуванні готовності до професійної діяльності, успішне розв'язання яких сприяє художньо-творчому розвитку в процесі постійної відповіді на запитання: ким я був, що зробив, ким став?

Отже, окреслені позиції дають змогу репрезентувати діяльнісно-рефлексивний компонент образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності. Його позначено такими критеріями та відповідними їм показниками, що відповідно диференціюють високий, середній та низький рівні готовності: непохитна, тверда і слабка сила волі до студіювання образотворчого мистецтва; максимальна, нормативна та мінімальна продуктивність образотворчої діяльності; абсолютна, відповідна і хибна рефлексія результатів образотворчої діяльності.

Якщо інтегрувати всі окреслені показники за кожним із компонентів та їх критеріїв, то синтетичне уявлення про вияв готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності диференціюється наступними рівнями: майстерність, компетентність, аматорство.

Висновки. Образотворча готовність студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності має інтегральну семантику та полягає в усвідомленому й активно-діяльнісному стані особистості щодо реалізації спроможності мобілізувати власні мотиваційні, компетентнісні й творчо-самореалізаційні ресурси образотворення в процесі комплексного використання здобутих знань і сформованих умінь на засадах їх конструктивної рефлексії для досягнення високого рівня художньої майстерності при виконанні завдань професійної діяльності. Структурно ця психологічна особистісно-професійна якість охоплює мотиваційно-ціннісний, художньо-компетентнісний, виконавсько-технологічний та діяльнісно-рефлексивний компоненти, сукупність критеріїв та показників яких дає змогу диференціювати образотворчу готовність за рівнями майстерності, компетентності й аматорства.

Перспектива подальших досліджень полягає у використанні запропонованої структури образотворчої готовності студентів мистецьких спеціальностей до професійної діяльності при розробленні комплексу діагностичних процедур для виявлення рівнів її сформованості у здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Гёте И.-В. Об искусстве / И.-В. Гёте. – М. : Искусство, 1975. – 624 с.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник: довідкове видання / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.

3. Гордаш А. М. Формування основ художньої майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі фахової підготовки : дис. … канд. пед. наук: 13.00.04 Гордаш Андрій Миколайович. – Умань, 2020. – 317 с.

4. Кайдановська О. О. Теоретико-методичні основи образотворчої підготовки архітекторів у вищих навчальних закладах : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04 / Кайдановська Олена Олександрівна. – Київ, 2015. – 594 с.

5. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб : Евразия, 1999. – 478 с.

6. Музика О. Я. Роль емоційно-вольового фактору в активізації художньо-творчої діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва / О. Я. Музика // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. Вип. 10. – С. 92-98.

7. Потапкіна Л. В. Готовність до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема / Л. В. Потапкіна // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки. – 2015. – № 1. – С. 198-207.

8. Прус А. О. Показники формування професійної самореалізації майбутніх учителів образотворчого мистецтва / А. О. Прус // Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. – 2017. – Вип. 7. – С. 128-136.

9. Ростовцев Н. Н. Развитие творческих способностей на занятиях рисованием / Н. Н. Ростовцев, А. Е. Терентьев. – М. : Просвещение, 1987. – 176 с.

10. Семенова А. В. Формування професійної компетентності фахівців засобами парадигмального моделювання / А. В. Семенова // Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / За ред. З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2007. – С. 432-446.

11. Семенова О. В. Професіоналізм учителя образотворчого мистецтва у вимірах художньо-творчої компетентності / О. В. Семенова // Педагогічний пошук. – 2014. – № 2. – С. 22-24.

12. Туманов І. Складові художньої творчості та їхнє значення для розвитку творчих здібностей у процесі навчання мистецтву / І. Туманов // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2008. – Вип. 23. – С. 38-45.

13. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 372 с.

14. Чистяков П. П. Письма, записные книжки, воспоминания. 1832-1919. / П. П. Чистяков. – М. : Искусство, 1982. – 594 с.

15. Чурсінова О. Античне розуміння «техне» як передумова європейського філософського технічного дискурсу / О. Чурсінова // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. – 2014. – Вип. 726-727. – С. 77-82.

16. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

17. Янкевич С. М. Теоретичний аналіз психологічної готовності до професійної діяльності / С. М. Янкевич // Збірник наукових праць інституту психології імені Г. С. Костюка. – К., 2012. – Т. 14. – Ч. 2. – С. 417-426.

References:

1. Gjote I.-V. (1975). *Ob iskusstve [On Art]*. Moskva: Yskusstvo [in Russian].

2. Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk: dovidkove vydannia [Ukrainian Pedagogical Dictionary: reference edition]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

3. Hordash, A.M. (2020). Formuvannia osnov khudozhnoi maisternosti maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of Art Skills Basic of Would-be Art Teachers at Professional Training]. *Candidate's thesis.* Uman [in Ukrainian].

4. Kaidanovska, O.O. (2015). Teoretyko-metodychni osnovy obrazotvorchoi pidhotovky arkhitektoriv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Basic of Architects Art Training at Higher Educational Establishments]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

5. Maslou, A. (1999). *Motyvatsyia y lychnost Motivacija i lichnost' [Motivation and Personality]*. Sankt-Peterburg: Evrazija [in Russian].

6. Muzyka, O.Ya. (2014). Rol emotsiino-volovoho faktoru v aktyvizatsii khudozhno-tvorchoi diialnosti maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Role of Emotional and Volitional Factor of Would-be Art Teachers in Art Work Activating]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*: *zb. nauk. prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny – Problems of modern teacher training: a collection of scientific works of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University* (Vols. 10), (pp. 92-98). Uman: FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].

7. Potapkina, L.V. (2015). Hotovnist do profesiinoi diialnosti yak psykholoho-pedahohichna problema [Readiness for Professional Work as Psychological and Pedagogical Problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences*, (Vols. 1), (pp. 198-207) [in Ukrainian].

8. Prus, A.O. (2017). Pokaznyky formuvannia profesiinoi samorealizatsii maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Indexes of Professional Self-realization Formation of Would-be Art Teachers]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoi oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka. Seriia: Pedahohika – Scientific Bulletin of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko. Series: Pedagogy*, (Vols. 7), (pp. 128-136) [in Ukrainian].

9. Rostovtsev, N.N., & Terent'ev, A.E. (1987). *Razvitie tvorcheskih sposobnostej na zanjatijah risovaniem [Devlopment of Creative Abilities at Painting Lessons]*. Moskva: Prosveshhenie [in Russian].

10. Semenova, A.V. (2007). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv zasobamy paradyhmalnoho modeliuvannia [Formation of Specialists Professional Competence with Paradigm Modelling Instruments]. *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib. – Higher school pedagogy: a textbook* – Z. N. Kurliand (Ed.), (pp. 432-446). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

11. Semenova, O.V. (2014). Profesionalizm uchytelia obrazotvorchoho mystetstva u vymirakh khudozhno-tvorchoi kompetentnosti [Art Teachers Professionalism via Art Competence]. *Pedahohichnyi poshuk – Pedagogical search*, 2, 22-24 [in Ukrainian].

12. Tumanov, I. (2008). Skladovi khudozhnoi tvorchosti ta yikhnie znachennia dlia rozvytku tvorchykh zdibnostei u protsesi navchannia mystetstvu [Components of Art Creativity and their Role in the Development of Creative Abilities while Art Studying] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ceriia pedahohichna – Bulletin of Lviv University. The series is pedagogical*, 23, 38-45 [in Ukrainian].

13. Frankl, V. (1990). *Chelovek v poiskah smysla [A Man is Looking for Sense]*. Moskva: Progress [in Russian].

14. Chystiakov, P.P. (1982). *Pysma, zapysnыe knyzhky, vospomynanyia. 1832-1919 [Letters, Notebooks, Memoirs 1832-1919]*. Moskva: Yskusstvo [in Russian].

15. Chursinova, O. (2014). Antychne rozuminnia «tekhne» yak peredumova yevropeiskoho filosofskoho tekhnichnoho dyskursu [Antique Concept of 'Techne' as a Reason for European Philosophical Technical Discourse]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofiia – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Philosophy*, 726-727, 77-82 [in Ukrainian].

16. Iahupov, V.V. (2002). *Pedahohika: navch. posib. [Pedagogics: training manual]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

17. Iankevych, S.M. (2012). Teoretychnyi analiz psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti [Theoretical Analysis of Psychological Readiness for Professional Activity]. *Zbirnyk naukovykh prats instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka – Collection of scientific works of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology* (Vols. 14, 2), (pp. 417-426). Kyiv [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.378: 376

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-391-402

Прокопова Ольга Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, 32313, тел.: (097) 130-82-92, https://orcid.org/0000-0002-2108-0009

Павельчук Юрій Федорович кандидат технічних наук, доцент Закладу вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, 32313, тел.: (098) 733-00-81

РОЛЬ КУРАТОРА ТА ІНСТИТУТУ КУРАТОРСТВА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Анотація. Сучасна система вищої освіти в Україні зазнає значних змін. В даний час її головна мета полягає у формуванні професійно та соціально компетентної особистості спеціаліста, здатного до самоосвіти та самовиховання. Таким чином, для справжнього професіонала важливі не лише знання, вміння та навички, якими він володіє, але й моральні якості. Це особливо необхідно для майбутнього спеціаліста. У даному питанні значна роль відводиться системі виховання у закладах вищої освіти в умовах пандемії.

В освітньому процесі закладів вищої освіти головна роль належить куратору студентських груп (інституту кураторства).

Зазначимо, що кураторство є досить важливою та ефективною системою взаємодії викладачів та студентів. Куратор допомагає студентам, а особливо студентам першого курсу, усвідомити їхню нову соціальну роль. Його діяльність включає вирішення питань, що стосуються навчального процесу в університеті, позанавчальної діяльності студентів та їх індивідуальних проблем, міжособистісних відносин у групі, а також включення студентів до суспільної та соціально-значущої діяльності, а особливо в умовах пандемії. Таким чином, викладач, який виконує функції куратора, є посередником між студентами та складною структурою життєдіяльності університету.

У статті простежено роль куратора, інституту кураторства та їх функції у виховному процесі в умовах COVID-19 на прикладі Закладу вищої освіти «Подільський державний університет».

В умовах пандемії у зв'язку з поширенням вірусної інфекції COVID-19 у 2020 році у вузах відбувся вимушений перехід із очного навчання на дистанційне. Цей перехід торкнувся не лише проблеми реалізації навчального процесу, а й питань реалізації реалізації виховної діяльності, зокрема

підвищення ролі куратора та інституту кураторства у взаємодії з академічною групою.

Ключові слова: куратор, інститут кураторства, здобувач, взаємодія, академічна група, пандемія, COVID-19.

Prokopova Olga Petrovna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Institution of Higher Education «Podolsk State University», Shevchenka St., 12, Kamyanets-Podilsky, 32313, tel.: (097) 130-82-92, https://orcid.org/0000-0002-2108-0009

Pavelchuk Yuriy Fedorovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the «Podolsk State University», Shevchenka St., 12, Kamyanets-Podilsky, 32313, tel .: (098) 733-00-81

THE ROLE OF THE CURATOR AND THE INSTITUTE OF CURATORY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN A PANDEMIC

Abstract. The modern system of higher education in Ukraine is undergoing significant changes. Currently, its main goal is to form a professionally and socially competent personality of a specialist capable of self-education and self-education. Thus, not only the knowledge, skills and abilities he possesses are important for a true professional, but also his moral qualities. This is especially necessary for future professionals. In this regard, a significant role is given to the education system in higher education institutions in a pandemic.

The main role in the educational process of higher education institutions belongs to the curator of student groups (institute of curatorship).

Note that curation is a very important and effective system of interaction between teachers and students. The tutor helps students, especially first-year students, to realize their new social role. His activities include addressing issues related to the educational process at the university, extracurricular activities of students and their individual problems, interpersonal relationships in the group, as well as involving students in social and socially significant activities, especially in a pandemic. Thus, the teacher, who acts as a curator, is a mediator between students and the complex structure of the university.

The article traces the role of the curator, the institute of curatorship and their functions in the educational process in the conditions of COVID-19 on the example of the Institution of Higher Education "Podolsk State University".

In the context of the pandemic in connection with the spread of viral infection COVID-19 in 2020 in universities there was a forced transition from full-time to distance learning. This transition touched not only on the implementation of the

educational process, but also on the implementation of educational activities, in particular increasing the role of the curator and the institute of curatorship in cooperation with the academic group..

Keywords: curator, curatorial institute, applicant, interaction, academic group, pandemic, COVID-19.

Постановка проблеми. З другої половини березня 2020 року українські виші у зв'язку з епідеміологічною ситуацією перейшли на дистанційне навчання. Коронавірусна інфекція COVID-19 змусила суттєво перебудувати всю систему освіти — від дитячих садочків та шкіл до вищих навчальних закладів. Усім учасникам навчального процесу довелося пристосуватися до нових умов взаємодії на всіх рівнях. Сьогодні навряд чи знайдеться область, яка б була певною мірою не порушена наслідками поширення COVID-19. Вплив, який пандемія коронавірусної інфекції здійснила на систему вищої освіти, має свою специфіку у різних регіонах світу. Проте можна простежити загальний вектор цих змін: пандемія поставила університети у важкі умови, змушуючи в найкоротші терміни адаптуватися до ситуації, витрачаючи значні засоби для прискореної цифровізації, приймаючи рішення часто без детального обліку можливих наслідків.

У нових умовах на рівні вищої освіти в сучасній Україні зростає значущість не лише освітніх та виховних, а й соціальних функцій закладів вищої освіти, спрямованих на успішну адаптацію студентської молоді в суспільстві та її інтеграцію до соціуму як соціальної спільності, що характеризується найвищою соціальною активністю та досить гармонійним поєднанням інтелектуальної, професійної та соціальної зрілості. У таких умовах кураторство виступає затребуваною, ключовою ланкою у системі вищої освіти, інтегруючи різні види освітнього процесу. Особлива роль інституту кураторства в умовах COVID-19 відводиться щодо вирішення завдань посередництва, організації, контролю навчальної, наукової, виховної, освітньої, позанавчальної діяльності вищого навчального закладу.

Значимість інституту кураторства лише на рівні вищої освіти підкреслюється у низці наукових досліджень, наприклад, зазначається, що інститут кураторів бере активну участь «у формуванні загальнокультурних компетенцій випускників (соціальної взаємодії, самоорганізації та самоврядування)» [8]; «професійних компетенцій (орієнтація на роботодавця); універсальних компетенцій (комунікація, індивідуальна та командна робота, професійна етика, соціальна відповідальність, навчання протягом усього життя)» [1]; «у формуванні в студентів професійно значущої культури».[9]

Існує думка, що «якщо керівництво вузу розуміє та усвідомлює потужну роль інституту кураторів у вихованні майбутніх фахівців, то воно приймає необхідні відповідальні та сміливі за нинішніми часами рішення, пов'язані з відродженням та підтримкою цього інституту».[5]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми розвитку кураторської діяльності у вузі, в умовах надзвичайних ситуацій, що змінюють навчальний процес, досить активно розглядаються сучасними ученими як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці.

Роль та робота куратора академічної групи в закладі вищої освіти є найважливішим чинником формування особистості студентів. Крім того, вона

сприяє швидшій їх адаптації до навчання в університеті. Ряд учених у своїх працях активно розробляли питання виховного впливу куратора: Л. Байкова, І. Бех, О. Божко, З. Бондаренко, Л. Бєлова, О. Білик, Н. Волкова, О. Гречаник, В. Гузаіров, Л. Зуєва, О. Кондратюк, Л. Москальова, С. Поляков, Г. Троцко, М. Удовенко, М. Фіцула та ін. Видано багато посібників в допомогу куратору [2, 3, 6], які дають конкретні рекомендації для реалізації. Однак введення карантину в усіх закладах освіти України в зв'язку з пандемією COVID-19 (лист МОН України №1/9-154 від 11.03.2020 р.) перевело роботу куратора в дистанційний формат, що одразу викликало певні складності.

При цьому особливу увагу у своїх напрацюванняї автори акцентують на різних аспектах, що склалися в сучасному вузі. Так, Т.Т. Щеліна розкриває роль інституту кураторів в умовах психології студентства, що змінилася, і мінливої ситуації у сфері розвитку вищої освіти в Україні. Б.Р. Мандель розглядає питання кураторства в сучасному ЗВО, досліджує питання функцій, ролі куратора, принципи кураторської роботи та критерії її оцінювання, висловлюючи думку, що кураторство в сучасній Україні розвивається на фоні або повного знищення цієї функції закладу вищої освіти, або зведення такої роботи до дії адміністратора, наглядача.

Досить значна кількість робіт, присвячена вивченню кураторства у сучасному вузі, що досліджують функціонально-рольову складову кураторської діяльності. Насамперед автори виділяють, звичайно ж, виховну функцію куратора. Про це пишуть З.С. Божонов; Т.А. Мірошина; Т.В. Калініна, Є.Є. Сатистова, Т.Т. Щеліна. Як зазначають у своїй роботі Є.Є. Сатистова, Т.В. Калініна, Т.Т. Щеліна, «на сьогоднішній день куратор виступає як організатор життєдіяльності студентської групи, що передбачає організацію, інтеграцію та корекцію впливу середовища на студента, а також допомогу у формуванні взаємовідносин у студентському середовищі та забезпечення індивідуальної підтримки під час саморозвитку студента. Сформульовані в такий спосіб роль і значення діяльності сучасного куратора дозволяють вважати його однією з центральних ланок у виховній системі вузу (факультету/інституту). Практична готовність куратора до здійснення виховної діяльності у сфері освіти визначається декількома важливими факторами. Перш за все, куратор повинен володіти організаторськими здібностями та вміти згуртувати колектив у студентській групі, а також уміти мобілізувати учнів для виконання навчально-виховних завдань у рамках освоєння основної освітньої

програми, адекватно обирати методи та форми організації діяльності у сфері виховання студентів».[7]

Іншою, не менш популярною функцією куратора, що вивчається представниками як вітчизняної, так і зарубіжної науки, є роль куратора в адаптації студентів до нового студентського життя. Зокрема, С.Г. Єкімова зазначає, що «головне завдання куратора — допомогти першокурсникам швидко та безболісно адаптуватися до студентського життя, навчити орієнтуватися у правах та обов'язках студентів, познайомити з організацією навчального та позанавчального процесів, згуртувати колектив та створити сприятливий мікроклімат у групі. Швидка та успішна адаптація до життя вузу студентів першого курсу є запорукою успішності оволодіння ними професією, того, заради чого вони прийшли до вузу, того, заради чого працює система вищої освіти».[4]

Багато авторів розглядають особливості здійснення кураторської діяльності відповідно до спеціалізації ЗВО: правоохоронної (Д.О. Зарічнєв, Б.А. Федулов, С.С. Піюкова), технічної (Є.Я. Бєльська, Є.В. Старцева), медичної (Н.С. Маніковська, Л.В. Начова, Є.А. Сумбаєв, І.В. Шешнева), педагогічної (М.Н. Клевіна, А.В. Середа, Г.Ю. Титова), аграрної (Т.Н. Нагаєва, Л.Д. Самусенко, С.Н. Хімічова), фізкультурно-спортивної (О.В. Баянкін, М.Є. Шишкіна]), будівельної (С.Д. Резнік, О.В. Холькіна) та ін..

Огляд літератури дозволяє зробити висновок, що у цілому розвиток кураторства у системі вищої освіти у науці є досить широким. Проте слабо розкрито інтегруючу роль куратора та інституту кураторства лише на рівні вищої освіти. Також, наразі не напрацьовано достатню базу джерел, що описують та аналізують особливості кураторської діяльності в умовах COVID-19.

Мета статті - визначити роль куратора та інституту кураторства на рівні вищої освіти в умовах COVID-19.

Виклад основного матеріалу. У вересні 2020 р. було проведено опитування студентів Закладу вищої освіти «Подільський державний університет» 1-2 курсів при використанні випадкової вибірки.

Дані анкетного опитування студентів на основі спеціально розробленої авторської анкети показали, що діяльність куратора (Інституту кураторства) академічної студентської групи в умовах COVID-19 охоплює вирішення наступних питань (див. Таблиця 1).

Таблиця 1.

Діяльність куратора (Інституту кураторства) академічної студентської групи в умовах COVID-19 охоплює вирішення наступних питань

Вирішення питань пов’язаних із:	Кількість відповідей (у %)
Навчальним процесом у ЗВО	94,7%
Позанавчальною діяльністю студентів	89,9%
Індивідуальними проблемами студентів	67,8%
Міжособистісними відносинами у групі	45,3%
Включенням студентів до соціально значущої та суспільної діяльності	42,3%

До основних завдань кураторської діяльності в умовах COVID-19 респонденти віднесли наступні (див. Таблиця 2):

Таблиця 2.

Основні завдання кураторської діяльності в умовах COVID-19

Вид завдання	Кількість відповідей (у %)
посередництво в організації навчання з дому (дистанційно)	92,3%
консультування щодо роботи з електронними освітніми платформами	92,3%
розвиток потенціалу у різноманітних видах навчальної діяльності	32,7%
вироблення мотивації для позанавчальної діяльності та спілкування	100%
формування відповідальності, самостійності, здатності до об'єктивної самооцінки та саморегуляції поведінки	72,4%

На думку респондентів, від вузівського куратора багато в чому залежить (див. Таблиця 3):

Таблиця 3.

Вирішення питань, які залежать від діяльності куратора, Інституту кураторства

Питання, що залежать від діяльності куратора	Кількість відповідей (у %)
становлення індивідуальності студента у процесі адаптації до діяльності вузу в умовах COVID-19	53,2%
організація виховної роботи зі студентами в умовах COVID-19	67,7%
зміцнення та поглиблення відносин майбутнього спеціаліста з культурою, наукою, мистецтвом в умовах COVID-19	47,6 %
формування соціально цінних та особистісних перспектив його професійного буття, освоєння норм та традицій професійної спільноти в умовах COVID-19	63,2 %
формування студентського колективу, здатного надалі працювати на принципах самоврядування в умовах COVID-19	86,5 %

На питання щодо призначення кураторства, ролі та значення діяльності куратора в умовах COVID-19 було отримано такі відповіді (див. Таблиця 5):

Таблиця 5.

Призначення кураторства, ролі та значення діяльності куратора в умовах COVID-19

Роль та значення діяльності куратора в умовах COVID-19	Кількість відповідей (у %)
куратор академічної групи проводить організаційно-виховну роботу, спрямовану на допомогу в управлінні студентським життям довіреної йому групи	100%
формування позитивного ставлення до навчання, залучення студентів до наукової та громадської роботи	78,7 %
сприяння створенню групи атмосфери психологічного комфорту	54,3 %
збільшення навчального навантаження в умовах онлайн-навчання (у зв'язку з великою кількістю матеріалів для самопідготовки).	Більше 50%

Анкетне опитування студентів показало, що в умовах COVID-19 куратор сприяє здійсненню індивідуалізації та диференціації професійного виховання майбутнього спеціаліста. Він включений у навчально-виховний процес, його вплив на виховання студентів багато в чому визначається ступенем участі у вирішенні проблем кожного та групи загалом. Куратор виступає одночасно ініціатором, керівником та натхненником студентської активності.

Результати дослідження дозволили нам виділити три типи кураторів за умов COVID-19 (див. Таблиця 6).

Таблиця 6.

Типи кураторів за умов COVID-19

Тип куратора	Характеристика
Вузівський куратор, який має високий рівень професіоналізму кураторської діяльності.	Добре усвідомлює важливість теоретичної підготовки, знання теорії та методики кураторської діяльності у ВНЗ та постійно поповнює свої знання. Прагне відвідувати всі організовані для кураторів курси, семінари, конференції, консультації, обмін досвідом, інші форми навчання. Постійно займається самоосвітою: читає методичні журнали та літературу, користується матеріалами методичних кабінетів. Прагне допомогти студентам правильно визначити суспільні орієнтири, осмислити своє місце та роль у житті, спрямувати їх творчу ініціативу,

	сприяти розвитку активної життєвої позиції, соціальної зрілості, сприяти особистісному та професійному зростанню. Потребує постійних зустрічей з іншими кураторами, обговорює успіхи та невдачі в діяльності, спостерігає за тим, як колеги здійснюють кураторську діяльність у вузі, як вони спілкуються зі студентами, аналізує свої спостереження. Розуміє важливість роботи над собою, прагне до постійного самовдосконалення в кураторській справі. У таких кураторів розвинена потреба робити все на совість, вони прагнуть продумувати зміст майбутньої кураторської діяльності, власні кроки, їх наслідки для вирішення соціальних проблем студентів. Бажання досягти кращих результатів має здорову основу, непов'язану з честолюбними мотивами, прагненням особистої «першості».
Вузівський куратор, який має середній рівень професіоналізму кураторської діяльності.	Не бачить особливого сенсу в оволодінні теорією та методикою кураторської діяльності, тому що впевнений, що і без цього можна досягти успіху. На навчальні заходи приходить переважно «під тиском» керівників. З ентузіазмом приймає лише матеріали, що визначаються вузькоприкладною спрямованістю. Самоосвітою мало займається, читає лише те, що наполегливо вимагають прямі керівники. Спостереження за практикою колег з метою запозичення цікавих технологій та прийомів кураторської діяльності не веде. Коригуванням особистісних якостей для успішнішого виконання своїх обов'язків займається зрідка, під тиском обставин. Прагнення до високих результатів у роботі виражені неяскраво. Серйозні зусилля він докладає лише тим ситуаціям, де успіх пов'язаний із задоволенням особистих амбіцій чи з очікуванням заохочення, бажання «бути поміченим».
Вузівський куратор, який має низький рівень професіоналізму кураторської діяльності.	Має слабку теоретичну та практичну підготовку. Віддає перевагу прикладним умінням, теоретичні знання не відносить до важливих. Навчання у рамках підвищення кваліфікації кураторської діяльності уникає, активний лише на деяких практичних заняттях. Самоосвітою з питань теорії та методики кураторської діяльності не займається. Спостереження за роботою досвідчених колег не веде. Удосконаленням якостей особистості, що є необхідними для успішної роботи зі студентами, не займається. Професійні вміння, що забезпечують успіх кураторської діяльності, розвинені погано. У процесі кураторської роботи зі студентами може досягати певного ефекту, але не завжди здатний фіксувати, тобто закріплювати його. Внутрішнє задоволення від своєї діяльності відчуває рідко.

Відповідно до результатів нашого дослідження, проведеного у Подільському державному університеті, головною причиною взаємодії студентів з куратором в умовах COVID-19 є потреба у міжособистісному спілкуванні, вирішення внутрішньоособистісних проблем, організація дозвілля, вирішення проблем навчальної успішності. Проте дослідження показало, що в умовах COVID-19 студентам не вистачає у взаємодії з викладачами, однокурсниками відносин «людина – людина», що загалом відображає тенденцію дефіциту цього типу взаємин у суспільстві. Таким чином, сучасна вища школа покладає на кураторів великі надії у подоланні труднощів виховання молодого покоління студентів в умовах COVID-19.

Оцінюючи роботу куратора, на думку респондентів, слід враховувати: навчальну успішність та відвідуваність групи (67,7 % відповідей); допомогу куратора в організації студентського активу групи (87,9% відповідей); стимулювання участі студентів групи у наукових, культурно-масових та спортивних заходах (43,7 % відповідей); участь студентів групи у суспільно корисній праці (44,3% відповідей); інформаційну роботу зі студентами (100% відповідей); роботу з батьками студентів (47,1% відповідей); систематичне ведення журналу куратора, наявність планів та звітів (88,7 % відповідей); запровадження нових форм чи використання нових методів роботи у кураторській діяльності (52,1% відповідей).

Кураторство — затребувана і, за умови правильної організації, ефективна система взаємодії викладачів і студентів, що дозволяє вирішувати багато завдань у навчанні та інших сферах студентського життя, передавати новому поколінню студентів життєвий досвід, знання, традиції вузу, надавати певний вплив на їх світогляд та поведінку. Основним завданням куратора в умовах COVID-19 є формування у студентів позитивної мотивації до професійно-особистісного самовдосконалення через розвиток соціокультурного простору ЗВО.

Про актуальність та потребу кураторства свідчать і дані інших соціологічних опитувань, які свідчать, що потребу кураторського наставництва відчувають 72 % студентів-першокурсників та 53 % студентів старших курсів. Куратор необхідний студентам для того, щоб долучитися до суспільного життя університету (21,8%), налагодити взаємини з однокурсниками (9,5%), покращити побутові умови (8,6%), адаптуватися до студентського життя (37%). Роль куратора у цих сферах життя здобувача було відзначено і під час дослідження, проведеного у Закладі вищої освіти «Подільський державний університет».

В умовах COVID-19 Інститут кураторства зіткнувся зі специфічними умовами дотримання цілої низки вимог, що суттєво ускладнили здійснення кураторської діяльності.

Дотримання таких вимог стало неодмінним атрибутом життєдіяльності усіх вузів України. Особливо складним у таких умовах виявилося здійснення

кураторства, яке у своїй основі передбачає активне міжособистісне спілкування як між куратором та студентами закріпленої групи, так і між самими студентами, залучення їх до групової діяльності та до суспільного життя вузу. Значною формою здійснення кураторської дистанційної діяльності стало спілкування в онлайн-форматі.

Доведення важливості ролі куратора та Інституту кураторства на рівні вищої освіти в умовах COVID-19 продемонстрували усі заклади вищої освіти. Так, зважаючи на складні епідеміологічні умови, першокурсники ЗВО «ПДУ» знайомилися зі співробітниками деканами, кафедрами та кураторами навчальних груп в онлайн-форматі. Співробітники Університету провели консультації щодо організації навчального процесу. 2 вересня 2020 р. на своєму офіційному сайті Подільський державний університет опублікував список кураторів студентських груп 1 курсу на 2020/21 навчальний рік. При цьому університет нагадав батькам першокурсників про доцільність підтримки контактів із кураторами, оскільки останні є консультантами та координаторами діяльності першокурсників у групі. Вони допомагають новачкам дізнатися про традиції університету, звикнути до норм та правил вузівського життя. Протягом навчального року вони сприяють формуванню молодіжного колективу, дбають про дисципліну, залучають студентів до наукового та суспільного життя ЗВО, допомагають розвивати інтерес до навчання, організовувати дозвілля.

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет» також напередодні нового навчального року на офіційному сайті опублікував інформацію про організацію навчального процесу у першому семестрі 2020/2021 навчального року в умовах ризиків поширення нової коронавірусної інфекції COVID-19, окремо приділивши увагу роботі зі студентами першого курсу. З 1 по 13 вересня першокурсники пройшли традиційний для університету період адаптації до освітнього університетського середовища. У ситуації, що склалася, адаптаційний період і робота зі студентами, у тому числі і кураторами навчальних груп, також здійснювалася в онлайн-режимі. За два тижні до початку навчання з першокурсниками було проведено навчальні роботі в електронному освітньому середовищі «Moodle», вони отримали студентські квитки, навчальну літературу та доступ до електронної бібліотеки. Відкритий адаптаційний модуль був традиційним загальноуніверситетським заходом «День Знань ЗВО «ПДУ» 2020 р.», який пройшов у форматі онлайн-трансляції.

У Подільському державному університеті за умов COVID-19 активізували роботу на створених кураторських онлайн-майданчиках. Зокрема, у дистанційному форматі продовжила свою роботу Школа кураторів ЗВО «ПДУ» «Діяльність куратора у сучасному ЗВО». Наприклад, ще 14 травня 2020 року за допомогою платформи ZOOM відбулося перше ознайомче заняття для студентів, які мали бути закріплені за першими курсами у 2021/2022 н.р..

Учасники визначили напрями роботи, продумали можливі сценарії проведення знайомства з першокурсниками в існуючих умовах із подальшим складанням плану роботи куратора. Інформація про роботу даної Школи публікується на створеній сторінці соціальної мережі «Instagram», «Facebook» університету.

В онлайн-форматі відбулося також посвячення першокурсників у студенти Подільського державного університету, де вони промовили Клятву першокурсника. У рамках онлайн-урочистості відбувся також флешмоб та віртуальна екскурсія топовими місцями вузу. Особлива роль у цих заходах було відведено кураторам. Для першокурсників були організовані кураторські години, щоб вони мали змогу особисто познайомитися зі своїми наставниками, викладачами, адміністрацією факультетів/інститутів та представниками студентських об'єднань. Заходи відбулися в аудиторіях з дотриманням усіх необхідних профілактичних норм. У межах кураторських годин студентам також докладно розповіли про правила поведінки у вузі у зв'язку з поширенням COVID-19.

Висновки. Таким чином, кураторство на рівні вищої освіти в умовах COVID-19 може бути як: форма навчально-виховної роботи зі студентами; засіб організації ефективної взаємодії викладача та студента; умова соціального виховання та розвитку особистості студента; вид соціальної діяльності та фактор підвищення успішності студентів; умова успішного професійного самовизначення та саморозвитку студентів. З моменту свого зародження Інститут кураторства постійно змінювався і продовжує змінюватись зараз, і це обумовлено не лише ситуацією з коронавірусною інфекцією (COVID-19). Усім учасникам процесу вищої освіти необхідно пристосовуватися до нових умов взаємодії на всіх рівнях, оскільки незважаючи на єдині цілі виховної роботи на рівні вищої освіти в Україні, адже у кожному закладі вищої освіти є свої особливості роботи кураторів та Інституту кураторства.

Література:

1. Бельская Е. Я., Игна О. Н. (2017) Роль института кураторства в современном высшем профессиональном образовании // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2017. 12 (189) С. 13.

2. Виховна робота зі студентською молоддю. (2006). Осіпова, Т. Ю. (ред.). Одеса: Фенікс.

3. Жа́ра, Г. І. (2019). Порадник для куратора, або Як навчити студента бути здоровим та успішним. Чернігів: Десна Поліграф.

4. Екимова С. Г. (2017) Кураторство как одна из форм учебно-воспитательной работы в вузе // Проблемы высшего образования. 2017. Т. 2. С. 104.

5. Мандель Б. Р. (2014) Кураторство: проблемы, размышления, полемика // «Alma mater» (Вестник высшей школы). 2014. № 3. С. 46.

6. Організація роботи куратора групи: з досвіду роботи кураторів аграрних закладів освіти. (2018). Талюта, Л. М. (ред.). Київ: «Агроосвіта».

7. Сатистова Е. Е., Калинина Т. В., Щелина Т. Т. (2016) Куратор в воспитательной системе современного вуза // Социальная педагогика в современных социальных практиках: Сб. науч. ст. VI Междунар. симпозиума. 2–5 июня 2016 г. / науч. ред. А. В. Мудрик, Т. Т.Щелина. — Арзамас: Арзамасский филиал ННГУ, 2016. С. 57.

8. Середа А. В., Титова Г. Ю. (2016) Кураторская деятельность как средство развития профессиональной компетентности студентов педвуза // Научно-педагогическое обозрение (Pedagogical Review). 2016. Вып. 2 (12). С. 84.

9. Шапошникова О. Н., Левитский В. Л. (2013) Система кураторства и организация воспитания студентов // Совет ректоров. 2013. № 7. С. 60.

References

1. Bel'skaja, E. Ja., Igna, O. N. (2017). Rol' instituta kuratorstva v sovremennom vysshem professional'nom obrazovanii [The role of the institute of curatorship in modern higher professional education]. Vestnik TGPU (TSPU Bulletin) - Bulletin of the TSPU Bulletin, 12 (189), 13 [in Russian].

2. Osipova, T. Ju. (2006). Vihovna robota zi students'koju moloddju [Educational work with student youth]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

3. Zhára, G. I. (2019). Poradnik dlja kuratora, abo Jak navchiti studenta buti zdorovim ta uspishnim [Curator's Guide, or How to Teach a Student to Be Healthy and Successful]. Chernigiv: Desna Poligraf [in Ukrainian].

4. Ekimova, S. G. (2017). Kuratorstvo kak odna iz form uchebno-vospitatel'noj raboty v vuze [Curation as one of the forms of educational work in higher education]. Problemy vysshego obrazovanija - Problems of higher education, 2, 104 [in Russian].

5. Mandel', B. R. (2014). Kuratorstvo: problemy, razmyshlenija, polemika [Curation: problems, reflections, controversy]. «Alma mater» (Vestnik vysshej shkoly) – "Alma mater" (Bulletin of the Higher School), 3, 46 [in Russian].

6. Taljuta, L. M. (2018). Organizacija roboti kuratora grupi: z dosvidu roboti kuratoriv agrarnih zakladiv osviti [Organization of the work of the curator of the group: from the experience of the curators of agricultural educational institutions]. Kiïv: «Agroosvita» [in Ukrainian].

7. Satistova, E. E., Kalinina, T. V., Shhelina, T. T. (2016). Kurator v vospitatel'noj sisteme sovremennogo vuza [Curator in the educational system of a modern university]. Social'naja pedagogika v sovremennyh social'nyh praktikah: Sb. nauch. st. VI Mezhdunar. simpoziuma. 2–5 ijunja 2016 g. / nauch. red. A. V. Mudrik, T. T.Shhelina. — Arzamas: Arzamasskij filial NNGU, 2016. S. 57 [in Russian].

8. Sereda, A. V., Titova, G. Ju. (2016). Kuratorskaja dejatel'nost' kak sredstvo razvitija professional'noj kompetentnosti studentov pedvuza [Curatorial activity as a means of developing the professional competence of students of pedagogical universities]. Nauchno-pedagogicheskoe obozrenie (Pedagogical Review) - Scientific and Pedagogical Review (Pedagogical Review), 2 (12), 84 [in Russian].

9. Shaposhnikova, O. N., Levitskij, V. L. (2013). Sistema kuratorstva i organizacija vospitanija studentov [The system of supervision and organization of student education]. Sovet rektorov - Council of Rectors, 7, 60 [in Russian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК. 348.147

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-403-410

Рижиков Вадим Степанович доктор педагогічних наук, професор, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-7069-7040

Прохоров Олег Анатолійович кандидат педагогічних наук, доцент, полковник ЗСУ, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3246-8850

Колісник Олег Леонідович кандидат психологічних наук, доцент, полковник ЗСУ, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6208-9106

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Анотація. Підсумовуючи проведений у науковий статті науково-практичний аналіз літературних першоджерел надає підстави для загального визначення дефініції «система гуманітарної підготовки військовослужбовців», що це сукупність основних складових цієї системи, що створюють певну організаційно-методичну модель навчання у військовому навчальному закладі. Яка складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів: принципів організації і проведення, мети, завдань, суб'єкта і об'єкта, навчальної інформації, засобів організації управління системою освітнього процесу вищого військового навчального закладу та педагогічної взаємодії, форм і методів взаємодії тощо.

Патріотизм є унікальним соціально-культурним та духовно-творчим феноменом, що притаманний всім етапам розвитку людства. Відтоді, як зародилась держава і державність, патріотизм став необхідним морально-соціальним принципом, дотримання якого забезпечує умови виживання живого і життя, життєдайності природного середовища, життєздатності будь-якого етносу, нації, держави.

Особливе місце в системі формування готовності військовослужбовців до реальної бойової діяльності займає гуманітарна підготовка. Це одночасно і форма патріотичного виховання, і основна форма роз'яснення політики держави, виключно важливий засіб формування у військовослужбовців патріотизму, громадянської свідомості, морально-бойових якостей, необхідних для виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни.

Офіцер – це громадянин України, який є представником Збройних Сил держави і стоїть на сторожі інтересів українського народу, який очікує від нього найвищого взірця особистої поведінки та службової діяльності. Кожен офіцер – патріот, який ставить безпеку та добробут українського народу вище власних інтересів і робить усе можливе для захисту Батьківщини. Патріотизм, як прояв національної гідності, є невід'ємним складником моральних якостей офіцера Збройних Сил України.

Запровадження інтерактивних форм навчання в освітньому процесі військового навчального закладу, а саме практичне використання «мозкового штурму» на семінарських заняттях в професійній підготовці майбутніх офіцерів Збройних Сил України сприяє формуванню патріотизму як певного морального ставлення та оцінку власної особистість у Вітчизні в сучасних умовах агресії РФ у 2022 році проти України.

Ключові слова. Патріотизм, Збройні Сили України, гуманітарна підготовка у вищих вістових навчальних закладах, офіцер Збройних Сил України.

Ryzhykov Vadym Stepanovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Research Center of the Military Institute of Taras Shevchenko National University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-7069-7040

Prokhorov Oleh Anatoliyovych PhD in pedagogy, associate professor, deputy head of the Military institute for educational work, Military institute, Taras Shevchenko National University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3246-8850

Kolisnyk Oleh Leonidovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, National University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskyi, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6208-9106

THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF HUMANITARIAN TRAINING OF SERVICEMEN IN THE FORMATION OF PATRIOTISM OF UKRAINIAN SOLDIERS IN MARTIAL LAW

Abstract. Summarizing the scientific and practical analysis of literary primary sources conducted in the scientific article gives grounds for the general definition of "system of humanitarian training of servicemen" as a set of main components of this system that create a certain organizational and methodological model of training in military education institution. This model consists of a large number of interrelated elements: principles of organization and conduct, objective, tasks, subject and object, educational information, means of managing the educational process of higher military education institution and pedagogical interaction, forms and methods of interaction, etc.

Patriotism is a unique sociocultural and spiritual and creative phenomenon inherent in all stages of human development. Since creation of the state and statehood, patriotism has become a necessary moral and social principle, compliance with which ensures the conditions for survival and life of living things, vitality of natural environment, and viability of any ethnic group, nation and state.

A special place in the system of preparing servicemen for real combat activities is occupied by humanitarian training. This is both a form of patriotic education and main form of explaining the state policy, an extremely important means of forming patriotism, civic consciousness, moral and combat qualities in servicemen that is necessary to fulfill the constitutional duty of defending the Motherland.

Officer is the citizen of Ukraine who represents the Armed Forces of the state and guards the interests of the Ukrainian people, who expect from him the highest example of personal behavior and service. Every officer is a patriot who puts the safety and well-being of the Ukrainian people above his own interests and does everything possible to defend the Motherland. Patriotism, as a manifestation of national dignity, is an integral part of the moral qualities of the officer of the Armed Forces of Ukraine.

Introduction of interactive learning in the educational process of military education institution, namely the practical use of brainstorming at seminars while training future officers of the Armed Forces of Ukraine contributes to formation of patriotism as a certain moral attitude and assessment of own personality in the Motherland in modern conditions of aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022.

Keywords. Patriotism, Armed Forces of Ukraine, humanitarian training in higher education institutions, officer of the Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. За сучасних умов загострення зовнішньої ситуації, вимушеної участі України у війні на відсіч агресії з боку РФ, а також проведення геноциду та звірств у українських містах Бородянка, Гостомель, Буча, Ірпінь, повного знищення Маріуполя та інших міст і сіл України надало підставу для активізації патріотичних настроїв українського народу, а також військовослужбовців зокрема.

Нині, в умовах відсічі зовнішньої воєнної агресії, збереження державної цілісності Україні предметом особливої уваги державного керівництва стає оптимізація підготовки патріотів, висококваліфікованих захисників Батьківщини. Під час війни ми показали всьому світу український дух, патріотизм та незламність. Саме він повертає наших людей додому та надає сили до боротьби та допомоги. Патріотизм який є в українських воїнів спонукає на подвиги та раціональну відсіч ворогу, а с саме головне збереження власного життя у бою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система патріотичного виховання молоді становить науковий інтерес широкого загалу сучасних

дослідників, серед яких варто виділити І. Беха, О.Бондаренка, В Кременя, М.Нещадима та багатьох інших у працях яких було здійснене теоретичне осмислення окресленої проблематики, розглянуто шерег її аспектів. Дотичними до представленої теми є і роботи військових науковців – О.Бондарнко, М.Нещадима, В. Маслова, В.Ягупова. Аналіз історичних аспектів патріотичного виховання молоді з метою актуалізації та адаптації досвіду минулого до сучасних умов є нагальною суспільною та науковою потребою і є невід'ємною складовою безперервного процесу реінтерпретації та оптимізації існуючих знань в умовах глобальної нестабільності та національних викликів.

Метою статті є визначення значення патріотизму для ефективної ведення українськими військовослужбовцями бойових дій. Розкриття суті і значення військового колективу, теоретичних понять патріотизму та методичних основ оптимізації формування патріотів військовослужбовців в системі спеціальної гуманної підготовки в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. У статті використано окремі загальнонаукові та спеціальні методи теоретико-емпіричного дослідження, зокрема аналіз наукової літератури із проблеми, систематизація та узагальнення матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Система гуманітарної підготовки військовослужбовців – це сукупність її основних складових, що створює певну організаційно-методичну модель навчання у військовому навчальному закладі. Вона складається з великої кількості взаємопов’язаних елементів: принципів організації і проведення, мети, завдань, суб’єкта і об’єкта, навчальної інформації, засобів організації управління системою та педагогічної взаємодії, форм і методів взаємодії тощо.

Філософи й політологи визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та виявляється в певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до Батьківщини. Патріотизм одне з найглибших почуттів, що закріплювалося століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів, соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура [1].

Патріотизм є унікальним соціально-культурним та духовно-творчим феноменом, що притаманний всім етапам розвитку людства. Відтоді, як зародилась держава і державність, патріотизм став необхідним морально-соціальним принципом, дотримання якого забезпечує умови виживання живого і життя, життєдайності природного середовища, життєздатності будь-якого етносу, нації, держави. Аналіз «стислих» історичних фактів у різних типах духовно-культурних часових просторів засвідчує, що цілеспрямоване створення умов для формування патріотизму, зокрема у цивільної та військової молоді, буде актуальним доти, доки буде актуальною одна із головних функцій держави – захист ментального коду від зовнішніх впливів і внутрішніх загроз, створення і

захист умов для живого і життя у процесі взаємодії природа – людина – суспільство [7].

Військовому колективу, Збройним Силам України притаманні всі загальні риси колективу. Військовий колектив об'єднує людей на тільки метою, але й родом діяльності, яка носить яскраво виражений колективний характер (її завдання виконуються у складі екіпажу, відділення та ін.) і зв'язаної з постійним подоланням труднощів і небезпек, з обслуговуванням складної сучасної бойової техніки і зброї.

Національно-патріотична підготовка проводиться у Збройних Силах України з метою: формування в особового складу державницького світогляду та національної самосвідомості, які базуються на знанні військовослужбовцями історичних процесів національного державотворення та бойових традиціях українських військових формувань та сучасних Збройних Сил України; впровадження в систему навчання та виховання особового складу національно-патріотичних цінностей, ідей вірності Військовій присязі, бойовим традиціям, гордості за належність до Збройних Сил України; своєчасного доведення до особового складу актуальної інформації про діяльність керівництва держави та військового командування, спрямованої на зміцнення обороноздатності країни; формування морально-психологічних мотиваційних основ службової діяльності та цільової спрямованості підготовки військовослужбовців до виконання завдань щодо захисту національних інтересів; утвердження засад діяльності Збройних Сил України та формування довіри до керівництва держави, відповідних командирів (начальників) [3; 4].

Після вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року, значна частина чоловічого цивільного населення вступила до лав територіальної оборони, що базується на принципі добровільного волевиявлення. Це безумовно викликає повагу, укріплює патріотичний дух і відчуття безпеки українців. Але інша частина чоловіків, які не є професійними військовими і які з різних причин не долучилися до національного спротиву стали волонтерами, що суттєво допомагає Збройним Силам України [9].

Особливе місце в системі формування готовності військовослужбовців до реальної бойової діяльності займає гуманітарна підготовка. Це одночасно і форма патріотичного виховання, і основна форма роз’яснення політики держави, виключно важливий засіб формування у військовослужбовців патріотизму, громадянської свідомості, морально-бойових якостей, необхідних для виконання конституційного обов’язку захисту Вітчизни.

У нормативно-правових документах морально-психологічного забезпечення та патріотичного виховання Міністерства оборони України визначені головна мета і засади гуманітарної підготовки; більш конкретизована відповідальність командирів, штабів, органів з гуманітарних питань; вказані порядок організації та проведення занять з гуманітарної підготовки, методика

проведення занять, порядок підведення підсумків гуманітарної підготовки, напрямки її забезпечення [2; 3; 4; 5].

Патріотизм та національна свідомість закладені на генетичному рівні в наших пращурів і передаються з покоління в покоління. Теперішня ситуація 2022 року, війна із РФ, сколихнула націю, підняла на надзвичайно високий щабель національно-патріотичну свідомість. Під час війни ми зрозуміли, як кожен з нас може вплинути на перебіг подій. Наблизити нашу перемогу над Росією може військовий на фронті, боєць територіальної оборони, лікар, який лікує поранених, волонтер, який збирає кошти, купує та привозить все необхідне для армії та населення. Зараз як ніколи наш народ став одним цілим механізмом, оскільки все, що ми робимо в тилу допомагає нашій армії, економіці та країні в цілому.

Головною метою гуманітарної підготовки при професійній підготовці військовослужбовців є:

- роз'яснення державної політики у галузі оборони, пропаганда національних, військових і культурних традицій українського народу;
- виховання в особового складу почуття патріотизму, готовності зі зброєю в руках захищати Українську державу, інтереси українського народу, поваги до Конституції та законів України, вірності Військовій присязі, гордості за службу у Збройних Сил України, належність до виду Збройних Сил, роду військ, об'єднання, з'єднання, військової частини;
- створення сприятливої морально-психологічної обстановки у військових частинах, підрозділах, установах і військових навчальних закладах Міністерства оборони України;
- виховання у військовослужбовців свідомого та відповідального ставлення до оволодіння військовими знаннями, підвищення рівня професійної майстерності;
- формування і розвиток у військовослужбовців високої культури й особистих якостей, необхідних для військової служби;
- удосконалення психолого-педагогічних знань офіцерського складу, прапорщиків, сержантів і правових знань усіх категорій особового складу.

М.І.Нещадим узагальнює критерії які характеризують ефективність діяльності окремого військовослужбовця, як військового спеціаліста і визначає, що серед сформованих професійних якостей обов'язковою складовою є інтелектуальні, морально - психологічні якості і особлива увага повинна приділятися патріотичному вихованню воїнів, як результату включення особистості у військовий процес, її соціалізації, самовдосконалення [6].

Патріотизм – одне з найбільш глибоких людських почуттів. Як правило, це поняття розуміють як відданість і любов до Батьківщини, до свого народу, гордість за їхнє минуле й сьогодення, готовність до її захисту. Це почуття є одним із найважливіших духовних надбань особистості. Воно характеризує

вищий рівень розвитку особистості й проявляється в її активно-діяльнісній самореалізації на благо Батьківщини.

Запровадження інтерактивних форм навчання в освітньому процесі військового навчального закладу, а саме практичне використання «мозкового штурму» на семінарських заняттях в професійній підготовці майбутніх офіцерів Збройних Сил України сприяє формуванню патріотизму як певного морального ставлення та оцінку власної особистість у Вітчизні. Патріотичне почуття, соціально-моральне у своїй основі, особистість набуває не лише шляхом біологічної спадковості, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні слова [7].

Офіцер – це громадянин України, який є представником Збройних Сил держави і стоїть на сторожі інтересів українського народу, який очікує від нього найвищого взірця особистої поведінки та службової діяльності. Кожен офіцер – патріот, який ставить безпеку та добробут українського народу вище власних інтересів і робить усе можливе для захисту Батьківщини. Патріотизм, як прояв національної гідності, є невід'ємним складником моральних якостей офіцера [8].

Висновок. Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню української нації, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Патріотизм як фактор викликає необхідність високої відповідальності, моральної залежності кожного військовослужбовця від колективу, від товаришів. Взаємозалежність, воїна і колективу неперервно зростає по мірі розвитку і вдосконалення бойової техніки та зброї, об'єктивно породжує у військовослужбовців почуття відповідальності за загальний успіх.

Перспективи подальших досліджень. Проведення науково-практичного аналізу прояву патріотизму серед військовослужбовців в сучасній ситуації війни РФ із Україною, та запровадження передових педагогічних методик в освітній процес вищих військових навчальних закладів щодо формування патріотизму у майбутніх офіцерів.

Література:

1. Бех, І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / Бех І. Д. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

2. Доктрина «морально-психологічне забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях» Затверджена Наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України 27 жовтня 2020 року. – 24 с.

3. Доктрина організації гуманітарної підготовки у Збройних Силах України: Затверджена Наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 01 липня 2020 року. – 35с.

4. Інструкція з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України: Затверджено Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 28.03.2017 №108

5. Каталог військових стандартів станом на 01.01.2021: Управління стандартизації, кодифікації та каталогізації, Київ, 2021. – 35с.

6. Нещадим М. І. Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 852 с.

7. Ryzhykov Vadym. Systems approach in military personnel training technology /dr. Vadym S. Ryzhyko, ph. d. (c) Serhii V. Buryi, ph. d. (c) Lina Kotova, ph. d. Oleksandr V. Bondarenko, lic. Yuliia V. Bura / Revista inclusiones issn 0719-4706 volumen 7 – número 4 – octubre/ diciembre 2020. – P. 274 – 281.

8. Рижиков В.С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів / Монографія В.С.Рижиков. - – Херсон, ТОВ «Айлант», 2010. – 280с.

9. Посилання: Армія Inform.

References:

1. Bekh, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti : nauk. Vydannia*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]

2. Doktryna «moralno-psykholohichne zabezpechennia viisk (syl) v obiednanykh operatsiiakh» *Zatverdzhena Nakazom nachalnyka Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy 27 zhovtnia 2020 roku*. Kyiv – 24 s. [in Ukrainian]

3. Doktryna orhanizatsii humanitarnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: *Zatverdzhena Nakazom nachalnyka Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy vid 01 lypnia 2020 roku.* Kyiv– 35s. [in Ukrainian]

4. Instruktsiia z orhanizatsii natsionalno-patriotychnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: *Zatverdzheno Nakaz Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy vid 28.03.2017 №108.* Kyiv: [in Ukrainian]

5. Kataloh viiskovykh standartiv stanom na 01.01.2021: *Upravlinnia standartyzatsii, kodyfikatsii ta katalohizatsii,* Kyiv, 2021. – 35s. [in Ukrainian]

6. Neshchadym, M. I. (2003). *Viiskova osvita v Ukraini: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia.* Kyiv : VPTs «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian]

7. Ryzhykov Vadym. Systems approach in military personnel training technology / dr. Vadym S. Ryzhyko, ph. d. (c) Serhii V. Buryi, ph. d. (c) Lina Kotova, ph. d. Oleksandr V. Bondarenko, lic. Yuliia V. Bura / Revista inclusiones issn 0719-4706 volumen 7 – número 4 – octubre/diciembre 2020. – P. 274 – 281.

8. Ryzhykov, V.S. (2010). *Theory and practice of constructing target models (profesiograms) and the process of professional training of maybut lawyers*: *Monograph.* Kherson: TOV "Aylant" [in Ukrainian]

9. Posylannia: Armiia Inform.

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.013.46

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-411-419

Сілкова Олена Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медичної інформатики та медичної і біологічної фізики, Полтавський державний медичний університет, вул. Шевченка, 23, м. Полтава, 36011, https://orcid.org/0000-0002-2605-204X

Макаренко Олександр Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медичної інформатики та медичної і біологічної фізики, Полтавський державний медичний університет, вул. Шевченка, 23, м. Полтава, 36011, https://orcid.org/0000-0002-0075-6110

Макаренко Володимир Іванович кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри медичної інформатики та медичної і біологічної фізики, Полтавський державний медичний університет, вул. Шевченка, 23, м. Полтава, 36011, https://orcid.org/0000-0001-5591-6145

Хміль Олена Всеволодівна кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри дитячої терапевтичної стоматології з профілактикою стоматологічних захворювань, Полтавський державний медичний університет, вул. Шевченка, 23, м. Полтава, 36011, https://orcid.org/0000-0001-5390- 9099

АДАПТАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАТИКИ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Військова агресія Російської Федерації проти України, запровадження військового стану обумовлюють актуальність вивчення проблеми організації навчального процесу, викладання дисциплін у вищих навчальних закладах, їх особливостей проведення в умовах бойових дій. Адже наявні обмеження можливостей здобувачів вищої освіти, викладачів Україні, обумовлені технічними проблемами, психологічними станами учасників освітнього процесу в умовах запровадження режиму військового стану потребують належної адаптації навчального процесу, викладання дисциплін, правового регулювання. Саме тому вивчення окремих аспектів викладання, адаптації навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти в умовах запровадження режиму військового стану характеризується актуальністю.

Зазначено правовий режим здійснення освітнього процесу в умовах військового стану в Україні. Визначено форми адаптації здобувачів вищої

освіти у сучасних реаліях: формальна, соціально-психологічна, дидакційна. Розглянуто поняття: навчання, викладання в умовах військового стану. Окреслено особливості організації навчального процесу: дистанційна, синхронна, асинхронна за допомогою месенджерів, он-лайн ресурсів, вправ та завдань, що розвантажують психологічно. Виокремлено методи роботи із здобувачами вищої освіти: проблемні, пошукові, творчі; форми взаємодії з педагогом: дискусійні, партнерські, актуалізації опорних знань. Зазначено технічні можливості для роботи під час проведення занять. Сформульовано методи роботи для розвантаження психологічного стану учасників освітнього процесу. Наведено і рекомендовано деякі приклади практичних завдань з дисципліни «Медична інформатика» з урахуванням можливостей здобувачів вищої освіти. Визначено пропозиції щодо внесення змін у викладання дисципліни під час військового стану.

Ключові слова: військовий стан, освітній процес, медична інформатика, медичні знання, медична освіта.

Silkova Olena Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Medical Informatics and Medical and Biological Physics, Poltava State Medical University, Shevchenka St., 23, Poltava, 36011, https://orcid.org/0000-0002-2605-204X

Makarenko Oleksandr Volodymyrovych Candidate of Pedagogic Sciences , Associate Professor of Medical Informatics and Medical and Biological Physics, Poltava State Medical University, Shevchenka St., 23, Poltava, 36011, https://orcid.org/0000-0002-0075-6110

Makarenko Volodymyr Ivanovych Candidate of Pedagogic Sciences, Senior Lecture at the Department of Medical Informatics and Medical and Biological Physics. Poltava State Medical University, Shevchenka St., 23, Poltava, 36011, https://orcid.org/0000-0001-5591-6145

Khmil Olena Vsevolodivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Pediatric Therapeutic Dentistry with Prevention of Dental Diseases Poltava State Medical University, Shevchenka St., 23, Poltava, 36011, https://orcid.org/0000-0001-5390-9099

ADAPTATION OF TEACHING OF MEDICAL INFORMATICS TO RECIPIENTS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION IN THE CONDITION OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. The military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the introduction of martial law determines the urgency of studying the problem of

organizing of the educational process, teaching disciplines in higher education institutions, its features during fighting. After all, the existing limitations for the recipients of higher education, teachers of Ukraine, due to technical problems, psychological states of participants in the educational process in the martial law require proper adaptation of the educational process, teaching disciplines, legal regulation. That is why the study of certain aspects of teaching, adaptation of disciplines for the recipients of higher education in the condition of martial law is characterized by relevance.

The legal regime of the educational process in the condition of martial law in Ukraine is indicated. The forms of adaptation for the recipients of higher education in modern realities are determined: formal, socio-psychological, didactic. The concepts are considered: training, teaching in martial law. The peculiarities of the organization of the educational process are outlined: remote, synchronous, asynchronous with the help of messengers, online resources, exercises and tasks that relieve psychologically. Methods of work with the recipients of higher education are singled out: problem-based, exploratory, creative; forms of interaction with the teacher: discussion, partnership, updating of basic knowledge. The technical possibilities for work during the classes are indicated. Methods of work for unloading the psychological state of participants in the educational process are formulated. Some examples of practical tasks in the discipline of & quot; Medical Informatics & quot; are given and recommended, taking into account the capabilities of the recipients of higher education. Proposals for changes in the teaching of discipline during martial law have been identified.

Keywords: martial law, educational process, medical informatics, medical knowledge, medical education.

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану на всій території України» Указом Президента України №64/2022 був введений воєнний стан з 24 лютого 2022 року та відповідно до частини четвертої статті 34 Закону України «Про вищу освіту», пункту 8 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630, Міністерством освіти і науки України був виданий Наказ №235 від 07.03.2022 року «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» відповідно до якого:

- за наявних можливостей ЗВО відновлюється освітній процес для учасників освітнього процесу у змішаній (очно-дистанційній) або дистанційній формі;

- забезпечуються особливі умови навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для

тих здобувачів освіти, які перебувають в лавах ЗСУ або у підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю.

Таким чином, наявні обмеження можливостей учасників освітнього процесу, викладачів в умовах військового стану потребують належної адаптації при вивченні навчальних дисциплін, потребують різноманіття форм, методів організації навчального процесу, які будуть суттєвим внеском у формуванні професійних знань, умінь майбутнього лікаря при вивченні дисциплін, зокрема «Медичної інформатики».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дидактичної адаптації здобувачів освітнього процесу до умов навчання у закладах вищої освіти присвячені дослідження О. Мороза, О.Падалка, В.Юрченко, Р.Чубук [1, 2]. Вважаємо, що найбільш суттєвими характеристиками дидактичної адаптації здобувачів освіти є такі:

- загальний, який об'єднує специфічні особливості навчання здобувачів освітнього процесу у закладі вищої освіти (зміст навчання належить до спеціальних фахових чи наукових галузей і зафіксований у затверджених навчальних програмах) [3];

- методологічний, який наголошує, що специфіка процесу адаптації здобувачів освіти у вишах визначається, головним чином, характером їх діяльності (збільшення обсягу самостійної аудиторної і позааудиторної навчальної роботи і обов'язкової системи знань, яка має бути опанована шляхом самоосвіти). відображено в дослідженнях К. Делікатного, Д. Елькіна та ін. [4, 5].

Таким чином, дидактична адаптація, у цілому, передбачає пристосування учасників освітнього процесу до нових форм і методів навчання у виші, системи контролю й педагогічних вимог у теперішніх реаліях.

В той же час, ніхто з нас раніше не був в військових умовах, тому логічно, що ми не знаємо як треба реагувати й що робити, як навчати під час військових реалій, багато учасників освітнього процесу відчувають психологічну тривогу, неспокій, стрес, які викликають наступні реакції [6]:

1) Шок (заціпеніння, невіра, що почалася війна);

2) Активні емоційні прояви (від паніки, істерики, плачу до злості, агресії, дратівливості);

3) Фаза усвідомлення (ми розуміємо, що нічого змінити не можемо);

4) Прийняття, адаптація (починаємо допомагати іншим, повертаємось до своїх звичних обов'язків).

За ствердженням американського психолога Д. Арчибальд [7] стверджує одним із найбільш дієвих способів полегшити такий стан є розмови з оточуючими людьми, максимальна зайнятість справами, читанням, навчанням, тощо . Це допомагає визнати і обговорити свої почуття. Також можна спробувати записувати думки на папері. Це допомагає зрозуміти ситуацію і відчути полегшення.

Психологиня Сандра де Монте пропонує змусити себе відволіктися від теперешньої ситуації за допомогою розв'язання важкої задачі чи кросворду — варто робити щось, що допоможе максимально залучити когнітивні здібності і відволікти від думок про стану в країні [8, 9].

Отже, враховуючи вище перераховане, дуже важливо розпочати і забезпечити навчальний процес, розробити низку практичних, теоретичних завдань для здобувачів освіти, щоб за можливості обмежити час для сприйняття тривожних новин, котрі тримають людину у стані "бий або біжи". Це забезпечується за рахунок підвищення рівнів гормонів стресу, зокрема кортизолу та адреналіну. Саме під час спілкування з викладачами, виконання різноманітних завдань обмежується час перегляду новин допомогає дещо налагодити роботу гормональної системи і знизити тривожність.

Мета статті. Виявлення особливостей викладання навчальної дисципліни «Медична інформатика» майбутніми лікарями в умовах військового стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Наказу №235 Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 року Полтавський державний медичний університет відновив освітній процес у дистанційній формі, яка є найбільш оптимальною та безпечною формою організації освітнього процесу в умовах військового стану, оскільки учасники освітнього процесу роз'їхалися по усій території України. Корисною у цій ситуації стала напрацьована викладачами університету під час пандемії коронавірусу модель дистанційного навчання у синхронному й асинхронному режимах. Під час війни університет став осередком, який не тільки надає знання здобувачам освіту, але й психологічну підтримку, не втрачає відчуття приналежності до спільноти, займається волонтерським рухом, надає медичну допомогу постраждалим внаслідок бойвих дій, допомогає з поселенням внутрішніх переселенців. Тому надзвичайно важливо стало гнучко підходити до організації роботи університету та налаштовувати освітній процес так, щоб він був комфортним і нетравмівним для учасників освітнього процесу та педагогів.

Дуже важко усвідомити, що всім нам потрібно стикатись із війною. Але змінити нічого ми не можемо, тому потрібно продовжувати навчання в теперешніх умовах, пристосовуватися до обставин.

Відповідно до теперішнього ситуації, яка склалася, ми вважаємо можна виділити наступні форми адаптації студентів до навчання:

- адаптація формальна (обізнаність з новими реаліями життя, пристосування до теперішніх умов навчального процесу, оскільки ніхто з нас раніше не був в таких умовах, тому логічно, що ми не знаємо як треба реагувати й що робити.);
- адаптація соціально-психологічна (пристосування до військового стану, оточення, іншого ритму життя, життєвих обставин, прийняття своїх емоцій);
- дидактична адаптація учасників освітнього процесу (готовність опанувати нові форми, методи навчання, працювати з великим обсягом

навчального матеріалу, готовність самостійно опанувати складну мову наукових текстів).

Розглянемо більш детально дидактичну адаптацію дисципліни «Медична інформатика».

В умовах війни дуже гостро стало питання організації проведення навчальних занять з дисципліни у зв'язку з різною військовою обстановкою регіонів країни. Зрозуміло, що заняття у синхронному режимі дуже важливі для здобувачів вищої медичної освіти, проте не у всіх учасників процесу була можливість синхронно присутними на заняттях у силу різних вище перерахованих обставин.

Тому для цієї категорії учасників освітнього процесу під час вивчення дисципліни «Медична інформатика» кількість синхронних дистанційних занять на день була зменшана, ніж під час дистанційного навчання в мирний час. Решту часу було присвячено роботі в асинхронному режимі:

–спілкуванні у месенджерах;

–роботі з онлайн-ресурсами;

–виконанню вправ та завдань, що передбачають психологічне розвантаження, тощо.

Методи роботи із здобувачами вищої освіти добирали відповідно до навчального предмету. Перевагу надавали проблемним, пошуковим, творчим методам роботи, оскільки проблемна ситуація в навчанні – це пізнавальна трудність, для подолання якої студенти мають здобути нові знання, докласти інтелектуальних зусиль, відволіктись хоч на деякий час від сьогоденних реалій. Проблемна ситуація являє собою практичне або теоретичне затруднення, яке приводить студентів до виявлення недостатності раніше отриманих знань, особистого досвіду для пояснення нових фактів, явищ, тобто протиріччю між знаннями та незнаннями. Створення проблемної ситуації спрямовує думку студентів на самостійний пошук відповіді. Проблемна ситуація може виникнути у ході виконання навчально-практичного завдання, спостереження [10, 11].

В умовах війни бесіда або діалог кращі за інструкції чи розповіді, а творче, проблемне завдання — за вправи, саме тому викладачі робили акцент на дискусійних варіантах і формах актуалізації опорних знань та закріпленні теоретичного матеріалу, що сприяли розвитку актуальних соціальної та громадянської ключових компетентностей.

Обираючи методи роботи, ми пам'ятали, що деякі здобувачі освіти під час військових дій обмежені в ресурсах. Тому проєкти, творчі завдання застосовували враховуючи наявність у учасників освітнього процесу необхідного комп'ютерного обладнання, розглядали їх альтернативу.

Оскільки основними завданнями дидактики вищої школи є:

–удосконалення змісту підготовки фахівців різних профілів (визначення оптимальних шляхів, вибір методів, форм, технологій навчання);

–подальший розвиток та підвищення пізнавальної самостійності та активності здобувачів освіти у навчальному процесі;

–інтенсифікаціюя навчального процесу;

–інтеграція навчальних дисциплін;

–модернізація освітніх технологій;

–пошуки нових ефективних форм організації навчання [12].

Відповідно до вище перерахованих завдань, викладачами кафедри для учасників освітнього процесу були запропановані індивідуальні завдання, що передбачали читання навчальної літератури, перегляд навчальних відео, розробку проєкту, побудову ментальних карт, розв'язування задач зі статистики з подальшим аналізом отриманих даних, складання алгоритмів до медичних задач, підготовку презентації до запропанованих тем, роботу з он-лайн програмами, інші творчі заняття, що давали змогу зняти психічне та емоційне напруження [13].

Виконуючи перелічені практичні завдання, здобувачі освіти демонстрували здатність до самостійного розв'язання завдань різної ступені складності, адаптаціїю до соціального життя і професійної діяльності, рівень освіченості та готовність її підвищувати, зростання самоосвіти одночасно розвантаючи свій психологічний стан.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу наукових джерел і власних досліджень виявлено основні напрямки дидактичної адаптації викладання дисципліни «Медична інформатика» в умовах військового стану, які були викликані обмеженими можливостями здобувачів і викладачів вищої освіти Україні. Запропановані різні форми організації навчального процесу, зокрема, методи для розвантаження психологічного стану учасників освітнього процесу. Рекомендовано деякі приклади практичних завдань з дисципліни «Медична інформатика» з урахуванням можливостей здобувачей вищої освіти в умовах сьогодення.

Можемо зробити висновок, що така адаптація викладання дисципліни є дуже важливою для нормальної діяльності учасників навчального процесу під час військового стану.

Література:

1. Мороз О. Г. Викладач вищої школи: психологопедагогічні основи підготовки: навч. посіб. / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко. - К.: НПУ, 2006.- 281 с.

2. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Р. В. Чубук – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 348 с

3. Лукашевич М. П. Соціалізація, виховні механізми і технології / М.П. Лукашевич.- К.: Знання-Прес, 1998.- С.25- 26.

4. Делікатний К.Г. Становлення студента: Питання адаптації випускника школи у вузі / К.Г. Делікатний. - К.: т-во "Знання" УРСР, 1983 - 48 с.

5. Елькін Д. Г. Деякі психологічні питання адаптації студентів перших курсів до умов вищої школи / Д. Г. Елькін // Проблеми вищ. шк. – 1974. – Вип. 19 : Проблемні питання удосконалення вищої освіти. – С. 49–52.

6. Сайт «Robota.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://thepoint.rabota.ua/yak-borotysya-z-tryvozhnistyu-ta-strahom-pid-chas-viyny-rekomendatsiyi-psyholohiv/.

7. Archibald D. Hart. The Anxiety Cure: A Proven Method for Dealing with Worry, Stress and Panic Attacks / D. Hart Archibald . // Thomas Nelson. – 2001.- P.369.

8. Сайт «Huffpost» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/if-youre-feeling-anxious-scared-or-overwhelmed-by-war-in-ukraine-we-get-it_uk_62175c17e4b03d0c80341176/.

9. Сайт «Суспільне/Новини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://suspilne.media/211997-trivoznist-pid-cas-vijni-so-dopomoze-zaspokoitisa/.

10. Сілкова О. В. Проблеми підготовки з медичної інформатики студентів вищих навчальних закладів / О. В. Сілкова, Ю. О. Іщейкіна // *Вісник проблем біології і медицини.* – 2011. – № 3. – С. 128–129.

11.Сілкова О. В. Застосування засобів мультимедіа під час самостійної роботи студентів / О. В.Сілкова // Актуальні питання якості медичної освіти. XIII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю. –Тернопіль, 2016. – Т. 1. – С. 271–272.

12. Сілкова О. В. Контроль знань та вмінь студентів вищих медичних навчальних закладів в умовах використання комп'ютерних систем: дис. канд. пед. наук: 13.00. 04 / Сілкова Олена Вікторівна – Київ, 2003. – 245 с.

13.Лобач Н. В. Інноваційні технології в організації самостійної роботи студентів при вивченні медичної інформатики / Н. В.Лобач, С. Ю.Оленець, О. В.Сілкова // Інноваційні технології в організації самостійної роботи студентів медичних освітніх закладів: навч.-наук. конф. з міжнародною участю, м. Полтава, 23 березня 2017 р. – Полтава, 2017. – Т. 1. – С. 89–90.

References:

1. Moroz, O. H., Padalka, O. S., Yurchenko, V. I. (2006). *Vykladach vyshchoi shkoly: psyhologopedagogichni osnovy pidgotovky [Teacher of higher school: psychological and pedagogical bases of preparation]*. K.: NPS [in Ukrainian].

2. Chubuk, R.V. (2013*). Sotsialna pedagogika [Social pedagogy]*: Mukolaiv: ChDY Petra Mogyly [in Ukrainian].

3. Lukashevych, M. P. (1998). *Sotsializatsiya, vyhovni mehanizmy i tehnologii [Socialization, educational mechanisms and technologies]*. K.: Knowledge-Press [in Ukrainian].

4. Delikatnyyi, K. G. (1983) *Stanovlennya studenta: Pytannya adaptatsii vypusknyka shkoly u vyzi [Becoming a student: Nutrition adaptation of a school graduate at a university*]. K.: Znannya URSR [in Ukrainian].

5. Elkin, D.G. (1974). Deyaki psyhologichni pytannya adaptatsii studentiv pershyh kursiv do umov vyshoi shkoly [Acts of psychological nutrition of adaptation of first-year students to the minds of a higher school / *Problemy vyshoyi shkoly - Problems of Vishcho School*, 19 , 49–52 [in Ukrainian].

6. Sait «Robota.ua» [Site «Robota.ua»]. Retrieved from: https://thepoint.rabota.ua/yak-borotysya-z-tryvozhnistyu-ta-strahom-pid-chas-viyny-rekomendatsiyi-psyholohiv/ [in Ukrainian].

7. Archibald, D. Hart. The Anxiety Cure: A Proven Method for Dealing with Worry, Stress and Panic Attacks / D. Hart Archibald . // Thomas Nelson. – 2001.- P.369.

8. Sait «Huffpost» [Site «Huffpost»]. Retrieved from: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/if-youre-feeling-anxious-scared-or-overwhelmed-by-war-in-ukraine-we-get-it_uk_62175c17e4b03d0c80341176/ [in United Kingdom].

9. Sait «Suspilne/Novyny» [Site «Suspilne/News»]. Retrieved from: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/if-youre-feeling-anxious-scared-or-overwhelmed-by-war-in-ukraine-we-get-it_uk_62175c17e4b03d0c80341176/ [in Ukrainian].

10. Silkova, O.V., Ishcheikina, Yu.O. (2019). Problemy pidhotovky z medychnoi informatyky studentiv vyshchyh navchalnyh zakladiv [Problems of training in medical informatics for students of higher educational institutions]. *Visnyk problem biolohii i medytsyny [Bulletin of problems of biology and medicine]*, 3, 128–129 [in Ukrainian].

11.Silkova, O.V. (2016). Zastosyvannya zasobiv multimedia pid chas samostiinoi roboty studentiv [Application of means multimedia pid hour of independent work of students]. Proceedings from MIIM '16: *XIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni pytannya yakosti medychnjyi osvity» – The Thirteen International Scientific and Practical Conference « Actual nutrition of the quality of medical education»*. (V.1, pp. 271-272). Ternopil [in Ukrainian].

12. Silkova, O.V. (2003). Kontrol znan ta vmin studentiv vyshchyh medychnyh navchalnyh zakladiv v umovah vykorystannya kompyuternyh system [Control of knowledge and skills of students of higher medical educational institutions in the conditions of using computer systems]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Lobach, N.V., Olenets, S.Yu, Silkova, O.V.(2017). Innovastiyini tehnologiyi v organizatsiyi samostiyinoi roboty studentiv pry vyvchenni medychnoi informatyky [Innovative technologies in the organization of independent work of students in the study of medical informatics] Proceedings from MIIM '17: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Innovatsiini tehnologii v organizatsii samostiinoi roboty studentiv medychnyh osvitnih zakladiv» – Innovative technologies in the organization of independent work of students of medical educational institutions »*. (V.1, pp. 89-90). Poltava [in Ukrainian].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 378.1:786.2

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-420-430

Сінь Лу аспірантка факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова 9, м. Київ, 01601, https://orcid.org/0000-0002-7028-0488

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

Анотація. Стаття присвячена одній з актуальних проблем професійної підготовки майбутніх вчителів музики – методичне забезпечення формування інтерпретаційної культури. Проаналізовано проведений експеримент дослідження щодо формування у майбутніх учителів музики інтерпретаційної культури, який проводився у два етапи (мотиваційно-інформаційний та виконавсько-творчий). Обґрунтовано, що мотиваційно-інформаційний етап формувального експерименту було присвячено створенню позитивної мотивації у майбутніх учителів музики щодо необхідності формування інтерпретаційної культури, зокрема для засвоєння відповідних знань, вивчення структури змісту інтерпретаційної культури загалом, та інтерпретаційної діяльності зокрема, її особливостей у вокальному виконавстві, і саме головне – це опанування інтерпретаційною технікою за допомогою методики «Вивчення структури змісту інтерпретаційної культури».

Виконавсько-творчий етап присвячено розвитку техніки інтерпретації, розвитку музичного мислення, розумінню стильової ідентичності музичного твору, готовності до концертного втілення інтерпретацій музичних творів, рефлексивній підготовці майбутніх учителів музики. Так, було визначено, що для розвитку техніки інтерпретації, підходили такі методики «Ескізне вивчення твору»; «Ескізне засвоєння вокального матеріалу; «Розвиток музичного мислення у студентів»; створення симультанного образу музичного твору; метод стильового аналізу музичного твору та порівняльного аналізу; метод формування волі та впевненості. Таким чином, проведений формувальний експеримент дозволив впровадити різноманітні методи, які сприяли формуванню у майбутніх учителів музики інтерпретаційної культури.

Ключові слова: методичне забезпечення, вчитель музики, інтерпретаційна культура, методи, музичні твори.

Xin Lu Graduate student at the Anatoly Avdievsky Faculty of Arts National Pedagogical University named after MP Drahomanova, Pirogova St., 9, Kyiv, 01601,https://orcid.org/0000-0002-7028-0488

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

METHODICAL SUPPORT OF FORMATION OF INTERPRETATIVE CULTURE OF THE FUTURE TEACHER OF MUSIC

Abstract. The article is devoted to one of the current problems of professional training of future music teachers - methodological support for the formation of interpretive culture. The conducted research experiment on the formation of future music teachers of interpretive culture, which was conducted in two stages (motivational-informational and performing-creative). It is substantiated that the motivational and informational stage of the formative experiment was devoted to creating positive motivation in future music teachers about the need to form interpretive culture, in particular to acquire relevant knowledge, study the structure of interpretive culture in general, and interpretive activities in particular, its features in vocal performance. the main thing is to master the interpretation technique with the help of the method "Study of the structure of the content of interpretive culture".

The executive and creative stage is devoted to the development of interpretation techniques, the development of musical thinking, understanding the stylistic identity of a musical work, readiness for concert embodiment of interpretations of musical works, reflective training of future music teachers. Thus, it was determined that for the development of the technique of interpretation, the following methods "Sketch study of the work" were suitable; "Sketch mastering of vocal material; "Development of musical thinking in students"; creation of a simultaneous image of a musical work; method of stylistic analysis of a musical work and comparative analysis; method of forming will and confidence. Thus, the conducted formative experiment allowed to introduce various methods that contributed to the formation of future music teachers interpretive culture..

Keywords: methodical support, music teacher, interpretive culture, methods, musical works.

Постановка проблеми. В наш час на етапі розвитку вищої освіти Міністерство освіти і науки України висуває підвищені вимоги до вчителів стосовно збільшення рівня їх професійної компетентності. Вважаємо, що головною метою музичної педагогіки у вищих освітніх закладах є формування інтерпретаційної культури майбутнього вчителя музики в процесі вокальної підготовки. Відповідно до цього, основним завданням має стати підвищення якості та ефективності викладання, знаходження інноваційних методів навчання. У зв'язку з тим, що інтерпретаційна культура є важливим компонентом професійної компетентності майбутнього вчителя, необхідно детально проаналізувати формування даного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість вчених у своїх наукових працях досліджували особливості інтерпретаційної культури з психологічної позиції, а саме: О. Бодальов, А. Славська, крім того, вивчення

даного феномену у педагогічному напряму дослідженні займалися такі вчені, як: К. Завалко, Ю. Сенько, Н. Телишева та Н. Юдзіонок, і насамперед, у сфері музичної освіти – М. Корноухов, Д. Лісун, О. Олексяк, М. Петренко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність і недостатня розробленість методичного забезпечення формування інтерпретаційної культури майбутнього вчителя музики обумовила вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – аналіз методичного забезпечення формування інтерпретаційної культури майбутнього вчителя музики.

Виклад основного матеріалу. В процесі професійної підготовки у майбутніх вчителів музики часто виникають проблема з інтерпретацією будь-якого матеріалу, ситуації, обставин, музичних текстів та ін. Як відомо, інтерпретація характеризується авторським, індивідуальним баченням та розумінням текстів, у зв'язку з цим, для того, щоб інтерпретація була адекватною, на наш погляд, кожен вчитель має володіти на високому рівні інтерпретаційною культурою, тому що, остання є важливою складовою професійної компетентності вчителя.

На основі цього, був проведений експеримент дослідження щодо формування у майбутніх учителів музики інтерпретаційної культури, який проводився у два етапи (мотиваційно-інформаційний та виконавсько-творчий).

Для проведення експериментальної роботи було розроблено комплекс методичного забезпечення, який включав набір методик, а саме: вивчення структури та змісту інтерпретаційної культури, ескізного вивчення музичного твору, розвитку музичного мислення, стильового аналізу музичного твору, уявного проспівування, порівняльного аналізу, формування волі та впевненості, сугестивні методи, створення симультанного образу.

Отже, проаналізуємо етапи формування у майбутніх учителів музики інтерпретаційної культури.

Мотиваційно-інформаційний етап формувального експерименту було присвячено створенню позитивної мотивації у майбутніх учителів музики щодо необхідності формування інтерпретаційної культури, зокрема для засвоєння відповідних знань, вивчення структури змісту інтерпретаційної культури загалом, та інтерпретаційної діяльності зокрема, її особливостей у вокальному виконавстві, і саме головне – це опанування інтерпретаційною технікою.

На мотиваційно-інформаційному етапі студенти мали усвідомити, що активність інтерпретатора спрямована не на самовираження, а на власне індивідуальне розуміння авторського твору, де під дією нової творчої особистості зміст композиторського опусу безповоротно підлягає зміні. Крім того вони повинні були зрозуміти, що музичне виконавство має два полюси: інвенцію та імітацію. В свою чергу інтерпретація їх поєднує, хоча і не в рівній пропорції, при цьому зростає значимість або виконавської компоненти, або авторського задуму.

Крім того, студенти повинні були навчитися розрізняти в стандартизованій техніці поняття «стереотип» та «прототип», які є протилежними поняттями.

Так, адаптація особистості до фахового середовища під час навчання неминуче реалізується через засвоєння типових прикладів поведінки, ставлення, відносин тощо, які з часом сприймаються як стереотипні. Проте в інтерпретаційній культурі вони можуть бути засобом, що гальмує творчий розвиток та фахову майстерність. Саме про цю особливість і повинні пам'ятати майбутні вчителі музики [1, с. 140].

Тому ми вважали, що студентам потрібно було нагадати, що технікою називають комплекс знань, умінь та навичок раціонального способу досягнення мети. Студенти були ознайомлені з науково обґрунтованим визначенням інтерпретаторської техніки, яке запропонувала В. Куликова, а саме: «***Інтерпретаційна техніка*** – це вміння втілити яскравий виконавський задум у конкретно-звукову, художньо-виразну, реально-звукову форму через свідоме використання діалектичного функціонального взаємозв'язку між образно-асоціативним мисленням, слухом – з одного боку, та інструментально-виконавським (руховим мисленням – з іншого, через комплекс емоційних, психофізичних відчуттів та станів, самооцінку та саморегуляцію музиканта-інтерпретатора в системі комплексного вирішення художніх задач у виконавському процесі» [4, с. 78].

Далі студенти повинні були обґрунтувати відповідь на питання: як саме відрізняється інтерпретаційна техніка вокаліста від інтерпретаторської техніки музиканта-інструменталіста?

Під час навчання потрібно було враховувати, що в музично-педагогічному процесі завжди виникають невирішені проблемні ситуації, яка розглядається як особливий вид психологічної ситуації – інтелектуально-емоційної дії суб'єкта на об'єкт пізнання (задачу, проблему).

Формування інтерпретаційної культури в експерименті було розпочато з засвоєння методики «Вивчення структури змісту інтерпретаційної культури». Вона включала елементи структури, їх пояснення і яким чином може засвоюватися матеріал.

1. Музичний звук або тон. Саме для виконавця, в першу чергу, важливим є знаходження адекватної звукової форми композиторського задуму. Наявність власного звукового «іміджу» часто ускладнює задачу, що стоїть перед виконавцем. Адже йому необхідно знайти оптимальний для кожного твору «характер» звуку: багатий чи глибокий, оксамитовий чи легкий тощо.

При цьому студентам було запропоновано такі твори: «Горить моє серце» музика Я. Лопатинського, слова Л. Українки; «Чого ж вода каламутна» муз. М. Лисенко; «Пливе моя душа» музика М. Жербін, слова Н. Тихий; «Елегія» музика М. Яковлєв, слова А. Дельвіг для визначення, на їхню думку, оптимального тону.

2. *Зміна тональності*. Вона потрібна для отримання виконавської виразності. Так, багато романсів і пісень різних композиторів можна спокійно переносити в тональність, яка є зручною для виконання. Студенти самостійно вибирали твір і його транспортували.

3. *Фактура.* Її відчуття потрібне для професійної чутливості виконавця. Від того як чує голоси виконавець залежить дуже багато. При цьому студентам було запропоновано для вивчення такі основні твори: «На вулиці скрипка грає» укр. нар. пісня; «Айстри» музика М. Лисенко, слова О. Олесь; «Якби я вміла вишивать» музика Н. Андрієвська, слова Л. Рева; «Ave Maria» Г. Маршнер, «У долі своя весна» музика В. Івасюк, слова Ю. Рибчинського та ін.

4. *Інтонація.* Вона дозволяє виконавцю ставити свій власний акцент (образно-смисловий) у творі, при цьому потрібно використовувати жанрові особливості твору, враховувати його стильові джерела, задіяти естетичні вподобання та власну драматургію. Отже, у виконавця є багатий вибір смислових відтінків інтонації.

Для опрацювання студенти мали вибрати твір із запропонованого списку, а саме: «Ой співаночки мої» укр. нар. пісня; арія з «Бразильської бахіани № 5» Вілла-Лобоса; «Плавай, плавай лебедонько» музика К. Стеценка, слова Т. Шевченка; «Ой візьму відерце» А. Кос-Анатольський; «Сирень» музика С. Рахманінова, слова Є. Бекетова.

5. *Художній образ.* Виконавець мав передати його конкретно, при цьому поєднати в ньому голосову і просторову координати, створити хронотоп твору. В аудиторії студенти колективно створювали художній образ до таких творів: «Ой я знаю, що гріх маю» укр. нар. пісня; «Садок вишневий коло хати» музика М. Лисенко, слова Т. Шевченка; «Мати наша сивая горлиця» музика І. Карабиць, слова Б.Олійник; «Чотири воли пасу я» музика та слова А. Кос-Анатольського та ін.

6. *Музичний темп*. Він має бути оптимальним, так як від нього залежать і його короткотермінові зміни. Для прикладу було взято твори різного початкового темпу, а саме: «Нащо мені чорні брови» укр. нар. пісня; розповідь Мімі з опери «Богема» Дж. Пуччіні; «Ave Maria» Jakub Kowalewski; «Коли заснули сині гори» музика та слова А. Кос-Анатольського; «Водограй» музика та слова В. Івасюка.

7. *Музична драматургія*. Виконавець повинен був вибудовувати і поєднати музичні образи в одну цілісність, при цьому дотримуючись балансу внутрішньої статики та динаміки. Даний елемент студенти засвоювали на прикладі сцен з опер: «Місяцю ясний» романс Оксани з опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулак-Артемовський; «Пісня Цвіркунки» з опери «Чорноморці» М. Лисенко; каватина Леонори з опери «Трубадур» Дж. Верді; арія Русалки з опери «Русалка» А. Дворжака; «Casta Diva» – каватина Норми з опери В. Белліні «Норма».

8. *Тема*. Студенти мали засвоїти, що вона визначає те, чому присвячено твір, а ідея визначає як саме буде вирішуватись тема, які вона має смислові акценти. Студентам було запропоновано самостійно вибирали твір та його проаналізувати.

9. *Авторська присутність*. Було пояснено, що мова йде про відображення в музиці особистості композитора, яке естетично організовує художню цілісність. До атрибутів авторської присутності в творі відносять: думки і почуття автора, його точку зору, індивідуальну картину світу, пріоритети тощо.

Студенти засвоювали даний елемент на прикладі твору свого улюбленого композитора. Так, вони вибрали твори таких композиторів: М. Лисенко А. Кос-Анатольського, І. Поклада, Дж. Верді, К. Сен-Санса, Дж. Пуччіні, В. Івасюка, М. Мозгового, П. Чайковського, С. Рахманінова.

10. *Виконавська програмність*. Було зауважено, що у виконавській програмі творів, яка обов'язково має носити індивідуально-суб'єктивний характер, потрібно було привнести і поєднати ще й такий елемент як візуальні уявлення. Студентам пропонувалось скласти програму спільного чи власного концерту.

11. *Візуальний компонент*. Даний компонент інтерпретації змісту музичного твору є важливим, так як він здатний підсилювати або послаблювати художнє враження від його виконання. Ми вважали, що цей компонент має включати такі елементи як: зовнішній вигляд виконавця, його поведінку на сцені, взаємовідносини з музичним інструментом та іншими виконавцями.

Візуальну якість музики було проілюстровано на прикладі виконавської версії віолончельних сюїт І. Баха, виконаних віолончелістом Йо-Йо Ма, яку він назвав «Натхненні Бахом» (електронну версію було отримано з Інтернету). Разом з автором над візуалізованою версією працювали такі основні виконавці: ландшафтний дизайнер, хореограф і танцівник, кінорежисер, акторка і танцівниця, фігуристи. У самому проекті було залучено більше сотні людей найрізноманітніших спеціальностей.

12. *Концертна програма*. Студентам було пояснено, що вона може бути тематичною чи калейдоскопічною.

Перша присвячується, як правило, одному композитору (авторський, ювілейний, меморіальний концерти), що дозволяє розкрити стиль композитора, його «творчий портрет».

Ще більші можливості криються в циклах концертів, але тут потрібно студентів застерегти, що важливо враховувати ще й послідовність виконання музичних творів. Вважається, що в гарно складеній програмі твори утворюють цикл більш високого порядку, який може втілити навіть нові художні смисли. Так, Л. Казанцева вважає, що при цьому виникають нові інтертекстуальні зв'язки, твориться новий контекст, що значно розширює смислове поле музики [3, с. 98].

Калейдоскопічною, або сюїтною програмою називається така, в якій концертні номери виступають кожний сам по собі, тобто відоособлено. Втім

така програма дозволяє пристойно виявити як композиторські, так і виконавські пласти музичного змісту.

Іншим етапом формувального експерименту є ***виконавсько-творчий,*** який присвячено розвитку техніки інтерпретації, розвитку музичного мислення, розумінню стильової ідентичності музичного твору, готовності до концертного втілення інтерпретацій музичних творів, рефлексивній підготовці майбутніх учителів музики.

Так, для розвитку техніки інтерпретації, на наш погляд, найкраще підходила ***методика «Ескізне вивчення твору»,*** яка не передбачає публічного виступу, проте дозволяє знайомитись з різними композиторами та складними творами, так як процес навчання закінчується без доведення високого ступеня завершеності оволодіння музичним матеріалом. Останнім етапом цієї роботи стає етап, на якому студент охоплює в загальному і цілому образно-поетичний задум твору, отримує художньо достовірне, не викривлене уявлення про нього і як виконавець виявляється в стані донести до слухача цей задум.

Отже, вважаємо, що ескізна форма роботи має право бути широко представлена в навчальному процесі. Тому висвітлимо основи нашої ***методики «Ескізне засвоєння вокального матеріалу».*** Методика містить такі положення:

1. *Репертуар*. В нашій методиці він мав бути максимально різноманітним, стилістично багатим і багатоплановим, так як є основною базою даної методики. В репертуарі має бути представлено значно ширше коло композиторських імен та творів, ніж те, яке використовується педагогом для заліково-екзаменаційних програм. Тут важливо, щоб твори подобались студенту, викликали у нього інтерес та живий емоційний відклик.

2. *Обов'язки педагога*. Вони помітно змінюються під час ескізного вивчення творів. Перш за все, зменшується кількість занять, на яких студент здає ескізно вивчені твори. Оцінюються вони теж за іншими критеріями. В подальших положеннях методики завдання педагога будуть конкретизовані.

3. *Основні проблеми методики*. Особливо ті, що пов'язані з інтерпретаційною культурою, вони повинні вирішуватись самими студентами. Задача педагога при цьому – намітити кінцеву художню мету роботи, дати їй загальний напрям, підказати раціональні прийоми і способи вираження музики.

Студентам для ескізного вивчення було запропоновано українські народні пісні: «На поточку прала»; «Ой заграйте музики»; «Чи я в лузі не калина була»; «Гандзя»; «Ой, гарна я, гарна»; «Повіяв вітер степовий»; «Ой мала я у коморі просо». Кожний студент мав вести щоденник, в якому записував проблеми, що виникали при вивченні твору, і як він їх вирішував.

4. *Прийоми і способи виконання творів*. В даній методиці вони теж мають свої особливості та певну трансформацію. Акцент на заняттях зміщується на цілісне втілення звукового образу, на загальне виконавське охоплення музичної форми, на спробу виконати твір емоційно, без остраху зробити помилку, допустити технічну помарку.

Ще однією методикою формування інтерпретаційної культури стала ***методика «Розвиток музичного мислення у студентів».*** Жодна інтерпретаційна діяльність неможлива якщо у виконавця у свідомості відсутня відповідна інформація, якщо він не підготовлений до сприйняття та переосмислення змісту музичного твору, що виконується. Але у різних виконавців співвідношення знань відрізняється: у одних переважають загально-художні знання, у інших – професійно-технічні.

В свідомості студента мають бути запрограмовані всі без винятку складові, з яких складається реальний звуковий процес: що має бути виконано голосом і як само. Існує психологічна закономірність – чим зрозуміліший та чіткіший слуховий прообраз в голові, то тим буде якісніше виконання твору.

Отже, студенти ознайомились з теоретичним матеріалом щодо розумових дій музичного мислення, які можуть бути простими і складними, пасивно-репродуктивними і творчо-ініціативними.

Методи створення симультанного образу музичного твору. Вони враховували цінність симультанних уявлень, пов'язаних із можливістю охоплення в думках музичного твору як цілого на основі граничного інтонаційного узагальнення та вибірковості, створюючи творчі ситуації, в яких використовуються механізми самодобудови (О. Князєва, С. Курдюмов) та творчого домислювання (В. Москаленко). Останні сприяють кристалізації симультанного образу на основі інтуїтивного пізнання [2, с. 214].

Створення симультанного образу музичного твору включало такі етапи: аналіз смислового значення авторської назви, позначень і вказівок, особливості форми, гармонічної, ладової та інтонаційної мови; актуалізація необхідних знань, уявлень та образів, які зберігаються у пам'яті студента і зіставлення їх з інформацією про даний музичний твір; безпосереднє створення образу: одномоментне охоплення «інтонаційної моделі» твору з подальшим створенням варіантів виконання.

Метод стильового аналізу музичного твору. Проблема розуміння стильової ідентичності є однією з найскладніших. З одного боку, виконавцю необхідно розкривати авторський задум, а з іншого боку – кожний музикант має знаходити власне виконавське рішення, а також розглядати зміст твору у контексті епохи, у рамках художньої течії, які пов'язані з періодом створення даного твору. Тому необхідний пошук художньо-образних рішень, асоціативних зв'язків, а також відбір засобів виконавської виразності.

У процесі самостійної роботи студентам необхідно було зануритись в процес проникнення в образний зміст музичного твору, вивчити особливості музичної мови, зробити детальний аналіз тексту, авторських вказівок.

Метод уявного проспівування. Він вважається одним із основних в практичній вокальній роботі. Його основна роль полягає в активізації слухової уваги, що направлена на сприйняття і запам'ятовування звукового еталону.

Крім того уявний спів допомагає внутрішньо зосередитись і оберігає голос від перевтоми. Даний метод пропонують як форму самостійної роботи з найменшим напруженням голосу.

Метод порівняльного аналізу – знайшов широке застосування. Під час його застосування студент порівнює різні зразки звучання голосу та дає свої перші естетичні оцінки співацького звуку. При цьому він навчається розуміти та сприймати окремі компоненти вокального виконання, відрізняти правильне звукоутворення. В результаті такої роботи студент отримує розвиток розумових здібностей, вокального слуху та художнього смаку.

Метод формування волі та впевненості. Концертний виступ – це підсумкова діяльність, яка відбувається у екстремальних умовах. Він потребує мобілізації усіх загальних та більш часткових компонентів музичної обдарованості.

Студентам потрібно було пам'ятати, що якщо співак на сцені виконує свою власну інтерпретацію, то він повинен наполягати на ній, для того щоб донести її слухачу та сподобатись йому. Тому виховання вольових якостей, щоб розвинути в себе харизматизм, потрібно ставити спеціальною задачею. Втім універсальних рекомендацій для цього є небагато, значно більше індивідуальних, які будуть стосуватись конкретної особи.

Для формування інтерпретаційної культури, особливо для створення умов творчого розвитку студента, необхідно було застосовувати опосередковане управління навчальним процесом. Тоді у студентів створювався когнітивний і емоційний інтерес до творчої взаємодії з викладачем.

Формами опосередкованого управління могли бути такі: актуалізація бажань студента, яка пов'язана з принципом «вільного вибору», тобто йти назустріч йому; фланговий підхід, тобто обхід «гострих кутів» для створення позитивних емоційних відносин між суб'єктами (студента і викладача, учня і вчителя) навчального процесу; опосередковане доведення або «доведення від супротивного». Суть цього положення, щоб студент не погодився на точку зору викладача, а зрозумів хибність своєї; опосередковане навіювання, тобто тут вплив спрямований не на логіку, а на емоції. Викладач використовує, при цьому, такі прийоми: подив, несподівана радість, порада, побажання, особистий приклад, жарт, добра іронія тощо.

Для останньої форми гарно підходили сугестивні методи, які вважаються інноваційними в навчанні в останній час. Тому ми вважаємо, що варто ознайомити майбутніх вчителів музики з групами сугестивних методів, які вони зможуть застосовувати в своїй професійній діяльності.

Отже, сугестивний вплив здійснювався через навіювання, переконання, заохочення і копіювання, що дозволяло використовувати всі канали отримання інформації та успішно інтенсифікувати процес професійної підготовки майбутніх учителів музики.

Реалізація методу ідентифікації з виконавцем і відтворення виконавського світовідношення передбачала дворівневу систему ціннісних зв'язків: світовідчуття як психологічний і світоосмислення як ідологічний рівень [2, с. 189]. Під час сприйняття музичних творів студенти визначали символи кожного виконавця, крім того, показали глибоке проникнення в інтонаційну сутність виконання музики, у вибір відповідних виражальних засобів і необхідних виконавських прийомів. Даний метод спонукав до створення власних виконавських інтерпретацій вокальних творів Й. Баха та пошуку індивідуальних засобів музичної виразності.

Для формування у студента самостійного музично-виконавського пошуку та розвитку асоціативної уяви, візуалізації їм було запропоновано розробити вправи для учнів на теми: «Зображення музикою різноманітних рухів людини, життєвих подій, картин природи» та «Музика малює портрети». Після опрацювання завдання студенти виконували вибрані музичні твори з названої тематики, а далі пропонували товаришам взяти участь у рольовій грі під звучання даного твору. Така діяльність дозволила студентам розвивати: сприйняття емоційних особливостей музичного твору, його образного устрою відповідно до власного життєвого досвіду; відчуття стилю композитора чи приналежності до народної музики з урахуванням її національного характеру.

На заняттях студенти вивчали елементи театральної педагогіки, запропоновані Л. Хомич [5, с. 44], зокрема такі: *ритмічна драматургія*; *пантоміма*; *імпровізаційна драматургія*; *усна інтерпретація*; *відтворення різного типу характеру*.

Рефлексивне спрямування підготовки студентів полягало в усвідомленні ними власних емоційних реакцій, станів, переживань, відчуттів та думок. Таке пізнання себе, своєї свідомості потребувало цілеспрямованої самосвідомості. Фахову самосвідомість студенти мали виявляти в усвідомленні соціальної значущості професії вчителя музики.

Висновок. Таким чином, проведений формувальний експеримент дозволив впровадити різноманітні методи, що сприяли формуванню у майбутніх учителів музики інтерпретаційної культури, а саме: методи вивчення структури та змісту інтерпретаційної культури, ескізного вивчення музичного твору, розвитку музичного мислення, стильового аналізу музичного твору, уявного проспівування, порівняльного аналізу, метод формування волі та впевненості, сугестивні методи, створення симультанного образу. Ефективність обраних методів було продіагностовано піж час контрольного зрізу та порівняння даних студентів контрольної та експериментальної груп.

Література:

1. Блинова О. Є. Поняття «стереотип» у просторі наукових категорій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* Випуск 1. Том 2. Херсон : Гельветика, 2014. С. 6–11.

2. Найн А. Я. Проблемы развития профессионального образования: региональный аспект / А. Я. Найн, Ф. Н. Клюев. Челябинск: изд-во Ин-та разв. проф. обр., 2008. 264 с.

3. Казанцева, Л. П. Тема как категория музыкального содержания // Музыкальная академия. 2002. № 1. С. 131 – 139.

4. Кулікова В. М. Інтерпретаторська техніка у контексті розвитку художнього мислення виконавця-інструменталіста . *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. 2017. Вип. 23. С. 19-23.

5. Хомич Л. Театральна педагогіка у змісті професійної підготовки майбутнього вчителя. *Розвиток педагогічних наук в Україні та Польщі на початку XX століття: зб. наук. праць.* Черкаси, 2011. 740 с.

References:

1. Blinova, O. Є. (2014). Ponjattja «stereotip» u prostori naukovih kategorij [The concept of "stereotype" in the space of scientific categories]. *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija: Psihologichni nauki - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 1, 2, 6–11 [in Ukrainian].

2. Najn, A. Ja. (2008). *Problemy razvitija professional'nogo obrazovanija: regional'nyj aspekt [Problems of professional education development: regional aspect]*. Cheljabinsk: izd-vo In-ta razv. prof. obr. [in Russian].

3. Kazanceva, L. P. (2002). Tema kak kategorija muzykal'nogo soderzhanija [Theme as a category of musical content]. *Muzykal'naja akademija - Music Academy*, 1, 131 – 139 [in Russian].

4. Kulikova, V. M. (2017). Interpretators'ka tehnika u konteksti rozvitku hudozhn'ogo mislennja vikonavcja-instrumentalista [Interpretive technique in the context of the development of artistic thinking of the performer-instrumentalist]. *Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija 14 : Teorija i metodika mistec'koï osviti - Scientific journal of NPU named after M.P. Drahomanov. Series 14: Theory and methods of art education*, 23, 19-23 [in Ukrainian].

5. Homich, L. (2011). Teatral'na pedagogika u zmisti profesijnoï pidgotovki majbutn'ogo vchitelja [Theatrical pedagogy in the content of professional training of future teachers]. *Rozvitok pedagogichnih nauk v Ukraïni ta Pol'shhi na pochatku XX stolittja - Development of pedagogical sciences in Ukraine and Poland in the early twentieth century* [in Ukrainian].

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 94(477-25):316.334.5]:82-94

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-431-441

Тарасенко Ольга Олексіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Історико-філософського факультету, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, тел.: (095) 570-64-66, https://orcid.org/0000-0002-3220-3510

Івахненко Ірина Олександрівна студентка IV курсу спеціальності «Історія та археологія» Історико-філософського факультету, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9959-6825

СПОГАДИ ВАСИЛЯ АВСЄЄНКА ПРО КИЇВ

Анотація. Дослідження мемуарної літератури як джерела з історії міського середовища є важливою та актуальною темою. Вивчення спогадів *«Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862»* В. Г. Авсєєнка як джерела із історії міського середовища Києва має цінний історико-культурний інтерес, дозволяє прослідкувати атмосферу, образ Києва, ритм життя, події, настрої, які відбувалися у міському середовищі протягом 1856–1862 рр. Мемуарна література дозволяє подивитись на все це очима розповідача, відчути його настрій від міста, що важливо для створення образу міського середовища Києва на основі спогадів очевидців. Дослідити в автобіографічних мемуарах Василя Авсєєнка його спогади про Київ у 1856–1862 рр. є ***метою статті. Методологія дослідження*** заснована на застосуванні принципів науковості, об'єктивності, історизму, системності, методів аналізу та синтезу, логічному, історико-хронологічному, ретроспективному, біографічному. Зосередження уваги на аналізі спогадів про Київ у 1856–1862 рр., розміщених у мемуарах Василя Авсєєнка *«Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862»* становить ***наукову новизну.*** Написання щоденників, спогадів, листів, автобіографій було поширеним явищем у XIX ст., розкривало унікальність життєвого досвіду авторів ego-документів. ***Висновки.*** Мемуари Василя Авсєєнка є важливим джерелом для вивчення історії міського середовища Києва. Зі спогадів автора ми дізнаємося цікаву інформацію про місто, Першу Київську гімназію, Університет Св. Володимира, його видатних професорів, студентське життя, створення та поширення українофільської течії, події польського повстання 1863 р. в Києві. Вивчення та аналіз споминів Василя Авсєєнка допомогло побачити як автор суб'єктивно сприймав міське середовище Києва у 1856–1863 рр. Спогади, мемуари, записки, автобіографії різних людей, які пишуть про один і той же час, дозволяють нам відтворити

цілісну картину міста в певний період історії. Історія міського середовища це не лише сухі факти, це спогади та люди, чия діяльність творить історію.

Ключові слова: Василь Авсєєнко Київ, 1856–1862, автобіографічні спогади, Університет Св. Володимира, міське середовище.

Tarasenko Olha Oleksiyivna Associate Professor of History of Ukraine Department, Ph.D. in History (Candidate of Historical Science), Associate Professor, History and Philosophy Faculty Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, tel.: (095) 570-64-66, https://orcid.org/0000-0002-3220-3510

Ivakhnenko Iryna Oleksandrivna 4th year student majoring in History and Archeology, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9959-6825

MEMOIRS OF VASYL' AVSEENKO ABOUT KYIV

Abstract. ***Relevance.*** Study of memoirs as a source on the history of urban life is an important and relevant topic. The study of memories «School years: An excerpt from memories. 1852–1862» by Vasyl' Avseenko as sources from the history of Kyiv's everyday life has a valuable historical and cultural interest, This allows us to trace the atmosphere, the image of Kyiv, the rhythm of life, events, moods that took place in the urban environment from 1856 to 1862. We can look at all this through the eyes of the narrator and feel his mood from the city, which is important for creating an image of the urban environment and everyday life in Kyiv based on eyewitness accounts. ***The article aims*** to study the history of everyday life in Kyiv from 1856 to 1862 through its analysis in the information about Kyiv of that time in the memoirs of Vasyl' Avseenko. ***The research methodology*** is based on the application of the principles of science, objectivity, historicism, consistency, methods of analysis and synthesis, logic, historical-chronological, retrospective, and biographic. ***The scientific novelty*** is the focus on the analysis of memoirs about Kyiv from 1856 to 1862, placed in the memoirs of Vasyl' Avseenko «School years: An excerpt from the memoirs. 1852–1862]». Writing diaries, memoirs, letters, autobiographies was a common phenomenon in the XIX century, revealed the uniqueness of life experience of authors of ego-documents. Vasyl' Avseenko memoirs are an important source for studying the history of Kyiv's everyday life. From the author's memoirs we learn interesting information about the city, the First Kyiv Gymnasium, St. Volodymyr University, its outstanding professors, student life, creation and spread of Ukrainophile current, the events of the Polish uprising of 1863 in Kyiv. The study and analysis of Vasyl' Avseenko's memoirs helped to see how the author subjectively perceived the urban environment of Kyiv in 1856-1863. Memories, memoirs, notes, autobiographies of different people who write about the

same time, allow us to recreate a holistic picture of the city in a certain period of history. The history of urban everyday life is not only dry facts, it is memories and people whose activities make history.

Keywords: Vasyl' Avseenko Kyiv, 1856–18624, autobiographical memoirs, St. Volodymyr University, urban environment.

Постановка проблеми. ***Актуальність.*** Дослідження мемуарної літератури як джерела з історії міського середовища є важливою та актуальною темою. Вивчення спогадів *«Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862»* В. Г. Авсєєнка як джерела із історії міського середовища Києва має цінний історико-культурний інтерес, дозволяє прослідкувати атмосферу, образ Києва, ритм життя, події, настрої, які відбувалися у міському середовищі протягом 1856–1862 рр. Мемуарна література дозволяє подивитись на все це очима розповідача, відчути його настрій від міста, що важливо для створення образу міського середовища Києва на основі спогадів очевидців.

Дослідити в автобіографічних мемуарах Василя Авсєєнка його спогади про Київ у 1856–1862 рр. є **метою статті.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ***Методологія дослідження*** заснована на застосуванні принципів науковості, об'єктивності, історизму, системності, методів аналізу та синтезу, логічному, історико-хронологічному, ретроспективному, біографічному.

Зосередження уваги на аналізі спогадів про Київ у 1856–1862 рр., розміщених у мемуарах Василя Авсєєнка *«Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862»* становить ***наукову новизну.***

Джерельну базу *роботи* складають спогади Василя Авсєєнка «Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862», надруковані в частині 4 «Історичного вісника» в 1881 р. [1, с.707-734], праці Василя Авсєєнка, видані у 12 томах у Санкт-Петербурзі [2].

Історіографію обраної теми склали стаття про Василя Авсєєнка у біографічному словнику професорів та викладачів Університету Св. Володимира [3, с.11-12], праці Ольги Тарасенко [4, с. 44-56; 5, с. 81-89;6, с. 207-223; 7, с. 5-16; 8, с. 10-27].

Виклад основного матеріалу. ***Результати дослідження.*** У розвідках з історії міського середовища важливу роль відіграють документи особового походження: мемуари, щоденники, спогади, листи тощо, вивчаючи які ми занурюємося у певну епоху, відчуваємо на рівні мікроісторії міське середовище життя людей, образ та атмосферу міста, як автор оповіді сприймав певне середовище. Щоденники, спогади, мемуари та інші джерела особового походження створюють для того, щоб наступні покоління могли дізнатися про те, що і як відбувалось у певний історичний період часу. Написання

щоденників, спогадів, листів, автобіографій було поширеним явищем у XIX ст., розкривало унікальність життєвого досвіду авторів ego-документів.

Автобіографічні спомини Василя Авсєєнка «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» [1, с.707-734] були надруковані в журналі «Исторический вестник» у 1881 р.: «*В этих беглых набросках я имею намерение как можно менее заниматься своей личной судьбой, и представить вниманию публики лишь то, чему мне привелось быть свидетелем, что заключает в себе интерес помимо моего личного участия*» [1, с.707].

Вивчення та аналіз споминів Василя Авсєєнка допомагає побачити як автор суб'єктивно сприймав міське середовище Києва у 1856–1863 рр.

Василь Григорович Авсєєнко (1842–1913) – письменник, критик, публіцист, журналіст, мемуарист. Закінчив Першу Київську гімназію, навчався у 1859–1863 рр. на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира, в 1864–1866 рр. як приват-доцент кафедри всесвітньої історії читав лекції з нової історії на історико-філологічному факультеті Університету. Друкуватися Василь Авсєєнко почав ще студентом, публікував статті на теми історії Західної Європи в часописах «Русское слово», «Русская речь», згодом «Русском вестнике», «Вестнике Европы» та інших [5, с.82]. У 1878 рр. працював членом редакційної колегії газети «Киевлянин» за запрошенням Віталія Яковича Шульгіна [4; 6]. Також служив мировим посередником Київського повіту та чиновником із особливих доручень при Міністерстві народної освіти. На початку XX ст. його друкували, вважали гарним белетристом, який зразково описував побут і талановито відтворював російську дійсність кінця XIX ст. [2].

Переїхавши до Києва у 1856 р., родина перевела Василя до Першої Київської гімназії. Про нову гімназію він згадував: *«Три года, проведенные в этом заведении, принадлежат к самым скучным годам моей жизни»* [1, с.715]. Не дивлячись на те, що Перша Київська гімназія мала найкращий педагогічний склад в усій окрузі на той час, відзначав, що на вихованцях гімназії «*лежала тусклая печать провинциальности, тот серый подавляющий колорит обывательской ординарности, с которым мне впервые приходилось знакомиться*» [1, с.715-716].

Порівнюючи свій новий навчальний заклад із петербурзьким зазначав, що «*артистическая даровитость, отличавшая моих петербургских товарищей, значительный уровень их умственного развития, их раннее, может быть даже слишком преждевременное, знакомство с интересами значительно высшего порядка – ничего этого в киевской гимназии я не встретил*» [1, с. 716].

Вихованцями гімназії були, переважно, поляки та українці, які не вміли розмовляти російською мовою та не могли позбутися свого акценту. Гімназисту Авсєєнко було не цікаво навчатися, він навчався набагато гірше, ніж у Петербурзі, однак курс закінчив добре, але без медалі.

Вступивши після закінчення гімназії у вересні 1859 р. до Університету Св. Володимира на історико-філологічний факультет він відзначав, що в Університеті багато студентів були поляками, синами місцевих поміщиків, які завжди були схильні до гуманітарних наук, були і студенти єврейської національності. Василь Авсєєнко описав університетське життя 1859–1863 рр., порівнював Університет із навчальними закладами Петербурга: *«… печать провинциальности лежала на университете в той же мере как и на гимназии. Она выражалась и в отсутствии людей с широкими взглядами, и в слабой связи большинства профессоров с литературными и общественными интересами … и во множестве мелочей – в запоздалом появлении какой-нибудь книги, в разнузданности сплетни … в старомодном слоге и в невероятном акценте большинства профессоров»* [1, с.716-717].

Неодноразово у своїх спогадах про університетське життя, майбутній вчений згадував та описував своїх викладачів, до яких мав різне відношення. Так, у свої спогадах він писав, що професор кафедри політекономії та статистики Микола Христианович Бунге (1823–1895), основоположник Київської школи в російській економічній науці, ректор Університету Св. Володимира, відомий російський вчений-економіст, у подальшому академік, державний діяч, міністр фінансів і голова Комітету міністрів Російської імперії, один із найбільших реформаторів епохи Олександра ІІІ, поза навчанням в Університеті організував щось подібне на семінарії, які були у німецьких та паризьких університетах.

Студент–історик Василь Авсєєнко згадував про професора всесвітньої історії В. Я. Шульгіна: «*Виталий Яковлевич Шульгин считался светилой университета. … в Киеве он был головою выше не только университетского, но и всего образованного городского общества, и едва ли не один обладал широкими взглядами, стоявшими над чертой провинциального миросозерцания. … Шульгин обладал очень горячим, любящим сердцем, способным к глубокой привязанности, и вообще был человек очень добрый, всегда готовый на помощь и услугу»* [1, с. 717]. Він розповідав: *«Как профессор, Шульгин обладал огромными дарованиями. … В мою бытность студентом, он читал, между прочим, библиографию древней истории. Эти лекции могли назваться в полном смысле образцовыми»* [1, с.717] і добачав дар Віталія Яковича Шульгіна як промовця: *«Притом он в замечательной мере обладал даром слова. Его речь, серьезная, сильная, изящная, не лишенная художественных оттенков, лилась с замечательною легкостью, и ни в одной аудитории я никогда не видел такого напряженного всеобщего внимания»* [1, с.718; 7; 8].

У мемуарах відзначив і атмосферу яка панувала між польською та україномільською молоддю в університеті, описав про розвиток україномільської течії, про те, що поляки до 1863 р. багато говорили про примирення та про союз між двома народами. Студенти розуміли різницю між

польською та україномфільською партією: *«Но предшествовавшая деятельность попечителя округа, Н. И. Пирогова, имела между прочим то значение, что студенты-малороссы поняли глубокое различие между видами польской и украинофильськой партий, и держались чрезвычайно недоверчиво»* [1, с.727].

Університет Св. Володимира у переддень повстання був багатолюдним. Кількість студентів перевищувала тисячу осіб, після повстання ця кількість зменшилась до 400 осіб. На той час польська мова домінувала, не дивлячись на те, що викладання відбувалося державною, на той час, російською мовою: « … *поляки держали себя в положении господствующей национальности и, надо прибавить, что такое положение опиралось не на одном численном преобладании»* [1, с.729]. Він схарактеризував польське дворянство як освічене, заможне, згуртоване, яке володіло двома третинами поземельної власності, що приносило гарний прибуток, та завдяки кріпосному праву польське панство тримало у залежності корінне українське населення.

«Поляки были завоеватели, утвердивши свое господство после продолжительной кровавой борьбы. От Хмельницкого до гайдамачины, край был постоянко заливаем кровью, и когда наконец русская национальность, истощенна ... польское шляхетство налягло на нее с надругательством, с мстительным чувством врага, у котрого еще болят раны, нанесенные поверженным ныне во прах противником» [1, с.729-730], – так Василь Авсєєнко визначив ставлення польського населення до українського.

На його думку, між цими народами була різниця племінна, станова, у віросповіданні, а криваві ознаки селянських і козацьких повстань, необхідність користуватися єврейським народом для опосередкованого зв'язку з шляхтою та народом – все це лише загострювало відносини польських поміщиків та українських селян, тому кріпосне право на Правобережній України було дуже жорстоким: *«Помещики были не только собственниками земли и хлопов, они были политической силой, стоявшей военным лагерем в завоеванной стране, действовавшей не только во имя своих частных, экономических интересов, но и во имя идеи польского господства»* [1, с.730].

Зневажливо ставилися поляки і до чиновників, які складалися в основному з росіян. Лестячи адміністративним ієрархіям, вони одночасно вважали себе людьми кращого суспільства, представниками аристократичного осередку, європеїзму та культури. Василь Авсєєнко зазначав, що найгіршим було те, що більшість із місцевої адміністрації також вважали себе людьми кращого суспільства, тягнулися ближче до польського магната, ніж до російського офіцера чи чиновника, виправдовували це тим, що були вимушені діяти так проти польського населення тільки тому, що цього потребували обов'язки служби, хоча вони душею більш належать до польської аристократії. *«С особенною решительностью высказывались в этом смысле*

административные дамы, перенесшие с собой на политическую почву Юго-Западного края кисейные идеи петербургского и московського бо-монда» [1, с.730], – занотовував автор.

У 40-ві роки XIX ст. Київ охопила хвиля українофільства і місто стало головним центром цього руху. *«Это была еще очень молодая, неорганизованная сила, выступившая не столько в отпор польской идеи, сколько во имя общих освободительных начал, общего протеста против государственной централизации»* [1, с.730], – так характеризував цю течію Василь Авсєєнко. Російська влада з підозрою відносилася до українофільної течії. В кінці 50-их рр. XIX ст. обидві ідеї – польська та українофільська, стояли обличчям одна проти одної під загальною немилістю влади, тоді українофільську течію більше зневажали, так як вона була цілком демократичною та не мала *«сочувствия дам хорошого общества»* [1, с.731].

На той час відносини між двома течіями були важливими, якщо б українофільська течія дала можливість польській захопити себе, то розгорнулося б повстання з неймовірною швидкістю та масштабом подій. Василь Авсєєнко виділив таку яскраву особистість як Микола Іванович Пирогов: *«Первый, кто вполне понял истинное положение дел в крае, был человек посторонний, приезжий, одинаково мало знавший как поляков, так и хохломанов – Николай Иванович Пирогов»* [1, с.731].

Микола Іванович Пирогов (1810–1881) – видатний хірург Російської імперії, анатом і педагог, який створив перший атлас топографічної анатомії людини, був засновником військово-польової хірургії започаткував використання анестезії при оперативних втручаннях, був доктором медицини, професором, член-кореспондентом Петербурзької академії наук, таємним радником. У 1859–1862 рр. вчений був призначений попечителем Київського навчального округу. Поява у Києві Миколи Пирогова як попечителя Київського навчального округа стала сигналом у боротьбі зі старим режимом нових ідей, які оживили російське суспільство у кінці 50-х рр. XIX ст. Миколу Пирогова зустрічали та сприймали як «*нову людину*», як *«глубоко-образованного, ненавидящего рутину, преданного смыслу, а не форме, человека ... не хотел обращать внимание на обязательный ритуал, хотел делать только одно настоящее дело, делать его по убеждению, от сердца, как у нас делают только одни личные дела»* [1, с.731].

Автор спогадів писав, що попечитель Київського навчального округу Микола Іванович Пирогов успішно подолав початок студентських хвилювань в Університеті Св. Володимира, пояснивши студентам політичну ситуацію у суспільстві. На думку автора мемуарів, Микола Іванович Пирогов зрозумів, що держава має лише одного ворога у подобі польської партії, а українофільство *«не только не опасно ему, но при исключительных условиях места и времени даже может сослужить ему службу»* [1, с.728]. Зі спогадів

Василя Григоровича, попечитель не тиснув на українофільську течію, навпаки підтримав її та зробив з неї опору російської ідеї у боротьбі з польською, і цим застеріг можливість союзу обох партій. Він дозволяв студентські зібрання, депутації, сам увійшов у цей рух, щоб оволодіти ним і направити на протилежну від польської пропаганди сторону. Місцева адміністрація не розуміла намірів та планів Миколи Пирогова та відсторонила його. Проте його вплив в університетському середовищі був значний: *«союз украинофилов с поляками был предупрежден, и ни один из русских студентов киевского университета не ушел в восстание. Этим результатом край был обязан исключительно Пирогову»* [1, с.732].

Після від'їзду Миколи Івановича Пирогова з Києва польська пропаганда пожвавішала і переважання студентів польської національності в університеті стало помітнішим. Більш вагомий підйом польського елементу в Університеті Св. Володимира відбувся у 1861 р. після відміни студентської форми. Тоді дуже швидко поширилося національне вбрання *«под которым отличать поляка от малоросса было гораздо легче, чем под форменными сюртуками»* [1, с.732].

Коридори та аудиторії в Університеті змінилися. Раніше одразу було видно студентів із заможних родин, особливо польських, які вдягалися у кращих кравців Києва, а з відміною форми це все зникло. До цього польські сини заможних місцевих поміщиків особливо намагалися вирізнятися аристократичною зовнішністю та манерами. *«Отчасти их унесли быстро назревавшие в Варшаве события, так как большинству из них предстояло исполнить видную роль в предстоявшей, по существу своему чисто аристократической революции; отчасти, может быть, они были запуганы преобладающей массой серых и рыжих свитков, чамарок, смазаных сапогов и лохматых голов, наполнивших аудитории вслед за отменой формы»* [1, с.732], – згадував Василь Авсєєнко.

Університет Св. Володимира демократизувався дуже швидко і не лише за зовнішнім виглядом студентів. У польській партії, яка не змінювала своїх безкомпромісних шляхетських тенденцій, виявилося помітне явище: невелика кількість польських студентів зблизилися з українофілами і зуміли виступити з радикально-демократичною програмою, яка відрізнялася від програми старої польської партії, тим самим в деякій мірі образивши її. У вирі цих подій В. Г. Авсєєнко виокремив польського студента Тадея Рильського, роль якого дуже вплинула на Університет Св. Володимира у Києві в 1861–1863 рр.: *«он как бы продолжал дело, похищенное из рук Пирогова. Ненависть к нему поляков была безпредельная; рассказывали, что его хотели убить»* [1, с.733].

Василь Авсєєнко згадував відголосок у Києві подій польського повстання 1863 рр., які вплинули на створення газети «Киевлянин»: *«События расшевелили местную администрацию, от нее потребовали более живой, осмысленной деятельности ... почувствовалась вместе с тем потребность в*

политическом органе, который служил бы делу пересоздания, явился бы истолкователем новой правительственной программы, будил бы русские элементы в крае» [1, с.719].

Взаємні стосунки між польськими та російськими студентами, починаючи з 1861 р., були дуже натягнуті і перейшли у надзвичайно гострий характер. *«Дело доходило до угроз варфоломеевской ночью, и я помню, что мы одно время принимали серьёзные меры предосторожности, собирались на ночь большими группами, и баррикадировали двери и окна…»* [1, с.733], – відзначав Василь Авсєєнко. Напруга в Університеті зростала, студенти трималися як два ворожих табори, готувались до боротьби за володіння Університетом, але з кінця 1862 р. університет став швидко порожніти. Спочатку польські студенти поодинці почали кудись зникати, а після початку 1863 р. більшість поляків не повернулася, українофіли вважали себе переможцями.

Біля Університету Св. Володимира був величезний манеж ветерана старих польських військ Ольшанського, який викладав верхову їзду студентам-медикам, які хотіли стати військовими лікарями. Він був улюбленцем польської аристократичної молоді, якій багато розповідав про польське повстання 1830 р. У кінці квітня – на початку травня 1863 р., уночі група вершників виїхала від воріт манежу і попрямувала повз Університет на Житомирське шосе, шикуючись в похідну кінну колону. *«Это были запоздалые жертвы польской идеи, юноши и мальчики, студенты и гимназисты, сформировавшие единственную, целиком выступившую из Киева конную банду»* [1, с.734], – пригадував Василь Авсєєнко.

Десь біля селища Борщагівка, цей кінний загін польських вершників спіймали: *«казаки обскакали ... с двух сторон, драгуны завязали перестрелку»* [1, с. 734]. Впродовж 20 хвилин тривала стрілянина, тих, хто із кінного загону намагався тікати, селяни оточили і намагалися впіймати. *«Один драгун, двое казаков были убиты; их потом с печальною торжественностью похоронили в Киеве»* [1, с.734], – занотував автор спогадів. На цьому Василь Авсєєнко закінчив спомини про свої шкільні роки, відзначивши, що шкільне життя закінчилося, починалося доросле життя.

Висновки. Мемуари Василя Авсєєнка є важливим джерелом для вивчення історії міського середовища Києва. Особливістю цього джерела є те, що автор порівнював Київ з Петербургом, де він народився, що дає можливість поглянути на його сприймання двох міст та зрозуміти рівень життя та освіти. Зі спогадів автора ми дізнаємося цікаву інформацію про місто, Першу Київську гімназію, Університет Св. Володимира, його видатних професорів, студентське життя, створення та поширення українофільської течії серед студентів Університету, події польського повстання 1863 р. в Києві. Спогади, мемуари, записки, автобіографії різних людей, які пишуть про один і той же час, дозволяють нам відтворити цілісну картину міста в певний період історії.

Історія міського середовища це не лише сухі факти, це спогади та люди, чия діяльність творить історію.

Література:

1. *Авсеенко, В.Г.* (1881). Школьные годы: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862. *Исторический вестник*. Вип. 4. С. 707-734.

2. *Авсеенко, Василий Григорьевич.* (1904–1905). Собрание сочинений. В 12 тт. СПб.

3. *Авсеенко, В.Г.* (1884). Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884). Составлен и издан под. ред. В. С. Иконникова. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, С. 11-12.

4. *Тарасенко, О.О.* (2016). Віталій Шульгін за спогадами Василя Авсєєнка (школа істориків Університету Св. Володимира). *Науковий потенціал 2016Історія. Збірник наукових праць.* С. 44-56.

5. *Тарасенко, О.О.* (2016). Спогади В.Г. Авсєєнка про істориків Університету Св.Володимира. *Грані. Науково–теоретичний і громадсько–політичний альманах.* 2016. Вип. 130. № 2. С.81-89.

6. *Тарасенко, О.О.* (2016). Спогади про професора Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира*). Інтелігенція і влада.* Вип. 34. С. 207-223.

7. *Тарасенко, О.О.* (2017). Штрихи до творчого портрету Віталія Яковича Шульгіна (школа істориків Університету Св. Володимира). *ГРАНІ. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах.* Дніпропетровськ. Вип. 20 (11). С. 5-16.

8. *Тарасенко, О.О.* (2017). Викладачі школи істориків Університету Св. Володимира у спогадах сучасників (середина 30-х – початку 60-х років XIX ст.). Емінак: науковий щоквартальник, Вип. 4 (20) (Т.1). С. 10-27.

References:

1. *Avseenko, V.G.* (1881). Shkol'nyye gody: Otryvok iz vospominaniy. 1852–1862 *[School years: An excerpt from the memoirs. 1852–1862]*. Istoricheskiy vestnik *[Historical Bulletin]*. 4. 707-734 [in Russian].

2. *Avseenko, Vasily Grigorievich.* (1904–1905). Sobraniye sochineniy v 12 tt. *[Collected works in 12 vols]*. SPb [in Russian].

3. *Avseenko, V.G.* (1884). Biograficheskiy slovar' professorov i prepodavateley Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884). Sostavlen i izdan pod. red. V. S. Ikonnikova. *[Biographical Dictionary of Professors and Lecturers at the University of St. Vladimir (1834–1884). Compiled and published under. ed. V. S. Ikonnikova]*. Kiev: typography University of St. Vladimir, 11-12 [in Russian].

4. *Tarasenko, Olha* (2016). Vitaliy Shul'hin za spohadamy Vasylya Avsyeyenka (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) *[Vitaliy Shulgin according to the memoirs of Vasyl Avseenko (School of Historians of St. Vladimir University)]*. Naukovyy potentsial. Istoriya. Zbirnyk naukovykh prats'. *[Scientific potential 2016. History. Collection of scientific works]*. 44-56 [in Ukrainian].

5. *Tarasenko, O.O.* (2016). Spohady V.H. Avsyeyenka pro istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra *[Memoirs of VG Avseenko about historians of St. Vladimir's University]*.Hrani. Naukovo–teoretychnyy i hromads'ko–politychnyy al'manakh *[Hrani. Scientific-theoretical and socio-political almanac]*. 130. 2. 81-89 [in Ukrainian].

6. *Tarasenko, O.O.* (2016). Spohady pro profesora Shul'hina (Shkola Istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) *[Memoirs of Professor Shul'gin (School of Historians of St.Volodymyr's University)]. Intelihentsiya i vlada [Intellectuals and power]*. 34. 207-223 [in Ukrainian].

7. *Tarasenko, Olha* (2017). Shtrykhy do tvorchoho portreta Vitaliya Yakovycha Shul′hina (Shkola Istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) *[Strokes to a creative portrait of Vitaliy Jakovych Shul'gin (School of Historians of St. Volodymyr University)]*. HRANI. Naukovo-teoretychnyy ta suspil′no-politychnyy al′manakh. Dnipropetrovs′k *[HRANI. Scientific-theoretical and socio-political almanac Dnepropetrovsk]*. 20 (11). 5-16 [in Ukrainian].

8. *Tarasenko, Olha* (2017). Vykladachi Shkoly Istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra u spohadakh suchasnykiv (seredyna 30-kh – pochatku 60-kh rokiv XIX st.) *[Teachers of School of Historians of St. Volodymyr University in the memoirs of contemporaries (the middle of the 30's – the beginning of the 60's. of the XIX century)]*. Eminak: naukovyy shchokvartal′nyk *[Eminak: scientific quarterly]*, 4(20) (T.1). 10-27 [in Ukrainian].

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-442-450

Фуркало Вікторія Станіславівна кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, https://orcid.org/0000-0002-0502-3207

Фуркало Володимир Ісакович кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, https://orcid.org/0000-0002-4707-6788

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ У ЗВО УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснюється аналіз впровадження європейського досвіду викладання філософії у закладах вищої освіти України. Визначено, що сучасні методики навчання філософії мають бути спрямовані на розвиток здатності критично мислити, розвитку допитливості та самостійності у майбутніх фахівців.

Проаналізовано європейський досвід викладання філософії в університетах, та визначено, що навчання здійснюється за рахунок моделі сократівської бесіди, що дозволяє майбутнім фахівцям, які навчаються у вищих освітніх закладів, розвивати та здійснювати оцінку власного мислення в порівнянні з мисленням інших. Тобто, об'єднання людей, спрямоване на розвиток практичного знання, за допомогою пошуку істини у формі сократичного діалогу, при цьому, викладач визначає проблему і мотивує студентів та організовує пошук у незвідане.

Аналізуючи методику викладання філософії у європейських країнах, визначено, що саме дана навчальна дисципліна сприяє формуванні думаючої особистості, що здатна критично здійснювати оцінку навколишньої реальності та володіє етичними засадами поведінки і має естетичні смаки у власних поглядах на прекрасне.

Зроблені наступні висновки: викладання філософії як навчальної дисципліни має бути спрямоване на діалогічність, перш за все, причетність філософії до реального життя, а програма «Філософія для дітей» має стати ключовою методикою, що зможе себе реалізувати і знищити посттоталітарну свідомість від залишків радянської ізольованості і замкнутості.

Ключові слова: філософія, європейський досвід, плюралізм, критичне мислення, метод.

Furkalo Victoria Stanislavivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Legal Disciplines, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, Sadova St., 2, Uman, 20300, https://orcid.org/0000-0002-0502-3207

Furkalo Volodymyr Isakovych Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Legal Disciplines, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, Sadova St, 2, Uman, 20300, https://orcid.org/0000-0002-4707-6788

IMPLEMENTATION OF EUROPEAN EXPERIENCE IN TEACHING PHILOSOPHY IN UKRAINIAN STUDIES

Abstract. Abstract. The article analyzes the implementation of European experience in teaching philosophy in higher education institutions of Ukraine. It is determined that modern methods of teaching philosophy should be aimed at the ability to think critically, the development of curiosity and independence of future professionals.

The European experience of teaching philosophy in universities is analyzed, and it is determined that learning is carried out using the Socratic conversation model, which allows future professionals studying in higher education to develop and evaluate their own thinking compared to others. That is, the association of people aimed at the development of practical knowledge through the search for truth in the form of Socratic dialogue, while the teacher identifies the problem and motivates students and organizes the search for the unknown.

Analyzing the methods of teaching philosophy in European countries, it was determined that this discipline contributes to the formation of a thinking person who is able to critically assess the surrounding reality and has ethical principles of behavior and has aesthetic tastes in their own views of beauty.

The following conclusions are made: the teaching of philosophy as a discipline should be aimed at dialogic, above all, the involvement of philosophy in real life, and the program "Philosophy for Children" should be a key methodology that can realize and destroy post-totalitarian consciousness from the remnants of Soviet isolation and isolation.

Keywords: philosophy, European experience, pluralism, critical thinking, method.

Постановка проблеми. Сьогодні у нашій країні відбувається імплементація Законів України «Про вищу освіту». Відповідно до цього, є потреба оновлення викладання філософських дисциплін їх гармонізації з основними та чинними принципами освітньої сфери на міжнародному рівні.

Сучасні методики викладання філософії у європейських країнах базуються насамперед на практиках критичного мислення як трансформації допитливості особистості, яка властива життєвому досвіду в цілому та уміння здійснювати самокритику.

Але, одним з ключових напрямів, української системи освіти і науки є впровадження європейського досвіду викладання філософії у вищих закладах освіти. Як відомо, викладання філософських дисциплін було фундаментом для виникнення перших вищих освітніх закладів, а саме Болонського, Сорбонського, Кембріджського, Оксфордського університетів. Крім того, необхідно підкреслити, що викладання філософії у навчальних закладах Європи має давню історію; не є виключенням і держави Скандинавії. У зв'язку з цим, необхідним є детальне вивчення викладання філософії у Данії, Норвегії та Швеції та впровадження їх практичного досвіду у нашу систему освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість зарубіжних вчених у своїх наукових працях аналізують викладання філософських дисциплін у європейських країнах, серед яких Т. Казачкова, Е. Кінкмана, Л. Пєнто, Т. Соколова. Крім того, варто акцентувати увагу на дослідженнях вітчизняних вчених, а саме: Т. Кристопчука та С. Сисоєвої, які вивчали сучасний стан та проблеми у європейських закладах вищої освіти. Але, у дослідженнях вище зазначених вчених не розглядається особливості впровадження європейського досвіду викладання філософії у заклади вищої освіти України.

Основна частина дослідження. Сучасні зміни, які відбулися в освітньому просторі України, вплинули на створення нової парадигми, основним ядром якої є стандартизація не лише вищої, але й середньої освіти на міжнародному рівні, яка має забезпечити належні умови для розвитку індивіда, сформувати у особистості здатність самостійно здійснювати пошук основних напрямів з метою вирішення різних освітніх проблем, та патріотично виховувати їх для утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей.

Необхідно зазначити, що сучасні методики навчання філософії мають бути спрямовані на розвиток здатності критично мислити, допитливості та самостійності у майбутніх фахівців.

Як відомо, теоретичною формою світогляду та раціональним способом мислення є філософія, яка в своєму центрі має запитальний характер, побудову різних варіантів відповідей, існування пізнавальних, етичних та естетичних знарядь, що формує рефлексію. Отже, необхідно зазначити, що в наш час, потрібно вирішити дуже важливе проблему стосовно свого майбутнього. Боротьба протилежностей постіндустріального минулого та насиченою інформацією в майбутньому, сформувала зазначену проблему [1, с. 239]. У зв'язку з цим, філософія має стати основою для вирішення протиріччя між

минулим та майбутнім, а методика її викладання має забезпечити формуванню нового типу мислення [3, с. 184].

Ми погоджуємось з науковою позицією вченого М. Ліпмана, який у своїх дослідженнях сформував такі типи мислення, які формуються в особистості під час вивчення навчальної дисципліни філософії, а саме: колективне, що розглядається як міркування з іншими; турботливе характеризується як міркування про інших; критичне – це схвалення чітко обґрунтованих рішень; креативне базується на побудові нових ідей [7]. Таким чином, необхідно зазначити, що основна опора робиться на власний досвід викладання філософії у вищих освітніх закладах.

Як відомо, у сучасному світі найбільш популярною є методика «Філософія для дітей», яка почала активно використовуватися у 1970 році у США. Американський дослідник М. Ліпман опублікував книгу «Міркування в освіті», в якій він зазначив, що основними змінами в освітньому просторі має бути критичне мислення, а головним критерієм політики в освітній сфері має бути раціональність, це свідчить про те, що кожен аспект навчання має включати в себе раціональне обґрунтування.

Аналізуючи застосування програми «Філософія для дітей» на практиці, необхідно зазначити, що філософія як навчальна дисципліна має всі можливості стати освітньою парадигмою не лише шкільної, але і університетської освіти.

Значна кількість вчених проаналізували наукові праці американського дослідника М. Ліпмана, і зробили наступні висновки, що саме філософія сприяє запитуванню, неупередженості, зрозумілості та чіткості мови у мисленні; крім того, вона інтегрує основні компоненти навчального плану в одне ціле, забезпечуючи її змістовне наповнення, а також, вона спонукає індивідів думати про зв’язок між наявними фактами та цінностями, засобами та поставленими завданнями [3; 6; 8; 10].

Також важливо зазначити, що філософія реалізує навчальну діяльність всередині досвіду і ставить запитання стосовно основних проблем людини, а саме: чесність, справедливість, свобода, відповідальність. Крім того, у європейський країнах методика викладання філософії відбувається за допомогою практичного діалогу, що збільшує рівень мислення та комунікативних умінь, базується на різноманітних наукових поглядах та підкоряє мислення кожного індивіда групі людей.

Отже, на основі вище зазначеного, можемо підсумувати, що навчання здійснюється за рахунок моделі сократівської бесіди, що дозволяє майбутнім фахівцям, які навчаються у вищих освітніх закладах, розвивати та здійснювати оцінку власного мислення в порівнянні з мисленням інших. Тобто, об’єднання людей, спрямоване на розвиток практичного знання, за допомогою пошуку істини у формі сократичного діалогу, при цьому, викладач визначає проблему і мотивує студентів та організовує пошук у незвідане.

Відомо, що методика «Філософія для дітей» на даний час, використовується у школах, коледжах, університетах у більшої кількості країн світу. Ефективність зазначеної методики викладання для молоді підкреслювали багато вчених-педагогів, які зазначили, що дана програма сприяє розвитку мисленнєвих навичок [4; 5; 9; 11].

Аналізуючи методику викладання філософії у європейських країнах, необхідно зазначити, що саме дана навчальна дисципліна сприяє формуванні думаючої особистості, яка може критично здійснювати оцінку навколишньої реальності і володіє етичними засадами поведінки та має естетичні смаки у власних поглядах на прекрасне. Тому, вважаємо за необхідне, проаналізувати основні методи, які забезпечують набуття зазначених знань і реалізується через застосування різноманітних методів.

Культурно-інформаційний метод включає в себе потребу збільшення у молоді знань та поглядів щодо різних наукових позицій відомих філософів. Але, на наш погляд, даний метод реалізації знань з філософії є недоцільним, оскільки як наслідок є не кількість набутих знань, а уміння ними користуватись призводить до якісних змін.

Іншим методом є проблемно-діяльнісний, що дозволяє долучитись не лише до знання, але і до розв'язання різних світоглядних проблем. Важливо зазначити, що даний метод є більш практичним, оскільки дозволяє студенту бути на місці опонента.

Основна думка не надається викладачем відразу, її необхідно перш за все знайти, проаналізувати, а потім сформувати власну позицію стосовно почутої інформації. Відповідно до цього, відбувається поетапне опрацьовування логічних завдань і вирішення проблеми, яка обговорюється.

Наступним методом є етичний, коли викладач має діяти способом наочного використання шедеврів світового кіно, мистецтва, поезії чи літератури. Основним завданням педагога є відкриття змістовного філософського наповнення визначених творів.

Всі вище описані методи відіграють важливе значення, при поєднанні в одне ціле їх найкращих проявів для побудови програми викладання філософії.

Аналізуючи викладання філософії у вищих освітніх закладах Франції, необхідно зазначити, що у ній вперше стали викладати дану дисципліну в університетах і поза їх межами.

З точки зору вченого Ю. Наріжного у Франції здійснюється активне розповсюдження філософії і філософів в засобах масової інформації, вихід її за межі університетів, публікується значна кількість підручників [2, с. 5]. Тобто, можемо підсумувати, що у даній країні відбувається активна популяризація і прояв інтересу соціума у зазначених методиках навчання.

Крім того, значне проникнення філософії, сприяє подивитись на різні проблеми з іншої сторони, значно розширити світогляд людей.

Вчений підкреслював, що застосування популяризації, сприяло прояву зацікавленості людей різного віку до філософської літератури.

Розглядаючи методику викладання філософії у Норвегії, необхідно зауважити, що значний вклад зробив вчений Ю. Гордер, який опублікував свою книгу «Нарис історії філософії», який використовується студентами під час вивчення філософії. У своїй праці, вчений зазначає, що основна проблема пояснення існуючих складних філософських істин, полягає у відсутності текстів. Крім того, на його думку, філософські першоджерела є складними для сприйняття. Тому, він розділив книгу на розділи, що з його точки зору, допоможе включити окремі частини, як першоджерела, які необхідно детально проаналізувати [11].

Також у Німеччині під час викладання філософії студентам проводять різного роду дискусії на філософські теми. Крім того, методика викладання філософії спрямована на формування нового типу мислення, що допоможе змінити рівень свідомості нації.

Наприклад у Швеції, заняття з філософії спрямовані на розвиток вміння демонструвати здатність шукати, узагальнювати, робити оцінку та критично аналізувати матеріал, формулювати різні філософські проблеми. Крім того, в Стокгольмскому університеті існує філософський факультет, який впровадив однорічну магістратуру з філософії, а саме: практичній філософії, що включає курси такого колу знання як метаетику, нормативну етику і політичну філософію і теоретичній філософії (філософія розуму і мови, науки і логіки) [9, с. 241].

Що стосується Данії, то підготовка бакалаврів філософії здійснюється за наступними навчальними дисциплінам, а саме: історія філософії, практична філософія, теоретична філософія. А, наприклад, в Лундському університеті є програма, яка називається «Когнітивна наука», що включає в себе 120 кредитів, і основним завданням якої є краще розуміння зв'язку людей з навколишнім середовищем. Тобто вона має інноваційну складову, яка спрямована досліджувати різні концепти філософії з різних позицій [5, с. 351].

Важливо зазначити, що в Україні філософія як навчальна дисципліна у вищий системі освіти розуміється по іншому. Перш за все, під час вивчення філософії не передбачається, що вона навчатиме майбутніх фахівців логічного мисленню, оскільки це забезпечує інша дисципліна «Логіка». Крім того, в Україні філософія як навчальна дисципліна, включає в себе певні філософські ідеї, які були висловлені впродовж всього існування людства.

Також, хоча в Україні і ведуться дискусії щодо розвитку критичного мислення під час вивчення філософії, то необхідно зазначити, що під даним поняттям розуміється плюралізм думок, що має відмінні ознаки від інших європейських країн. Тобто, у вищих освітніх закладах України розвиток критичного мислення у студентів відбувається наступним чином, їм надають

інформацію, при цьому, з того чи іншого питання може існувати дві і більше різних філософських точок зору.

Але, у європейських країнах, вчені зазнають, що під час викладання філософії розвивати критичне мислення необхідно з метою удосконалення уміння студентів використовувати раціональні чи логічні розмисли. Також, необхідно підкреслити, що в європейських державах, важливе значення під час викладання філософії приділяється розвитку комунікативних компетентностей, в той час, як у вищих освітніх закладах України не акцентується увага на розвитку комунікативних умінь під час вивчення даної дисципліни.

Крім того, важливо зазначити, що під час викладання філософії в Україні навчання перш за все спрямоване на набуття знань, а в університетах європейських країн – оволодінні умінь майбутніми фахівцями.

Також в Україні існує плюралізм стосовно основних завдань навчання філософії, тобто викладачі використовують підходи, які відрізняються від переважаючих тенденцій.

Не зважаючи на виражені відмінності викладання філософії в Україні та європейських державах, на наш погляд, важливо зазначити, що у більшій кількості навчальних закладів України під час проведення лекцій, викладачі використовують мультимедійні презентації, що сприяє кращому засвоєнню нового матеріалу за допомогою наочності та відхід від лінійного мислення, що знищує пострадянське розуміння світу.

На наш погляд, відповідно до європейського досвіду, необхідно впровадити на семінарських заняттях сократівські бесіди, що сприятиме розвитку та оцінки власного мислення в порівнянні з мисленням інших. При цьому, кожен студент надають відповідні на поставлені сократичні запитання з їх власних точок зору, згідно такого обговорення неминуче постає багатовимірним. Саме на семінарських заняттях студенти отримують практику діалогу як методу дослідження, що підвищує їх рівень мислення і навички комунікації, базується на різних точках зору та підкоряє індивідуальне мислення групі людей.

Отже, ми підтримуємо позицію французького вченого О. Бреніфє, який зазначав, що методика викладання філософії є важливою, але найважливішою є насамперед, методологія мислення. Таким чином, вважаємо, що філософія, як навчальна дисципліна, має бути більш практичною та поетапно рухатися від властивою їм «консерватизму».

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження стосовно впровадження європейського досвіду викладання філософії у закладах вищої освіти України має реалізовуватися не лише на наукових засадах, а повинна бути спрямована до людської душі.

Сучасна методика викладання філософії має характеризуватися більш творчим (ігровим) началом, що свідчить про те, що має відбуватися не просто

набуття знань, а формування культури та нової зрілої особистості з критичним мисленням. А викладання філософії як навчальної дисципліни має бути спрямоване на діалогічність, перш за все, причетність філософії до реального життя. А програма «Філософія для дітей» має стати ключовою методикою, що зможе себе реалізувати і знищити посттоталітарну свідомість від залишків радянської ізольованості і замкнутості.

Крім того, методика викладання філософії у закладах вищої освіти має включати в себе аналіз ключових сучасних філософських систем, а також рівноправні складові, до яких входять наступні напрями: аналітична філософія, феноменологія, постструктуралізм, постмарксистські школи.

Таким чином, філософія як навчальна дисципліна має стати курсом уважного подання і відношення до життя індивіда, що сприятиме студенту не розглядати вивчення філософії як «обов'язок». Як відомо, викладання філософії у вищих освітніх закладах є складним процесом, тому нове відношення студентів до філософії як навчальної дисципліни можна сформувати, змінивши стан філософії в сучасному житті соціума.

Отже, вивчення філософії є не лише процесом набуття нових знань, але й формуванні нового покоління молоді, з критичним мисленням, без яких не може бути гармонійний розвиток всього суспільства. У зв'язку з тим, що Україна обрала шлях вступу до Європейського Союзу, все це вимагає перебудови всієї системи процесу навчання. Подальші перспективи дослідження спрямовані на створення і формування моделі, що буде відповідати вимогам часу, будуватися на основі міжнародних освітніх парадигм.

Література:

1. Максюта М. Є. До проблем викладання філософії: методи особистісно орієнтованого, активного навчання //Мультиверсум. *Філософський альманах.* 2007. Вип. 60. С. 239–244.

2. Нарижный Ю. А. Философские вопросы. Днепропетровск.: Издательство «Промінь», 2013 г. С. 4–18.

3. Ящук Т. «Європейський вибір» у викладанні філософії у вузі // *Філософія освіти*. 2005. №1. С.184–192.

4. Cholbi M. Intentional Learning as a Model for Philosophical Pedagogy // Teaching Philosophy. 2007. Vol. 30:1. –P. 35–58. DOI: 10.5840/teachphil200730136

5. Concepción D. W. Reading Philosophy with Background: Knowledge and Metacognition // Teaching Philosophy. 2004. Vol. 27:4. P. 351–368. DOI: 10.5840/teachphil200427443

6. Gifford Ch. S. How to Teach Metaphysics // Teaching Philosophy. 2015. Vol. 38:2. P. 193–220. DOI: 10.5840/teachphil201532735

7. Marshall E. How to Teach Modern Philosophy // Teaching Philosophy. 2014. Vol. 37:1. P. 73–90. DOI: 10.5840/teachphil2013121210

8. Noddings N., Brooks, L. Teaching Controversial Issues: The Case for Critical Thinking and Moral Commitment in the Classroom. Teachers College Press, 2016.

9. Rudisill J. The Transition from Studying Philosophy to Doing Philosophy // Teaching Philosophy. 2011. Vol. 34:3. P. 241–271. DOI: 10.5840/teachphil201134332

10. Schiltz E. How to Teach Comparative Philosophy // Teaching Philosophy. 2014. Vol. 37:2. P. 215–231. DOI: 10.5840/teachphil20144415

11. Teuber A. Introduction to Philosophy. Course Description and Requirements. Accessed 29 October 2017: https://scholar.harvard.edu/files/teuber/files/phil_s-4_-_introduction_to_philosophy_course_description_requirements_summer_2017_4_ 1_1.pdf

References:

1. Maksjuta, M. Є. (2007). Do problem vikladannja filosofiї: metodi osobistisno orientovanogo, aktivnogo navchannja [To the problems of teaching philosophy: methods of personality-oriented, active learning]. *Mul'tiversum. Filosofs'kij al'manah - Multiversum. Philosophical Almanac,* 60, 239–244 [in Ukrainian].

2. Narizhnyj, Ju. A. (2013). Filosofskie voprosy []. Dnepropetrovsk.: Izdatel'stvo «Promin'» [in Ukrainian].

3. Jashhuk, T. (2005). “Євropejs'kij vibir” u vikladanni filosofiї u vuzi ["European choice" in the teaching of philosophy in higher education]. *Filosofija osviti - Philosophy of Education*, 1, 184–192 [in Ukrainian].

4. Cholbi M. Intentional Learning as a Model for Philosophical Pedagogy // Teaching Philosophy. 2007. Vol. 30:1. –P. 35–58. DOI: 10.5840/teachphil200730136

5. Concepción D. W. Reading Philosophy with Background: Knowledge and Metacognition // Teaching Philosophy. 2004. Vol. 27:4. P. 351–368. DOI: 10.5840/teachphil200427443

6. Gifford Ch. S. How to Teach Metaphysics // Teaching Philosophy. 2015. Vol. 38:2. P. 193–220. DOI: 10.5840/teachphil201532735

7. Marshall E. How to Teach Modern Philosophy // Teaching Philosophy. 2014. Vol. 37:1. P. 73–90. DOI: 10.5840/teachphil2013121210

8. Noddings N., Brooks, L. Teaching Controversial Issues: The Case for Critical Thinking and Moral Commitment in the Classroom. Teachers College Press, 2016.

9. Rudisill J. The Transition from Studying Philosophy to Doing Philosophy // Teaching Philosophy. 2011. Vol. 34:3. P. 241–271. DOI: 10.5840/teachphil201134332

10. Schiltz E. How to Teach Comparative Philosophy // Teaching Philosophy. 2014. Vol. 37:2. P. 215–231. DOI: 10.5840/teachphil20144415

11. Teuber A. Introduction to Philosophy. Course Description and Requirements. Accessed 29 October 2017: https://scholar.harvard.edu/files/teuber/files/phil_s-4_-_introduction_to_philosophy_course_description_requirements_summer_2017_4_ 1_1.pdf

№ 5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 37.013.32

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-451-459

Швидун Віктор Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту педагогіки, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (056) 732-48-48, https://orcid.org/0000-0002-5450-9043

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ У ЗАКЛАДАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Реформування та модернізація системи освіти України передбачає необхідність орієнтації системи освіти на розвиток цілеспрямованої, всебічно розвиненої, критично мислячої, креативної особистості, здатної до навчання впродовж життя, працювати як самостійно, так і в команді. Це вимагає зміни ролі педагога у навчальному процесі – від єдиного джерела інформації до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Відповідно – необхідно створити для педагогів умови розвитку та саморозвитку, стимулювати їх до запровадження в педагогічний процес інновацій.

Поняття «педагогічна інновація» є предметом досліджень значної частини як українських, так і зарубіжних вчених, проте єдиного, загальновизнаного трактування на сьогодні не існує.

На підставі проведеного аналізу окремих робіт учених, присвячених даному питанню, робимо авторське припущення, що інновація – це нововведення, яке передбачає виникнення інноваційної ідеї, створення на основі ідеї модернізованої або зовсім нової розробки та її впровадження в практику.

Реалізація педагогічних інновацій у навчальному процесі передбачає готовність педагогів розробляти проєкт (модель) обґрунтованої, логічної, послідовної педагогічної системи, що реалізується у практичній діяльності. При цьому вони повинні враховувати, що використання педагогічних технологій не може бути виокремлено як окремий напрям оптимізації та ефективності навчального процесу. Їх успішне використання передбачає комплексне використання всіх складових модернізації освітнього процесу – від теоретичних напрацювань науковців до практичних наробок учителів-практиків, тобто поняття «інновація» має багатомірне значення, оскільки складається з двох форм: власне ідеї та процесу її практичної реалізації.

Зазначено, що пріоритетну роль у підготовці педагогів до реалізації означених питань покликані вирішувати заклади післядипломної освіти, оскільки вони виконують (завдяки оптимальному поєднанню теорії та практики, ефективному використанню передового педагогічного досвіду) специфічні функції – зокрема, забезпечують ефективне функціонування та розвиток системи підвищення кваліфікації педагогів, а система післядипломної педагогічної освіти в цілому є одним із пріоритетних освітніх напрямів, безпосередньо пов'язаних з перспективами розвитку освіти, вона є найбільш гнучкою складовою процесу фахового зростання людини.

Ключові слова: педагогічні інновації, післядипломна педагогічна освіта, реформування системи освіти, освітня парадигма, підвищення кваліфікації.

Shvydun Viktor Mykolaiovych Candidate of pedagogical sciences, associate professor, director of the educational-research institute of pedagogy, communal institution of higher education «Dnipropetrovsk academy of continuous education» of the Dnipropetrovsk regional council», Volodymyr Antonovych St., 70, Dnipro, 49006, тел.: (096) 096-25-22, https://orcid.org/0000-0002-5450-9043

TRAINING TEACHERS TO USE PEDAGOGICAL INNOVATIONS IN POST-GRADUATE TEACHER TRAINING INSTITUTIONS

Abstract. The reform and modernization of the Ukrainian educational system requires that the educational system be oriented towards the development of a goal-oriented, fully developed, critically-minded, creative person, capable of lifelong learning, working independently as well as in a team. This requires a change in the teacher's role in the educational process from a single information source to a coach, facilitator, tutor, moderator in the child's individual educational trajectory. Accordingly, it is necessary to create conditions for teachers to develop and self-develop, to stimulate them to implement innovations in the pedagogical process.

The notion of pedagogical innovation has been studied by a considerable part of Ukrainian and foreign scholars, but there is no single, universally accepted interpretation today.

On the basis of the conducted analysis of individual works of scientists devoted to this issue, we make the author's assumption that innovation is an innovation that involves the emergence of an innovative idea, the creation of an upgraded or entirely new development on the basis of the idea and its implementation in practice.

Implementation of pedagogical innovations in the educational process requires the willingness of teachers to develop a project (model) of grounded, logical, consistent pedagogical system, which is implemented in practical activities. In doing so, they must bear in mind that the use of pedagogical technology cannot be emphasized as a separate area of optimization and effectiveness of the educational

process. Their successful application requires complex use of all components of the educational process modernization from theoretical directions of scientists to practical ideas of teachers-practitioners: the idea itself and the process of its practical implementation.

The priority role in training educators to implement these issues is expected to be played by undergraduate institutions, as they provide (through optimal integration of theory and practice, effective use of advanced pedagogical experience) the specific functions, including The main function of the UNESCO Moscow Office is to provide effective functioning and development of the teacher qualification upgrading system. The post-graduate teacher training system is one of the priority educational directions, is directly related to the prospects of educational development, it is the most gradual component of the process of people's growth.

Keywords: pedagogical innovations, post-graduate pedagogical education, educational system reforming, educational paradigm, qualification upgrading.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни в усіх сферах життя – економічній, політичній, соціальній, культурній, динаміка інноваційних процесів у суспільстві в цілому, пріоритетні завдання модернізації системи освіти України з орієнтацією на розвиток цілеспрямованої, всебічно розвиненої, критично мислячої, креативної особистості, здатної до навчання впродовж життя, працювати як самостійно, так і в команді – вимагають зміни ролі педагога у навчальному процесі.

Вони мають бути:

- готовими запроваджувати творчі новаторські ідеї;
- знаходити більш досконалі системи навчання;
- компетентними;
- відповідальними;
- здатними здійснювати професійну діяльність на рівні міжнародних стандартів;
- готовими до постійного підвищення свого професійного рівня, професійного зростання – як у формальній, так і неформальній та інформальній освіті.

Тож пріоритетне завдання сьогодні — створити для педагогів відповідні умови розвитку та саморозвитку, стимулювати їх до запровадження в педагогічний процес інновацій. Сприяти цьому мають заклади післядипломної педагогічної освіти, що забезпечують як теоретичне, так і практичне підвищення професійного рівня педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти підготовки педагогів до використання інновацій, у тому числі в закладах післядипломної педагогічної освіти, представлені значною кількістю робіт як українських, так і зарубіжних вчених, зокрема О. Боднар, Ю. Бугана, Ф. Ващука, О. Дубасенюк,

Г. Єльникової, А. Зубко, С. Одайник, О. Сухомлинської, Г. Бредлі, С. Дея, М. Ерота, М. Хабермана та інших. Відзначаючи значний доробок науковців у дослідження визначеної проблематики, вважаємо доцільним продовжити розгляд даного питання, оскільки сучасні зміни парадигм суспільного розвитку, зростаючі особистісні та соціальні вимоги зумовлюють необхідність подальшої модернізації системи освіти, яка не можлива без готовності педагогів до постійного професійного розвитку, зокрема у напрямі розробки та впровадження інновацій.

Мета статті – дослідження проблем, що виникають при використанні педагогами педагогічних інновацій та розроблення конкретних пропозицій щодо найбільш ефективного механізму їх подолання.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства система освіти для адекватного реагування на зростаючі запити держави та суспільства – економічного, суспільно-політичного, соціального та культурного характеру, зважаючи на швидке зростання темпів науково-технічного прогресу, має орієнтувати усіх суб'єктів навчального процесу на безперервність навчання впродовж життя та ефективне використання інновацій. Як відзначається у пункті 10 статті 18 Закону України «Про освіту» «Безперервний професійний розвиток – це безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності» [1].

Безперервність навчання передбачає, зокрема, й розвиток фахових компетентностей педагогів з питань ефективного використання педагогічних інновацій. У даному контексті Ф. Рахманова відзначає: «Інтеграція педагогічних інновацій, зокрема технологій, до освітнього процесу не тільки підвищує ефективність навчальних занять, але й допомагає розвивати незалежну, креативну, високоосвічену особистість шляхом застосування сучасних наукових досягнень» [2].

У даному контексті необхідно звернути увагу на підготовку вчителів до роботи в нових умова. Зокрема, у Концепції «Нова українська школа» акцентується увага на необхідності трансформації ролі вчителя від єдиного джерела інформації до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини [3].

На нашу думку саме підготовка педагогів до активного використання інноваційних технологій в освітньому процесі в контексті гарантованого розвитку та становлення особистості здобувача освіти має бути пріоритетним напрямом діяльності як класичних вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовка майбутніх педагогів, так і закладів післядипломної педагогічної освіти, що забезпечують підвищення кваліфікації вчителів.

На думку І. Прокопенко та інших авторів роботи «Педагогічні технології в підготовці вчителів» «…формування особистості майбутнього вчителя

передбачає системний підхід до його підготовки шляхом зміни основних компонентів навчального процесу: мотиваційно-ціннісного, змістового, процесуального, особистісно орієнтованого, суспільно зумовленого, оцінного» [4, С. 13]. Погоджуючись з авторами, зазначимо, що запровадження інновацій в освітню сферу, на нашу думку, неможливе без використання нових форм та методів організації освітнього процесу, оскільки традиційна орієнтація на академічну парадигму протягом значного періоду часу не в повній мірі відповідає сучасним очікуванням від результатів навчання як зі сторони держави, суспільства, так і суб'єктів навчального процесу.. Інформативно-інструктивний характер викладання, ігнорування індивідуального підходу в навчанні мають бути трансформовані – запроваджені реальні суб'єкт-суб'єктні відносини учасників освітнього процесу, діалогове навчання, практично значимі проєкти, активне використання педагогічних інновацій.

Поняття «педагогічна інновація» є предметом досліджень значної частини як українських, так і зарубіжних вчених.

Зокрема, І. Зайченко під «інноваціями» в педагогічній інтерпретації має на увазі нововведення в педагогічній системі, поліпшення, удосконалення ходу й результату педагогічного процесу. При цьому «педагогічна система» трактується ним як певна сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого й керованого педагогічного впливу на формування особистості з певними прогнозованими якостями [5, С. 77].

Н. Дічек вважає, що «… якщо тлумачити педагогічне нововведення як процес запровадження новації в навчально-виховну практику, то педагогічна інновація – це процес виникнення, розвитку, і що найістотніше, широкого впровадження в освітню галузь педагогічних новацій і нововведень» [6, С. 64].

У своєму дослідженні ми поділяємо визначення інновації, наведене О. Дубасенюк : « … інновації в освіті – це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану» [7].

На підставі проведеного аналізу робимо авторське припущення, що інновація – це нововведення, яке передбачає виникнення інноваційної ідеї, створення на основі ідеї модернізованої або зовсім нової розробки та її впровадження в практику.

Також відзначимо, що зміст педагогічної технології повинен мати проєкт (модель) обґрунтованої, логічної, послідовної педагогічної системи, що реалізується у практичній діяльності педагогів. При цьому необхідно враховувати той факт, що використання педагогічних технологій не може бути виокремлено як окремий напрям оптимізації та ефективності навчального

процесу. Їх успішне використання передбачає комплексне використання всіх складових модернізації освітнього процесу – від теоретичних напрацювань науковців до практичних наробок вчителів-практиків, тобто поняття «інновація» має багатомірне значення, оскільки складається з двох форм: власне ідеї та процесу її практичної реалізації.

Учителі мають враховувати, що підвищення ефективності навчального процесу відбувається завдяки організованій, цілеспрямованій діяльності суб'єктів навчального процесу на основі чіткого та умотивованого визначення освітніх цілей, відповідного формування змісту освіти із конкретизацією вибору адекватних форм організації навчального процесу, методів та засобів його реалізації, з використанням принципів: цілісності, діагностичної цілеспрямованості, завершеності, інтенсивності побудови освітнього процесу, відповідності, природовідповідності, професійно-етичної відповідності, сучасності, оптимізації навчального процесу [8, С. 134–146].

Пріоритетну роль у вирішенні означених питань покликані вирішувати заклади післядипломної освіти. Стаття 60 Закону України «Про вищу освіту» визначає післядипломну освіту як «…спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду» [9]. Ми акцентуємо увагу в своєму дослідженні на закладах післядипломної педагогічної освіти, оскільки саме вони забезпечують ефективне функціонування та розвиток системи підвищення кваліфікації педагогів, а система післядипломної педагогічної освіти в цілому є одним із пріоритетних освітніх напрямів, безпосередньо пов'язаних з перспективами розвитку освіти, вона є найбільш гнучкою складовою процесу фахового зростання людини.

Наприклад, С. Синенко відзначає, що післядипломна педагогічна освіта це «… багатоманітне і багатоаспектне явище, спрямоване на виконання широкого ряду пізнавальних завдань:

– модернізацію вмінь і знань учителів (без зміни їх професійної ролі);

– підготовку педагогів до нових ролей і посад;

– підвищення кваліфікації і статусу педагогів;

– зовнішнє і внутрішньошкільне обслуговування педагогічних потреб учителів;

– обслуговування безпосередньо практичних і широких освітніх потреб учителів;

– програму професійного зростання упродовж службової кар'єри вчителя;

– програми різної тривалості (від двох годин до декількох років)» [10, С. 41].

Заклади післядипломної педагогічної освіти виконують (завдяки оптимальному поєднанню теорії та практики, ефективному використанню передового педагогічного досвіду) специфічні функції, зокрема сприяють:

- особистісному та професійному розвитку керівників закладів освіти та педагогів за рахунок отримання чи розвитку теоретичних та практичних знань як з управлінської діяльності, так і по базовому фаху;
- переходу до нових, інноваційних методів навчання;
- постійному вдосконалення методики викладання за рахунок широкого обміну досвідом роботи між педагогами-практиками;
- розробці та реалізації нових освітніх інструментів, проєктів та інтеграції їх в освітнє середовище закладу освіти;
- інтеграції знань у сфері освіти/педагогіки та розв'язанні складних задач у мультидисциплінарних та міждисциплінарних контекстах тощо.

У контексті підготовки педагогів до використання педагогічних інновацій у закладах післядипломної педагогічної освіти вважаємо доцільним акцентувати увагу на:

- подоланні протиріч між традиційною консервативністю педагогічної системи та необхідністю запровадження педагогічних інновацій;
- розвитку здатностей ефективно працювати в команді/формувати команду однодумців для реалізації успішних педагогічних проєктів;
- готовності критично осмислювати наявні проблеми закладу освіти та практично реалізовувати інновації – не залежно від ставлення колег;
- активному використанні сучасних інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій для пошуку, обробки, аналізу інформації з різних джерел тощо.

На нашу думку, пріоритетні завдання підвищення кваліфікації педагогічних працівників у закладах післядипломної педагогічної освіти мають бути спрямовані на широке інформування педагогів про педагогічні інновації та можливості їх ефективного використання у навчальному процесі. Зокрема, доцільно:

- включати в зміст навчальних планів та програм дисципліни, що містять інформацію про педагогічну інноватику;
- ознайомлювати з інноваційним методами та формами навчання – діалоговими, діагностичними, активними, інтерактивними, дистанційними, комп'ютерними, тренінговими, проєктними тощо;
- рекомендувати органічно поєднувати інноваційні методики з класичними, традиційними, продумано й гармонічно підбирати різні методи щодо кожної дисципліни та кожного заняття в залежності від їх мети та специфіки;
- розвивати особистісні установки педагогів, оскільки навчальний процес має бути діалогом особистостей учителя та здобувачів освіти, що суттєво покращує мотивацію до навчання;

- орієнтувати на необхідність спільного зі здобувачами освіти проєктування навчального процесу;
- пропагувати потребу зміни функцій міжособистісного спілкування між учителем та учнями – педагог має бути фасилітатором [11, С. 38-39].

Висновки. Сучасна освітня парадигма для адекватного реагування на запити держави, суспільства та здобувачів освіти вимагає зміни ролі педагога – від єдиного джерела інформації до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини, готового ефективно використовувати педагогічні інновації.

Отже, трансформація повинна бути здійснена у найкоротші терміни і сприяти цьому мають заклади післядипломної педагогічної освіти. оскільки саме вони забезпечують ефективне функціонування та розвиток системи підвищення кваліфікації педагогів, а система післядипломної педагогічної освіти в цілому є одним із пріоритетних освітніх напрямів, безпосередньо пов'язаних з перспективами розвитку освіти, вона є найбільш гнучкою складовою процесу фахового зростання людини.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. (дата звернення 06.05.2022).
2. Rahmatova F. Methods of innovation technologies in primary education]. *International Journal of Advanc ed Science and Technology* Vol.29, 5. URL: https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1049 (дата звернення 05.05.2022).
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / М-во освіти України. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення 04.05.2022).
4. Педагогічні технології в підготовці вчителів / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2018. 457 с.
5. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2006. 528 с.
6. Дічек Н. П. Понятєво-термінологічні особливості вивчення педагогічного новаторства. *Освітологія: Польсько-український / українсько-польський журнал*. 2012. Вип. 1. С. 62–68.
7. Дубасенюк О.А. Інновації в сучасній освіті. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики*: *збірник науково-методичних праць.* 2014. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/42971148.pdf. (дата звернення 05.05.2022).
8. Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика / за наук. ред. Г. О. Васьківської. Київ: Педагогічна думка, 2015. 288 с.
9. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text. (дата звернення 06.05.2022).
10. Синенко С. І. Розвиток післядипломної педагогічної освіти в країнахЗахідної Європи (Англія, Франція, Німеччина) : дис. … к.пед.н. : 13.00.04 / Київ. ун-т ім.. Н.П. Драгоманова. Київ, 2002. 269 с.
11. Швидун В.М. Педагогічні інновації в практиці діяльності закладів загальної середньої освіти. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2021. № 1 (37). Ч. 1. С. 35-40.

References:

1. Zakon Ukraïni “Pro osvitu” [The Law of Ukraine “On education”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

2. Rahmatova F. Methods of innovation technologies in primary education]. International Journal of Advanc ed Science and Technology Vol.29, 5. URL: https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/1049 (data zvernennja 05.05.2022).

3. Nova ukraïns'ka shkola. Konceptual'ni zasadi reformuvannja seredn'oï shkoli [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. *mon.gov.ua* Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf [in Ukrainian].

4. Prokopenko I. F. (2018). *Pedagogichni tehnologiï v pidgotovci vchiteliv [Pedagogical technologies in teacher training]*. Harkiv : HNPU imeni G. S. Skovorodi [in Ukrainian].

5. Zajchenko, I. V. (2006). *Pedagogika [Pedagogy]*. Kiïv : Osvita Ukraïni [in Ukrainian].

6. Dichek, N. P. (2012). Ponjattєvo-terminologichni osoblivosti vivchennja pedagogichnogo novatorstva [Conceptual and terminological features of the study of pedagogical innovation]. *Osvitologija - Education*, 1, 62–68 [in Ukrainian].

7. Dubasenjuk, O.A. (2014). Innovaciï v suchasnij osviti [Innovations in modern education]. *Innovaciï v osviti: integracija nauki i praktiki - Innovations in education: the integration of science and practice.* Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/42971148.pdf [in Ukrainian].

8. Vas'kivs'ka, G. O. (2015). *Fundamentalizacija zmistu osviti u starshij shkoli: teorija i praktika [Fundamentalization of the content of education in high school: theory and practice]*. Kiïv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraïni “Pro vishhu osvitu” [The Law of Ukraine “On higher education”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

10. Sinenko, S. I. (2002). Rozvitok pisljadiplomnoï pedagogichnoï osviti v kraïnahZahidnoï Єvropi (Anglija, Francija, Nimechchina) [Development of postgraduate pedagogical education in Western Europe (England, France, Germany)]. *Candidate’s thesis.* Kiïv: un-t im.. N.P. Dragomanova [in Ukrainian].

11. Shvidun, V.M. (2021). Pedagogichni innovaciï v praktici dijal'nosti zakladiv zagal'noï seredn'oï osviti [Pedagogical innovations in the practice of general secondary education institution]. *Visnik Zaporiz'kogo nacional'nogo universitetu. Pedagogichni nauki - Bulletin of Zaporizhia National University. Pedagogical sciences*, 1 (37), 1, 35-40 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

УДК 343.431: 343.985

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-460-475

Телійчук Віталій Григорович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (066) 781-51-39, https://orcid.org/ 0000-0002-0372-6515

Антіпов Антон Дмитрович слідчий слідчого відділу, відділення поліції №1, Павлоградський районний відділ поліції ГУНП в Дніпропетровській області, лейтенант поліції, вул. Шевченка, 51, м. Павлоград, 51400, тел. (050) 154-61-81

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ РОЗПОВСЮДЖЕННЮ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ ІНТЕРНЕТ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей використання джерел інформації під час виявлення та документування кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет. З'ясовано, що на сьогодні кримінальні правопорушення, пов'язані з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет є загрозою для безпеки держави, гальмують розвиток суспільства, стимулюють зростання злочинності, корупції та насильства. Саме тому існує реальна обґрунтуванні механізмів використання джерел інформації під час виявлення та документування кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет та розробка конкретних пропозицій з удосконалення вказаної діяльності.

Окреслено основні ознаки незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Зазначено, що однією з основних передумов для ефективної організації оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів є знання співробітниками оперативних підрозділів НПУ особливостей діяльності цієї сфери в умовах ринкових відносин. Розглянувши питання стану розповсюдження наркотичних засобів через мережу Інтернет здійснено аналіз спроможності підрозділів боротьби з наркозлочинністю НП України якісно протидіяти зазначеним

злочинам. Визначено напрями оперативного пошуку ознак кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет.

Подане теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке виявляється у вирішенні проблем правового регулювання особливостей використання відкритих джерел інформації під час виявлення та документування кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет.

Ключові слова: джерела інформації; документування; кримінальне правопорушення; наркотичні засоби; Інтернет.

Teliychuk Vitaliy Hryhorovych Candidate of Law, Senior Researcher, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Operational and Investigative Activities of the Faculty of Training Specialists for Criminal Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (066) 781-51-39

Antipov Anton Dmytrovych Investigator of the Investigative Department, Police Department № 1 Pavlograd District Police Department of the GUNP in Dnipropetrovsk Region, Police Lieutenant, Shevchenka St., 51, Pavlograd, 51400, tel.: (050) 154-61-81, https://orcid.org/ 0000-0002-0372-6515

OPERATIONAL RESEARCH AGAINST THE DISTRIBUTION OF DRUGS THROUGH THE INTERNET: SOME FEATURES OF USING SOURCES INFORM

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the use of information sources in the detection and documentation of criminal offenses related to the distribution of drugs via the Internet. It has been found that today criminal offenses related to the distribution of drugs via the Internet are a threat to the security of the state, hinder the development of society, stimulate the growth of crime, corruption and violence. That is why there is a real justification for the mechanisms of using sources of information in the detection and documentation of criminal offenses related to the distribution of drugs via the Internet and the development of specific proposals to improve these activities.

The main signs of illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors are outlined. It is noted that one of the main prerequisites for the effective organization of operational and investigative counteraction to crimes in the field of drug trafficking is the knowledge of the operational units of the NPU the peculiarities of this area in terms of market relations. Having considered the issue of the state of drug distribution via the Internet, the analysis of the ability of the units for

combating drug crime of the National Park of Ukraine to qualitatively counteract these crimes was carried out. The directions of operative search of signs of criminal offenses connected with distribution of drugs via the Internet are defined.

Theoretical generalization and new solution of the scientific problem are presented, which is manifested in solving the problems of legal regulation of the peculiarities of the use of open sources of information in detecting and documenting criminal offenses related to drug distribution via the Internet.

Keywords: sources of information; documentation; criminal offense; drugs; Internet.

Постановка проблеми. На сьогодні кримінальні правопорушення, пов'язані з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет є загрозою для безпеки держави, гальмують розвиток суспільства, стимулюють зростання злочинності, корупції та насильства. Щоденно у світі удосконалюються телекомунікаційні та інші технології, які широко використовуються у всіх сферах економіки та суспільного життя країн світу, зокрема й в Україні. Використання всесвітньої мережі Інтернет, сучасних телекомунікаційних та інших технологій стає одним із новітніх способів вчинення злочинів. Процес протидії зазначеному негативному явищу також зумовлений особливістю збуту наркотиків за допомогою мережі Інтернет, який може мати міжрегіональний характер: особа, яка замовляє наркотики, може перебувати в одному районі (міста чи регіону), особа, яка робить закладку або відправлення наркотиків – у другому районі (міста чи регіону), а процес легалізації отриманих від незаконного обігу наркотиків коштів – у іншому. В контексті поставленої проблеми важливим завданням науки кримінального процесу є формування відповідних теоретичних положень щодо використання джерел інформації під час виявлення та документування кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти аналізованої проблеми стосовно теорії та практики виявлення, розкриття та розслідування незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за допомогою мережі Інтернет присвячено праці: М. М. Андрєєва, А. А. Венедіктова, О .А. Вовчанської, Р. Р. Греня, І. І. Демідова, Н. А. Запорощенко, В. А. Ізотова, О. Б. Керницького, Н. М. Косміна, Є. В. Лизогубенка, В. М. Михайлецького, В. В. Недільського, Д. Й. Никифорчука, Д.О. Ноздріна, О.В. Одерія, А.В. Окушка, С.О. Павленка, А.М. Поляха, О.А. Рівчаченко, А.П. Сакаля, О.В. Сачка, В.Г. Севрука, М.О. Сергатого, О.М. Стрільціва, Д.Ю. Стригуна, Р.В. Тарасенка, О.Л. Хитрої, Р.Ф. Черниша, С.М. Щербаковського та ін.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні механізмів використання джерел інформації під час виявлення та документування

кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет та розробці конкретних пропозицій з удосконалення вказаної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова протидія незаконному обігу наркотичних засобів залежить від організації якісної та ефективної оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України, застосування ними відповідних сил, засобів та методів. Однією з основних передумов для ефективної організації оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів є знання співробітниками оперативних підрозділів НПУ особливостей діяльності цієї сфери в умовах ринкових відносин. Як засвідчують дослідження фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукова протидія має свої особливості, зумовлені її структурно-змістовними елементами, зокрема, такими, як аналіз та оцінка оперативної обстановки; планування оперативно-розшукових заходів; контроль за оперативно-розшуковою діяльністю [1]. Оперативно-розшукову діяльність зазвичай розглядають як комплекс певних заходів, спрямованих на протидію злочинності та попередження протиправної суспільно небезпечної діяльності окремої особи або кола осіб, які мають на меті здійснити посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, цінності і блага. Виходячи із структурно-функціонального аспекту ОРД варто зауважити, що значущою її складовою є оперативна тактика, знання якої є найважливішим для осіб, уповноважених на здійснення ОРД, як в рамках оперативно-розшукової справи, так і кримінального провадження [2]. Слід погодитися з С. В.Пеньковим та В. В. Шендриком, що з метою формування системи виявлення оперативно-розшукової інформації в мережі Інтернет слід постійно здійснювати комплекс операцій, спрямований на моніторинг інтернет-ресурсів, основними напрямами здійснення якого є отримання значних обсягів потрібної інформації [3]. Для ефективної протидії кримінальним правопорушенням оперативні працівники повинні знати ті аспекти злочинної діяльності, інформація про які необхідна для визначення науково обґрунтованих і ефективних заходів організації, тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів та заходів у процесі здійснення оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері розповсюдження наркотичних засобів через мережу Інтернет. Зазначені аспекти визначає оперативно-розшукова характеристика, що є важливим зв'язуючим елементом між теорією оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та практичною діяльністю оперативних підрозділів, створює передумови їх ефективної діяльності щодо оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням.

Для з'ясування стану протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет

необхідно перш за все здійснити аналіз: стану розповсюдження вказаного явища; спроможності підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України якісно протидіяти їм.

Наркотичні засоби – це включені до Переліку речовин природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. Для України традиційними наркотичними засобами є макова соломка, опій та екстракційний опій, героїн, марихуана, гашиш (анаша), кокаїн. Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – це діяння з:

культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори.

Аналіз вказаного поняття надає можливість визначити *основні ознаки* незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів:

створення умов, що сприяють вступу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у незаконний обіг; вчинення незаконних операцій з наркотиками, що обов'язково включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; сукупність заборонених чинним законодавством суспільно небезпечних діянь, що виражаються у культивуванні наркомістких рослин; розробленні, виробництві, виготовленні, зберіганні, перевезенні, пересиланні, придбанні, збуті, ввезенні на територію України, вивезенні з території України, транзиту через територію України, використанні, знищенні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Зокрема, лише у 2019 році викрито та направлено до суду 6,1 тис. кримінальних проваджень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 307 КК України) [4]. За вказаний період підрозділи протидії наркозлочинності по всій державі викрили понад 300 кримінальних правопорушень щодо збуту наркотичних засобів та психотропних речовин із використанням Інтернет-мережі [5]. Одним із пріоритетних напрямків діяльності поліції визначено протидію організованій наркозлочинності. У період з вересня 2019 року до серпня 2020 року підрозділами НПУ припинено незаконну діяльність 89 організованих злочинних груп, які діяли в сфері незаконного обігу наркотиків. Це на 13 ОЗУ більше, ніж за аналогічний період (з вересня 2018 року до вересня 2019 року - 76). За даними правоохоронців, переважна більшість «закладчиків» для розповсюдження наркотичних засобів та психотропних речовин використовують сайти, форуми, месенджери та інші інформаційні майданчики, створені в мережі Інтернет [6]. Аналіз практики

свідчить, що оперативний пошук у теорії оперативно-розшукової діяльності здебільшого прийнято розглядати як сукупність або комплекс певних дій оперативного працівника, направлених на отримання інформації, що представляє інтерес. Разом з цим практика свідчить, що під час організації оперативного пошуку існують певні особливості. Зокрема першою особливістю організації є залежність об'єкта оперативного впливу та виду оперативної інформації, що планується отримати, про: - осіб, що готуються або вчиняють злочинну діяльність, або осіб, що можуть мати інформацію про злочин; - обставини підготовки та вчинення злочину; - майно, що потрапило або потрапить до незаконного обігу; - обставини, що сприяють вчиненню злочину, а також предмети, об'єкти або речі, що можуть становити значення для оперативно-розшукової діяльності або кримінального провадження [7]. Отже, «оперативний пошук», це комплекс дій оперативного працівника, спрямований на отримання певних відомостей, передбачених чинним законодавством [8]. Виступаючи в якості організаторів кримінальних правопорушень, особи активно залучають до їх вчинення осіб, які мають спеціальні знання в галузі інформаційних технологій (наприклад, для створення веб-сайтів, блогів, технічної підтримки їх функціонування, ін.), молодь з числа осіб, які мають високий рівень матеріального забезпечення та зацікавлені у спробах активно урізноманітнити своє життя та «спробувати все», у тому числі і вчинення кримінальних правопорушень (для спілкування в Інтернеті із покупцями, для зняття з карткових рахунків перерахованих ними грошових коштів та передачі їх організаторам), а також осіб, раніше судимих за вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі, наркозалежних (зокрема, для розміщення «закладок»).

У механізмі придбання і збуту наркотиків за допомогою мережі Інтернет знаходять відображення певні закономірності, що обумовлені такими обставинами: 1) злочинці безпосередньо не знайомі одне з одним та можуть проживати у різних населених пунктах чи країнах. Окрім того, легалізація отриманих від незаконного обігу наркотиків коштів може відбуватись не у місці знаходження (перебування) збувальника, а в іншому місці (місцях); 2) злочинці спілкуються за допомогою різноманітних комп'ютерно-технічних засобів зв'язку, використовують спеціальні програми чи сервіси (у тому числі, електронну пошту, миттєву передачу повідомлень в режимі онлайн через програми типу ICQ, Skype, здійснюють Інтернет-переписку в режимі он-лайн у форумах (чатах) певних сайтів тощо); 3) збувальник та покупець не зустрічаються для передачі наркотиків та коштів «з рук в руки», використовуючи електронні перекази, інші види безготівкових розрахунків та систему «закладок»; 4) до традиційних слідів вчинення даних видів кримінальних правопорушень додаються так звані «віртуальні» (або «цифрові» чи «комп'ютерні») сліди. Існує безліч сайтів, присвячених наркотикам і їх

споживанню, у чому нескладно пересвідчитись. Так, пошуковий сервер «Google» на запит «придбати наркотики онлайн» дає посилання майже на 35000 сайтів, тематикою яких є наркотичні засоби і сильнодіючі речовини, пошуковий сервер «Yahoo» на запит «buy drugs online» дає, відповідно, посилання на близько 69000 сайтів. Звісно, не всі вони пропонують придбати заборонені препарати.

Умовно дані сайти можна розподілити на наступні види: 1. Сайти новин, де публікуються статті про стан боротьби з незаконним збутом наркотичних та сильнодіючих речовин як через мережу Інтернет, так і традиційними способами; 2. Сайти державних та громадських установ, на яких наведені статистичні дані про споживання наркотичних засобів; 3. Сайти наукових кримінологічних та криміналістичних суспільств та гуртків, де наведені результати досліджень щодо динаміки незаконного розповсюдження наркотичних засобів та ефективності боротьби правоохоронних органів з ним; 4. Так звані Head Shops та Smart Shops, власники яких торгують легальними психоактивними речовинами і приладдям для їх споживання. Позиціонують себе як законослухняні установи. Наприклад, на приладді, який зазвичай використовується для вживання марихуани та інших наркотичних і сильнодіючих речовин, зроблені маркування «Тільки для вживання табаку!» або «Не для вживання заборонених речовин!». Іноді реалізують онлайн новітні сильнодіючі речовини, які ще не внесені до переліку заборонених, і перестають збувати їх одразу ж після законодавчої заборони; 5. Загальнодоступні сайти, призначені для спілкування, соціальні мережі де можуть обговорюватися різні питання щодо вживання наркотичних засобів; 6. Сайти створені, придбані або орендовані приватними особами, які використовують Інтернет з метою поширення у вільній формі своїх ідей про наркотики і про вживання наркотиків, а також з метою їх обговорення; 7. Сайти створені, придбані або орендовані приватними особами для здійснення рекламування та незаконного збуту наркотичних засобів та сильнодіючих речовин [9]. В останні роки значно зросли масштаби незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, які постали серйозною загрозою здоров'ю і благополуччю людей та набули транснаціонального характеру. Особлива небезпека полягає в тому, що організовані групи в процесі функціонування контролюють осіб, які самостійно вчиняли кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами і психотропними речовинами, та встановлюють міцні організаційні зв'язки між собою, а також монополізують обіг указаних засобів та речовин на значних територіях.

Наркоділками відразу були позитивно оцінені технічні характеристики Інтернет-мережі під час незаконного збуту наркотичних засобів і психотропних речовин: можливість знаходитись організаторам та координаторам таких кримінальних правопорушень у будь-якому місці та за будь-який час виходити

на зв'язок зі співучасником, притому перебуваючи в цей час поза межами України, що значно ускладнює їх викриття та притягнення до кримінальної відповідальності; наявність так званих інтернет-пейджерів (наприклад, Telegram, Skype, ICQ, Miranda, QIP) та з анонімними акаунтами, дають можливість підтримувати зв'язок збувальника наркотичних засобів та психотропних речовин із їх продавцем без встановлення їхніх особистостей; використання Інтернет-мережі ускладнює пеленгацію та своєчасне встановлення місцезнаходження збувальника наркотичних засобів та психотропних речовин працівниками правоохоронних органів; особа, яка збуває наркотичні засоби чи психотропні речовини, має можливість підтримувати зв'язок з великою кількістю потенційних покупців, що значно збільшує кримінальні прибутки, порівняно з традиційними способами збуту; відсутність реального, зокрема візуального, контакту між збувальником наркотичних засобів та психотропних речовин та їх покупцем виключає можливість упізнання першого, що значно знижується небезпеку його викриття і ускладнює проведення в подальшому слідчих (розшукових) дій, спрямованих на впізнання злочинця; розміщення збувальником в Інтернет-мережі каталогу наркотичних засобів та психотропних речовин дає змогу легше та швидше реалізовувати заборонені засоби та речовини; виключається можливість нападу на збувальника з боку покупця з метою безоплатного заволодіння наркотичними засобами та психотропними речовинами [10, С.3; 11]. Аналіз стану розповсюдження вказаного явища вказує на те, що на сьогодні проблема протидії розповсюдженню наркотичних засобів через мережу Інтернет зумовлена багатьма факторами основними з яких є: а) використання Інтернет-мережі ускладнює пеленгацію та своєчасне встановлення місцезнаходження збувальника наркотичних засобів; б) відсутність фізичного контакту між продавцем та покупцем; в) можливість широкого розповсюдження інформації про можливість придбання наркотичних засобів. Розглянувши питання стану розповсюдження наркотичних засобів через мережу Інтернет пропонуємо здійснити аналіз спроможності підрозділів боротьби з наркозлочинністю НП України якісно протидіяти їм.

Сучасний стан свідчить, що ключову роль діяльності щодо оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет відіграють підрозділи Департаменту боротьби з наркозлочинністю НП України, які було створено 29 квітня 2020 року. На сьогодні Департамент боротьби з наркозлочинністю має таку структуру: апарат та територіальні (відокремлені) підрозділи (Управління боротьби з наркозлочинністю). У свою чергу до структури управлінь входять відділи та міжрайонні відділи боротьби з наркозлочинністю (схема 1).

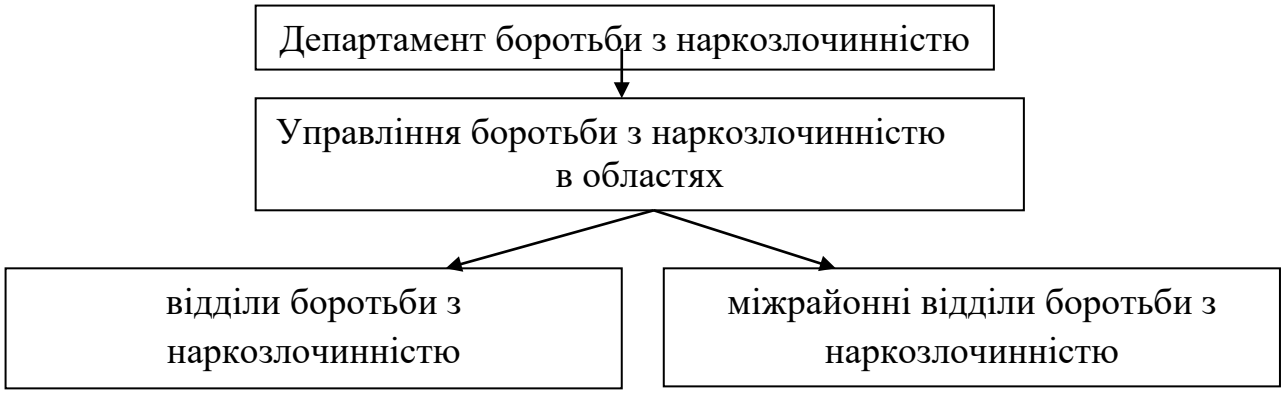

Схема 1. Структура підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України

При цьому, такі відділи існують лише в окремих районних центрах. Зазначений розподіл викликає певні запитання. Зокрема, не зрозуміло, чому такі відділи відсутні у переважній кількості районних центрів не говорячи про інші великі міста в яких проблема розповсюдження наркотичних засобів через мережу Інтернет також залишається гострою. Такий розподіл негативно впливає на якість здійснення заходів з оперативно-розшукової протидії вказаним негативним явищам. Слід зазначити, що 72 % опитаних працівників підрозділів боротьби з наркозлочинністю вказали на те, що їх не влаштовує існуюча структура підрозділів боротьби з наркозлочинністю [1]. Крім того, існують певні проблеми, пов'язані з веденням секретного діловодства та налагодженням взаємодії зі слідчими підрозділами. Перша проблема виникає в міжрайонних відділах боротьби з наркозлочинністю, оскільки за місцем свого розташування вони не мають режимно-секретних секторів. Усі документи складаються працівниками цих відділів у приміщенні режимно-секретного сектору управління боротьби з наркозлочинністю в обласному центрі, де і зберігаються їх спеціальні валізи усі оперативно-службові документи. Тобто для складання відповідного документу, працівнику міжрайонного відділу необхідно виїхати з місця дислокації відділу до обласного центру. Така обставина призводить до втрати інтересу до оперативної роботи у працівників цих підрозділів, що, безперечно, негативно впливає на рівень протидії розповсюдженню наркотичних засобів через мережу Інтернет.

Друга проблема пов'язана з відшаруванням підрозділів боротьби з наркозлочинністю від територіальних підрозділів Національної поліції. Зокрема, кримінальні провадження по виявлених працівниками відділів при управліннях боротьби з наркозлочинністю кримінальним правопорушенням, як правило, розслідують або слідчі слідчих управлінь при ГУНП в областях, або

[1] *Зведенні дані анкетування працівників підрозділів боротьби з наркозлочинністю (загалом опитано 60 респондентів Управління боротьби з наркозлочинністю в Дніпропетровській, Запорізькій та Кіровоградській областях Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України)*

слідчі підрозділи при відділеннях поліції в обласних центрах, де розташоване відповідне управління боротьби з наркозлочинністю. І тут майже не виникає проблем з організацією взаємодії між цими підрозділами. Однак у випадку коли такі кримінальні правопорушення розслідують слідчі підрозділи при відділеннях (відділах) поліції, на території яких було скоєно кримінальне правопорушення, і тут виникають проблеми, описані нами вище, пов'язані з великою територією обслуговування таких відділів боротьби з наркозлочинністю. Оперативний працівник, який працює в окремо взятому обласному центрі, не має можливості якісно здійснювати оперативне супроводження кримінального провадження, яке ведеться слідчим за 50, а в деяких випадках і за 200 кілометрів від місця дислокації оперативного підрозділу.

Водночас процес її організації та забезпечення ефективності потребують визначення відповідних понять і сутності оперативного пошуку. Для цього доцільно проаналізувати й оцінити наявні енциклопедичні визначення та наукові розробки.

Одним із перших нетрадиційні на той час джерела доказів почав вивчати О. Т. Боннер, який їх класифікував наступним чином: 1) аудіо- та відеозаписи; 2) електронні документи; 3) відомості, отримані з глобальних інформаційних систем; 4) електронна пошта; 5) свідчення спеціальних технічних засобів; 6) засоби «електронного судочинства» (відеоконференції, офіційні веб-сайти, електронне листування, автоматизовані судові інформаційні системи тощо) [12, С. 46-48]. Схожу класифікацію пропонує і цивіліст А. Ю. Каламайко: 1) звуко- та відеозаписи; 2) електронні документи; 3) інша інформація в електронній формі (інформаційні повідомлення). А їх джерелами пропонується вважати файли, які створюються користувачем, та файли, які створюються самою системою [13, с. 10]. Автор, хоч і розглядає цю проблематику з позиції цивільного процесу, зазначає, що відповідно до ч. 2 ст. 61 ЦПК України не підлягають доказуванню обставини, які визнані судом загальновідомими.

Відповідно до цього, А. Ю. Каламайко до загальновідомих обставин пропонує включати як факти, що відомі широкому колу осіб, так і факти, відомості про які можуть бути отримані судом з надійних та загальнодоступних джерел у судовому розгляді. Саме до останньої групи можна віднести вебсайти [14, С. 119]. Слушну думку висловлює О.Ю. Гусєв про те, що на сьогоднішній день доцільно говорити не про види електронних доказів, а про найбільш поширені джерела цифрової інформації. Найбільше за обсягом доказової інформації міститься в мережі Інтернет, яка може бути використана в якості доказу. Ці докази характеризуються наступними особливостями: 1) мають динамічний характер; 2) носій цифрової інформації, що зберігає доказову цифрову інформацію, є доволі віддаленим від місця здійснення судочинства, тому інколи подати носій інформації до суду неможливо [15].

Використання Інтернету, як інструменту незаконного розповсюдження наркотичних засобів та сильнодіючих речовин, має свої особливості: для початку кримінального бізнесу можуть залучатися мінімальні грошові ресурси; продавець має змогу спілкуватися одночасно з великою кількістю потенційних покупців, що значно збільшує кримінальні прибутки, порівняно із традиційними способами збуту; реальний контакт продавця і покупця повністю виключений, відповідно, значно знижується небезпека викриття продавця і притягнення його до кримінальної відповідальності; виключається можливість нападу на продавця з боку покупця з метою заволодіти наркотичними засобами безоплатно; організатори та координатори такого бізнесу можуть постійно перебувати поза межами України, що значно ускладнює їх викриття та притягнення до кримінальної відповідальності; організатори, координатори та продавці можуть не знати один одного особисто, що також значно ускладнює викриття всієї мережі збуту наркотичних засобів та сильнодіючих речовин.

Ще одним напрямом для пошуку ознак кримінального правопорушення є класичним у діяльності оперативних підрозділів щодо протидії наркозлочинності та полягає, насамперед, у використанні можливостей штатних та позаштатних негласних працівників (ст. 7 ЗУ «Про ОРД») [16].

Вказані особи перебуваючи безпосередньо в злочинному середовищі здатні отримувати інформацію про факти підготовки та вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків, у тому числі, й безконтактних збутів наркотичних засобів через мережу Інтернет, здійснення телефонних дзвінків, використання месенджерів. Це обумовлено тим, що злочинцям крім вчинення збуту наркотичних засобів вказаним шляхом, необхідно вчиняти низку інших кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків, а саме: придбання наркотичних засобів та прекурсорів для їх виготовлення, зберігання їх, виготовлення або виробництво наркотичних засобів, їх транспортування тощо. Увесь цей ланцюг злочинної діяльності, пов’язаний із залученням до неї значної кількості осіб, що у кінцевому підсумку призводить до витоку інформації про розглядувані кримінальні правопорушення. Оперативний пошук ознак кримінальних правопорушень, пов’язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет полягає у фіксації ознак вчиненого кримінального правопорушення та встановленні особи (осіб), які продали наркотики з використанням мережі Інтернет. Зазначені завдання можуть бути вирішені під час проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних, та інших заходів, характерних для розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним обігом наркотиків. Водночас слід відзначити притаманність цим діям певних особливостей, а також необхідність проводити певні не специфічні для розслідування незаконного обігу наркотиків слідчі (розшукові) дії чи негласні слідчі (розшукові) дії обумовлені саме

використаним злочинцями способом незаконного збуту наркотиків - через мережу Інтернет.

Сутність пошуку полягає в оперативному пізнанні події кримінального правопорушення через установлення носіїв інформації про цю подію [17, С. 43]. Дослідження практичної діяльності оперативних підрозділів щодо кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів вказує, що найчастіше її здійснюють за певними пошуковими ознаками: характерними в цілому для злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків (за способами розповсюдження) (33,3%); характерними для певного способу вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконними операціями з наркотиками (спосіб контрабанди) (37,7%); даними, що вказують на причетність конкретної фізичної або юридичної особи до злочинності у сфері незаконного обігу наркотиків (службовий стан) (29%). Аналіз діяльності підрозділів боротьби з наркозлочинністю засвідчив, що в процесі здійснення оперативного пошуку ознак кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет можна отримати інформацію про: способи збуту наркотичних засобів та психотропних речовин шляхом так званих закладок; про акаунти та сторінки соціальної мережі, через який підтримується зв'язок з особами, які здійснюють придбання/збут наркотичних засобів та психотропних речовин; установчі дані інших осіб, які причетні до придбання та збуту наркотичних засобів та психотропних речовин; місця незаконного виготовлення та зберігання призначених для збуту наркотичних засобів та психотропних речовин.

Висновки. У нашому дослідженні подане теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке виявляється у вирішенні проблем правового регулювання особливостей використання відкритих джерел інформації під час виявлення та документування кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет.

1. На сьогодні проблема протидії розповсюдженню наркотичних засобів через мережу Інтернет зумовлена багатьма факторами основними з яких є: а) використання Інтернет-мережі ускладнює пеленгацію та своєчасне встановлення місцезнаходження збувальника наркотичних засобів; б) відсутність фізичного контакту між продавцем та покупцем; в) можливість широкого розповсюдження інформації про можливість придбання наркотичних засобів; г) прорахунки в територіальному розшаруванню підрозділів боротьби з наркозлочинністю. 2. З метою підвищення ефективності здійснення оперативного пошуку ознак кримінальних правопорушень, пов'язаних з розповсюдженням наркотичних засобів через мережу Інтернет доцільно:

виділити працівників підрозділів боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, які мають необхідний рівень знань та навички здійснення моніторингу (без використання спеціальних засобів) мережі

Інтернет; моніторинг мережі Інтернет необхідно здійснювати на рівні Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, а після встановлення фактів вчинення кримінальних правопорушень необхідно залучати працівників міжрегіональних підрозділів для документування протиправної діяльності; пошук відповідної інформації доцільно здійснювати використовуючи наступні джерела: а) негласні позаштатні працівники; б) власники сайтів; в) наркомани; г) матеріали з інших підрозділів Національної поліції та правоохоронних органів; д) публікації у засобах масової інформації; е) інформаційні масиви мережі Інтернет.

Література:

1. Телійчук В. Г., Ченчик В. В., Чабаненко Ю. В. Оперативно-розшукова протидія обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або їх аналогів. *Priority directions of science and technology development. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Kyiv, Ukraine. 2021. Pp. 1177-1180 URL: https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-priority-directions-of-science-and-technology-development-16-18-maya-2021-goda-kiev-ukraina-arhiv/

2. Телійчук В.Г., Рець В.В. Оперативно-розшукова тактика: практичний аспект та значення її окремих елементів. *Norwegian Journal of development of the International Science.* №64/2021. С.27-30. URL: https://www.nor-ijournal.com/wp-content/uploads/2021/07/NJD_64.pdf

3. Пеньков С.В., Шендрик В.В. Впровадження інтернет-технологій у діяльність Національної поліції України для отримання оперативно-розшукової інформації. *Право і безпека.* 2017. № 2 (65). С. 80-85. http://oaji.net/pdf.html?n=2017/2258-1507794866.pdf

4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистична інформація за 2019 рік. Офіс Генерального прокурора. Офіційний вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/1stat.

5. Про результати протидії наркозлочинності на території України за 2019 рік. Аналітичний огляд. Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції. 2020. 7 с.

6. Ситуація з наркозлочинністю є критичною в усіх регіонах України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3126679-situacia-z-narkozlocinnistu-kriticna-v-usih-regionah-ukraini-mvs.html

7. Волошина М.О. Окремі особливості організації оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами Національної поліції України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2019. № 3. *С. 199-203.* URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/3902

8. Волошина М. О. Оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами кримінальної поліції: зміст поняття. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2019. № 1 (85). С. 235-243.* URL: https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/25

9. Паутова Т. А. Выявление, документирование и расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, в том числе с использованием электронных средств оплаты. Концепт. 2013. Т. 3. С. 1216–1220

10. Татаров О. Ю., Стрільців О. М., Школьний В. Б. та ін. Кваліфікація та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів за допомогою мережі інтернет: метод. реком. Київ: ГСУ МВС України, Нац. акад. внутр. справ. 2012. 30 с.

11. Лапта С. П. Використання Інтернету, як інструменту незаконного продажу наркотичних засобів та сильнодіючих речовин. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського. (м. Харків, 8 листопада 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 114-116.

12. Бонер О. Т. Науково-технічний прогрес і розвиток російського процесуального законодавства та судової практики. *Право України*. 2011. № 10. С. 45–62.

13. Каламайко Ю. А. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2016. 20 с.

14. Каламайко А. Ю. Мережа Інтернет як джерело доказової інформації в цивільному процесі. Юридична Україна. 2015. № 4-5. С. 118–123.

15. Гусєв О. Ю. Поняття та види електронних доказів у цивільному процесі. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 1 (13). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16hoyutp.pdf.

16. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст.7.

17. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є. М. Моісєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.

References:

1. Teliichuk V. H., Chenchyk V. V., Chabanenko Yu. V. (2021). Operatyvno-rozshukova protydiia obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, prekursoriv abo yikh analohiv. [Operational and investigative counteraction to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors or their analogues]. *PrIoritetnI napryami rozvitku nauki I tehnIki. MaterIali 9-Yi MIzhnarodnoYi naukovo-praktichnoYi konferentsIYi. NITs «Sci-conf.com.ua»* – Priority directions of science and technology development. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Kyiv, pp. 1177-1180. URL: https://sci-conf.com.ua/ix-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-priority-directions-of-science-and-technology-development-16-18-maya-2021-goda-kiev-ukraina-arhiv/ [in Ukrainian].

2. Teliichuk V. H., Rets V. V. (2021). Operatyvno-rozshukova taktyka: praktychnyi aspekt ta znachennia yii okremykh elementiv [Operational search tactics: practical aspect and significance of its individual elements]. Norvezkiy zhurnal rozvitku mIzhnarodnoYi nauki – Norwegian Journal of development of the International Science. №64. pp.27-30. URL: https://www.nor-ijournal.com/wp-content/uploads/2021/07/NJD_64.pdf [in Ukrainian].

3. Penkov S. V., Shendryk V. V. (2017). Vprovadzhennia internet-tekhnolohii u diialnist Natsionalnoi politsii Ukrainy dlia otrymannia operatyvno-rozshukovoi informatsii [Introduction of Internet technologies into the activities of the National Police of Ukraine to obtain operational and investigative information]. *Pravo i bezpeka. – Law and security.* 2 (65). pp. 80-85. URL: http://oaji.net/pdf.html?n=2017/2258-1507794866.pdf [in Ukrainian].

4. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. Statystychna informatsiia za 2019 rik. Ofis Heneralnoho prokurora. [About registered criminal offenses and results of their pre-trial investigation. Statistical information for 2019. Office of the Attorney General]. *Ofitsiinyi vebsait – Official website.* URL: https://www.gp.gov.ua/ua/1stat [in Ukrainian].

5. Pro rezultaty protydii narkozlochynnosti na terytorii Ukrainy za 2019 rik. Analitychnyi ohliad [On the results of combating drug crime in Ukraine in 2019. Analytical review].

Departament protydii narkozlochynnosti Natsionalnoi politsii – Department for Combating Drug Crime of the National Police (2020). 7 p. [in Ukrainian].

6. Sytuatsiia z narkozlochynnistiu ye krytychnoiu v usikh rehionakh Ukrainy [The situation with drug crime is critical in all regions of Ukraine]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3126679-situacia-z-narkozlocinnistu-kriticna-v-usih-regionah-ukraini-mvs.html [in Ukrainian].

7. Voloshyna M. O. (2019). Okremi osoblyvosti orhanizatsii operatyvnoho poshuku pervynnoi operatyvno-rozshukovoi informatsii pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Some features of the organization of operational search of primary operational and investigative information by units of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3. pp. 199-203. URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/3902 [in Ukrainian].

8. Voloshyna M. O. (2019). Operatyvnyi poshuk pervynnoi operatyvno-rozshukovoi informatsii pidrozdilamy kryminalnoi politsii: zmist poniattia [Operational search of primary operational and investigative information by criminal police units: the meaning of the concept]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka* – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs. E.O. Didorenko, 1 (85). pp. 235-243. URL: https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/25 [in Ukrainian].

9. Pautova T. A. (2013). *Vыiavlenye, dokumentyrovanye y rassledovanye prestuplenyi, sviazannыkh s nezakonnым oborotom narkotykov, v tom chysle s yspolzovanyem эlektronnыkh sredstv oplatы [Identification, documentation and investigation of crimes related to drug trafficking, including the use of electronic means of payment]* Kontsept. T. 3. S. 1216–1220 [in Ukrainian].

10. Tatarov O. Yu., Striltsiv O. M., Shkolnyi V. B. ta in. (2012). *Kvalifikatsiia ta rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz nezakonnym zbutom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv ta prekursoriv za dopomohoiu merezhi internet [Qualification and investigation of crimes related to illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors via the Internet metod]*. Kyiv: HSU MVS Ukrainy, Nats. akad. vnutr. sprav. 30 p. [in Ukrainian].

11. Lapta S. P. (2017). Vykorystannia Internetu, yak instrumentu nezakonnoho prodazhu narkotychnykh zasobiv ta sylnodiiuchykh rechovyn [Using the Internet as a tool for the illicit sale of drugs and potent substances] *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, do 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora M. V. Saltevskoho – Current trends in the development of criminology and the criminal process: abstracts of reports of the international scientific-practical conference, to the 100th anniversary of the birth of Professor MV Saltevsky.* pp. 114-116. (m. Kharkiv, 8 lystopada 2017 r.). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. [in Ukrainian].

12. Boner O. T. (2011). Naukovo-tekhnichnyi prohres i rozvytok rosiiskoho protsesualnoho zakonodavstva ta sudovoi praktyky [Scientific and technological progress and development of Russian procedural law and judicial practice]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 10. pp. 45-62. [in Ukrainian].

13. Kalamaiko Yu. A. (2016). Elektronni zasoby dokazuvannia v tsyvilnomu protsesi [Electronic means of proof in civil proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis.* HarkIv: Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. 20 p. [in Ukrainian].

14. Kalamaiko A. Yu. (2015). Merezha Internet yak dzherelo dokazovoi informatsii v tsyvilnomu protsesi [The Internet as a source of evidence in civil proceedings]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 4-5. pp. 118–123. [in Ukrainian].

15. Husiev O. Yu. (2016). Poniattia ta vydy elektronnykh dokaziv u tsyvilnomu protsesi [Concepts and types of electronic evidence in civil proceedings]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo» – Journal of the National University "Ostroh Academy". "Law" series*, 1 (13). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16hoyutp.pdf. [in Ukrainian].

16. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 r. [Law of Ukraine on operative-search activity of February 18, 1992]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. (1992). Kyiv: 22. St.7. [in Ukrainian].

17. V.V. Kovalenko, Ye. M. Moisieiev, V. Ya. Tatsii, Yu. S. Shemshuchen. (2010). Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t. [V.V. Kovalenko, EM Moiseev, V. Ya. Tatsiy, Yu. S. Shemshuchenko International Police Encyclopedia: in 10 vols]. Kyiv: Atika, T. VI. Operatyvno-rozshukova diialnist politsii (militsii). [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Техніка»

УДК 621.181.2

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-476-483

Danylyan Anatoliy Grigorovic Senior lecturer of the Danube institute of the National university "Odessa maritime academy", Phanagoria St., 9, Izmail, 68601, tel.: (048) 711-61-01, https://orcid.org/0000-0002-9468-2756

Maslov Igor Zaharovich PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Ship's power plants and systems, Danube Institute of National university "Odessa Maritime Academy", Phanagoria St., 9, Izmail, 68601, tel.: (048)711-61-01, https://orcid.org/0000-0003-1759-6077

BLACK SEA ENERGY DEPOSITS

Abstract. The Black Sea has been the subject of intense scientific scrutiny over the past century, and for good reason. The sea is by its very nature unusual and poses some great danger to the whole continent, and some scientific circles hypothesise that the danger is comparable to a global catastrophe. The events of 1927, have fuelled the constant fear of the sea surface igniting over a large area of water.

All these phenomena are associated with constant saturation of seawater with hydrogen sulphide and large deposits of gas hydrates on the sea shelf, which under certain conditions can lead to catastrophic consequences.

Ukrainian scientists have made a major contribution to the study of the Black Sea shelf by conducting continuous offshore expeditions, which have helped to answer many questions. With modern scientific and technical base and 36 scientific vessels in the structure of NAN of Ukraine for the past three decades scientists managed to create a map of gas hydrates deposits, to determine the nature of the increased concentration of hydrogen sulfide, to study degradation of bioresources, and much more. All the work of our scientists took place in accordance with scientific programmes, including international expedition programmes.

At the turn of 2013-2014 there was a collapse in the work of the National Academy of Sciences of Ukraine due to mismanagement and inept political leadership, loss of Crimea Ukraine has lost its scientific fleet, but we must pay tribute to the team of scientists who managed to transfer the richest scientific material on energy and mineral resources of the Black Sea into the practical plane of resource

extraction. Unfortunately, scientific projects and new technologies for the use of energy and mineral resources of the sea have not found their application for the reasons known to us, these are avant-garde technologies of using hydrogen sulfide with reducing its level in the sea water, extraction of gas hydrates, ores and minerals.

Scientific materials of Ukrainian scientists find their practical application in the development of natural marine energy resources: Japan, Canada, USA, RF. Such practice ensures their energy security in the future, bearing in mind that, according to the UN estimates, the land-based natural gas reserves will run out by 2050. The developed technologies for production of hydrogen from hydrogen sulfide in the Black Sea and use of hydrogen sulfide for floating offshore power plants are the most actual at present time.

Keywords. National Academy of Sciences of Ukraine, gas hydrates, hydrogen sulfide, natural gas, minerals, sea shelf, scientific and technical base, expeditions on scientific marine vessels.

Данилян Анатолій Григорович старший викладач Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія», вул. Фанагорійська 9, м. Ізмаїл, 68601, тел.: (048) 711-61-01, https://orcid.org/0000-0002-9468-2756

Маслов Ігор Захарович кандидат технічних наук, доцент кафедри суднових енергетичних установок та систем, Дунайський інститут Національного університету "Одеська морська академія", вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, 68601, тел.: (048) 711-61-01, https://orcid.org/0000-0003-1759-6077

ЕНЕРГЕТИЧНІ ПОКЛАДИ ЧОРНОГО МОРЯ

Анотація. До Чорного моря протягом останнього століття прикуті погляди вчених, і це не випадково. Море за своєю природою незвично і викликає певну велику небезпеку для всього континенту, а з гіпотези окремих наукових кіл небезпека може бути порівняна з глобальною катастрофою. Події 1927 року підігрівають постійний страх загоряння морської поверхні на великій акваторії.

Всі ці явища пов'язані з постійним насиченням морської води сірководнем і великими покладами газогідратів на морському шельфі, які можуть за певних умов призвести до катастрофічних наслідків.

У вивченні шельфу Чорного моря великий внесок зробили українські вчені, проводячи постійні морські експедиції, які дозволили відповісти на багато питань. Маючи сучасну науково-технічну базу та 36 наукових судів у складі НАН України за останні три десятиліття вченим вдалося створити карту покладів газогідратів, визначити природу підвищення концентрації сірководню,

вивчити деградацію біоресурсів та багато іншого. Вся робота наших вчених проходила відповідно до наукових програм, включаючи програми міжнародних експедицій.

На стику 2013-2014 стався розвал у роботі НАН України внаслідок безгосподарності та невмілого політичного керівництва, втрати Криму Україна втратила свого наукового флоту, але треба віддати належне колективу вчених, який зумів перекласти найбагатший науковий матеріал з енергетичних та мінеральних ресурсів Чорного моря видобутку ресурсів.На жаль наукові прожекти та нові технології з використання енергетичних та мінеральних ресурсів моря не знайшли свого застосування з відомих нам причин, а це авангардні технології використання сірководню зі зниженням його рівня у морській воді, видобутку газогідратів, руд та мінералів.

Наукові матеріали українських вчених знаходять своє практичне застосування у створенні природних морських енергетичних ресурсів: Японії, Канади, США, РФ. Подібна практика забезпечує їм на перспективу енергетичну безпеку з огляду на те, що за оцінкою ООН до 2050 року вичерпаються наземні запаси природного газу. Розроблені технології отримання водню із сірководню Чорного моря та використання сірководню для плавучих морських електростанцій є найактуальнішими у цей час.

Ключові слова. НАН України, газогідрати, сірководень, природний газ, мінерали, морський шельф, науково-технічна база, експедиції на наукових суднах.

Problem statement. The problems of the Black Sea have been stirring the minds of scientists and public figures, and for good reason. There is nowhere else in the world with a hydrogen sulphide content and gas hydrate reserves of over 90% pure methane. What makes methane deposits so special is that they lie 50 to 300 metres below the sea floor and gaseous methane vents up to 100 metres high constantly erupt into the sea in the form of methane fountains - booms.

In September 1927, Crimean residents observed a fire across the sea several tens of kilometres long. At the time, a 7-8 magnitude earthquake struck near Yalta, releasing hydrogen sulphide from faults in the tectonic plates, which was continuously ignited by lightning strikes sparkling over the sea. According to eyewitnesses, the flames reached 500-800 metres above the water surface.

The Black Sea fire incident itself is constantly being studied and discussed by hydrologists of the world's magnitude, and the question on the agenda is the same: “Will a similar phenomenon of sea-burning recur, and on what scale?”. We want to understand the nature of the origin of hydrogen sulphide and the dynamics of its growth, also to study the possibility of using hydrogen sulphide and gas hydrate extraction from the Black Sea seabed shelf.

Analysis of recent research and publications. Y.P. Zaitsev, B.G. Aleksandrov, Turhan N. Veziroglu, E.F. Shnyukov, Dimitar Dimitrov,

Petko Dimitrov, N.I. Kopytina, V.P. Kobolev, Black Sea researchers at a high research level have created invaluable material on the resource base of the Black Sea-Azov basin, which allows a fairly high degree of accuracy in determining the energy and biological resources of the Black and Azov Seas. The contribution of E.F. Shnyukov, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, is appreciated by the world community of scientists and is used in specific research work on the energy deposits of the Black Sea

Purpose of the article. To summarize the scientific and analytical material of the Black Sea energy resources and find ways and solutions of their production, using modern technologies of safe and environmentally friendly solution of the problem.

To demonstrate the invaluable contribution of Ukrainian scientists and the work of the National Academy of Sciences of Ukraine in exploring and investigating energy and biological resources of the Black sea.

Presentation of the main material. In the pages of scientific and journalistic journals the topic of the impending global catastrophe of the Black sea explosion comparable to the earth's collision with the moon is constantly stirred up.

The Black sea is an energy substance of hydrogen sulphide and methane, capable, under certain conditions, of repeating the catastrophe of September 1927 on a much larger scale [1]. As a counterbalance to such judgments American scientists put forward a hypothesis that the amount of hydrogen sulphide would go down the degradation curve. It is fair to say that similar phenomena were observed with increasing inflow of fresh water from big river floods: Danube, Dnieper, Dniester and rainy seasons. And only thanks to scientific research led by an academician of the National Academy of Sciences of Ukraine E.F. Shnyukov on a scientific research vessel research institute "Kiev" proved that during an earthquake in 1927 off the coast of Yalta there was a shift of tectonic plates of the earth with the release of large amounts of hydrogen sulfide and methane with constant lightning discharges of bad weather, which ignited the explosive mixture of hydrogen sulfide and flammable gas methane.

Fig. 1. *The research vessel "Kiev" of the Academy of Sciences of Ukraine, built in 1982 with a displacement of 9992 tonnes.*

The peculiarity of the scientific and technical base of the NAN of Ukraine at that time was its fleet of ultramodern vessels equipped with echolocation, drilling

rigs, biolaboratories, deep-sea submersibles and other equipment. The Kiev research vessel was equipped with a deep-sea submersible of up to 550 metres and a scientific crew of 6, and was capable of surveying the seabed, taking bottom soil samples and lifting minerals up to 300 kg. on board [2]. The vessel's unlimited sailing area allowed it to work with international expeditions in all latitudes of the World ocean.

NII "Kyiv" worked in accordance with the programme of research and use of resources of the Black sea and Azov sea basin, adopted by the leadership of the country, but for unknown reasons the programme was liquidated and the ship was resold abroad for 5 mln. hryvnias.

Thanks to the hard work of Ukrainian scientists scientific research of energy resources of the Black and Azov sea basins became the subject of expeditions on the vessel "Professor Vodyanitsky" where the results of world significance were achieved. During 2010-2013 4 geological and geophysical expeditions were carried out on the Professor Vodyanitsky in the Black sea. The expeditions carried out contributed to the realisation of both fundamental problems of the deep structure and evolution of the lithosphere segments of the Azov-Black sea basin, and applied research into patterns of distribution of minerals in it and improvement of methods for their prediction, prospecting and exploration. These expeditions usually involved an informal team of specialists from various scientific disciplines, which ensured the integrated nature of the research. Namely, the study of patterns of distribution, power, intensity and duration in time of gas and mud volcanic activity, geological and structural-tectonic structure of areas of gas volcanism development, as well as hydrogeochemical features of water environment in order to assess the influence of gas and mud volcanism on the formation of hydrogen sulfide contamination of the Black sea.

As a result of the expedition work, it was possible to identify a large number of new gas flares and to continue monitoring the stability of their characteristics over a long period of time. New data were also obtained for a comprehensive study of gas and mud volcanism, identifying the main features of gas hydrate development and establishing criteria for their search. New factual material made it possible to estimate the relative contribution of endogenous sources to the total volume of hydrogen sulphide in the Black sea, to describe the vertical structure of oxygen and hydrogen sulphide fields, spatial and temporal variability of hydrological structure of waters and intensity of dynamic processes. To date, several thousand outgassings have been documented in the Black sea. Observations have shown that most of the gas seeps are confined to the lower shelf and the number of gas emissions detected increases as the study area becomes larger. An analysis of the geological and geochemical data obtained indicated a preference for an endogenous origin of hydrocarbons, which migrate through tectonic faults to the upper horizons of the bottom sediments together with the subsurface fluids. About 70 mud volcanic occurrences have been identified in the Black sea as a result of many years of national and international

expeditionary research in the past and early years of this century. The results of comprehensive studies of mud volcanoes in the Black sea and their comparison with mud volcanoes in the Kerch-Taman and North Caucasus regions established the involvement of mantle fluid flows in their formation. A set of mineralogical and isotopic-geochemical criteria characterizing different-scale zones of methane and host fluids unloading was developed under the leadership of E.F. Shnyukov during this period [3].

In 2014, as a result of Russia's annexation of the Crimean autonomy, the A.A. Kovalevsky Institute of Biology of Southern seas left the National Academy of Sciences of Ukraine. As a consequence, the R/V Professor Vodyanitsky remained domiciled in the port of Sevastopol. As a result, the National Academy of Sciences of Ukraine lost the only R/V of unrestricted area of navigation and a significant part of the Crimean infrastructure, which had provided comprehensive marine research. Attempts made by the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine to relocate the R/V Professor Vodyanitsky to Odessa were unsuccessful.

At present, Ukraine has lost all of its research vessels, and there were no less than 36 of them. Under the statement of the President of Ukraine V.A. Zelensky, all staff of scientific vessels should be restored by building new ones within 5-10 years. And this issue has begun with the purchase of the British icebreaker "James Clark Ross" to work with the Ukrainian polar expedition.

Ukrainian and foreign scientists estimate that the Black sea basin can supply natural gas to the entire world for 300 years. Admittedly, this estimate cannot be exact as methane is in a solid gas hydrate form, but it is nevertheless close to the truth.

The extraction of methane from the Black sea shelf requires knowledge-intensive, safe technologies, but so far a number of countries are using different technologies - Japan, extracting gas hydrate by drilling, transports it in refrigerated containers for further processing. Russia is working on new technologies, having received a specific proposal from Skoltech to extract methane from gas hydrates by injecting air into rock formations, and the gas hydrates decompose into constituents because of the difference in pressure.

It is even more difficult to use the hydrogen sulphide from the Black sea for industrial purposes. Inventor Lev Yutkin, regarded as the "Russian Tesla", proposed a project in 1979: to lift the bottom layers of the Black sea water and subject them to electrohydraulic shocks, releasing hydrogen sulfide. When burned, a kilogram of hydrogen sulphide yields about 4,000 kcal. Calculations show that such technology would meet the entire country's energy needs. Today, a new corona nanosecond electrical discharge technology has been developed, based on the electro-hydraulic shock theory, which is three times more economical than the first technology.

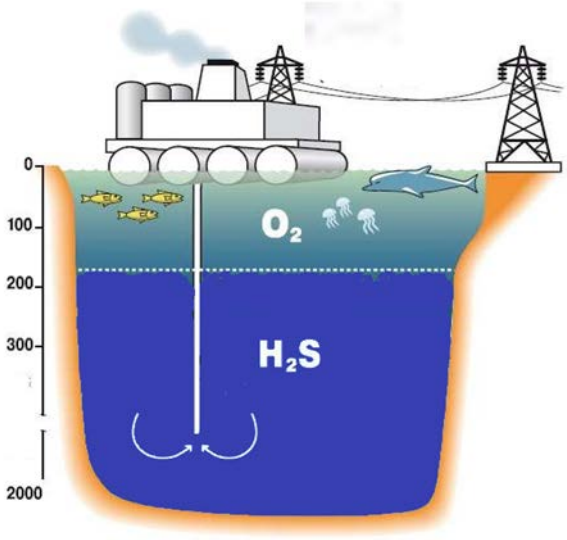

Fig. 2. *Production of hydrogen sulphide from seawater in the Black sea.*

Turkish scientists have proposed an advanced method of producing hydrogen and sulphur from the Black sea seawater through thermolysis of H_2S. The technology itself uses solar energy.

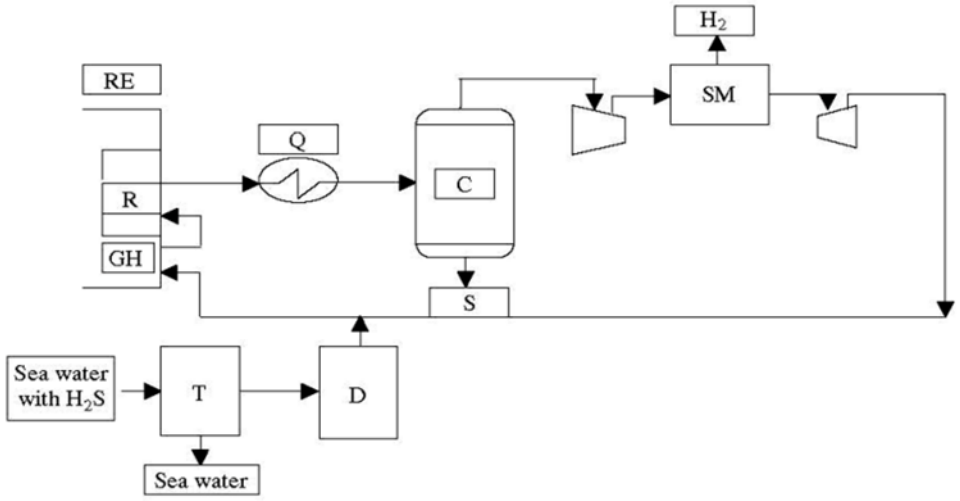

Fig. 3. *Simplified flow sheet of the solar H_2S thermolysis process for hydrogen and sulphur production: C – condenser; D – dehumidifier; GH – H_2S heater; Q – quencher; R – reactor; RE – solar receiver; SM – membrane separator; T – sea water storage tank*

The incoming seawater is stored in a sealed tank and the resulting H_2S is dried and sent to a solar reactor for catalytic thermolysis. The gaseous product is cooled and the sulphur is captured in solid form. The remaining gas, containing hydrogen and undecomposed H_2S, is fed to a membrane separator. The off-gas is recirculated.

The reactor operates at about 1,000 K and 1 atm. A catalyst with low activation energy is used [4].

Conclusions. The research conducted by Ukrainian scientists identified the origin of hydrocarbons and their movement to the surface layer of the Black sea shelf and mapped the occurrence of gas hydrates virtually over the entire sea shelf. The article presents a number of technologies for extracting energy resources from the Black sea that can be further improved and applied to industrial production. The technologies considered for extracting hydrogen sulphide from seawater are related to the reduction of its dangerous accumulation in the Black sea, which is an international strategic objective.

References:

1. Vylkanov A., Danov H., Marinov H., (1983*) Chernoe more* [*Black sea*]. Leningrad: Gidromet [in Russia].

2. Kobolev V.P. (2017). Morskie nauchnye geofizicheskie ekspedicionnye issledovaniya v Ukraine: istoriya, real'nost i poleznye iskopaemye Mirovogo okeana. [Marine scientific geophysical expeditionary research in Ukraine: history, reality and minerals of the World ocean]. *Geologiya i poleznye iskopaemye Mirovogo okeana - Geology and mineral resources of the World ocean, 4*, 26-39 [in Ukrainian].

3. Kobolev V.P. (2020). -E.F. Shnyukov - organizator i vdokhnovitel` morskikh nauchno geologo-geofizicheskikh e`kspediczionny`kh issledovanij v nezavisimoj Ukraine. [E.F. Shnyukov - organizer and inspirer of marine geological and geophysical expedition researches in independent Ukraine]. *Geologiya i polezny`e iskopaemy`e Mirovogo okeana. - Geology and mineral resources of World ocean, 1,* 34-52 [in Ukrainian].

4. Bajkara S.Z., Figen I.H., Veziroglu T.N. (2019). Poluchenie vodoroda iz serovodoroda v Chernom more. [Obtaining hydrogen from hydrogen sulphide in the Black Sea]. *Al'ternativnaya energetika i ekologiya - Alternative Energy and Ecology, 01-03,* 49-55 [in Russia].

Література:

1. Чорне море: збірник / А. Вилканов, Х. Данов, Х. Марінов. – Ленінград: Гідромет, 1983. – С. 6-14.

2. Коболів В.П.. Морські наукові геофізичні експедиційні дослідження в Україні: історія, реальність та корисні копалини Світового океану / В.П. Коболів // Геологія та корисні копалини Світового океану. - 2017. - № 4 - С. 26-39

3. Коболів В.П. Є.Ф. Шнюков – організатор та натхненник морських науково-геолого-геофізичних експедиційних досліджень у незалежній Україні / В.П. Коболів //. Геологія та корисні копалини Світового океану. - 2020. - №1 - С. 34-52

4. Байкара С.З., Фіген І.Х., Везироглу Т.М.. Одержання водню із сірководню у Чорному морі / С.З. Байкара, І.Х. Фіген, Т.М. Везироглу // Альтернативна енергетика та екологія – 2019. - № 01-03 – С. 49-55

№5(5) 2022
НАУКА і ТЕХНІКА СЬОГОДНІ
серії: право, економіка, педагогіка, техніка, фізико-математичні науки

УДК 628.39

https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-484-495

Ружинська Людмила Іванівна кандидат технічних наук, доцент кафедри біотехніки та інженерії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", пр. Перемоги 37, м. Київ, 03056, https://orcid.org/0000-0003-1223-7649

Мельник Вікторія Миколаївна, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри біотехніки та інженерії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", пр. Перемоги 37, м. Київ, 03056, https://orcid.org/0000-0002-0004-7218

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СУШІННЯ ПРИ ВИГОТОВЛЕННІ ТВЕРДОГО БІОПАЛИВА З НАДЛИШКОВОГО МУЛУ

Анотація. У процесах механічного, біологічного та фізико-хімічного очищення стічної води на очисних спорудах утворюється осад, що містить органічні і мінеральні компоненти – цей осад і називається надлишковим активним мулом. Обсяг вологих осадів становить 2-10% від обсягу води що очищується. Вміст сухої речовини в осадах в залежності від їх виду знаходиться в межах від 0,3% до 7%. При очищені стічної води одним з проблемних питань є утилізація та переробка надлишкового активного мулу з міських станцій аерації. З різних причин більшість очисних станцій не мають можливості утилізувати осад комунально-побутових стічних вод. Тому, як наслідок він накопичується у великих кількостях на мулових майданчиках [1].

Для вирішення цієї проблеми можна запропонувати спосіб переробки активного мулу зі станцій аерації на альтернативне біопаливо, за допомогою зневоднення та подальшої переробки у паливні брикети [2].

Це зумовлено тим, що сухий залишок активного мулу містить органічні речовини, що являються значним джерелом енергії і їх доцільно використовувати у якості палива. Також запаси відходів для переробки сягають мільйони тон по Україні, це є достатньою умовою для промислового виготовлення палива, яке зручно зберігати в гранулах, що значно зменшує площі та об'єми необхідні для зберігання активного мулу [3].

Широке впровадження технологій переробки активного мулу та відходів, що утворюються при очищенні стічної води, на альтернативне біопаливо, розроблення нових високоефективних видів обладнання для промислового здійснення цих технологій, потребує додаткових досліджень процесів сушіння

гранул із надлишкового активного мулу. Ці процеси є найбільш енерговитратними і мало дослідженими.

Складність процесів тепломасообміну, які характерні для сушіння гранул із надлишкового активного мулу, визначають необхідність побудови математичної моделі процесу з врахуванням конструкції обладнання і умов сушіння.

Дослідження процесів сушіння шляхом математичного моделювання дозволяють вирішувати проблеми оцінки ефективності існуючого та розроблення нових конструкцій обладнання для сушіння та технологічних процесів утилізації надлишкових відходів, і нададуть можливість виробляти високоефективне екологічно чисте паливо з відновлювальних джерел сировини.

Ключові слова: активний мул, надлишковий мул, переробка, сушіння, вологовміст, кінетика сушіння, випаровування вологи, осади стічних вод.

Ruzhinska Ludmila Ivanivna, Candidate of Technical Science, Associate Professor at the Department of Biotechnology and Engineering, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, https://orcid.org/0000-0003-1223-7649

Mel’nik Victorij Mykolaivna, Doctor of Technical Science, Professor, Head of the Chair of Department of Biotechnology and Engineering, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Peremohy Ave., 37, Kyiv, 03056, https://orcid.org/0000-0002-0004-7218

MATHEMATICAL MODELING OF DRYING PROCESSES IN THE MANUFACTURE OF SOLID BIOFUELS FROM EXCESS SLUDGE

Abstract. In the processes of mechanical, biological, and physical-chemical treatment of wastewater at treatment plants, sludge, which contains organic and mineral components, is formed - this sludge is called excess activated sludge. The volume of wet sludge is 2-10% of the volume of purified water. The amount of dry substance is in range from 0,3% to 7% depends on type. One of the problematic issues in wastewater treatment is the disposal and processing of excess activated sludge from urban aeration stations. For various reasons, most treatment plants do not have the capacity to dispose of municipal sewage sludge. Therefore, as a result, it accumulates in large quantities on sludge sites [1].

To solve this problem, we can propose a method of processing activated sludge from aeration stations into alternative biofuels, by dehydration and further processing into fuel briquettes [2].

Due to the fact that the dry residue of activated sludge contains organic substances that are a significant source of energy, and they should be used as fuel.

Also, the reserves of waste for processing reach millions of tons in Ukraine, which is a sufficient condition for the industrial production of fuel, which is convenient to store in pellets, which significantly reduces the area and volume required for storage of activated sludge [3].

Widespread implementation of technologies for processing activated sludge and wastewater treatment into alternative biofuels, development of new high-efficiency equipment for industrial implementation of these technologies, requires additional research on the drying of pellets from excess activated sludge. These processes are little studied and consume the most energy.

The complexity of the processes of heat and mass transfer of drying granules from excess activated sludge, determine the need to build a mathematical model of the process, considering the design of equipment and drying conditions.

Research of drying processes by mathematical modeling allows to solve problems of evaluation of efficiency and development of new designs of equipment for drying and technological processes of utilization of excess waste and will give possibility to make highly effective environmentally friendly fuel from renewable sources.

Keywords: activated sludge, excess sludge, processing, drying, moisture content, drying kinetics, evaporation of moisture, sewage sludge.

Постановка проблеми. Одним з найбільш економічно вигідних способів утилізації надлишкового активного мулу є перетворення його в тверде біопаливо. Щоб виготовити біопаливо з активного мулу, сировина має пройти декілька етапів зневоднення, формування і сушіння. Широке впровадження технологій переробки активного мулу та відходів, що утворюються при очищені стічної води, на альтернативне біопаливо потребує додаткових досліджень з процесів формування і сушіння, які є найбільш енергозатратними і мало дослідженими. Для проектування нового та удосконалення існуючого обладнання для утилізації надлишкового активного мулу необхідно провести дослідження процесів формування і сушіння біопалива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після стадії зневоднення, надлишковий активний мул змішують з горючим наповнювачем. У якості такого наповнювача може слугувати: тирса, макуха, сухе листя, солома, макулатура і відходи виробництва паперу та багато інших [4,5].

Для використання суміші зневодненого надлишкового активного мулу у якості твердого біопалива, потрібно провести три додаткові стадії обробки: формування суміші, сушіння суміші та формування твердого біопалива [8,9]. На стадії формування, суміш підготовлюється для сушіння, зазвичай її розкатують в тонкий лист, задля збільшення площі масообміну під час сушіння. На стадії сушіння суміш набуває певного коефіцієнта вологості для наступної стадії. Якщо це брикетування, то вологовміст має бути 10-15%, а якщо гранулювання, то вологовміст суміші має становити до 5%.

Відповідно до досліджень [4-6,7], теплотворна здатність активного мулу в перерахунку на абсолютно суху речовину близька до теплотворної здатності бурого вугілля і торфу. У поєднанні з горючим наповнювачем, надлишковий активний мул буде слугувати якісним твердим біопаливом, що створить конкуренцію торфу або бурому вугіллю.

Надлишковий мул, що утворюється в процесі очищення стічної води після зневоднення на фільтрах та змішування з наповнювачем (далі – активний мул), формується валом гарячого формування та подається у зону сушіння. Для сушіння можна використовувати різні конструкції сушарок.

Для сушіння осадів стічних вод застосовують сушарки [9], що розраховані для сушіння порошкоподібних речовин, з високим вмістом вологи, від 70% і більше. Зазвичай використовуються конвективні сушарки, а саме:

- барабанні сушарки;
- лопатеві сушарки;
- сушарки киплячого шару;
- стрічкові сушарки.

Мета статті – вивчення процесу формування і сушіння біопалива з надлишкового активного мул шляхом математичного моделювання процесів.

Виклад основного матеріалу. Для формування і сушіння твердого палива з активного мулу запропонований пристрій безперервної дії.

Пристрій безперервної дії, для формування твердого біопалива з активного мулу, являє собою стрічкову сушарку, з додатково встановленими формуючими валками та ножем для утворення гранул біопалива.

Пристрій встановлюється, як одна з основних ланок лінії безперервного виробництва твердого біопалива з використанням активного мулу. Схема пристрою показана на рис.1.

Застосування стрічкової сушарки представленого типу підійде, для формування гранул з будь-яких речовин, що мають високу вологість (понад 80%). Що говорить про універсальність застосування пристрою.

Для визначення розмірів сушарки, що забезпечать необхідну продуктивність, в залежності від властивостей активного мулу і умов сушіння, розроблена методика розрахунку на основі розв’язання математичної моделі процесу сушіння.

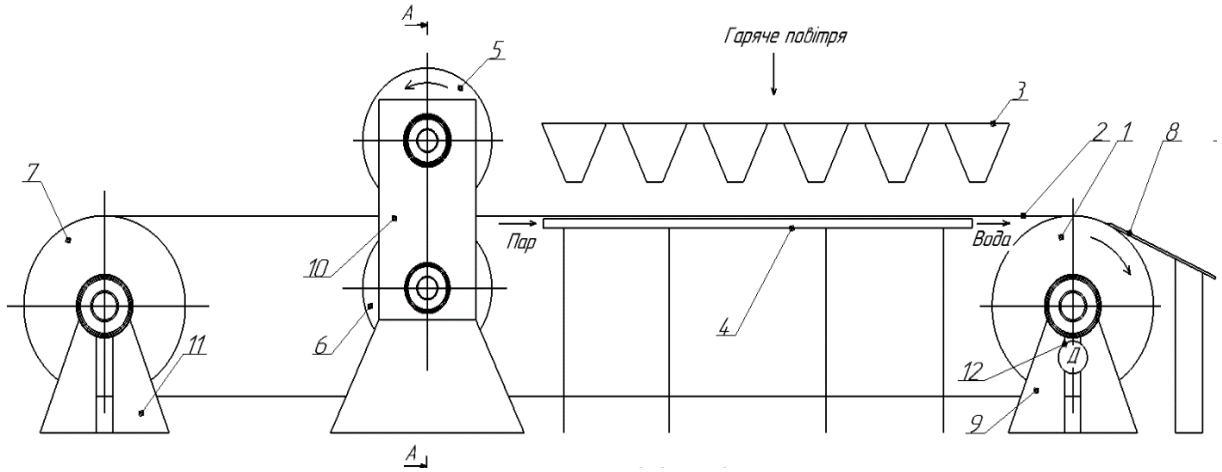

Рис. 1. Схема пристрою безперервного формування і сушіння твердого біопалива

Пристрій складається з: ведучого валка 1, що обертається за рахунок редуктора 12 та веденого валка 7, валки розміщуються на опорах 9 та 11 відповідно, на валках розміщена неперервна сталева стрічка 2, яка переміщує композит під час роботи пристрою, верхній валок 5 гарячого формування складається з декількох деталей таких як ковпачок 14 подачі пару та відведення конденсату з верхнього формуючого валка та трубки відбору конденсату 15, також верхній формуючий валок вкритий шаром полімеру для запобігання прилипання композиту до валка, нижнього формуючого валка 6, опори, що утримує верхній та нижній формуючі валки 10, парового нагрівача 4, дюзи для подачі гарячого повітря 3 та ножа 8.

На неперервну стальну стрічку 2, що знаходиться над веденим валком 7 подається муловий композит, шар композиту проходить крізь формуючі нижній та верхній валки 5,6 та на виході отримує форму листа, товщиною 15 мм. Після формування композит проходить крізь зону інтенсивного сушіння, в якій неперервна металева стрічка 2 нагрівається за допомогою парового нагрівача 4 та продувається гарячим повітрям, що надходить з дюз 3. Далі, сухий муловий композит розрізається на смуги за допомогою ножа 8.

Відмінність даного пристрою полягає у наявності валка гарячого формування, за допомогою якого композит набуває форми листа, зони інтенсивної сушіння, яка складається з парового нагрівача і повітряних дюз та спеціального ножа, що дозволяє розрізати лист сухого композиту на смуги, для подальшого зберігання.

Математична модель процесу сушіння складається з диференціальних рівнянь тепло- і вологопереносу, які з урахуванням форми матеріалу, що сушиться, доцільно записати в прямокутній системі координат [10,11]:

$$\frac{\partial U}{\partial \tau} = a_m \left(\frac{\partial^2 U}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 U}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 U}{\partial z^2} \right) + a_m \delta_m \left(\frac{\partial^2 t}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 t}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 t}{\partial z^2} \right), \quad (1)$$

$$\frac{\partial t}{\partial \tau} = a \left(\frac{\partial^2 t}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 t}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 t}{\partial z^2} \right) + \frac{r_p \varepsilon}{c} \frac{\partial U}{\partial \tau}, \quad (2)$$

де U – локальний вологовміст матеріалу, кг/кг;

t – локальна температура матеріалу, К;

a_m – коефіцієнт волого провідності вологого матеріалу, м^2/с;

a – коефіцієнт температуропровідності вологого матеріалу, м^2/с;

r_p – питома теплота пароутворення, Дж/кг;

c – питома теплоємність вологого матеріалу, Дж/кг·К;

ε – критерій фазового перетворення;

δ_m – термоградієнтний коефіцієнт, 1/К.

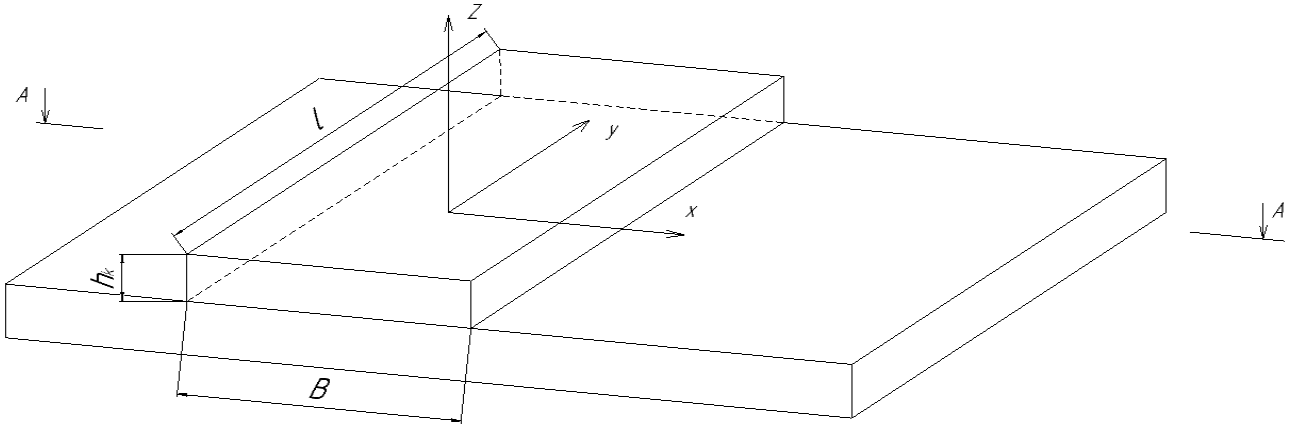

Рис. 2. Схема розміщення активного мулу на поверхні стрічки транспортеру

Розмістимо систему координат, як показано на рис. 2. Початок координат розміщуємо на поверхні стрічки транспортеру. Розрахункова схема представлена на рис.3.

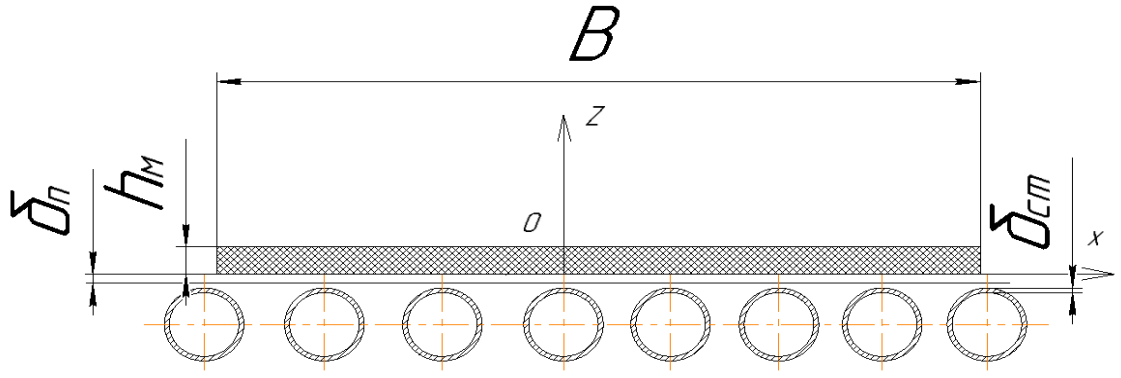

Рис. 3. Розрахункова схема

Тоді розподілення температур і вологовмісту в шарі активного мулу визначається за рівняннями:

$$\begin{cases} \dfrac{\partial t}{\partial \tau} = a \cdot \dfrac{\partial^2 t}{\partial x^2} \cdot \varepsilon \cdot \dfrac{\partial U}{\partial \tau} \\ \dfrac{\partial U}{\partial \tau} = a_m \cdot \dfrac{\partial^2 U}{\partial x^2} + a_m \cdot \delta_m \cdot \dfrac{\partial^2 t}{\partial x^2} \end{cases}. \quad (3)$$

До цих рівнянь необхідно додати початкові та граничні умови:

$$\tau = 0;\ t = t_н;\ U = U_н; \quad (4)$$

$$x = 0;\ t = t_б;\ q_м = 0; \quad (5)$$

$$x = \delta;\ q = -\lambda \cdot \frac{\partial t}{\partial x} \quad (6)$$

Значення $q_м$ на вільній поверхні активного мулу вибирають в залежності від періоду сушіння.

Розв'язання математичної моделі, що складається з рівнянь (3) - (6) дозволяє визначити час, протягом якого вологовміст у шарі активного мулу досягне заданого значення, що, в свою чергу, дозволить розрахувати розміри сушарки.

Підведення теплової енергії до активного мулу здійснюється через стрічку транспортеру. Теплова енергія повітря підводиться за рахунок конвекції та відводиться з вологою, що випаровується. Загальна густина теплового потоку з вільної поверхні активного мулу, для першого періоду сушіння, визначається за формулою [12]:

$$q = a_г \cdot (t_р - t_г) + r \cdot \beta_г \cdot (\rho_{пр} - \rho_п), \quad (7)$$

де $a_г$ – коефіцієнт тепловіддачі з вільної поверхні активного мулу, Вт/м^{2}К;

$\beta_г$ – коефіцієнт масовіддачі, м/с;

r – питома теплота пароутворення, Дж/кг;

$t_р$ – температура вільної поверхні активного мулу, °С;

$\rho_{пр}$ та $\rho_п$ – густина пари, що відповідає температурі насичення та густина пари в газовому середовищі відповідно, кг/м^3.

Коефіцієнт тепловіддачі $a_к$ з достатньою для інженерних розрахунків точністю визначається за формулами для конвекції від твердої поверхні.

Коефіцієнт масовіддачі знаходиться за формулою [12]:

$$\beta_г = \frac{a_к}{c_р \cdot \rho_п}. \quad (8)$$

Для другого періоду сушіння загальна густина теплового потоку визначається за формулою:

$$q_t = a \cdot (t - t_c) + q_м \cdot i_р, \quad (9)$$

де a – коефіцієнт тепловіддачі від сушильного агенту до вільної поверхні активного мулу, Вт/м^{2}К;

i_p – ентальпія пари, Дж/кг;

t_c – температура сушильного агенту, К.

На зовнішній поверхні активного мулу волога відводиться в сушильний агент.

Щільність потоку вологи для другого періоду сушіння виражається рівнянням [10]:

$$q_m = \beta_m \rho_0 \left(U - U_p\right), \tag{10}$$

де β_m – коефіцієнт масовіддачі на вільній поверхні активного мулу, м/с;

ρ_0 – густина абсолютно сухого активного мулу, кг/м^3;

U – вологовміст на вільній поверхні активного мулу, кг/кг

U_p – рівноважний вологовміст активного мулу, кг/кг.

Тепловий потік, що передається від внутрішньої поверхні змійовика знаходиться з рівняння:

$$Q_m = K_{пл}\left(t_з - t_{пл}\right), \tag{11}$$

де $K_{пл}$ – приведений коефіцієнт теплопереносу для змійовика, Вт/К.

Цей коефіцієнт $K_{пл}$ знаходиться з виразу:

$$Q = K_T\left(t_T - t_з\right); \tag{12}$$

$$Q = K_к\left(t_к - t_{пл}\right); \tag{13}$$

де $K_к = \dfrac{\lambda_к}{\delta_к}\cdot F_{пл}$ – приведений коефіцієнт тепло переносу для стрічки, Вт/К;

$K_T = a_T \cdot F_T$ – приведений коефіцієнт тепло переносу для теплоносія, Вт/К;

$F_T = \pi \cdot r^2 \cdot z_r$ – бокова поверхня змійовика, м^2;

z_r – число витків змійовика.

Запишемо рівняння для визначення теплового потоку від теплоносія до верхньої поверхні стрічки:

$$Q_m = K_{пр}\left(t_к - t_T\right), \tag{14}$$

де $K_{пр} = \dfrac{1}{\dfrac{1}{K_к} + \dfrac{1}{K_T} + \dfrac{1}{K_{пл}}}$.

З цього рівняння знаходимо температуру на поверхні стрічки, що контактує з вологим матеріалом:

$$t_к = t_T + \frac{Q}{K_{пр}}. \tag{15}$$

Аналітичне розв'язання системи рівнянь (3) можливе лише у часткових випадках. При наявності експериментальних даних з кінетики сушіння [13,14] час сушіння можна визначити за методикою. В.В. Краснікова [15].

Для визначення часу сушіння у першому періоді τ_1 використаємо наступну формулу:

$$\tau_1 = \frac{1}{N}\left(U_n^{'} - U_{кр}^{'}\right). \quad (16)$$

Для визначення часу сушіння у другому періоді τ_2 використаємо наступну формулу:

$$\tau_2 = \frac{\left(U_{кр}^{'} - U_p^{'}\right)}{N} \cdot ln\frac{\left(U_{кр}^{'} - U_p^{'}\right)}{\left(U_к^{'} - U_{рр}^{'}\right)}. \quad (17)$$

Питома поверхня контакту стрічки з матеріалом визначається за допомогою наступного рівняння:

$$f = \frac{F}{G_{сух}}. \quad (18)$$

Швидкість сушіння, знаходимо за рівнянням:

$$N = \beta f \Delta x_{ср} \quad (19)$$

Знаючи час сушіння, та довжину зони сушіння, можна визначити швидкість стрічка, за рівнянням:

$$\omega_{стр} = \frac{L_{суш}}{\tau}. \quad (20)$$

За запропонованими формулами і наступними вихідними даними виконані розрахунки.

Площа сушіння:

$$F = b \cdot L_{суш} = 15 м^2.$$

Маса сухої речовини на виході з сушарки:

$$G_{сух} = \rho_м \cdot b \cdot L_{суш} \cdot h = 77,25 кг,$$

де $L_{суш} = 10 м$ – довжина зони сушіння;

$в = 1,5 м$ – ширина зони сушіння;

$h = 0,005 м$ – товщина листа матеріалу;

$\rho_м = 1030 \frac{кг}{м^3}$ – густина сухого матеріалу.

$$f = 0,194 \frac{м^2}{кг};$$

$$N = 0,007 \frac{1}{с};$$

$$\tau_1 = 1,12 год;$$

$$\tau_2 = 0,37 год;$$

$$\tau = \tau_1 + \tau_2 = 1,49 год;$$

$$\omega_{стр} = 6,84 \frac{м}{год}.$$

Наведені розрахунки використні для проєктування пристрою безперервного формування і сушіння твердого біопалива.

Висновки. Сформульована математична модель процесу сушіння в пристрої безперервного формування і сушіння твердого біопалива.

Запропоновані залежності для визначення швидкості сушіння, тривалості першого та другого періоду сушіння, і швидкості стрічки для переміщення композиту.

Виконані розрахунки процесу сушіння в пристрої безперервного формування і сушіння твердого біопалива з використанням результатів дослідження кінетики сушіння надлишкового активного мулу та композицій на його основі.

Література:

1. Воронов Ю.В., Яковлев С.В. Водоотведение и очистка сточных вод. М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2006. 704 с.

2. Дегтяр Д.І., Горлінський О.В., Карпенко В.І. Утилізація осаду стічних вод комунальних підприємств з отриманням біопалива та біодобрива. Матеріали X міжнародної науково-технічної конференції „АВІА-2011”. Т.4. К.:НАУ, 2011.

3. Ушаков А. Г. Утилизация обезвоженного избыточного активного ила с получением топливных гранул. Вестник КузГТУ. Кемерово: КузГТУ, 2010. № 5. С. 142-144.

4. Аграноник Р.Я. Технология обработки осадков сточных вод с применением центрифуг и ленточных фильтр-прессов. М.: Стройиздат, 1985. – 145 с.

5. Алексеев В.И., Винокурова Т.Е., Пугачев Е.А. Проектирование сооружений переработки и утилизации осадков сточных вод с использованием элементов компьютерных информационных технологий. М.: Издательство АСВ, 2003. – 176 с.

6. Кармазинов Ф.В., Васильев Б.В.,Григорьева Ж.Л. Сжигание осадков сточных вод – решение проблемы их утилизации. Водоснабжение и санитарная техника. 2008. - № 9. С. 19 – 25.

7. Прохоров Ю.Ю., Ружинська Л.І. Вивчення характеристик паливних пелетів з надлишкового активного мулу. Матеріали XI Всеукраїнської науково практичної конференції «Біотехнологія XXI століття». К.: НТУУ «КПІ», 2017.

8. Прохоров Ю.Ю., Ружинська Л.І. Переробка надлишкового активного мулу. Матеріали X Всеукраїнської науково практичної конференції «Біотехнологія XXI –століття». К.: НТУУ «КПІ», 2016.-212 с.

9. Хиля Б. О., Ружинська Л. І. Обладнання для виготовлення біопалива з надлишкового активного мулу. Матеріали XIII Всеукраїнської науково практичної конференції «Біотехнологія XXI –століття». Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. – 159 с.

10. Лыков М.В. Сушка в химической промышленности. М.: Химия, , 1970. – 430 с.

11. Прохоров Ю.Ю., Ружинська Л.І. Математична модель процесу сушіння надлишкового активного мулу на вальцьовій сушарці. Матеріали XI Всеукраїнської науково практичної конференції «Біотехнологія XXI століття». К.: НТУУ «КПІ», 2017.

12. Кутателадзе С. С. Теплопередача и гидродинамическое сопротивление: Справочное пособие. М.: Энергоатомиздат, 1990. – 367 с.

13. Прохоров Ю.Ю., Ружинська Л.І. Дослідження кінетики сушіння надлишкового активного мулу та композицій на його основі. Комунальне господарство міст. Серія : Технічні науки та архитектура: збірник наукових праць Харківська національна академія міського господарства. – Харків. Випуск 134. 2017.

14. Прохоров Ю.Ю., Ружинська Л.І. Кінетика процесу сушіння надлишкового активного мулу. Матеріали XI Всеукраїнської науково практичної конференції «Біотехнологія XXI століття». К.: НТУУ «КПІ», 2017.

15. Красников В. В. Кондуктивная сушка. М.: Энергия, 1973. – 288 с.

References:

1. Voronov Y.V. & Yakovlev S.V. (2006). Vodootvedenie i ochistka stochnyh vod [Drainage and wastewater treatment]. Moskow: Izdatelstvo Associacii stroitelnyh vuzov [in Russian].

2. Dehtyar D.I., Gorlinskiy O.V., Karpenko V.I. (2011). Utylizaciya osadu stichnyh vod komunalnyh pidpryemstv z otrymannyam biopalyva ta biodobryva [Utilization of the siege of sewage waters of communal enterprises with the use of biofuels and biofertilizers]. X Mizhnarodna naukovo-practychna konferentsiia "AVIA-2011" – Proceedings of the Tenth International Scientific and Practical Conference "AVIA-2011" (Vol.4). Kyiv: NAU [in Ukrainian].

3. Ushakov A.G. (2015). Utylizaciya obezvozhenogo aktivnogo ila s polucheniem toplivhyh granul [Utilization of dehydrated excess activated sludge to produce fuel pellets]. Vesnik KuzGTU - Herald KuzGTU. (№5) (pp. 142-144). Kemerovo: KuzGTU [in Russian].

4. Agranonik R. Ya. (1985). Tehnologiya obrabotki osadkov stochnyh vod s primineniem centrifuge i lentochnyh filtr-pressov [Sewage sludge treatment technology using centrifuges and belt filter presses]. Moskow: Stroyizdat [in Russian].

5. Alekseev V.I., Vinokurova T.E., Pugachova E.A. (2003). Proektirovanie sooruzheniy pererabotki i utilizacii osadkov stochnyh vod s ispolzovaniem elementov komp'yuternyh informacionnyh tehnologiy [Design of facilities for the processing and disposal of sewage sludge using elements of computer information technology]. Moskow: Izdatelstvo ACV [in Russian].

6. Karmazinov F.V., Vasiliev B.V., Grigorieva Zh.L. (2008). Szhiganie osadkov stochnyh vod – reshenie problem ih utilizacii [Incineration of sewage sludge - a solution to the problem of their disposal]. Vodosnabzhenie i sanitarnaya tehnika - Water supply and sanitary engineering (№9) (pp. 19-25). [in Russian].

7. Prohorov Y.Y., Ruzhinka L.I. (2017). Vyvchennya haracterystyk palyvnyh peletiv z nadlyshkovogoaktivnogo mulu [Study of the characteristics of fuel pellets from excess activated sludge]. XI Vseukrainska naukovo-practychna konferentsiia "Biotehnologiya XXI stolittya" – Proceedings of the Eleventh All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Biotechnology XXI Century". Kyiv: NTUU KPI [in Ukrainian].

8. Prohorov Y.Y., Ruzhinka L.I. (2016). Pererobka nadlyshkovogo aktyvnogo mulu [Processing of excess activated sludge]. X Vseukrainska naukovo-practychna konferentsiia "Biotehnologiya XXI stolittya" – Proceedings of the Tenth All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Biotechnology XXI Century". Kyiv: NTUU KPI [in Ukrainian].

9. Khylya B.O., Ruzhinka L.I. (2019). Obladnannya dlya vygotovlenya biopalyva z nadlyshkovogo aktyvnogo mulu [Equipment for the production of biofuels from excess activated sludge]. XII Vseukrainska naukovo-practychna konferentsiia "Biotehnologiya XXI stolittya" – Proceedings of the Thirteens All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Biotechnology XXI Century". Kyiv: NTUU KPI [in Ukrainian].

10. Lykov M.V. (1970). Sushka v himicheskoy promyshlenosti [Drying in the chemical industry]. Moskow: Khimiya. [in Russian].

11. Prohorov Y.Y., Ruzhinka L.I. (2017). Matematychna model procesu sushinnya nadlyshkovogo aktyvnogo mulu na valcoviy susharci [Mathematical model of the process of drying excess activated sludge on a roller dryer]. XI Vseukrainska naukovo-practychna konferentsiia "Biotehnologiya XXI stolittya" – Proceedings of the Elevens All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Biotechnology XXI Century". Kyiv: NTUU KPI [in Ukrainian].

12.Kutaladze S.S. (1990). Teploperedacha i gidrodinamicheskoe soprotivlenye. Spravochnoe posobie [Heat Transfer and Fluid Drag: A Guide]. Moskow: Energoatomizdat. [in Russian].

13.Prohorov Y.Y., Ruzhinka L.I. (2017). Doslidzhennya kinetyky sushinnya nadlyshkovogo aktyvnogo mulu ta kompozyciy na yogo osnovi [Investigation of drying kinetics of excess activated sludge and compositions based on it]. Komunalne gospodarstvo mist. Seriya: Tehnichni nauki ta arhytectura: zbirnyk naukovyh prac Kharkivska nacionalna akademiya miskogo gospodardtva - Municipal utilities. Series: Technical sciences and architecture: collection of scientific works Kharkiv National Academy of Municipal Economy (№ 134). Kharkiv. [in Ukrainian].

14.Prohorov Y.Y., Ruzhinka L.I. (2017). Kinetyka procesu sushinnya nadlyshkovogo aktyvnogo mulu [Kinetics of the drying process of excess activated sludge]. XI Vseukrainska naukovo-practychna konferentsiia “Biotehnologiya XXI stolittya” – Proceedings of the Elevens All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “Biotechnology XXI Century”. Kyiv: NTUU KPI [in Ukrainian].

15.Krasnikov V.V. (1973) Konduktivnaya sushka [Conductive drying]. Moskow: Energiya [in Russian].

Журнал

«Наука і техніка сьогодні»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»)»

Випуск № 5(5) 2022

Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:
Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com